

ANTON RIDDERSTAD

ÖSTERGÖTLANDS BESKRIVNING

THE LIBRARY

948.510e8
R431

m. m.

Fälborne Herr & Trolle

bordsammet

as

Författaren.

ANTON RIDDERSTAD

ÖSTERGÖTLAND II: 1

ÖSTERGÖTLANDS BESKRIVNING

MED DESS STÄDER SAMT LANDSBYGDENS
SOCKNAR OCH ALLA EGENDOMAR

AV

ANTON RIDDERSTAD

FÖRSTA DELEN

STOCKHOLM

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

PAPPER FRÅN LESSEBO

STOCKHOLM 1917

KUNGL. HOFBOKTR. IDUNS TRYCKERI-A.-B.

152493

INNEHÅLL:

	Sid.
Länet	1
Landsbygden	29
Aska härad	31
Ask 34. — Fivelstad 38. — Hagebyhöga 44. — Motala 50. — Orlunda 64. — Styra 69. — Varv 71. — Vinnerstad 75. — Västra Ny 81. — Västra Stenby 92.	
Bankekinds härad	98
Askeby 100. — Bankekind 108. — Björsäter 114. — Grebo 121. — Vårdsberg 127. — Värna 136. — Ätvid 140. — Örtomta 156.	
Björkekind	168
Konungsund 169. — Kuddby 175. — Rönö 181. — Täby 187. — Å 195. — Östra Ny 201.	
Bobergs härad	205
Brunneby 206. — Ekebyborna 212. — Fornåsa 220. — Klockrike 226. — Kristberg 230. — Lönsås 237. — Skeppsås 241. — Val- lerstad 244. — Älvestad 249.	
Bråbo härad	254
Kvillinge 255. — Simonstorp 268. — Östra Eneby 270.	
Dals härad	284
Herrestad 284. — Källstad 289. — Nässja 292. — S:t Per 296. Rogslösa 300. — Stra 306. — Väversunda 311. — Örberga 315.	
Flinspånga läns härad	321
Godegård 323. — Hällestad 336. — Regna 348. — Risinge 355. — Skedevi 385. — Tjällmo 393. — Vånga 401.	
Gullbergs härad	411
Björkeberg 412. — Flistad 416. — Ljung 422. — Stjärnorp 429. — Vreta kloster 436.	

LÄNET

Gränser, läge och ytvidd. Östergötlands län innefattar det, som under senare tider förståtts med Östergötland. Länets gränser äro i

nordv. och nordost Örebro och Södermanlands län, där Kolmården (fig. 1). Tylöskogen, sjön Tisnaren jämte några mindre sjöar bilda den naturliga gränsen; i öster Östersjön, som med sina två djupt in i landet gående vikar, Bråviken och Slätbaken, omsluter det s. k. Vikbolandet; i söder och sydv. Kalmar och Jönköpings län, där gränslinjen bildas av Holavedens skogsbygder, av en mängd mindre sjöar samt av den i öster inskjutande Valdemarsviken; i väster Vättern. Geografiska läget är emellan $57^{\circ} 41'$ och $59^{\circ} 2'$ nordlig bredd samt $3^{\circ} 31'$ och $1^{\circ} 6''$ (fastlandet) eller $0^{\circ} 58''$ (skärgården) västlig längd från Stockholms

1. Parti från Kolmården.

observatorium. Största utsträckningen är från norr till söder omkr. 150 km., räknadt från nordligaste delen av Skedevi s:n till sydligaste punkten av Svinhults s:n. I öster och väster är avståndet från Häradskärs fyr till Vättern omkr. 145 km. Ytvidden är omkr. 11,046 kvkm., varav 9,970 är fastland och 1,076 vatten. De till Östergötland hörande öarna äro huvudsakligen dels belägna i Vättern, dels i Östersjön, där de bilda Östergötlands skärgård, som går ut 8,5 km. ö. om fastlandets östligaste punkt vid Arkösund.

Med sina slätter, berg och dalar, sin skärgård samt sina många sjöar och strömmar, bördiga åkrar och än leende än mörka skogar är, kan det sägas, Östergötland inom sina gränser en sammanträngd bild av Sverige i sin helhet.

Berg och bergsbygder. De bergs- och skogstrakter, som äro landskapets naturliga gränser i norr och söder, äro icke synnerligen höga,

2. Strandparti från Omberg.

men hava så mycket större utsträckning. I norr upptaga de, med undantag av slätterna kring Tjällmo, Hällestad och Vånga hela den delen av provinsen, som är belägen norr om Motala ström samt fortsätter efter dess utlopp i Bråviken utmed Bråvikens norra strand intill Östersjön. Denna bergsbygd stupar brant ned mot vattendraget. Vid Graversfors, norr om Norrköping, vid Godegård åt nordväst samt norr om Motala återfinnas här de högsta punkterna, ända till 226 m. över havet. Södra bergsbygden, som utgör en fortsättning av Holaveden vid

Smålandsgränsen, sänker sig åter mera långsamt inåt landskapet och är vidsträcktare. I söder märkas höjder på 300 m. över havet, och nära Häradsjön är provinsens högst belägna plats, 327 m. över havet. Vätterns norra kust är tämligen flack, den södra åter begränsad av berg. Från Roxen och till Östersjön finnas spridda granitkullar utan sammanhang, men närmare Östersjökusten bliva de talrikare och högre. Landskapets märkligaste berg är det vid Vättern belägna

Omberg, en enstaka bergshöjd (en horst), sträckande sig utmed Vätterns strand med en längd i norr och söder av över 11 samt en bredd av ända till 3 km. (fig. 2). *Omberg* är huvudsakligen beläget inom V. Tollstads s:n av Lysings och Väversunda av Dals h:d. Åt landsidan omgives berget överallt av slättland. Mot Vättern stupar detsamma flerstädes i tvärbranta och lodräta väggar.

Från *Borgholm* och till *Anudden* är det dock icke synnerligen högt, därefter vidtager *Måkebergen*, med en höjd från vattnytan av omkr. 90 m. Dessa berg äro uppkallade efter den mängd fiskmåsar, som här hava sitt tillhåll. Vid slutet av denna bergsträcka hava flera nedfallna och på kant stående klippor erhållit särskilda namn, såsom *Munken* eller *Gråkarlen*, *Predikstolen*, *Sakristian* och *Prästegården*. En vid *Måkebergens* slut befintlig udde kallas *Peters pall* eller *Bondepallen*, efter en förtvivlad, som här för långliga tider sedan kastat sig i djupet. Söder om

3. Från *Oxbåset* bergen.

denna udde vidtaga *Västra väggar* och *Mullskräerna*. Härefter sänker sig berget så småningom till den s. k. *Mickelstorpa slätten*. Vid *Älvärums* udde börja vidare *Grytbergen*, med flera vackra grottor, varav några erhållit namn, såsom *Predikstolen*, *Vapenhuset* och *Oxbåset*, vilken senare grotta givit en bergshöjd namn av *Oxbåset* (fig. 3). Därefter vidtager *Stocklyckeängen*, vid vars södra ända det mest bekanta av alla sjöbergen, *Rödgavel*, med sin port och sin grotta avslutar denna

bergsträckning, som därefter så småningom försvinner i V. Tollstads slättland. Å landsidan hava bergshöjderna följande namn: utför södra sidan till Alvastra ruiner *Alvastra branter*, varefter *Klintebergen* vidtaga, vidare åt norr *Lilla* och *Stora Måkersbergen* samt *Blanksbergen*. På berget, i närheten av Västra väggar finnes, ett tvärstalp, kalladt *Marbergen*.

Bergets högsta topp kallas Hjässan och är belägen i söder. Dess höjd är över havet 263 m. och omkr. 175 m. över Vättern. Härifrån är en vidsträckt och särdeles anslående utsikt över 4 landshövdingedömen, 6 städer och vid klart väder över, såsom det säges, omkring 50 kyrkor.

Bergets huvudmassa består av äldre röd granit. För övrigt finnas åtskilliga lager av gråvacka, växlande gråvackaskiffer, lerskiffer och margskiffer, vilka lager i olikhet med de övriga på slättlandet utbredda siluriska lagren icke intaga en vågrät utan en mer eller mindre stupande eller upprest ställning. Vid den s. k. Älvarums udde vidtager sandsten.

Omberg har förr varit en kunglig djurgård, bildad dels genom angränsande forna kronohemmans utmarker, som för detta ändamål blivit undantagna, dels genom vid olika tillfällen återkallade och till djurgården avhysta hemman, senast genom kammarkollegii brev från 1652. När Ombergs djurgård först anlades är obekant, men man har trott sig kunna antaga, att dess första tillvaro förskriver sig från Alvastra klostertid. Hela den betydande djurgården var omhägnad av en i äldre tider omkr. 8,3 och senare 4,7 m. hög gärdesgård, vilken i sin helhet hade en längd av omkr. 16,000 m. Under vintertiden, då Vättern tillfrös eller då yrsnö lagt sig intill gärdesgården, måste vakt mot ankommande vargar hållas av Dals och Lysings häradsboar. Stora förödelse anställdes detta oaktadt emellanåt av nämnda djur. Enligt k. brevet av 1805 blevo de då behållna hjortarna försålda, varefter Omberg förvandlades till vanlig kronoskog. De till djurgården förr hörande ängar äro för kronans räkning numera utarrenderade.

Jordmånen är i allmänhet örig. Märgel förekommer likväl någon gång. Själva skogen består av tall och gran samt någon lövskog, varibland bokar. Omberg är bokens nordligaste spontana växtställe i Sverige. Ombergs flora är för övrigt ovanligt rikhaltig.

Arealen har uppskattats till 3,000 har, däruti då inberäknadt tjänstemäns boställen, närmare 100, och Dagsmossen, 970 har. Denna mosse har sedan blivit fränskild, under det parken blivit kronan förbehållen. Arealen av skogen beräknas nu till närmare 1,000 har. Här finnes stor och god trädskola samt förr även mullbärsplanteringar, vilka dock sedan 1850 icke varit använda för silkesodling.

Namnet Omberg härledes av folktron från en drottning vid namn Omma eller Ama, som härstädes skall hava haft sin borg. Andra förklaringar äro, att det skulle härleda sig från Omi, som var ett av Odens många namn eller från det ännu vanliga uttrycket, att berget »ommar», d. v. s. ängar. — Om detta berg finnas många sägner. Så berättas bl. a.

att drottning Ommas borg varit belägen på norra udden av berget å den s. k. Borgs udde, där ännu befintliga orediga stenhögar skulle bära vittne om detta fäste. Vid grävningar härstädes 1827 fann man tätt under jordytan en mängd kol och brända ben. Sägna förmåler även att Rogslösas kyrkdörr ursprungligen skall vara hämtad härifrån. Drottning Omma är, säger man, begravnen å Hjässan, som fordom benämns Ommas kulle. — Rödgavels grotta skall förr varit bebodd av troll och jättar (se Heda socken), och Rödgavels port är öppnad som inkörsport till den innanför boende jättens palats. Bergens övriga öppningar hava uppkommit, då trollen resa in och ut på besök hos jätten. — Här finnas även förtrollade trädgårdar, i vilka man till följd av bergandens inverkan lätt går vilse. För att komma rätt behöver man emellertid endast vända något klädesplagg ut och in för att göra sig oigenkännlig för berganden. Detta konstgrepp är ännu icke bortlagdt härstädes, då någon går fel.

Vid stora Korsrödjan, belägen nästan midt i skogen, finnas de s. k. Hällkällorna, även kallade de heliga källorna. Fordomdags brukade allmogen samlas här för att genom offring eller genom att dricka av vattnet förekomma eller bota sjukdomar. -- Kristi Himmelsfärds dag var förr alltid folkfest härstädes. Egentliga ändamålet med färden hit var att dels vid Mullskräerna, dels vid Höja och andra ställen hämta vitlera, som sedermera användes till vitmenande av stugorna samt till att bestryka murbandet i spiseln för att på sistnämnda sätt avhålla spöken och annat otyg. Numera samlas folk till fest och lekar vid Hjässan å Annandagpingst.

En annan sägen förmåler: Vid höbärgningstid sågs ett brudhov komma tågande. Den lilla brudvagnen drogs av en mängd möss och råttor, och i densamma satt en liten brud med guldkrona på huvudet. Vagnen omgavs av »småpyttingar».

— Vad är väl detta? frågade någon.

— Jätten från Omberg lönnar sin brud från Ramshäll, blev svaret.

En av åskådarna kastade då ett stål in i brudhovet. Detsamma försvann då genast, men den lilla kronan blev kvar och var nu så stor och tung, att ingen kunde lyfta henne.

En fjärdedels mil nordväst om Hjässan har förr funnits ett bokträd, som till följd av sina tolv från samma rot cirkelrunt uppskjutande stammar allmänt kallades apostlaboken. Mot slutet av 1600-talet eller under början av 1700-talet blev en av dessa stammar borthuggen av en bonde, vilken ansåg, att den stam, som representerade Judas Iskariot, icke var värd att få förbliva kvar. Bonden skall därefter, berättar Tiselius i sin 1723 utgivna beskrivning över Vättern, aldrig haft någon trevnad »men var borttvinnad och omsider eländigt död bliven». Bland namn, som funnits inskurna i detta träd, nämnas k. Karl XI:s och Karl XII:s samt drottning Hedvig Eleonoras, ävensom måhända k. Gustav III:s.

På vägen upp till Hjässan finnas mycket obetydliga lämningar av en s. k. bergborg. Återstoden av den s. k. drottning Ommas borg vid

Borgs udde, även den en fornborg, utgöres av ett 7 å 10 m. bredt och 25 å 30 m. långt stenröse, sträckande sig sv. till no. Längst i no. synes muren gjort en båge rundt berget. Midt i stenröset är en nästan fyrkantig fördjupning, vars tämligen väl bibehållna »väggar» synbarligen tillkommit genom människohand.

Ett annat betydande berg är mot öster *Ramundersberget* eller *Ramshäll*, som i söder stupar lodrätt ned emot Göta kanal, sträckande sig å andra sidan till Oxtorpssjön och de nu urtappade och uppodlade Egel-sjöarna i Tåby:s:n (fig. 4). Å bergets översta kulle, som höjer sig 78 m. över kanalens vattenyta, finnes en öppen plats, kallad *Lekarebacken*, där stadens

4. Från Ramundersberget.

ungdom plägar anställa sina lekar. Staden har där ock en stadspark. Mellan klipporna upprinna flera källor, varibland vattnet från S:t Eriks källa säges vara fördelaktigt för svaga ögon och Trummekällan, som förser staden med utmärkt dricksvatten. Från äldre tider finnas många sägner om detta berg. Det skall ha erhållit sitt namn av en av forntidens kraftiga vikingar vid namn Ramunder, som haft sin borg på den längst bort från Söderköping belägna delen av berget. Ramunder, berättar sägnen, var en mäktig rik man, som även hade borgar i Södermanland och Närke. Hans fader var den genom mordet å jätten Harek Järnhörs ryktbare vikingen Vifelson, och hans broder hette Tor, som bortrövade Tora, Grims dotter på Bolmsö i Småland. Själv tog han sin maka från Omberg. Ramunder tillhörde en förnämlig släkt, som sades härstamma från resarne. Ramunders minne lever ännu i en gammal kämpa-

visa, som skriver, huru alla förskräcktes för hans »skinn och för hans grymma gebärder», huru jorden »gungad' och riste, fåglarne dånad' och föllo till mark, som förr sunge på kviste», då han slog på sitt stora och sköna svärd, kalladt Dymlingen, samt huru, då han en gång avhög en kejsares huvud, det »flög femton spanska milar» m. m. Sedan kristendomen börjat utbreda sig i landet, säges Ramunder aldrig vidare haft någon ro hemma utan var ständigt ute på vikingafärder. Då han efter hemkomsten från en dylik färd skulle med sina män återinträda i sin borg, slöt sig, förmåler sagan, borgen och därmed även berget omkring dem, och gick därmed i fullbordan en dom över Ramunder, därför att han ihjälslagit en förkunnare av Kristi ord. Av »Ramundersborgen» återstår nu endast en mur (se Tåby s:n). — Bland bergets sandör och stenar har man understundom hittat kristallstenar, och berättas att dylika, dels runda och dels ovala, ännu bevaras av stadsinvånare. — Man vill även veta, att under den tid Söderköping hade eget mynthus, en falskmyntare i berget hade sin myntverkstad. — År 1620 voro ett par borgare från Norrköping jämte en landtbo och en djäkne anklagade inför kapitlet i Stockholm för att i berget hava brukat svartkonst och under signerier och besvärjelser »läsit några gossar i syyn» för att de skulle kunna upptäcka och se »nedsatte och fördolde skatter i jorden». De anklagade, som bekände sig av oförstånd företagit en sådan »överdådighet», bönföllo om nåd och överseende.

För övrigt märkas inom landskapet *Torsklint* i Kvillinge. *Veteklint* vid Glan, *Urberget* i Norra Vi, *Kalchäll* i Skedevi, *Borgberget* i Tjärstad, *Hovberget* i V. Eneby med flera andra.

Östgötaslätten. Emellan de norra och södra bergsbygderna ligger den s. k. Östgötaslätten, en bördig bygd, som sänker sig från Vättern till Östersjön med en lutning av omkring 90 m. I norr begränsas denna slätt skarpt av Motala ström. Mot söder är gränsen mindre bestämd men kan på det hela taget sägas bestå av en rät sträckning med början vid Vättern, 1 mil söder om Omberg, och sedan åt öster till Slätbaken.

Häradena i förhållande till terrängens beskaffenhet. Av länets olika härad höra Finspånga läns samt större delen av Bråbo till norra skogsbygden, Memmings härad, beläget söder om Glan, utgör en övergång till *Vikbolandslätten*, som i sig inbegriper Lösings, Björkekinds och Östkinds häradar. Aska, Boberg och Gullberg höra delvis till norra skogsbygden. Andra delar tillfalla den stora slätten, till vilken även räknas hela Åkerbo härad samt de norra delarna av Dal, Lysing och Göst-ring, Vifolka, Valkebo, Hanekind, Bankekind, Skärkind och Hammarkind. De återstående delarna av dessa sex sist nämnda häradena jämte en del av Kinda bilda övergången till södra skogsbygden, under det att provinsens egentliga högland innefattar största delen av Kinda samt hela Ydre härad.

Vattendrag och sjöar: *Motala ström* erhåller sitt vatten från *Vättern*, vilken sjö tillhör provinsen med en kust av omkring 8 mil. Strömmen flyter

från innersta hörnet av Vårviken under ett slingrande lopp i nordostlig riktning med en längd av över 0,5 mil in i Boren. Från östra hörnet av denna sjö utrinne strömmen i östlig och sydostlig riktning med en längd av 0,5 mil till den en halv mil långa Kungsnorrbysjön. Härifrån utströmmar älven med en mils längd i sydostlig riktning till Roxen, från vilken sjö den tager sin riktning först åt norr under 0,5 mils längd till Kimstad och därpå tvingad av de två åsar, som stöta tillsammans i Norrköpingstrakten, åt nordväst 1 mil till Glan, dit den utrinne vid Ribbingsholm. Från sjön Glan fortsätter strömmen under flera slingringar åt öster till Norrköping. Tio mils färd utanför denna stad utrinne den i Bråviken. Bland de flera fall, som strömmen under sitt lopp gör, äro de förnämsta det vid Motala, de emellan Boren och Roxen befintliga Kungsnorrbys- eller Näsbofallen och Malfors, emellan Roxen och Glan Kimstads och Skärblacka fall samt emellan Glan och Bråviken Fiskeby och Norrköpings fall.

Denna älv är en bland Sveriges viktigaste vattendrag. Icke blott att den är det enda utflödet för Vättern, utan den är därjämte avledare för de betydande vattenmängder, som sjöarna Boren, Norrbysjön, Roxen och Glan bilda i det mellersta Östergötland samt för de ofantliga vattenmassor, som Roxen upptager genom Svartån, Stångån och Lillån samt Glan genom Finspångs- och Haddeboån för att ej nämna den mängd mindre tillflöden, vilka tillstöta under älvens lopp genom landet.

En naturföreteelse, som förr uteslutande tillskrevs Motala ström, var då strömmen understundom brukade helt och hållet stanna i sitt lopp. Orsaken är, som numera är av var man kändt, att vattnet hindras i sin fart genom ismölja eller s. k. kravis, som på ett eller annat ställe samlar sig. Man förde härom ända till senare tid anteckningar om, vilka år detta inträffade, men Motala ström är på långt när dock icke, såsom man förr trodde, det enda vatten, som på detta sätt stannas i sitt lopp. I äldre tider ansågs detta strömmens stannande såsom ett dåligt omen, och Messenius skriver i sin *Scondia Illustrata*, »att så ofta något särdeles skadligt fall eller stor förändring för Svearike är på färde, så händes att Motala ström uppehålls i sitt starka och strömmande lopp en tämlig tid just invid bron och stannar som en hög mur och släpper näppeligen en droppa fram». På ett annat ställe säger han: »Vid begynnelsen av år 1291 stannade de strida Motala- och Norrköpings-strömmar mot naturen i deras forsande lopp, förbåddes klarligen vad skada och nederlag Svea rike sedermera uthärdat, ity att det svårligen blev av hunger och pest hemsökt». Genom det s. k. Helgeandsholms beslut av 1282 förklarades Motala ström såsom kronans enskilda egendom och »at alla the, som i samma ström hava qvarnastadh, samt alla fiskerier, skole gjöra Kronone theraff ränta».

Av de strömmar, som Motala ström i sig upptager, nämnas särskildt: *Stångån*, vilken är ett av provinsens största vattendrag, som tager sin början i sydligaste delen av Ydre härad, men kröker därefter ned

åt Småland. Tager vidare så nordlig riktning och kommer genom sjön Juttern åter in i Östergötland, där den, efter att ha bildat ett par fall vid och ovanför Horns kyrka, går genom sjöarna Åsunden, Järnlunden, Rängen och Ärlängen förbi Linköping till Roxen, under vägen upptagande mångfaldiga tillflöden. Höjden emellan de olika sjöarna är obetydlig. Det största vattenfallet är vid Tannefors. Såväl Stångån

5. Stångån vid Slattefors.

som de här nämnda sjöarna äro förbundna med den 1871 för trafik öppnade Kinda kanal (fig. 5).

Svartån upprinner egentligen i N. Solberga s:n i Småland, går genom Ralängen och Säbysjön till Sommen, varifrån den genom Andersbovikens norra ände utrinne och fortsätter sitt huvudlopp till Boxholm och Strålsnäs, där den ånyo möter den förut avsöndrade Huruån. Förbi Mjölby och Nykvarn fortgår ån till Roxen, i vilken den förenar sitt vatten med Motala ströms. Svartåns hela lopp från Sommen till Roxen beräknas till 9 mil, under vilket lopp den på hufvudställen har forsar och fall samt förstärkes av många åar och bäckar, bland vilka nämnas Lillån, Skenån och Åsboån. Själva Svartån genomgår Göstrings och Vifolka härad, går därpå vid gränsen emellan Vifolka och Boberg, emellan Boberg och Gullberg, genom Gullberg och på gränsen till Hane-kind (fig. 6).

Av vattendrag från norr märkas:

Finspångsån, uppkommen genom flera mindre och tre huvudgrenar, varav den längsta från sjöar norr om Motala, bl. a. Salstern, flyter vi-

dare genom Stråken, upptar Hättorpsån från Godegårds s:n, går genom Tron och ovanför Finspång genom Bönern samt utfaller genom Doversviken av Glan. Finspångån är icke betydande men bildar många forsar och fall, som givit och fortfarande giva drivkraft till ortens industriella anläggningar.

Haddebo l. Ysundaån kommer från Närke och utmynnar även den i Glan.

Kustsluttningen mot Östersjön, upptagande de genom Slåtbaken från varandra avskilda Vikbolandet och Hammarkinds härad, som mot väster

6. Svartån vid Kaga.

begränsas emot Motalaströmsdalen av en från Vimmerbytrakten över Åtvidaberg och mot Norrköping strykande ås, har flera vattendrag, av vilka det förnämsta är *Gusumsån*, som rinner upp i Åtvidabergstrakten och därefter går genom sjöarna Risten, Säken, Borken, Yxningen samt Strålången och, sedan den förenat sig med Asplången m. fl. sjöars utlopp, utmynnar i Storån nedanför Söderköping.

Av Östergötlands sjöar omnämnas här en del särskildt. De, som tillhöra Göta kanal, äro:

Vättern, som är en av Europas största insjöar, med sitt vatten berörande Närke, Västergötland, Östergötland och Småland. Belägenheten är 88 m. över havet. Djupet är olika, högst 119 m. Emellan Nässja och Halsudden är en större vik med de mindre vikarna vid Vadstena, Medhamra, Motala och Sandviken. Nära stranden finnas endast några få öar, men längre ut märkas öarna Sandön, Ärkerna, Fjuk, Jungfrun och Röknehuvud. Nedanför Ombergs södra fot ligger Hästholmens vid svår vind otillgängliga hamn. Varifrån Vättern erhåller sin stora vattenmassa, som dels försvinner genom avdunstning, dels genom uttömning i Motalafloden, är ännu oförklaradt. Tilloppen äro obetydliga, och vattnet hindras till och med av de omgivande åsarna att

tillflöda. Vättern måste alltså hava källor i sitt djup, eller också måste den hava betydliga underjordiska tillflöden. Man har ock trott sig finna skäl för den meningen att den står i samband med andra sjöar inom dess egen bäcken, såsom med Unden och Örlen, vilka i likhet med Vättern plötsligt bliva upprörda såsom det säges även vid lugnt väder. Unden har tillika Vätterns klara vatten och det för en mindre sjö ovanliga djupet av 90 m. Den s. k. Hungerkällan, även kallad Oårskällan, säges även stiga och falla i samband med Vättern. Samma sägen gäller dessutom om båda, nämligen att torka och hårdt år inträffa, om vattenståndet är högt. »När Vättern full till brädden står, då är för dörren hårda år», säger ett gammalt rim. Man har även framkastat det påståendet, att Vättern skulle stå i underjordiskt samband med Bodensjön i Schweiz, och såsom skäl härför anført, att samma växtarter blivit funna vid de båda sjöarna. Huru falskt detta påstående är, bliver påtagligt, om man betänker, att Bodensjön ligger betydligt högre än Vättern. Denna uppgift, som blivit upprepad otaliga gånger, berättas emellertid ha tillkommit så, att en tysk, som besökt vårt land, i skildringen av sin resa vetat omtala, att i grannskapet av Vättern finnes sjön Botten, på tyska »Bodensee», som har underjordiskt sammanhang med den förstnämnda. Denna berättelse skulle sedan blivit tillämpad på den verkliga Bodensee. Sjöns vatten är särdeles vackert, grönbliått och ovanligt klart, så att man på betydligt djup kan se smärre föremål och botten på 18—20 m. djup. En mängd märkliga företeelser hos sjön hava ännu icke blivit förklarade, såsom strömgång och svallvåg mot storm och oväder, dess periodiska stigande och fallande, som är oberoende av årets väderlek, dess »skjutningar», d. v. s. våldsamma och hastiga dån ur vattnet, dess dunstbilder, optiska fenomen och hägringar. Dessa sistnämnda visa sig framförallt tydligt, och man ser ofta föremålen i sin naturliga ställning, icke upp och nedvända.

En saga om Vätterns hägringar förtäljer: »En gång i hednatid, långt innan kristna läran predikades i vårt land, levde tvenne bröder som samkonungar och regerade över en del av Göta land. De hade sina kungsgårdar nära bredvid varandra. Den äldste av bröderna hette Vise och var en förständig och vänlig man; den andre, som benämndes Vätte, var däremot över hövan ovänlig och butter. Genom Vises förstånd levde de dock lyckligt och förde ett godt regemente i några år.

Då hände att Vise friade till en prinsessa i grannskapet och snart hemförde henne som drottning till sitt rike. De båda bröderna flyttade då längre från varandra. Vätte, som icke älskades av någon och mest tyckte om sig själv, fattade emellertid en häftig lidelse för sin broders gemål, varför han en natt överföll Vise och tog honom av daga samt hemförde Hildur till sin borg. Men Hildur hade en gammal fosterfader, vid namn Alle, som var bard och harpolekare och vid konung Vises och sin älskliga fosterdotters hov ofta stämt sin lyra till bragdens och kärlekens lov. Till denna sin fosterfader sade Hildur, då hon bortför-

des: »Fosterfader! hjälp mig om du kan.» — »Jag skall försöka», svarade Alle, samt fortsatte: »Ofta har jag suttit vid stranden av den lilla sjö, som ligger uti vår härliga dal, och spelat, varvid sjöjungfrun gått intill strand och emot mig räckt sin famn. Jag skall i afton gå till sjön och spela för sjöns drottning samt ro över till kung Vättes borg; och då du får höra min harpas toner, så kom ned till stranden.» Drottningen lovade att komma, och så for hon sina färde. Emellertid drack konung Vätte, då de om kvällen framkommo, gravöl efter sin broder och firade på samma gång sitt bröllop med Hildur. Men då de om aftonen voro glada och sorlade, hörde Hildur tonerna från sin fosterfaders harpa. Hon smög sig då ut ur salen ned till stranden, där Alle satte drottningen i sin båt och rodde till hennes fädernerike. Men sjöjungfrun, som Alle vidtalat vara sig behjälplig, tog harpan, den han i brådskan kvarlämnat, och gick upp till Vättes gård samt var hans brud i stället för Hildur. Och då sjöjungfrun ej ville förlora Vätte, den hon fattat stor kärlek till, förtrollade hon hans rike, varvid alla hans gårdar och ägodelar sjönko ned i djupet och han själv samt hans slott även; och av den sköna och härliga dalen, där kungsborgen var belägen, blev en sjö, som därefter kallades Vättern. Men på klara och härliga sommark dagar försöker kung Vätte uppföra sina sjunkna byggnader. Vid första fläkt, som kommer från Visingsö, där den vänsälle kung Vise sover i sitt kummel, ramla dock Vättes byggnader ned i djupet, och då klagat Vätterns konung samt rasar på sjöbottnen, varav händer, att man ofta nog får se sjöns böljor svalla och häva sig emot stranden, fastän vinden står stilla och solen ser ned över sjöns yta. Vätterns drottning fattar då en harpa, som fordom tillhörde Alle, och spelar för sin make, tilldess denne lugnar sig och åter lägger sig till vila.» — Det är från Vätterns stränder som den vackra Näckens polska är hämtad. — För att få sjön isbelagd fordras vanligen en längre tids sträng köld, och den plägar med storm och häftighet protestera däremot i det längsta. — Stränderna, vid vilka Askersund, Motala, Vadstena, Gränna, Jönköping och Hjo samt Karlsborgs fästning äro belägna, utmärka sig genom sin egenomliga och romantiska skönhet. Sjön säges även erhållit sitt namn av vätte = demon, trollväsande, men uppgives av andra och med större skäl hava sammanhang med ordet »vatten». — Angående Vätterns forna historia har i senare tid blivit påvisadt, att Ishavet fordom hängt samman med Östersjön över de ryska sjöarna och med Västerhavet över Öst- och Västgötslätterna, samt att Vättern ännu i sitt sköte innehåller djur, kvarlevande från denna tid. I sjön finnes ännu ett stort antal fjällfiskar, och dess strand bär fjällväxter på sina i tre avsatser uppstigande terrassformiga stränder. Dessa terrasser antyda det olika vattenstånd, som på olika tider funnits i det sund, vilket då avskilde det likt en ö ur Ishavet uppstickande Småland, och det övriga norr om sundet belägna Sverige, och i vilket sund Vättern utgjorde djupaste gölen (se Östgld I s. 4).

Beskrivningar över Vättern äro utgivna av Daniel Tiselius 1723, 1730 och av Johan Bohman 1834—40.

Boren (73 m. ö. h.). De socknar, till vilka Borens stränder gränsa, äro Ekebyborna, Lönsås, Brunneby, Kristberg, Motala och Vinnerstad. Borens omgivningar äro i söder mindre kuperade än i norr, där kullar och skogbevuxta höjder bilda en den vackraste strand. Vattnet är utmärkt för sin klarhet, och det är så till vida likt Vätterns, att det hastigt och utan märkbar anledning försättes i en starkt svallande rörelse. Några öar finnas icke, men på ett och annat ställe besväras segelleden av skär och grund. Göta kanallinje går fram genom Boren. — Vid Borens södra strand är den historiskt bekanta gården Ulvåsa belägen.

7. Vid Roxens strand i Stjärnorps socken.

Roxen (33 m.), en av Östergötlands största sjöar, som omgives av socknarna Vånga, Kimstad, Skärkind, Lillkyrka, Ö. Skrukeby, Ö. Harg, Rystad, S:t Lars, Kaga, Vreta kloster och Stjärnorp. Södra stranden är låglänt, under det den norra i allmänhet är höglänt och brant stupande. Förr var det ganska vanligt, att vattnet i Roxen steg betydligt vid vårtiden. T. ex. år 1867 översvämde sjön, så att vattnet, som under torkår varit nere ända till 3 met. över Norsholms sluss-tröskel, våren nämnda år kom sjöns vattenyta att stå fulla 5,6 met. över denna sluss-tröskel. I följd av strandägarnas försorg blev då genom åtskilliga vattenverks vid Kimstad utrivning samt genom rensningsarbeten en reglering av vattenståndet företagen, enär sänkning av sjön, till följd av nödvändigheten för Göta kanal att ständigt hava erforderlig vattentillgång, icke kunde tillåtas. Vid Roxens norra strand äro i senare tid uppförda en mängd sommarvillor. Här äro även gårdarna Grensholmen

och Stjärnorp med sin ruin belägna. (Fig. 7.) På motsatta stranden märkas den gamla kungsgården Tuna samt det omkr. år 1900 nybyggda vackra herresätet Näsby säteri.

Asplången (27 m.), till större delen inom V. Husby s:n, och omgiven av högländta, vackra och skogbeväxta stränder.

De sjöar, som stå i samband med Kinda kanal, »Sveriges vackraste farled», äro:

Ärlången (56 m.), vilken är delad mellan Landeryds, Bankekinds, Grebo och Vists socknar. Stränderna äro tämligen höga samt skogbeväxta (fig. 8). Sturefors herresäte med sin vackra hamnkaj är beläget här.

8. Ärlången vid Sundsbro.

Rången (84 m.), som med sin norra del ligger i Hanekinds och med sin södra i Kinds härad. Liksom Ärlången är denna sjö omtalad för sina vackra stränder. Här är det gamla Natt- och Dag-godset Bjärka-Säby med sina båda slott beläget. Vid slutet av ett betydligt avsmalnande vatten, inramadt i lövskog, ligger på en holme det underbart härligt belägna Brokinds slott.

Järnlunden (85 m.), mottagande avloppet från sjön Drögen, är liksom Åsunden belägen inom Kinda härads gränser. Med sina än bergiga än kulliga ekbevuxna stränder är Järnlunden särdeles vacker och anses som farledens skönaste smycke. En betydande mängd öar och holmar bidrager till de härligaste utsikter, varthän man än kastar blicken.

Åsunden (85 m.), som från öster mottager sjön Björkens och från väster Kisaåns vatten samt i norr vatten från de åt öster belägna sjöarna Åländern och Ämmern. Vid den sistnämndas utlopp är det ståtliga Skedevi beläget. Åsunden är den längsta av Kinda-kanalsjöarna

(fig. 9). Med sin olika bredd skulle man kunna säga, att den består av flera sjöar och vikar, delade av större eller mindre sund. Landskapet och stränderna få nu ett annat utseende än de förut nämnda sjöarna, tillhörande denna farled. Öar och holmar ligga icke så tätt till varandra. Lövskogen utbytes mot den allvarligare furuskogen. De stora slotten ersättas av en del rödmålade gårdsbyggnader, som här och där skymta fram. Naturen är därför icke mindre storartad, kanske tvärtom, särskildt åt västra stranden, där betydande skogbevuxta höjder och dälдер växla med varandra. — Vid Rasösund förmedlas överfarten från öster till väster av en nybyggd bro, där samfärdseln förut förmedlades medelst färja.

Båda de sistnämnda sjöarna ligga inom Kinda h:d.

9. Åsunden från Gummingebo.

Andra sjöar äro:

Sommen (146 m.), tillhörande till större delen Östergötland och här belägen i Torpa, Malexanders, Tidersrums, N. Vi och Asby sr: av Ydre h:d samt Blåvik i Göstrings. Sjön är av egendomlig form med flera djupt in i landet inskränande vikar. Stränderna äro merendels högländta, isynnerhet å Asby udde ofta branta skogbevuxta, i Stjärnsands och Malexandervikarna sandiga. Av öar märkas främst Torpön och Oxelön. Vid sydligaste ändan är Ribbingshovs fideikommiss beläget.

Täkern (93 m.), belägen nära Ombergs östra sida och Dagsmosse. Sjön är en av de märkligaste fågelsjöar inom Europa. På 1840-talet företogs en sänkning av nära 1,8 m. av vattenytan. Vid arbetets slut 1847 hade en ytvidd av omkring 1,670 har kommit i dagen. Tal om ytterligare sänkning har alltsedan dess förekommit, men icke fört till något resultat. År 1913 är ett arbete utgivet om Täkern, »fåglarnes sjö», av B. Berg.

2—152403. Ridderstad, Östergötland. II.

Kungsnorrbynsjön (65 m.) i Bobergs och Gullbergs härad. Har i allmänhet ringa djup, vadan den icke kan begagnas till sjöfart.

Glan (21 m.), berör socknarna Ö. Eneby, Borg, Kullerstad, Vånga och Risinge.

Av övriga sjöar märkas Annsjön, Avern, Dovern, Fläten, Fölingarna, Hövern, Kisasjön (fig. 10), Lyran, Lövsjön, Östra och Västra Lägern, Marsjön, Nävsjön, Ormlången, Regnaren, Ring, Stråken, Svängbogen, Storsjön, Teden, Tjuttensjöarna, Tisnaren (med nyanlagd kanal), Vien, Örn m. fl.

Östersjöns skärgård går längs kuststräckan med sina fjärdar vid Östersjön samt har de yttersta skären nära 1 mil från fastlandets yttersta punkt.

10. Kisasjön.

De största öarna äro Arkö och Gränsö, den förstnämnda skild från fastlandet endast genom ett sund. Längst i söder är fyrplatsen Häradsskär. Goda segelleder och naturliga hamnar finnas (fig. 11). Till Östersjön utrinne allt Östergötlands vatten.

Bergarterna. Bergen höra mest till urformationen med granit och gnejs men har även en till övergångsformationen hörande bildning av sandsten, kalksten och alunskiffer. De senare återfinnas förnämligast på västra delen av östgötaslätten, söder om Motala ström. De uråldriga bergarterna höra till den andra delen av landskapet. Rödaktig, grovkornig granit förekommer mest i den södra och sydvästra delen, rödgrå gnejs mest i den nordvästra och norra delen. Urkalken är ymnigast i Kolmården och är ofta grönaktig av mineralet serpentin. Detta slag har bearbetats vid det s. k. marmorbruket. Silurisk eller övergångs-

sandsten brytes vid Lemunda kvarnstensbrott. Silurisk kalk och alunskiffer brytas vid Berg, Knivinge, Ljung, Kungsnorrby, Husbyfjöl och Borghamn. Åtvidsorten utmärker sig genom sin omväxling av bergarter och innehåller liksom östra slättbygden lösa jordlager och rullstenar, till stor del bildade genom avlagring från siluriska formationer. I sydvästra delen framträder den siluriska kalken sällan i dagen utom vid stranden av Vättern.

De malmfyndigheter, som förekomma, äro järn, zink och koppar. Järnmalmen är numera av betydligt mindre betydelse mot förr. De gamla gruvfälten i norra Östergötland äro f. n. (1915) föremål för nog-

11. Från skärgården. Utsikt från Tjärholm i St. Anna socken.

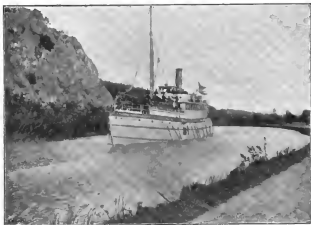
granna undersökningar i och för möjligen blivande inmutningar. Koppartillverkningen har sedan flera år legat nere, men försöksbrytningar skola nu åter företagas i Åtvidabergsgruvan. I åtskilliga sjöar finnas även sjömalmtillgångar, ehuru icke använda. Zinken hämtas ur flera inom Godegårds och Skedevi socknar befintliga gruvor.

Sandåsar. Av dessa nämnas åsarna vid Malmslätt, Norrköping, Tjällmo, Hällestad, Godegård, Kisa o. s. v.

Torvmossar återfinnas mest i skogsbygden, men även å slättlandet, där bl. a. den största, Dagsmossen av 9 kvkmeters ytvidd, förekommer.

Folkmängden. Östergötland, som på 1750-talet hade 127,226 invånare, hade 1800: 158,057, 1840: 206,625, 1900: 279,449 och 1914: 299,561 samt intog i detta avseende tredje rummet bland Sveriges län. Befolkningens tillökning är som synes icke betydande, vartill likväl

bl. a. utvandring eller utflyttning bidragit. Befolkningstätheten är i medeltal 29,9 invånare å kvkm. De norra och södra delarna av land-

12. Göta kanal vid Söderköping.

skapet, särskildt de senare, äro mindre befolkade än slättbygden, där städerna äro belägna och där industrien är större och jorden bördigare.

Näringar äro jordbruk med binäringar, skogsbruk, industri och bruksdrift, handel och sjöfart (se vidare Östergötland I sid. 549 o. s. v.)

Samfärdsel. Förbindelsen de olika orterna emellan har på

senare tid gått oerhördt framåt (se Östergötland I sid. 566 o. s. v.).

Göta kanal är av största betydelse (fig. 12, 13, 14). Densamma tager i Östergötland sin början vid Vättern och Motala och går sedan genom

13. Göta kanal vid Berg.

Motala s:n, sjön Boren, Brunneby, Ljung och Vreta klosters s:r, sjöarna Roxen och Asplången, Kimstads och V. Husby s:r samt ut i Slätbaken icke långt från Söderköping.

14. Göta kanal vid Motala.

Kinda kanal utgår från sjön Åsundens sydligaste ändpunkt nära Horns kyrka (fig. 15, 16). Farleden går genom Kinda och Hanekinds

15. Kinda kanal. Järnvägsbron vid Rimforsa.

härad samt genom sjöarna Åsunden, Järnlunden, Rengen, Ärlången samt till Linköping, där den vid Nykvarn utgår i Stångån icke långt från Roxen. Vid Nykvarn är slussen av samma storlek som i Göta kanal, men de övriga slussarna äro något mindre.

16. Kinda kanal. Vid Slattefors.

Tisnare kanal i samband med den vid norra gränsen belägna sjön Tisnaren och sjön Fjällaren med lastplats vid Ådebols järnvägsstation.

Landsvägarna upptagas till en längd av 3,927 km., varav bygdeväg 3,115 km. Vissa bestämda vägar äro upplåtna för automobiltrafik. Skjutsstationernas antal äro 16 och gästgiveriernas 29.

Färj- och båtplatser finnas vid Stegeborg, vid Färjestaden över Bråviken till Kvarsebo, vid Ulvesund i Kinda h:d, från Hästholmen till Hjo samt emellan Snäckevarp och Barösund i Hammarkinds h:d.

Järnvägarna. De betydelsefullaste järnvägarna äro de till staten hörande Östra stambanan och Mjölby—Motala—Hallsbergsbanan. Vid Östra stambanan äro de viktigaste järnvägsplatserna vid Norrköping, Linköping, Mjölby och Kimstad, varifrån skilda banor utgå. I avseende å inkomst av avsänd och anländ trafik är ordningen Norrköping, Linköping, Motala, Mjölby och Boxholm; rörande persontrafik Norrköping, Linköping, Åby, Mjölby, Malmslätt, Motala; rörande avsändt och anländt gods Norrköping, Boxholm, Linköping, Graversfors, Fiskeby, Motala och Mjölby samt rörande inkomst för försälda personbiljetter Norrköping, Linköping, Mjölby och Motala o. s. v.

Förutom de till statsverket hörande banorna finnas här följande enskilda järnvägar: Norrköping—Finspång—Örebro och Norsholm—Kimstad järnvägar; Norsholm—Västervik—Hultsfreds järnvägar, som i Östergötland omfatta linjerna Norsholm—Bärsbo och Västervik—Åtvida-

berg—Bärsbo; Norrköping—Söderköping—Vikbolandets järnväg, som omfattar Vikbolandsbanan: Norrköping—Söderköping och Kummelby—Arkösund, samt Hammarkindsbanan: Valdemarsvik—Söderköping; Fågelsta—Vadstena—Ödeshögs järnväg, Mellersta Östergötlands järnväg, som omfattar linjerna Fågelsta—Linköping—Ringstorp och Klockrike—Borensberg, Östra Centralbanan (Linköping—Hultsfred) samt Åtvidaberg—Bjärka-Säby järnväg, som trafikeras av Östra Centralbanan; Mjölby—Hästholmens järnväg; Väderstad—Skänninge—Bränninge järnväg. I elektrifieringen av Sveriges enskilda järnvägar intager Östergötland en föregångsplats. Under byggnad äro linjerna Fornåsa—Motala, Eksjö—Österbymo och Linköping—Österbymo, tillsammans 131,4 km. Vid 1913 års slut funnos inom länet 693 km. järnvägar, varav 194 km. statsbanor samt 124 km. normalspåriga och 375 km. smalspåriga enskilda järnvägar. Tillämnad järnväg: Borensberg—Tjällmo.

Postanstalterna voro 1912: 160, varav 13 postkontor och resten poststationer. Fullständiga telegrafstationer 8, vartill kommer ett rikligt utbredt telefonnät.

Östergötlands värde i penningar: Enligt sammandrag över 1914 års taxeringar å fast egendom, såväl jordbruks- som annan fastighet, utgör dennas värde i

Linköping	46,342,800	
Norrköping	107,866,400	
Söderköping	3,858,900	
Vadstena	3,378,210	
Skänninge	1,853,000	
Motala	5,070,900	
	<u>Summa för städerna</u>	168,370,210
Kinda och Ydre härads fögderi	29,050,300	
Vifolka m. fl. d:o	35,993,800	
Åkerbo d:o	30,022,100	
Hammarkinds d:o	47,684,800	
Finspånga läns d:o	26,392,900	
Björkekindes m. fl. d:o	57,700,900	
Lysings m. fl. d:o	28,130,600	
Aska m. fl. d:o	36,533,400	
	<u>Summa för landsbygden</u>	271,508,800
	<u>Summa för länet</u>	439,879,010

Bevillningen för denna summa utgår med kr. 24,013:19.

Härtill kommer sådan fast egendom, tillhörig staten, kommuner, menigheter m. fl., för vilken bevillning icke erlägges och vars värde är uppskattadt till

i städerna	22,211,270
å landet	29,397,800
	<u>Summa</u> 51,609,070

Om denna summa lägges till den ovannämnda 439,879,010 kr., så får man taxeringsvärdet för all fastighet inom provinsen utgörande 491,488,080 kr.

Inkomstbevillningen.

Summan av inkomst för kapital, arbete m. m. utgör för

Linköping	11,468,440
Norrköping	24,503,350
Söderköping	934,634
Vadstena	1,270,029
Skänninge	514,781
Motala	1,739,430
Kinda och Ydre häraders fögderi	2,414,149
Vifolka m. fl. d:o	4,474,726
Åkerbo m. fl. d:o	4,050,092
Hammarkinds m. fl. d:o	3,089,516
Finspånga läns d:o	4,221,252
Björkekinds m. fl. d:o	8,837,468
Lysings m. fl. d:o	3,256,553
Aska m. fl. d:o	4,664,200
Summa	75,438,620

Härför avgår medgivet avdrag, 23,890,932 kr. enligt par. 12 bevillningsförordningen, en summa som sänker beloppet till 51,547,688 kr., för vilket uträknats en bevillning av kr. 51,541: 26.

Därjämte utgör den till inkomst- och förmögenhetsskatt taxerade beloppet 73,962,740 kr., för vilken summa den uträknade inkomst- och förmögenhetsskatten utgör 1,434,104: 70 kr.

Dessutom utgjorde bevillningen för skogsfång m. m. på allmänningar samt för vissa offentliga föreställningar 16,742: 08 kr.

Med avseende på taxeringsvärdet i fast egendom, för vilken bevillning erlägges, kom länet 1914 i 5:e rummet (efter Stockholms stad, Malmöhus, Göteborgs och Bohus samt Stockholms län), med 5,2 proc. av hela rikets, landsbygden ensam kom ock i 5:e rummet (efter Malmöhus, Stockholms, Kopparbergs och Värmlands län), med 5,6 proc. av Sveriges landsbygd, och städerna i 4:e rummet (efter Stockholm och städerna i Malmöhus samt Göteborgs och Bohus län), med 4,6 proc. av taxeringsvärdet för alla Sveriges städer. I fråga om taxeringsvärdet och den taxerade inkomsten av kapital och arbete kom Norrköping i 4:e rummet (efter Stockholm, Göteborg och Malmö). För jämförelse meddelas uppgifter för några föregående år. För 1909 var taxeringsvärdet å bevillning underkastade fastigheter 381,85 mill. (140,64 mill. i städerna och 241,21 mill. på landsbygden), för vilket i bevillning erlades 209,394 kr., taxeringsvärdet å bevillningsfria fastigheter 39,9 mill. (15,1 mill. i städerna och 24,8 mill. på landsbygden), den uppskattade inkomsten

av kapital, tjänst eller yrke 52,9 mill. (32 mill. i städerna och 20,9 mill. på landsbygden) samt den uträknade bevillningen därå, efter medgivet avdrag, 376,986 kr. I inkomstskatt erlades 559,860 kr. Gå vi ytterligare 5 år tillbaka, till 1904, finna vi, att taxeringsvärdet å bevillnings-skyldig fast egendom i städerna var upptaget till 116,428,000 kr. och på landsbygden till 206,385,000 kr. eller tillsammans 322,813,000 kr., vilket jämfördt med taxeringsvärdet 1914 visar ett 117 mill. kr. mindre belopp, beroende detta kanske icke så mycket, åtminstone vad landsbygden beträffar, på en verklig värdeökning som fastmer på en omsorgsfullare värdering. Bevillningen för denna fastighet var 178,066 kr. Bevillnings-fria fastigheter upptogs till ett värde av 34,9 mill. kr. Den uppskattade inkomsten av kapital och arbete upptogs till 38,47 mill. kr., inkomstbevillningen till 277,130 kr. samt inkomstskatten till 308,964 kr., beräknad efter andra grunder än 1914. Den uppskattade inkomsten av kapital och arbete har, såsom av ovanstående synes, nästan fördubblats under tiden 1904—14 och visar en jämn stigning, starkare under de tre åren 1912—14 (66, 70,7, 75,4 mill.), utom för 1910, då den var 787,112 kr. mindre än för 1909, beroende på 1909 års lockout ochorstrejck, vilkas verkningar voro särskildt märkbara i Norrköping, där denna inkomst sjönk från 21,383,197 kr. till 19,648,598 kr.

Värns-katt för år 1915 i Östergötland uppgår till 2,425,247 kr. på 3,288 personer och bolag. Fördelningen var följande:

Kinda och Ydre härads fögderi kr. 73,371: 80, fördeladt på 203 skattskyldige;

Vifolka m. fl. härads fögderi kr. 56,684: 65 fördeladt på 231 skattskyldige;

Åkerbo m. fl. härads fögderi kr. 316,397: 10, fördeladt på 170 skattskyldige;

Hammarkinds och Skärkinds härads fögderi kr. 80,302: 50, fördeladt på 154 skattskyldige;

Finspånga läns härads fögderi kr. 77,188: 20, fördeladt på 148 skattskyldige;

Björkekinds m. fl. härads fögderi kr. 145,234: 65, fördeladt på 206 skattskyldige;

Lysings och Göstrings härads fögderi kr. 66,155: 30, fördeladt på 142 skattskyldige;

Aska m. fl. härads fögderi kr. 67,772: 71, fördeladt på 250 skattskyldige;

Linköpings stad kr. 422,362: 10, fördeladt på 611 skattskyldige;

Norrköpings stad 1,031,331: 05, fördeladt på 932 skattskyldige;

Söderköpings stad kr. 24,437: 80, fördeladt på 49 skattskyldige;

Vadstena stad kr. 13,842: 80, fördeladt på 54 skattskyldige;

Skänninge stad kr. 6,432: 10 fördeladt på 22 skattskyldige;

Motala stad kr. 43,734: 20, fördeladt på 116 skattskyldige.

Den högst beskattade personen hade att inbetala 145,092 kr.

Hemmantalet i socknarna.

Socknens namn	Skatte	Krono	Frälse	Summa mantal
Allhelgona	28 ¹ / ₈	3—	77 ¹ / ₈	39—
St Anna	20 ⁷ / ₈	—	51 ¹ / ₈	72 ¹ / ₄
Appuna	14 ¹ / ₄	1 ¹ / ₈	21 ² / ₈	18 ¹ / ₄
Asby	23 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	36 ¹ / ₄	63 ¹ / ₂
Ask	7 ³ / ₄	1 ¹ / ₄	43 ¹ / ₄	13 ¹ / ₂
Askeby	15 ¹ / ₂	3 ³ / ₈	51 ¹ / ₂	24 ³ / ₈
Bankkind	14—	7 ³ / ₈	25 ¹ / ₄	46 ⁵ / ₈
Blåbo	25 ¹ / ₈	3 ³ / ₄	4—	32 ⁷ / ₈
Björkeberg	11 ⁷ / ₈	1 ¹ / ₂	31 ¹ / ₄	16 ³ / ₈
Björnsäter	9 ⁷ / ₈	1 ³ / ₄	14 ¹¹ / ₁₀₀	26 ³ / ₁₀₀
Blåvik	3 ¹ / ₄	—	71 ⁸ / ₈	10 ³ / ₈
Borg	10 ¹ / ₈	3 ⁷ / ₈	36 ⁵ / ₈	50 ⁵ / ₈
Brunneby	9 ¹ / ₈	11 ¹ / ₄	1 ¹ / ₁₆	20 ¹ / ₁₆
Börnum	61 ⁵ / ₈	1 ¹ / ₂	6—	13—
Dagsberg	31 ¹ / ₈	11—	51 ² / ₈	47 ⁵ / ₈
Drothem	30 ¹¹ / ₃₄	4 ⁷ / ₈	9 ⁴ / ₈	45 ¹ / ₁₂
Ekeby	15 ³ / ₈	4—	25 ¹ / ₄	44 ⁵ / ₈
Ekebyborna	19 ¹ / ₄	2—	14 ⁶ / ₈	36 ³ / ₈
Fivelstad	15 ⁸ / ₈	2—	3—	20 ⁸ / ₈
Flistad	19 ⁸ / ₈	1 ¹ / ₄	21 ² / ₈	23 ¹ / ₈
Fornåsa	20—	2—	81 ² / ₈	30 ¹ / ₂
Furingsstad	23 ¹ / ₈	1 ¹ / ₄	10 ¹ / ₈	34 ¹ / ₂
Gammalkil	28 ¹ / ₈	51 ⁹ / ₈	11 ⁴	45 ⁵ / ₈
Gistad	77 ⁶ / ₈	31 ⁹ / ₈	21 ³ / ₄	33 ¹ / ₈
Godgård	10 ⁴ / ₄	25 ⁰ / ₈	33 ² / ₈	47 ¹ / ₁₂
Grebo	12 ⁸ / ₈	21 ⁴	77 ⁸ / ₈	22 ³ / ₄
Gryt	23 ²³ / ₂₄	13 ⁸	50 ⁸ / ₄	76 ¹ / ₁₂
Gårdeby	1 ³ / ₄	11 ²	16 ⁴	20—
Hagbyhög	20 ⁷ / ₈	23 ⁴	1 ³	23 ⁷ / ₈
Heda	30—	61 ² / ₂	1 ³	37—
Herrstad	15 ¹ / ₄	13 ⁴	1 ⁴	17 ¹ / ₄
Hov	29 ¹ / ₈	1 ³ / ₄	7 ⁸	32—
Hogstad	26—	51 ⁴	31 ³ / ₄	34 ³ / ₄
Horn	18 ⁸ / ₈	2—	22—	42 ³ / ₈
Hvarv	181 ⁸	2—	61 ⁸	261 ⁴
Hycklinge	21 ³ / ₄	—	55 ⁸	27 ³ / ₈
Hägerstad	10—	3 ³ / ₄	—	26 ¹ / ₄
Hällestad	27 ¹ / ₁₂	3 ¹ / ₂	62 ¹ / ₁₂	93—
HäradsHAMMAR	55 ¹ / ₄	21 ⁴	5—	62 ¹ / ₂
Härberga	13 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	31 ²	181 ²
Högby	36 ¹ / ₄	31 ²	5 ⁶ / ₈	45 ¹ / ₈
St Johannes	15 ³ / ₈	1 ⁴	21—	36 ⁵ / ₈
Jonsberg	26 ⁵ / ₈	1 ²	24 ¹ / ₈	41 ³ / ₄
Järstad	7 ⁹ / ₁₆	9 ¹ / ₁₆	71 ⁴	15 ³ / ₈
Kaga	32 ⁷ / ₈	—	41 ⁸	361 ²
Kimstad	23 ³ / ₈	2 ⁹ / ₈	20 ¹¹ / ₁₂	46 ⁷ / ₈
Kisa	36 ¹ / ₄	1—	16—	53 ¹ / ₄
Klockrike	27 ¹ / ₂	1 ³ / ₄	11 ³	30 ³ / ₄
Konungsund	12 ⁵ / ₄	5—	10—	27 ⁹ / ₄
Kristberg	30 ¹¹ / ₁₂	2 ³ / ₄	91 ³	43—
Krokek	87 ¹ / ₈	1 ² / ₈	51 ⁸	141 ²
Kuddby	65 ⁵ / ₃₂	51 ⁴	17 ⁸ / ₂₉	87 ³ / ₈
Kullerstad	9—	2—	151 ² / ₂	261 ²
Kumla	10 ¹ / ₂	15 ⁸	3—	151 ⁸
Kvarsebo	57 ⁴	9 ¹ / ₁₆	1 ⁴	69 ¹ / ₁₆
Kvillinge	25 ³ / ₄₈	3 ⁵ / ₈	28 ²³ / ₂₄	58 ²³ / ₄₈
Källstad	11 ⁸	1 ²	—	117 ⁸
Kärna	151 ⁴	61 ²	111 ²	331 ⁴
Kättelstad	89 ⁷ / ₄₈	23 ⁸	291 ⁴⁸	401 ⁴
Landerud	221 ⁴⁸	31 ⁴	13—	381 ²
Ledeberg	101 ⁴	11 ²	31 ²	151 ⁴
Lillkyrka	59 ⁸	11 ⁸	6—	121 ²
Ljung	91 ²	13 ⁴	21 ⁶ / ₈	32 ⁵ / ₈
Lönäs	121 ¹	3—	47 ⁸	201 ⁸
Malander	101 ⁸	21 ²	137 ⁸	261 ⁸
Mjölby	243 ⁴	51 ²	181 ⁸	48 ⁵ / ₈
Mogata	241 ¹ / ₁₂	13 ⁴	151 ² / ₂₄	411 ² / ₂₄
Motala	31 ³ / ₈	1 ¹ / ₂	71 ⁸	40—
Normlösa	271 ⁴	3—	6—	361 ⁴
Norra Vi	137 ⁸	3—	171 ⁸	331 ²
Nykil	261 ⁸	61 ⁴	87 ⁸	411 ⁴
Nässja	81 ²	—	—	81 ²

Oppeby	9 ¹³ / ₁₆	1—	14—	24 ¹³ / ₁₆	Veta	207 ⁸ / ₁₆	23 ⁸ / ₁₆	12 ⁸ / ₁₆	36—
Orlunda	11 ¹ / ₂	1 ³ / ₄	41 ³ / ₄	163 ³ / ₄	Viby	193 ⁴ / ₁₆	31 ² / ₁₆	11—	34 ¹ / ₄
S:t Per	11 ¹ / ₂	12 ¹ / ₂	—	24—	Vikingsstad	225 ⁸ / ₁₆	5 ¹ / ₄	19 ¹ / ₄	47 ¹ / ₈
Rappestad	15—	21 ⁴ / ₁₆	13 ⁸ / ₁₆	31—	Vinnerstad	113 ⁴ / ₁₆	13—	27 ⁴ / ₁₆	49—
Ringarum	44 ³ / ₄	1 ¹ / ₄	16 ³ / ₄	62 ³ / ₄	Vist	63 ⁴ / ₁₆	3—	39 ¹ / ₄	65 ³ / ₈
Rinna	20 ³ / ₄	1 ² / ₄	9 ⁸ / ₁₆	30 ⁹ / ₁₆	Vreta Kloster	40 ¹⁵ / ₁₆	14 ¹⁵ / ₁₆	10 ¹ / ₈	65 ³ / ₈
Risinge	12 ⁸ / ₁₆	5—	72 ¹ / ₁₆	90 ¹¹ / ₁₆	Vånga	147 ⁸ / ₁₆	2 ⁸ / ₁₆	31 ¹ / ₁₆	48 ¹ / ₁₆
Rogslösa	22 ⁸ / ₁₆	3 ⁵ / ₈	1—	27—	Vårdnäs	261 ⁴ / ₁₆	13 ⁴ / ₁₆	36 ³ / ₈	64 ³ / ₈
Rogslad	39 ⁴ / ₁₆	10 ⁵ / ₈	6 ¹³ / ₁₆	56 ¹³ / ₁₆	Värdsberg	247 ⁸ / ₁₆	7 ¹ / ₄	41 ³ / ₈	41 ³ / ₈
Rägnå	13 ⁸ / ₁₆	5—	21—	39 ⁸ / ₁₆	Väderstad	463 ³ / ₄	21 ⁴ / ₁₆	61 ⁴ / ₁₆	53 ¹¹ / ₁₆
Rök	20 ¹ / ₈	1 ¹ / ₈	8 ¹ / ₂	29 ⁴ / ₁₆	Väversunda	91 ⁸ / ₁₆	11 ⁴ / ₁₆	17 ⁹ / ₁₆	17 ⁹ / ₁₆
Rönö	31 ⁸ / ₁₆	4 ³ / ₄	24 ⁸ / ₁₆	32 ¹ / ₄	Värna	113 ⁴ / ₁₆	3 ¹ / ₂	51 ⁸ / ₁₆	44 ¹ / ₈
Rönö	383 ³ / ₄	2 ⁸ / ₁₆	5 ¹ / ₈	943 ³ / ₄	Västerlösa	337 ¹ / ₁₆	3 ³ / ₈	29 ⁸ / ₁₆	41 ⁷ / ₈
Simonstorp	17 ¹ / ₈	1 ¹ / ₄	5—	22 ⁸ / ₁₆	Västra Eneby	91 ⁸ / ₁₆	2 ⁸ / ₁₆	23 ¹ / ₄	35—
Sjögstad	22 ⁸ / ₁₆	3 ³ / ₄	11 ⁷ / ₈	381 ³ / ₄	» Harg	141 ¹² / ₁₆	16 ⁸ / ₁₆	23 ¹ / ₄	45 ¹ / ₁₂
Sjeda	147 ¹⁸ / ₁₆	2 ³ / ₄	87 ³¹ / ₃₆	55—	» Husby	141 ¹² / ₁₆	11 ⁸ / ₁₆	23 ¹ / ₄	26 ¹⁵ / ₁₆
Skedeby	22 ⁸ / ₁₆	2—	2 ¹ / ₄	26 ⁸ / ₁₆	» Ny	141 ¹² / ₁₆	11 ⁸ / ₁₆	23 ¹ / ₄	26 ¹⁵ / ₁₆
Skeppsås	21 ¹ / ₂	2—	19 ⁸ / ₁₆	43 ⁸ / ₁₆	» Ryd	247 ⁸ / ₁₆	13 ⁴ / ₁₆	33 ⁸ / ₁₆	58 ⁸ / ₁₆
Ställvik	30 ⁹ / ₁₆	3 ¹ / ₂	25—	58 ⁸ / ₁₆	» Stenby	171 ² / ₁₆	9 ¹ / ₂	63 ⁴ / ₁₆	33 ⁸ / ₁₆
Skärkind	21 ⁸ / ₁₆	1 ¹ / ₄	13 ⁸ / ₁₆	34 ³ / ₄	» Tollestad	171 ² / ₁₆	9 ¹ / ₂	63 ⁴ / ₁₆	33 ⁸ / ₁₆
Skönberga	22 ⁸ / ₁₆	3 ³ / ₄	15 ⁴ / ₁₆	41 ⁵ / ₈	Yxnerum	19—	2—	71 ² / ₁₆	13 ⁸ / ₁₆
Slaka	—	5 ¹⁰ / ₁₆	17 ⁴⁰⁰ / ₅₃₂	237 ³⁴ / ₁₆	» Å	433 ⁴ / ₁₆	2 ⁸ / ₁₆	15 ⁸ / ₁₆	36 ¹ / ₈
Sjöarnorp	18 ⁸ / ₁₆	5 ⁸ / ₁₆	1 ¹ / ₄	20—	» Åby, Stora	22 ⁸ / ₁₆	2 ³ / ₄	6—	52 ¹ / ₂
Strå	9 ¹ / ₈	2 ¹ / ₄	12 ¹ / ₈	121 ⁸ / ₁₆	» Åsbo	27 ⁵ / ₁₆	1 ² / ₂	20 ⁷ / ₈	44 ¹ / ₈
Styra	291 ⁸ / ₁₆	2 ³ / ₄	84 ⁴ / ₁₆	40 ⁸ / ₁₆	» Åtvid	30 ⁴ / ₁₆	4—	17—	48 ⁵ / ₁₂
Styrestad	9 ¹ / ₂	3—	23 ⁸ / ₁₆	35 ⁸ / ₁₆	» Alvestad	581 ⁴ / ₁₆	37 ⁸ / ₁₆	8—	70 ⁸ / ₁₆
Sund	21 ³ / ₄	1 ⁵ / ₈	29 ⁴ / ₁₆	44 ¹ / ₈	» Odesåhög	225 ⁸ / ₁₆	21 ⁴ / ₁₆	26 ⁸ / ₁₆	27 ³ / ₈
Svanhals	191 ³ / ₄	1 ¹ / ₄	21 ⁸ / ₁₆	231 ⁴	» Örberga	31 ⁴	13 ⁴	381 ⁸³ / ₂₀₀	431 ⁸³ / ₂₀₀
Svinhult	8 ⁸ / ₁₆	—	71 ⁴	15 ⁸ / ₁₆	» Örtomta	227 ⁸ / ₁₆	23 ⁴	23 ⁶	48 ⁹ / ₁₆
Sva	15 ⁸ / ₁₆	1 ¹ / ₂	11 ⁷ / ₈	27 ⁴	» Östra Eneby	141 ⁴	41 ⁴	11 ¹ / ₁₆	29 ¹⁰ / ₁₆
Tidarsrum	19 ⁴	1—	71 ² / ₂	281 ⁴	» Harg	65 ² / ₁₆	7 ⁸ / ₈	27—	99 ⁷ / ₁₂
Tingstad	20 ⁸ / ₁₆	8 ⁸ / ₁₆	31 ⁸ / ₈	61 ⁸	» Husby	24 ⁸	21 ⁸	15 ² / ₂	42 ⁴
Tjällmo	14 ⁸ / ₁₆	3 ⁴	29 ⁸	44 ²	» Ny	18 ⁸	21 ⁸	30 ⁷ / ₈	51 ³ / ₄
Tjärstad	17 ⁸ / ₁₆	1 ⁸ / ₈	26 ³ / ₄	43 ³ / ₄	» Ryd	19 ⁸	2—	77 ⁸	291 ⁴
Torpa	10 ⁸ / ₁₆	1 ¹ / ₄	8 ⁸ / ₈	20 ⁸	» Skrukeby	20 ⁴	2—	43 ⁸	65 ⁸
Trehörna	181 ⁸ / ₁₆	1—	14 ⁸	33 ⁸	» Stenby	20 ⁴	2—	43 ⁸	65 ⁸
Täby	233 ¹ / ₁₆	6 ⁸⁰ / ₁₆	9—	38 ⁸	» Tollestad	20 ¹ / ₁₂	61 ⁶	7 ^{8/₈}	33 ⁷ / ₈
Törnvalle	4 ¹ / ₂	1 ²	5 ⁴	10 ⁴					
Utrika	20 ²³ / ₂₄	31 ² / ₂₄	8 ⁸	331 ⁸ / ₈					
Vallerstad	—	—	—	—					
Vary, se Hvarv	—	—	—	—					

Varv, se Hvarv

Indelning. Östergötland är för *lagskipningen* indeladt i 8 domsagor med 12 tingslag, hörande under Göta hovrätt. Dessa äro *Kinda och Ydre domsaga*, omfattande 2 tingslag; *Björkekinds, Östkinds, Lösings, Bräbo och Mämmings domsaga*, utg. 1 tingslag; *Lysings och Göstrings domsaga*, omf. 2 tingslag; *Åkerbo, Bankekinds och Hanekinds domsaga*, utg. 1 tingslag; *Vifolka, Valkebo och Gullbergs domsaga*, omf. 3 tingslag; *Finspånga läns domsaga*, utg. 1 tingslag; *Aska, Dals och Bobergs domsaga*, utg. 1 tingslag; *Hammarkinds och Skärkinds domsaga*, utg. 1 tingslag. Städerna hava egen jurisdiktion.

Administrativt är länet indeladt i 8 fögderier med 29 länsmansdistrikt. Fögderierna sammanfalla med domsagorna och benämnas i likhet med dem. Länet har 155 kommuner. Därav äro 148 på landet, vartill komma 6 städer och 1 köping.

Kyrkligt hör länet med undantag av Kvarsebo socken (som tillhör Strängnäs stift) till Linköpings stift, till vilket dessutom höra norra hälften av Kalmar län eller N. och S. Tjusts, Tunaläns, Sevede och Aspelands häraden med städerna Västervik och Vimmerby samt nordöstra delen av Jönköpings län eller N. och S. Vedbo härad med staden Eksjö ävensom av Örebro län Stora Rökneö i Vättern. Stiftets yttvidd är 18,776 kvkm. Kontrakten är 21, pastoraten 149. Därav äro 16 patronella, 1 växlande patronellt samt 1 prebende med 208 kyrkor. Inom Östergötland äro 15 kontrakt med 111 pastorat.

Landstingsområdet omfattar hela länet utom Norrköping.

Militäriskt tillhör länet andra arméfördelningen med 2 inskrivningsområden, 5 rullföringsområden, 4 landstormsområden och 4 sjömanshus, de sistnämnda tillhörande Karlskrona rullföringsområde. De regementen, som tillhöra Östergötland, äro Första och Andra livgrenadjärregementena, båda tillhörande K. M:ts liv- och hustrupper, samt Östgöta trängkar.

Lotsverket: I avscende härå tillhör länet Östra lotsdistriktet; *Vägg och vattenbyggnader:* Östra distriktet; *Statens järnvägar:* Första och tredje trafikdistriktet; *Postalt:* Östra postdistriktet; *Telegrafhänscende:* Östra trafikdistriktet. I av-

indeladt i 9 provinsialläkarsalläkaredistrikt men står södra bergmästaredistriktet och orter för *distriktlandtmätare* lersta, Norrköping för östra ten. Länets landtmäterikon-

Östergötlands vapen har rött fält under hertiglig krona. (fig. 17).

17. Östergötlands vapen.

seende å *hälsovård* är länet distrikt med 3 extra provin- under omreglering. Tillhör östra *skogsdistriktet*. Stations- äro Linköping för länets mel- och Motala för västra distrik- tor är förlagdt till Linköping. en grip samt fyra rosor, allt i Provinsens färg är alltså rött

LANDSBYGDEN

Aska härad.

Detta härad ingår i Aska, Dals och Bobergs domsaga (fig. 18), vilken utgör ett tingslag samt ett fögderi. Aska härad är deladt i två länsmansdistrikt, det norra och södra. Häradet gränsar i v. till Vättern,

18. Tingshuset i Motala.

i sydv. till Dal, i s. till Göstring, i ö. till Boberg och sjön Boren, i n. till Finspånga läns h:d samt till Närke. Hithörande socknar äro Ask, Fivelstad, Hagelbyhöga, Motala, Orlunda, Styra, Varv, Vinnerstad, V. Ny och V. Stenby, vilka samtliga socknar jämte Ekebyborna och Motala stad tillhöra Aska kontrakt. Arealen är 33,023 har; kontraktets 36,958 har.

Assaahered befinnes omnämndt redan år 1293. Skrivs 1333 *Aska hered*, då konung Magnus i utbyte lämnar sin treding i allmänningar samt skogar härstädes och i Hammarkinds härad till biskop

Karl i Linköping. År 1346 pantförskriver samme konung *Aska haeret* »med all konungens rätt och ensak» till biskop Sigge i Skara och hans efterträdare mot villkor, att 300 mark svenska penningar årligen i sju års tid avdragas från den ursprungliga skuldsumman. Den 18 juni 1403 gävo konung Erik »med Guds nåd Sveriges, Danmarks, Norges, Vendes och Götes konung» samt drottning Margareta »med samma nåd Valdemars, Dane konungs, dotter» i gäva till Vadstena kloster 1,000 lödiga mark och satte i pant för denna summa all kunglig rätt till Aska härad i Östergötland, och skulle klostret behålla häradet, till dess från det samma denna summa emottagits. Därefter skulle häradet, som det heter i pärmebrevet härom, »genast igen komma till oss och till våra efterkommare och till kronan i Sverige». Gävobrevet bevittnades av konungens och drottningens hovmästare hr Jöns Duva samt av deras köksmästare, hr Anders Olafsson av Tyustoffte. I salubrev från 1400-talet omtalas Aska härad alltemellanåt.

Riksföreståndaren Karl Bonde, sedermera konung Karl VIII, fick 1440 Aska jämte Östkindis härad till förläning av ständerna i Arboga. Denna förläning synes efter hans död övergått till arvingarna, enär det befinnes av ett brev från 1479, att konungens måg, riksrådet och riddaren Ivar Axelsson Tott († 1487) förbjöd all landthandel härstädes. Ett kvitto å uppburen skatt härifrån finnes även av honom utfärdadt år 1484, d. 12 mars. Tott innehade även Stegeborgs län. Aska härad säges efter Totts död innehafts av riksrådet Erik Karlsson Vasa († 1491), vilken därjämte innehade Bobergs, Lysings och Vifolka härader. Vadstena kungsgård räknade Aska som sin tillhörighet. Under unionstiden hade häradet en utsträckning från Omberg och Skänninge mot norr till Närkesgränsen, men endast sydligare delen var tätare befolkad. Namnet »Midhiavidd», nu Medevi, omnämnes i en handling år 1383 och hänvisar på dess läge midt å skogen emellan Motala och Hammar. År 1517 nämnas Aska och Bobergs härad tillsammans. Dessa härads räkenskaper för 1511—1514 finnas i danska geheimearkivet. På 1520-talet klagar biskop Brask i brev till konungen, att denne fråntagit honom Aska och Bobergs h.r. År 1629 anordnade k. Gustav Adolf vissa häradsrätter för assessorerna i hovrätten i Stockholm, »så länge denna hovrätt bliver vid makt hållen». Aska (jämte Bollebygd, Ydre, Mämmings, Dals m. fl.) tillföll då fjärde assessorn i 2:a klassen. År 1718 utfärdades k. förordning om, att Aska och Göstrings häraders fögderi samt Lysings och Dals fögderi skulle utgöra första häradsdömet av Vadstena hövdingedöme samt lagsaga. Redan följande år återgick emellertid på grund av ny förordning allt till förutvarande bestämmelser.

Räfsteting hölls här år 1399. Å drottning Margaretas vägnar närvoro ärkebiskop Henrik, biskoparna Knut i Linköping, Tord i Strängnäs och Nils i Västerås m. fl. riddare samt såsom konung Eriks domhavande riddaren Sten Bengtsson samt underlagmannen i Östergötland Peter Tomasson å riddaren Ivar Niklassons vägnar, häradshövding Sten

Lalason och nämnden, bestående av tolv män, varav en riddare, 4 väpnare och 8 andra jordägare. Fogden över Östergötland Esbjörn djäkn (som i sitt vapen förde två greniga horn) hade yrkat, att till kronan skulle från Vadstena kloster återgå vissa delar av Starby såsom varande kronogods. Tinget med tolvmannanämnden ogillade emellertid detta yrkande, enär det visades, att de nämnda jordarna aldrig varit kronogods utan riddare- och svennegods, vilka konung Magnus och drottning Blanka skänkt till klostret, en gåva som sedermera blivit stadfästad av konung Håkan. I början av 1414 hölls ånyo räfsteting med Aska härads allmoge i Skänninge. Detta ting gällde även Vifolka, Göstrings, Lysings och Dals härader. De flesta avgjorda mål synas likväl berört Aska härad och angingo huvudsakligen äganderätten till gods och gårdar. Bl. a. frändömdes Esbjörn djäkn flera gårdar, av vilka han orättmätigt satt sig i besittning.

Ett mål, som förekom, rörde sig om en förlikning, som ingicks mellan Margit Bengtsdotter och riddaren Håkan Nikliss (Björnram). Vid ett föregående ting i Motala hade nämnde riddare förmenat tinget att »rätta» om en man — samt även förhjälpit henne bort från tinget — vilken »valdsverk, skada och orätt» gjort mot Margit. Nu förnöjde riddaren henne emellertid, och hon bad genom ett utfärdadt brev »ödmjukligen den högborne herre och furste, konung Erik, att förenämnda herr Håkan frid giva och inledning». Vid detta måls avgörande var icke nämnden närvarande utan endast biskop Knut och lagman Ivar Nilsson samt Kristiern Niklasson (Vase), Nils Bosson (Natt och Dag), broder till biskop Knut, och Tomas van Vizen (räv i vapnet), vilka alla beseglade brevet med sina sigill. I nämnden sutto Lasse Bengtson, Niklas djäkn, Lydheka i Staflösa, Laurens Dansson, Laurens i Sandby, Nisse Johansson i Tranberga, Brynolf i Nässjö, Olof i Haraldshöga, Peter Niklasson, Laurens i Böstö, Olof i Ölstorp, Magnus Smed och häradshövding Karl Stensson.

Enligt sägen skulle häradets äldsta tingsplats varit vid Asks kyrka. Åtskilliga i ring där ställda stenar skulle vittna därom.¹ Vid undersökning har på denna plats anträffats gravurnor och brända ben.

Ett annat tingsställe var ett övergivet kapell vid Sjöकुmla, där tingen höllos ännu 1370. Lämningar av detta kapell voro synliga ännu omkring midten av 1700-talet. År 1380 förbjöd ärkebiskopen på herredagen i Tälje tings hållande i landskyrkorna, men detta beslut

¹ Vid vilken tid dessa tingsplatser tillkommit är icke känt. Två runstenar i Uppland äro emellertid resta över män, som iordningställt *pinkstap*, tingsplatser eller samlingsplatser för bystämma, åtminstone i vissa avscenden motsvarande våra dagars ting. Den äldsta av dessa runstenar anses vara från omkring år 1000. Den andra är möjligen ett eller annat årtionde yngre. Men att dylika samlingsplatser funnos redan långt före denna tid är otvivelaktigt. Först senare har det nu brukliga namnet domarring tillkommit. Mångenstädes ligger nära en dylik rundel av stenar en offerkälla, vilket antyder, att även religiösa ceremonier försiggingo å dessa platser. »Ting» betecknade på Gotland vissa delar av landet, vilkas innebyggare i hednatid kommo tillsammans för att offra. Häradstingen försiggingo ännu under medeltiden merendels under bar himmel på de gamla tingsställena, vilkas namn ofta utmärka en obebyggd plats eller ort ute å marken.

hade här icke någon påföljd, enär redan 1374 höllos Aska härads ting i Motala, som även allt framgent varit tingsplats. År 1405 hölls ting vid Styra.

Enligt k. br. 8 juni 1906 sammanslogos fr. o. m. den 1 sept. 1907 Aska, Dals och Bobergs härader till ett tingslag med tingshus i Motala. Länsstyrelsen bestämde sedermera, att de tre häradena skulle hålla sina sammanträden i Aska gamla tingshus i Motala. Enär särskildt Bobergs härad hade ett med stor kostnad iståndsatt rymligt tingshus å den gamla tingsplatsen Husbyfjöl (Borensberg), och Aska härads gamla tingshus icke kunde anses tillräckligt även för Bobergs härad, anfördes besvär över förenämnda bestämmelse. Kammarrätten bestämde då 1905, att häradenas ting tillsvidare skulle hållas i var sitt tingshus.

Emellertid uppfördes det nya tingshuset i Motala samt togs i besittning och invigdes den 26 sept. 1910. Byggnadens tillkomsthistoria omtalas å en inskrift å södra väggen i hallen. Ritningen till byggnaden är av arkitekten Värner Northurn. Den innehåller även bostad för domhavanden, arrestlokal med celler m. m. Kostnaden uppgick till omkring 120,000 kr. Det gamla tingshuset försaldes år 1911 för 10,000 kr. med den rätt, häradet därtill av ålder ägt.

Den äldste kände häradshövdingen i Aska härad är Karl Ulvsson till Ulvåsa av Hjorthuvudsläkten († 1372), en son av heliga Birgitta.

Häradets sigill framställer en harv.¹

Socknar.

1. Ask. Gränsar i öster och norr till Ekebyborna, i väster till Vinnerstad och i söder till Varv. Med en areal av 909 har upptages marken till större delen av en slätt, som mot norr övergår till en höjd. Rådande jordmån är lera eller lermylla, här och var sandblandad. — Av vägar märkas landsvägen från Borensberg till Vadstena, delande socknen från öster till väster i två delar, samt därjämte mindre vägar till grannsocknarna Ekebyborna och Varv.

Ask säges vara omnämndt såsom by år 1270 men med säkerhet 1328 o. s. v. Fordom liksom f. n. var församlingen annex till Ekebyborna men lades år 1558 under Vinnerstad. Från år 1578 kom socknen åter under Ekebyborna men 1601—1699 åter till Vinnerstad, vilket sistnämnda år Ekebyborna ånyo blev moderförsamling. Ny regl. 1920, då Ekebyborna föreslås till förening med Ask och Vinnerstad som ett pastorat med kyrkoh. bosatt i Ekebyborna och kommin. i Vinnerstad med duplikationsskyldighet för båda varannan predikodag. — Enligt sägen skulle Asks kyrka fordومتima varit häradskyrka, och ingen kyrka funnits emellan densamma och Mosjö kyrka i Närke utan säges även närkingar här haft bänkrum. Den norra delen av Östergötland blev ju även senare be-

¹ När häradssigillen först tillkommo, är obekant. Med visshet vet man, att k. Karl VIII Knutsson år 1456 gav Tierps härad i Uppland sitt inögel.

byggd. Kyrkan säges blivit härjad av fiendehand och därefter länge stått öde. Huru härmed än förhåller sig, visar kyrkans byggnadssätt och tjocka murar, att den är av hög ålder. Belägen å en vacker höjd ungefär i midten av socknen, är avståndet till Linköping 3,6 mil, och till Varvs jvst. 6 km. Kyrkans tornbyggnad, som har lika stor bredd som själva kyrkan, och som till det inre utgör en del av templet, är belägen öster om långhuset, varefter ytterligare åt öster komma kor och korrundel. Kyrkans längd är 16 meter. Bredden är i väster 5,5 m. och i öster 4,2 m. Kyrkan är av huggen kalksten samt rappad (fig. 19). Taket är av tjärad ekspån. Tornet är alltså beläget ungefär mitt över kyrkan, något närmare östra ändan.

19. Asks kyrka.

Dess höjd är, då järnspiran inberäknas, 30,9 m. från marken. Kyrkan är, ehuru som nämndt gammal, likväl i godt stånd efter under gångna reparationer, senast 1874, då nya bänkar insattes och golvet ändrades, samt 1882, ehuru reparationen då var mindre omfattande. Genom sin arkitektur är kyrkan en av provinsens märkligaste. I det inre har kyrkan spetsbågiga valv. Kyrkan upplyses av fyra fönster, varav två på södra och de övriga på västra och norra väggarna. Vid reparationsarbeten år 1913 påträffades målningar under kyrkans vita kalkputs. Redan kort efter anträffandet började dessa målningar under ledning av amanuensen A. Lindblom att framtagas undan sitt skyddande hölje.

»De märkliga målningarna», skriver Lindblom om desamma, »ha utförts i slutet av 1400-talet och tillhöra den skola, som bland annat målat

Råda kyrkas långhus i Värmland (1494), och vars mästare hette Anund. I absiden (det halvrunda korutsprånget) avbildas till höger S. Katarina av Vadstena, Birgittas dotter, med en hind och S. Helena, kejsar Konstantins moder, med Kristi av henne återfunna kors. Till vänster »Gregorii mässa». Påven Gregorius den store (död 604) knäböjer framför ett altare, å vilket den korsfäste står, blödande ur sina fem sår.

En ängel samlar upp blodet i en nattvardskalk. Denna Kristi uppenbarelse vid påvens nattvardsmässa återspeglar den katolska läran om transsubstantiationen (vinets förvandling till blod).

I själva absidhjässan plägade man under medeltiden framställa antingen »Majestas Domini», Kristus som världsdomare, omgiven av evangelistsymbolerna, eller »Deesis», d. v. s. världsdomaren, vid vars sidor Maria och Johannes döparen, bedjande för mänskligheten, eller slutligen »Nådestolen», d. v. s. treenigheten, framställd genom Gud Fader, sittande med ett krucifix i sina armar och andens duva svävande däröver. I Ask har det märkliga inträffat, att målaren kombinerat alla tre scenerna, så att nådestolen omges såväl av evangelistsymbolen, som av Maria och Johannes Döparen. Detta torde vara utan motstycke i Sverige.

I korvalvet har till höger avbildats de världsliga lasterna, till vänster de kristliga dygderna (uti medaljongen liksom i Risinge och Örberga kyrkor). Girigheten (»avaritia»), en man med en stor pung; Vällevnaden (»luxuria»), en man och en kvinna omfamnande varandra; Kärleken (»charitas»), symboliserad genom pelikanen, som låter sitt liv för sina ungar, m. fl. motsättningar mellan det goda och det onda accentueras ytterligare genom de visa och de fävitiska jungfrurna, som upp-taga korets östra vägg.

I triumfbågen avbildas de båda heliga diakonerna Laurentius och Stefanus. Som en skämtbild torde man få uppfatta en jättelik åsna med en ryttare. Bredvid står »asinus» (åsna).»

Av långhusets målningar var vid denna tid endast obetydligt skönj-bart, däribland S. Martin givande sin mantel åt tiggaren.

Altartavlan framställer de vise männens besök hos Maria med bar-net (osign.). Orgeln är 8 st. samt inköpt på 1860-talet från någon soc-ken i närheten. Predikostolen är i vitt samt rikt förgylld. Kyrk-klockorna hänga i tornet. De äro mycket små samt sakna inskription. Den ena av dem har fordom tillhört Ulvåsa säteri, varifrån den blivit utbytt. Dopfunten är av röd kalksten med årtalet 1660. Två ljuskro-nor finnas av glas och en av mässing. En oljetavla framställer Kristus å korset. Kyrkan har värmeugn och 200 sittplatser. Av minnen från katolska tiden finnas ett par Mariabilder och ett krucifix.

Om kyrkans öden i äldre tider vet man, att hon undergått eldsvåda. När detta skett, är likväl icke bekant, ehuru man antagit danskarna varit orsaken till densamma, vare sig under Erik XIII:s eller Erik XIV:s tid. Efter branden har hon länge stått öde, vilket framgår

därav, att man vid reparationer funnit rötter till enbuskar samt träd, såsom rönn och tall, i murarna. — En sägen bland allmogen berättar, att danskarna under Erik XIV:s tid skulle ha uppbränt alla gårdar i socknen utom två.

Av fornlämningar omnämnes en stensättning i kantorsträdgården, där man funnit förbrända ben och urnor. Redan för närmare 100 år sedan var denna stensättning skadad men finnes ännu kvar. — »Långerydsvärmslan» kallas en offerkälla, som ansetts hava läkande verkan, och i vilken det verktyg kastades, med vilket man skadat sig.

Folkmängden var 1754: 250, 1810: 237, 1850: 286, 1910: 272 och 1915: 318. — Kommunens kassor år 1910: kyrkokassan kr. 79: 34, nya d:o 1,810: 61, bibelkassan 218: 10, fattigkassan 1,200, skogsallm.-kassan 1,149: 48, gravplatsfonden 700. — Folkskolan vid kyrkan har 1 lärare och omkr. 30 skolbarn. Därjämte finnes småskola vid Smedberga. En handlande och 2 handtverkare finnas.

Gårdar.

Alma, 1 $\frac{1}{2}$ m. med en areal av 105 h:r. Omnämnes under namnet *Alme* 1374 samt 1405, då häradshövdingen i Aska h:d Sten Lalason på drottning Margaretas befallning upptecknar de inom nämnda härad belägna skatte- och kronogårdar. Under 1600-talet tillhörde en del fru Ingrid Appelbom, som var gift med v. landshövdingen H. Lindeberg och en annan Nils Gripenhjelms, vilka delar tillbyttes kronan. Alma utjord tillhörde 1687 en Soop samt 1853 jägmästaren J. Fredr. Nordén († 1867). Fru Lagergren ägde s. å. $\frac{1}{2}$ m. krono och insp. J. Ahlström 1 m. skatte. Alma tillhör sedan länge och ännu 5 ägare.

Ask, 3 $\frac{3}{4}$ m. med en areal av 286 h:r. Omnämnes år 1382, då Olof i Ask var fastevittne, samt senare 1405. Har delvis under 1600-talet och ännu 1726 som frälse tillhört släkten Lewenhaupt. En annan del tillhörde Henning Persson († 1728), som själv tjänade för gården som ryttare och deltog i Karl XII:s norska fälttåg. Denna del av byn säges från urminnes tid länge gått i arv från far till son. Hans son Jonas Henningsson antog efter fädernegården namnet Aschling, blev hovrättsråd samt hitflyttade efter sitt avsked och avled här 1780. Hans maka Anna Marg. Gröning dog här 1779. Av deras tretton barn blev sonen Karl Fredrik Aschling slutligen amiral och landshövding i Väster-norrland, där han avled 1820. Denna släkt är utgången. Hade på 1880-talet 9 ägare samt f. n. 7, därav J. A. Askling och J. V. Johansson.

Berga, 1 m. Har sedan åldriga tider hört under Ulvåsa samt brukas ännu till denna gård.

Bryckorp, 1 m. om 95 h:r, som förut tillhört Ask och på 1870- och 80-talen ägts av N. J. Bengtsson, men på 1890-talet och ännu av J. G. Bengtsson.

Prästkulla, $\frac{1}{4}$ m. om 26 h:r. Komministerboställe.

Smedberga, 3 $\frac{1}{4}$ m. År 1374 sålde Magnus Jonsson, som i sitt sigill hade en snedbjälke, belagd med två djurhuvuden i sköld utan hjälm, $\frac{3}{8}$ attung,¹ jord här för 20 mark svenska pgr, så godt mynt att 6 mark gingo på en lödig, till Vadstena kloster. Sedan långliga tider hava 1 $\frac{1}{3}$ m. tillhört Ulvåsa samt f. n. släkten Hermelin; 1 $\frac{1}{2}$ m. har sedan länge haft 3 ägare.

¹ En by bestod enligt Östgötalagen av 8 attungar. Detta antal kunde emellertid överskridas särskildt i västra delen av provinsen, den bördigaste och tidigast bebodda trakten. Å andra sidan omnämnas byar utan att attungsindelning omtalas.

Älmtomta, 3 m. om 212 har. Omnämnes 1383 och 1405 under namnet Almatomta och synes alltså vara en utbrytning från Alma. En del tillhörde 1687 Magnus Drake men från 1698 kronan; en annan Klas Fleming men från 1683 kronan och ytterligare en år 1687 kapten Knut Drake, 1700 hans arvingar samt 1726 Gust. Boije; 1 m. har ännu på senare tid tillhört Ulvåsa. För n. tillhör 1 m. statsverket och har förut varit militieboställe; 2 m. tillhörde 1910 C. O. Larsson och J. Peterssons stärbhus.

Övriga tillhörigheter: Vedemö utjord m. m.

2. Fivelstads socken. Gränsar i nordost till Västra Stenby, i öster till Styra, i sydost till Allhelgona och Orlunda, i väster till S:t

Per och i nordväst till Hagebyhöga. — Marken är i allmänhet jämn, ehuru något avbruten av kullar. Rådande jordmån är sandör. Arealen är 1,834 har. — Järnvägen från Ödes hög över Vadstena går genom socknen samt har vid norra gränsen Fågelstads station, varefter banan fortsätter dels genom Klockrike till Borensberg, dels till Linköping o.s.v. Över Fågelstad går Mjölby—Motala—Hallsbergsbanan. Landsvägen emellan Skänninge och Vadstena genomgår socknen. Vid västra gränsen finnes en mindre väg.

Fivelstath nämnes något av åren emellan 1180-talet till

20. Fivelstads kyrka.

1202 i ett av Birger Jarl d.ä. utfärdadt gåvobrev. *Fivilstadhir* omnämnes vidare 1311, *Fivilstadh* 1327 samt senare *Fyvelstad* och 1341 *Vivalstadha* o.s.v.

Fivelstad är annex till Hagebyhöga samt bildar tillsammans med denna socken och Orlunda Hagebyhöga pastorat. Ny reglering 1921, då kommunistraturen i Fivelstad föreslås till indragning. — Kyrkan är nybyggd år 1882 på gamla kyrkans grund och är av tegel, rappad och skiffertäckt. Tornet är till en del det gamla och av kalksten samt

numera plåtbetäckt (fig. 20, 21). Kyrkans längd är 26 och bredd 12 m. samt rymmer 500 personer. Å altaret är ett vitmåladt kors. Predikstolen å norra långväggen är målad i vitt, blått och guld. Orgelverket om 8 st. är förfärdigadt 1883 av E. A. Setterquist, Örebro. En ljuskrona av mässing är år 1753 hitskänkt av kornetten Gust. Blomensköld och fru, född von Vendel; en annan efter kvartermästaren Jöns Aschan († 1743)

av hans änka, född Metropolin. Kyrkan upplyses föröfrigt med fotogenlampor. Dopfunten är av kalksten och förvaras i vapenhuset. Ringklockorna, som till år 1790 hängde i klockstapel, hänga sedan nämnda år i tornet. Storklockan har följande inskrift: *Ulf . mek . köpte . gude . tel lof . ok iomfru . maria . i vardo . gaste . fader . biskops . † hansa † tid † arom * efter * gudz . byrd † m † d XXV*. Dessutom har klockan en mindre bild av jungfru Maria med barnet. Den mindre klockan hade före sin omgjutning år 1805 följande inskrift: *Ulf*

21. Det inre av Fivelstads kyrka.

mek köpte gude tel lof ok jomfru Maria arom efter guds byrd MDXXV samt efter omgjutningen:

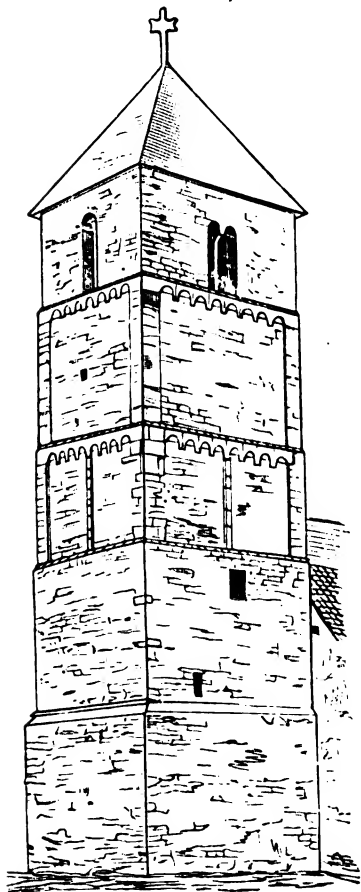
Kom, syndare kom!
Sök nåden i tiden! Wäud om!
Kom gäck till det huset,
Der anden med ljuset
Gör syndaren from!

Omgöts ånyo år 1872 i Jönköping av C. A. Norling.

*Om en av socknens kyrkoherdar påminner en gravsten från gamla kyrkan med följande inskrift: *Sub hoc lapide reconditur corpus D:ni Magni Johannis, qui pie obiit 5 Dec: Anno Christi 1580. Ræfsjö.* — Av

äldre kyrkliga föremål äro tre skurna bilder från gamla altartavlan uppsatta över södra dörren. Återstoden av tavlan finnes i en skrub i kyrkan, där även en helgonbild samt lämningar av gamla predikstolen förvaras. I tornet förvaras ett krucifix, en helgonbild och två i trä skurna bilder. — Till Linköping 3,6 mil och till Fågelstad 3 km.

Den gamla kyrkan, som nedrevs före den nya kyrkans uppförande, var av hög ålder samt av huggen kalksten. Det torn, som hörde till

22. Gamla kyrkans torn. Fivelstad.

denna kyrka (fig. 22), var uppfördt till försvar eller tillflyktsort i oroliga tider. Någon direkt utgång fanns icke från det-samma. Ljusöppningarna voro små och till antalet få utom i översta våningen. Dessa hava måhända tillkommit som ljud-öppningar samtidigt med ringklockornas upphängande i tornet. Ursprungligen hade kyrkan takmålningar, men dessa överströkos år 1703 men blottades 1879. De-samma framställde i:

Mellersta valvkupans fyra avdelningar: Över eller på valvbågen: koncentrisk ringar, vari avbildades Maria moder S:t Anna med Kristusbarnet på ena knäet och Maria på det andra: i ringen näst intill: en båt, ett hus, en man med en stav i handen; i kanten: änglahuvuden; ringen därnäst: fem jungfrur, bärande lampor i händerna; nederst: tecken till inskriptioner.

Östra avdelningen, i större ringen: Hieronymus med kardinalhatt. Inskrift i minuskler: Sanctus Hieronymus; i två mindre ringar: manspersoner med glrior.

Västra avdelningen, i större ringen: Gregorius med dubbelkronan; inskrift i minuskler: Sanctus Gregorius, i ringarna på båda sidor om denna två manliga figurer med glrior; emellan ringarna två djur-

figurer: en åsna, ett lejon? tre fiskar, tre ben i en triangel; figuren till vänster: en fisk i handen.

Norra avdelningen, i större ringen: S:t Ambrosius, klädd i biskops-mössa, med inskrift: Sanctus Ambrosius; ringarna på båda sidor om denna lika med förutnämnda.

Södra avdelningen, i större ringen: Sanctus Augustus med inskrift; i ringen nederst: en figur, sittande på en tron, med utsträckta armar,

troligen föreställande det högsta väsendet. Över fönstret på långhusets norra sida: Simsons strid med lejonet.

I korets åtta avdelningar: Avdelningen över altaret, i större ringen: evangelisten Matteus (ängeln); i en ring därunder: Maria bebådelse, ringen uppburen av en musicerande ängel, dessutom bladornament, fyra mindre fåglar.

Avdelningen därintill: evangelisten Johannes (örnen), därunder två kvinnofigurer, bladornament.

Avdelningen darnäst: evangelisten Lukas (oxen); en ring med otydliga figurer, uppburen av en krönt, bevingad ängel.

Avdelningen darnäst: evangelisten Markus (lejonet); därunder en ring med figurer, knäböjande framför en kvinna, uppburen av en mansperson med toppmössa.

Avdelningen darnäst: Augustinus.

» » Ambrosius i biskopsmössa; i ringen under, i egendomliga dräkter: två kvinnofigurer.

Avdelningen darnäst: Hieronymus; i ringen därintill: en kvinnofigur, kommande från ett hus, varvid var ett torn; under denna inskriften »Pax ingredientibus». Ringen uppbars av en bevingad ängel.

Åttonde avdelningen: en mansperson, sittande på en tron; i ringen därunder: Simeons lovsång. Inskrift: »Pax ingredientibus»; ringen uppbars av en bevingad ängel. Mellan ringarna ornament, utmed bågstängarna djurbilder med greniga horn.

På valvbågen åt koret: två vidunderliga, besynnerliga djurfigurer; därunder en figur med svärd; S:t Franciskus, utbredande sina händer; en kvinna framhållande en koncentrisk ring — avbildningarna med glrior. Ytterligare en koncentrisk ring, inom vilken Kristi törnekröning avbildades.

Under valvbågen (triumfbågen) tre ringar, varuti korsfästelsen m. m. avbildades.

Under tornet på norra sidan: Kristus, driven av krigsknektarna och bärande korset.

Altartavlan härstädes var i bildhuggeriarbete och framställde i nedre avdelningen Kristi korsfästelse och i den övre uppståndelsen med bilder å sidorna av Moses och Johannes samt inköptes år 1702 för 220 dal. k:mt, men blev sedermera år 1713 »stofferad, tå thet kostade kyrkan 120 dal. k:mt». År 1639 köpte kyrkan en orgel om 3 stämmor för 150 dal k:mt. Dess plats var till år 1702 i koret, då den flyttades upp till den så kallade »drängläktaren». År 1770 köpte sig församlingen från Skänninge ett annat orgelverk om 9 stämmor, vilket efter 250 års begagnande »var mycket bristfälligt». Denna orgel var förfärdigad år 1630 av f. d. borgmästaren i Skänninge Peder Jönsson, vilken nämnda år skänkte den till kyrkan i nämnda stad. Piporna voro ursprungligen

förfärdigade av papp och lera.¹ Predikstolen inköptes år 1713. Här fanns ett å trä måladt vapen (3 musselskal) över »k. maj:ts till Sverige troman och förnämlige sekreterare, den adle, välbördige och höglärde Peder Nilsson till Krak († i Ræfle? Råfsjö?). I koret voro begravna kyrkoherdarna Joh. Bruzæus († 1661) och Nik. Lithelius († 1706).

Av fornlämningar märktes på stora gången i gamla kyrkan en del av en runsten (73×43 cm.) med texten avslagen men med ett stycke med en vacker slinga kvar. Denna runsten förkom vid nya kyrkans uppförande. — I grannskapet av Brotorp finnas såväl märkliga stensättningar som bautastenar, av vilka en del blivit omkullslagna. Å Långeryds ägor har även funnits flera kullar från forntiden, vilka av odlaren äro till större delen förstörda. Å den s. k. tingsbacken därstädes hittades vid grävning 1872 en stenlagd grav med ett väl bevaradt skelett av människa jämte ett föremål, liknande en kam. Över graven var ett stenröse.

Folkmängden var 1754: över 400, 1810: 527, 1850: 720, 1910: 874 och 1914: 862. — Kassorna 1910: kyrkokassan kr. 760, fattigkassan kr. 2,070, kommunalkassan kr. 1,237, skogsallmänningsskassan kr. 680, Godlundska fonden kr. 1,400, A. Eklunds fond kr. 2,000, L. M. Jonssons fond kr. 605, Trolleska fonden kr. 16: 67 och Fivelstads sjukkasse kr. 8,557. — Folkskolan vid kyrkan har 1 lärare och omkr. 75 barn. Småskolan är även vid kyrkan och har en lärarinna.

Av gammalt har spetsknyppling varit binäring. Tillgång på bränn-torv finnes. Tre handlande, 2 skomakare och 2 skräddare äro här bosatta. Vid Fågelstad finnes hotell.

Gårdar.

Brotorp, $\frac{1}{2}$ m., 67 h. År 1370 nämnes Kätilbjörn i Brotorp såsom faste-vittne vid Sjökulma tingställe: Tillhörde på 1880-talet Karl Joh. Andersson samt därefter sedan 1890-talet disponenten J. R. Karlsson.

Börstad, $2\frac{3}{4}$ m., 141 h. En gård här ägdes under 1600-talet av överste-löjtn. David Gyldenklou. Har numera 5 ägare. En gård har sedan länge hört till Börstad i Orlunda s:n (se Orlunda).

Eketorp, 1 m., 85 h. Innehades under 1600-talet av generalmajoren Gust. Ulfspärre († 1702). Har i senare tid tillhört 1872 och 1883 Karl Aug. Andersson, 1895 Karl Pettersson och därefter hans stärbhus.

Fivelstad, 3 m., 212 h. Av gården är $\frac{1}{2}$ m. komministerboställe. Den övriga delen har 10 ägare. Fivelstad är ett bevis på, att det i Östgötalagen omnämnda åttatalet attungar i en by kunde överskridas. Birger Jarl gav nämligen 9 attungar härstädes till Riseberga kloster. Härtill kom, att hans sonson hertig Erik år 1311 till Peter Porse sålde jord härstädes för 400 köln. mark samt vidare att hans dotter Margareta, änka efter Elaus, skrivare, och hennes förmyndare och kusin riddaren Knut Porse år 1324 sålde jord här till Linköpingsbiskopen Karl. Fivelstad kallas 1687 prebendehemman, som reducerades.

¹ Vid förfrågan om varest detta orgelverk nu är befintligt har endast den upplysning erhållits, att det antagligen såldes år 1883. De munktegel, som betäckte gamla kyrkans kortak, äro även förstörda vid nedtagandet av kyrkan.

Hiltorp, $\frac{1}{2}$ m., 33 h. Byttes under 1600-talet till kronan från fru Agneta Kagg. Har senare varit militieboställe samt äges f. n. av G. Alm.

Långeryd, 1 m. om 78 har. Hörde under 1600-talet som frälse under Åsmestad i Ekebyborna s:n, vilken gård ännu under en del av 1700-talet tillhörde släkten Sabelfelt. Hade mot senare delen av 1800-talet 3 ägare samt tillhörde 1910 E. T. Andersson och A. Johansson.

Risberga, 2 m. om 259 har. År 1341 bortbytte Pik Glysing (med som det synes ett svin i vapnet) sina gods i Sävsjö till sin svåger Peter Folkeson mot dennes hustrus gods i Risberga i »Vivalstadha» s:n. Lydar Svinekulas hustru Katarina skänkte 1 april 1375 med sin sons Henrik Svinekulas och sonhustru Kristina Björnsdotters samtycke till Vadstena klosterbyggnad en norr ut i Risberga by belägen attung jord, vilken hon tillbytt sig av sin sonhustru. Testamentet skedde till »själägagn» för Katarina själv och hennes man. I september s. å. skänkte nämnde Henrik och hans hustru en attung jord härstädes till Skänninge nunnekloster för sin avlidna dotter Ingeborgs gravplats därstädes, varjämte de samtidigt till samma kloster försålde $1\frac{1}{4}$ attung jord här för 40 mark gängse pgr, så goda att 6 mark gingo på en lödig. Denne Henrik Svinekula förde i sitt vapen ett mot höger vändt svinhuvud i sköld utan hjälm och hans hustru två färlor i sköld utan hjälm. Kaniken i Linköping Joarus av Vi överlämnade år 1385, därtill ivrigt ombedd av sin broders, Petrus Svedhas, söner herr Johannes Petersson, präst, och Nikolaus Petersson, väpnare, å deras vägnar till Linköpings domkyrka deras modernegods, 1 attung jord härstädes, i utbyte mot andra fastigheter, som deras moder Ingeborg på dödsbädden testamenterat till domkyrkan. Detta bekräftas i december s. å. av de båda bröderna i brev med vidfogade vapensigill. År 1397 upplåter priorinnan i S:t Martins kloster i Skänninge Ermsgård mot 2 öre i sv. pgr årligen i tomtören åt S:t Johannis gillesbröder till byggnadsplats för en gillestuga en här belägen källare jämte en väster därom varande byggnadstomt. År 1417 intygar Lafrinz Nilsson i Vadstena kloster, att den gård i Riseberga, som han innehade, tillhörde Skänninge nunnekloster, varför ock alla byggnader, han där uppfört m. m., efter hans död skulle tillfalla klostret. Senare har en gård i Riseberga ägts som frälse av landshövd. Axel Lillie († 1692) och hans måg överstlöjtn. Karl Filip Sack († 1702), vars änka Kristina Lillie sedermera gifte om sig med riksrådet Erik Sparre. Blev sedermera skatte samt har under 1800-talet varit deladt på många händer. Tillhör f. n. 13 ägare.

Russingstorp. $\frac{1}{2}$ m. om 68 har. Har 2 ägare.

Rävsjö, 1 m., 124 h. Den 18 maj 1378 pantsätter Tune Hakonsson sitt gods i »Ræfshögh», utgörande 4 attungar jord, för 21 mark pgr till riddaren Niclis Gedda. För denna summa hade G. löst H. ur hans fängelse. Gunilla Bengtsdotter skänkte år 1379 av *Röfhöghe*, som gårdens namn då skrevs, till Vadstena kloster de 3 attungar jord, vilka hon av sin förre man, Lars Birgersson, bekommit i morgongåva och sedan ärvt efter sina barn med honom. Gåvobrevet beseglas, förutom av henne, av herr Erengisle Sunesson, jarl, drotset Bo Jonsson och herr Sten Benktsson samt hennes dotter och arvinge Elina Magnusdotter. Följande år uppbär riddaren Nils Gedda 30 mark av de 60, för vilka *Ræfshöghe* varit pantsatt hos honom. Återstoden, jämte panten, överlåter han på Vadstena kloster. År 1412 sålde Magnus Stigson en attung jord här till Vadstena kloster för 44 mark pgr. År 1654 såldes Rävsjö av kaptenlöjtn. Nils Natt och Dag till fältmarskalken Axel Lillie och tillhörde 1687 dennes son överstlöjtn. Axel L. († 1696) som säteri, ehuru icke utan anspråk från kronan, samt 1713 hans änka Agneta Lillie, född Vrede, 1714 hans syster Kristina Beata Lillie (se Riseberga), 1738 hennes måg, riksrådet Karl Gustaf Tessin, 1744 riksrådet Fabian Vrede, 1749 majoren Elias Pihlgren, vars arvingar sålde säteriet till kornetten Gust. Anders Blommensköld, som var ägare 1760. Ägdes 1829 och 1852 av

handl. S. J. Vallberg, därefter på 1850-talet av sadelmakaren Ahlstrand i Vadstena, på 1870-talet och ännu 1883 av inspektör P. J. L. Lundberg. Tillhörde 1896 komminister Edvin Tillström samt 1911 änkefru Klara Holmström.

Mangården är omgiven av större trädgård. Är sedan gammalt frälsesäteri. Rikt dytag finnes.

Stubbetorp, $\frac{1}{2}$ m., 65 h. Tillhörde 1853 fabrikören A. Eklund samt 1883 och ännu A. T. Nilsson, Russingstorp.

Sund, $3\frac{1}{8}$ m., 228 h. Under äldre tid har 1 m. hört till Vadstena hospital, men innehaves nu av statsverket. Det övriga, $2\frac{1}{8}$ m., har sedan länge haft 8 à 10 ägare. Har f. n. 9 ägare.

Tråstad, 3 m. om 237 har. Tråstad, 2 m. frälse, tillhörde 1687 Gabriel Gyllenanczar och hovrådet Sven Francs († 1674) arvingar av släkterna Skyttehjälm och von Öller, 1700 fru Katarina Falkenberg, 1726 generallöjtn. Gabriel Ribbing. Skattegården tillbyttes kronan från änkefru Kagg, bördades av L. Ribbing men var 1700 under Vadstena slott. Har sedermera varit delad på flera händer samt tillhör f. n. 8 ägare.

Ullstorp, $\frac{1}{2}$ m. om 64 har. Ägdes 1700 av kaptenen Rootkirk samt senare av bondesläkter. Tillhörde på 1880- och 90-talet K. J. Månsson, Hydinge, samt 1911 K. A. Anderssons stärbhus.

Ölstorp, $1\frac{1}{4}$ m. om 122 har. Peter i Ölstorp omnämnes i ett köpebrev av år 1361. Vid råfstetinget i Vadstena med Aska härad år 1399 tilldömdes Vadstena kloster, på grund av upphävt köp, köpesumman för *Ölfsthorp* av Lasse djäkn. En gård härstädes utbyttes till kronan av C. Sparre, en annan hörde 1687 under Medhamra. Har numera 4 ägare.

Övriga tillhörigheter: Kärtorp (64 har), Sandviks elektriska kvarn, Lindeskullen, en mindre mek. verkstad o. s. v.

3. Hagebyhöga. Gränsar i norr till Varviken av Vättern, i öster till V. Stenby, i sydväst till Fivelstad och S:t Per, i väster till Vättern. Arealen är 1,951 har. Marken är i allmänhet slätt, icke utan kullar men i saknad av berg. Rådande jordmån är på slätterna god lermylla, på höjderna svagare sandmylla med klappersten. Vätterns strand är mot söder sandbelagd men mot norr här och var beväxt med lövdungar. Ett par mindre bäckar utmynna i Vättern. — Sydligaste delen av socknen genomskäres av Vadstena—Fågelsta järnväg. Landsvägen från Närke genom Motala till Vadstena går i sydvästlig riktning genom socknen samt mötes vid södra gränsen av en annan väg från Borensberg, vilken stryker förbi kyrkan. Dessa båda vägar förenas genom en mindre till S:t Per; en väg för till Medhamra.

Hagaby nämnes som by under 1200-talet och *Hagaby hög* med egen kyrkoherde år 1323, då riddaren Knut Folkesson och hans moder, abbedissan i Vreta, Ingrid Svantepolksdotter, gav en gård till kyrkan. År 1472 skrevs namnet *Hagabihög*. Hagebyhöga utgör tillsammans med Fivelstad och Orlunda som annexförsamlingar, ett konsistoriellt pastorat. Enligt förslag till ny reglering 1921 föreslås komministaturen i Fivelstad att indragas.

Kyrkan i romansk stil är en av de äldsta av landskapets absidkyrkor¹

¹ De äldsta kyrkorna voro utan tvivel av trä. Stenkyrkor kommo emellertid till. Som förebilder tjänade kyrkor från det tidigare kristnade utlandet. De mindre kyrkorna byggdes under ett tak. De större bestodo längst i öster av en korrundel eller absis, därefter av

med ett par tillbyggnader från uråldrig tid, måhända från år 1402 (se härnedan Gisseltorp). Den är av kalksten, en stenart som finnes på flera ställen inom socknen. Kyrkan, som upprepade gånger reparerats, senast 1885, är i godt stånd, har värmeugn och sittplats för 250 personer. Längden är med koret 18, med en bredd av detsamma av 4 samt av långhuset 8 meter. Tornet, som är samtidigt med kyrkan, ombyggdes med översta delen i nutidsstil år 1775. Ursprunglig är i tornets andra våning mot öster en välvd nisch med botten i brösthöjd. I nischens midt är, enligt A. Lindblom, »en liten med träram försedd glugg. Å nischens norra sida är en större rundbågig öppning mot långhuset.»

I en av kyrkans äldre protokollsböcker läses följande angående förr befintliga takmålningar m. m.:

»A: no 1701 beslöts, att emedan kyrkian under tornhvalfvet är mäckta mörk af thet lilla fönster, som thet nu är, större fönster ther insättias skulle, som ock nu verkställes.

Ock såsom en muurmästare thertill kallas skulle, som thet verkställa skulle, thy beslöts, att kyrkian med thetsamma hitmenas skulle, och thet behöfdes kalkslåås, och the gamble målningar öfverstrykas, ibland hvilka målningar thesse ordh, som följer, med munkastyhl stodo skrefne:

Uppå västra hvalfbogen: Casu : cecidisti : Carne : cedata : Hic : Gens : villana : Sen : Achilles : Pluto : Diana : Dæmoni : dedisti.

Uppå norra hvalfbogen: Dona : dotata : muta : decretam : Sanctorum : Collige : cetum : monstrat : manifeste.

Öfver altaret eller på östra hvalfbogen: Manus : maculata : Nudum : Marcinum : Lazarum : Jacobum : peregrinum.

Uppå södra hvalfbogen: Rubigo : recedat : Regine : Rosata : decretum : detur : ne : dormiat : aut : epuletur.

Anno Domi
MCCXXVI.

Thesse ordh voro utaf Höwyrdige Fadren, Herr Doctor Haquinus Spegel uti en sådan mening författade uppå visitationsdagen d. 8 Augusti A: no 1702, således:

Pluto, Diana, Christi casu cecidisti,
O Gens insana, Dæmoni dona dedisti,
Muta decretum, sanctorum subleva cætum,
Nudum Martinum, Lazarum, Jobum peregrinum
Munere dotato, ne peste manus maculetur,
Religio credit, quod Deo res sacra detur,
Carnem sedato, ne dormiat aut epuletur.

Altartavlan (fig. 23) inköptes år 1697 för 630 d:r k:mt samt hit-skänktes av ryttmästaren Nils Börjeson. Förfärdigad i bildhuggeri-

ett kvadratisk kor, vilka båda voro för prästerna. Därtill kom det för menigheten avsedda långhuset. Därtill kom, särskildt i Östergötland, ett torn, obehövt för gudstjänsten, avsedt bl. a. till skydds- och försvarsändamål.

arbete med förgyllda bilder, förnyades den 1856 i guld, vitt och blått. En målad tavla å samma vägg framställer Kristi korsfästelse. Denna tavla

23. Altartavla i Hagebyhögskyrka.

skänktes enligt påskrift till kyrkan 1623 samt renoverades år 1859 av M. P. Sjöholm. Predikstolen, uppsatt 1713 samt snidad av Olaus Viström i Vadstena år 1712 för en kostnad av 350 d. k.mt, framställer Frälsaren med de fyra evangelisterna (fig. 24). Orgelverket med 8 st. är från 1886 och förf. av K. Älfström, Ljungby. Det gamla orgelverket med 6 st. inköptes 1707 för 450 dal. men ökades 1752 med 6 st. och förbättrades för 1,000 dal. k.mt. Den ena av kyrkans ljuskronor är enligt inskrift skänkt 1716 av majoren Gust. Gyllenållon och Anna Maria Stenhof och den andra 1757 av

sexmannen Karl Persson och Karin Nilsson i Aska. I kyrkans kor finnes en grav för släkten Gyllenållon. Å den i golvet inlagda stenen läses:

Quid mortalis homo? nil nisi bulla levis.
Disce mori moneo. Pulvis et umbra sumus.

I graven vila befallningm. å Vadstena slott Nils Arvidsson Gyllenållon till Medhamra † 1611 med maka ædel och dygdesam matrona Barbro Andersdotter (Björnram) † 1614, samt barn och barnbarn, bland vilka förra nämnas Dordi, Karin och Brita. Stenen bekostades av nämnde makars måg, prostén Magn. Johannes Bruzaus. Ett förr befinligt huvudbanér var över ryttmästaren Arvid Nilsson Gyllenållon till Medhamra och Olstorp, som avled den 6 maj 1678 och begrovs i denna kyrka d. 22 dec. s. å. Vid tempelmuren finnes en gravsten över pastor Erik Rogelius, † 1697. På stenen läses:

Dies mortis vitæ æternæ natalis est
 Vita quid est hominis nisi mors utat . . .
 Est homo cinis modo principium mod . . . finis.

Under samma sten vilar även pastor Isak Aschan, hitförd från Fivelstad († 1673).

Ringklockorna hängde till år 1775 i en trästapel men flyttades då till tornet. Storklockan saknar inskrift. Den mindre har inskriften: *A. E. H. B. N. D. 1613. I. H. S.*, vilka förstämda bokstäver utan tvivel beteckna socknens dåvarande kyrkoherde Andreas Erici Helsingius och hans maka Brita Nilsdotter, vilkas son var nyssnämnde prosten Johannes Bruzæus. I äldre tider fanns här ett tornur, hitskänkt av kaptenen Joh. Adolf Vendel († i början av 1800-talet). Ehuru sedan länge obrukbart förvaras det fortfarande. Ett minne från äldsta tid är ett orneradt bräde, som i en senare tid blivit insatt i yttertaget under spånbetäckningen. Orneringen är synlig från kyrkans vind. Ett annat dylikt bräde, som från murbanden suttit på kant uppåt mot taket, förvaras i statens samlingar.

Kyrkan är belägen på en höjd vid stora landsvägen emellan Örebro och Vadstena samt tjänar genom sitt läge till sjömarke för segelfarande å Vättern. Avståndet till Aska jvst. är 1 km. och till Linköping 4 mil. — Av forntida minnen härifrån bevaras i statens hist. museum i Stockholm från år 1898 kyrkan tillhörande två snidade sidostycken till en kyrkstol, en bild av den korsfäste Kristus, en snidad bild av den heliga Anna, kyrkkista av trä med järnbeslag, bräde med snidade ornament, icke likt det nyssnämnda, samt pliktballar.

24. Predikstol i Hagebyhögå kyrka.

Av fasta fornlämningar märkes främst en stenåldersgrav, funnen å Hageby skattegårds ägor nära kyrkan och undersökt 1877. I densamma funnos 30 skelett, varav ett i sittande ställning, några djurben, yxa med skafthål, bryne samt mindre föremål av ben och flinta. I Hageby förekomma även en större och några mindre kullar. I Hageby västra skattegård äro å en kulle två klumpformiga bautastenar. Vid Hageby torp hava hittats sporrar och hästskor och omtalas stenkummel. Väster om Knapetorp å Häsleby ägor finnas 7 kullar samt 3 bautastenar. Stensättningar hava här tagits till stenmurar. I Aska by nära sockengränsen säges, att man i stensatta kullar funnit människoskelett ävensom urnor med brända ben. — I samma by finnes en anseelig kulle, kallad »Aska hög». Här reses årligen midsommarstång. Sägen är, att om detta underlåtes, sker det olyckor med djuren. Högen skall vara uppförd av bullersten och med människors hjälp, och »om en sten», säges det, »rubbas i sitt läge, komma alla de andra i rörelse». Midsommarsfirande kunna berätta, att de känt, huru högen gått rundt! En annan sägen är, att en smed här funnit ett kranium med påsittande hjälm men av rädsla åter nedgrävt fyndet. Kullen anses icke böra ofredas. Vid Hagebytorp finnes en offerkälla, vid vilken ungdomen samlas midsommaraftonen. — »Thorssänkorna» kallas ett trädbeväxt kärr i Hageby västra skattegårds ägor. Här påträffades under dyttakt (på 1860—70-talen) kraniet av en bisonoxe. K. F. Nordenskjöld, som fann detsamma, beskriver det så, att avståndet på kraniet emellan kveckspetsarna, som voro rätt utstående, endast något lindrigt framåt böjda, var 2,8 fot; kveckarnas omkrets vid roten 1,1 fot och pannans bredd mellan ögonbågarna 1 fot. Uti »solgläntan» hade man dessförinnan funnit skelett efter en älg.

Folkmängden var 1754: över 560, 1810: 619, 1850: 740, 1910: 625 och 1914: 578. — År 1910 voro kommunens kassor: kyrkokassa kr. 17:30, fattigkassan 3,036:77, en folkskolefond 1,556:56 m. fl. — Folkskolan vid kyrkan har en lärare och omkr. 40 skolbarn; småskolan 1 lärarinna.

Som binäring idkas spetsknyppling och något fiske. En handlande, 1 skräddare och 1 skomakare finnas.

Gårdar.

Appelby, 3½ m. med 195 har. År 1260 intygar Birger jarl, att Kätillögs hustru Susanna i testamente givit en andel i *Apalaby* till Linköpings domkyrka samt att hon lämnat biskop Henrik delar i Vreta och Apalaby i utbyte mot Vrångstad. Kyrkoherden i denna socken Anund och hans sväger Arvid sälja enl. Östgötalagen ½ åtting i Appelby till riddaren Gisle Elinason år 1343. Arvid i *Aplaby* omnämnes 1361. Gunnar i *Appallaby* omtalas år 1405, i samband med att häradsh. i Aska Sten Lalason på drott. Margaretas befallning upptecknar inom Aska h:d belägna skatte- och kronogårdar. Under 1600-talet tillbyttes Appelby kronan från fru Ingrid Appelbom, Klas Fleming och överste Åke Ulfspärre. Under 1600-talet bodde på en gård Appelberga(?) i Hagebyhöga:s:n proviantmästaren And. Nilsson Slaghök († 1621). Har senare ägts av bön-

der samt 1887 av And. Andersson m. fl., 1883 och 1896 av 11 samt f. n. av 13 ägare.

Aska, $5\frac{1}{8}$ m. om 309 har. År 1323 stadfäster riddaren Knut Folkesson och hans moder, som var abbedissa i Vreta, riddaren Svantepolks gåva av lägenheten Tjärntorp härstädes till socknens kyrka. En gård här tillhörde 1636 och sedermera släkten Soop, 1680 som säteri, 1700 fru Elsa Bonde. En annan gård tillhörde 1687 och 1700 löjtn. Ax. Fahnehjelm å Näs. Tre gårdar, $2\frac{1}{4}$ m., tillhörde med säterifrihet Per Brahe, men säges blivit reducerade. Han hade år 1655 skänkt dem till Visingsö skola, som disponerade dem ännu 1726. Ett par gårdar tillbyttes kronan av Gabr. Oxenstjerna och kom under Vadstena slott. Kom senare i bondehänder. År 1883 hade Aska 15, 1896: 18 samt f. n. 13 ägare.

Brustorp, 1 m., kyrkoherdeboställe om 69 har, varav största delen åker. Av ägorna är en äng hitgiven i uråldrig tid från Klästad ävensom en utmark av Aska ägor, vilka gåvor stadfästades av Gustav I år 1559.

Glisseltorp, $\frac{3}{8}$ m. om 70 har. År 1402 gav Johan Falk 2 attungar i *Gislatorp* till prästbordet i Hagebyhøga och en halv attung till kyrkobyggnaden därstädes, såsom själavgift för sig och anhöriga. Har senare tillhört två ägare, f. n. bröderna sergeanten G. Andersson och A. P. Andersson.

Gubbetorp, $\frac{1}{4}$ m. om 23 har. Tillhörde 1687 jordrotten, majoren Gabriel Gyllenstahl († 1705) som frälse. Under 1800-talet har gården tillhört bönder, 1883 A. Persson, 1896 och ännu K. V. Andersson.

Hageby, $4\frac{1}{4}$ m. om 332 har. Olauer i *Hagaby* nämnes år 1405. Under 1600-talet tillhörde som frälse en gård här presidenten Krister Bonde († 1659) och sedermera hans änka Elsa Cruus († 1716) samt 1700 Katarina Falkenberg. $\frac{1}{4}$ m. tillhör statsverket. Det övriga hade 1883 och 1896 12 samt f. n. 15 ägare.

Hagebytorp, $\frac{1}{2}$ m. om 55 har. Hörde på 1820-talet under Medhamra. Hade på 1880 och 90-talen 3 ägare samt tillhör f. n. Karl Gustav Karlsson och A. Hallin.

Hässlaby, 1 m. om 123 har. Omnämnes 1391 och 1405. Det är måhända denna gård, från vilken riddaren Gotskalk Bengtson år 1410 avstod all sin rätt. Bo Jonsson hade givit den till Vadstena kloster. Har under 1800-talet varit deladt på två gårdar. Tillhörde 1911 häradsdomaren K. Hjalmer Eriksson och A. Anton Andersson.

Knapetorp, 1 m. om 34 har. Har sedan länge varit deladt på 2 ägare samt tillhör f. n. A. Joh. Andersson och E. Vidoff.

Medhamra, 2 m. om 253 har. Enligt riddarhusets genealogier skall *Musamir* eller *Mohammar* i Östergötland tillhört en frände till konung Sverker II vid namn Anders, som 1238 var Svea rikets råd. Tillhörde sedermera hans son Israel Andersson och sonson riksrådet och riddaren Erland Israelsson, som nämnes 1260. Israels broder Peder Andersson, som 1240—50 var riksråd, skrev sig även till Mohammar. Alla dessa tillhörde släkten Brahe. I ett av konung Magnus vidimeradt brev, dat. 1281, gav Johannes och Andreas, Elofs söner, *Meamber* till deras syster Ingegärd i Skänninge för att sedermera tillfalla det därstädes ifrågasatta klostret. *Mohamars* gård testamenterades 1282 av lagmannen Folke Karlsson till systrarnas kloster i Skänninge. Omnämnes vidare i en handling från år 1299, då Johannes Knutsson tillbytte sig densamma av Skänninge nunnekloster. Under 1400-talet tillhörde *Möhamer*, såsom namnet nu skrives i en handling från denna tid, släkten Bielke. År 1472, d. 5 sept., bortbytte riksföreståndaren Sten Sture d. ä. och hans svåger, riksrådet och riddaren Johan Kristersson Wasa bl. a. en gård härstädes, jämte Kålstorp, som de ärvt efter sin moder och svärmoder Brita Bielke, till hennes andra man, riks-

rådet och ridd. Gustav Karlsson (Gumsehuvud). Av dessa gårdar räntade Medhamra då fem tår korn, fem öre svenskt, ett lamm, fem marker smör, två höns och tio ägg, och Kålstorp halvtredje tår korn, 2 öre svenskt, ett lamm, två höns och 10 ägg. Senare har Medhamra med tillhörande varit arv och eget, såsom kungahusets »fäderne efter gamle herr Sten Sture». Innehades 1546 och senare av ryttmästaren och befallningsmannen på Vadstena slott, Arvid Nilsson. Hans äldste son, häradshövdingen Nils († 1611), och dess hustru Barbro Andersdotter (Björnram) stadfästades i besittningen av egendomen 1683 och 1686. Nämnde häradshövding adlades 1594 tillsammans med sin då enåriga yngre broder Arvid under namnet Gyllenållon. Arvid, som blev ryttmästare vid adelsfanan, var även ägare till Medhamra, där han dog 1678. Hans söner, majorerna Gustav och Anders Gyllenållon,ingo vid reduktionen behålla gården för sin livstid och släkten efter dem. Tillhörde även sedermera deras brorson Gustav Filip Gyllenållon, efter sin död utnämnd överstelöjtnant, och vidare dennes ende son Gustav Filip, vilken vid 23 års ålder avled år 1736 såsom den sista manliga medlemmen av sin släkt. Hans arvingar försålde egendomen s. å. till kaptenen Ernst Kristoffer Wendel († 1757), den tillhörde därefter dennes arvingar, bland vilka sonen, kaptenen Adolf Johan Wendel, dels ärvde och dels köpte den. Ägdes vidare av dennes son, fänriken Ernst Kr. Wendel och hans fru till 1813, av majoren Henrik Vult v. Steijern till 1816, av generalen Gustav Mörner till 1823, av brukspatronen Karl David Olov Tisell till 1828, av majoren Henrik August Tisell, till dess han på 1860-talet försålde egendomen till konsulen August Wigert och hans fru Agnes Wigert, f. Netzel, från vilka den köptes den 9 maj 1876 för 110,000 kr. av M. G. Strömbom. Tillhörde på 1890-talet kronolänsmän Vaste Luthander samt sedermera direktör A. Hedman i Stockholm.

Nuvarande mangården är uppförd å en udde i Vättern, kallad Paradiset, dit den förflyttades år 1820. Huvudbyggnaden innehåller 26 rum. Den omgives av park och trädgård, i vilka man vid grävningar funnit stridsyxor och vapen. En utsikt av gården finnes intagen i Thersners »Forna och närvarande Sverige». Medhamra kallas säteri, åtminstone från omkr. 1612. Jordmänen består företrädesvis av svartmylla på lerbotten, en del lera och en del sandblandad mylla på kalkbotten. Märgel finnes på ägora, även kalksten samt dyjord i hagarna.

Rangelstorp, $\frac{3}{4}$ m. om 50 har. Ägdes på 1880-talet av G. Alexanderssons arvingar, på 1890-talet och 1911 av Karl Viktor Andersson, Gubbetorp.

Sandby och Sandbytorp, $3\frac{5}{8}$ m., 310 h. Märta Gisladotter, som i sitt sigill hade en sparre i sköld utan hjälm, ingiver år 1382 med fru Botilda Jonsdotter till Vadstena kloster den halva attung jord i Sandby, som hon tillbytt sig av Henrik Saxesson. Följande år nämnes Gorghæ i *Sanby*, 1391 och 1399 Magnus i *Sandby*. Omnämnes även 1405 och 1414. En gård i Sandby ägdes under 1600-talet som säteri av släkten Gyllenållon, men var redan 1687 frälse, ehuru nu skatte. Har senare och till våra dagar ägts av bönder men tillhörde på 1870-talet hovrättsnotarien Bernh. Olov Rudebeck, på 1880-talet Aug. Dahlgren, på 1890-talet bruksägaren A. Schröder samt därefter under omkr. 10 år grosshandl. N. Fr. Lundberg, som försålde egendomen med tillträde 1 april 1914 till agronomen Albin Lindroth.

Egendomen är bebyggd för ståndspersoner.

Ugglestorp, $\frac{1}{2}$ m. om 45 har. Är delad på två gårdar, som ägas av Alfr. Petersson, därförut av hans fader Pet. Andersson samt av Anton Andersson, Hässleby.

Övriga tillhörigheter: Anderstorp, Appelby utj., Bäck, Emilstorp, Fridensborg, Gisseltorp, Hageby jord, Karlslund, Karlsro, Trollbäcken.

4. Motala. Gränsar i norr till V. Ny, i nordost och öster till Kristberg, i sydost till Vinnerstad, Motala ström och Boren i sydväst till V. Stenby, i väster till Vättern och i nordväst till V. Ny. Större delen

av socknen är belägen norr om strömmen till en längd av 1 och bredd i norr av 1,3 men i söder endast av omkr. 0,5 mil. Den södra delen har endast en längd av 0,4 och en bredd av 0,3 mil. Arealen är 9,027 har. Vissa delar av Motala socken äro ämnade att införlivas med Motala stad. Frågan härom är under utredning.

Marken upptages växlande av berg, skogsmarker och bördiga slätter. Den stora dalgången, som sträcker sig i nordostlig riktning från Motala stad och Borens hult torde med sina om varandra kastade åkrar, ängar, lövdungar, vatten, vattenfall, vattenverk och andra byggnader kunna räknas till de mest fruktbara och natursköna nejder inom landet. Bland höjder inom socknen märkes främst Hålsberget, beläget en mil norr om Motala. Förutom strömmen samt Boren och Vättern, vilka bevattna socknen i sydost och väster, höra delar av sjöarna Salstern och Vänstern hit. Den senare upptager de hithörande Kålm-, Mo- och Börkasjöarna. De vid Vätterns strand mest utskjutande uddarna äro Långsnäpen å Halslandet samt Var- och Klubbuddarna på var sin sida om Sandviken. De öar, som höra till socknen, äro Sandön och den mindre Risön, Ärkerna, fordom kallade Idekalvarna, bestående av fem små öar, samt de trenne Tjukholmarna: Jällön, Boholmen och Skallen. — Rådande jordmånen är sandjord, ävensom, ehuru mindre, ler- och sandmylla med klappersten.

Motala socken har godt om kommunikationsmedel. Genom södra delen av socknen går Göta kanal, förenande Boren och Vättern. Genom östligaste delen går Mjölby—Motala—Hallsbergsbanan i nordostlig riktning med stationer vid Motala, Motala verkstad och Björka hållplats. Av landsvägar är den största den från Nykyrka socken kommande Närkes-vägen, som till stor del följer Vätterns kust, delar sig vid Motala bro och går dels till V. Stenby och Vadstena, dels till Vinnerstad och Skänninge. Från denna väg utgår en i nordostlig riktning, följer Boren och går in i Kristberg samt en annan i västnordvästlig riktning till Långsnäpens udde. Utmed kanalens stränder gå dragvägar.

Motala omtalas i bevarad handling första gången år 1288 jämte fiske. Kyrkan nämnes år 1361. År 1699 blev socknen, som därförut var eget pastorat, annex till Vinnerstad, vilket fortgick till 1 maj 1876, då hon åter blev eget pastorat med Motala stad till annex. Enligt ny reglering 1921 föreslås socknen och staden bliva ett pastorat med en komminister i lands- och en i stadsförsamlingen. Kyrkan, som är belägen i Motala stad, är gemensam för de båda församlingarna (se Motala stad).

Av gamla minnen omtalas spår efter något slags befästning vid Råsnäset och vid Bisp-motala efter förskansningar från 1567 års strider. I närheten av den från Motala norrut gående järnvägslinjen hittades år 1905 en guldbrakeat med runor. Brakeaten är präglad med samma stamp som den sedan länge omtalade Vadstenabrikeaten, men med den skillnaden att å Motalabrikeaten så mycket borttagits av runorna, att endast obetydligt av dem synes.

Folkmängden var 1754: omkr. 1,624, 1810: 1,883, 1850. dåv. köpingen oberäknad, 4,036, 1910: 9,217, 1914: 9,553. — År 1910 voro kommunens kassor: kyrko- och skolkassan kr. 260,528: 02; fattigkassan kr. 101,325: 24; kommunalkassan kr. 25,821: 55; Didrika Dubergs donation kr. 20,178: 06; A. M. Dubergs donation kr. 3,936: 55; And. Molanders fond kr. 310: 37; Maria Wahlgrens fond kr. 637: 65; Wallanderska fonden kr. 586: 24; M. T. Berndes fond kr. 794: 03; Frejdmanska fonden kr. 304: 05; Bro- manderska fonden kr. 416: 75; Prins Oskars fond kr. 1,553: 03; fadder- gåvofonden kr. 225: 10; fonden för beklädnad av fattiga skolbarn kr. 10,000: —; Jungqvistska stiftelsen kr. 27,697: 12.¹ Donationshemman: $\frac{1}{4}$ mtl Motala Holstensgård. — Folkskolorna: vid *Samuelsberg* 130 skol- barn med 1 lärare och 2 lärarinnor, vid *Motala verkstad (Skolgårda)*: 240 barn med 6 lärare och 1 lär:a, *Vårdanstalten*: 225 barn med 3 lärare och 1 lär:a, *Basteberg*: 65 barn med 1 lärare och lär:a, *Smedsby*: 25 barn med 1 lärare, *Motala verkstad (Björketorp)*: 50 barn med 1 lärare, *Karlslund*: 90 barn med 1 lärare och 1 lär:a.

Näringarna äro till följd av mekaniska verkstaden och andra industri- anläggningar jämte åkerbruk av flera slag.

Motala mekaniska verkstad. Ungefär samtidigt med Motala köpings an- läggande anlades år 1822 på föranstaltande av Göta kanals skapare, Baltsar Bogislaus v. Platen tillsammans med den av honom inkallade engels- mannen Daniel Fraser denna verkstad (fig. 25). Anläggningen, som för- slagsvis ansågs erfordra en kostnad av 40,000 kr., hade till år 1827 års slut medtagit en summa av över 155,437 kr. Under de första åren ut- fördes här egentligen endast arbeten för Göta kanals och för verkstadens egna behov. Med k. tillstånd av år 1824 utvidgades emellertid snart verksamheten, och arbeten utfördes till flottans artilleriverkstad i Stock- holm, till Vanäs (nu Karlsborg) fästningsbyggnad och till arbetet till

¹ I Linköpings konsistorii arkiv förvaras ett av överstelöjtn. Nat. Gyllenram och hans hustru Katarina Juliana Kugelhjelm år 1740 upprättadt testamente, vari till underhållet av deras grav i Kaga och Kugelhjelmiska graven i Motala doneras räntan av $\frac{1}{2}$ mantal Tororp i Klockrike socken, mot villkor bl. a., att de dödas ben, som vila i dessa gravar, »i framtiden icke skola oroads och utkastade bliva utan därstädes få ligga orubbade till den yttersta domsens dag». Om någon kista komme att förmultna, skulle den få nedgrävas, men beuen förvaras i en annan kista. Testamentets utförande ställdes på sätt och vis under kontroll av deras efterkom- mande, vilka även hade rätt så långt utrymmet medgav att låta begrava sig och sina barn härstädes. Därefter skulle gravdörren tillslutas och endast få öppnas för reparationer. Nyckeln skall förvaras i kyrkokistan. — Gyllenramska gravkassan belöpte sig 1874 till i det närmaste 2,000 kr. Vid ordinarie majstämmen i Motala år 1892 var frågan om denna kassa före och upplöstes, att socknen några år därförut begärt, att räntan skulle av kronan inlösas, vilket beviljades. Emellertid hade för denna inlösen ej kunnat presteras alla er- forderliga handlingar, och räntan hade därför ej blivit av kronan inlöst. Ågaren av hem- manet hade sedan inlösen beviljades under de senare åren vägrat utbetala det lilla ränte- beloppet. I anledning härav beslöt nu kyrkostämman indriva räntan och uppdrog åt C. U. Björkman i Motala, som vid stämman var närvarande, att indriva beloppet.

En annan kassa omnämndes även vid samma tillfälle. Hallsberg—Motala—Mjölby- banans konkursförvaltning överlämnade på sin tid till Motala landskommun ett belopp av 10,000 kr. under villkor att dess förre materialförvaltare K. G. Steffen skulle under sin återstående levnad årligen få uppbära 500 kr. som pension från järnvägsbolaget och efter hans död en hans dotter samma belopp, tills hon fyllt 25 år eller vore försörjd, och att räntan å kapitalet sedan skulle användas till beklädnad av fattiga skolbarn.

förbättrande av segelfarten i Göta älv. År 1827 bestego sig här verkställda gjutningar till över 400 skeppund. Verkstaden hade i början många svårigheter att motstå men fortlor dock detta oaktadt att hastigt utveckla sig. De byggnader och inrättningar, som vid denna tid funnos, voro ett större tvåvåningars maskinhus av kalksten, i vilket maskinerna medelst ett hjul av 16 fots diameter drevos med vatten, दिलेदत från kanalen, en snickare- och svarververkstad för modellens för-färdigande, en byggnad till gjuteri med tvenne kupolugnar och tre min-

25. Från Motala verkstad.

dre ugnar för metallgjutningar med blåsmaskiner, till de förras drivande införskrivna från England, smedja och två härdar, jämte arbetarebostäder.

Det första ångfartyget byggdes här 1828. Det var beställt för postverkets räkning samt hade tvenne maskiner, vardera av 30 hästkrafter. Samma år tillverkades även mudderfartyg med ångmaskineri. Till år 1831 voro här bl. a. tillverkade 5 ångmaskiner. Under de första femton åren tillverkades maskiner för 39 fartyg av tillsammans 1,703 hästkrafter samt 9 andra maskiner av 77 hästkrafter, alla tillsammans till ett värde av 1,046,680 kr.

Sedan v. Platen år 1829 avlidit, sökte de förnämsta ledarna av verkstadens angelägenheter att i överensstämmelse med v. Platens syftemål,

göra densamma, utan avseende på kostnaderna, så allmännyttig som möjligt för denna nya gren av den svenska industrien. Göta kanalbolag, som ägde verkstaden, uppofrade även härför egna fördelar. Alltmer framstod dock omöjligheten, att med detta bolags organisation fortfarande kunna bereda de medel till verkstadens utvidgning, som voro nödvändiga för att kunna erhålla någon ersättning för de betydliga summor, som här blivit nedlagda. Kanalverkets tryckande finansiella ställning gjorde det slutligen även nödvändigt att försälja verkstaden. K. maj:ts tillstånd härtill erhöles år 1835, men först den 4 april 1840 försälldes den för 300,000 kr. till Motala mekaniska verkstadsbolag, representeradt av 12 aktier. Detta bolag förändrades 1867 till aktiebolag.

Ett av detta bolags första beslut var anläggandet av ett skeppsvarv vid Östersjöns strand, enär kanalens dimensioner och andra orsaker ej voro lämpliga för utförandet av alla arbeten. Sedan man övergivit tanken på att anlägga detsamma vid Mem, anlades i Norrköping, där två tomter redan 1838 blivit inköpta, år 1841 en verkstad för ångpannors förfärdigande och en bädd för järnfartygs byggande. Redan 1840 uppfördes här en kaj av sten, varvid 3,5 m. djupgående fartyg kunde lägga till, samt å densamma en lyftningssax, beräknad att kunna lyfta 5,500 kg:s tyngd. Denna anläggning erhöles namn av Motala varv, men då bolaget år 1891 gjorde konkurs frånskildes denna Norrköpingsavdelning.

Vid Motala anlades en uppsättningsverkstad, vari två ångmaskiner av 500 hästars kraft kunde uppsättas, en kaj av kalksten vid kanalen samt å densamma en lyftningssax, lika med den i Norrköping, valsverk och mumblingshammare, ett nytt maskinhus m. m. Ut i nya verks anläggande nedlades sålunda en summa av omkr. 500,000 kr. Bättre arbetsmetoder infördes och två skickliga arbetare införskrevos från England. Detta var alltså efter 18 års arbete grunden till de anläggningar och den verkstad, som alltjämt sedan gått framåt, och som genom sina arbeten gjort sig bekant såväl i Europa som Amerika. Särskildt har verkstaden på ett högst förtjänstfullt sätt bidragit till maskinbyggeriets fullkomnande.

Lindholmens mekaniska verkstad, belägen vid Göta älv i Lundby:s:n, sedan 1905 inkorporerad med Göteborg, inköptes år 1858 av Motala verkstads bolag, som här anlade en av de större torrdockorna i Sverige m. m. Då emellertid bolaget sedermera fick ekonomiska svårigheter, såldes Lindholmen år 1894 till ett fristående bolag, där likväl aktiemajoriteten innehaves av Motalabolaget. Vid Motala varv och Lindholmen utfördes alla större fartyg, som tillverkades.

Nyköpings varv, som nedlagts 1866, inköptes 1867 men stängdes snart och såldes 1882. Bredviks torvmossar vid västra stranden av Vättern inköptes eller arrenderades från år 1873. Därifrån fördes torven till verkstaden. Bångbroverken inköptes 1875 men försälldes 1890. Häri-

från erhöjll under tiden Motala valsverk större delen av behövligt tack-järn samt bessemergöt. Oskarshamns mek. verkstad arrenderades från 1884 men fränskildes 1891.

Den vid Motala belägna verkstaden inköptes samtidigt av »Motala verkstads nya aktiebolag» med bolagsordning av den 29 april 1892 och ett aktiekapital av 1,6 mill. kr., vilket år 1912 höjdes till 2 mill. kr.

26. Motala verkstad.

De 1827 uppförda verkstäderna blevo snart otillräckliga, och efter hand tillkommo nytt gjuteri, cylinderblåsmaskin, modell- och materialförråd, en andra maskinverkstad, hammarsmedja och uppsättningsverkstad, valsverk, samt 1842—43 puddlingsverk och grovsmedja, 1852 ny fil- och maskinuppsättningsverkstad, 1856 lysgasverk samt ett plåt- och stång-järnvalsverk, 1857—58 skjul för fartygsuppsättning, 1874 hjul- och kanonbandsvalsverk, torvgasverk och martinugnar, 1876 verkstad för järnväghjul, 1878 lokomotivverkstad, 1887 ombyggnad av medium- och finvalsverken ävensom uppsättning av ett universalvalsverk. År 1874 kom verkstaden genom en svängbro i förbindelse med Hallsberg—Mjölbybanan. Sedan det nya bolaget tillkom, hava verkstäderna förbättrats och försetts med tidsenliga maskiner. Nya verkstäder för lokomotivtillverkningen äro uppförda, ny grovsmedja med ånghydraulisk smidespress o. s. v. Sedan 1893 drivas maskinverkstäderna medelst elektrisk kraftöverföring (fig. 26). Elektrisk belysning användes. Av Göta ka-

nalbolag arrenderar verkstaden en å norra sidan av kanalen belägen skeppsdocka.

Förutom de ovan omnämnda första tillverkningarna hava här bl. a. tillverkats olika slags landtbruks-, ång- och arbetsmaskiner, färjor, broar, slussportar, mudderverk, lokomotiv, järnvägshjul, räls, ångpannor, plåt, fasonjärn, hjul- och kanonband, krigs- och handelsfartyg o. s. v. Första

27. Baltsar Bogislaus v. Platens grav.

järnfartyget byggdes 1842 och första propellerångbåten 1844. Tillverkning av lokomotiv började 1861, nedlades 1865 men upptogs åter 1875. I övrigt hava här tillverkats monitorer, pansarbåtar, torpedkryssare och otaliga andra föremål.

Tillverkningsvärdet vid verkstaden uppgick 1867 till 1,554,000 kr., 1870 till 2,301,933 kr., 1871 till 2,504,674 kr., 1872 till 3,580,572 kr., år 1873 till 4,425,196 kr., år 1874, det största tillverkningsvärdet, till 4,741,352, varav ungefär hälften vid valsverket. Arbetsstyrkan var 270 man. Lindholmens mek. verkstad hade samma år ett tillverkningsvärde av kr. 1,840,000 och en arbetsstyrka 1875 av 765 man. Vid Nyköpings verkstad arbetades icke vid denna tid. Vid Bångbroverken beräknades tillverkningsvärdet till 150,000 centner bessemermetall och tillverkningsvärdet för bessemerverket, gjuteriet samt mekaniska verken uppskattades till omkr. 1,500,000 kr. — Arbetsstyrkan, som i början av verkstadens verksamhet endast var 22 man, var omkr. 1827 140 å 150, 1844: 270,

1871: 939 och 1875: 1,209 man samt har senare, oberäknadt filialerna, på 1880-talet uppgått ända till omkr. 1,300 man, men var i början på 1900-talet 1,143.

Bolaget har egna bostäder för en stor del tjänstemän och arbetare. Verkstaden har egen läkare samt eget sjukhus och varmbadhus. Från 1846 finnes en sjuk- och begravningskassa, vartill komma senare bildade kassor inom de olika verkstäderna. En sparbank från 1840, som 1868 övertogs av arbetarna själva, blev från 1880 filial till Linköpings sparbank. Folkundervisningen bestreds från 1842 av en särskild präst, som därjämte förrättade gudstjänst. Numera bestrides undervisningen av socknens lärare. Här finnes hotell. Flera handlande och handverkare finnas. I närheten av verkstaden, invid kanalbanken, är B. B. von Platens grav (fig. 27).

Övriga tillhörigheter inom socknen: Varamobaden å Bromma ägor, Bisp-motala ångsåg, mjölsilfsfabrik, Lemmingstorps sandstensbrott, Holms svagdricksbryggeri, Härstorps verkstad, såg- och snickerifabrik, bryggeri, Kårsby kvarn, såg, vaddfabrik och tegelbruk, Karlshults tegelbruk, Motala kvarn, Duvedals kvarn, såg, turbinverkstad, Långspångs kvarn, Motala vattenfall, klackjärn- och kilhacksfabrik, Kvarn med Nykvarns ålfiske m. m., Strömsborgs bryggeri, Ribbingsfors turbinkvarn och kungsfisken, Motala gjuteri, Stenslyckan, Bisp-motala tegelbruk, d:o stärkelsefabrik och potatisriveri, Holms metallgjuteri, Holms bruks kvarnar och såg m. m., Motala Spolegårds kvarnfall och fiske, Holms sågfall, d:o vaddfabrik, d:o snickerifabrik, Lemunda sandstensbrott, Motala bryggeri, Katrinefors järnbruk, Duvedals tingshus o. s. v. samt ett flertal lägenheter m. m.

Gårdar.

Askareby, $\frac{1}{4}$ m. om 112 har. *Askarabygd*, nämnes 1405. Har tillhört släkten Rotkirch. Tillhörde på 1880-talet A. Nilsson samt efter hans död hans änka. Har nu 2 ägare.

Bergsäter, $1\frac{1}{2}$ m. om 313 har. Innehades på 1600-talet genom arrende av bonden Jöns Håkansson. Dennes son, Bengt Jönsson, ordinerades till präst direkt från gymnasium samt tog vid sin prästvigning namnet Berzelius efter fädernehemmet. Hans sonsons son var den ryktbare kemisten Jöns Jakob Berzelius. År 1622 donerades Bergsäter till översten Mårten Hemmingsson Lindeberg († 1652). Tillhörde därefter som säteri hans söner, överstarna Gustav och Hieronymus Lindeberg, varefter gården reducerades men utbyttes av fru Ingrid Lindeberg f. Appelbom. Under 1700-talet tillhörde egendomen först generalmajoren Kl. Gustav von Dellvig († 1736) men kom sedermera genom hans änka Katarina Kugelhjelm till hennes andra man, överstelöjtn. Natanael Gyllenram († 1746) samt vidare till sonen, majoren Karl Fredrik G. Ägdes omkr. 1820 av G. M. Fleetwood, därefter av löjtnanten Johansson samt sedermera och till 1854 av A. P. Andersson, från vilket år och till 1868 K. G. Nilsson var ägare. År 1869 övergick Bergsäter genom köp till orgelnisten Karl Gustav Sundblad. Nämnda köp föranledde en ganska märklig rättegång, för vilken i kort-het redogöres i justitierådet K. Naumanns tidskrift för lagstiftning, m. m. år 1870. Tillhör K. E. Sundblad och Motala verkstads nya aktiebolag. — Man-

gården är belägen på västra sidan av Göta kanal samt på obetydligt avstånd från densamma.

Bispmotala, 5 m. om 513 har. När en del av Motala erhöll namnet Bispmotala, vilket antyder ett eller annat samband med någon biskop, är obekant. Första gången Biskopsmotala omtalas är år 1374, då Kristina Ormsdotter sålde — för att med den bekomna köpeskillingen utlösa sin dåvarande man Brynolf ur fångenskap — till Vadstena kloster för 60 mark pgr och 8 alnar kläde den attung jord härstädes, som hon bekommit i morgongåva av sin förra man. Sigillvittnen voro Växiöbiskopen Tomas, Örberga kyrkopräst Peter och Brynolf själv. I den sistnämndes sigill är ett B i sköld utan hjälm med nästan utplånad omskrift. År 1383 säges en del blivit utbytt av Bo Jonsson (Grip) till Vadstena kloster. År 1405 omtalas Thorwider i *Biscopsmotala* i ett brev, där Aska häradshövding på drott. Margaretas befallning upptecknar häradets skatte- och kronogårdar. Bland mycket annat tilldömdes i detsamma konungen och kronan 1 bebyggd tomt i Motala från biskopen i Linköping. Det av gården, som tillhörde kloster, indrogs till kronan genom Västerås recess. År 1558 omnämnes »Motala gård och ladugård» såsom kungsgård. Men med säkerhet är icke känt, varest denna gård var belägen. Emellertid hade hertig Johan av Östergötland († 1618) ett hus i Motala, och i slutet av 1600-talet omtalas »Motala hus», som tillhörde Motala kungsgård och innehades av änkedrott. Hedvig Eleonora, »men bebos av en krögare». Härav synes framgå att en del av Motala hörde under Vadstena slott och till Vadstena län, som innehades av dessa båda kungliga personer. År 1683 förklarades även 3 hemman av Motala som ladugård under nämnda slott. Ett av dessa var Vara skattegård. Denna gård *Varu* omtalas år 1409, då riddaren Mats Gustafsson dels säljer dels skänker till Vadstena kloster $\frac{1}{2}$ attung jord härstädes jämte all sin ägolott i Motala by. Ett annat gavs på livstid till fru M. von Rudbeck, f. Lindeberg. Till Bispmotala skrev sig majoren Joh. Ankarfjell († 1683), som var gift med Margareta Lindeberg. Intill år 1699, då Motala upphörde att vara eget pastorat, var kyrkoherden i Motala boende å Bispmotala kungsgårds ägor, men prästgården lades nämnda år under kungsgården. Sedermera har Bispmotala såsom kungsgård genom arrende innehafts av majoren Schildt, presidenten Erik Gammal Ehrencrona († härstädes 1737), hans änka f. Ehrenbjelke († 1746), deras son riksrådet Karl G:ll E. († härstädes 1781) samt slutligen kronobefallningsmannen Nils Rignér från 1800 till 1808. Detta år överläts arrendet till G. M. U. Fleetwood. — Årliga arrendet utgjorde då 55 tunnor 16 kpr spannmål och 468 rdr kontant, varjämte arrendatorn var förbunden att hålla schäferi om 40 spanska får, jämte en hingst till ortens tjänst och hästavelns förbättrande. — På 1820-talet utgjordes gården av $5\frac{1}{4}$ m. kungsladugård, med åker, äng, bete, nödortftig skog och utmark, fiske i Vättern, 19 torp samt kronodagsverken av vissa hemman. På 1830-talet såldes Bispmotala för 26,666 $\frac{2}{3}$ rdr samt ägdes 1850 av Fr. August von Homeijer och 1853 av brukspatron Beselin.

Under årens lopp hava de skilda gårdarna burit olika namn, såsom Stora Habo, Gustavsvik, Råssnäs, Marieberg, Cederslund och Bispmotala herrgård o. s. v. Herrgården, $\frac{5}{8}$ m., såldes 1873 av sergeanten H. Blomqvist till brukspatron J. P. Jönsson från Värmland för 30,000 kr. Tillhörde på 1890-talet häradsh. O. Vijkmark och senare hans stärbhus. Tillsammans har Bispmotala f. n. 17 ägare.

Björka, 1 m. om 837 har. År 1384 omnämnes Niclis i Björka. Egen- domen har sedan länge varit delad på flera händer samt tillhör f. n. 16 ägare. — **Björketorp**, $\frac{1}{4}$ m. om 166 har. Tillhör 6 ägare. — **Bondebacka**, $\frac{1}{2}$ m. om 97 har. Har varit militieboställe och tillhör statsverket.

Bromma, 1 m. om 96 har. År 1370 utfärdades fastebrev på den jord i *Broma*, som Torsten i denna by med Bo Jonssons samtycke sålt till biskop Tomas och Johan Petersson för Vadstena klostres räkning. År 1374 nämnes

Torsten i *Brumma*. Vid räfsteting i Vadstena år 1399 tilldömdes Vadstena kloster byggnaderna å en gård i *Broma*. Tillhörde under 1600-talet genom köp Anders Gyldenklou. Sedermera utbytt till kronan, inlöstes Bromma till kronoskatte år 1703 samt tillhörde genom köp från år 1789 grosshandl. J. P. Bromander. Han överlämnade egendomen i arv till sin dotter Didrika, gift med v. häradshövdingen A. M. Duberg († 1843). Hon innehade gården till sin död 1871, då den inköptes av A. Hallin, vars stärbhusdelägare sålde gården med tillh. Moen $\frac{1}{4}$ m. och Röbbäcken $\frac{1}{8}$ m., vilka senare 1861 voro inköpta från Bispmotala och i sambruk med Bromma, för 55,000 kr. till bruksförvaltaren J. Flodin år 1880. Arealen då tillsammans 145 har, varav 54 har åker. Ägdes på 1890-talet av byggmästaren Lindahl i Stockholm samt senare av K. J. Svensson. — Mangården är belägen helt nära Vättern.

Brunnsvik, $\frac{1}{4}$ m. om 36 har. Tillhörde 1883 G. Petersson, Stavsäter, 1896 fanjunkaren F. Karlsson men är numera deladt i 35 lotter.

Bråstorp, $\frac{1}{4}$ m. om 24 har. Tillhörde i slutet av 1800-talet Jakob Isaksson och f. n. fabriksidk. Jakob Ullander.

Davidshem l. Källarhem, $\frac{1}{8}$ m. om 11 har. Har förr varit pipareboställe vid Första livgrenadjärregtiet, men äges nu av 5 personer.

Djupvik, $\frac{1}{4}$ m. om 132 har. Tillhörde 1850 rådm. Zetsell, 1883 Albr. Johanssons arvingar. Ägdes 1896 av 4 och senare av 3 ägare.

Djurkälla, $3\frac{3}{4}$ m. om 685 har. *Dyurakelda* uthyttes 1383 av Bo Jonsson till Vadstena kloster. År 1399 nämnas Botvid i *Diurkaella* och Bonde i *Dyurkella*. Omnämnes vidare 1405. Vid räfsteting 1414 tillerkändes Peter Erengislesson nyttjanderätt till en halv gård i *Diurakaella*. En gård här var länsmansboställe till 1684 samt uppläts därefter till fru Ebba Stråle. Tre frälsegårdar tillhörde 1687 överstelöjtn. Karl Natt och Dag, Joh. Kruse och Anna Kafle. År 1687 tillhörde $\frac{1}{2}$ m. fr. Anna Maria Gyllenstjerna f. Soop († 1735), $\frac{1}{2}$ fr. Krist. Gyllenstjerna. Åtminstone en del synes 1700 hört under Vadstena slott. En gård här reducerades från släkten Lindeberg. Ägdes 1872 av And. Gabr. Johansson, Er. Gust. Johansson, Lars A. Larsson m. fl. 1883 av Julius Gustafsson m. fl., tills. 6 ägare, 1896 av J. F. Johansson, sjökapten Petersson, L. A. Larsson, A. P. Olofsson, Lemunda m. fl., tillsammans 7 ägare, 1911 av 9 ägare.

Duvedal, $\frac{1}{2}$ m. om 92 har. Elena Lydersdotter skänkte med samtycke av sin son Magnus Johansson (i sigillet en snedbjälke belagd med två djurhuvud, i sköld utan hjälm) till det under byggnad varande nunneklostret i Vadstena år 1374 bl. a. en hustomt och en kvarnström vid *Duvodal*. S. å. nämnes som fastevittne Svenunger i *Dughodal*. År 1405 skrives gårdens namn *Dufwodall*. År 1414 fälldes räfstetingsdom, varigenom Vreta kloster tilldömdes nyttjanderätten till en ström i *Dwodal*, som Esbjörn djækn frånhändt klostret. Hör från 1580 under Vadstena hospital. Är numera av statsverket utarrenderadt.

Dysäter, $\frac{1}{4}$ m. om 38 har. Omnämnes 1405. Ägdes under 1700-talet och till sin död härstädes 1815 av vice häradshövd. Daniel Talén. Tillhörde 1853 A. F. Dunder, 1883 och på 1890-talet Jak. Isaksson, 1910 I. Petersson, Mjölsefall.

Eketorp och Perstorp, $\frac{1}{4}$ m. om 20 har. Deladt i 83 lotter.

Ekhemmet eller Ekön, $\frac{1}{8}$ m. om 17 har. Har ägts av Jakob Isaksson, som 1895 ägde fastighet i s:n t. v. för 61,300 kr. Tillhör fabriksidkare Jakob Ullander.

Ervasteby, 1 m. om 425 har. *Arvastabygd* omtalas 1405. Hade 1883 och på 1890-talet 18 samt f. n. 21 ägare.

Evertsby, $\frac{1}{4}$ m. om 93 har. Tillhörde med Kartorp 1853 konsul Karl Jakob Grill († 1878) samt därefter hans arvingar. Evertshy tillhörde på 1890-talet samt senare A. V. Pettersson, Kålmetorp.

Freberga, Norra, $1\frac{1}{2}$ m. om 382 har. Magnus i *Fröberg* omtalas 1361. År 1374 sålde Broder Assarsson den halva attung jord i *Freaberg* i Aska h:d för 15 mark pgr, vilken han tillbytt sig av Niklas Larsson. S. å. utfärdades fasta på det jordabyte, som Karl i Haghabylitla gjort med Vadstena kloster, varvid han givit klostret $\frac{3}{4}$ attung i *Friaberga*. År 1382 utfärdades fastebrev på ett jordbyte mellan Vadstena kloster och Jakob i Fågelstad, varvid klostret fick $\frac{1}{4}$ attung i *Fröberga*, $\frac{1}{4}$ attung i Fågelstad, förutom en till denna jord hörande humlegård, som Jakob ville behålla under sin livstid. År 1383 gavs fasta på det mellan Vårfruklostret i Vadstena och Jakob Joonsson uppgjorda fastighetsbyte, varvid Jakob gav klostret 1 attung i *Fröbergha* mot $\frac{1}{4}$ attung i Fågelstad. År 1399 nämnas Nils och Tyrgils i *Fröberga*. S. å. tilldömdes Vadstena kloster köpesumman för bl. a. $\frac{1}{2}$ attung här av Broder Assarssons arvingar. Har senare hört under Motala kungsgård men förvärvades under 1600-talet antingen av häradshövdingen Henrik Frankelin eller av majoren Karl Frankelin. Ägdes med säterifrihet från 1659 av generalen och landshövdingen Anders Koskull, som var gift med Maria Katarina Frankelin. Tillhörde därefter deras son, översten Gustav Koskull, av vilken egendomen utbyttes vid reduktionen. Ägdes senare och på 1750-talet av hans måg, löjtnanten Karl Gustav Ekerman, som var gift med Charlotta Benedikta Koskull i hennes fjärde gifte. Hon dog 1785 i sitt 94:e år, men därförinnan hade hon sålt Freberga till presidenten Gust. Wennerstedt († 1778), som förenade egendomen med det i söder angränsande säteriet Lindenäs, vilka båda egendomar därefter såldes av honom till hans måg, generalmajoren och landshövdingen Magn. Wilh. Armfelt och ännu en, antagligen hans dotter, som var änka efter överstelöjtn. R. Armfelt. Armfelt avstod emellertid kort därefter sin andel till sin son, överståthållaren Gust. Maurits Armfelt, som genom köp år 1792 den 29 sept. blev ägare till hela godset. Vid en boskillnads- och urarvatvist emellan sistnämnde A. och hans maka Hedvig Ulrika de la Gardie samt deras borgenärer tillföll år 1796 N. Freberga och Lindenäs den sistnämnda. År 1806 försålde hon dem till v. häradshövdingen A. M. Duberg, efter vars död år 1843 N. Freberga tillföll hans arvingar, av vilka regementsauditören, fil. dr Jonas And. Aug. Salander övertog egendomen år 1846. Tillhörde efter hans död 1882 hans stärbhus men 1896 grosshandl. J. Andersson, Motala, m. fl. samt från år 1911 William David Hamilton, som 1915 försålde egendomen till E. Hesse.

Egendomen, som är särdeles vackert belägen, var i början av 1800-talet bebyggd med en sommarpaviljong med trenne rum samt två flyglar med 12 boningsrum. Egendomens utseende vid denna tid finnes avbildadt i U. Thersners arbete: *Forna och närvarande Sverige*. Nuvarande mangården består av huvudbyggnad och två flyglar. Huvudbyggnaden är uppförd år 1862 av tegelbeklädd timmer med tak dels av tegel och dels av järnplåt samt innehåller i källarvåningen kök m. m. samt 2:ne källrar, i huvudvåningen 6 boningsrum och kök m. m. samt i frontespisvåningen 5 sammanhängande boningsrum. Å södra gaveln veranda samt midt över huset altan, varifrån utsikten är särdeles vidsträckt. Med obehägnadt öga kan man därför se Motala, hela segelleden från Motalavikens uddar till Karlsborgs fästning, Vadstena, Omberg och dessutom 10 à 12 kyrkor i länet samt Hammars kyrka i Närke. Ladugården har en längd av 66,5 och en bredd av 13,5 meter med två flyglar till vagns- och redskapshus. På ägorna finnas tälgstensbrott, löv- och barrskog samt i Vättern godt fiske. Hälften av den i Vättern belägna Sandön, 0,3 mil från gårdens sjöstrand, tillhör egendomen. — Avståndet till Motala är 1,1 mil.

Hals, Stora, $\frac{1}{4}$ m. om 73 har. Folke Niclissson skänkte 1398 bl. a. 3 öres avgäld i *Halse* till Vadstena kloster såsom själavgift. Köptes 1847 av inspektoren Gust. Ad. Flodman men försålde efter några år. Hörde på 1890-talet till Norra Freberga samt tillhörde 1911 byggmästaren A. Ohlssons stärbhus.

Hals, Lilla, $\frac{1}{2}$ m. om 73 har. Var kort före 1680 säteri. Har tillhört A. P. Olofsson, Lemunda, men tillhör numera Lemunda sandstensbrott.

Holm, 2 m. om 90 har. Holm nämnes 1384. Ett m. skatte ägdes med 2 kvarnar med 5 p. stenar samt stålkvarn, grynverk och oljeslageri 1853 och ännu 1883 av M. T. Berndes, Säter. Det andra hemmanet hade flera ägare. På 1890-talet tillhörde det hela 5 ägare, varav $1\frac{1}{3}$ m. bruksförvalt. J. F. Östergren samt äges f. n. av 8 ägare.

Hundsberg, 1 m. om 149 har. *Hundzbaergh* i Aska härad omnämnes år 1405.¹ Har i senare tid kallats Fridensberg. Ägdes på 1890-talet av A. J. Petersson och K. J. T. Petersson samt tillhörde 1911 Karl Sandberg och A. J. Pettersson.

Hårstorp, $1\frac{3}{4}$ m. om 120 har. År 1296 skrives gårdens namn *Harorstorp* och omnämnes i ett brev med anledning av fru Ingeborg Ulfsdotters överenskommelse med sin avlidne man Åbjörn Sixtensson ang. denna gård samt fiske i Motala m. m. Detta brev stadfästades av konung Birger 1297. Från *Harokstorp* utfärdade hertig Erik den 5 okt. 1307 en förskrivning på 37 mark lödig, lämfångna av abbedissan Katarina i Vreta mot förpantning av Monäs, vilken gård skulle tillfalla klostret, om icke skulden betaltes inom därpå följande påsk. Under 1600-talet och år 1700 var Hårstorp krono, 1726 hörde $1\frac{1}{2}$ m. som frälse under Bergsäter. Har senare haft flera ägare och tillhör f. n. Motala verkstads nya aktiebolag, Göta kanal m. fl., tills. 4 ägare.

Illersjö, 1 m. om 118 har. *Illasyö* omnämndes 1405. Reducerades från Gudmund Bruns arvingar. Tillhörde på 1850-talet och senare jämte många andra gårdar inom socknen änkefru Didrika Duberg, f. Bromander, 1872 och 1883 A. P. Petersson, 1895 K. J. T. Petersson och f. n. Sigurd Pettersson.

Karlshult, 1 m. säteri om 135 har. År 1642 köptes denna egendom av översten Lars Grubbe († samma år) samt ägdes senare av hans svåger, överste Klas Kugelhjelm († 1681), därefter av dennes efterl. maka i 2:a giftet Katarina Grijs och vidare av deras son, kapten Berendt Gustav Karl Kugelhjelm († 1703). Senare tillhörde egendomen genom arv dennes mågar, generalmajoren Klas Gustav von Delvig († 1736) och överstelöjtnanten Natanael Gyllenram († 1746), vilka efter varandra voro gifta med Katarina Juliana Kugelhjelm. På 1750-talet ägdes Karlshult av löjtnanten Natanael Gyllenram († 1770) och fortfarande av Gyllenramska släkten samt på 1820-talet av ryttmästaren Gust. Miles Fleetwood, gift med M. S. Gyllenram. Han försålde egendomen till borgerskapsekreteraren G. M. Nordström, vilken åter i sin ordning på 1850-talet försålde den till sin son, häradshövdingen Gust. Nordström. Från år 1865 tillhörde egendomen genom köp häradshövdingen H. Wendtland, som den 10 juni 1870 försålde den till

¹ Hundaberg omnämnes upprepade gånger i *Svenskt Diplomatarium* såsom prebende i Linköpings domkyrka, och det uppgives på olika platser i registret till detta arbete såsom varande Hundaberg i Motala. Utan tvivel är detta Hundaberg emellertid en gård i Linköping. Ur skilda pergamentsbrev anføres här: Domprosten Björn och kaniken Olof i Linköping gåvo 1319 en del i *Hundabergh* till instiftande av en prebenda i Linköpings domkyrka, och år 1325 testamenterade samma Olof ytterligare en gård i Hundaberg till denna prebenda samt giver därtill inventarier av boskap och bohag. Något senare sistnämnda år erkänner Henrik Konradsson, att han av Björn och Olof fått tillstånd att för sin livstid bruka de gods i Hundaberg, som tillhöra deras prebenda mot det, att dessa gods vid hans död återgå till nämnda prebenda jämte hans egen gård därstädes, som han köpt. År 1406 testamenterade Bengt i *Hundsberg*, som var prebendat i Linköping och många år haft hand om domkyrkans gods därstädes, samt nu var »gamal och opnötter», all sin kvarlåtenskap till domkyrkan, på det denna skulle bliva skadelös, enär Bengt försummat att lämna redovisning för sin förvaltning. Ärkedjaken i Linköping Johannes och prebendaten Daniel byta med varandra prebendejord i Hundaberg år 1418.

Här är att märka att brevet av 1406 är besegladt uteslutande av personer, som tillhörde Linköping, och i brevet av 1418 talas uttryckligen om den proventåker, som ligger »nordhan ladhuna i Hundabergh och nithar til Almenningsgatuna, som leedher til Staangabro».

kaptenen F. A. Sterky. Ägdes från d. 1 jan. 1872 av K. J. Jakobsson, vilken såsom arrendator tillträdde egendomen redan d. 24 okt. 1868. Har senare tillhört disponenterna C. och A. Jakobsson.

Mangården, belägen vid sjön Boren, består av huvudbyggnad samt flyglar.

Kartorp, $\frac{1}{4}$ m. om 114 har. Köptes år 1647 av landshövdingen Hans Rotkirch († 1654) och innehades senare av hans son kaptenen Henrik R. på Blommedal. Hörde i midten av 1800-talet och ännu på 1880-talet tillsammans med Evertsby. Tillhörde 1895 K. J. T. Petersson samt 1911 J. O. Forsberg.

Kålmetorp, $\frac{1}{2}$ m. om 302 har. Hörde 1872 och senare tills. med Illersjö. Tillhörde 1895 och 1911 A. V. Petersson.

Kårsby, $\frac{1}{2}$ m. om 95 har. *Kaersbygd* nämnes 1399. Tillhörde under 1600-talet släkten Lindeberg men reducerades. Hörde på 1850-talet till Säter. Tillhörde 1872 Adolf Holmgren, senare A. P. Petersson och 1911 dispon. L. A. Rune, Medevi.

Lemunda, 2 m. om 270 har. Laurins i *Laemundha* omtalas 1383. Done-rades till överste Mårten Lindeberg och innehades efter hans död 1652 av hans arvingar men reducerades. Tillhörde 1853 fru Karolina Stånggren, f. Salander († 1897), änka efter magistratssekr., juris utriusque d:r Gust. Stånggren, från 1870-och ännu på 1890-talen A. P. Olofsson samt f. n. A.-B. Lemunda sandstensbrott.

Lämningstorp, $\frac{1}{4}$ m. om 65 har. Tillhörde länge bondesläkter samt har varit deladt på två händer. Tillhör f. n. Lemunda sandstensbrott och W. Hamilton.

Lindenäs, $2\frac{1}{2}$ m. med Basteberg $\frac{1}{4}$ och Koppartorp $\frac{1}{4}$ m. om tillsammans 350 har. *Lindanaes* dömdes år 1405 att vara »konungs treding». År 1412 ingav Peter Erengisleson med sin svärmoder Elseby Turesdotter till Vadstena kloster 2 gårdar i *Lindenæs*. Under 1600-talet innehades Lindenäs säteri av översten Mårten Lindeberg († 1652) som erhållit den i donation. Egendomen var då krono, men hans son, översten och v. landshövdingen Hieronymus Lindeberg — arkebuserad 1677, enär han året förut till danskarna uppgivit Landskrona slott, av det skäl att hans fru, som var sjuk, icke tålde höra skjutandet — överflyttade säterifriheten hit genom byte mot andra hemman, vilket byte dock först stadfästades av konung Gustav III år 1772. Tillhörde vidare sistnämnde ägares änka Ingrid Appelbom, som utlöste säteriet från reduktionen. Ägdes 1700 av hennes barn, 1726 av Harald Appelbom, vidare eller måhända före 1726 av landshövding Lindebergs måg, häradshövdingen Karl von Rudbeck († 1747). Någon av dessa synes hava försålt egendomen till brukspatr. Georg Thomas von Berchner, vars dotter Brita var gift med kaptenen och överjägmästaren Karl Rosenholm, som innehade säteriet till sin död 1722. Tillhörde senare deras måg, lagmannen och v. landshövdingen Erik Rosenstam († 1754), vars änka Brita Kristina Rosenholm därefter ägde detsamma. Vid denna tid hade egendomen »någorlunda tillräcklig åker, nog äng, mulbete och skog, fiske i Vättern samt några underlydande bondehemman och dagsverkstorp». Genom köp övergick egendomen sedermera till presidenten Karl Gustav Vennerstedt, som förenade densamma med det närgränsande säteriet Norra Freberga, vilka båda egendomar därefter av honom såldes (se Freberga härövan). År 1806 inköptes Lindenäs och N. Freberga av v. häradshövdingen A. M. Duberg, vilken var ägare till sin död år 1843 med undantag från år 1811 till 1818, då Lindenäs ägdes av kryddkrämaren i Stockholm Berger och fabrikören Natan Schönmeijer. Från 1843 tillhörde Lindenäs Dubergs änka Didrika Bromander († 1871) till 1856, då hon försålde egendomen till fanjunkaren C. E. Nylander. Tillhörde 1882 A. P. Petersson och senare brukspatr. Oskar Lundqvist.

G. M. Armfelt säges under flera år begagnat Lindenäs som sommarbostad och skall Gustav III då gästade honom härstädes. Från denna tid omtalas ett

vid övre ändan av den långa allén befintligt lusthus, omgivet av park samt prydt med vackra oljemålningar, vilka dock under förra delen av 1800-talet förstördes vid en tid, då lusthuset användes som fårhus. Väggarna i ett av rummen i manbyggnaden pryddes ännu till senare tid av målningar i olja framställande ett tornérspele. Några äldre handlingar, rörande egendomen finnas numera icke, med undantag av ett bytesbrev från 1772, angående ovannämnda säterifrihets anskaffande. Alla här förvarade handlingar blevo nämligen konfiskerade under högmålsprocessen mot Armfelt, då han dömdes förlustig liv, ära och gods, en dom vilken, som bekant, sedermera år 1799 upphävdes. — Mangården, liksom flera andra gårdar inom socknen vackert belägen vid Vättern, består av huvudbyggnad, uppförd 1776, samt av 2 flygelbyggnader. Jordmänen är sandmylla och klapperstensjord.

Motala, $2\frac{1}{4}$ m. om 230 har. År 1288, den 28 juni, utgav konung Magnus I ett förläningsbrev för lagmannen i Närke, riddaren Knut Mattiasson på skogar och jord i Östergötland, däribland en gård i Motala med tillhörande fiske. Motala kvarnar och fiske omtalas vidare år 1296, då den överenskommelse omnämnes, som ägt rum emellan fru Ingeborg Ulfsdotter och hennes avlidne man Abjörn Sixtensson, rörande såväl dessa som andra tillhörigheter. Denna överenskommelse stadfästes 1297 av konung Birger. År 1370 nämnes Östen i Motala, 1374 och 1375 Birger vid Bro i Motala, samt 1377 Brynolf. År 1380 omtalas, att herr Arvid Gustavsson och hans hustru Elina Magnusdotter testamenterat till Vadstena kloster en kvarn i Motala med laxfiske, tomt och alla tillägor. År 1389 testamenterade lagmannen i Uppland Karl Ulfsson av Tofta såsom själaavgift för sin avlidne son herr Knut och sin även avlidna syster fru Kristina bl. a. gårdar i Motala till Vadstena kloster. Vid räfsteting år 1399 tilldömdes med ogillande av fogdens i Östergötland Eshjörn djäkns käromål byggnader i Motala, hörande till huvudgården i Vadstena, till Vadstena kloster. År 1404 säljer Sigvidus Nicolai till biskop Knut i Linköping den jord, hans fader och farfader ägt i Motala, och som brukats av Holmgerus. Motala skog omtalas år 1405. År 1408 nämnes bl. a. »nampnkunnogha oc skaellica manna» *Niclis Djaekns* i Motala, och 1409 skänkte riddaren Göstav Leksson en kvarn och fiske här till Vadstena kloster. Enligt räfstetingsbrev av 1409 återdömdes till riddaren Knut Bonde jord i Motala, som Vadstena kloster förvärvat genom byte, vilket skulle gå tillbaka. Nämnde riddare och hans fru Margareta Karlsdotter stadfästade 1410 Karl Ulfssons av Tofta och hans systers och dennes moders testamente till nämnda kloster av bl. a. Motala gård. Kyrkoprästen i Vinnerstad testamenterade 1410 till sin efterträdare den kvarn härstädes, som av riddaren Knut Folkesson upplåtits till kyrkoprästen i Vinnerstad, och på vars ombyggnad och förbättring Ragvald nedlagt stora omkostnader. S. å. pantförskriver riddaren Gotskalk Benktsson en kvarnström och ett ålfiske i Motala till Vadstena kloster. Motala synes alltid varit fördeladt på många ägare. Genom Västerås recessbeslut 1527 indrogs till kronan det av Motala, som tillhörde kloster. En del gårdar och kvarnar hörde mot slutet av 1600-talet under Bergsäter, Lindenäs och Stjärnorp eller tillhörde släkten Gyllenklou. På grund av läget vid Motala ström har industrien under tidernas längd alltmer och i betydande grad utvecklats inom orten. Sedan gammalt benämnas de olika gårdarna: *Aspegården*, som äges av J. A. Danell, *Backegården* av Göta kanalbolag och disponenten Hugo Anderson, *Bispmotala*, *Fiskaregården* av Hulda Kjell, *Holstensgården* av Jungqvistska stiftelsen, *Hällegården* av ingenjör A. G. Gustafsson, *Prästgården*, kyrkoherdeboställe, *Spolegården* och *Stjärnorpsgården* av direktören Aug. Fredricson.

Offerby, 1 m. om 280 har. Äges av 7 personer.

Smedsby, $\frac{1}{2}$ m. om 126 har. Tillhörde i slutet av 1800-talet K. A. Hoffstedt och f. n. K. M. Segerström.

Stenstorp, $\frac{1}{8}$ m. om 15 har. Tillhörde 1895 K. J. Samuelsson och f. n. K. J. Svensson.

Storkelsby, $\frac{1}{2}$ m. om 342 har med 6 ägare.

Säter, 1 m. om 485 har, som i början av 1600-talet tillhörde kronofogden Simeon Larsson samt nämnes 1687 såsom reduceradt från ryttmästaren Per Larsson Karffs änka. Skall under samma århundrade även tillhört en härads-hövding Arvidsson Ahl. Kom sedermera under Blommedals egendom och ärvdes inom Rotkirchska släkten till 1818, då ryttmästaren Georg Rotkirch sålde egendomen till assessoren J. A. Berndes, och har den sedan 1822 dels genom arv och dels genom köp tillhört hans son, brukspatr. M. T. Berndes. Har senare tillhört A. G. Sandström och 1910 K. J. Norberg.

Mangården, uppförd 1832, består av manbyggnad i en våning med frontespis med tillsammans 10 rum och 2 flyglar med 9 rum. Den omgives av en av en å genomfluten trädgård. Gården är belägen nedanför det skogbeväxta höga s. k. Hålberget, från vilket är utsikt över en stor del av Östergötland och delar av Småland, Skaraborgs län och Närke.

Torvsäter, $\frac{1}{8}$ m. om 59 har. Tillhörde mot slutet av 1800-talet I. Isaksson och 1910 Is. Petersson, Mjölsefall.

Uttersby, $\frac{1}{2}$ m. om 69 har. Ägdes 1883 av Karl Broström, sedermera av hans stärbhus och 1910 av Axel Hultberg.

Ängesby, 1 m. om 158 har. Tillhörde 1872 K. V. Askenbäck, 1882 samma Askenbäck och G. A. Vidholm. Ägdes 1895 dels av K. A. Hoffstedt dels av 2 andra ägare. St. Ängesby tillhör nu Arne Hultén. Det övriga har 2 ägare.

Ödeby, 1 m. om 211 har. År 1872 ägdes gården av J. P. Thamsten, 1882 av K. J. Karlsson, 1895 av Isak Johansson och senare av brukspatr. O. Lundqvist, Lindenäs.

5. Orlunda socken gränsar i norr till Fivelstad och S:t Per, i öster till Allhelgona och Bjälbo, i söder till Bjälbo och Hov samt i väster till Hov och Strå. Marken är jämn. Rådande jordmån är lera. Vattendrag saknas. Arealen är 1,308 har. Den förnämsta landsvägen kommer från S:t Per och går i sydvästlig riktning förbi kyrkan samt vidare till Bjälbo. Vid kyrkan går en väg till Hov och något nordligare en till Strå.

Orlunda nämnes som gård 1331 och kallas 1335 *Oodhelunda*; omtalas såsom egen socken under namn av *Orlunda* 1382 samt *Odhlunda* och *Odhelunda* 1385 och 1387. Socknen har fått sitt namn efter en lund, där det i hedenhös offrades åt Oden. Den är numera enligt k. brev av den 10 mars 1871 sedan 1 maj 1872 annex tillsammans med Fivelstad till Hagebyhöga pastorat men var förut och från konung Johan III:s tid prebende åt rektor vid Vadstena skola samt hörde till Dals kontrakt. Redan 1500 var emellertid en rektor därstädes kaplan här. Ny reglering $\frac{1}{2}$ 1921, enl. vilken komministraturen i Fivelstad föreslås till indragning. Kyrkan, som är nybyggd på den gamla kyrkans plats år 1890, är i gotisk stil efter ritning av överintendenten Karl Oskar Möller, som även bestämt den inre dekorationen (fig. 28). Är uppförd av kalksten och tegel med cementrappade väggar. Højden till taknocken är 20,7, till takfoten på jämn vägg 11,8 och till tornspetsen 45,9 meter. Invigningen försiggick sista söndagen i augusti 1890. Kyrkan är en

korsformig centralkyrka med en längd och bredd av nära 18 meter eller närmare bestämdt med korsarmarna jämnt hälften av centralskeppet eller midtpartiet, som är kvadratisk med sidor av 8,9 meter (fig. 28). Kvadratens hörn bilda pelare, som uppbära dels det 13,6 meter höga midtvalvet dels stöjla de fyra sidovalven. Kyrkans fyra gavlar äro vardera försedda med fyra fönster i spetsbågestil och över de två mellersta ett rundt, ersättande gotikens rosetter. I koret äro fönstren av måladt glas, framställande de fyra evangelisterna, två i varje av midtfönstren. Sidofönstren äro i tapetstil. Övriga fönster äro i mattslipadt gult. Tre läktare av sidoskeppens storlek äro uppförda i dessa med två trappuppgångar till varje läktare. Predikstolen är i ekfärg, dekorerad i rött, vitt, gult och grönt. Altaret, i samma färger, är en gotisk altargavel. I övrigt är kyrkan dekorerad i varma, harmoniska färger. Pelarna äro i fogstruket tegel, valvfälten gula, väggarerna blågrå eller blå med vita stjärnfigurer i koret. Listverk och infattningar i grönt, vitt, svart, mörkbrunt och rött. Kyrkan rymmer 500 personer. Orgeln är om 11 st. från 1903, förfärdigad av Akerman & Lund. Två varningnar finnas. Dopfunten av trä är från gamla kyrkan samt snidad av Olans Viström i Vadstena (fig. 29). Av de fyra ljuskronorna är en skänkt år 1700 av Jonas Silfverling, en annan 1704 av Måns Pilträd på Piltorp. Den nyaste kronan inköptes 1898 av församlingen. Av ringklockorna är storklockan enligt inskrift å latin gjuten första gången år 1682 men omgjuten år 1767 av E. Annell. Därför läses:

28. Orlanda kyrka.

I krig, i päst och vådelds nöd du aldrig höras må, men endast kalla folket hop att evigt ära Guds och följda redlig man till grav att där sin vila få, när han har vandrat här sin tid, nu klädd i himmelskrud.

Ö—152493. Ridderstad, Östergötland. II.

Å lilla klockan läses:

Hör! Gud ännu sin nåd dig bjuder.
Se templets portar öppna sig.
Kanske härnäst då klockan ljuder
Upplåtes gravens port för dig.
Du går ej mer i Herrens hus,
Ditt rum bereds i jordens grus.

Klockan omgöts 1829 av Mattias And. Rönneblom i Jönköping.

Den gamla kyrkan bestod av ett fyrkantigt torn i väster, ett tvåkvadratisk skepp med två korsvalv, ett enkvadratisk kor med ett sa-

29. Dopfont i Orlunda kyrka.

dant och av en rundel i öster med ett hjälmvalv. Utanför skeppets södra ingång var vapenhuset med ett korsvalv och a korets norra sida en sakristia med tunnvalv. Tornets nedersta avdelning, som betäcktes med ett korsvalv, hade en större fönsteröppning med rak spetsbåge at väster samt en mindre med vagrät betäckning at söder och en sådan at norr, av vilka den större var yngre, de mindre däremot ursprungliga. Skeppets korsvalv, som vilade på ensprångiga pilastrar, voro ej lika stora. Det större fördelades i åtta, det mindre i fyra fält.

Vapenhusets korsvalv, som saknade kantbågar, uppbars även av ensprångiga pilastrar. Skeppet hade på varje sida en rakspetsig fönsteröppning, och korets södra hade jämväl en sådan. En igemmurad fönsteröppning å rundelen var rundbågig. Skeppets ingång var rundbetäckt. Tornet och rundelen hade skräkantiga socklar, men skeppet och koret saknade dylika, ehuru dessa partier voro samtida. Alla gavelrösten voro släta. Tornets översta avdelning hade å varje sida en glugg och därunder en skräkantig

indragning. Rundelen pryddes till det yttre med sex tunna pilastrar, som i förening med mellanstående kragstenar uppburo rundbågsgesimsen. Kyrkan var till alla omgivningsmurar uppförd av huggen kalksten, men vapenhuset och sakristian, som voro yngre, bestodo till det yttre av gråsten och till det inre av tegelsten. Takvalven, vilka voro senare inbyggnader, voro slagna dels av kalkflis, dels av tegelsten. De fönsteröppningar, som betäcktes med raka spetsbågar, voro vida yngre än kyrkan. Å rundelens hjälmvalv märktes spår efter målade helgonbilder. Tornets betäckning var en hög spira, övergående från fyrkant till åttkant. De övriga partierna hade kroppåstak med undantag av rundelen, å vilken betäckningen var halvkonisk. (Efter K. G. Brunius år 1851). Kyrkans längd var med koret till yttertornmuren 19 och bredden endast omkr. 4,5 meter. Stora gången var så smal, att två personer icke kunde gå i bredd. Varje bänk rymde endast fyra och altardisken endast sex eller sju personer. Kyrkan ansågs som en av de äldsta inom landskapet. Altartavlan här var förfärdigad i Vadstena samt var från början av 1700-talet och framställde Kristi korsfästelse. Å sidorna voro bilder av Moses och Johannes. Den var inköpt år 1704 för 200 dal. km. Predikstolen var obetydlig. Orgelverket om 8 st. reparerades 1855.¹ Omkring år 1830 var kyrkan utan orgelverk. I statens hist. museum i Stockholm finnes en 0,69 m. hög Mariabild med Kristusbarnet från 1200-talet, vilken bild tillhört denna kyrka.

Avståndet från kyrkan är till Aska jvst. 5 km.

Av fornlämningar omtalas fem runstenar här, av vilka tre äro i behåll. År 1894 fann E. Brate dessa ligga å kyrkogården. Alla fem synas varit kalkhällar. N:r 1 är lagd av bröderna Kjetve och Tor över Vifast; n:r 2 blev funnen vid rivningen av gamla kyrkan och är lagd av en make över sin hustru Asa; n:r 3 är endast ett fragment, även det funnet i gamla kyrkan. Av de förkomna är bekant, att en var över sonen Faste och den andra lagd av Gunnar. — Vid Grimskulla finnes å en höjd en mängd stensättningar. Många av dessa äro dock skadade genom grushämtning. Vid grävning härstädes har man funnit lerkrukor med brända ben. Å Stavlösa ägor, väster om gården, har även funnits en mängd kullar. De flesta av dessa äro dock jämnade med marken och uppodlade. Öster om den här befintliga kvarnen finnes en större kulle i behåll, vid vars genomgrävning man i jämnhöjd med åkerns yta påträffade ett 6 fot långt människoskelett med ovanligt stort huvud och grova ben. Detsamma nedgrävdes åter på sidan om kullen.

Folkmängden var 1754: 320, 1790: 348, 1810: 378, 1850: 559, 1870: 683, 1910: 509, 1914: 514. — Kommunens kassor 1910: kyrkokassan kr. 8,951:75, skogsallm.-kassan kr. 1,708:57, magasinsskassan kr. 1,156:67. Orlunda gamla syföreningsfond var kr. 331:47. — Folkskolan har

¹ Vid förfrågan inom församlingen har upplysning icke kunnat erhållas om, varest altartavlan och orgelverket förvaras.

1 lärare med omkr. 45 skolbarn. Skolan här tillkom 1847. Smaskola med 1 lärarinna.

Ännu under 1800-talet var brännvinsbränning och förtjänst med skjuts och foror en icke obetydlig binäring. Handlande finnas 2 och handtverkare 5, därav 2 snickare samt skräddare, skomakare och smed.

Gårdar.

Altorp, 1 m. om 76 har. Donerades till Knut Posse men ägdes år 1636 av ståth. Otto v. Scheiding på Gävlösa i Normlösa s:n. Reducerades men uppläts sedermera på livstid till den sistnämndes måg, överstelöjtn. Georg Fredr. Leijonburg († på sin egendom Hallstad i Tjärstads s:n 1692). Har sedan länge haft 6 ägare.

Börstad, $2\frac{7}{8}$ m. om 202 har. En gård här reducerades från fru Ingrid Appelbom. Har förr tillhört släkterna von Liewen, Schröder och Fogelstrand. Börstads huvudgård bildades av krigskommissarien Erik Gust. Lallerstedt, som 1820 erhöll fasta å $\frac{2}{3}$ mantal Börstad prästg., $\frac{1}{2}$ mantal Börstad ödegård och $\frac{3}{4}$ mantal Börstad östergård, vilka gårdar han och hans hustru Johanna Ulrika Hertzman köpt av sekreteraren Gustav Vestermark och hans hustru Anna Ölander. År 1852 erhöll han därtill fasta å $\frac{1}{5}$ mantal Börstad skatteg. och 2 mantal Egeby, vilka han köpt av storbhusdelägarna efter Petter Johansson från Appuna. Vid krigskommissarien Lallerstedts död tillföll allt detta, med undantag av $\frac{3}{8}$ mantal Egeby, i arv hans måg, skogsinspektören, överjägmästaren Karl Forssell, gift med Hilma Lallerstedt, vilka 1874 försalde egendomen till sedermera domänintendenten Jakob Berzelius.

Huvudbyggnaden är av reveteradt timmer och innehåller 9 rum. Den är belägen på en höjd med vidsträckt utsikt i nordväst och väster över Vättern och Vadstena samt i sydväst åt Omberg. Med blotta ögat kan man härifrån se icke mindre än nio kyrkor. — Egendomen utgöres av tillsammans $3\frac{89}{120}$ mantal, allt skatte, förutom Egeby, som är skattesäteri. Börstad östergård är belägen i Fivelstad socken och Egeby i S:t Pers socken. Samtliga hemmansdelar gränsa intill varandra och äro under ett bruk. Vid gården finnes väderkvarn med 2 par stenar, som likväl numera icke användes. Den gamla bränneribyggnaden är sedan länge inredd till mejeri. — Ägovidden är 190 har, varav 182 odlad jord. Det övriga är äng och tomtar. Någon skog finnes icke. — Under 1800-talet var här en kortare tid enskild landbruksskola. Avst. till Fagelstad 0,7 mil.

Den övriga delen av Börstad ($1\frac{61}{120}$ m.) har 4 ägare.

Grimskumla, $\frac{1}{4}$ m. om 46 har. År 1417 nämnes Nisse i *Grimskumblom*. Hörde i midten av 1800-talet till V. Älgsjö i Bjälbo. Ägdes på 1880-talet och ännu av Karl A. Larsson.

Lycktorp, $\frac{1}{2}$ m. om 42 har. Skänninge kloster tillbytte sig av munkarna i Äskilstuna bl. a. landbohemmanet *Lyckiotorp* år 1372. År 1389 pantsatte Magnus Bengtzson *Lyckiothorp* i *Odhlunda* socken för 50 mark sv. gängse pgr till S:t Martins kloster i Skänninge, och år 1409 avträdde riddaren Abraham Brodersson till Vadstena kloster bl. a. en gård i denna egendom i utbyte mot Vapnö m. m. i Halland. Detta gardsbyte föranledde sedan en långvarig och invecklad tvist. År 1414 dömdes vid räfsteting i Skänninge herr Jöns Karlsson att till nunneklostret i samma stad återlämna gården »Lyckiotorp», som han med orätt tillägnat sig. År 1636 tillhörde Lycktorp Erik Mansson till Sjtöna, 1687 amirallöjtn. Per Rosenholm († 1699) samt under förra delen av 1700-talet fru Silfversparre. Övergick senare i allmogehand. Ägdes 1883 av Anna Johansson, 1895 av 2 ägare och 1911 av A. T. Karlsson.

Orlunda, 47 8 m. om 375 har. Orlunda gård nämnes redan 1274 och 1314. År 1360 utfärdade Filip Erengislason ett salubrev till Peter Bonde på allt det han ägde i Orlunda. År 1382 nämnes Anunder i Orlunda som fastevittne. Vid räfsteting i Skänninge 1385 tilldömdes Peter Bonde det gods i Orlunda, som denne köpt av Filip Erengislason och förklarades Karl Bændictson skyldig att till Peter Bonde utbetala avraden för alla de år, han olagligen förhållit den samma. Vid ett senare räfsteting, även det i Skänninge, år 1414 tilldömdes Filip Bonde avraden av det gods (Orlunda), som Esbjörn Djäken förhållit honom och uppburit. Mot slutet av 1600-talet tillhörde Orlunda frälse svenska sändebudet i Paris Johan Ekeblad († 1697), 1700 lagmannen i Vadstena livgeding Jakob Du Rees på Åbylund samt efter dennes död hans mäg kaptenen Hans von Schwerin († 1761). En gård i Orlunda tillbyttes kronan från k. rådet Erik Lindsköld, och en annan tillhörde en tid släkten Pilträd. Orlunda olika delar hava kallats länsmanngården, kyrkoherdebostället, senare komministerboställe, mellangården, domaregården, hoffmansgården, norr- och västerg. Hoffmansgården tillhörde 1872 And. J. Karlsson. Komministerbostället är numera av domkapitlet utarrenderadt. Alla gårdarna utom prästgården hade 1883: 15, 1895: 16 och 1911: 13 ägare.

Piltorp, 1 m. om 72 har. *Pilathorp* omnämnes 1354. Synes redan under 1700-talet varit välbebyggt och tillhörde då löjtnanten Måns Pilträd. Ägdes i början av 1800-talet av kronobefallningsmannen, vice häradshövdingen Nils Ölander, som här nedlade stor kostnad. Tillhörde 1853 N. J. Nilson, 1873 och 1883 Lars Johan Nilsson, 1895 K. P. Andersson och 1911 nämndem. Karl A. Hedlund.

Stavlösa, 6 1/4 m. om 405 har. *Staeflösa* nämnes 1322 och *Stafflözo* 1383. Luci Juarsdotter gav 1386 till Vadstena kloster 1/6 attung härstades. Vidare omtalas Stavlösa 1405 och 1414, vilket senare år Esbjörn Djäken ålades plikt för våld mot Lydeke i Stavlösa samt dömdes att till denne återlämna gården Svärtinge, av vilken han tilltvingat sig olaglig besittning. Esbjörn hade satt Lydeke i stocken i tio veckor och därigenom trängt och nödgat honom att överlämna och behreva Esbjörn nämnda gård. År 1486 utfärdades fastebrev av Erik Hansson å en del i Stavlösa, som Asmund Joansson med konung Karls samtycke sålt för 20 marker stockholmska örtughr, så att 24 örtugher the göra en mark» till helgeandshuset i Vadstena. År 1611 pantsattes 3 gårdar härstades av ståthållaren Erik Månsson Ulfsparre till hans farbroder riksrådet Hans Eriksson Ulfsparre, som då förbinder sig, »att varken jag eller mina tjänare skola plåga bönderna, som hemmanen besitta, eller dem i någon mätto betunga med skjutsfärder eller något annat», utan skulle han råda över dem, som det vore hans egna gårdar. Den delen av gården, som är av frälsenatur, tillhörde 1636 Sjötuna i Kumla, men tillhörde 1687 majoren Gustav Gyllencartau, C. G. Charlier och B. Gyllenancrar, 1700 fru Marg. Silfversparre. Har under detta århundrade tillhört kaptenen Rosenblad, 1853 kaptenen C. A. Staaf samt på 1870-talet och till 1884 d:r Joh. Aug. Leffler, som utarrenderade 4 1/9 mantal till Gust. Andersson från Ekeby i Södermanland mot ett årligt arrende av 8,000 kr., vilket arrende 1879 övergick i annan hand för att sedermera upphöra. År 1884 köptes dessa 4 1/9 m. av änkefru Betty Swartz, född Forsgrén († 1906), som sålde egendomen till nuv. ägaren Alfr. Hansen; 1 1/2 m. av Stavlösa, Vadstena hospitalshemman, är av statsverket utarrenderadt. Det övriga, 123,36 m., har 19 ägare.

Övriga tillhörigheter: Orlunda utjordar, Haget, Kärtorp m. fl.

6. Styra socken gränsar i norr och nordost till Varv, i öster till Vallerstad, i söder till Allhelgona, i väster till Fivelstad och i nordv.

till V. Stenby. Arealen är 1,143 har, därav 1,140 land. Marken är jämn. Genom socknen, åt Vallerstad och Skenaån, flyter en från Tranberga mosse kommande bäck. Rådande jordmänen är lera, men det finnes även svartmylla och sandjord. Järnvägen Mjölby—Motala—Hallsberg genomstryker socknen. Sydvästra hörnet beröres av landsvägen emellan Motala och Skänninge. Föröfrigt finnas endast mindre vägar.

Styra nämnes 1361 och som socken 1379. Sedan 1861 hava Varv och Styra gemensam kyrka (se Varv). Styra gamla kyrka var av huggen kalksten och belägen en fjärdedels mil från moderkyrkan och en halv mil från Skänninge. Högkyrkan hade två valv, som vilade på två väggpelare och fyra hörnpilastrar, som icke voro sammanbyggda med murarna, samt hade utvändigt en längd av omkr. 17 och en bredd av 6 m. På korets norra sida var sakristian omkr. 5 m. lång och 3 m. bred. Altarprydnaden var från katolska tiden och bestod av 3 bilder, men på kyrkans sista tid öppnades ett fönster i östra ändan av koret, och den gamla altarprydnaden borttogs. Något torn fanns icke, utan ringklockorna hängde i klockstapel. Inga lämningar av kyrka eller klockstapel finnas.

År 1786 påträffades vid Styra Brunsgård i Styra kyrkoby invid en stor sten en anseelig myntskatt, enligt uppgift innehållande mera än *tjugufyra tusen* mynt och brakteater. Dessvärre blevo icke alla inlösta utan endast något mera än 5,000. En del överlämnades till Linköpingsstiftsbibliotek.

Folkmängden var 1754: 200, 1790: 332, 1850: 425, 1910: 379 och 1914: 352. — Fattigkassan var 1910 kr. 1,800. — Folkskolan är gemensam med Varv. — Av handtverkare finnas här målare, skomakare, skräddare, smed och vagnmakare samt 2 snickare.

Gårdar.

Götala, Övre, $2\frac{7}{8}$ m. om 217, och **Nedra** 4 m. om 249 har. Götala omtalas 1382 o. s. v. År 1399 tilldömdes vid räfsteting Vadstena kloster köpesumman för $\frac{2}{3}$ a. Götala av Bengt Salt och hans syster Margit, och år 1413 tillbytte sig Botilda Jönsdotter jord här av S. Martins kloster i Skänninge. Olika gårdar tillhörde under 1600-talet medlemmar av släkterna Bonde, Lilliehöök och Horn. En gård överläts till kronan. Har senare tillhört allmoge. Övra Götala har 7 ägare, likaså Nedra d:o. Av det sistnämnda är 1 m. tillhörigt staten.

Styra, $3\frac{1}{2}$ m. om 377 har. År 1361 nämnes Jöns Karlsson i Styra och 1362 Jöns Lange i *Styra*. År 1382 sålde Lars Birgersson till Vadstena kloster 1 attung jord i Östra Styra för 24 mark, och 1384 förekommer Törbiörn i Styra som fasteman. En gård här tillhörde 1687 N. Bielke. En halv gård köptes av generalmajoren Per Linderöth och testamenterades till H. Ulfsparre, som förpantade den till Axel Lillie. En del har kronan tillbytt sig från fru Ingrid Appelbom och k. rådet Klas Fleming. Styra skattegård tillhörde 1873 Bror Dahl och västergård A. M. Björkman. I slutet av förra århundradet hade Styra 18 och f. n. 16 ägare.

Tovetorp, $\frac{1}{2}$ m. om 80 har. Synes sedan långliga tider varit delad i två gårdar, $\frac{1}{4}$ m. vardera. Den ena har under lång tid varit komministerboställe

men är numera utarrenderad av domkapitlet. Den andra tillhör Edvard Larsson, Östervarv.

Vinberga, $1\frac{1}{4}$ m. om 143 har. Elin Folkadotter skänkte 1379 till Vadstena kloster 3 attungar jord i Vinberga i Styra socken. År 1391 gavs fasta på den jord i Vinberga s:n, vilken Peter Djäken givit klostret. Denna gåva utgjordes av en tridhiongx attung med enom siaextandalut iordh». En därtill hörande skogsslott undantogs. Har senare tillhört allmoge. Åges f. n. av 5 personer.

7. **Varvs socken** gränsar i norr till Västra Stenby och Vinnerstad, i nordost till Ask och Ekebyborna, i östsydost till Fornåsa, Skeppsås och Vallerstad, i söder och sydväst till Styra samt i väster till Västra

30. Varvs kyrka.

Stenby. Arealen är 2,075 har, därav 2,070 land. Marken är en slätt utan berg, endast med en och annan lag ås. Radande jordmänen är omväxlande lera, här och där på kalkgrund, svartmylla och, i synnerhet mot norr, sand. Sockenens bevattnas endast av några mindre bäckar. — I sydöstlig riktning genomstrykes socknen av landsvägen från Motala till Skänninge. En mindre väg utgår från densamma förbi kyrkan till Aska. Järnvägen Fågelstad—Linköping—Ringstorp har stationen Varv, 1 km. från kyrkan.

Huarff nämnes 1293 och *Huarff* 1354 o. s. v. De båda kommunerna Varv och Styra bilda sedan 1861 genom sammanslagning ett konsistoriellt pastorat med gemensam kyrka och kyrkobok. Kyrkan uppfördes å ny plats midt emellan de båda socknarnas gamla kyrkor under åren 1860 och 1861 samt invigdes 1862. Över en av kyrkans dörrar läses å en sten: *Byggt Under Konung Karl XV:s Tredje Regeringsår MDCCCLXI* (fig. 30). Den är av sten samt försedd med åskledare. Längden är 28 och bredden 13 m. Kyrkan upplyses av 12 fönster, varav 2 på västra och 5 på vardera långväggen. Altartavlan är målad 1862 av Blackstadius

samt framställer Kristi förklaring. Orgelverket om 14 stämmor är av Valdenström från Uppsala. Av de tre ljuskronorna äro 2 av mässing och en av glas. Å en av de förra läses: *Erik Jonson, Elisabet Larsdotter 1657*. Å södra väggen finnes här en från gamla kyrkan hitflyttad prydlig gravsten över generalmajoren Peder Andersson Linderoth († 1673). Stenen uppsattes i gamla kyrkan år 1659. — I kyrkan finnes även en *series pastorum* från 1354. — Kyrkans silver bortstals år 1808. Bland detta var en kalk med följande inskrift: *Hauriat hinc populus vitam de sanguine sacro: En! fluit, æternus, quem fudit vulnere Christus*. Nytt kyrksilver, kalk, oblatask och patén, om tillsammans 73½ lod, hitskänktes år 1818 av Ulrika Helena Wennerstedt, född Funck, samt omkring 1840 kanna, kalk och patén av Per Gust. Linnerhjelm. I tornet hänga kyrkans ringklockor. Den mindre av dessa saknar inskrift. Å den större läses:

Ära vare Gud i höjden.

Till Guds lof och pris samt Hvarf och Styra församlingars tjänst äro tre klockor, hvilka voro gjutna åren 1406 och 1743, omgjutna till en år 1861 af C. A. Norling i Jönköping.

Hör, Gud ännu sin nåd dig bjuder,
Se templets portar öppna sig.
Kanske härnäst då klockan ljuder
Upplåtets grafvens port för dig.
Du går ej mer i Herrans hus,
Ditt rum bereds i jordens grus.

Den år 1406 gjutna klockan, som var Varvs gamla kyrkostorklocka, hade med munkstil följande inskrift: *Anno Domini MCDVI. Gelp. Maria. Amen*.

Sammanbyggnaden av de bada kyrkorna beslutades år 1785, men skulle företagas först sex år senare. Styra sockens invånare synas dock icke hava varit böjda för denna förening, och vid en sockenstämma år 1797 vägrade de enhälligt att bifalla densamma, oaktadt beslutet från 1785 var laga kraftvunnet. Huru saken då avlopp är obekant, men någon sammanbyggnad blev likväl icke satt i verkställighet förr än år 1860.

Den gamla kyrkan, av huggen kalksten, var av obekant alder. Altarskåpet härstädes var från katolska tiden samt framställde i bildhuggeriarbete Kristi korsfästelse. Predikstolen, även i bildhuggeriarbete, hitskänktes av ovannämnde Linderoth. För honom och hans fru Katarina Augusta Nagel fanns grav i koret. Graven tillhörde sedermera ägarna av Sörby säteri. Såväl altarskåp som predikstol förvaras i tornrummet.

Nuvarande kyrkan är belägen vid stora landsvägen midt emellan Skänninge och Motala. Avståndet till Varvs jvst 1 km.

Av fornlämningar märkes här den s. k. Stenkilsvarvs källare, som med en längd av 5, bredd av 4,7 och höjd av 7 m., utgör återstoden av någon forntida byggnad. Den är murad helt och hållet av bullersten. Nära golvet är en nisch, i vilken man funnit kol och aska. Sägen förmäler, att en prins vid namn Stenkil skall hava bott härstädes under

sina jakter i trakten. Icke synnerligen långt härifrån fann man vid grävning år 1814 ett förrostadt svärd jämte en mängd ben. Från Stenkilsvarvs ägor omtalas en stensättning i form av en kil, benämnd *Kungsbacken*, och en dylik, benämnd *Drottningbacken*, å Östervarvs ägor. På Eldsberget å Vinberga mark finnes en rundel med 9 meters diameter. När luften är töcknig eller när det är töväder, säger allmogen, att Seldbergskärningen byker. Ett särskildt märkligt fornfynd är det s. k. Östervarvsfyndet från 3:e århundradet efter Kristi födelse, bestående av sköldbuckla av järn med nitar, försedda med bronsskällor och bronsstift samt hithörande sköldhandtag av brons, sköldbuckla med hithörande handtag av järn, tveeggadt järnsvärd, spjutspetsar av järn, benkam, dryckesbägare av glas i form av ett horn med pålagda mjölkvita och mörkblåa glastränder, spänne av brons med nål av silver och guldbeläggning å den runda skivan, omgiven av en slät och räfflad silverring, bitar av järnknivar, del av mynningsbeslag av brons till ett dryckeshorn. Graven, som det synes en ensamgrav och skelettgrav, i vilken detta fynd anträffades, utgjordes av en långgrund stensättning i öster och väster med en längd av 2 meter samt däröver en uppkastad hög (se sid. 41 och 42 i Östgld I).

Folkmängden var 1754: omkr. 500, 1810: 512, 1850: 666 och 1910: 651 och 1914: 626. — Kassorna 1910: allmänningsskassan kr. 1,500, Stenkilsvarvska donationsfonden kr. 375, J. P. Vallins fond kr. 2,000, vartill kommer donationshemmanet Svinorp. — Folkskolan, gemensam med Styra, har 1 lärare med 85 barn och småskola med 1 lärarinna. — Gemensam sparbank finnes för de båda socknarna. Föröfrigt 2 handlande, sadelmakare, smed, snickare och 14 skomakare.

Gårdar.

Mantesgärdet, $1\frac{1}{2}$ m. om 87 har. Har sedan 1700-talet tillhört Solberga fideikommiss.

Mörby, $1\frac{1}{2}$ m. om 66 har. *Myriby* omnämnes 1298 men ovisst är om det är detta Mörby eller gården med samma namn i Ekebyborna s:n. År 1374 omtalas Ragvald i Myriby. En del av Mörby tillhörde under 1600-talet lagm. Sven Ribbing, av vilken kronan tillbytte sig den. Tillhör Solberga fideikommiss.

Skogstorp, $\frac{1}{8}$ m. om 16 har. Lafrens Ulvsson tillbytte sig av Vadstena kloster ett »afgärdatorp», kalladt *Skorthorp*, i Varvs s:n år 1410. Ägdes under 1600-talet av Gust. Horn. Har sedan länge haft 2 ägare.

Skrikstad, $1\frac{1}{2}$ m. om 61 har. Niklas i Skrikstad undertecknar som faste-vittne ett brev av år 1370. Tillhörde 1871 A. Eklund, 1883 A. F. Viström, 1895 P. A. Petersson och senare B. A. och Klara Petersson.

Skärstad, 4 m. om 308 har. År 1356 sålde abbedissan i Askaby till Anund Dansson för 30 mark klostrets fastigheter i *Skærestathum*. År 1374 nämnes Magnus i *Skärsta*, och år 1379 skänkte Katarina Tomasdotter 3 attungar i denna gård, som då skrives *Skäre*. Nämnda Katarina hade i sitt sigill en dubbel sågskura och en halv fläkt örn. Kristina Ulvsdotter, med en sparre i sköld utan hjälm, gav 1381 $\frac{1}{2}$ attung i *Skärstada* i Varvs s:n till Vadstena kloster att genast emottagas. Genom jordskifte av 1384, erhöll Ingevald Anundasson

6³/₄ attungar jord i *Skvrestadha*. Jordskiftet uppgjordes emellan denne Ingevald samt Karl Öra och hans hustru Cecilia Anundadotter. Redan följande år gav samme Ingevald Anundasson till sin vän Karl Öra och hans hustru Cecilia en kvarnström i Oppunda härad, som blivit inköpt av avlidna Anunder Danson och därefter lagligen övergått till Ingevald. Men om jordskiftet av 1384 skulle återgå, skulle denna gåva överflyttas från makarna till Vadstena kloster. Av gården har numera 3¹/₂ m. 6 olika ägare; 1¹/₂ m. är f. d. korpralsboställe och utarrenderadt av statsverket.

Stenkilsvarv, 2 m. om 120 har. År 1410 tillbytte sig Lafrens Ulvsson en gård i Stenkilsvarv om 1¹/₂ attung av Vadstena kloster. Har f. n. 7 ägare.

Svinorp, 1¹/₂ m. om 77 har. *Svinathorp* omnämnes 1383 och 1387. Tillhörde under 1600-talet generalmajoren Per Linderoth och H. Ulfsparre, 1687 genom förpantning Axel Lillie samt 1726 hans arvingar. 1¹/₄ m. i Svinorp tillhör Varv och Styra församlingar genom gåva av A. P. Andersson och hans hustru mot en av församlingen utbetald lösen av 5,500 kr. Det övriga äges av K. J. Johansson.

Sörby, 3 m. om 211 har. Sörby ägdes 1293 av fru Kristina, dotter till Johan Elefson och maka till lagmannen Birger Persson. Hon testamenterade då 1¹/₂ attung i Varv och gården Sörby till sin fader. — **Sörby** frälseäteri, 2 m., bebyggdes till säteri av generalmajoren Peder Linderoth († härst. 1673) och hans fru Katarina Agneta Nagel, av tysk börd, och som förde med sig stora rikedomar till Sverige. Ägdes senare av översten Hans Ulfsparre, 1700 av generallöjtn. Anders Vennerstedt († 1723), därefter av sonen generalmajoren Simon Jakob V. († 1762), 1797 och till sin död 1833 av kaptenen Gabriel Vennerstedts änka Ulr. Helena Funck, 1853 och till sin död 1875 av Per Gust. Linnerhjelm på Olivchult samt därefter av hans arvingar systerdöttrarna fru Leontin Bergenstråle och fröken H. von Platen. Tillhörde 1883 A. P. Anderssons änka, 1895 hennes stärbhus samt senare och ännu K. J. Larsson. — **Sörby**, 1 m. skattesäteri, hörde till 1762 under Sörby frälseäteri men lades då under Solberga fideikommiss.

Tranberga, 3 m. om 200 har. Nämnas 1405 och 1414. Sistnämnda ar bodde här Nisse Jowansson. Har sedan länge haft 3 ägare.

Varv, 3¹/₂ m. om 210 har. Nämnas 1293 (se Sörby). År 1382 sålde Sigge Brun till Vadstena kloster 2¹/₁₂ attungar jord här. En gård i Varv hade under 1600-talet samma ägare som Svinorp, och en gård utbyttes till kronan av fru Märta Kurek. Sedan länge är 1 m. kyrkoherdeboställe. Det övriga har innehafts av flera ägare, f. n. 6.

Vinberga, 2³/₄ m. om 259 har. Nämnas 1383 och 1405. År 1687 tillhörde en gård härstädes som frälse Evert Horn. S. å. och ännu 1700 tillhörde 2 m. frälse generalmajoren Erik Soop samt 1726 och till senare tid Ulvåsa. Gårdarna tillhörde 1911 A. J. Dahls stärbhus och G. Johansson, Linnevad.

Äng, 1¹/₄ m. om 73 har. En halv gård i Äng utbyttes under 1600-talet till kronan av fru Märta Kurek. Har sedan länge varit uppdelad på två ägare.

Östervarv, 2⁵/₈ m. om 217 har. Av det gravfynd, som härövan omtalats, framgår att gården tidigt varit bebodd av en förmögen man. I bevarade handlingar från äldre tid omnämnes *Östra Hwarff* år 1410, då Lafrens Ulvsson tillbytte sig en halv attung härstädes av Vadstena kloster. Denna gård, Stenkilsvarv, och Skogstorp hade då samma ägare. Under slutet av 1600- och början av 1700-talen tillhörde en frälsegård här Karl Soop och 1726 Louis de Geer; en annan, jämte Skogstorp, Gust. Horn och 1700 fru Katarina Lilljehöök. Ägdes jämte Stenkilstorp 1873 av L. A. Bengtsson. Hade senare samtidigt tillhört flera samt f. n. 4 olika ägare.

Övriga tillhörigheter: Haga, Hemdala, Svinorps mejeri, Trolledet m. fl.

8. **Vinnerstads socken** gränsar i öster till Ekebyborna och Ask, i sydost till Varv, i sydv. till V. Stenby samt i nordv. till Boren, Motala ström och Motala s:n. Arealen är 2,085 har, därav 1,888 land. Södra delen är en slätt med obetydliga höjder och kullar, vilkas antal och betydenhet tilltaga i norra delen. Rådande jordmänen är lera eller mylla, men närmare Motala ström upptages större delen åker av stenblandad sand- och örjörd. Socknens förnämsta väg är den emellan Motala och Skänninge, vartill stöter Borensbergsvägen, vid vilken finnes en av länets äldsta milstolpar med artalet 1654.

Vindhista nämnes redan 1307 och sedermera. *Vindestadha* kyrka nämnes 1405. Skrivs 1414 *Vinnersta*. Emellan åren 1558 och 1578 och 1601—99 bildade socknen med Ask som annex ett pastorat men har från sistnämnda år tillsammans med Motala socken och köping som annex utgjort eget pastorat. På grund av k. res. av den 7 juni 1860 är Vinnerstad från

1 maj 1876 skildt från Motala och bildar ett (regalt) pastorat. Ny reglering 1921, och socknen kommer då antagligen att sammanslås med Ekebyborna till ett pastorat. Kyrkan (fig. 31) är gammal, av huggen kalksten med tjocka murar och starka valv, uppburna av pelare. Längden är till det inre 17 och bredden 5 m. Korsarmens längd är 9,5 och bredd 5 m., och kyrkan har 215 sittplatser. När hon först blev tillbyggd (åt öster) är obekant. At väster tillbyggdes den år 1744, då sakristian blev utbyggd och tornmuren genombruten samt tornbyggnaden inredd med bänkar. År 1819 reparerades kyrkan i sin helhet. Undergick 1897—1898 en grundlig reparation och tillbyggdes, då även ett i väster befintligt vapenhus av trävirke borttogs. Det egentliga vapenhuset vid södra väggen borttogs ävenledes, och en ny tillbyggnad eller

31. Vinnerstads kyrka.

korsarm uppfördes i stället. Två nya valv tillkommo, så att det egentliga skeppet består numera av fyra valv. Å tornets södra sida tillbyggdes en portal. Två i sandsten huggna ansiktshugor, som anträffades under reparationen av kyrkan år 1897, uppsattes vid södra ingången öfver därstädes anbragta pelare (fig. 32). De äro icke fullt lika varandra. Här läses: *Reparerad och tillbyggd under konung Oskar II:s 25 regeringsår 1897*. Kyrktaket är plåtbetäckt och kyrkan rappad. Tornet var före 1897 spånbelagd och hade

32.

icke fullt samma form upptill som sedermera. Betäckningen utgöres nu av skiffer. Ritningarna till ombyggnaden voro uppgjorda af arkitekten Ludvig Peterson, Stockholm. Vid anmälan om denna ombyggnad till V. H. o. Antikvitetsakademien år 1896 förklarade akademien, att kyrkan genom vidtagna förändringar förlorat sitt ursprungliga skick, vadan ur arkeologisk eller konsthistorisk synpunkt intet är att erinra vid de föreslagna åtgärderna, vilket godkändes af k. mt den 11 juni 1897.

Å sakristians västra yttervägg är uppsatt en minnessten öfver kyrkoherden härstädes, prostén Per Vilhelm Lithzenius († 1789) och hans maka Anna Maria Köhler († 1795), sin mans hjälp och glädje utan bekant sin like i landena, deras son Per Gustaf († 1760), den förste koppypade i Sverige 25 april 1755, samt öfver jungfru Anna Johansdotter Nyman († 1791) i ovärderlig tjänst sedan år 1744 hos denne kyrkoherde. Å sakristians norra vägg äro tre gravstenar uppsatta, varav två äro i gamla vapenhusets golv. Av dessa äro en öfver Nils Persson Stenhammar († 1675), som var mönsterskrivare och saltsjuderinspektör. Den andra stenen är oläslig. Den tredje hittades 1897 under korgolvet samt har denna inskrift: *Härunder vilar i Herranom S. H. Laurentins i Vinnerstad vilken avsmnade d... Anno... samt hans älskliga hustru H. Brita Hansdotter, vilken av honom, det Gud bättre, oförmödligen döds skjuten blev d. 22 apr. 1634, då hon var på sitt 23 år, när de icke mer än 23 veckor sammanlevat. Gud deras själar bevar.*

Vid gravrannsakingen i samband med kyrkans ombyggnad 1897 hittades en del (25—30) lik i en källare (gravkammare?) under sakristian. En del kistor voro klumpiga och av ohärlade bräder och voro icke ställda i någon viss ordning. Ett av liken var så väl bibehållet, att ansiktsdragen voro fullt tydliga. Enligt uppgift skulle här icke någon blifvit begravd sedan 400 år tillbaka, en uppgift för vilken dock bevis saknas.

Vid ombyggnaden blottades i kyrkan en del takmålningar, som dock icke numera äro synliga. I öfrigt försags kyrkan med i det närmaste ny inredning. Altartavlan är målad av Engman och framställer Kristi samtal med Petrus efter uppståndelsen samt förnyad 1898. Gamla altartavlan var prydd med en bild av ängeln Mikael, at vilken kyrkan ursprungligen tros varit helgad. Förvaras nu dels i tornet dels i skolhuset. Orgelverket om 6 st. är byggt 1869 av P. L. Akerman och förnyadt 1898 av Zetterqvist i Örebro. Ett äldre nu försaldt orgelverk hitköptes 1767 från S. Lars kyrka och renoverades 1824. Predikstolen är från 1898 efter ritning av arkitekten Peterson. Den

33. Krucifix i Vinnerstads kyrka.

gamla från år 1642 förvaras i tornet tillsammans med äldre bilder. Ett 2 m. högt krucifix är uppsatt i kyrkan över en av ingångarna. Omkring frälsarens huvud synas lämningar av målade solstralar. Korsets ändar ha haft evangelistsymboler (fig. 33). Ringklockorna hänga i tornet. Å den större, gjuten år 1719, läses:

Som Gud av nåde till sig i ordet kallar,
Så kom och hör med flit, när detta ljudet skallar.
Som Gudi och däreft dem trognom helgadt är,
Din tröst till salighet du då bekomma lär!

Den mindre klockan är gjuten 1610 och omgjuten 1789 i Norrköping av A. Billsten. Fem ljuskronor av mässing finnas, varav en från 1697, de andra från 1898, av vilka två äro skänkta av Fredrik och Matilda Asp och en av kyrkoh. Oskar Kernell och hans fru, f. Drotty. Av 14 lampetter äro två från år 1672 och de andra från år 1898. Av de senare äro tre skänkta av fil. dr E. V. Planck och hans fru, f. Gnosselius. I ena korsarmen är en oljemålning, framställande den gråtande Petrus och malad 1766 av Joh. Stålbom. En korkåpa av guldbrokad säges vara

från 1479. Två dopfuntar finnas i kyrkan. Den ena är från år 1660 och av röd kalksten. Den andra är från äldre tider i romansk stil med figurer rundt om det yttre av skålen och en höjd av 75 cm. (fig. 34). — Enligt sägen brändes kyrkan under Dackefejden 1542. Åren 1600 och 1617 skadades taket av eldsvåda.

Av fornlämningar märkes en runsten vid kyrkogårdsgrindarna, förut i kyrkan. Försedd med ormslingor, är den rest över en moder Asa, men är förvittrad och inskriften endast delvis läsbar. — Vid danskarnas

34. Dopfunt i Vinnerstads kyrka.

vistelse i orten under det nordiska sjuarskriget från år 1563 kom Rantzau, deras anförare, slutligen hit, och lät vid Charlottenborg anlägga ett befästadt läger. Det svenska krigsfolket fick emellertid för sitt befäl icke, som det önskade, kasta sig i strid med danskarna i vilket fall, såsom det sägs, nog icke många av danskarna kommit helskinnade härifrån. Man tror, att här, även på senare tid, finna skelett, skulle vara från detta danskarnas besök.

Folkmängden var omkring 1754: 520, 1810: 605, 1850: 755, 1870: 885, 1910: 1,066 och 1914: 986. — Kommunens kassor 1910: kyrkokassan kr. 15,000, allmänningsskassan kr.

2,555: 90, Karolina Plancks donation till fattiga skolbarn kr. 1,000 samt till fattiga kr. 2,000, Hammarsonska donationen kr. 2,000. Folkskolorna ha 2 lärare med 30 skolbarn vid kyrkskolan och 46 vid klädesfabriken. Två småskolor hava var sin lärarinna.

Gårdar.

Charlottenborg, 5 m. om 340 har. Denna egendom är bildad av Vräknebo, Kråksten och Torpa, vilka gårdar omnämnas redan tidigt. Senare hörde dessa gårdar till kronan, till en del såsom reduceradt kyrkogods. Från 1632 till 1652 hörde de under kungsgården vid Motala. År 1662 förenades de samt bebyggdes av generalen Ludvig Weirich Lewenhaupt, som dog härstädes 1668. Vid reduktionen indrogs godset men utbyttes och tillhörde 1687 den förre ägarens son,

riksrådet och generalen Adam Ludv. Lewenhaupt samt efter hans död 1719 och ännu 1726 hans änka Brita Dorotea, f. Lewenhaupt. På 1750-talet tillhörde egendomen deras dotter, presidenten Germund Cederhjells änka Anna Maria Lewenhaupt († 1766) samt därefter måhända hennes syster, som var gift med överstelöjtnanten Karl Gust. Boije av Gennäs. Ägdes senare av deras son, översten Adam Ludv. B. År 1790 inköptes Charlottenborg av överstelöjtnanten Israel Lagerfelt († 1821) från majoren Karl Em. Cronhjelm, såsom förmyndare för avlidne överste Boijes barn, för en köpesumma av 13,166 rdr 32 sk. specie, hälften i banko- och hälften i riksgäldssedlar. Egendomen bestod då av Charlottenborgs säteri $3\frac{1}{4}$, Vråknebro $1\frac{3}{4}$, Jolstad 1, Glaskulla $\frac{3}{4}$, Ask 1, Hamra 2 m., allt frälse samt Höglid $\frac{1}{2}$ m. fr. skatte jämte Duvedals fr. kvarn med 2 par stenar och såg ävensom Duvedals sk. kvarn med 2 par stenar och stälkvarn. I köpet ingick även ett inventarium om 12 oxar, 10 kor och 1 tjur. Vid tillträdet av godset år 1791 synes detsamma varit i stort behov av förbättringar. Ärligen om- eller nybyggdes flera hus, och det stora stenhuset blev åren 1799—1803 grundligt ombyggt såväl till det yttre som inre. År 1821 ärvdes huvudgården med de flesta underlydande hemmanen av sonen, kaptenen Melker Otto L. År 1829 försålles emellertid egendomen, då huvudgården inköptes av brukspatronen P. Wassrin å Skönnarbo. De underlydande gårdarna såldes till skilda håll allt intill år 1834. På 1830-talet tillhörde Charlottenborg majoren Anders Gust. Odencrantz. Tillhörde senare Motala verkstads skapare, direktören Daniel David Fraser och på 1850-talet hans arvingar. Ägdes 1856 av general-löjtnanten Karl Gust. Löwenhjelm († 1858) samt därefter av hans dotter Natalia Agnes Giulia och efter hennes död härstädes 1892 av hennes syster, änkefru Natalia Rosensvärd, därefter och f. n. av A. Bol. Fredr. Asp.

Charlottenborg bebyggdes, såsom redan är nämnt, år 1662 med ett större trevånings stenhus i enkel stil, vars utseende finnes avtecknad i Dahlbergs *Svecia Antiqua & Hodierna*. Egendomen erhöll även då sitt namn efter dåvarande ägares maka Charlotta av Hohenlohe. Nuvarande huvudbyggnaden är densamma, ehuru ombyggd. Den är särdeles vackert belägen på en holme i Motala ström. Egendomen består av Charlottenborg $3\frac{1}{4}$ m. frälssäteri med underlydande Vråknebro (omnämnt 1405) $1\frac{3}{4}$ m., av vilka $\frac{3}{4}$ m. förr ansetts som rå och rör, ehuru det blivit förklaradt för frälse genom kammarkollegii utslag av den 28 juni 1827.

Glaskulla, $\frac{3}{4}$ m. om 49 har. Har tillhört generalmajoren Per Linderoth († 1673), majoren sed. översten Klas Niethoff på grund av testamente, 1700 fru Adelina Nilsdotter på grund av förpantning. Hörde 1726 under Charlottenborg. Tillhörde 1895 kronolänsman Vaste Luthander. Har senare tillhört allmoge. Äges f. n. av Arvid Jansson.

Jolstad, 4 m. om 166 har. I ett påvligt brev av 1252 till biskopen i Linköping med tillstånd till gifte emellan två i fjärde led besläktade personer nämnes Petrus från *Jorchastat*, vilket namn anses beteckna denna gård. Kallas i Linköpingsbiskopen, hertig Bengts testamente 1287 *Jordastad*. År 1374 nämnes Finvid i Jordastad, 1391 och 1405 Birger i *Jordhastadha* som fastevittnen. I senare tid har Jolstad varit deladt på flera händer. År 1687 och 1700 hörde en del under Vadstena slott och en annan var reducerad från släkten Leijonhufvud. År 1726 tillhörde två frälsegårdar generalmajoren Klas Gust. von Dellvig, en gård hörde till Charlottenborg. År 1850 ägde rådm. Per Zetzell, doktor Kinnander och kyrkoh. Vallenberg var sin frälsegård. Ett hemman tillhörde redan då allmoge, som snart blev ägare av alla gårdarna. Tillhör nu 4 ägare.

Kvissberg, 1 m. om 147 har. År 1384 skänkte Bo Jonsson (Grip) gården till Vadstena kloster. År 1689 ägdes den av översten Klas B:son Kugelhjelm. Tillhörde sedermera hans son, kapten Berendt Gust. Karl K. († 1703) samt vidare genom gifte med dennes dotter Katarina Juliana († 1741) först gen.-majoren

Klas Gust. v. Dellvig († 1736) och sedan överstelöjtn. Natanael Gyllenram († 1746). Ägdes 1750 av ryttm. Börje v. Gardemein, 1755 av löjtnanten Arv. Reinh. v. Gardemein, 1772 av assessoren, med. dr Per Zetzell († 1802) samt efter honom av hans brorson rådmannen Per Zetzell († 1850) och släkten Vallander. Tillhörde från nämnda år till $\frac{7}{9}$ Karl Jöran Pettersson och hans hustru Inga Maria Zetzell samt till $\frac{2}{9}$ Vallanderska släkten. En kapten Nils Aug. Vallander († 1833) hade varit gift med rådmän Zetzells syster († 1852). Därefter har den förstnämnda delen ägts från 1869 av livmedikus Vincent Lundberg och från 1872 av August Carlsson samt den senare delen med utjordnen Sättra i Västra Husby, vilken del vid arvsifte blivit utbruten 1862, av A. Vallander, sedermera av H. A. Sträng, som 1878 försålde densamma till A. J. Johanson för 15,800 kr. Ett mantal Kvissberg äges f. n. av Joh. Erik Sundström. — Avst. till kyrkan 0,1 och till Motala 0,3 mil.

Sonnorp, 2 m. om 159 har. Jakob i *Suntorp* omtalas 1370, 1391 Soni samt 1405 Hemming i *Sonathorp*. Ett mantal frälse synes tillhört Claude Hägerstjerna († 1682) samt ägdes sedermera av hans dotter Kristina († 1693), som ägde Mauritsberg och var g. m. envoyéen Joh. Ekeblad, 1700 av A. Rietz, 1726 av fru Katarina Tassenhjälms. Tillhörde senare v. auditören, mönsterskrivaren vid Andra livgr.-regt. Karl Gust. Planck († härst. 1866), därefter hans stärbhus, 1895 Karolina Planck samt sedermera Karl Axel Vetterström, som 1913 sålde gården till Per Andersson. Det andra hemmanet reducerades från släkten Gyllenklou och blev sedan officersboställe men försaldes av staten. Äges sedan 1908 av Axel Viktor Pettersson.

Staffanstorp, $\frac{1}{4}$ m. om 41 har. Gården säges vara omnämnd 1383 i ett bytesbrev emellan Bo Jonsson och Vadstena kloster. *Staffansthorp* tilldömdes konungen och kronan år 1405, men synes senare innehafva av enskilda ägare samt reducerades från släkten Gyllenklou. Blev sedermera underofficersboställe, men såldes av staten. Tillhörde 1910 J. A. Löfquist och K. A. Wetterström, av vilka den förre genom köp 1911 blev ensam ägare.

Varby, $5\frac{1}{2}$ m. om 185 har. Som fastevittnen omtalas härifrån Agmund år 1374 och 1384, Gumunder 1381, 1386 och 1390 samt Anundir 1387. Under 1600-talet tillhörde skilda gårdar släkterna Franc, Gyllenadler och Ulfsparre samt under 1700-talet Du Rées, Fock, Palm, Spens och Vennerstedt. En del ($3\frac{3}{4}$ m.) hörde under en tid av 1800-talet till Medhamra. Brukspatron Melker Teodor Berndes ägde på 1870- och 1880-talen $3\frac{3}{4}$ m., vilka 1896 tillhörde inspektoren B. Nilsson och 1911 Karl Vilh. Andersson. Ett mantal har länge varit deladt på 3 ägare och $\frac{3}{4}$ m., som förr varit kronofjärdingsmansboställe, tillhör ännu staten.

Vedemö, $4\frac{1}{2}$ m. om 412 har. Andris i *Vidheme* nämnes 1405. År 1414 fälldes räfsetingsdom, då Vadstena kloster tilldömdes jord härstädes, som fogden i Östergötland Esbjörn Djäken fränvällat klostret. År 1687 tillhörde $1\frac{1}{2}$ m. frälse överstelöjtn. Karl P:son Natt och Dag, som 1726 säges tillhört fru A. M. Soop och 1853 kapten Talén. En gård har sedan länge hört under Ulvåsa. Vedemö har sedan långliga tider tillhört många ägare. De äro f. n. 23.

Vinnerstad, 4 m. om 343 har. I ett dombrev av 1399 omnämnes *Vidhnestadha* i Vadstena s:n med 8 attungar väster och 7 attungar öster om gatan. Som 15 attungar upptages även byn i Vadstena klostres jordebok, där det även omtalas, att det härstädes fanns en s. k. konungsäng om 12 töns utsäde, vilket var attungsmättet. Byn bestod alltså av 16 attungar. År 1410 testamenterade kyrkoprästen i Vinnerstad, Ragvald, till sin efterträdare den kvarn i Motala, som av riddaren Knut Folkesson upplåtits till kyrkoprästen i Vinnerstad och på vars ombyggnad och förbättring Ragvald nedlagt stora omkostnader. År 1419 arrenderade Benkta Bosdotter av Vadstena kloster två lyckor i *Vedhnestadha*, ligande söder om gamla stenbrottet och allmänna vägen från Vadstena till Granby.

och skulle avgälden, tolv öre penningar, betalas årligen antingen lyckorna besåddes eller voro obesådda. — Av Vinnerstad är 1 m. sedan gammalt kyrkoherdeboställe med åbyggnad, som 1805 förflyttades och nyuppfördes öster om kyrkogården. Av det övriga tillhörde på 1850-talet $\frac{1}{2}$ m. kyrkoherden Nils Fischer († 1866), $\frac{1}{2}$ m. hans sväger fanjunkaren Jöran Charleville († 1851), $\frac{1}{8}$ m. kyrkoh. Holmgren och $\frac{1}{8}$ m. O. V. Göhl. Det övriga tillhörde allmoge. F. n. äges Vinnerstad, 3 m., av 4 ägare, varav $1\frac{1}{4}$ m. redan omkr. 1870 tillhörde Per Sandbergh samt efter hans död 1913 av änkan och barnen.

Åby, Lilla, $\frac{3}{4}$ m. om 29 har. Tillhörde 1850 jägmäst. F. Nordén, 1853 vägmästaren Dahlberg, på 1880-talet och senare 2 ägare.

Övriga tillhörigheter: Duvedals elektricitetsverk, Motala klädesfabrik, Vinnerstads utjordar och Lilla Åby utj. m. m.

9. Västra Ny, förut även kallad Nykyrka, gränsar i norr till Hammars s:n av Örebro län, i nordost till Godegård, i öster till Kristberg,

34. Västra Ny kyrka.

i sydost och söder till Motala s:n samt i väster till Vättern. Arealen är 9,506 har, därav 8,958 har land, men till kyrkoförsamlingen hör även St. Rökneö i Vättern med 209 har, vilken tillhör Hammars kommun i Örebro län. Hela kyrkosocknens areal är således 9,715 har med 1,515 inv. 1910. Marken är växlande bergbunden och jämn, ofta upptagen av skog. Stranden av Vättern upptages av klippiga eller öppnare sandiga eller sidlåndta trakter. Bland höjder märkas Älgberget samt backarna vid Äskeberg, Lid och Lemundaberget. Insjöar äro Bocksjön, Resjön, Fränsjön, Sundsjön, Svarten och Kalvsjön m. fl. Av till socknen hörande öar nämnas Aspholmen, Boön, Gopön, Sjöholmen och Toknäset, Röknehuvudet samt den lilla Skärvesten, belägen 0,8 mil långt ut, där tre län sammanstöta. — Rådande jordmänen är syrsand; på ett och annat ställe finnas även sämre lera och svartmylla.

6—152493. *Ridderstad, Östergötland. II.*

Av vägar märkes främst den över norra gränsen inkommande Närkesvägen, som åt söder går till Motala s:n. Från densamma utgår en väg till Godegård samt en annan över Norra Freberga till Lindenäs. Utanför västra kusten går segelleden till Närke.

Nykiörkio och *Nyokirkio* nämnes under 1300-talet, bl. a. 1384. Men att trakten blev jämförelsevis sent bebyggd framgår redan av namnet Nykyrka. Ännu år 1405 var bygden så litet känd, att i det brev, i vilket häradshövdingen i Aska på drottning Margaretas befallning upptecknade de inom detta härad belägna skatte- och kronogårdar, visserligen upptages en stor del i denna socken, men uttalas därjämte möjligheten av att en del gods och torp å »Motala skog» kunde vara uteglömda. Socken har varit ett konsistoriellt pastorat. Ny reglering 1917. Kyrkan (fig. 34), som är av gråsten, är av obekant ålder och har med en tillbyggnad från år 1766 en längd av 29 samt en bredd av 7,5 m. Har värmeugn och plats för 500 personer. Altartavlan, som är målad 1805 av P. Hörberg och sedermera renoverad av Engman, framställer Kristus välsignande barnen. Därförut fanns en altartavla från 1703 framställande nattvarens instiftande och korsfästelsen. Predikstolen är uppsatt år 1664. Orgelverket, om 18 stämmor och till större delen bekostadt av Mattias Odencrantz, är byggt 1704 av Schörlin samt repareradt 1863. Kyrkan prydes av ett monument över den berömde kemisten Torbern Bergman, vilken åren 1782—84 vistades vid Medevi samt dog där och begravdes i det på kyrkogården belägna Odencrantzska gravkoret. Monumentet utgöres av en svart marmortavla med medaljong och följande inskrift: *Thorberno Bergman, Chem. Prof. Ups. Eq. Aur. Ord. Was. naturalis scientiæ peritissimo marito optimo exactis XLIX annis denato, VIII Jul. MDCCCLXXXIV Marg. Cathar. Trast. A:o MDCCXC*. Två vapensköldar finnas över Albrekt Otto Rotkirch († 1696) och Hans Georg Rotkirch († 1672). Ett annat förr här befintligt vapen över Gust. Stråle († 1674) synes vara förkommet. Till kyrkan hör en silverljuskrona, välgande 343½ lod, med följande inskrift. *Denna silfverkrona är af H. Exc. Grefve C. Gyllenstierna, herre till Steninge, och dess Grefvinna A. M. Soop förärat till Ny kyrka anno 1723. Förbannad vare den, som denna krona på något sätt borttager eller förbyter från denna kyrka*. Kronan upphänges endast i kyrkan vid särdeles högtidliga tillfällen och förvaras enligt lämnad uppgift i kyrkkistan. I stället finnes ett par andra kronor, varav den längst från altaret är hitskänkt 1764 av översten Fredr. Silfverhjälm och är försedd med förgyllda prydnader, såsom lagens tavlor, hoppets ankare, pil och båge, Maria med Kristusbarnet m. m. Den andra är skänkt år 1708 av bokhållaren i Norrköping Anders Zetterstedt, som till dess underhållande med ljus även donerat ett kapital av 100 d:r kmt. I kyrkan finnes även ett porträtt, stort knästycke, av ovannämnde Gyllenstierna. Dessutom förvaras här flera Kristus- och Maria-bilder. Kyrkan är i godt skick och väl underhållen men är i saknad av torn. För ett torns uppförande skänktes på

1860-talet grundplåt å 300 kr. av gästgivaren Anders Larsson. Ringklockorna hava sedan gammalt hängt i en trästapel. Den nuvarande, försedd med en spira, är uppyggt år 1861. Den mindre ringklockan saknar inskrift. Å den större läses:

Då hungersnöd och dyran tid hårdt tvinga Götha land,
 Dock GUD i låf för krig och strid förskont af Herrens hand,
 Är denna klocka andra gång af gammal vorden ny.
 Lägg bort, o Land, din synder mång, så skall GUDS vrede fly.

Anno 1746.

Å kyrkogården är Odencrantzka familjegraven belägen. Till densammas underhållande är anslagen frälseräntan av $\frac{1}{2}$ m. Björnö. Kyrkogården utvidgades 1850 samt 1911, då även gravkapell uppfördes.

Bland fornminnen omnämnas stensättningar å Blommedals ägor, där även sten- och flintredskap tid efter annan hittats. Å prästgårdens ägor bredvid allmänna vägen finnes en »källa», kallad Oårskällan eller Ursbrunn. Densamma, som har en ganska stor areal, säges stå i förbindelse med Vättern och skall liksom denna sjö hava den egenskapen, att torka skall inträffa, då vattenståndet är högt samt tvärtom då vattenet sjunker. Den vill gärna valla igen sig till kärr.

Såsom en tidsbild från 1700-talet meddelas följande utdrag ur en av socknens kyrkoböcker (för år 1787): »Adjunctus pastoris i Västra Nykyrkia församling uppläste några av herr majoren och riddaren välborne Pehr Gustaf Pfeiff till Blommedal författade och till protokollet önskade punkter av följande lydelse: -- — —

5:o) Tror jag även vara billigt att vår Käpp-Gubbe åtvarnas att med sin stav under predikan göra stötar åt den, som han finner i hast kan insomna; och ej genast på hederligt folk göra lek och förargelse med något smällande i huvudet; ty därtill är ej hans myndighet alltid tjänlig; utan anses mera som näsvist.

Vid övervägande av denna anförda punkt stannade församlingen i följande beslut: Allmänheten yttrade, att icke något skäligt klagomål borde äga rum emot kyrkoväktaren Jöns Larsson angående dess sysslas förrättande; ty enligt det i svenska församlingen vidtagna bruk, skyddadt av lagarna, ägde han rättighet och var det hans plikt att med sin stav stöta vid den, som i kyrkan insomnat, eho han ock vara månde, antingen han hastigt insomnat eller ock fått tillfälle att sova något längre: och ansågs stöten åt den, som i hast kunnat insomna, så mycket nyttigare som en sig så ogärna ändrande vana att sova i kyrkan hos densamma snarare torde kunna fördömas än hos den, som fått mera tid på sig att somna in. Kyrkoväktaren uppmuntrades därför, att hädanefter som hittills göra sin syssla allvarsamt och beskedligt, och tillsades att, då han en gång väckt med stötande, smälla den, som han ändå finner sovande, i huvudet; och kyrkoväktaren förband sig att göra sin syssla efter bästa förstånd.

För övrigt finnes i en kyrkbok antecknad: att vid den svåra pesten åren 1710 och 1711 här endast 2 personer avledo av densamma; att 1714 års sommar var så torr, att sjöar och bäckar uttorkade; att den 23 april 1715 var »en solens förmörkelse så stor, att man om middagstid såg stjärnorna skina såsom om natten» samt att 1744 års vinter var ovanligt lång och snörik, varpå följde hunger och dyr tid.

Folkmängden var omkr. 1754: 1,040, 1810: 1,264, 1850: 1,856, 1870: 2,146, 1910: 1,509 och 1914: 1,398. — Kassor år 1910: kyrkokassan 425: 14, fattigkassan 937:84, M. T. Berndes' donation 727:46, löjtnant de Rons d:o 5,205:70, J. V. Grills 500: —, Gust. Grills 1,716: —. Inom socknen finnes ett fattighus, kalladt Svanhals fattighus, som är uppbyggt med medel donerade av postmästaren vid Medevi J. A. Svanhals. Svanhals' donation uppgick 1910 till 3,400 kr. — Folkskolor finnas vid Bockfall och Nykyrka samt småskolor vid Nykyrka och Medevi. Här finnas 3 handlande och 5 handtverkare. — Postkontoret vid Medevi inrättades 1719.

Gårdar.

Baggeby med *Palby*, $1\frac{1}{4}$ m. om 304 har, därav Stora och Lilla Baggeby $\frac{1}{2}$ m. vardera. *Baggebygd* omnämnes 1369 och 1383 i bytesbrev emellan Karl Ulvsson och Bo Jonsson ävensom emellan den sistnämnde och Vadstena kloster. År 1405 tilldömdes *Baggebygd* jämte *Kalsbygd*, *Odhulstorp*, *Kaflabæk*, *Nybyorna*, *Buckafall*, *Budhena*, *Rödhasyo*, *Ingjældzbygd*, *Hult*, *Flødke*, *Midhiawidh*, *Kulla*, *Wikk*, *Aas*, m. m. i Motala skog av Aska härad konungen och kronan såsom »thrithiunga och hæradz almeninger till ewerdelica ægho». Dessa här nämnda namn återfinnas i en del av socknens nuvarande gårdsnamn. Såväl Baggebygårdarna som *Palby* hörde ännu på 1850-talet under Medevi, men år 1872 och senare tillhörde åtminstone en del av L. Baggeby och Baggebytorp gården Odensberg. Lilla Baggeby har nu 5 ägare. Stora Baggeby och *Palby* tillhöra fortfarande Medevi.

Baggebytorp, $\frac{1}{3}$ m. (se Baggeby och Odensberg). Har nu 3 ägare. — **Björnsund**, $\frac{1}{8}$ m. om 102 har. Har under många år tillhört P. G. Petersson. — **Björnö**, $\frac{1}{2}$ m. om 61 har. År 1384 omtalas som fasteman Ingulfwer i *Biörnö*. Ägdes under 1600-talet av släkten Natt och Dag. Har sedan länge tillhört 4 ägare.

Blommedal, $2\frac{1}{2}$ m. Under 1600-talet har detta säteri genom köp tillhört dels Joh. Oxenstierna och dels översten och landshövdingen Hans Rotkirch († 1654). Ärvdes därefter av hans änka, född Oxehufvud. Ägdes vidare av kaptenen Henrik Rotkirch († 1703), vilken 1687 var ägare till hela egendomen. Tillhörde därefter samt senare sonsonen, kornetten Karl Gabriel Rotkirch († 1788). Övergick därefter genom arv till hans båda mågar, majoren Per Gustav Pfeiff († 1789) och borgmästaren Johan Trolle, varefter gården ägdes av assessoren J. A. Berndes († 1828) och fänriken Israel Trolle, alltjämt som säteri om $2\frac{1}{2}$ mantal. Sedermera innehades denna egendom av Johan Söderpalm, som ärvt den efter sin svärfader, assessoren Berndes. Från 1853 till 1859 ägde han endast $1\frac{1}{2}$ mantal, som sistnämnda år, numera kalladt Stora Blommedal, såldes till geschwornern Karl Bratt och 1875 av honom till härads-hövdingen Hugo Laurenius. År 1891 inköptes egendomen av brukspatronen Justus Gottfrid Vennersten, som åter 1899 försålde densamma till ett konsortium av flera personer. Ägdes senare av agronomen Hugo Sandberg, som 1915 försålde egendomen till grosshandl. Oskar Ahlberg, Äckelbo.

Huvudbyggnaden vid Stora Blommedal, vackert belägen vid Resjön, nybyggdes på 1870-talet efter undergången eldsvåda samt restaurerades och förbättrades ytterligare på 1890-talet, varjämte av dåvarande ägaren år 1894 uppfördes ny ladugård för 120 kreatur. Det gamla boningshuset, byggt 1640, kvarstår ännu. På ägorna hava åtskilliga forntida verktyg såsom stenyxor m. m. blivit upphittade. Även omtalas härifrån ringformiga stensättningar. — Till egendomen hörde ända till senaste delen av 1800-talet 12 torp, av vilka en del då lades till gården. Vid Blommedals manufakturverk, privilegieradt den 7 dec. 1758, och bestående av knipp- och spikhammare, tillverkades slutligen endast spik.

Även denna tillverkning upphörde redan tidigt, och 1872 fanns endast en smedja kvar. Här finnas såg, kvarn och tröskverk för vattenkraft samt fiske och jakt. Egendomens yttinnehåll är omkr. 500 har, varav 150 har åker.

Av det övriga av Blommedal, 1 mantal om 390 har, inberäknadt utjordar, ägdes $\frac{5}{8}$ m. av M. T. Berndes, sedermera av Is. Karlsson och f. n. av Oskar Karlsson; $\frac{3}{8}$ av Jos. Svensson och f. n. av Alb. Pettersson å Nykyrke gård.

Bona, $\frac{1}{4}$ m. Bona frälshehemman ägdes 1687 av Elsa Bonde, född Kruus († 1716), därefter av hennes arvingar. Hörde vidare under Medevi samt såldes samtidigt med detta år 1775 av Karl Reinhold von Fersen till direktören vid ostindiska kompaniet Johan Abraham Grill, vilken kort därefter bebyggde stället samt vid vattendraget mellan Bocksjön och Fränsjön anlade Bona stångjärnsbruk för en hammare och två härdar, jämte kvarn. Bergskollegii privilegium för bruket utfärdades 1782. Direktör Grill var en av sin tids rikaste män. Efter hans död 1792 sköttes Bona under några år av hans son Klas Grill († 1800), varefter brukspatronen Gustav Grill hitflyttade. Han fick efter sin far vid arvskiftet — som icke förrättades förr än 1814, då alla syskonen upphunnit myndig ålder — hälften i Bona bruk »med inventarier och underlydande frälshehemman med skyldighet att erbjuda Degerfors ägare 315 skepp. av årliga stångjärnstillverkningen samt Åsanby, tillsammans $5\frac{1}{2}$ mantal, för 27,000 rdr b:ko». Kort därefter inköpte han för samma summa den andra hälften av sin broder Karl Jakob Grill. År 1851 sålde Gustav Grill egendomen för 180,000 rdr r:gd till sina brorsöner, brukspatr. Johan Wilhelm och löjtnanten Howard Carlos Tyko Grill, vilken sistnämnde sedan blev ensam ägare. Försålles sedermera till bruksp. Oskar Lundquist och L. V. Lundborg i Arboga, som voro ägare under 1890- och början av 1900-talen. Inköptes på grund av riksdagens beslut år 1902 av staten, som den 14 mars 1904 tillträdde, Bona $\frac{1}{4}$, med ett torpställe, Bockfall $\frac{1}{2}$, Dansbränna $\frac{1}{4}$, Eldsbränna eller Tryfall $\frac{1}{4}$, Frängsjö $\frac{1}{2}$ och Ubbelsby $\frac{1}{2}$ mantal med en areal om tills. 935 har, varav omkr. 130 har åker och för övrigt skog, varefter hit förlades *Statens tvångsuppfodringsanstalt* (se nedan).

Brorustninge, $\frac{1}{2}$ m. har under lång tid och ännu 1910 tillhört A. P. Larsson. — **Bälleberg**, $\frac{1}{2}$ m. om 185 har. Hörde tillsammans med Fläda under 1600-talet under Blommedal, 1700 och 1726 under Medevi samt senast under Bona. Tillhör nu statsverket. — **Dansby**, 1 m. om 214 har. $\frac{1}{2}$ m. har tills. med Brorustninge $\frac{1}{2}$ m. och St. Rustninge på senare tider länge tillhört A. P. Larsson. Det övriga av Dansby tillhör 2 ägare.

Fläda, $\frac{1}{2}$ m. om. 517 har. År 1399 dömde vid räfsteting konung Eriks domhavande riddaren Sten Beynctsson samt underlagmannen i Östergötland Pæther Thomasson, att en gård i Fläda, $\frac{1}{2}$ i Åskeberga m. m. skulle fortfarande tillhöra klostret i Skänninge, dit de bevisligen för 56 år sedan av konung Magnus blivit ingivna med fyra jungfrur, hertiginnan Ingeborgs mör, men att häradet, om möjligt av den skulle få »landgiöld». Fogden i Östergötland Esbjörn Djäken hade kärat, att dessa gårdar till förfång för kronan kommit från häradet under nämnda kloster. Tillhör nu statsverket.

Gåsnäs, $\frac{1}{4}$ m. om 61 har. Tillhörde under 1600-talet liksom Kavelbäck släkten Gyllenållon med säterirätt. Ägdes omkr. 1880 av 2 ägare, 1895 av L. F. Andersson samt senare av hans stärbhus.

Hult, $\frac{1}{2}$ m. om 75 har. Hörde 1687 under Åsanby. Har senare hört under Bona. Tillhörde redan på 1880-talet och senare J. A. Karlsson.

Ingesby, $\frac{7}{8}$ m. om 425 har. Synes förr hava hört till Medevi. Kallas senare och ännu Stora och Lilla Ingesby. Det förra hade 1910 tre delägare och det senare ägdes av F. G. Gustafsson, som 1915 sålde detsamma för 46,400 kr. till J. A. Johansson, Tannefors.

Jägershult, $\frac{1}{16}$ m. om 31 har, f. d. skogvaktareboställe. Tillhörde 1895 och 1910 C. A. Carlsson. — **Järskalleby**, 1 m. om 125 har med 2 ägare. — **Järsäter**, $\frac{3}{4}$ m. om 136 har med 6 ägare. — **Kavelbäck**, $\frac{1}{2}$ m. om 100 har. Johan i *Kaflabeck* var 1361 saluvittne. Ägdes under 1600-talet av släkten Rotkirch. Tillhörde på 1880-talet 2 ägare samt 1910 fru Anna Kjellman.

Kalvsjö, $\frac{1}{2}$ m. om 136 har. Såldes 1879 av ing. Landgrens stärbhus till P. Andersson, Vinberga. Tillhörde på 1880- och 1890-talen C. G. Petersson, 1910 G. A. Petersson. Försålles 1912 till Osk. Holmberg och Hjalm. Karlsson.

Klastorp, $\frac{1}{4}$ m. om 90 har med flera ägare. — **Kråkhult**, $\frac{1}{4}$ m. om 176 har. Förr under Bona, tillhör gården nu statsverket. — **Kulla**, $\frac{1}{2}$ m. Har sedan länge hört och hör ännu till Medevi. — **Lid, nedre**, $\frac{3}{4}$ m. om 137 har. Båda Lidagårdarna hava tillhört släkten Rotkirch samt senare Medevi. N. Lid tillhörde på 1860-talet K. G. Åkerblad, 1872 And. Svensson, 1882 två ägare, 1895 och ännu J. E. Broström. — **Lid, övre**, $\frac{1}{2}$ m. om 112 har, med 2 ägare.

Medevi säteri, 2 m. tills. med **Soopfall** $\frac{1}{4}$ m. om 562 har. *Midhiawid* — midt på skogen — omtalas bland gårdar, som Bo Jonsson (Grip) år 1369 tillbytte sig från Karl Ulvsson av Tofta, men 1383 bortbytte till Vadstena kloster. Uppgifterna om ägarne under 1600-talet äro något osäkra. Det till lydande Borrebol eller Bjurbol skall emellertid hava varit äldsta bolstaden, där bland annat även änkedrottning Hedvig Eleonora emellanåt skall ha uppehållit sig, då hon hade Vadstena län till livgeding. Enligt en uppgift köptes Borrebol från kronan år 1662 till 4,5 procent av guvernören Johan Oxenstierna († 1664). Enligt en annan uppgift skulle Borrebol inköpts nämnda år av Joh. Gyllenstierna († på Medevi 1658). Den förstnämnda uppgiften synes dock sannolikast. Båda hava likväl varit ägare. Medevi nämnes i rustjästlängder 1636 som frälsesäteri »grundadt för 8 år sedan» och tillhörigt Kasimir Gyllenstierna. Då han dog ogift 1640, övergick Medevi, antagligen genom arv, till hans enda i Sverige boende broder, den nyssnämnde Johan Gyllenstierna, efter vars död egendomen ärvdes av dennes enda barn, Sigrid, vilken, som änka efter riksrådet och ambassadören Jöran Fleming († 1671), sålde den till Claude Hägerstjerna, men oaktadt vunnet fastebrev av den 3 okt. 1674 på denna handel blev dock Medevi återbördadt den 8 okt. s. å. av riksrådet och generalguvernören Gustav Soop, vilken såsom son av hennes farfars syster därtill ägde rätt. Efter hans död 1679 tillhörde *Medevijk* med underlydande sonen, överstelöjtnanten Mattias Soop, som dock ej innehade säteriet utan anspråk från kronan och pantsatt i rikets ständers bank. Köptes av kronan 1690 från eller genom A. Ehrenfelt men återköptes 1693, delvis även ärvdes av fältmarskalken Axel Wachtmeister († 1699), som var gift med förre ägarens dotter Anna Maria Soop († 1735). Säges även tillhört hennes andre man, k. rådet Karl Gyllenstierna, men ärvdes sedermera av hennes dotter i första giftet Eleonora Margareta Wachtmeister († 1748), som var gift med presidenten Hans v. Fersen († 1736), samt vidare av deras son, excellensen Karl Reinh. v. Fersen, som sålde egendomen till direktören vid ostindiska kompaniet Johan Abraham Grill, men såldes med undantag av $5\frac{1}{2}$ hemman redan efter någon tid år 1780 till Mattias Odencrantz († 1796), varefter den ägdes av hans dotter, fröken Ulla Odencrantz. Emellan

år 1761 och 1781 arrenderades det hela av Fredrik Silfverhjelm. Sålles 1806 av fröken Ulla O. till däv. generaladj., sedan amiralen Arv. Virgin, som ägde gården med tillhörande brunn (se nedan) till 1821. Åren 1821—29 innehades gården av V:s kreditorer och var under förvaltning av direktören Ringqvist och hovpredikanten Holmgren. År 1829 bildades ett aktiebolag av fordringsägarna, vilket fortfor till 1866. Under åren 1831—41 arrenderades egendomen av generalen G. F. Mörner, 1841—60 av hans änka, Aug. Mörner, dotter av amiralen Virgin. Åren 1860—64 arrenderades det hela av landtränsmästaren Ch. Emil Hedenstjerna och 1864—66 av löjtnanten C. Fock. I okt. sistnämnda år tillträdde såsom ägare av godset: Fock till $2\frac{3}{4}$ m., Hedenstjerna $2\frac{1}{8}$ m. D. W. Hagelin $1\frac{1}{2}$ m. och A. Timan $\frac{1}{2}$ m. samt aktiebolaget de $\frac{3}{4}$ m., å vilka brunnen är belägen. Sedermera har Medevi säteri tillhört på 1870- och 80-talen Anders Persson, 1896 stärbhus, 1910 grosshandl. E. Bengtsson, Hook.

Egendomen är väl bebyggd. Nuvarande manbyggnaden uppfördes och flyttades till sin nuvarande plats av Silfverhjelm. Utsikt av Medevi finnes intagen i Thersners arbete: Fordna och närvarande Sverige. Under äldre tider och ännu under detta århundrade upptogs en del av ägorna, omkring 600 tunn., av mossar. Redan amiral Virgin uppodlade med en kostnad, som i okt. 1815 uppgick till 16,695 rdr b:ko, en del av desamma samt lät sänka den nedanför gården belägna Stavsjön. Ännu större del är efter hans tid upptagen. — Avståndet till Medevi brunn är 0,2 mil.

Näs, $\frac{1}{2}$ m. om 109 har. Tillhörde som säteri Gustav Stråle. Han torde vara den löjtnant Stråle av Sjöared, över vilken ett vapen varit i kyrkan uppsatt. Han kallas däri Stråle till Vinternäs. Säterirättigheten upphörde 1680. Har ägts på 1870- och 80-talen av K. G. Åkerblad, samt senare av A.-B. Lemunda sandstensbrott.

Odensberg, $\frac{1}{2}$ m., som 1872 hört tillsammans med Baggeby och Baggebytorp, sammanlagdt $1\frac{1}{2}$ m. om cirka 430 har. Ägdes vid nämnda tid av löjtnanten C. F. de Ron samt 1884 av A. G. Johansson, Djurkälla, på 1890-talet av Arv. Fagergren. Sedermera fränskildes de sistnämnda gårdarna. Odensberg tillhör nu Friden Olofsson.

Ryd, $\frac{3}{4}$ m. om nära 500 har. Har sedan länge tillhört 5 å 6 ägare. — **Ryggesten prästgård** om 1 m., tills. med **Knösen** $\frac{1}{4}$ m. och utj. Kyrktorpet omkr. 300 har. Knösen skänkte Jon Andersson år 1723 till kapellansboställe, men då det blev för dyrt för församlingen att hålla kapellan, lades Knösen till bostället 1735 och kyrkoherden har därefter ensam skött de prästerliga göromålen. Bostaden byggd 1813. — **Råtorp**, $\frac{1}{4}$ m. om 76 har. Ägdes 1883 av kamrer Arvid Becklins stärbhus, 1895 av P. G. Peterssons arvingar och 1910 av G. Petterssons döttrar. — **Rösjö, Stora**, $\frac{1}{4}$ m. om 216, och **Rösjö, Lilla**, $\frac{3}{8}$ m. om 88 har, hava sedan länge 3 ägare. — **Tackebo**, $\frac{1}{4}$ m. om 139 har. Förut under Bona, hör gården nu till statsverket. — **Tubbetorp**, $\frac{1}{4}$ m. om 54 har, som på 1880- och 90-talen tillhörde P. A. Adolfsson, ägdes 1910 och senare tills. med Hult av J. A. Karlsson. — **Västanvik**, $\frac{1}{2}$ m. om 49 har. Förr under Medevi, tillhörde gården på 1880-talet stärbhus samt senare J. A. Karlsson.

Åsandby, 1 m. säteri om 262 har. Tillhörde under 1600-talet majoren Johan Anckarfjell († 1683) och därefter hans änka Margareta Lindeberg († 1703), vidare deras måg, brukspatr. Gabriel Vetterberg, adl. Bergenstråle († 1729) och omkr. 1760 dennes son brukspatr. Nils Bergenstråle. Ägdes senare av exc. Karl Reinh. v. Fersen, vilken 1775 försålde gården till direktören vid ostindiska kompaniet Joh. Abr. Grill. Tillhörde sedermera länge Bona men tillhörde mot slutet av 1800-talet K. G. Åkerblad, 1910 och ännu T. F. Joachimsson.

Åsen, $\frac{1}{2}$ m. om 88 har. Hörde 1687 och 1700 under Bona. Tillhörde 1853 kyrkoh. Anders Holmgren († 1874), vidare dennes son professoren Karl Alb. Vikt. Holmgren samt efter hans död 1905 och ännu stärbhuset.

Åskeberga, $\frac{1}{2}$ m. om 134 har. Tillhörde på 1600-talet fru Ingr. Appelbom. Har sedan länge haft 4 ägare.

Åskebäck, 1 m. om 128 har. Under 1600-talet innehades här en del av släkterna Rotkirch och Natt och Dag. En del tillbyttes kronan av fru Ingrid Appelbom. $\frac{1}{2}$ m. har till senare tid tillhört staten, men äges nu av A. L. Karlson; $\frac{1}{2}$ m. tillhörde 1883 A. F. Andersson samt 1895 och ännu A. Karlsson.

Övriga tillhörigheter:

Medevi hälsobrunn och badanstalt. Är belägen 119 met. över h. och 33 met. över Vättern. Medevi är Sveriges äldsta och mest omtalade hälsokälla. Om orsaken till Medevi brunnns upptäckande gå flera sägner, vilka här anföras.

Enligt en skall en halt bonde, som kommit från Vadstenaorten och skulle till Närke med spannmål, hava rastat härstades, varest han av sin matsäck ätit sig mätt och av vattnet släckt sin törst, då han så hårdt insomnat, att han icke förrän andra dagen kunnat väckas och det med sådan våldsamhet av dem, som ville hava honom vaken, att han i vredesmod sprungit upp, utan att märka sin lamhet vara försvunnen och utan att vidare behöva käpp och krycka.»

Denna sägen berättas även på följande sätt: Långt tillbaka i forntiden, kanske ända i hedenhös, skall en gammal gubbe som vandrade vida omkring i världen, upptäckt denna källa. Han kom midt i en stor skog. Trött och sjuk av vandringen, satte han sig ned vid en håla vari fanns vatten och drack, och blev han icke allenast utvilad utan även helbrägd. Han satte ett märke vid denna håla och fortsatte vandringen men omtalade för det i orten boende folket, att han druckit ett underbart vatten i en källa i skogen, vadan sjuklingar sedan började göra besök där och drucko samt blevo friska. Denne gubbe, säger folket, går ännu varje sommar, nu i osynlig måtto, vid Medevi och dricker brunn. På sin rygg har han inristadt ett årtal, då han upptäckte denna hälsokälla. För omkring ett århundrade tillbaka påstås han ha varit synlig för några då härstades vistande personer, som voro födda i soluppgången en torsdags morgon(!).

Enligt en annan äldre sägen skulle en blind munk, som vid källan blivit övergiven av sin ledare, där fått igen sin syn, sedan han dels druckit av vattnet och dels tvättat sina ögon med detsamma.

I de Palmsköldska samlingarna å Uppsala bibliotek, läses om Medevi, att en italiener Jos. Konstantius († 1698), som sedermera fick anställning i Sverige, i det vatikanska biblioteket i Rom funnit ett manuskript om en surbrunn med ovanlig kraft och verkan, som under påvetiden funnits i Östergötland. Detta skulle just varit Medevi. Men surbrunnarna vid Medevi skulle av munkar vid reformationstiden tillstoprats och överhöljts med stockar, granris och annat. Detta skulle skett antingen av avund, att ingen vidare skulle få draga nytta av vattnet eller också därför att ingen skulle få kännedom om de falska underverk, de föregivit vid vattnets begagnande.

Lagerbring anför efter en berättelse av Soops efterkommande i »Svea rikes historia», följande: Om Medevi brunnns uppfinnande kan tilläggas, att riksrådet G. Soop, som var ägare av Medevi, skall fått första anvisningen på detta vatten i Aachen, där man visat honom en gammal anteckning, att munkarna i Vadstena betjant sig av denna mineraliska brunn och vid avvikandet för reformationens skull förstoppat språnget.

Omöjligt är ju icke, att någon hälsokälla här varit använd redan under äldre tider. Dessa sägner lämnas emellertid i sitt värde, och av Urban Hjärnes relation i detta ämne kan man se, att Medevi brunn icke upptäcktes »aff en händelse, eller någon oviss Gissning, mycket mindre aff någon lättsinnig Nyfikenhet» utan efter ivrigt sökande efter mineralkällor i patriotiskt ändamål, d. v. s. för att även förskaffa Sverige någon brunn i likhet med de då begagnade i utlandet. Den tidens högmögende ivrade mycket här för, och Hjärne nämner bland dessa särskildt rikskanslaren Magnus Gabr. De la Gardie samt guvernörerna Gust.

Soop och Claudius Tott. »Imedlertid är intet försummat», säger Hjärne, »at upsökia och fråga effter allehanda Mineralvatn, reest härt och tvärt, och probe-radt det ena efter det andra, dock inga fullkomliga funnit, uthan at de allenast hade en liknelse der til. Och emedan iag i några åhr intet erhöit, det jag sökte, begynte iag entlig ledas der wed, och twiflade at kunna komma till det mig föresatta Måhlet aff dhetta ährendets framgång; In til den högste GUDh behagade sådant mitt förehafvande nådeligen främia, i det at en Källa i Nyy sochn på Medewij ägor under stora Baggeby begynte blifva rychtbar, äfven då Hög:te Sahl. Herr GUSTAF SOOP samma Godz nyligen hade til sig löst. Hwar öfver den Sahl. Herren, som uthom Landz wed åthskilliga sådana Brun-nar warit, den förhoppning fattade, at han entlig hade funnit det på sina Ägor, som han så ijdigt annorstädes sökt. Sände mig altså 2 Bouteller väl förseglat, dem iag på åthskilligt sätt *proberade*.»

Följande året, eller 1678, reste Hjärne emellertid själv till Medevi och från den 25 juli s. å. daterar sig Medevi källors egentliga upptäckt, enär han då »befant, at thet icke war något gement eller ofulkomligt Watn, uthan en rätt *Martialisk* Suurbun, aff samma innehåld, som andra berömda källor, the mäst äro i roop».

Till att börja trodde man ej mycket på vattnets kraft, och brunnen var följaktligen ej mycket besökt. Men som sedermera flera besökande befunno sig stärkta till sin hälsa och därtill änkedrottning Hedvig Eleonora ankom till Me-devi, så »kommo de från alla orter, så at de intet alla finge rum, uthan måste en stoor deel behielpa sig under bara Himmelen» (se fig. 214 Östgld I sid. 359).

De mineralkällor, som f. n. äro i bruk äro:

Högbrunnen, funnen vintern 1677 och högtidligt invigd den 25 juli 1678. Den har sedan dess, d. v. s. i över 230 år varit använd. Källan blev genast murad och överbyggd med ett åttkantigt trähus, vilket kvarstod ända till 1809, vilket år ett nytt hus uppfördes. Å en sten, insatt i gaveln, stod inristadt: »Återupptagen 1678. Anyo överbyggd 1809.» Detta hus förföll dock snart samt revs 1866. Numera är källan i den ståtliga s. k. Högbrunnssarkaden. Högbrunnsvattnet håller 0,1758 delar kolsyrad järnoxidul på 10,000 del. vatten. Radioaktiviteten är 517 v. e.

Engdahlskällan, upptagen av d:r E. Engdahl, har en järnhalt av 2,63 del. på 10,000 del. vatten.

Kamrerskällan, upptagen 1860 av kamrer Becklin.

Andra källor hava varit *Gustav Adolfskällan*, upptagen i slutet av 1700-talet, överbyggd 1801 och invigd 1802, med ny överbyggnad 1832, som nedrevs 1863; *Amiralskällan*, upptagen, överbyggd och invigd 1810. Denna källa ansågs vara den gamla Rödbrunnen eller Röda källan på skogen, som varit känd och använd redan under katolska tiden, och som skulle blivit funnen så som ovannämnda traditioner förmäla; *Hjärnekällan*, upptagen 1878, samt *Intendentskällan* 1881. Ännu äldre, även nedlagda källor, hava varit *Dalbrunnen*, upptagen och nedlagd redan under 1600-talet, *Wachtmeisterska källan*, upptagen 1800 och 1847 ledd till kallbadanstalten, samt den 1826 upptagna och på 1850-talet nedlagda *Intendentskällan*. — Vattnet har isynnerhet visat sig verksamt mot gikt, reumatism, bleksot, magsyra samt andra oordningar i matsmältningen och underlivsorganen, varjämte gyttebadan användas med fördel mot lamhet och svulster.

Vid Medevi brunns första öppnande bodde tvivelsutan brunnsgästerna i när-liggande torp och byar, men redan under Hedvig Eleonoras tid började man att bebygga platsen, och år 1800 funnos här omkring 50 hus, bland vilka särskildt ännu märkas de bland brunnsparkens uråldriga träd befintliga gamla små bygg-naderna med höga tegeltak och förstugukvistar. Dessa bära ännu namn efter de adliga familjer, som bebodde dem under 1700-talet. Bostadsförhållandena hava alltfjämt förbättrats. Den s. k. intendentsbyggnaden i tre våningar är en av de senast uppförda. — Framför Högbrunnen är en av J. F. Kjellberg mo-

dellerad byst av Urban Hjärne uppsatt år 1878. I societetslokalen har förr funnits ett porträtt av Aurora Königsmark, som här varit brunnsgäst, men detsamma skänktes under senare delen av 1800-talet till statens samlingar. Även kungliga personer hava begagnat Medevi fr. o. m. Hedvig Eleonora t. o. m. medlemmar av nuvarande konungahuset. Av utländska furstar har konung Stanislaus vistats här år 1712.

År 1681 utfärdade Karl XI ett plakat om ordningen härstädes. År 1688, sedan Hedvig Eleonora köpt hemmanet Baggeby, å vars grund brunnen är belägen, jämte flera närbelägna gårdar, anslog hon till fattiga brunnsbesökandes hjälp 20 tunnor spannmål av Vadstena hospitals, senare av Vadstena slotts avrad; år 1694 återlämnades besagda gårdar till Medevi säteri, vars ägare sedermera omhugnat stället. År 1707 utgavs av k. maj:ts råd en förordning för brunnen och 1721 konfirmerades Medevi privilegier.

Men det är icke blott källorna och brunnsdrickningen, som gjort Medevi bemärkt. Behöfliga förbättringar och förändringar hava alltjämt tillkommit. Gymnastik infördes redan 1828. År 1838 anlades Karlsbaderinrättning för naturliga och konstgjorda hälsovatten. Elektricitetsbehandling infördes 1864, och 1846 grundades vattenkuranstalten. Ett tidsenligt badhus uppfördes 1878. Vid den närbelägna Väterstranden erhållas kalla bad, luft- och solbad.

Två lasarett finnas:

K. lasarettet, grundadt av konung Karl XIV Johan år 1818. Enligt bestämmelse skall varje termin mottagas 10 män och 10 kvinnor, i tjänst varande eller avskedade militärer, deras hustrur, änkor eller barn. Lasarettshuset blev färdigt 1820, och sedan dess hava här årligen vårdats 40 personer.

Allmänna lasarettet är sannolikt jämnårigt med brunnen. Till detta beviljades, såsom redan nämnt, 1681 tjugo t: r spannmål av Vadstena avradsspannmål; 1748 tog Serafimerordens-gillet vid sitt återupplivande lasarettet under sin vård; 1781 åtog sig brunns-sällskapet i viss mån tillsynen, och var det icke ovanligt den tiden, att vid brunnen närvarande förmögnare personer kraftigt bidrogo till de sjukas underhåll; 1798 beviljades brunns-sällskapets anhållan att, till vinnande av någon förökning i brunnskassans ringa inkomster, avgift skulle påläggas handlande för deras bodar, lustresande för deras vagnar, etc. etc.; 1801 bestämdes en avgift av 16 sk. bko för varje fattig att utgå från kommunen; 1819 pålades resande virtuoser en avgift av 6 rdr bko; av vinsten på kostpengarna skulle $\frac{2}{3}$ tillfalla lasarettskassan; 1822 bestämdes en inskrivningsavgift av 4 sk. bko för allmogen att erläggas till brunnen och höjdes avgiften till lasarettet till 2 rdr bko, en avgift som sedermera ytterligare höjts. Därtill ha försök i många riktningar vid skilda tider gjorts att skaffa inkomster, t. ex. genom böter för hattavtagning, rökning vid brunnen etc. etc., genom kort- och ståndpenningar samt kollekter, genom anskaffande av biljard, tidningar, karusellgunga, fortepiano, kuglbanan m. m. samt en fattigbössa vid lasarettsgården, som försågs med följande inskrift:

Vänd ej kallsinnigt bort ditt öga,
Du, som lycklig går förbi:
Lägg din gåva häruti,
Blott en skärv. Den är ej föga.
Minns att bifall från det Höga
Skall din vedergällning bli.
Allt vad vi här kunna samla
Blir för kvalets folk ett stöd.
U'slingar i värk och nöd,
Blinda, som i mörkret famla,
Krymplingar bland barn och gamla
Söka hälsan, tigga bröd.

Detta oaktadt voro dock inkomsterna icke tillräckliga att underhålla lasarettet och lasarettsbadhuset, varav det senare ombyggdes 1850 och reparerades 1862. Sedan landstinget tagit hand om länets sjukvård, har även Medevi därav dragit stor fördel. År 1876 beviljade detsamma ett lån å 5,000 kr. till uppförandet av nytt badhus, till vilket även grunden lades år 1877, liksom redan förut ny lasarettbyggnad blivit uppförd med bidrag av samma landsting och i vilket sjuka emottogos första gången 1871. Landstinget lämnar numer årligt anslag till Medevi.

Detta lasarett är av stor betydelse och intager under den tid, som det årligen är öppet, så stort antal patienter, att det däruti i Sverige endast överträffas av de förnämsta sjukhusen inom landet, då sjukantalet i dessa beräknas för hela året. Under åren 1847—66 har antalet av de å lasarettet vårdade varit 11,302 personer eller i medeltal för varje år 565. Av dessa hava 85 proc. tillhört Östergötland. Lasarettet har nu 225 sängar för vardera av de två terminer, i vilka säsongen är indelad. År 1910 vårdades här 467 patienter, varav 88 från andra län. Under en följd av år hava många sökande måst vägras erhållande av lasarettsförmåner på grund av bristande utrymme. Förslag ingavs 1910 till landstinget om ny lasarettbyggnad, men tillsvidare har landstinget stannat vid att anslå 12,000 kr. till uppförande av en sommarbostad vid lasarettet.

De brunnsbesökandes antal i äldre tider hava varit under åren 1776—80 i medeltal 77; 1781—84 i medeltal 144; 1820—66 i medeltal omkr. 145. Antalet allmog, utom de å lasarettet intagna, har under 1800-talet varit 500 å 600. År 1871 besöktes Medevi av 1,453 personer. Antalet besökande för säsongen uppgives nu till omkr. 1,100. Från 1823 finnes en Pauvres-honteuxfond, som fritt lämnar rum, kost och bad.

Ett gammalt bruk här är den s. k. »grötlunken», som varje afton företages av alla brunnsгäster med musik framför de promenerande.

Bland de författare, som sysselsatt sig med Medevi beskrivande i ett eller annat avseende, nämnas Urban Hjärne, J. G. Tranæus, Torbern Bergman, J. Cnattingius och J. Ramstedt, J. Berzelius, Sv. Hedin, F. A. Ekström, A. Wimmerstedt, G. von Düben, A. Levertin m. fl.

Brunnens ägare voro länge desamma, som ägde Medevi säteri (se ovan), men år 1873 inköptes brunnen med tillhörande samt inventarier å auktion för 105,000 kr. av landtränmästaren Hedenstjerna, som samma år försålde brunnen jämte inventarier och hemmanen Palby och Stora Baggeby för 115,000 kr. till ett aktiebolag, vilket 1874 erhöi kungl. stadfästelse. — Avståndet är till Motala 18 och till Askersund 27 km.

Bona tvångsuppföstringsanstalt är förlagd vid egendomen Bona (se ovan) från och med år 1905 (fig 36). Den är avsedd för 100 ynglingar i en ålder av 15, men ej 18 år, som av domstol dömas till insättning i allmän tvångsuppföstringsanstalt. Densamma lyder under en styrelse bestående av ordförande, v. d:o och 3 ledamöter. Förvaltningspersonalen utgöres av direktör, pastor, som därjämte är 1:ste lärare, landbruksinspektör, andre lärare, vilka båda äro avdelningsföreståndare, bokhållare samt läkare. Stadga för anstalten är utfärdad av k. m:t den 15 dec. 1911.

Årliga redogörelser utgivas för varje år för anstaltens verksamhet. Av en dylik för år 1913 — det 9:de verksamhetsåret — inhämtas, att vid årets början kvarvoro från 1912: 98, under året överlämnades 67, utskrevos villkorligt 6 samt återinsattes efter avvikande 2 eller tills. 173 elever. Av dessa utskrevos under året 22, utskrevos villkorligt 27, hemsändes på grund av hovrätts upphävande av häradsrätts bestämmelse 1, olovligt avvikit och ej ertappats 2, vadan vid 1913 års slut kvarvoro 121 elever. Att anstalten är till mycket gagn framgår bäst av det samband, som även efter utskrivningen förekommer i besök vid

anstalten och brevskrivning till anstaltens förvaltningspersonal från utgångna elever. Elevernas sysselsättning består i skolundervisning och religionsvård, arbete i alla grenar, som höra till jordbruk, ångpanneeldning, bräntorvsberedning, renhållning, tvätt, arbete i kök, bageri, skräddare-, skomakare-, snickare- och målareverkstäderna samt i smedjan och mek. verkstaden. Teknisk aftonskola är anordnad sedan 1912. De med bestämdhet utskrivna eleverna hava anställts som jordbruksdrängar 5, trädgårdsdräng 1, byggnadsarbetare 2, snickeriarbetare 2, skrädderiarbetare 2, skomakeriarbetare 1, målare 1, bagare 1, mek. verkstadsarbetare 1 och eldare 1, maskinskötare 1, sjömän 2, musikvolontärer 2. De villkorligt utskrivna ha även fått ungefär likartade anställningar.

35. Uppfostringsanstalten vid Bona.

Även vederkvickande och uppmuntrande sysselsättning komma eleverna till del. Så anordnas emellanåt enklare dagsrumsamkväm, i vilka anstaltens befattningshavares kvinnliga familjemedlemmar och deras barn deltaga. Vid andra tillfällen, t. ex. vid midsommaren, anordnas tävlingar av gymnaster och atleter ävensom andra festligheter. Musikkår är bildad inom elevkretsen.

Förutom de vid egendomen av gammalt befintliga byggnaderna finnes här en ekonomibyggnad, innehållande kyrksal, skolsalar, sjukvårdslokaler, matsal, köksavdelning, bageri och isoleringslokaler. Därtill komma två elevbyggnader, avsedda för 50 elever vardera, jämte ett ångpannehus, jämväl innehållande verkstäder, badstu och tvätterier.

I öfrigt märkas: Björnö utjord, Bläckskogen, Torp, Boön, Fredriksberg, Golby torp, Kavelbäcks kvarn, d:o bränneri, d:o ångsåg, Klockaregården, Medevi mejeri, d:o kvarn, Nykyrka utjordar, bebyggda tillsammans med annan egendom, d:o handelsbod, Perstorp, Risdalen, Röknöhuvud, Skattelyckan, N. o. S. Stockängen, Sundsjötorp, Östanå, en del allmänningslotter m. m.

10. Västra Stenby är sammanslagen av tvenne socknar, fordom kallade Västra Sten och Kälvtan. Den gränsar i nordost till Motala, i öster till Varv och Vinnerstad, i söder till Styra och Fivelstad, i väster

till Hagebyhöga och i nordv. till Vättern. Forna Stens s:n ligger v. Kälvtens i ö. Arealen 3,185 har, varav 3,177 land. Marken är jämn. Rådande jordmänen är i östra delen sand och i västra lera. Såväl Mjölby—Hallsbergs som Vadstena—Fågelstads järnväg genomgå socknen. Dessutom finnas flera landsvägar, bl. a. stora landsvägen emellan Örebro och Vadstena samt två andra större vägar, av vilka den ena leder till Skänninge och den andra till Motala.

År 1334 nämnes *Köluesten* med kyrka och kyrkoherde; kallas 1338 *Kæluesten*, 1361 *Kielevesten* eller *Kælvasteen*. *Stena* nämnes som egen socken 1301 och 1371, *Stene kyrkoby* 1383. Under 1700-talet var *Västra Sten* ett konsistoriellt pastorat med *Kjelfvesten* som annex. Det är icke uteslutet att icke det ursprungliga namnet »Sten» kommer av någon bergborg, som i så fall varit belägen vid Vättern. Från år 1813 hava båda socknarna varit förenade till en under namnet V. Stenby, som haft gemensam kyrka. Ny reglering är föreslagen 1920 och skall enl. densamma V. Stenby förenas med Varv och Styra till ett pastorat. Kyrkan uppfördes 1811 och 1812, på den plats där Kälvtens kyrka förut stått, nära intill allmänna landsvägen samt reparerades senast 1879 och 1912. Antagligen användes vid uppförandet, åtminstone delvis, en del kalksten från de gamla kyrkorna. På grund av Linköpings domkapitels anmälan, att kyrkan var synnerligen bristfällig, föranstaltades av överintendentsämbetet undersökning, och befanns då år 1906 kyrkans väggar så förskjutna, att de företedde en skäligen sorglig syn med sina starka lutningar inåt, taklistens krokiga linjer och dess talrika mursprickor, varjämte kyrkans östra gavel trängts ut och lutade över åt sakristian och en stor rämna uppstått i den södra väggen. Församlingen ålades då att företaga en del åtgärder, för såvidt kyrkan fortfarande skulle få användas till gudstjänstlokal. Å en sten över stora ingången läses: *I konung Karl XIII:s tredje regeringsår 1812 fullbordades Västra Stenby kyrkobyggnad*. Längden är 27 och bredden 12 m. med 600 sittplatser. Värmeanordning. Altartavlan föreställer Kristi korsfästelse och är målad 1798 av Hörberg efter Ehrenstrahl samt har sedan 1819 en tillökning målad av Joh. Fredr. Kock († 1828). Å det över altartavlan förut tomma fältet läses sedan 1912 i en bandslinga: *Herren vände sitt ansikte till dig och give dig frid*. Å södra väggen hänger en tavla, föreställande jungfru Maria med barnet, som förr varit altartavla i Linköpings hospitalskyrka och är hitskänkt av ingenjör Karl Leffler. Orgelverket är av Zetterquist & Son, Örebro, med 12 st. Det gamla orgelverket från 1820 finnes icke kvar. Av fyra ljuskronor äro 3 av mässing och en av trä. En av de förra är skänkt 1756 av kr.-befallningsm. Jonas Johansson Ljunggren och hans maka Kajsa Lisa Hjertstedt; en annan är enligt inskrift inköpt 1722. Dopfunten är av röd kalksten. I sakristian förvaras en gammal värja. Å stora gången är en gravsten över kyrkoherden i Sten Mattias Olai Dingtunensis († 1608) och hans tre söner. Stenen är hitflyttad från Stens kyrka. Kring kanten läses

följande: *Securus recubo hic mundi pertæsus iniqui, Et didici et docui vulnera, CHRISTE, tua.*

En annan gravsten är över »salig Pæder Olofsson i Norresten, fordom inspektör över Östergötlands salltpetter siuderij och landsgiewalldiger († 1649) samt hans »k. hustru gudhfruchtigh H. Margareta Johansdotter († 1672) och deras 4 barn. En sten är »Til åminnelse af Kongelige Cammereraren Högädle Herr Jonas Johansson Ljunggren, född den 18 febr. 1704 och i Herranom saligen död . . . och thes saliga fru Catharina Elisabeth Hjertstedt född den 7 okt. 1705, död i Herranom . . . , som med sina Trenne kiere barn här hvila». En ytterligare sten är över hemmansägaren Bengtsson i Hambra († 1719) och hans hustru Karin Svensdotter († 1725).

Ringklockorna hänga i tornet, som är det gamla. I detsamma finnes ett rum, kalladt S:a Birgittas kammare, där hon säges vilat, när hon gick emellan Vadstena och Ulvåsa. Å storklockan, som är gjuten 1707 samt omgjuten 1758 och 1786 och ursprungligen tillhört Stens kyrka, läses:

Faticini dum sancta parant oracula vates,
Argutum refero jussa verenda melos.
Interea vestrum castos penetrare sacellos
Æthera per nitidum jam feriente sono;
Sed mea pendentis iterum vox signa ruinae
Monstrat et infandos funera bella rogos,
Sollicitate Deum mortalia pectora votis
Auferat indigenis quod sibi cunque nefas.

På lillklockan står med minuskelstil följande inskrift, där orden stå rätt men varje bokstav är bakvänd: *Ave Maria gracia plena dominus tecum benedicta tu in mulieribus.* Denna klocka, som förr tillhört Kälvestens kyrka, synes vara av hög ålder.

Stens griftegård är övergiven samt saknar alla minnesmärken men begagnas som park.

Stens gamla kyrka var av huggen kalksten med en längd av 15 och en bredd av 5,5 meter och belägen 0,75 mil från Vadstena. Dess altartavla med Kristi korsfästelse och de 12 apostlarnas bilder var från katolska tiden. Predikstolen var från 1645. Här fanns ett huvudbanér över kaptenlöjtn. vid Östgöta kav. Erik Töresson, som dog 1689. År 1568 brändes denna kyrka av danskarna. Konung Johan III bidrog till dess återuppförande. Av densamma återfinnas nu endast några rudera.

Kälvestens gamla kyrka hade en längd till tornmuren av 17 och en bredd av 5,5 meter. Hon tros under katolska tiden varit helgad S:t Olof. Altarprydnaden från 1746 bestod av ett krucifix med Moses bild å högra och Johannes döparens å vänstra sidan. Predikstolen var från 1647. Orgelverket hade 5 stämmor. Ringklockorna hängde i trästapel. — Nuvarande kyrkan är belägen 3 km. från Fågelstad och 4 mil från Linköping.

Av runstenar märkas den s. k. Kälvestenstenen av granit, sedan 1812 inmurad i stenfoten åt öster av V. Stenby kyrka. Å densamma läses:

Stygg gjorde detta kummel efter sin son Öjvind. Han föll österut. Den anses vara från omkr. år 900. En annan sten med spår av slingor är lagd i kyrkans västra dörrtröskel. Av fornlämningar i övrigt finnas vid Högera backe (Högarnas backe) flera ättekullar, av vilka den största har 68 stegs omkrets och 4 stegs lutningshöjd. I senare tider hava borttagits åtskilliga i närheten befintliga bautastenar. Om Högarnas backe går den sägen, att inom den skulle bo en gubbe, stor som en åtta-åring. Då han visar sig, skall det tyda på svåra år.

Såväl här som vid Skeppstads stensättning har man förr tändt eldar. Å Fågelstads ägor finnas åtskilliga mindre ättekullar. Vid Fågelstads skattegårds grenadjärtorp fanns ännu omkr. 1875 en 5 fot hög bautasten samt 38 andra stenar, vilka, ehuru tvivelaktigt, antagits bilda en domarekrets. Vid Sjöकुमला äro även några ättekullar. Därstädes omnämnes även ett övergivet kapell, som 1370 användes till tingshus. Lämningar av detta kapell voro ännu 1750 synliga. Nordväst från kyrkan finnes en källa, kallad S:ta Britas källa. Om densamma berättas det, att Birgitta på en vandring emellan Vadstena och Ulvåsa satt sig att vila vid vägen, och då hon därunder talade om sin törst, rann genast källan upp. Under katolska tiden bedrevs här åtskilliga vidskepligheter, och ännu besöker folk gärna densamma. Nära härintill upptogs 1825 en ny källa. — Av funna fornfynd må nämnas fyra armringar av guld, som omkring årsskiftet 1893—94 hittades i Sten, där förr logar haft sin plats. Sju silvertenar och 4 tyska silvermynt äro hittade vid prästgården och en större hornyx under torvupptagning »på flera famnars djup» vid Skaftesgårdet. — Fordom har en liten insjö, Kälven, efter vilken socknen tros ha fått sitt namn, sträckt sig förbi kyrkan till Nyckelby och Freberga, där den genom en bäck utfallit i Vättern. Densamma är sedan länge igenvallad och kallas Tranberga mosse. Den har rikt förråd på brännortv. År 1734 företogs grävningar i denna mosse invid Sjöकुमला, då man påträffade såv och små fisk. Det var svårt att nå botten.

Folkmängden var 1754 omkr. 830, varav 270 i Sten, 1790: 819, 1810: 905, varav 313 i Sten, 1850 1,124, 1870: 1,188, 1910: 1,123 och 1914: 1,107. — Kommunens kassor år 1910: kyrkokassan: kr. 2,096: 08, allm. kassan kr. 3,000, Lövendahlska fonden kr. 5,000, Arvidssonska minnesfonden kr. 1,145: 18. Till socknens fattigvård skänkte fru Ch. Sunnerdahl 1,000 kr. år 1857. — Folkskolan har 1 lärare och 60 skolbarn samt 2 småskolor. — Här finnas 2 handlande och 9 handtverkare.

Gårdar.

Ekeberget, $\frac{1}{4}$ m. om 22 har. Har länge tillhört allmoge. Ägdes 1883 och 1896 av N. Bengtsson samt 1910 av A. G. Sjöberg.

Erikstorp, $\frac{1}{8}$ m. om 33 har. Tillhörde på 1880-talet byggmäst. V. Vernström samt efter hans död och ännu stärbhuset.

Freberga, Södra, 2 m. om 323 har. Ägdes på 1500-talet av mjölnaren Johan Tordsson († 1588), som var fader till den härstädes år 1579 födde pro-

fessoren Joh. Messenius. Egendomen tillhörde på 1850-talet assessoren O. Jansson men såldes sedermera till änkefru Ch. Sunnerdahl i Stockholm, som ägde densamma ännu på 1870-talet. Tillhörde 1883 C. Svensson, 1895 ingenjören E. T. Eklund, senare Oskar Karlberg, som 1915 sålde gården till E. J. Lindvall. Mangården är belägen nära Vättern.

Fågelstad, $2\frac{3}{4}$ m. om 290 har. År 1345 gav Olof i Berga $\frac{1}{2}$ åtting i *Fughlustadhum* till den prebenda, som hans broder Ragvald, fordom borgare och fogde i Linköping, stiftat i Linköpings domkyrka. Bengt Umbekant (lilja i sig.) och hans hustru Kristin Niclissadotter giva med samtycke av sin son och av hustruns två »mågar» till Skänninge nunnekloster år 1386 för uppehålle därstädes under sin livstid $1\frac{1}{2}$ attung jord på en tolfedel när i *Fogelstadha*. S. å. omtalas Folke och Holmgeer härstädes som fastemän. Har sedan länge tillhört 12 ägare.

Grepstad, $1\frac{3}{4}$ m. om 192 har. Kyrkoherden i Ekebyborna Klemens sålde 1336 till Håkan Karlsson de gods i *Grepsta*, vilka Lars av Kastberga givit i sjålaavgift till nämnda sockens kyrka och därvarande präst samt lämnar i stället till kyrkan sina gods i Nässia. År 1370 utfärdade Elaf Djækn i Grepstad vid Sjöकुmla tingställe ett fastebrev å herr Karl Ulvssons vägnar, häradshövding i Aska härad. År 1383 skrives namnet *Grepstadha* och nämnes då Aeliff som häradshövding i Aska, men kallas 1384 Elef, 1386 Elif och senare s. å. Elifuer. En gård här tillhörde under 1600-talet Nils Bielke till Salestad. En halv gård tillhörde fru Karin Bielke, vilken kronan tillbytte sig. Gården har sedan länge varit delad på 7 ägare.

Hamra, 3 m. om 134 har. År 1399 nämnes i ett fastebrev Lafrinz i *Hamar* som i ett brev dat. tre dagar senare kallas Laurins i *Hambre*. Hamra innehades 1687 och 1726 av släkten Lewenhaupt. År 1872 tillhörde $1\frac{1}{2}$ m. sergeant Blomquist, 1882 $1\frac{1}{2}$ m. och 1895 $2\frac{1}{16}$ m. apotekaren Axel Sandberg i Motala. Samtidigt tillhörde $\frac{1}{16}$ m. C. Blick, 1911 A. W. Karlberg, W. Myrberg och A. F. Pihl.

• **Horngårdet**, $\frac{1}{2}$ m. om 23 har. Donerades till Gudm. Bruun men reducerades och anslogs 1684 till Vadstena hospital, dit det sedan hörde under ett par hundra år. Försåldes för icke länge sedan av staten och ägdes 1911 av C. A. Uno.

Hålan, $\frac{1}{2}$ m. om 29 har. Tillhörde på 1880-talet A. Andersson, 1895, då det kallades Toragårde, sjökapten Karl von Diederichs och 1910 A. J. Gustafsson.

Hälsleby, 1 m. om 104 har. Hälften eller $\frac{1}{2}$ m. har varit militieboställe samt tillhör staten; $\frac{1}{2}$ m. har sedan länge haft 3 ägare.

Kulla, $\frac{1}{2}$ m. om 36 har. Har länge haft 5 ägare.

Kälvsten, $\frac{1}{4}$ m. om 26 har. Har hört under Adelsfanan till slutet av 1600-talet. Var senare kapellans- eller komministerboställe. Innehaves nu av församlingen och är utarrenderadt.

Långtorpet, $\frac{1}{4}$ m. om 26 har. *Langhathorp* omnämnes 1383. Tillhörde 1850 direktör Palin, 1853 hans änka, 1882 A. Holmgren, 1895 handl. Bengt Petersson, 1910 A. E. Andersson.

Lårstad, 4 m. om 271 har. År 1278 utfärdade konung Valdemar gåvobrev, dat. Skänninge, å *Luddustadh* till fröken (domicella) Margareta Ragnildsdotter. Denna gåva stadfästades genom ett ytterligare brev, dat. Skara år 1279. Marg. Ragnildsdotter angives där som drottning Sofias hovjungfru. Gårdens namn skrives nu *Lodharstadh*. År 1347 sålde Näskonung Ragneson (sjuuddig stjärna i styckad sköld) till sin farbroder riddaren Anund Finvidsson (lika sig. som brorsonen) för 50 mark pgr $\frac{1}{2}$ attung i *Ladherstad*. Lårstads frälsegård tillhörde 1687 Mattias Soop till Medevi och jungfru B. Stake, 1700 fru Bonde och G. Hård. År 1726 tillhörde en gård K. G. Mörner. Hade 1882 sex och 1896 åtta ägare, därav J. A. Sundströms stärbhus 1 m. och C. J. Andersson 1 m. Ägdes 1910 av 5 ägare. Ett m. Lårstad gästg.gård såldes 1913 av E. Eriksson till Oskar Pettersson från Krigsberga i Örberga.

Norrsten, $3\frac{3}{8}$ m. om 190 har. En del i *Norræsten* skänktes i äldre tid av Johannes och Andreas, Elovs söner, till deras syster Ingegärd i Skänninge för att senare tillfalla det därstädes tilltänkta klostret. Tillhörde 1687 fru Anna Månesköld och 1700 assessoren Torpadie. Har på senare tid haft ända till 16 ägare, bland dem allra senast Karl Magnus Johansson, K. Alb. Malakias Almstedt, P. Joachimsson m. fl. Tillhör nu 13 ägare.

Nyckelby, $3\frac{3}{4}$ m. om 320 har. *Myckelby* omtalas tidigt. År 1402 sålde Sverker Ulvson jord i *Myckelby* i *Kälvesten* till herr Arvid i Egeby. Nyckelby frälse ($1\frac{1}{2}$ m.) tillhörde 1687 och 1700 dels Jöran Ulfspärre, 1726 fru Kr. Natt och Dag, dels 1687 Kristina Soops arvingar, 1700 hovmästarinnan hos dr. Ulrika Eleonora, fru Elsa Bonde, f. Cruus, som säges dött 1716. Har f. n. 9 ägare.

Sjökumla, $2\frac{1}{4}$ m. om 267 har. År 1361 sålde Peter Otharsson i Hamar i Lönsås socken till herr Konrad, sakristian i Linköping, $\frac{1}{4}$ attung jord i *Sjökumblom* i *Kelvestens* socken. *Sjökumbla* omtalas som tingställe sista gången 1370. Vid räfsteting med allmogen i Östergötland år 1399 i Vadstena, där konung Eriks domhavande riddaren Sten Bengtsson (i vapnet 2 bjälkar i sköld under hjälm) och underlagm. i Östergötland Peter Tomasson samt flera riksråd voro närvarande, frändömdes Skänninge kloster en del skattejord, som enligt fogdens i Östergötland Esbjörn Djækn's av nämnden styrkta käromål blivit kronan olagligen avhänd, sedan k. Albrekt mottog regeringen, och genom köp kommit under frälse. Klostret berättigades emellertid till vederlag för denna jord, bl. a. av Magnus Smidh för $\frac{1}{4}$ attung i Sjökumla, som givits klostret för en lägerstad. År 1415 utfärdades fastebrev för det jordaskifte, varigenom Linköpings domkyrkosysselman Jenis Dansson upplät jord i Fågelstad åt Peter Folkesson därstädes i utbyte mot jord i Sjökumla (båda i Kälvestens s:n). En frälsegård här tillhörde senare översten, sed. landshövd. Mårten Lindhjelm († 1720). En gård tillhörde 1872 P. Kindvall och 1910 direktör L. Asp. Har länge haft 12 ägare.

Skaftegärdet, $1\frac{1}{4}$ m. om 70 har. Drotset Bo Jonsson (Grip) byter 1383 bort en del i *Skaphtulsgerdhe*, som då låg i Hagebyhögas s:n, till Skänninge kloster. Denna del hade Bo bekommit av Ulv Jonsson. År 1405 nämnes Peter Svensson i *Skeptelsgerde* och 1417 Jönis Pedharsson i *Skafotolsgierdhe*. En gård här innehades 1687 av släkten Gyllenklou. Har sedan länge haft 5 ägare.

Skoppstad, $1\frac{1}{4}$ m. om 174 har. Hela byn, 8 attungar, ägdes av Vadstena kloster. Tillhörde 1895 A. P. Andersson och L. Jönsson till hälften vardera samt senare P. V. Andersson och A. E. V. Larsson.

Sten, $3\frac{1}{8}$ m. om 191 har. År 1371 testamenterade Botilda Benktsdotter till det under byggnad varande klostret i Vadstena, allt vad hon ägde i *Stena*. En gård här har innehafts av Töres Eriksson samt av hans son kaptenen Erik Töresson († 1689); $2\frac{1}{2}$ m. har länge haft 11 men nu 10 ägare. 1 m. är kyrkoherdeboställe.

Tuddarp, 1 m. om 153 har. Helga Benktsdotter skänkte 1374 till Vadstena kloster under byggnad bl. a. skogen i *Tuddatorp*. S. å. utfärdades fastebrev å den del härstädes som Ödgor i Tuddarp sålt till Vadstena klosterbyggnad för 10 mark pgr. År 1375 nämnes åter Ödger i Tuddarp (som fastevittne). Bryniolf i Motala sålde 1377 Tuddarp till riddaren Lekos änka fru Katarina. Frälseg. ägdes 1687 och 1700 av Gabr. Gyllengrip och 1726 av fröken Kristina Gyllenstjerna, 1853 av löjtnanten sedermera amiralen Aug. Gust. Reinhold von Feilitzen, 1872 och 1882 av Göta kanalbolag, 1895 och ännu till $23\frac{3}{4}$ m. av A. E. Petersson och $\frac{1}{24}$ m. av V. Vernström samt 1910 av hans stärbhus.

Örvad, 1 m. om 86 har. *Örawad* nämnes 1383. Tillhörde jämte en del av Nyckelby 1872 Maria K. Jonsson, 1895 A. A. Andersson och 1910 J. Andersson.

Övriga tillhörigheter: Sjökumla svagdricksbryggeri, Eriksdal, Fålehagen, Gustavslund, Harlingstorps utjord, Ingridsborg, Sjöhyddan, Skogslund, Stubbehagen, Torstorp m. fl.

Bankekinds härad

ingår i Åkerbo, Bankekinds och Hanekinds domsaga, som utgör ett tingslag samt ett fögderi. Gränsar i ö. till Skärkind och N. Tjusts häraden, det senare i Kalmar län, i n. till Skärkind och Åkerbo, i sydv. till Hanekind och Kind. Socknarna äro Askeby, Bankekind (före 1904 Svinstad), Björsäter, Grebo, Vårdsberg, Värna, Åtvid och Örtomta, vilka utom Björsäter tillhöra Bankekinds kontrakt. Häradet utgör ett länsmansdistrikt. Arealen är 56,346 har, därav land 50,833, kontraktets 44,464 har.

Namnet härledes från personnamnet Banke och ordet kind, taget i betydelsen barn, släkt. Banke har måhända varit den förste häradshövdingen eller också en betydande man inom orten samt bebott Banka egendom.

Bankekinds härad nämnes med namnet *Bakkakind* första gången 1401, då Johan Gudmundsson var »hærezhyfingha» här. Omnämnes vidare år 1406, då samme Gudmundsson, såsom häradshövding och domhavande »ärlig mans och välbördige Esbjörns Djäkns vägnar» över *Bankakinde heradhe* utfärdar ett fastebrev. Gudmundsson, som bodde i Erikstad, var alltså endast underhäradshövding. Som sådan förekommer han sista gången år 1413. Häradet kallas senare år 1406 *Bankakynda*, 1407 *Bakakind*. År 1409 säges Mogata socken tillhöra Bankekinds h:d, utan tveivel av misstag eller felskrivning. Skrivs 1411 *Banchakinda*.

År 1413, i november, hölls räfsteting i Linköping med Bankekinds härads allmoge under Linköpingsbiskopen Knut och riddaren och östgötalagm. Ivar Nilsson. Nämndemän voro Olof i Hviskarö (Viskeryd, Vårdsbergs socken), Tyrkil i Gynkelösa (Ginkelösa, Vårdsb. s:n), Jöns i Joarstorp (Jordstorp, Bankekinds s:n), Ragvald i Kläpinge, Arvid i Fröslunda (Bankekinds s:n), Hemming i Flädre (Fläret, Askeby s:n), Botvid i Awerstadhum (Öfverstad, Askeby s:n), Harald i Klipstadha (Klefstad, Örtomta s:n), Sune i Bryningxzåås (Brunsås? i Örtomta s:n), Johan i Wärna, Johan i Forsa och Ingolf i Norby (Grebo s:n).

I slutet av 1300-talet var Sten Stensson (Bielke) häradshövding här. Han var därjämte lagman i Västmanland. År 1506 innehade riksföreståndaren Svante Nilsson häradet. Å hans vägnar var Johan Ulv domhavande. Synes i övrigt under 1500-talet åtminstone till en tid och till större delen följt Ydre h:d. Från år 1544 hade riksrådet Axel Eriksson (Bielke) Bankekind i förläning, vilken förläning vid hans död 1559 indrogs med 1561 års ränta. På 1650-talet var Bankekind förenadt med Kind och Ydre till en domsaga. År 1718 förordnades, att Åkerbo och Bankekinds häraders fögderi samt Hanekinds och Valkebo d:o skulle utgöra första häradsdömet av Linköpings lagsaga. Denna nya organisation av häradena inom landskapet ogillades emellertid från flera håll, och redan den 22

april 1719 utkom ny förordning, varigenom rättegångsinstanserna återställdes i förutvarande skick.

Äldre författare förlägga häradets äldsta tingsställe till Örtomta s:n, där en stenkrets å den s. k. Landstuguåkern vid Brunnsås ända till senare tider utvisat denna plats. År 1361 bodde domhavanden i Sörby, åtminstone numera och sedan länge tillhörande Örtomta s:n. Omkring år 1858 blev detta s. k. domaresäte genom sprängning och utgrävning förstördt. År 1369 och ännu 1376 var tingsstället vid *Slaetamo*. Även vid Redinge tingsgård i Grebo s:n omtalas en domarering. Utom fördjupningar efter bortförda stenar finnas ännu kvar fem av dem på 7 stegs avstånd från varandra, ehuru kullfallna. Äldre personer veta att berätta, att denna hagmark förr kallades Rislehagen, ehuru detta namn numera är ur bruk. År 1382 hölls ting vid *Rytzla*, då bl. a. jord i »dotho Rytzlom» överläts till Mattias i Vintergata. Befinnes senare omnämndt 1389 och 1391. En handling av den 3 aug. 1407 befinnes daterad *Risla*, och det säges uttryckligen, att det i handlingen omnämnda var gjordt å rätt tingstad och rätt tingsdag. Något senare s. å. skrives namnet *Ryzla*, 1408 *Ryzzla*, 1409 *Rizla*, 1410 *Rizla ting* o. s. v. Senare har ting hållits i Svinstads (Bankekinds) s:n, först vid Lerboga, sedan vid Fillinge gästgivaregård och från 1754 vid kyrkan, vilket är tingshus där uppfördes. Sedermera uppfördes tingshus vid Fillinge, där ting höllos till dess häradets tingsplats förflyttades till Linköping samtidigt som Åkerbo, Hanekinds och Bankekinds härader från och med 1889 års början sammanslogos till en domsaga och ett tingslag. Till omkring nämnda tid hade här uppförts en ny tingshusbyggnad i tre våningar med boställsvåning för domhavanden. I tingsalen finnes å väggen bakom domarebordet en större oljemålning, framställande Salomos dom över de båda barnen av Per Hörberg, renoverad av G. A. Engman. Dessutom finnas här porträtt i olja av lagm. Gust. von Rök, hh. i Bankekinds h:d 1805—1852, måladt 1852 av G. A. Engman. Under det samma läses: »*Tacksamma häradsboar hafva åt sig och efterkommande velat bevara bilden af den mångårige högt aktade och älskade domaren.*» Båda dessa oljemålningar äro hitflyttade från tingshuset vid Fillinge. Därjämte är därifrån hitflyttad en minnessten med inskrift: »*Christian Brandt, häradshöfding i Bankekinds och Hanekinds härader, skipade lagen med upplysning och rättvisa. Främjade ordning och dygd. Belönades med allmänt förtroende. Efter hans död 1803 tecknades domsagens erkänsla på denna sten.*» Vidare finnas porträtt i olja av häradsh. Klas Peter Bursie, f. 1806, † 1869, måladt 1871 av Karl Henr. Vallberg, av f. d. hovrättsrådet Klas Gust. Livijn, hh. här 1869—1888, måladt 1892 av M. Beskow, samt av Fritiof Oskar Gust. Gustavson, hh. här 1889—1908, måladt av Betzy Åhlström.

Häradets sigill framställer en kälkbanke.

Socknar.

1. **Askeby** gränsar i ö. till Örtomta, i s. till Bankekind, i v. till Bankekind och Vårdsberg samt i n. till Törnevalla och Gistad. Med en areal av 2,294 har, därav 2,275 land, är marken i mellersta delen av socknen från norr till söder en slättbygd med enstaka höjder, vilka mot gränserna i öster och väster övergå till sammanhängande höjdsträckningar. Större sjöar saknas. Jordmånen är i det hela en blandning av sand, lera och svartmylla. — Mellersta Östergötlands järnväg genomgår socknen med stationen Askeby. Landsvägen från Linköping kommer från Bankekind och går genom södra delen förbi kyrkan till Örtomta.

Askaby, Asheby, Aschaby, Ascaby omnämnes länge endast som kloster, första gången 1234. Det är först år 1382, som *Askaby soku* i nu kända äldre handlingar omtalas. Redan därförut eller 1379 nämnes herr Olof i Askeby. Utan allt tvivel lydde socknen under klostrets patronatsrätt, liksom Olavi kyrka i Norrköping och Svinstads kyrka. I ett påvligt brev av 1400 sägas dessa två kyrkor i 40 år tillhört klostret, och det har blivit sagdt, att Askeby s:n var patronellt till klostret omkr. år 1400 under namn av »Askaby klostres sochen». Under åren 1555—1581 var socknen annex till Vårdsberg men sistnämnda år fick Askeby egen kyrkoherde och prästgård. Har sedan dess varit konsist. pastorat. Om Askeby pastorats förening med Bankekinds hänvisas till denna sistnämnda s:n. — Kyrkan (fig. 36), ursprungligen klosterkyrka, är mycket gammal samt byggd med stor omsorg, vadan den kunnat motstå all den förstörelse och de förändringar hon fått undergå. K. G. Brunius (Konstanteckningar 1849) skriver följande om densamma:

»Askeby klosterkyrka består av en äldre del åt v. och en yngre åt ö., den förra av gråsten, den senare av tegelsten. Dessa delar, av vilka den äldre är utförd i rundbågs-, den senare i spetsbågsstil, äro åtskilda av en spetsig triumfbåge. Den äldre delen, som håller nära 100 fot i yttre längd och $33\frac{1}{2}$ i bredd, utgöres av ett skepp med torn i v., vilka båda äro lika breda. Skeppet betäckes med fyra väl slagna korsvalv, som, vilande på trespåriga sido- och hörnpilastrar, ha 1 fot breda kant- och huvudbågar med trestaviga korsbågar och fyrkantiga slutstenar. Dithörande fält äro lågkupiga. Dessa takvalv och pilastrar äro av tegel. Å s. sidan nära skeppets v. ända är en rundbågig dörröppning med enkel skarpkantig omfattning, som saknar dörrfält. Å samma sida finnas fem ganska små fönsteröppningar med nära 20 fot höga bröstningar.¹ Det är uppenbart, att kyrkan, ehuru omgivningsmurarna äro $4\frac{1}{2}$ fot tjocka, ursprungligen haft basiliketak. Likväl ådagalägga nyssbeskrivna takvalv en hög ålder. Tornets 1:sta och 2:dra avdelning äro i behåll. Den nedra betäckes med korsvalv av kalkflis, den övra med tunnvalv av tegel på vederlag i s. och n. En rak trappa i s. och en i n. sidomuren uppleda genom små dörröppningar från nedre till övre avdelningen. Dessa trappor, som gå från ö. till v., bestå av kalkflis. I övre avdelningen finnes på mitten av ö. väggen en halvrund altarnisch och vid varje sida därom en muröppning. Övre avdelningen är alltså inrättad till bönkapell. — Tornet, vars omgivningsmurar äro 6 fot tjocka, har ursprungligen varit en avdelning högre och har liksom i Bjälbo tillkommit som skydd

¹ Dessa äro nu igensatta.

vid fientligt anfall.» . . . Å skeppets s. sida nära ö. ändan ligger en fyrkantig utbyggnad av tuktad grästen, betäckt med halvrundt tunnvalv på vederlag i v. och ö. Utbyggnaden, som haft en rundbågig ingång från s. har en rundel med hjälmvalv i ö. Å rundelens varje sida märkes ett fyrkantigt väggskap. De yttre hörnen hava smala pilastrar, till vilka rundbåriga gesimser sluta sig. Det tyckes, som utbyggnaden, som röjer hög ålder, varit ett altarkor, likt det vid Heda kyrka, ehuru mindre.

Efter bortbrytande av kyrkans gamla kor, har den nyare delen uppförts 1418. Denna del består av 2 kvadrater och tresidig alturvägg i ö. samt betäckes med 2 korsvalv och ett sexkupigt kappvalv. Alla valvavdelningarnas svicklar motsvaras av yttre strävpelare av $4\frac{1}{2}$ fots tjocklek och 5 fots framsprång. Takvalven, samtida med omgivningsmurarna, vila på trestaviga pilastrar och krag-

36. Åskeby kyrka.

stenar. Två pilastrar intaga näml. de v. hörnen, fyra alturväggens vinklar och en pilaster står där framför å varje långsida, men de båda korsvalvens skiljebåge uppbäres av 2 kragstenar. Varje pilaster utgöres av en grövre halvkolonn med enkel bas och kapital samt en platt list och en rundstav å varje sida. Kragstenarna likna knoppar. Takvalven ha fina, runda kantbågar jämte väggar men karnisade skilje- och korsbågar. Tre fönsteröppningar å varje långsida och tre å alturväggen ha höga bröstningar. De inre omfattningarna prydas med 4 språng, av vilka det första är rundstavigt, det andra skarpkantigt, det tredje avskuret, det fjärde åter skarpkantigt. De yttre omfattningarna siras med två runstavar och där emellan ett avskuret hörn. Inre och yttre fönsterplattor äro branta. Denna tillbyggnad, som håller i inre bredd $27\frac{3}{4}$ fot och i längd till alturväggens början 47, har en 2 fot hög sockel utan framsprång, består av tuktad täml. klumpig grästen. Allt det övriga är av tegel, som i synnerhet i pilastrarna visar sig vara väl formad och skuren. Det märkes påtagligen, att triumfbågen, som håller $5\frac{1}{3}$ f. i murtjocklek och saknar vederlagslister, tillkommit vid den nyare delens uppförande. Hela denna tillbyggnad, som varit ut- och invändigt fogstruken, är överkalkad.

Å äldre delens norra sida ligger ett vapenhus, som betäckes med korsvalv och å den nyares n. sida en sakristia med 2 sådana. Sakristians båda korsvalv sakna hörnpilastrar och ha enstaviga karnisade skilje- och korsbågar men enstaviga runda kantbågar. Härvid bör dock märkas, att båda korsvalven jämte kyrko-

väggen uppbäras av en enspängig sidopilaster och 1 fot breda kantbågar. Denna pilaster med dithörande kantbågar har tillkommit till undvikande av takvalvens inhuggning. Sakristian är uppförd av gråsten men takvalven av tegelsten. En sidobyggnad med takvalv, belägen mellan vapenhuset och sakristian, är även en tillsats från medeltiden.

Andr. Lindblom har även (Fornvännen 1908) lämnat en beskrivning av kyrkan, särskildt med avseende å tornet. I denna uppsats framhålles bl. a., huru som kyrkan fordom bestod »av torn, långhus, ett lägre kor samt troligen apsis». År 1444 ersattes det gamla koret av ett nytt med tresidig avslutning, uppfördt av tegel i munkförband. Antagligen inslogos samtidigt långhusets trenne kryssvalv. Ännu senare är sakristian å korets n. sida. Å samma sida funnos fordom tillbyggnader, av vilka åtminstone en härstammade från romansk tid. I s. har långhuset en av rundbågsgešims och lisener prydd, apsisförsedd utbyggnad, som medelst en stor rundbågig öppning stått i förbindelse med detsamma . . .» Denna utbyggnad anser L. vara samtidig med långhuset samt påpekar, huru denna anläggning i stort sett är av samma typ som redan under 900-talet uppträder i Sachsen.¹ »Ursprungligen», fortsätter L., »hade vardera av långhusets n. och s. sidor en rundbågig dörröppning längst i v. samt ganska stora, vidsmygiga fönster nära takkanten, 3 å n. 4 å s. sidan.» L. giver bevis för, att långhuset haft öppen takstol.

Efter en brand 1609 revs tornets övre del och står nu under samma vattentak som den övriga delen av kyrkan. Som fönster tjäna två fyrkantiga, smala gluggar. I den s. är ännu träramen och gallret, ett enkelt järnkors, kvar. Dessutom två rundfönster å ömse sidor om västra huvudingången. Genom två trappor kom man fordom till andra våningen. »Enkel, nästan grov», säger L. till sist, »ter sig den gamla kyrkan. Inga skulpturala detaljer, ingen finare bearbetning av materialet. Men något primitivt eller ofullkomligt arbete möta vi ej. Valven äro förvånansvärdt väl slagna, ingen oregelbundenhet råder, t. ex. med avseende på murtjockleken.» I en not tillägges, att från en av utbyggnaderna å n. sidan härstamma några märkliga sandstensskulpturer. När denna utbyggnad tillkommit, kan ej säkert avgöras, men skulpturerna torde hänvisa på tiden senast omkring 1200.

Kyrkan, som under katolska tiden var helgad jungfru Maria och S:t Olof, har åtskilliga gånger undergått eldsolyckor. År 1567 härjades den av danskarna, som under Rantzow trängt upp ända till Östergötland. Av våld skadades den 1537, 1609 och 1700. Under katolska tiden begagnades kyrkan gemensamt av klostret och socknen. Klosterfolket hade då sin plats i den östra delen av kyrkan. Tvenne valvavdelningar av den äldre kyrkan hava länge begagnats som magasin och kolbod, men denna del av kyrkan, eller det ursprungliga tornet, förändrades år 1913 till gravkapell. Nedersta våningen hade i äldre tid varit ett kapell med altarnisch å östra väggen. På båda sidor om densamma voro ingångar till kyrkan. Upplýsningen kom, som redan nämnts, huvudsakligen från två rundfönster i väster. I andra våningen var ett likartadt kapell, till vilket man kom genom de två ovan omnämnda trapporna i murarna. Efter bestämmelse av arkitekten J. Dahl upptogs åter de gamla fönstren och dörren. Ett nytt altare av tegel uppmurades och täcktes med en äldre altarskiva, som länge legat i kyrkgolvet. På varje sida om gravkapellet är ett sidorum. — Altartavlan, som är må-

¹ En dylik byggnad har även funnits åt norr, men densamma nedrevs på 1870-talet.

lad av artisten Engman, föreställer Kristi himmelsfärd. Orgel om 9 st. från 1878. Predikstolen över altaret. Värmeugn. Kyrkan har 400 sittplatser. Bland personer, som här äro begravna, nämnas riksrådet och riddaren Nils Sigritsson (Natt och Dag) † 1299. — År 1693, då en grav skulle muras under korgolvet, fann man lämningar av en hästhud i jorden. Det säges, att någon, som stupat i krig, skulle blivit begravnen i densamma. — Följande inskrift har förr funnits på ett av valven i den nyare delen av kyrkan: *Ad honorem dei, memoriam beate virginis Mariæ, et usum sacri ordinis Bernhardini, anno domini e'o . CD . X . VIII exstructa est hæ domus a religiosa Domina Anna, prædicante Domino Olavo.* Denna inskrift, som fanns kvar ännu 1818, har sedermera blivit övermålad. År 1914 upptäcktes kalkmålningar från omkr. 1500-talet. Målningarna, som äro i rött, svart och grönt, framställa bladmönster av sen-gotisk och renässanskaraktär. En gammal dopfunt av sten finnes. Dessutom en dopskål i form av en bågare av mässing. Å densamma läses: *Vyrðige och vällärde Her Prost her Abraham Aschani. Anno 1693 den 6 mars. Utan ehn warder fød af watn och andenom kan han icke ingå i Guds rike. Ti det som er fød af ket tet är ket och tet som är fød af andenom tet är ande. Låter barnen komma til mig och förmenar them icke, ti sodana hörer Guds rike til.* Kyrkans nattvardskalk har på foten med munkstil under den korsfästes bild inskriften: *oretur*; på andra sidan foten är Bondevapnet (en båt). Handtaget har inskriften: *ihesus*. Försättning på kalkens inskrift, som fanns kvar ännu för ett par tiotal av år sedan, var (*oretur*) *pro thordæne bonde rørikson milite, qui fecit hæ calicem parari ad honorem beate birgitte*, d. v. s.: Bed för riddaren Tord Röriksson Bonde, som gjorde denna kalk den heliga Birgitta till heder. Själva skålen är av senare tillverkning än foten. B. avled vid hög ålder 1417 och är begravnen i Vadstena. Ljuskronorna av mässing äro fyra, av vilka enl. inskrifter: 1. är given i testamente av prosten Nils Aurelius och hans fru Maria Aschania 1756; 2. i testamente efter assessoren och härads-hövdingen Joh. Haumbler († på Öjeby den 15 jan. 1736); 3. till åmin-nelse av häradshövdingen Georg Montan († på Öjeby den 30 juni 1736). En krona är utan inskrift.

37. Maria med frälsaren.

Bland äldre inventarier är å n. kyrkoväggen en tavla, förest. Jesus välsign. barnen samt ett krucifix från 1400-talet. I sakristian är ett helgon-skåp, vartill dörrarna saknas. Det framställer Maria sittande under en baldakin med frälsarens kropp över knäet. Det är ett väl snidadt arbete med en höjd av 1,86 m. och en bredd av 89 cm. (fig. 37). Å läk-

taren förvaras en altarprydnad med 30 bilder, förest. Jesus och apostlarna i nedre raden; i övre: bebådelsen, jungfru Maria, de tre vise männen o. s. v. En 2 m. lång och 16 cm. bred bård i silke, guld och silver till ett altartäcke har ett Kristushuvud (eller den krönta Maria) med inskriften i munkstil *HIELP—MARIA* ävensom små vapensköldar och andra ornament. Å en äldre mässhake är den korsfäste Kristus utbroderad. Dessutom finnes en »stola», sådan som användes vid prästinvingning i romerska kyrkan, och som skulle påminna om Herrens ok. — Ringklockorna hänga i en låg klockstapel. Båda äro omgjutna 1817 i Jönköping av Jonas M. Fries. Den större har, förutom namn å samtida landshövding, biskop och kyrkoherde, följande inskrift: *I folk bærer fram Herranom Hans namns ära. Bærer, skænker och kommer i Hans gårde. Tillbeder Herran i heligo prydnung. Hela världen frukte honom.* Å den mindre: *Kommer læten oss tillbedje och knæböje och nederfalla for Herranom.* — Avst. till Linköping är 1,5 mil.

Av fornlämningar märkes en runsten å L. Greby ägor i en hagbacke ovanför vadet vid torpet Vadet. Stenen är rest av två personer över Skär, sin (frände) god. Inskriften meddelar vidare, att Gerlög och ännu en person läto göra den i ån varande bron. Av denna bro finnes sedan långliga tider icke något spår. — Väster om Juby är en stensättning, 3,5 m. i omkrets och bestående av 9 stenar, av vilka den störste är 11,7 m. hög. Inom stensättningen är en grop. Nära därintill finnes dessutom en krets av lägre kullerstenar. Utan tvivel utmärka dessa stensättningar ett s. k. domaresäte. — Två högar jämte en treudd inom ett större gravfält vid Solberga hava nyligen blivit undersökta. I de förstnämnda funnos gravfynd, nu i statens samlingar. Därjämte märkas stensättningar icke långt från Juby östergård och å prästgårdens ägor samt ett gravfält å Överstads ägor. — Av Askeby klosterbyggnader återstå nu — förutom kyrkan — endast några murrester vid kyrkans sydv. sida och en grov gråstensmur under klockstapeln.

Askaby nunnekloster var fordom beläget inom socknen. Tiden för anläggandet av detta kloster, instiftadt för nunnor av cisterciensorden, är obekant. I ett påvebrev av 1403 säges uttryckligen, att klostret är ett cistercienskloster. Första gången klostret befinnes omnämndt, säges vara, då det nämnes i en av klostrets äldre handlingar, en skyddsbulla, utfärdad av påven Lucius III (1181—1185). Moderkloster var Vreta, men Askaby erhöi aldrig den betydelse som moderklostret, och om dess första tid ha urkunderna föga eller intet att meddela. I ett brev från omkr. år 1240 omnämnes »Askaby kloster i skornabergh». I aug. 1261 vistades Linköpingsbiskopen Henrik härstädes, då han härifrån utfärdade ett brev. Under 1300- och 1400-talen ihågkommes klostret allt emellanåt i testamenten, ofta med penningegåvor, såsom 1314, då lagman Birger Persson uppgör sin avl. hustrus, Ingeborgs, testamente. Dessa voro S:a Birgittas föräldrar. I det i fängelset år 1318 uppgjorda testamentet ihågkomms klostret av hertigarna Erik och Valdemar. År 1346 testamenterade

k. Magnus och drottn. Blanka 20 mark hit o. s. v. Paven Bonifatius IX stadfästade genom en bulla av år 1400 klostrets privilegier och gods, bland vilka senare nämnes, förutom S:t Olofs kyrka och prästgård i Norrköping, även Svinstads s:n, vilka, såsom förut är nämnt, då redan i 40 år legat under klostret. K. Kristofer utfärdade under sin eriksgata 1442 skyddsbrev för Askaby kloster; likaså konungarna Karl VIII 1450 samt Kristian I 1458. K. Johan II bekräftade klostrets friheter i brev, dat. Linköping 1498. År 1518 utfärdades det sista avlatsbrevet för Askaby klostres nunnor. År 1521 besökte Gustav I såsom rikshövitsman klostret samt utgav då för detsamma ett beskärmebrev. Vi se alltså, huru detta kloster alltjämt var i hågkomst hos äldre tiders mer framstående personer. Men klostret var även utsatt för intrång från utomstående. Av sådan anledning gav påven Bonifatius IX år 1403 i uppdrag åt ärkebiskopen, Strängnäs-biskopen och ärkedjaken i Linköping att giva klostret skydd emot dem, som enligt abbedissans klagan förorsakat detsamma förluster. Bl. a. hade intyg utfärdats år 1400, dat. Vadstena kloster, att konung Albrekt »många år förut» under åberopande av jus patronatus för Linköpingsbiskopen, presenterat en tysk präst, som var konungens kapellan och »commensalis», till kyrkoherde vid S. Olavi kyrka i Norrköping. Den dåvarande abbedissan i Askaby Ingrid Ingemarsdotter hade emellertid bestridt denna presentation och konungens förmenta patronatsrätt samt genom klostrets syssломän tillställt konungen och biskopen en gammal påvlig bulla, varigenom såväl S. Olavi som Svinstads kyrkors förening med Askaby kloster blivit stadfästad. På grund härav hade konungen avstått från sina anspråk. Vidare omtalas i detta brev, att rådmän, borgmästare och borgerskap i Norrköping hos biskopen gjort anspråk på presentationsrätten vid Olavi kyrka och icke godtagit förklaringen att efter den vådeld, som flera år förut lagt klostret i aska, den dåvarande biskopen i Linköping med Norrköpings borgerskaps samtycke förenat kyrkan med klostret. Inför hela borgerskapet hade då offentlig och strängligen borgerskapets intrång i klostrets rätt över S. Olavi kyrka förbjudits för all framtid.

Klostrets bästa egendomar voro belägna inom Bankekinds och Göstrings härader. — År 1377 övergicks klostret av eldsvåda, men sattes ånyo i stånd, och samma år påbjöd konung Albrekt, att varje svensk, som åt sitt eget bröd, skulle till klostrets upphjälpande lämna 1 örtug i penningar. Bo Jonsson (Grip) m. fl. lämnade även härtill sina rikliga bidrag. Biskop Nils i Linköping utfärdade s. å. den 22 juli från Munkaboda avlatsbrev för alla dem, vilka till utskickade från klostret lämnade hjälp och understöd till detsammes återuppyggande. Under 1400-talet undergick klostret eldsvåda två gånger. Med Västerås recess 1527 gick Askaby liksom landets övriga kloster sin undergång till mötes. Dess gods och ägodelar indrogos till kronan eller återgingo till adeln, vars förfäder bortskänkt desamma. Konung Gustav förde klostrets dyrbarheter till skattkammaren i Stockholm. Nunnornas antal förminskades

därefter även, och 1529 stod klostret under uppsikt av abbedissan i Vreta. Sigrïd Botolfsdotter, vilken nämnda år ålades att för Vreta och Askaby kloster årligen inbetala 300 mark. År 1537 ödelades genom eldsvåda klostret helt och hållet, och därefter antingen såldes eller lämnades dess gods i förläning åt förtjänta män. Så fick riksrådet Svante Sture av dessa 2 gårdar i Flädra, en i Ögby m. m., och riksrådet Axel Eriksson (Bielke) hade från år 1544 och till sin död 1559 Askeby landboar på förläning, vilken tillsammans med den övriga förläningen indrogs med 1561 års ränta.

Konung Johan III, som hade mycken omsorg om klostrens bevarande i allmänhet, befallde år 1576 ståthållaren i Östergötland Johan Axelson (Bielke), att han icke skulle låta Askaby helt och hållet förfalla utan upprätta det ånyo. Denna befallning blev likväl icke verkställd. Ett av skälen härtill torde kunna sökas däruti, att Bielke icke fullt två månader efter befallningens utfärdande avled. Endast kyrkan blev bevarad. — Klosterträdgården, »som icke har varit liten», har nu i långliga tider varit åker under kyrkoherdebostället.

Socknens folkmängd var omkr. 1754: 520, 1790: 585, 1830: 651, 1873: 683, 1910: 634 och 1914: 622 med en minskning av 15 från 1913. — Kommunens kassor 1910: kyrkokassan kr. 1,024: 89; fattigkassan 6,731: 68; Rehnbergska fonden 709: 97. År 1775 anlades här genom landskamreraren Ekeroths nit ett sockenmagasin, som 1815 var det största i Östergötland. — Folkskolan: 1 lärare med 50 skolbarn; småskola med 1 lärarinna. Här bo 1 handl. och 7 handtverkare.

Gårdar.

Askeby, 2 m., 145 har. Att denna by är av hög ålder, framgår av, att såväl socknen som klostret påtagligen fått namn efter densamma. I övrigt må här nämnas, att enligt 1700 års jordebok har ett flertal av socknens gårdar tillhört klostret, nämligen 29 av 39¹/₃ m. En del här har under 1600-talet tillhört Gust. Bonde. Östergården 1 m. tillhörde på 1880- och 1890-talen P. R. Gudmundsson samt norrgården under samma tid tillsammans med Kungshagen S. G. Andersson. År 1910 hade gårdarna 6 ägare.

Fläret, 2 m. om 337 har. Häming i *Flædhr* nämnes 1406 och Jöns i d:o 1407, som fastemän. Under 1600- och 1700-talen samt ännu 1853 hörde Fläret under Ekenäs, vid sistnämnda tid såsom frälse, f. d. rå och rör. Hörde senare och hör ännu under Svenneby.

Greby, 3 m. om 223 har. År 1379 skänkte Holmsten Ingolvsson till Askeby kloster 8¹/₂ spansks avgäld i *Norra Gridby*. År 1391 omtalas Peter ävensom Sven i *Gridhby*. År 1406 avsade sig Lafrins Fröstensson i Överstad till Askeby klostrets förmån sina anspråk på *Norra Gridby*. Några gårdar har Gust. Kurck innehaft genom donation. Gårdarna kallas sedermera Stora och Lilla Greby. Stora Greby 1¹/₃ m. har varit militärboställe, till dess det indrogs vid 1875 års lönereglering för armébefälet till statsverket, till vilket det fortfarande hör. Lilla Greby, 1¹/₂ m., blev skatte 1813 och tillhörde 1825 kaptenen Talén, 1852 pastor Per Axel Stenhammar († 1853), 1882 A. J. Gudmundsson, 1895 O. F. och Maria Gudmundsson och 1910 F. N. Jonsson m. fl., tills. 3 ägare.

Holmetorp, 1 m., 47 har, varav ¹/₄ m. löstes till skatte 1807. Tillhörde

1825 hovkamreraren Dahlgren, 1882 N. Herm. Hoffstedt, 1895 C. A. Hansson och 1910 A. E. Pettersson.

Juby, $3\frac{1}{2}$ m., 290 har. Peter i Himna och Öja Roarsdotter tillbytte sig jord här år 1407 från Askaby kloster. Juby donerades 1642 till översten Herbert Gladsten men indrogs vid reduktionen. Delar av Juby donerades 1673 till kaptenen Henr. Johanssons änka men reducerades 1682. Innehades 1882 av 9, 1895 av 13 och 1910 av 10 ägare.

Källtorp, $\frac{1}{2}$ m., 28 har. *Kalathorp* nämnes 1376. Har länge tillhört bönder. Har nu 3 ägare.

Nartomta, $2\frac{1}{2}$ m. om 155 har. Under 1600- och 1700-talen hava delar av Nartomta tillhört släkterna Lillie, Sack, Kurck, Bonde och Kagg ävensom hört under Ekenäs och Ekhult. Har f. n. 6 ägare.

Nybble, $\frac{1}{2}$ m. om 96 har. *Nybelle* nämnes 1381. År 1391 sålde Niklis i Stämna till abbedissan fru Märta Haraldsdotter och Askeby kloster för 15 mark pgr 9 spansns avgäld i *Nybile*. Utbyttes från kronan 1671 av Katarina Bielke och tillhörde på 1680-talet Klas Rålamb. Hade 2 ägare 1882. Tillhörde 1895 K. G. L. Johansson, 1910 K. J. Karlsson, Ring.

Prästgården eller Borggården, 1 m., 92 har, skänkte Johan III tills. med en utjord i Norra Greby år 1581 till prästgård. Hit hör även $\frac{1}{4}$ m. Stämna.

Seländer, $\frac{1}{2}$ m., 53 har. Har förr, liksom Fläret, hört till Ekenäs men lydde 1853 och ännu under Svenneby.

Solberga, 1 m. om 38 har. År 1406 avstod Lafrins Fröstinsson sina anspråk på Solberga till Askaby kloster. Tillhörde 1882 Joh. Rydins stärbhus, 1895 fru A. Karlsson f. Rydin och 1810 änkefru B. V. Karlsson.

Stolpantorp, $\frac{1}{2}$ m., 27 har. Hörde 1853 till Svenneby men tillhörde från omkr. 1880 och ännu 1910 E. J. Eriksson.

Stämna, $2\frac{3}{8}$ m., 192 har. I ett arvskifte, som förrättades år 1295 vid Ekenäs av Strängnäs biskopen Ysar och Sörmlandslagm. Joh. Ingevaldsson, omnämnes *Stemna*. Aenglika Skadhalös, som var byman i Söderköping, överlät 1385 *Stemna* med tillhörande *Nyböle* till drotset Bo Jonsson, sedan denne erlagt den penningssumma, för vilken dessa gods varit av avlidne Peter Kättilsson pantsatta hos Aenglika. År 1391 sålde Niclis i *Stempne* 9 spansns avgäld i Nybble. Kallas i ett annat samtida brev *Stömpne*. Del av Stämna följde 1642 och 1673 med Juby. På 1880- och 1890-talen hade Stämna 3 ägare men tillhörde 1910 J. A. Samuelsson och J. V. Johansson. $\frac{1}{4}$ m., som förr varit kaplansboställe, hör till kyrkoherdebostället.

Öjeby, $1\frac{1}{2}$ m., 164 har. Holmsten Ingolvsson skänkte 2 spansns avgäld i *Öghiaby* till Askeby kloster år 1379. Skriver *Öiaby* 1391. Har sedan länge hört under Svenneby, men försåldes 1915 till K. O. Samuelsson, Dalshult, för 75,000 kr. med tillträde 14 mars 1916.

Öjebytorp, $\frac{1}{2}$ m., 32 har. Har varit militärboställe men är sedan 1875 indraget till statsverket.

Överstad, 3 m., 305 har. *Awerstadh* omtalas år 1313, och 1315 förekommer Ingolv av *Awarstadh* omnämnd. År 1386 sålde Rangval Ingevalson till Askeby kloster 10 spansns avgäld i *Overstad* för 20 mark sv. pgr, och år 1389 sålde Kristin Magnusdotter av Svenneby (i vapnet ett hästhuvud med hals i sköld utan hjälm) med sin broders samtycke till Askaby kloster två attungar jord i *Awerstadha* för 90 mark gängse pgr efter 7 på en mark lödig. År 1391 pantsätter Ingolv härstädes till Askaby kloster 8 spansns avgäld i *Awerstadha* med hus och jord och allt underlydande för 12 mark reda pgr och 10 alnar vitt fullkomligt godt klostervadmal, varmed I. löste sig ur fångelset, i vilket han blivit insatt av Hannus Valram. Harald i Wra skänkte 1391 till samma kloster ett spansns avgäld här, och 1391 förvärvade sig detsamma ytterligare en gård i *Ouerstadha*. År 1406 skänkte Lafrins Fröstensson härstädes till Askaby kloster

allt det, han ägde i denna gård, vilken gåva år 1409 stadfästades av biskop Knut i Linköping, och för vilken gåva fastebrev utfärdades 1410. En gård härstädes tillbyttes kronan av k. rådet Georg Gyllenstjerna. En annan del följde 1642 och delade vid reduktionen öde med Juby och Stämma. År 1882 och 1895 tillhörde 1 m. J. Vilh. Jonsson och 1910 hade Överstad 6 ägare, varav C. A. Hansson, Holmetorp.

Övriga tillhörigheter: Bergslund, Juby såg med hyvelmaskin, Karlsro, Kroghagen, Kungsäng, som förut hört till baroniet Adelsvärd, Lövsveden, Nartomta frälseränta, Sköldsborg, Stubbekulla och Torshag m. fl.

2. Bankekind (f. d. *Svinstad*) gränsar i n. och nordo. till Vårdsberg och Askeby, i nordo. och ö. till Örtomta, i sydo. till Björsäter. Värna och Grebo, i sydv. till Vist samt i v. till Landeryd och Vårdsberg. Arealen är 5,872 har, därav 5,472 land, med marken av omväxlande bergig och jämn beskaffenhet. Rådande jordmänen är huvudsakligen lera, med någon svartmylla och sandjord. Bland insjöar märkas Svinstadsjön och Översjön. Socknens sydöstra gräns stöter intill Ärlängen. Dessutom genomflytes socknen av en å, med fall vid Lund, Bjärstad och Strömsbro. — Av landsvägar kommer den största från Linköping genom Vårdsberg, går därefter i sydostlig riktning till Grebo och senare till Västervik. Från densamma utgår bl. a. en väg åt nordost till kyrkan och därefter till Askeby. — Järnvägen Fågelstad—Linköping—Ringstorp med fortsättning över Vadstena till Ödeshög har här anh. st. Hasselbacken.

Socknen, som enl. k. brev av 22 maj 1903 från början av år 1904 benämnes Bankekind, kallades förut Svinstad. *Svinstadha* omnämnes som egen socken 1360, 1375, 1379 och 1385 o. s. v. Skrivs 1396 *Svindzstadha*. Kyrkan omnämnes 1400 i ett av påven Bonifatius IX från Rom utfärdadt brev. I kyrkligt hänseende har socknen av gammalt varit ett eget pastorat. Enligt resolution av den 6 aug. 1760 hade ägaren till Grävsten patronaträtt över församlingen, men genom k. brev av den 25 maj 1866 blev pastoratet konsistorielt. K. M:t har den 12 febr. 1915 förordnat, att Bankekind och Askeby pastorat den 1 maj 1917 skola förenas till ett, med kyrkoherde bosatt i Bankekind, samt föreskrivit, att sedan komminister-tjänsten i Bankekind vid nuvarande komministerns avgång indragits, gudstjänsten i det förenade pastoratets båda kyrkor skall uppehållas medels duplikation. K. m:t har vidare fastställt ny lönereglering för det förenade Bankekind och Askeby församlingars pastorat att träda i kraft den 1 maj 1917 och gälla t. o. m. 30 april 1997. Kyrkan, som ursprungligen var av sten med starka murar, valv och torn samt trängt kor och mörk sakristia, nedbröts 1758, och grunden till den nya lades samma år samt uppfördes med bibehållande av den gamla kyrkans torn efter ritning och under uppsikt av kammarrådet Johan Steuch.

»Tornets grundplan är», säger A. Lindblom, »mindre än Askebytornets men med ungefär samma proportioner. Ingen västportal har fordom funnits men väl å dess plats två små gluggar tätt intill varandra. Det höga kryssvalvet i

Askebytornets bottenvåning är här ersatt av ett lågt tunnvalv . . . Nischenordningen i den ö. väggen är utesluten, en enda ingång leder till långhuset. Alltså avsevärda förenklingar. Sidokamrarna visa brist på den symmetriska noggrannheten, som är i Askeby. Andra våningen, tillgänglig genom två trappor med ingångsöppning vid långhusets golv, upplyses som i Askeby av ett rundbågigt fönster i v., här med synnerligen enkel midtkolonn. I ö. en välvd nisch med smala, rundbågiga öppningar å båda sidor. Nischens botten, som ligger i brösthöjd, är slätt murad. Midt i nischens vägg är en liten genom muren gående öppning. En dylik mindre glugg har å motsvarande plats funnits i Askebytornets bottenvåning. Genom en trappuppgång, begynnande i den n. för detta ändamål särskildt höga öppningen mot långhuset, kommer man till

38. Bankekinds kyrka.

3:de våningen, upplyst av två gluggar, därpå medelst trätrappor till tornets övriga delar. Längst upp finnas i varje vägg ganska stora rundbågiga gluggar, en åt vart håll. Grov och oregelbunden kvaderistning förekommer å innerväggarnas puts. Tornets yttre visar en enkel skräkantad kalkstenssockel. Strax nedom midten är å den n. och s. sidan en stark, skränande indragning av yttermuren, täckt av ett litet spånadt vattentak. Längre upp förekomma rundt hela tornet två små indragningar, markerade av enkla men välhuggna kalkstensskräkanter. Materialet är lika med det i Askeby.

Bankekinds torn är av särskildt intresse, enär det kompletterar den tyvärr bristfälliga kännedomen om den rikare anläggningen i Askeby. Det har aldrig brunnit, stockarna över dörr- och fönsteröppningar samt i bjälklagen äro sålunda till stor del ursprungliga. Byggt i omedelbar anslutning till Askebytornet — kanske av samma byggmästare — uppvisar det dess flesta egendomligheter t. ex. i rumsanordningen, men företer på samma gång den förenkling och bristande noggrannhet i utförandet, som ofta utmärka sekundära verk.

Bankekinds och Askeby kyrktorn äro i många hänseenden jämförliga med St Lars kyrktorn i Linköping.

Nybyggnaden av den nuvarande kyrkan (fig. 38) år 1758 gick raskt. Efter ett halvt års förlopp var hon så färdig, att hon kunde invigas

den 5 nov. Kyrkan kostade inalles med dagsverken inberäknade 11,000 dal. kmt. Längden är 29 och bredden 12,7 m. med utrymme för 600 personer. Har värmeugn. Sakristian är tillbyggd å n. sidan. Dörren till densamma har rikligt med järnbeslag. En grundlig reparation 1896 satte kyrkan i godt skick. Altartavlan, förest. Kristi törnekröning och begabbelse, är målad 1721 av J. Dav. Schwartz och renoverad av G. A. Engman 1850. Orgelverket om 10 st. är nybyggt 1857 av Sv. Nordström och bekostadt genom enskildt sammanskott inom församlingen. Gamla kyrkan hade orgelverk om 6 st., men då nuvarande kyrkan blivit färdig, skänkte kammarrådet Steuch ett orgelverk om 12 st., som förfärdigades 1758. En mässingsljuskrona är hitskänkt 1793 av majoren Hans Gjerling och hans fru Kristina Wachenfeldt. En annan ljuskrona är av trä med armar i form av människoarmar, vitmålade med röda manschetter samt på dem stående små karfigurer, som hålla var sin ljuspipa; överst en mansfigur med utslagna armar. På den undre kulan står årtalet 1695. Underst är en förgylld druva. Denna krona hänger i sakristian. Även i kyrkan hänger en träkrona samt förutom nyssnämnda från 1793 ytterligare 3 av mässing. Dopfunten är av röd kalksten med uthuggna djurfigurer och blommor samt årtalet 1661. Ett par silverljusstakar äro s. å. skänkta av Katarina Bielke. Här finnas porträtt av Luther och i sakristian två av präster med deras hustrur. Därjämte två tavlor, båda förest. korsfästelsen, den ena med en prästfamilj underst och den andra med följ. inskrift: *Härunder ligger begraven löjtnanten Lars Nilsson med dess k. maka och barn. Han vardt död den 31 jan. 1649. Dess barn och barnbarn Nils Ersson, Anna Larsd:r, Hans Nilsson, Lars Nilsson, Jonas Nilsson, Erik Nilsson, Agdelen Nilsd:r, Brita Nilsd:r, Kristina Nilsd:r, Anna Nilsd:r, Anna Kristina Nilsd:r.* Nedtill läses: *Uppå ovanstående stamfäders dotters, sonadotters son kaptenen och riddaren av k. svärdsorden Hans Gierlings och dess k. husfru Anna Kristina von Wachenfeldts bekostnad restaurerad 1771.* — Av ringklockorna, som hänga i tornet sedan 1742, är den större utan inskrift. Å den lilla läses: *Soli Deo gloria*, och upplyser inskriften i övrigt, att till densamma skänktes 300 daler kmt av riksråddinnan Anna Dorotea von Fersen samt att den är gjuten i Norrköping av A. M. Hultman år 1734. — Det översta — över ringklockorna belägna — härövan omtalade lilla rummet har fått namnet jungfrukammaren och har rundtom väggarna en vid densamma fästad bänk. — I kyrkan äro begravna riksrådet och fältmarskalken greve Gust. Adam Taube († 1732) och hans fru Anna Dorotea von Fersen. I tornbyggnaden finnes ett mindre gravkapell. — Gravstenar över befallningsm. på Grävsten O. Olofsson († 1684) och kyrkoherden Gunnar Follenius († 1771) finnas i vapenhuset. — Avst. till Linköping är 15 km.

Av fornlämningar omtalas gravhögar å Unnerstads, Svanshals och Lerbåga västergårds ägor samt stensättningar vid Kasstorp, där brända ben hittats. Stensättningar äro anträffade även å Erikstads ägor. Grav-

urnor m. m. äro vid grustäkt funna vid lägenheten Påvekullen ö. om Strömsbro o. s. v.

Folkmängden var omkr. 1754: 980, 1790: 1,103, 1830: 1,157, 1850: 1,177, 1895: 1,237, 1914: 1,101. — Kommunens kassor 1910: kyrkokassan kr. 3,359, fattigkassan kr. 5,144, Bergmanska fonden kr. 229: 80, J. R.-fonden kr. 975: 22, Arnellska fonden kr. 765. Donation är i övrigt gjord av landshövdingen Axel Löwen († på Grävsten 1802) till förmån för de fattiga, varigenom från Grävstens säteri årligen skola utgå 2 t:r vete, 10 t:r råg, 2 t:r ärter och en kontant summa, som av pastor, kyrkovärdar och fattigföreståndare skall utdelas till hälften kort före jul och den andra hälften vid Kristi himmelfärdsdag. En annan donation är av överingenjören Anders Alreik, som 1865 till socknen testamenterade Grävstens egendom, av vars avkastning, sedan åtskilliga stipendier utgått till Uppsala universitet och Linköpings allmänna läroverk, 50 t:r spannmål årligen skall utgå till löneförhöjning åt folkskoleläraren, 10 t:r till skrivmateriel, premieböcker, böcker åt nattvardsbarn och sockenbibliotek samt en obestämd summa till kläder åt fattiga skolbarn. — Folkskolorna vid kyrkan och Grävsten ha 2 lärare med tills. 95 skolbarn och 3 småskolor var sin l:a. År 1837 grundades här den s. k. Grävstenska skolan av brukspatronen Didr. Reder, som underhöll skolhus, lönade lärare och bekostade all skolmateriel. Godsets barn hade där fri undervisning, som även erbjöds åt övriga barn i församlingen men begagnades endast av få, dels på grund av skolans avlägsna belägenhet, dels därför att undervisningen endast meddelades under årets fyra första månader. Växelundervisningsmetoden användes. — Här äro 2 handlande och 5 handverkare.

Gårdar.

Allmingsorp, $\frac{1}{4}$ m., 26 har. Då Bo Jonsson 1383 gjorde ett jordskifte med Askaby kloster, gav han detsamma bl. a. $\frac{1}{6}$ attung och »thridiungen af allo thorpeno som är enna marka skipa» i *Almenningxthorp*. År 1413 tilldömdes vid räfsteting nämnda kloster ersättning för de gårdar, som det mottagit av Bo Jonsson, men vilka blivit skattlagda. Bland dessa var *Almennings thorp* »enna marc afgeldz». Har under 1600-talet innehafts av Erik Slatte samt senare av bönder. Tillhörde 1882 och ännu J. A. Nilsson.

Asksäter, $\frac{1}{2}$ m., 28 har. Rangvald i *Askasæter* nämnes som fasteman 1361 och 1370. Likaså Holmger 1368 och 1378. År 1384 och 1385 förekommer Olawer i *Askosaeter* som underhärads hövding. År 1391 skriver han sig Olauer Thoreson och hade i sitt sigill en ruta i sköld utan hjälm. År 1411 är Harald härstädes fasteman. Har även senare tillhört flera ägare, f. n. 3.

Banka, 2 m., 196 har. *Bankadha* kallas gården år 1383, då 10 spansns avgäld härifrån skiftades från Bo Jonsson till Askaby kloster. Innehades under 1600-talet under livstids frihet av majoren Knut Ödla († 1652), varefter hans måg kaptenen Peder Skutenberg († 1670) den 8 febr. 1655 av k. Karl X Gustav fick expektansbrev på *Bancka*. Gården innehades sedermera av honom och hans släkt till 1683 som säteri. Ägdes 1910 av A. P. Pettersson, Juby, och J. A. Liljegren.

Bemelsbo, $\frac{1}{8}$ m., 20 har, och **Billinge**, $\frac{3}{4}$ m., 111 har, hava sedan 1600-talet tillhört och höra ännu under Sturefors.

Bjärstad, $2\frac{3}{4}$ m., 197 har. År 1411 utfärdades fastebrev å jord i N. och

S. Bjaerastadum, som Gusten i Solunte avträdte till Håkan Benktsson. Bjärstad med kvarn ägdes genom byte 1675 av Kristina Gyllenstjerna. $\frac{1}{2}$ m. har förr varit kronoskogvaktareboställe men försålles från kronan omkr. midten av 1800-talet; 1 m. har varit indraget trumpetareboställe, som var indraget redan 1850, omkring vilken tid det utbyttes till komministerboställe. En del av Bjärstad hörde under 1700-talet under Grävsten, och en del har till senare tid hört till Adelsnäs fideikommiss. $1\frac{3}{4}$ m. har 4 ägare.

Erikstad, $6\frac{1}{8}$ m., 753 har. År 1361 omtalas Gudmund härstädes som fastevittne. Nämnes 1381 under namnet *Erizstadha*. Tore och Inge samt Johan Ingaeson omtalas här på 1380-talet. År 1407 omtalas Jon Gudmundsson i Erikstad som häradshövding i Bankekind. *Erstad* frälse tillhörde 1683 Kristina Gyllenstjerna samt hörde som rå och rör under Strömsbro, men indrogs. Senare har gården tillhört Adelsnäs fideikommiss men på sista tiden blivit utbytt. Numera tillhöra $5\frac{7}{8}$ m. D. Henning Danielsson. Övre Erikstad $\frac{1}{4}$ m. hör till Vadstorp.

Fillinge, 5 m., 568 h. Johan i Fillinge var 1362 och Sigge härst. 1368 fastemän vid tinget. På samma sätt omnämnes Jon i *Fyllinge* 1377, Haquon 1389 och Stenar 1406. År 1402 gav riddaren Knut Bosson (med griphuvud i vapnet) å egna och sin syster Margaretas vägnar herr Bengt Niclisson fullmakt att av herr Tomas van Vitzen inlösa en hel mängd gårdar bland dem även Fillinge. År 1407 avträdde Olov Bodgeson till Stenar i Fillinge jord härstädes i utbyte mot annan jord. Övre Fillinge, 2 m. frälse, tillhörde redan under 1600-talet Sturefors. Har måhända därefter år 1700 varit skildt därifrån men återkommit och tillhör än fideikommisset. En del ägdes 1686 av v. presidenten Bengt Gyllenankar († 1696) och 1700 av presidenten Johan Rosenhane († 1710). En annan del donerades till hovrättsassessoren Håkan Cederqvist († 1655) men såldes av hans arvingar till Sven Franc. Återkom senare till kronan. Nedre Fillinge, 1 m. frälse, donerades 1662 till riksrådet Gust. Bonde († 1667) och utbyttes vid reduktionen av hans son, k. rådet Karl Bonde († 1699). Hörde 1726 och även senare under Grävsten. Tillhörde vidare och till senare tid Adelsnäs fideikommiss. Fillinge, 3 m., tillh. nu 8 ägare.

Frösslunda, $1\frac{7}{8}$ m., 208 har. År 1337 den 10 juli pantsatte riddaren Karl Näskonung en åtting i *Fröslundum* för 40 mark pgr, som han lånat av Linköpings domkyrka att betalas följande 11 november mot villkor, att om ej panten inlöstes, den skulle tillfalla kyrkan mot en av gode män bestämd melangift. På samma villkor pantsatte han den 27 aug. s. å. ytterligare en åtting härst. till samma kyrka för 30 mark pgr, och den 19 sept. s. å. pantsatte han åter 6 åttingar här för 200 m. pgr, som han lånat av biskop Karl i Linköping, vilka pgr skulle betalas vid pingst följande år mot i övrigt nyssnämnda villkor. Arvid i *Fröslundha* nämnes som fasteman 1377, 1381, 1382, 1389, 1411 och 1413. Har allt sedan 1600-talet hört under Sturefors.

Gastorp, $\frac{1}{2}$ m., 35 har. Jowan i *Gasatorp* nämnes 1406. Har förr hört till Grävsten. Tillhörde 1852 änkefru Sallberg, 1882 prostinnan C. Strömmenberg, 1895 fru Sofia Dahlström och 1910 C. J. Samuelsson.

Grävsten med **Gräva**, 5 m., 1,138 har. Vid ett jordskifte år 1396 fick Laurins Fröstensson ett gods i *Grafwa* av Askaby kloster. Skriver samtidigt i ett annat brev *Graeva*. *Grafwu* omtalas bl. a. 1419. Vidare har gården under namnet *Gräfva* till en del varit klosterhemman. Efter reduktionen var alltsammans krono, och senare hörde en del till hertig Johans arvegods. År 1626 köptes egendomen av ståthållaren Erik Jöransson Ulfsparré († 1631) samt tillhörde sedermera hans måg, riksrådet Gust. Bonde († 1667) samt såsom säteri dennes son k. rådet Karl Bonde († 1699), som utbytte detsamma från reduktionen. Tillhörde 1700 hans änka, Maria Gust. Gyllenstjerna († 1737) samt vidare hennes måg, sedermera riksrådet Wilhelm Ludvig Taube, som sålde egendomen till

riksrådet och fältmarskalken Gust. Ad. Taube. Efter hans död 1732 tillföll egendomen sonen, generaladjutanten Hans Henrik Taube, vilken sålde densamma till sin måg, kammarrådet Johan Steuch († 1769), som säges betydligt hava förbättrat egendomen. Ägdes vidare av dennes son, majoren Joh. Henr. Steuch och hans syster Charlotta Sofia, gift med ryttmästaren Jöran Måns Ulfspärre. Genom köp övergick egendomen år 1780 till generallöjtn. Axel Löwen, i vars ägo tillhörande torp bebyggdes med nya bostäder, mestadels av sten. Efter hans död härstädes år 1802 innehades densamma såsom änkesäte av hans efterlevande maka Kristina Emsén († härst. 1827). Skulle enligt en uppgift sedermera hava tillhört deras son Johan Löwen såsom fideikommiss, vilket likväl icke stämmer med hans dödsår, som var 1820. År 1834 tillhörde säteriet brukspatron Didrik Reder och från år 1847 överingen. Anders Alreik, vilken vid sin död 1865 hade testamenterat detsamma till Svinstads församling.

Huvudbyggnaden är ett äldre envåningshus av trä, beläget nära Svinstads- och Översjöarna. I stället för den med en längd av 270 fot under tegeltak år 1840 byggda ladugården uppfördes en ny präktig dylik 1904. År 1840 anordnades även tröskverk för vattendrift. Egendomen har förr med underlydande utgjort ett storartadt gods, och åren 1700 och 1726 hörde hit 16 gårdar inom socknen. Omkring 1750 voro de underlydande hemmanen 25, då dessutom hörde till säteriet tvenne knipphammare, som inrättades av kammarrådet Steuch, och efter hans maka kallades Sofielund. Vid samma tid fanns här 15 rå och rörs torp samt 11 torp på bondehemmanens ägor. — Avståndet till kyrkan är 0,5 och till Linköping 1,8 mil.

Gulltorp, $\frac{1}{8}$ m., 32 har. År 1369 levde Gulla i Gräva. Det är icke möjligt, att denna gård blivit bebyggd av och fått namn efter honom. Har allt sedan 1600-talet hört till Sturefors, dit även **Helgetorp**, $\frac{1}{8}$ m., 11 har, och **Hultekulla**, $\frac{1}{2}$ m. 45 har, höra.

Jordstorp, 1 m., 225 har. Sigrid Johansdotter tillbytte sig 1 attung med tillydande *Joarsthorp* år 1375 av Vadstena kloster. Hon hade i sitt sigill en med två vingar prydd hjälm i skölden. År 1379 skänkte hon, som bodde i Nelhammar i Småland, till Askaby kloster 1 attung jord och en spanns avgäld i *Jovarstorp*. År 1414 återfinnes Jöns Niclisson här såsom underhärads hövding i Bankekinds härad. Jordstorp donerades tills. med Fillinge 1662 till Gust. Bonde och kom under Grävsten. Kom sedermera under Adelsnäs, men skildes därifrån genom byte omkr. 1909. Tillhörde 1910 G. Andersson.

Karlebo, $1\frac{1}{2}$ m., 170 har. Ingolv i *Karlaby* var underhärads hövding år 1369 och 1370. Nämnes 1382 och 1389 samt kallas *Karlabo*. Atminstone en del har hört till Grävsten. Övra Karlebo tillhörde 1852 löjtn. Teofil Joh. Tisell. År 1882 tillhörde $\frac{3}{4}$ m. och 1895 $1\frac{1}{4}$ m. G. V. Larsson. Nedra Karlebo, $\frac{1}{4}$ m., var redan på 1850-talet indraget militieboställe och är i senare tid försålt. Har nu 3 ägare.

Knutstorp, $\frac{1}{4}$ m., 53 har. Hörde från 1600-talet och ännu länge under 1800-talet under Ekenäs. Ägdes 1882 och 1895 av G. V. Pettersson samt 1910 av C. J. Olsson. — **Kräpplinge**, 1 m., 42 har. Tillhörde 1686 och 1700 arvingarna efter Karl Jörgen Kagg († 1686). Har sedan länge haft 3 ägare.

Lerboga, 2 m. om 271 har. Kallas 1378 *Lithbuga*. Drotset Bo Jonsson gjorde 1383 ett jordskifte med konventet i Askeby och gav dem bl. a. $2\frac{1}{2}$ attungar i *Lidhbuga*. År 1389 och 1391 nämnes Joan i *Lidbogha* som fasteman. År 1852 tillhörde 1 m. K. J. Metzén och 1 m. bönder. År 1882 och 1895 hade organisten C. M. Falén och Ernst Jakob Kindström 1 m. vardera, vilka 1910 tillhörde J. A. Karlsson och Kindströms barn.

Linneberga, $3\frac{1}{2}$ m., 906 har, varav $2\frac{1}{4}$ m. med undantag av någon kortare tid sedan 1600-talet hört till Sturefors; $1\frac{1}{4}$ m. har haft skilda ägare, f. n. fem.

Måltorp, $\frac{1}{2}$ m., 64 har, har sedan 1600-talet tillhört Sturefors. — **Ribban-
torp**, $\frac{1}{2}$ m., 107 har, har varit militieboställe, men försålt och tillhör A. P.
Pettersson, Juby.

Sinnerstad, 1 m., 46 har. *Sinderstatha* nämnes 1377 och kallas 1387 *Sin-
dirstadha*. Donerades 1627 till Erik Slatte men såldes efter hans död till Gust.
Bonde å Grävsten, utbyttes till kronan och inlöstes till skatte år 1790. Ägdes
1825 av Bergman men 1882 av P. Aug. Malmgren. Såldes senare till nuv. ägaren
ingenjören G. E. Schreiber.

Strömsbro, $\frac{3}{5}$ m., med **Kubbetorp**, $\frac{1}{2}$ m., 213 har. Strömsbro har fordom
hetat Grävspånga, även Kungsbro. Det tillhörde under katolska tiden Askaby
kloster men reducerades. Köptes 1638 av riksrådet Klas Fleming samt ägdes
senare som säteri av k. rådet Kristoffer Gyllenstjerna († 1705). År 1699 redu-
cerades gården för andra gången dels såsom militie och dels som hörande un-
der bergslag. Anslogs sedermera till majorsboställe vid Östgöta int.-regemente,
nu Första livgrenadjärregementet, men indrogs till följd av löneregleringen för
armén åter till kronan den 1 jan. 1876 och är sedan dess av statsverket ut-
arrenderadt.

Stubbetorp, $\frac{1}{8}$ m., 31 har. Tillhör sedan 1600-talet Sturefors. — **Svans-
hals** med utjorden Åsängen, 1 m., 114 har. Har sedan gammalt varit kyrko-
herdeboställe.

Svinstad, $1\frac{1}{2}$ m., 110 har, varav omkr. 42 har åker. År 1384 nämnes
Arvider, 1391 Olofuer och 1409 Wlfuer i *Svinstadha*. Åtminstone en del hörde
under 1700-talet till Grävsten. Tillhörde 1850 Jakob Vigren, på 1880-talet o.
s. v. J. A. Gustafsson och A. G. Pettersson samt 1910 stärbhusdelägarna efter
fru Maria Sofia Gustafsson, 1911 organisten i Grebo O. G. L. Gustafsson.

Tuttorp, $\frac{1}{2}$ m., 56 har. Ingevald och Inge i *Tutatorp* voro 1370, Iouarus i
Tutathorp 1385 och Peter 1409 fastemän. Tillhörde 1872 tills. med Lerboga
J. P. Jonsson, 1882 änkefru C. M. Larsdotter, 1895 och 1910 Konr. Nilsson.

Unnerstad, $1\frac{1}{2}$ m., 129 har. Har dels hört till Sturefors, dels som dona-
tion 1666 innehafts av riksjägmästaren Klas Banér († 1675). Unnerstad, $\frac{1}{2}$
m., är kronolänsmansboställe; 1 m. tillhörde på 1880- och 1890-talen krono-
länsman Fil. Rydstrand samt 1910 C. A. Andersson.

Vadstorp, 1 m., 47 har. Tillhörde med *Övra Erikstad*, $\frac{1}{4}$ m., 1882 Klas
Otto Andersson samt på 1890-talet och sedermera S. J. Svensson.

Övriga tillhörigheter: Banketorp, Bjärstads kvarn, Fridhem, Frälseräntor av
Erikstad, Gastorp, Kräpplinge, Klockarejord, Linneberga utjord, Ljungsborg,
Märlebo, Rökärr, Skandalen, Sofielunds kvarn, Solhult, Svanshals såg, Tuttorps
kvarn, d:o såg, Vallmo m. fl.

3. Björsäter gränsar i ö. till Yxnerum och Ö. Ryd, i n. till Ör-
tomta i v. till Bankekind och Värna samt i s. till Åtvid och Gårdse-
rum det senare av Kalmar län. Arealen är 11,882 har, därav 10,161
land. Marken är kuperad, bergig samt genomskuren av en mängd sjöar,
av vilka nämnas Hövern, med Hem- eller Hinsjön samt Borken, som
skilja socknen från Östra Ryd och Yxnerum. I sydost ligger Risten,
som till större delen tillhör socknen, i nordväst en mindre del av Över-
sjön, samt sydligare delen av Teden m. fl. Av större och mindre gölar
har man räknat till 29. — Bland bergshöjderna märkas Målberget, icke
långt från Översjön, Valeberget vid Missmyra, och Reneklevsberget vid
Högboda. — Rådande jordmän är lera. Här och där finnas även sand
och mylla.

Av vägar är landsvägen från Åtvid den största. Vid sin ingång i socknen stryker den förbi ett börn av Risten, går därefter till kyrkan, följer vidare en del av Teden samt går så in i Örtomta. Norsholms-Bärsbo järnväg, som genomgår socknen huvudsakligen från n. till s., har stationer vid Björsäter och Lakvik.

Byörsäter nämnes 1376 med präst. Socknen är nu tills. med Yxnerum ett pastorat, tillh. Skärkinds kontr. Kyrkan (fig. 39), som är av sten och tegel, fullbordades 1800, invigdes 1801 samt undergick grundliga reparationer 1850 och 1901. Längden är 29 och bredden 11 meter, oberäknadt sakristia och vapenhus, samt rymmer 600

39. Björsäters kyrka.

personer. Har 10 fönster med delvis färgade glas. Ingångarna äro två, en i väster och en å södra långväggen. Läktaren är 2,5 m. över golv-
ytan och uppbäres av 8 träpelare. Har 1 värmugn. Tvenne altartavlor
finnas, en på vardera sidan om altaret. Den på n. sidan föreställer
Kristi födelse, den andra Kristi korsfästelse, målade al fresco 1804 av
Per Hörberg samt renoverade av Engman. De förenas midt över alta-
ret med en sol, vars strålar omgiva ordet *Jehovah*. En gammal altar-
tavla å n. väggen framställer korsfästelsen och uppståndelsen. Predik-
stolen i vitt och guld är över altaret. Å nedre delen av densamma fin-
nes en målning framställande nattvarden. Å en av de tre mässingsljus-
kronorna läses: *Gifven af Hindrick Reuter och Catharina Charl. Rålamb
Anno 1731*. Å en väl bevarad vapensköld läses: *Den Ädle och Wälborne
Herre, Herr Johan Lydersson Reüter, Herre till Ekhult, Berg, Reüters-
berg, Skiällboö och Quistrum, född den 23 april 1644. Sahl. i Herranom
afleden den 22 mars 1722*. I övrigt märkas två bänkar i koret med

målade vapen å desamma jämte inskrifterna å den ena: *Nils Rosenstjerna. Ryttmästare och Riddare af Kongl. Svärdsorden, född år 1732*, och å den andra: *Anna Christina Spaldencreutz, född år 1746*.

Ringklockorna hänga i tornet. Å storklockan läses: *Gudi allena ärona. Lower Herran alle hedningar och priser honom allt folk, ty Herrans nåd och sanning är wäldig över oss i ewighet. Halleluia*. Inskriften angiver vidare, att klockan är gjuten 1734 i Norrköping. Å lillklockan, som är omgjuten och tillökt 1842, läses bl. a.: *Fröjdens Herranom all verlden. Min klang må warda bland Guds hjord. En mäktig kallelse till tempelgården, En röst att akta på det ord, Som innebär den rätta själarården*.

Gravkapell av trä är uppfördt vid kyrkans grindar. — Bland lämningar från äldre tider märkas: ett större och ett mindre krucifix, ett rökelsekar, en ljusstake av järn, en svart korkåpa med kors och Kristi bild samt en väl bibehållen Karl XII:s bibel. En dopfunt har förr omtalats, som stått i prästgårdens trädgård och sedermera legat söndertagen utanför ringmuren nära invid ingången. — Björsäters jvst är belägen nära kyrkan.

En äldsta kyrka skall — för så vidt en sådan funnits till — enligt sägnen varit belägen vid Högboda, där grundvalen till en större byggnad säges blivit funnen. I den träkyrka, som nedtogs, då den nuvarande kyrkan uppfördes på 4 meters avstånd från den gamla, var årtalet 1401 inristadt i sakristiefönstret. Om densamma skriver Broocman år 1760, att hon var »ganska väl, till ansenlig höjd, med träpelare byggd av kors- eller trävirke, innanför fodrad med starka tällda plank, och utsirad med bibliska historier och munkeskrifts inskriptioner, samt utan till spånad». Årtalet 1401 antager Broocman blivit inristadt, då sakristian av sten var färdiguppförd. Kyrkan hade med koret en längd av 24 och en bredd av 11 meter. Koret var utbyggt å ena gaveln med en bredd, som något översteg hälften av kyrkans bredd. I en av kyrkoböckerna har biskop Rhyzelius år 1752 antecknat följande om kyrkan: »Hon är icke, som andra trädkyrkior, uptimrad, knäpt och knutad utan av rese- eller ständelwerk tilhopa nockad uti twärbiälkar ofwan och nedan, och thet uthan twifwel för någre 100 år», varefter det tillägges »hon är öfwer alt inuti panelad och utantill spånad». Ringklockorna hängde i en invid kyrkan befintlig trästapel. A. Lindblom, som givit, en omständigare beskrivning av denna kyrka och dess målningar i Fornvännen för år 1911, gör följande »sammanfattning» om kyrkan: »Mellan 1320- och 1390-talen, sannolikt omkr. 1350 har i Björsäter uppförts en stavkyrka. Den har bestått av kor med apsis (?) och långhus, genom stolprader deladt i tre skepp, täckta med 12 kryssvalv av bräder. Vägarna ha haft en inre panel med målningar, jämnåldriga med kyrkan. Dessa målningar tillhöra samma stilriktning som dem i Edshult och Råda, och äro vittnesbörd om ett franskt inflytande, som till oss sannolikt förmedlats av norskt ung- eller höggotiskt måleri. En del av dessa

i historiskt hänseende värdefulla målningar å bräder, som återgiva målningar ur den heliga historien finnes kvar i kyrkan, enär de bräder, som sedan kyrkans nybyggnad utgöra delar av densamma bräd-tunnvalv, enl. nyssnämnda förf. måste lämnas orörda, då »ett rubbande av desamma skulle medfört nedbrytande av så godt som hela plafonden». Allt är emellertid på grund av församlingens beslut å kyrkostämman den 6 febr. 1910 överlåtet till Statens historiska museum. En del av bräderna hade varit använda i översta tornvåningens innertak och i den plåthuv, vilken täcker tornets lanternin. Såväl dessa som andra å kyrkvinden förvarade dekorerade bräder förvaras nu i nämnda museum. En del av bräderna finnes emellertid numera icke. Vid restaurationen av kyrkan år 1901 fann man vid den gamla bänkinredningens borttagande en stor mängd av dessa målade bräder. Dessa blevo jämte övrigt odugligt trävirke använt som bränsle i kyrkans kamin.

Bland scener, som inom olika fält framställas, nämnas k. David och drottningen av Saba, heliga tre konungar, barnamordet i Betlehem m. m. Överst framställas apostlar med språkband och sinnebilder. Målningar från 1300-talet äro i Sverige sällsynta. Vad här kunnat räddas visar, att redan vid denna tid konsten stod högt inom landskapet.

I koret av denna kyrka hade Arendt Joensson Gyllenhorn († 1580) sin familjegrav. Altartavlan, förfärdigad år 1708 av bildhuggaren Gabr. Beutin i Stockholm för en kostnad av 467 dal. 16^ö. kmt, framställde korsfästelsen och uppståndelsen ur graven, vid vilken väktarna ligga sovande. Predikstolen var densamma, som användes i nuvarande kyrkan. Den förfärdigades 1709 av nyssnämnde bildhuggare samt skänktes till kyrkan av Johan Reuter till Ekhult och hans maka Sofia Natt och Dag, vilkas vapen funnos å densamma. Samma makar skänkte även hit en 7 st. orgel år 1722.

Bland fornlämningar nämnas gravar vid Grönhög, vid torpet Höga gård, å Klacksäters ägor vid Villsjö o. s. v. Vid Odensgöl omtalas en fyrkantig, huggen sten, 6 fot i kvadrat, vilken sägnen angiver hava tjänat till ättestupa under hednatiden, varav sjön blivit kallad Odensjö. Stenen, som nu kan ses i vattenbrynet, skall förr hava legat å land men för långliga tider tillbaka blivit vräkt i sjön. Redan i medio av 1700-talet syntes den endast vid »sjöbrynen». På Valberget finnas spår av en fornborg. Här skall, berättar sägen, funnits en järndörr, vilken blivit begagnad till gamla kyrkans sakristia. Fornborgar omtalas även från Koberget och på ett berg i den s. k. Gethagen. — I hedenhös skall, berättar sägen, här stått en strid vid Tackakärret, på gränsen mellan Björsäters och Värna socknar emellan tre »småkonungar», Vale, Renne, och Tacken. Den sistnämnde säges stupat. Deras namn sägas blivit förvarade till eftervärlden genom Valberget, Renneklevsberget och Tackakärret. — Vid fattighuset fanns förr utanför dörren en av Per Hörberg år 1803 målad tavla, där flera av den tidens fattighjon varit avmålade. Under tavlan lästes:

Känn mänsklighet din plikt vid dina likars nöd.
 Se bilden av ditt liv. Ditt slut du än ej känner.
 Se ålderdomens tyngd, förent med brist på bröd;
 Gå, skynda till dess hjälp, och med ditt understöd
 Gläd dina tryckta vänner.

Denna tavla är nu spårlöst försvunnen.

År 1711 gick pesten inom socknen, och i Lakevik, Torpängen, Långängen och Hemsjö dogo på mindre än 2 månader 22 personer. Dessa blevo begravna i kyrkogården, men en rusthållare, som även dog, begravdes i en sandbacke utanför Drängsbo, som då tillhörde denna socken men på senare tid blivit överförd till Yxnerum, där hans viloplats omges av planterade tallar.

Folkmängden var på 1750-talet 700, 1810: 1,012, 1850: 1,435, 1895: 1,135, 1910: 1,349 och 1914: 1,399. — Kassor 1910: kyrkokassan: 83: 42, skolkassan 96: 22, fattigkassan: 233: 05. Donationer: Banérska fonden: 500; Rosenstjernska d:o kr. 300: —; Björsäters s:ns södra skoldistrikts fond 1,540: 22. — Folkskolan har 2 lärare med 70 barn vid Blidsäter och 20 vid Frängsbo samt 3 småskolor — Handlande finnas 3 och handtverkare 14. — Förr har bergsbruk å kopparmalm försiggått här och på 1850-talet omtalas ödelagda gruvor på Grönhögs och Långedals ägor samt lämningar efter hyttor vid Båtvik, Högboda, Lakvik och Långedal. År 1881 uppfordrades från Grönhögsgruvan 70,996 ctr malm (se Åtvidaberg).

Gårdar.

Björkö, 1 m., 146 har. År 1406 utfärdade Joh. Gudmunsson, underhäradsb. i Bankekinds h:d, fastebrev för jord i *Dirkaswidhia*, som Johan i *Birkia* och Peter i *Walswaghom* sålt till Frösten i Kättorp. Var rå och rör under Ekenäs till 1683. Har sedan länge tillhört Svenneby.

Blidsäter. 1 m., 257 har. Är kyrkoherdeboställe. Å ägorna fanns förr två hälsobrunnar. — **Bomelstorp**, $\frac{1}{4}$ m. om 94 har. Tillhörde 1882 J. P. Andersson, 1895 K. Johansson och 1910 K. J. Magnusson. — **Bondslogen**, $\frac{1}{16}$ m. (se Tegelsäter). — **Bråta**, $\frac{1}{4}$ m., 115 har. Var till 1683 rå och rör. Hörde mot slutet av 1600-talet och ännu under 1800-talet under Ekenäs. Tillhörde 1895 K. J. Håkansson, Tornby, 1910 hans stärbhus. — **Byrum**, $\frac{1}{2}$ m., 315 har. Tillhörde på 1850-talet tills. med Höstbäck fanj. V. E. Lilja, 1882 Byrum ensamt E. A. Vallman och 1910 P. A. Svensson.

Båtvik, $\frac{1}{2}$ m., 472 har. En gruvfogde vid Bårsbo gruvor Erland Bengtsson skall förr bebott Båtvik, vilken gård sedermera innehafts av hans efterkommande i rakt nedstigande led, näml. Bengt Erlandsson, Lars Bengtsson, 80 år gammal, och Jon Larsson, 78 år gammal, vilken sistnämnda säges varit den siste av släkten i Båtvik. Hans dotter Anna Jonsdotter var gift med Håkan Arvidsson. Har senare tillhört flera ägare samt 1895 Adelsnäs och J. R. Larsson, till hälften vardera. Äges f. n. till Adelsnäs och av K. A. Johansson. — **Ekhammar**, $\frac{1}{8}$ m., 106 har. Hör till Odensgöl (se nedan).

Ekhult, 1 m., och **Ubbetorp**, $\frac{1}{4}$ m., om tills. 446 har. Kallas genom misskrifning år 1342 *Ekhut*, men 1344 Ekhult. År 1376 omtalas Marta i Ekhult som 1377 kallas Märitta Jonsdotter, vars son Hemming Larsson var kanik i Växiö. Skrivs 1378 *Eckhult* och 1391 *Eekholt*. Såväl nämnda år som 1405, 06, 10 och 11 äro härifrån flera brev daterade och utfärdade. År 1417 nämnes Simon härstädes som fasteman. Egendomen är av gammalt säteri, som i början

av 1400-talet säges tillhört riksrådet och riddaren Sten Bosson (Natt och Dag). Tillhörde därefter den yngre Beeseätten, av vilken riksrådet Johan skrev sig till Ekhult omkr. 1480, Sten Stensson 1485 samt riksrådet Nils Nilsson Beese omkr. 1506. Tillhörde vidare den senares måg, riksrådet och konung Gustav I:s regementsråd Joan Olufsson à vapn (Gyllenhorn), som dog vid pass 1559, var- efter egendomen övergick till sonen, fänriken Arendt Gyllenhorn samt vidare till dennes måg, rikskammarrådet Jöns Snakenborg (Bååt), efter vars död 1600 egendomen tillföll dennes måg, riksrådet och riksmarskalken Henrik Horn († 1618), vars änka Anna Snakenborg ännu år 1636 var ägarinna. Deras dot- ter Helena, som var gift med den i slaget vid Leipzig år 1642 dödade överste- löjtnanten Joakim Henrik von Zöge, sålde år 1645 egendomen till majoren Lydert Henriksson Reuter († 1647). Ägdes därefter av hans son, överstelöjtn. Johan Reuter, efter vars död Ekhult tillhörde hans tredje fru Eriana Körning († 1727). Tillhörde vidare sonen kaptenen Henrik Reuter († 1760) samt hans dotter majorskan Sofia Rosenstjerna såsom änka, vilken i sitt 2:dra gifte hade riksrådet Fredrik Karl Sinclair. Därefter har egendomen tillhört sonen, rytt- mästaren Nils Rosenstjerna, en av Östergötlands skickligaste landtbrukare på sin tid. Efter hans död 1811 har Ekhult tillhört sonen, överstelöjtn. Olof Rosen- stjerna († 1845) och därefter dennes son, ryttmästaren Nils Mauritz Rosenstjerna († härst. 1857). Tillhörde sedermera generaldirektören Magnus Huss († 1890), som 1878 sålde egendomen för 145,000 kr. till expeditionssekreteraren Gust. Edv. Ribbing († 1882) samt ägdes därefter av grosshandl. J. E. Söderberg och 1910 av grosshandl. P. J. Karlsson samt J. E. Nilsson. År 1915 såldes egen- domen av L. och D. Larsson till Otto Helmer Mörner.

Mangården är belägen invid sjön Tedens strand, samt består av en större huvudbyggnad med två flyglar. Här finnes en fatbur, vilken torde kunna räkna sin ålder från början av 1500-talet. — Avståndet till kyrkan är 0,3 mil.

Frängsbo, $\frac{1}{2}$ m., 270, och $\frac{1}{4}$ m., 136 har, varav $\frac{1}{2}$ m. till senare tid hört under Svenneby. Äges nu av J. R. Larssons stärbhus; $\frac{1}{4}$ m. har varit militie- boställe och tillhör statsverket.

Germundabo, $\frac{1}{2}$ m., 285 har. Markus i *Germundaboda* nämnes 1409. Tillh. 1882 tills. med Båtvik $\frac{5}{12}$ m. J. R. Larsson. Samtidigt tillhörde en del här tills. med Drängsbo, $\frac{5}{6}$ m. (nu i Yxnerums sn) A. G. Nilsson. Tillh. 1895 och ännu nämndem. C. G. Andersson.

Grönhög, $\frac{1}{2}$ m., 253 har. Sune Jonsson i *Grönhöga* och hans hustru Margit Andersdotter omtalas 1382. Grönhög tillhör tills. med **Långedal**, $\frac{1}{2}$ m., 295 har, Adelsvårdskas fideikommisset. Långedal har förr hört under Grävsten. — Riksförest. Svante Nilsson av Natt och Dagsläkten ingick bolag med fyra Stock- holms borgare för att bruka ett silverberg *Magergölsskog* här i socknen. Vid Grönhög hade samma bolag ett kopparbergverk, som mot avgift av varje tolfte bår malm var utarrenderadt till en Linköpingsborgare och länsmannen i orten.

Hemsjö, $1\frac{1}{4}$ m., 413 har. $\frac{1}{2}$ m. har varit militieboställe men är nu ut- arrenderadt av statsverket. En del har hört under Ekenäs; $\frac{1}{4}$ m. tillh. bygg- mäst. Nils Pettersson på 1880-talet, då samtidigt $\frac{1}{2}$ m. hade 3 ägare. År 1895 hade $\frac{3}{4}$ m. 2 ägare, som 1910 tillhörde K. G. Hjelm och E. Nilsson.

Högboda, $\frac{1}{2}$ m., 465 har. Har förr hört under Grävsten. Tillh. 1882 Karl Eugène Karlsson, 1895 hans stärbhus och 1910 A. Vibel.

Höstbäck, $\frac{1}{2}$ m., 256 har. Nämnes samtidigt med några andra gårdar i socknen 1320 och 1345 samt sedermera 1375. Ägdes tills. med Byrum 1852 av fanjunk. V. E. Lilja. Tillh. med en del av Hemsjö 1882 och 1895 byggmäst. Nils Pettersson samt ägdes 1910 av C. G. Nilsson. — Å ägorerna fanns förr en hälsobrunn.

Karstorp, 1 m. (se Sjöberga). — **Klacketorp**, $\frac{1}{2}$ m., 144 har. Har förr hört till Eke- näs och 1852 till Mauritsholm. Tillh. 1882 rådm. P. Åström, 1895 Fr. Aug. Karlsson

och 1910 N. A. Nilsson. — **Klacksäter**, $\frac{1}{4}$ m., 96 har. Nämnes 1370. Hörde under 1600-talet till Grävsten samt senare 1852 till Ekhult. Tillh. 1882 rådm. P. Åström, 1895 C. A. Svensson och 1910 Anna Hassellöf Svensson. — **Lakvik**, $\frac{1}{2}$ m., 319 har. Peter i *Lakavik* nämnes 1377. Har förr hört under Grävsten. Tillh. 1852 Adelsnäs, 1882 S. P. Svensson, 1895 grossh. L. A. Spolander och 1910 S. G. Kindström. — **Långedal**, se Grönhög. — **Missmyra**, 1 m., 552 har. Ulfuer i *Mismyra* nämnes 1406. Har förr hört under Grävsten, 1852 och senare $\frac{1}{2}$ m. under Värnäs. Hade 1910 tre ägare. — **Mullstad**, $\frac{1}{2}$ m., 157 har. Ägdes 1882 av Salomon Håkansson, 1895 och 1910 av K. V. Salomonsson. — **Målen**, $\frac{3}{8}$ m., 57 har. Hörde redan under 1600-talet och hör ännu under Värnäs i Värna s:n, men lydde åtminstone en tid under 1700-talet till Älvtorp, nu Sjöberga. — **Målstena**, $\frac{1}{2}$ m., 432 har. Säges varit bebyggdt till säteri eller åtminstone varit rå och rör 1683 under Björkvik, dit det hörde till dess det under 1800-talet kom till Norsholm, varifrån det försålles till Holmens A.-B. i Norrköping. — **Mörkedal**, $\frac{3}{8}$ m., 218 har. Hörde under 1600- och 1700-talet samt långt in på 1800-talet till Ekenäs. Har senare hört till Norsholm. Äges nu av Holmens A.-B. i Norrköping.

Odensgöl, 1 m., 680 har. Har ursprungligen hört under Björkvik. Släkten von Schwerin hade ursprungligen ett fideikommiss i Pommern, bestående av godset Bayershagen. Detsamma försålles 1798 och i stället inköptes 1817 Odensgöl 1 m., Ekhammar $\frac{1}{8}$ m. frälse och Aketorp $\frac{1}{4}$ m. rå och rör, vilka 1826 förklarades som fideikommiss. Innehades genom samma succession som för Borkhult av innehavarna av detta fideikommiss, till dess den sista av dessa, majoren Adolf Henning von Schwerin, avled 1878, då Borkhult övergick till släkten Theorell och Odensgöl m. m. till kaptenen Karl Gust. Filip v. Schwerin († 1912) samt därefter till hans son majoren Filip Henr. Ludv. Bogislav v. Schwerin. Odensgöl med tillh. har till de senaste åren av 1800-talet tillhört Yxnerums s:n.

Sjöberga, förr kalladt Älvtorp, 1 m., tills. med **Karstorp**, 1 m., båda frälse-säteri. Egendomen tillhörde 1683 och 1686 Krister Allongren, 1700 hans änka, 1726 kaptenen J. Wässberg, vidare majoren Nils Gripenvaldt och därefter överstelöjtn. Kaspar Rosenackers änka Magdalena Horn, som sålde gården till översten Fredr. Ulrik Wrangel. Har vidare tillhört kammarrådet Steuch, Alex. de Geer, frälsekamereraren Schultz, från 1762 ryttmästaren Rosenstjerna och senare under samma årionde Gustaf Eriksson Boije och på 1770-talet ryttm. G. Ulfsparré, 1783 generalmajoren Ax. Löwen, vidare apotekaren Cavallin, domkyrkosysslom. Fredrik Karl Egnell († 1838), Fredr. Eleonora Bielke, f. von Düben, hennes son, kornetten Gust. Ture Bielke († 1833), vars arvingar den 13 febr. 1835 försålde egendomen till ryttmästaren Nils Rosenstjerna, som den 14 mars 1855 försålde den till apotekaren P. N. Fridén samt ägdes därefter omkr. 1880 av P. A. Fridén, som ärvt $\frac{1}{4}$ efter sin moder Aug. Elisabet Fridén, f. Odhelius. och som för 45,000 kr. köpt $\frac{3}{4}$ av sin fader, apotekaren F. samt rådm. P. Åström och hans hustru Matilda Elisab., f. Fridén. Tillhörde vidare Teodor Fridén, som åter försålde gården till nuv. ägaren O. V. Lundquist.

Egendomen är belägen vid Ommen. Alla byggnader såväl i man- som ladugårdarna uppfördes av apotekaren Fridén. Det förr vid gården befintliga tegelbruket nedlades 1860. Akerarealen är omkr. 75 har.

Skärdala, 0,581 m. har tills. med Skärdala 0,419 m. i Örtomta s:n en areal av 84 har. Skärdala, 1 m. frälssäteri, var redan 1700 avhyst under Ekhult. Var därförut bebyggdt. Hörde framgent till Ekhult ännu de sista åren av 1800-talet. Den i Björsätters s:n belägna delen tillhörde 1910 P. J. Karlsson i Kumla, Närke. Denna del överflyttades från Örtomta s:n genom kammarkollegii utslag 1910.

Solvik, 1 m., 622 har. År 1375 nämnes Olauer i *Soliuica*. $\frac{1}{2}$ m. hör

till Borkhults fideikommiss. Den andra delen har länge haft flera ägare, f. n. 3. — **Sunnebo**, 1 m. om 700 har. Synes alltjämt haft flera ägare, f. n. 5. — **Sätra** eller **Säter**, $\frac{1}{2}$ m., 167 har. Tillhörde 1882 Joh. Johansson, 1895 A. Ekelund, Gårdeby s:n, och 1910 K. G. Hjelm, Hemsjö. — **Tegelsäter**, $\frac{5}{16}$ m. med **Bondskogen** $\frac{1}{16}$ m. tills. 310 har. *Tidhilsäter*, som räntade 9 spann korn, bortbyttes 1377 av Peter Tomasson till drotset Bo Jonsson. Tillh. 1882 nämndem. A. Andersson, 1895 K. G. Allard och 1910 K. M. Magnusson. — **Ubbetorp**, $\frac{1}{4}$ m. (se Ekhult). — **Valsinge**, $1\frac{1}{8}$ m., 456 har. Drotset Bo Jonsson tillbytte sig år 1377 av Peter Tomasson bl. a. *Valsunge*, som räntade $4\frac{1}{8}$ tunnor, 1 spann korn och 1 penning. Har vidare hört under Grävsten. Kallas Skattvalsinge 1 m. och Backvalsinge $\frac{1}{8}$ m. Har haft flera ägare, f. n. 4.

Villsjö, 2 m., 229 har. Har ursprungligen hört till Valsinge by samt kallades länge *Fruvalsinge* men fick i slutet av 1800-talet sitt nuvarande namn. På 1600-talet hörde 2 m. till 1683 som rå och sedan som frälse till Ekenäs. I köpekontraktet om detta gods emellan fältmarskalken Gust. Persson Banér och borgaren Isak Breant av 1683 finnes Valsinge upptaget såsom 2 hemman, tillsammans räntande $4\frac{2}{3}$ tunnor spannmål och 5 Å smör. Hörde därefter länge under Ekenäs, antagligen till år 1817, då det såsom lydande under Mauritzholm tillsammans med denna egendom genom arvskifte skildes från Ekenäs. År 1863 köptes Fru-Valsinge från Mauritzholm av Karl Vilhelm Lilljestjerna men återsåldes år 1865 till ägarna av Mauritzholm, löjtn. Johan Trozellis arvingar. Efter några år köptes Fru-Valsinge av inspektoren vid Bårsbo E. Bergenström. Tillh. 1895 gruvingenjören C. F. Danielson och senare K. J. Gust. Nordström, som 1913 sålde gården till Eskil Nilsson, Blidsäter.

Mangården är belägen nära sjön Ommen. Huvudbyggnad i en våning, uppfördes av löjtn. Joh. Trozelli samt fullbordades av V. Lilljestjerna. Omkr. 80 har är åker.

Vissvik, 1 m., 140 har. Hörde ännu 1850 och senare till Ekhult. Ägdes 1882 och 1910 av P. G. Värnelius. Till denna gård hör även **Lilla Vissvik**, 0,129 m., som 1910 överflyttades från Örtomta s:n. — **Åketorp**, $\frac{1}{4}$ m., 206 har. Hör till Odensgöl. — **Öö**, 1 m., 180 har. Har under 1600-talet delat öde med det nuvarande Villsjö men skildes under senare delen av 1800-talet från Mauritzholm. Ägdes 1882 och 1895 av Ture Lybeck samt 1910 av G. A. Johansson.

Övriga tillhörigheter: Adelsvärdiska gruvan å Långedal, Albäcken, Björsäters utjord, Bråta såg, Båtviks kvarn och såg, Ekbacken, Eksäter, frälseräntan av Valsinge, Hasselbacken, Hemsjö kvarn och såg med bostäder, Högboða kvarn, Höstbäcks kvarn och hyvelmaskin, Karlslund 1 och 2, Klockarejord å Blidsäter, Lakvik 1, 2 och 3, Lakviks kvarn och såg, Långängen, mejeri å järnvägens mark, Mörkedals såg, Paradiset, Sjöberga, Steusjö och Tegelsäter m. fl.

4. **Grebo** gränsar i nordo. och ö. till Värna, i s. till Åtvid, i sydv. och v. till Vist samt i nordv. till Bankekind. Arealen är 7,057 har, därav 6,418 land. Med växlande sjöar, dalsänkningar, höjder och slätter, delvis beväxta med skog, företer socknen till sin natur ett tilltalande landskap. Radande jordmånen är lera och sandjord. Av sjöarna härstädes äro de största Ärlången, som med sin sydöstra ända skjuter in i socknen till 0,4 mils längd, Ören och Vien. Av de mindre märkas Rödstensjön och Stäckösjön m. fl. — Genom socknens östra del går landsvägen från Linköping till Åtvid. Från Norrköping tillstötter här en väg, och en annan fortsätter i västlig riktning förbi kyrkan till Vist s:n.

I äldre tider kallas socknen *Grepabo* samt nämnes under detta namn

år 1369, en kyrkoherde 1385. Grebo utgör sedan äldre tider tillbaka tillsammans med Värna ett pastorat. Ny reglering föreslås till år 1920. Kyrkan är uppbyggd 1772 och 1773 i modern stil samt har en längd, med vapenhuset inberäknadt, av omkr. 30, en bredd av 12,5 m. och rymmer 600 personer. Sakristian, belägen å n. sidan, är 7 m. i fyrkant. Restaurerad 1870. Över torningången läses: *Uti konung Gustaf III:s visa regeringstid . . . byggdes denna kyrka under Pastor Chr. L. Lindbloms tjänstetid åren 1772 och 1773*. Upplyses av 6 olika stora fönster. Har värmeugn. Altartavlan är målad 1773 och skänkt av artisten Johan Stålbom, som var boende inom socknen, samt föreställer Kristus på korset, då han anförtror sin moder åt Johannes. Dessutom finnes å södra

40. Det inre av Grebo kyrka.

sidoväggen en tavla av tysk målare, föreställande Kristi förklaring. Predikstolen är å norra sidan samt vitmålad med förgyllda lister (fig. 40). Orgelverket om 11 $\frac{1}{2}$ stämmor är sedan 1786 och rep. 1850. Det förfärdigades av Per Schörlin samt kostade församlingen omkr. 266 rdr. Av de tre mässingsljuskronorna är en enligt inskrift skänkt av Johan

Gripenvald på Dala och hans fru Anna Smittlerlöw år 1777 och en annan given av ägaren till Dala, prof. Oskar Viktor Pettersson och hans fru, f. Stackelberg, 1894. Den tredje och mindre är från gamla kyrkan men utan inskrift. Nummertavlorna äro givna av häradsdomaren Magnus Pettersson, Björntorp, år 1842. Dopfonten är en skål av mässing. Klockorna hänga i tornet. Å storklockan läses: *Mitt ljud försvann, när jag drottning Ulrikas död beklagat mången dag och klagat Sveriges nöd* samt meddelar vidare församlingsprästernas namn vid tiden för gjutningen samt att hon är gjuten av Magn. Hultman i Norrköping år 1742. Lilla klockan är enl. inskriften gjuten i Stockholm av Joh. A. Beckman år 1860. Därtill läses:

När jag kallar med mitt ljud,
Gack till templet, bed till Gud.
Att du rätt hans ord må höra,
Som kan själen saliggöra.
Då får du i livet frid
Och en skatt för evig tid.

Här finnas porträtt av Luther samt av två församlingens kyrkoherdar, näml. Krister Lindblom († 1800) och av Isak Olov Scharff († 1826). I koret ligga flera nötta gravstenar.

Från äldre tider förvaras här flera bilder, en krucifixbild samt ett osmakligt skilderi av tre keruber och genombrutna solar, vilket senare användes som altarprydnad i gamla kyrkan. I vapenhuset förvaras två brudbänkar, som användts vid bröllop, den ena för bruden och den andra för brudgummen med var och en sina närmaste anhöriga. Lämningar av stenmuren kring gamla kyrkogården finnas ännu. Flera av där förr befintliga gravstenar hava inlagts i kyrkan. Ännu kvarfinnas emellertid två. Å den ena äro uthuggna en man och en kvinna, vilka hålla en brudkrona emellan sig. Sägner vet att berätta, att detta brudpar vid hemfärden från vigseln i kyrkan genom olyckshändelse med åkdonet blev dödadt. Den otydliga inskriften skulle enl. en äldre anteckning angiva, att minnesstenen är över en löjtnant Volmar v. Rudhen och Lovisa Schulman. Hans namn uppgives även vara v. Ruysden. R. avled omkr. 1740.

Den gamla kyrkan var redan i medio av 1700-talet mycket förfallen. Hon var liten, endast 16,5 m. lång och 6 m. bred, samt saknade torn. Klockorna hängde i trästapel, vilken omkring midten av 1700-talet flyttades till en höjd utom kyrkogården. Altartavlan var hit förärad år 1744 av kyrkoherden Samuel Follin. Predikstolen, vilken överflyttades till den nya kyrkan, hitskänktes år 1723 av Kristina Piper, f. Törnflycht samt var beprydd med apostlarnas bilder. Orgelverket här hade 6 st. — Avståndet till Linköping 2,1 mil.

Av fornminnen finnas ättekullar på Örkällegärdet å prästgårdens ägor. Man har vid grävningar här funnit 3 sköldbucklor, 2 svärd, lansspetsar, skärdon, spännbuckla av järn, ett stycke av en kniv, bitar av en gravurna, bronsnål med järnring, en liten bronsring, ett bryne och en olödd järnsölja, vilket allt blivit inköpt för statens historiska museum. Sandtäkt förminskar alltmer dessa högar. Å Stäckö ägor har hittats en spjutspets av skiffer. År 1885 gjordes ett fynd å den tillökade delen av kyrkogården, där i gruslager utan synlig grav knappt 2 fot djupt och under stenar hittades ett mycket skadadt bronskärl, över vilket låg som lock en omvänd sköldbuckla. Kärlet innehöll brända ben, delar till skölden, ett sönderbrutet tvåeggadt järnsvärd, bronsbeslag till slidan och andra bronsfragment, skadade spjutspetsar av järn, järnsporrar, järnkniv, bronssölja med rembeslag, ring av guld, lerkärlsbitar m. m. I övrigt finnas gravar och stensättningar å skilda platser. Vid Redinge lillgård äro lämningar av ett domaresäte.

Folkmängden var på 1750-talet 730, 1790: 882, 1830: 1,033, 1895: 1,179, 1910: 1,144, 1914: 1,112. — Kassor 1910: kyrkokassan kr. 6,456: 61, fattigkassan 9,156: 86, skolkassan 7,907: 41, bibelkassan 948: 02. För fattigvården finnas donationer av släkterna Bielke och Löwen. Till skolornas främjande är en donation av prosten Is. Ol. Scharff samt en mindre av

Bielkeska släkten, vilka båda funnos redan 1839. Bielkeska donationen kr. 901:90, Scharffs d:o 8,003:54, Melinska fonden n:r 1 kr. 4,227:02, Melinska fonden n:r 2 kr. 4,000, Alméns donation 3,000:—, J. Flinks d:o kr. 530:—. Donationshemman: 1 m. Melskog och $\frac{1}{15}$ m. Föltorp. — Folkskolan har 2 lärare med 67 barn vid kyrkskolan och 46 vid Stäckö. Småskolan är vid kyrkan. — Här finnas 3 handlande och 18 handtverkare. — I forna tider har även idkats bergsbruk under Åtvidabergs bergslag, varefter ännu på flera ställen, såsom på Käggehänsberget och å prästgårdens ägor, spår synas efter gruvor och hyttor. År 1914 bildades ett bolag i Stockholm med ändamål att inköpa kopparfyndigheterna Käggehäns- och Orreängsgruvorna i och för bearbetning.

Gårdar.

Björntorp, $\frac{1}{2}$ m., 87 har. År 1361 nämnes Rane i *Björntorp* som fasteman. Har varit frälse, men förbrutet donerades det och kom som rå och rör under Herraäter. Indrogs vid reduktionen. Har länge haft 2 ägare och tillhörde 1910 K. A. Malmström och Elisab. Larsson.

Dala, 2 m., med **Hemmingstorp** 1 m., 1,122 har. Omnämnes 1320 samt vidare i ett testamente av 1334 men synes då räknats till Svinstads socken. År 1369 nämnes Nielis i Dala som fasteman och 1378 nämnes även hans hustru Katrin. År 1402 delade Dala öde med Fillinge (se Bankekinds s:n). Det har antagits, att denna egendom i slutet av 1500-talet har tillhört riksrådet Erik Ribbing († 1612) samt sedermera hans son, landshövdingen Bengt Ribbing († 1653). Ovisst är likväl, om det Dala, till vilket de skrevo sig, icke är Dala egendom i Dala socken av Skaraborgs län, i vars sockenkyrka de äro begravna. Vid pass 1660 har Dala måhända tillhört översten Anders Sinclair. Först med år 1683 känner man med säkerhet egendomens ägare. Nämnda år tillhörde Dala med det redan då avhysta Hemmingstorp och Tollstorp såsom säteri assessoren, sedermera v. presidenten Bengt Gyllenankar († 1696). År 1700 ägdes säteriet av presidenten Johan Rosenhane († 1710), år 1726 av ryttmäst. Gerard Leijonhjelms och år 1735 av överstelöjtn. Erik Cederberg, som nämnda år dog härstädes. Därefter tillhörde egendomen kornetten Gust. Martin Fock samt vidare efter år 1750 till 1800 majoren Joh. Gripenwald, vid vilken tid egendomen genom köp övergick till Fredrika Eleonora Bielke, f. von Düben, samt efter hennes död 1808 till hennes måg kaptenen Louis De Geer samt vid hans död 1830 till sonen kaptenen Charles Louis De Geer. Då han dog ogift år 1831, ärvdes egendomen av hans syster Lovisa Fredrika, som var gift med överstelöjtn. Gust. Wachtmeister, vilken år 1848 försålde densamma till inspektoren C. Kullberg, som redan följande år försålde den till Joh. Karl Adelswärd, av vilken Dala med underlydande skänktes till hans dotterdotter Maria Stackelberg († 1897), genom vars gifte 1875 med professoren, med. dr. Oskar Viktor Petersson († 1912) egendomen övergick till honom. Äges nu av fröken Ingeborg Petersson och ingen. Ad. Gunnar av Ekenstam, gift med Signe Petersson.

Mangården, belägen vid sjön Vien, består av envåningsbyggnad med frontespis samt två flygelbyggnader. Avståndet till kyrkan är 0,5 m.

Föltorp, $\frac{1}{2}$ m., 512 har. Har som donation innehafts av G. Bonde men reducerats. Tillhör nu 3 ägare, varav $\frac{11}{30}$ m. hör till Adelsnäs fideikommiss (se Melskog). — **Golväter**, $\frac{1}{2}$ m., 114 har. Olauer i *Golväter* nämnes 1397. Tillhör Dala. — **Hedingstorp** l. **Olofsmålen**, $\frac{1}{2}$ m., 394 har. En del har hört under Ekholmen i Landeryds s:n; $\frac{3}{10}$ m. tillhör Adelsnäs fideikommiss; $\frac{1}{6}$ tillhör Bjärka-Säby. — **Horn**, $\frac{1}{2}$ m., 184 har. Utan tvivel är det denna gård.

vilken, räntande 3 tonn och 6 öre, omtalas 1386 i ett arvskifte mellan fogden i Åbo, Jeppe Dycken och hans barn med Katarina Haraldsdotter. År 1408 nämnes Tore i Horn. Följde under 1600-talet tills. med Björntorp. Medföljde som gäva Dala egendom omkr. 1850, dit den ännu hör.

Katrineberg, $\frac{1}{2}$ m., 144 har. Kallades förr Vebbantorp och tillhörde genom byte med fru Katarina Bielke, men under bergslagsanspråk, landshövdingen Konrad Gyllenstjerna († 1684) samt därefter hans änka Eva Lewenhaupt, 1726 Kristina Piper, f. Törnflycht († 1752), 1818 fröken S. Bielke, 1825 De Geer, 1852 J. F. Norrman, 1872 fabrikören K. A. Vinell, 1882 och 1895 tills. med delar av Melby och Norrby Karl Gustafson och 1910 J. A. Gustafson.

Kattorp, $\frac{1}{2}$ m., 100 har. År 1406 gavs fasta å den jord i *Katatorp*, som Turund härstädes sålt till Frösten, vilken redan förut innehade jord i denna by. Doneradt till Karl Bielke, tillhörde det senare landsh. Konr. Gyllenstjerna, men uthyttes till kronan 1682. Tillhörde 1882 och 1895 Aug. V. Flink, samt 1910 K. Eriksson.

Lundby, $\frac{5}{8}$ m., 40 har. *Lwndby* nämnes 1387 och kallas 1409 *Lunby*. Tillhörde redan 1686 Sturefors och har senare alltjämt tillhört detta fideikommiss.

Melby, $\frac{1}{2}$ m., 40 har. Nämnes 1383, då drotset Bo Jonsson (Grip) gjorde jordskifte med Askaby kloster, som då bl. a. erhöll 3 attungar i *Midhalby*. Vid räfsteting år 1397 dömdes Bo Jonssons arvingar att inom 6 veckor till samma kloster lämna vederlag för det gods i Bankekinds h:d, vilket klostret vid ett jordskifte bekommit av Bo, men som sedan blivit klostret frändömdt. Av ett brev från 1413 framgår, att denna dom gällde Melby och Norrby i Grebo s:n. vilka »blivit lagda under skatt». Gammalt frälse, uppläts det till kronan av Ax. Leijonhufvuds arvingar. $\frac{35}{84}$ m., häri inbegripet en del av Norrby, tillh. 1882 och 1895 A. Gustafsson. Tillhör f. n. fröken Anna Bielke.

Melskog, 1 m., 83 har. Delade tidigare öde med Björntorp. Ägdes jämte ytterligare $\frac{1}{16}$ m. 1882 av J. M. Magnusson samt 1895 av Beata Melin och G. A. Melins stärbhus. Tillhör tills. med $\frac{1}{16}$ m. Föltorp församlingen genom donation. — **Målbäck**, 1 m., 400 har. $\frac{1}{2}$ m. tillhör Adelswärdiska fattigfonden. Det övriga har 5 ägare. — **Mårsång**, $\frac{1}{2}$ m., 59 har. År 1369 var Sigge i *Maarhæng* kyrkovärd, och år 1387 sålde Arne Sonason till Askaby kloster för 3 mark gängse sv. pgr efter 5 på en mark lödig 2 stänger jord i *Marzaeng*. Har länge haft 2 ägare.

Norrby, $1\frac{1}{2}$ m., 295 har. Sven i *Norby*, som var underhäradshövding i Bankekind, omtalas 1377. Ingolf ävensom Johan härifrån omnämnas 1381. Vid det vid Melby omtalade skiftet 1383 erhöll Askaby kloster 1 attung på ett spansn avgäld när härstädes. År 1390 bekräftade Iwan Galle sin moders till Askaby kloster gjorda gäva av godset *Norby* med villkor att själv få behålla det-samma för sin livstid. Galle hade i sitt sigill en stolpe i sköld utan hjälm. Tore i Norby nämnes 1406. Norrby gamla frälse uppläts senare till kronan av Ax. Leijonhufvuds arvingar. Har under 1800-talet tillhört flera ägare (se Melby), f. n. 6, bl. a. fröken A. Bielke.

Orräng, $1\frac{3}{4}$ m., 457 har. Heminger i *Orræng* nämnes 1369 och 1378. St. Orräng reducerades från Gust. Persson (Banér?). L. Orräng tillhörde 1686 Karl Sparre och 1726 Kristina Piper, f. Törnflycht († 1752) samt ingick tills. med St. Orräng i det av henne för Bielkesläkten stiftade Sturefors fideikommiss.

Prästgården eller **Stentomta**, $\frac{3}{4}$ m., 68 har. Manbyggnaden, uppförd 1802, är belägen nära sjön Ärlängen, 1 mil från Sturefors jvst.

Redlinge, $1\frac{3}{4}$ m., 410 har. Magnus Petersson och Holmger i *Redhungum* nämnas som fastevittnen 1361. År 1364 överlät Ture Eriksson (båt gimbalkesvis i sköld utan hjälm i sigillet) $1\frac{1}{2}$ attung jord här till Håkan Fadersson, något senare häradshövding i Mämmings härad. Han var av släkten Stjärnbåt.

Konung Albrecht överlät genom ett brev, utfärdadt från lägret utanför Åbo. Redunge i Grebo s:n till riddaren Bo Bosson. Genom ett nytt brev av den 28 sept. 1366 befinnes emellertid, att konungen fått kännedom om förstnämnda 1364 års överlåtelsebrev och dömer därför, att då sistnämnda brev var ett år äldre än konungens, och då i förevarande fall den, som hade företrädre i tid, även ägde företrädre i rätt, Håkan Fadersson skulle, okvald av riddaren Bo Bosson, äga och behålla Redunge egendom. År 1377 utfärdas fastebrev på ett jordabyte, varvid Bo Jonson gav Hemming Larsson $\frac{7}{4}$ attung i *Rethongom*. Holmger i *Rethunga* är vid denna tid flera gånger fastevittne. Vid ett arvskifte år 1386 erhöilo barnen efter fogden i Åbo Jeppe Dyäken och hans avlidna hustru bl. a. av föräldrarnas köpe- och avlingegods jord i *Redhunga*, räntande 7 tönn och 11 öre. En del av Redunge hörde senare som frälse under Ekenäs. Har länge varit uppdeladt på flera ägare, f. n. 11.

Rödsten, 1 m., 268 har. Arvid i *Rötasten* år 1361 och Holmsten i *Rödhasen* år 1382 fastemän. År 1360 nämnes Arvid i *Rödhasen* som kyrkovärd. År 1378 överlät Viormber i Hultsäter 3 alnar jord här till Jöns Djäken. Senare har gården varit gammalt frälse men förbrutet. Donerades 1620 till Erik Jöransson men reducerades. Blev sedermera militieboställe och var sedan kapstensboställe vid Andra livgr-reg:tet. Hade förut varit kornettboställe och såsom sådant innehafts 1724 av Hans Jakob Schmitterlöw, 28 av Gerh. Leijonhjelm, 41 av Karl Kristoffer v. Wessling, 48 av Gust. Ad. Schmitterlöw, 52 av David Leijonhjelm, 53 av Joh. Nisbeth, 77 av Lorents Klöfversköld, 81 av Svante Montgomery, 82 av Olof Rosenstjerna och 84 av Charles Bacqvinot, som dog 1791. Följande år tillträdde bostället av löjtnanten Karl J. Görges, som var indelningshavare till 1810, då bostället utarrenderades för kronans räkning på 30 års tid till majoren Karl Görges för en summa av 50 tr 15 $\frac{1}{2}$ k., hälften korn, samt 291 rdr b:ko kontant. År 1840 anslogs bostället åt kompanichefen för Tjusts kompani och tillträdde då av kapten Abraham Leffler, 1847 av Per Mårtensson, 1857 av Kristian Adolf Sjöbohm samt 1870 av Karl Fredr. Enblom, som avträdde bostället den 14 mars 1878, då det för kronans räkning utarrenderades på 20 år för 300 kft råg, 300 kft korn och 3,050 kr. (minimiarrendet var bestämdt till 1,400 kr.). Därförut hade bostället i 31 år innehafts på arrende av löjtnanten And. Wilh. Drangel.

På ett gärde nära gården finnes en upprättstående ungefär 6 dm. hög rödfärgad sten, varpå vilar en flat vitmålad och därövanpå en mindre, rund svartmålad sten, varom traditionen berättar följande: För långa tider tillbaka skötes bostället av en fogde, som en regnig sommar var nära att aldrig få en del av sin utmärkt vackra gröda under tak. Bartolomei dag eller den 24 aug., vilken den tiden firades som helgdag, blev det emellertid vackert väder, och fogden hastade då under pågående gudstjänst ut att bärga skörden. Väl utkommen på åkern, överraskades han emellertid av ett störtregn. I sin förtvivlan häröver förbannade han då Gud och allt vad heligt var. I samma ögonblick, han gjort detta, sjönk han ned under jorden och syntes aldrig mera. Till minne av denna händelse skall, enligt sägen, nämnda minnessten blivit uppsatt. Var gång rödfärgning företages vid gården måste stenen även överstrykas, ty i annat fall säges någon olycka komma att ske vid gården.

Sarpebo, $\frac{1}{2}$ m., 115 har. Jord i *Serpabotha* testamenterades år 1287 av Botild i Vymarka till Linköpings domkyrka. År 1370 sålde Niclis Eriksson och hans hustru Elin Olofsdotter för 30 mark sv. pgr till Jöns Djäken 3 stänger jord i *Sarpabotha*. Gunnar Haralzson skiftar senare samma år jord med Bo Jonsson, därvid den förre erhöil 4 st. i *Sarpabodha*. Två av dennes vänner och fränder besegla bytesbrevet. Arvid härstädes tillhörde 1414 häradssynen. Tillhörde redan tidigare under 1800-talet samt tillhör ännu Dala egendom.

Stäckö, 1 m., 360 har. *Stekijo* överläts tillsammans med flera andra gårdar

år 1320 av riddaren Ulv Åbjörnsson till östgötalagm., riddaren Bo Niklissön. Jacoper i *Stække* nämnes 1370. Var senare donerad till riksskattmästaren Gust. Bonde († 1667) men reducerades under bergslag. Var från 1734 skatte. Tillhörde på 1750-talet Jan Peter Fock och ärvdes 1760 av sonen Johan Martin Fock. Köptes 1780 av generallöjtn. Axel Löwen till Grävsten († 1802), som 1795 skänkte egendomen till sitt juridiska ombud, hovrättskommisarien Sven Nilsson Hjerton, som dog 1815, då den övergick i arv till sönerna Karl och Anders Hjerton. Dessa försålde gården år 1822 till hovmästaren Per Rydberg efter vars död 1832 den ärvdes av sonen, fanjunkaren E. G. Rydberg. Ägdes 1895 av P. A. Ljungberg från Turinge s:n, och 1910 av C. A. Larsson.

Mangården är belägen å en skogbeväxt höjd vid sjön Örbogen. Gamla manbyggnaden, som upptrann 1829, var en större envåningsbyggnad med brutet tak och utbyggnad åt norra sidan. Nuvarande manbyggnaden, som uppfördes 1830, är något mindre än den äldre.

Tjusentorp, $\frac{1}{4}$ m., 66 har. Har länge haft flera ägare, f. n. 4. — **Tollstorp**, $\frac{1}{4}$ m., 220 har. År 1402 delade *Tholfstorp*, som »skyllar ena mark pæninga», öde med Fillinge och Dala. Har även senare hört och hör ännu till Dala. — **Torpa**, $\frac{1}{2}$ m., 57 har. Magnus i *Thorpa* levde 1410. Var liksom Rödsten donerad till Erik Jöransson Ulfsparre, men ägdes 1686 av Gust. Bonde, ehuru underkastadt lösen. Har länge hört och tillhör ännu Dala.

Viggebyholm, 2 m., med **Kassingstorp** $\frac{1}{2}$ m. och **Stämmanstorp** $\frac{1}{4}$ m., 738 har. Säteriet, som förr hetat Viggeby, Viggebytorp eller Vigbyholm, omtalas under medeltiden under namnet *Viby*, *Vikby* och *Vigby*. Tillhörde under 1600-talet knekthövitsmannen Gunnar Galle (i Sverige), vidare släkten von Scheiding, sedermera översten Nils Kagg († 1673), gift med Kristina v. Scheiding, 1683 deras måg Karl Jörgen Kagg († 1686) med säterifrihet för 3 m., senare hans son, fänriken Didrik Kagg, sedermera k. rådet Karl Piper, vars änka lade det till Sturefors fideikommiss, då hon stiftade detsamma.

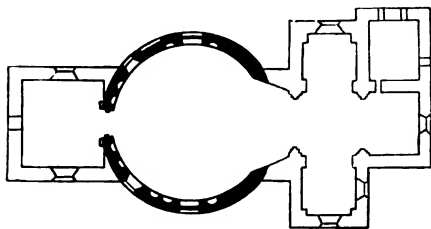
Åndebäck, $\frac{1}{4}$ m., 74 har. Johan i *Andabäck* nämnes 1361 som fasteman. Hörde redan 1686 under Sturefors, till vilket fideikommiss det ännu hör. — **Önstorp**, $\frac{1}{8}$ m., 25 har. Har länge tillhört bondesläkter. Äges nu av C. J. Larsson i Redinge. — **Örsnäs**, $\frac{1}{4}$ m., 140 har. *Örsnäs* följde Fillinge m. fl. gårdar år 1402. Har haft 4, nu 3 ägare.

Övriga tillhörigheter: Björkliden, Dala ångsåg, Fridhem, Gottfridsberg, Grebo utjord, Haraldshus, Hemmingstorps tegelbruk, Melbydal, Målen, Redingsberg, Sand, Sundtorp, N. och Ö., Valdemo.

5. Vårdsberg gränsar i n. och nordö. till Törnevalla, i ö. och sydo. till Bankekind, i sydv. till Landeryd, i v. till S:t Lars församling av Linköping och i nordv. till Rystad. Arealen är 3,016 har, därav 3,001 land. Marken är till större delen en slätt med kuflar och backar här och var, särskildt i söder och öster. Rådande jordmänen är bördig lera. Genom socknen går en å med fall vid Ginkelösa. Förnämsta vägen kommer från Linköping, går förbi kyrkan till Bankekind och vidare till Västervik. Fågelstad—Linköping—Ringstorps jvg har anhaltstationerna Vårdsberg och Hasselbacken.

Vaardbergh nämnes 1282, då biskop Henrik anslog av biskops-tionden här till S:t Egidii prebende vid Linköpings domkyrka, *Wartbierrgh* med präst och kyrka 1312, *Wardzberg* 1318 och 1376 samt *Wardhbergha* 1379 o. s. v. Socknen har av gammalt varit eget pastorat med Askeby som annex från 1555 till 1581. Den var från 1657 prebende åt stiftets

biskop, men detta upphörde den 1 maj 1887, från vilken tid pastoratet varit regalt. Ny regl. 1 maj 1919, då Vårdsberg och Landeryd skola förenas till ett pastorat med kyrkoh. bosatt i Landeryd, såvidt kyrkoherdebefattningen i Vårdsberg då är ledig, eljest å dag som k. m:t framdeles vill bestämma. Komministertjänsten i Landeryd indrages vid nuvarande innehavarens avgång. Komministraturen i Vårdsberg indrogs gen. k. brev av den 4 okt. 1864. Kyrkan (fig. 41 och 42) är belägen på en större kulle samt utgjordes ursprungligen av ett rundhus med nischer, en byggnadsform, som i Sverige är ovanlig. K. G. Brunius anser kyrkan ursprungligen varit ett dopkapell, utan tvivel på grund av att dopkapellen i utlandet voro runda. Från annat håll har emellertid blivit framhållet, att Vårdsberg icke varit dopkyrka, då rättigheten att döpa under den tidigare delen av medeltiden tillhörde biskopskyrkorna och några få andra, som särskildt därtill fått berättigande. Äldre författare hava antagit, vilket även senare blivit upprepadt men även motsagdt, att rund-

41. Plan av Vårdsbergs kyrka.

Efter teckning i Antikvarisk-topografiska arkivet.

kyrkan ursprungligen varit en försvarsbyggnad, som vid kristendomens införande blivit använd som kyrka. Huru härmed förhållit sig torde vara svårt att numera med full bestämdhet avgöra, då man icke känner byggnadssättet och anordningarna i övrigt av det här nedan av Broocman omtalade åttkantiga stentornet. Emellertid finnas flera anledningar som

tyda på, att här icke blott varit ett vård- eller vaktorn utan även en byggnad ämnad till försvar på samma gång den användts som en vanlig kyrka, vilken just av försvarshänsyn fått sin runda form. Flera av de äldre svenska slotten, som varit avsedda till försvar, såsom Vadstena, Stockholms äldre och Gripsholms hava eller hade som bekant runda torn.

Den enda uppgift, som finnes om kyrkans äldre utseende, är den av K. F. Broocman i hans Östergötlands beskr. 1760, vilken dock lämnar föga upplysning.

»Kyrkans västra del», säges det, »som i forna tider varit ett åttkantigt vårdtorn med sina defensionshål ovan till har givit anledning, att hon blivit kallad Vårdsberg eller Wålsberg.¹ På vad tid bemålte vårdtorn blivit först byggt och, sedan det kunnat umbäras, blivit inrättad till en kyrka medelst kostlig tillbyggnad av skön huggen kalksten å norra, östra och södra sidorna, därom äges ingen kunskap.»

Om 1753 års ombyggnad heter det vidare:

»Denna skedde genom biskopens, dr Andr. Ol. Rhyzelii berömliga tillstyrkande, omsorg och föranstaltande, att församlingen tog på sig med obeskrifligt

¹ »Vålsberg» är en provinsialism. Understundom uttalas rd som l, t. ex. i ordet vårda eller gärde. Det säges: Han vålar sig icke om, hur det går eller Han är ute på gälet.

arbete att nästan alldeles ombygga sin kyrkas västra del, som fästning hade varit. Det åttkantiga stentornet, som däröver stod överst på taket, blev i en hast nedkastadt. Det starka stenvälet och de sex därunder satta ofantligen tjocka stenpelarna nederbrutna och utur kyrkan förda, muren å alla sidor förbättrad, pelare och valvbågar åt kyrkan befastade, ett ansenligt brädvalv förfärdigadt och stora fönster på båda sidor. Härigenom blev den del av kyrkan, som tillföre varit mer till hinder än till tjänst och nytta, den rymligaste och ansenligaste. När detta allt och mycket annat var till förbättring och prydnad lyckligen verkställdt inuti kyrkan, blev med icke mindre församlingens håg, möda och kostnad (som dock understöddes med 2 kollektor av stiftet) ett nytt klocktorn från grunden uppmuradt till 30 alnars höjd vid kyrkans västra gavel och vann sin önskliga fullbordan följande år 1754 med högt och ansenligt trävirke och spira, som utsirades med förgylld glob, hane och flygel.»

Denna ombyggnad, som samtiden ansåg så tjänstfull, betraktas i vår tid — och det med rätta — som ett svårt förstörelseraseri. Till minne av densamma uppsattes över tornningången en ännu befinnlig sten med denna inskrift: *I. N. J. C. Detta sten och klocktorn byggdes med kyrkans och socknens bekostnad år 1753 och 1754 under k. Adolf Fredriks regering. Varande då*

kyrkoherde Dokt. And. Ol. Rhyzelius, Episc. Linc., kyrkans förestånd. Daniel Palmgren, kronans fogde och kapellan Johan Lindstedt. Gudi all ära. Det gamla tornet hade tvenne gånger blivit skadadt, först den 27 maj 1654 genom åskeld och andra gången 1674 eller 1680, då det under stark storm nedstörtade. Kyrkan skövlades av danskarna 1567, men blev icke såsom kyrkbyn antänd.

Med begagnande av Broocmans uppgifter och av vad ännu finnes kvar har H. Hildebrand gjort sig följande föreställning om kyrkans ursprungliga utseende:

9—152493. Ridderstad, Östergötland. II.

42. Vårdsbergs kyrka.

»Vårdsbergs kyrka har uppenbarligen liknat Österlarsker på Bornholm (se Sv. Fornm.-fören:s Tidskr. VIII, s. 249 o. följ.). De sex tjocka pelarna i kyrkan få väl anses betyda ett cylindriskt rum med sex bågöppningar skilda av sex pelare. Den omgivande delen av rundhuset har väl haft ett kretsformigt tunnvalv. Eget är, att på den runda underdelen skulle ha funnits en åttkantig överdel. Denna kan icke helt enkelt varit en tornspira, ty Broocman talar om det åttkantiga stentornet. Detta säges väl hava stått överst på taket, men å andra sidan framhålles åttkanten som det egentliga vårdtornet med dess defensionshål, d. v. s. skjutgluggar övertill. Broocman hade kanske aldrig sett kyrkan före de år 1753 företagna förändringarna och kan då ha missförstått de honom meddelade uppgifterna. S:t Nils och S:t Lars kyrkor på Bornholm, som ha en väktaregång utanför den egentliga översta våningen, ifrån denna skild av en mur, torde haft det ursprungliga koniska taket med dess kant vilande på denna skiljemur — väktaregången skulle således varit obetäckt. Det är möjligt, att det s. k. åttkantiga tornet å Vårdsbergs kyrka varit en indragen övervåning, kring vilken varit en taklös väktaregång. Varföre den övre våningen skulle ha en annan grundform än den undre är ej så lätt att förstå. Om det ursprungliga korets utseende är intet bekant. Det fick vika för den i öster tillbyggda korskyrkan.

De i muren ned mot golvet förekommande egendomliga halvrunda nischerna kunna, säger H., varit sittplatser, då de äro för små att ha omslutit altaren, ehuru det varit enklare att längs muren anbringa en stenbänk. »Det nya tornet», fortsätter H., »skyler rundhusets viktigaste del. S. och n. om tornet har rundhusets mur en insänkt yta mellan en framskjutande över- och underkant, båda vertikala och simpla. På den s. sidan närmast tornet förekomma mellan dessa kanter två halvkolonner, på den n. en halvkolonn och en pilaster.»

I 1829 års inventarieförteckning omtalas det runda stenhuset med åttkantigt torn, utsiradt med kolonner och basreliefs, framställande vapen eller huvuden efter märkvärdiga personer och djur, av vilka några då voro i behåll i södra randen, två människo- och ett kreaturshuvud samt i den n. fyra människohuvuden uthuggna i de massiva täljstenarna (kalkstenarna). Av små runda hål i muren var ännu då ett bibehållet, ehuru igenmuradt. N. Mandelgren besökte kyrkan 1846 och såg då två av de av Broocman omtalade defensionshålén igenmurade, vadan gluggarna alltså funnits även i rundhuset. Märken efter dessa gluggar synas ännu.

Den av Broocman omtalade äldsta tillbyggnaden eller korsbyggnaden synes vara ganska gammal och liksom rundhuset noggrant uppförd av huggen kalksten, som senare blivit till det yttre rappad och till det inre vitmenad. På en del ställen sägas målningar funnits å väggytorna, vilka blivit synliga vid skada på ett ställe av vitmeningen. Någon närmare undersökning härav synes dock icke företagits. Korsarmarna betäckas av korsvalv och koret av ett stjärnvalv. Till vänster inuti kyrkan vid västra ingången finnes i väggen ett mindre stenvall, vilket kan antagas varit dörringången till en trappa, som fört upp till andra våningen av det gamla rundhuset. En gammal sägen förtäljer, att detta valv fört till en underjordisk gång till ett i närheten beläget nunnekloster. All anledning förefinnes att säga, att denna sägen icke äger någon grund.

Kyrkan omtäcktes 1875 och reparerades till det inre 1894. Längden, är 23 m., koret inberäknadt, bredden 19 m. med 400 sittplatser.

Har värmeugn. Två altartavlor föreställa Jesu dop och den heliga nattvarden. Över dem läses i taket: *Vilken, som törstar, han komme till mig och dricke*. Altartavlorna äro målade av Hörberg samt hitskänkta av rusth. Olof Persson och riksdagsm. Gust. Westling. Predikstolen är hitskänkt av biskop Rhyzelius 1757 samt har en del förgyllda bilder, framst. Jakobs kamp med ängeln, Kristus på korset med sörjande kvinnor, änglabilder m. m. Över predikstolen är lagboken och i predikstolstaket en duva (den hel. ande). Ett tinglas å predikstolen är 1769 skänkt av Karl Johansson och Anna Hinriksdotter från St. Metsjö. Orgelverket, 12 st., är från 1895 av Åkerman & Lund, Stockholm. Det gamla om 11 st. från 1761 var av Vistenius. Av kyrkans fem ljuskronor av mässing ha fyra inskrifter: 1) E. W. B. och B. W. B. 1755, 2) visar inskriften, att kronan är skänkt av häradsdomaren H. N. S. i St. Metsjö 1758, 3) M. L. S. Stähle K. I. D. i St. Metsjö 1758, 4) År 1711 den 23 dec. förärad till »Wallsbergs kjörkja» av kronans befallningsman Johan Berg och hans hustru Katarina von Mellen. I sakristian, förr å v. väggen i norra korsarmen, hänger ett altarskåp från 1400-talet, framställande nederst Kristus, stående på månen och omgiven av de knäböjande lärjungarna. Till höger står S. Göran på draken och till vänster ett annat helgon. Över midtgruppen står jungfru Maria med barnet, omsvävad av änglar. På vardera sidan är ett krönt helgon, av vilka det ena synes vara S:t Olov. Här äro även dörrarna till detta skåp, där i snidade bilder framställas de tolv apostlarna, över vilka äro spetsbågade baldakiner. Å baksidan har funnits en numera nästan utplånad målning, framställande två stridande härar, vardera förande ett baner med tre kronor. Alla äro harneskklädda och föra lansar, hillebarder, spjut och svärd. Över femtio figurer äro dels avbildade dels antydda. En av de främste, som har krona över hjälmen, klyver sin motståndares huvud. I bakgrunden ser man branta berg, klyftor, ett högt torn m. m. Denna målning är från år 1438.¹

I muren av vapenhuset äro tvenne stenar, av vilka den ena föreställer en riddare och den andra en kvinna. Å norra väggen vid koret finnes en tavla med bl. a. följande inskrift: Kongl. Maj:ts Trotjenare och Chronones Befallningsman Högaktade och välbetrodde H. Johan A. Berg, född år 1650 den 24 junii och saligen afsomnad på Ringatorp A:o 1727 den 21 september samt hans maka Matronan, fordom välähreborna och dygdädla Catharina von Mellen, född 1655 och död på Ringatorp den 17 Marsi 1720 hafva thetta sig till åminnelse upprättadt A:o 1724.

¹ Vid kristendomens första tid skall, enligt en gammal sägen och en folkvisa, vid Vårdsberg stått en drabbning emellan två prinsar Erik, vilka båda tävlat om kronan. En mängd av rikets yppersta män säges då hava fallit. De båda prinsarne skola sedermera stupat i envig vid Kimstad. Ehuru häyderna icke känna något slag härstädes, är möjligt, att ett sådant förefallit, och skulle i så fall ovanstående målning framställa denna strid. Adam från Bremen vet att berätta om en strid, som timat efter Stenkils död emellan tvenne Erikar, vilka stridt om kronan. I denna strid skola många förnåma män omkommit. Å Wimarks bys ägor har man funnit sporrar m. m. Vid Himne har en järnsporre med ovanligt lång klinga blivit hittad och inlämnad till statens historiska museum.

Å norra väggen inuti kyrkan är en liten minnessten med följande inskrift: jungfru Krist. Magd. Eliäsen, f. d. 1 okt. 1708. Sedan hon i nitisk gudsfruktan, sällsynt människokärlek, rena seder fullbordat ett ärofullt livs lopp, lämnade hon d. 14 dec. 1771 sin själ himmelen, sin kropp jorden, sitt namn den efterlevande dygden. Tacksamhetens sörjande reste denna minnesvård. Flera gravar finnas i kyrkan bl. a. vid koret en för bokhållaren Olof Hansson † 1662 och hans maka Katarina Pålsdotter † 1667.

Ringklockorna hänga sedan 1754 i tornet, därförut i en trästapel. Å storklockan läses:

När klangen af min röst, O kristen, örat hinner, Kom till det helga rum att dyrka Herren Gud. Lef för det goda blott för himlens sköna bud. Till dess vid lifvets slut jag om din död påminner.

Å andra sidan omtalas, att denna klocka göts i Stockholm av Karl Aug. Norling år 1848, då stiftets biskop Joh. Jak. Hedrén var kyrkoherde här, löjtn. Joh. Fredr. Odencrantz ägde Vårdsbergs säteri, Zach. Gistedt var komminister och And. Andersson i Örminge kyrkans föreståndare. Å den något mindre klockan läses:

Vi lofve Dig, O store Gud! Med makt och ära går Ditt bud. Ditt helga ord kring himlar och kring jord. Helig, helig, helig är Herren Gud.

Å andra sidan omtalas, att densamma göts av firman Joh. A. Beckman i Stockholm år 1887, då Karl Alfr. Cornelius var biskop, Frans Vilh. Glimborg kyrkoherde här och Per Otto Reinhold Andersson var kyrkoföreståndare.

Före sin sista omgjutning av Elias Arenhart i Norrköping hade storklockan blivit omgjuten, efter vilken sista omgjutning å densamma lästes:

Denna klocka blev omgjuten, Sedan som hon sönderbruten Hade mist sitt sköna ljud. Derför många kristna fromma, Som till kyrkan gärna komma, Till att tidigt tjäna Gud, Ville var sin hjälp tillskjuta, Att man måtte henne gjuta Då hon mycket bättre blev, Vilket skedde på den tiden Då när Sachsar köpte friden Och man detta året skrev 1708. När konung Karl de ryssar slog, Och biskop Spegel omsorg drog För detta stift och denna ort. Gud vare lof som väl har gjort!

I tornet förvaras en tavla (Jesu födelse), en träbild m. m.

Av fornlämningar märkas en runsten, som sedan 1754 är insatt i södra yttre tornmuren. Inskriften angiver, att Östen reste denna sten efter sin fader Torer. De två bitar av runstenar i vapenhusgolvet, som omtalats, äro troligen endast stenar med oregelbundna inristningar. Bautastenar finnas, och ännu flera hava funnits, å ett gårde vid Månestads mellangård. I hagarna bredvid äro stensättningar. Ättekullar och stensättningar märkas även vid Frösäter under Ginkelösa, Viskeryd, Rogestad, Himna, Hovetorp, Gammaltorp och Vimarka. I början av detta århundrade omtalas även ättehögar i Vårdsbergs storäng och i en av samma gårds hagar åtskilliga större stenar, vilande på tre små runda stenar, varjämte på ett högt berg i samma hage äro uppförda en mängd stora avlånga stenar av såsom det tyckes 10—20 skeppunds vikt, vilka äro lagda i en större rundel omkring en större fyrkantig sten. Samtidigt omtalas även

omkring kyrkan en cirkelformig stensättning, med en diameter av omkr. en sjättedels mil. Vimarka har enligt sägnen fordom varit säte för jarlar eller för någon »småkonung». Å Vimarks källaregård finnes ännu en väl bibehållen källare av fast bruk med murar och stenfot av gråsten. Den är avdelad i tvenne rum. Valven äro av huggen täljsten. I de fyra hörnen sänka sig valvbågarna och sluta 8 dm. nerifrån golvet, och höjden av varje sida midt upp blir 2 m. Den till det inre valvet ledande gluggen har enligt sägnen haft den järndörr, som nu utgör kyrkans sakristidörr. Yttre valvets dörr är 9 dm. bred och 1,5 m. hög. Till höger om ingången till inre valvet är en fyrkantig nisch. Ovanpå valven är gråsten och murbruk. Å prästgårdens ägor, 1,5 km. i nordostlig riktning från gården, är en s. k. domarering. I ett stenrös å Vimarka byggnadstomt tillvaratogs år 1834 en armring, delar av ringar och spännen samt 156 arabiska och tyska mynt samt 1 anglosachsiskt.

Ur kyrkoböckerna meddelas följande utdrag: åren 1589 och 90 graserade pesten härstädes; 1605 uttorkade Vårdsbergsån så, att fisk kunde tagas med händerna; 1614 beslutades i sockenstämma, att vid bröllop och andra gästbud maten skulle varligen gömmas efter överstånden måltid, så att den icke förfäres, att bröllop icke hålles söndagarna före Petri och Pauli dag samt att mökvällar avläggas; 1616 beviljades, att Vårdsbergs högtid skulle firas å Jakobi den störres dag; 1617 beslutade sockenstämman, att den skulle förnekas sakramentet, som icke före påsk aflämnade spån till kyrkan; samma år skänkte hertig Johan mäss-tyg till kyrkan, 1622 och 1711 härjade pesten, och av 1742 års sockenstämmoprotokoll av den 30 maj synes, att locken å likkistor vid denna tid vanligen öppnades å griftegården före jordfästningen.

Folkmängden var på 1750-talet omkr. 734, 1790: 794, 1830: 937, 1870: 1,084, 1895: 881, 1910: 884 och 1914: 845. — Kommunens kassor 1910: kyrkokassan kr. 556: 47, fattigkassan kr. 10,296: 43, Lövendal-Åströmska fonden kr. 3,612: 67, Hurtigska fonden kr. 1,562: 93, Vahlströmska fonden kr. 1,031: 83. — Vid folkskolan finnes 1 lärare med 70 barn; småskolan har 1 l:a. — Här äro 3 handlande och 15 handverkare.

Gårdar.

Björkäkla, $\frac{1}{2}$ m., 30 har. Tillh. 1882 skolläraren A. G. Andersson, 1895 och 1910 L. A. Danielsson. — **Bo**, $\frac{1}{2}$ m., 52 har. Tillh. från 1659 C. Mörner. Ägare år 1882 och 1895 var Joh. Vilh. Larsson samt 1910 K. A. Johansson.

Bökestad, även kalladt **Böckstad**, $2\frac{1}{4}$ m., 158 har. *Bökestadh* nämnes 1311, då domprosten i Linköping Vimund testamenterar åtskilliga gårdar till stiftande av en ständig vikarie vid Linköpings domkyrka, och år 1315 gav Mattias Tyrnersson och hans hustru Ingegärd bl. a. del i *Bökestadh* till stiftande av en prebenda vid samma kyrka. År 1318 var Ingegärd Svantepolksdotter änka och gav då för sin avlidne mans själ till förbättrande av jungfru Maria prebenda i samma kyrka ånyo en del i Bökestad, med föreskrift, att en själamässa skulle läsas i varje vecka. År 1384 nämnes Jöns i *Bökestada* samt 1387 och 1406 Olaver i *Bökestad* som fastemän. Bökestad $\frac{3}{4}$ m. var ännu på 1880-talet krono-

fogdeboställe, men är nu indraget till statsverket. Det övriga $1\frac{1}{2}$ m. har länge tillhört bondesläkt. Ägdes 1882 och 1895 av Karl Joh. Håkansson samt 1910 och sedermera av K. A. Håkansson.

Degeryd, 2 m., 170 har. År 1352 sålde östgötalagm. Magnus Knutsson (Blå) för 100 mark pgr till Linköpings domkyrka all sin jord i *Degheröö*, räntande 8 tunnor spannmål. År 1385 nämnes som fastemän Daniel i *Deghorö* och 1407 Sven darsammastädes. Har sedan länge haft 4 ägare, därav sedan 1895 A. G. Bengtsson.

Gammaltorp, $\frac{1}{2}$ m., 30 har. Tillh. 1895 och 1910 J. A. Lord. — **Ginkelösa**, $1\frac{3}{4}$ m., 100 har. Har tillhört generalmajor Per Andersson Linderöth († 1673) samt från 1683 Gust. Kurck. Hade 1895 sex och f. n. 10 ägare.

Himna, $3\frac{1}{2}$ m., 225 har. År 1406 gav Johan Magnussons änka Katarina till Vårdsbergs kyrka »Älskogatorp», som utbrutits från *Himnum*. År 1626 tillh. $1\frac{1}{2}$ m., som till senaste tid tillhört Törnvalle s:n, riksrådet Knut Posse. Han bortbytte gården 1627 till överstelöjtn. Otto von Scheiding († 1651). Ägdes före hans död av fru Magdalena Drake, f. Slatte († 1645). Synes efter hennes död ärvts av hennes son, kaptenen Knut Drake, som sålde egendomen till sin fader, majoren Magnus D. och överstelöjtn. Gripenwald. En del tillhörde Joh. Törnerantz eller Örnecrantz. Tillbyttes vid reduktionen kronan. Har senare tillhört bönder och ägdes 1882 av 11 ägare. Det övriga 2 m., som alltid räknats till Vårdsbergs s:n, tillhörde 1686 G. Sparre, J. Strömfelt och M. Soop. Hade 1882 8 ägare. F. n. har Himne i sin helhet 18 ägare.

Hovetorp, $\frac{1}{2}$ m., 30 har. Tillh. 1852 H. de Camps, 1882 och 1895 G. F. Samuelsson, 1910 hans stärbhus.

Jäppestad, $3\frac{1}{2}$ m., 250 har. Omkring midten av 1300-talet nämnes Magnus i *Hjeppestad*, som då satt lagmansting i Vadstena. År 1361 skiftade Laurins Biorsson (i sigillet en bjälke i sköld utan hjälm) med Staffan Stangæbergh och lämnade S. bl. a. från sig en ägolott i *Hæfstatha*. Joan Magnusson (hästhuvud med hals i sköld under hjälm med två horn) giver 1379 sin hustru Katarina Toresdotter till morgongåva detta sitt fädernegods och bestämmer, att det skall bliva deras barns moderne (ej fädernearv). År 1408 skänkte nämnda Katarina (i sigillet en båt), »fordom Joh. Magnussons hustru», till Linköpings domkyrka all sin ägolott i *Hæpstadh*. År 1411 utfärdades fastebrev å jord härstädes som Guzsten i Solunte avträtt till Haquon Bengtsson. En del i denna by tillbytte sig kronan av Axel Lillie, en del tillhörde från 1626 Knut Posse, därpå von Scheiding och Gripenwald, men utbyttes till kronan 1682. År 1825 tillh. 1 m. skatte fru Hallenroth, 1852 rådman Pet. Zetsell, ett annat 1825 komminister Wiström. I sin helhet hade Jäppestad år 1882 fem ägare, varav C. G. Larsson $1\frac{1}{3}$ m., som 1895 ägdes av K. G. Andersson. Gårdarna tillhörde 1910 K. J. F. Lindborg, G. A. Svensson och Alfr. Granberg.

Metsjö, Lilla, $1\frac{1}{2}$ m., 80 har. Hade 1882 två ägare samt tillhörde 1895 stärbhus och S. J. Petersson samt 1910 byggmästaren S. J. Peterssons barn. — **Metsjö, Stora**, $1\frac{1}{3}$ m., 128 har. Har 6 ägare och hör delvis till L. Metsjö och Ringatorp. — **Prästgården**, 1 m. med **Muntorp** $\frac{1}{2}$ m. och **Vång** $\frac{1}{2}$ m., tills. omkr. 90 har. *Munketorp* gavs prästgården till understöd 1587 och fick ytterligare k. stadfästelse 1619. Vång är en utjord. Bostaden är uppförd 1846.

Ringatorp, 1 m., 130 har. År 1406 gav Katarina, Johan Magnussons änka (se Jäppestad), jord i *Ringundhatorp* till Vårdsbergs kyrka. Tillhörde som frälse med en utjord och Ginkelösa kvarn v. presid. Jöns Jakobsköld på Idingstad på 1620-talet. J. avled 1633. Ägdes mot slutet av detta århundrade dels av borgaren och handelsmannen i Stockholm Claude Hägerstjernas arvingar, dels av fru Helena Rosenhjelm, en sondotter till Jöns Jakobsköld. Hon levde som änka år 1691. System Ingeborg dog här 1669 ävensom hennes andra man Esaias von Helden 1670. Denne sin man hade hon tagit emot sin moders vilja, som

därför gjorde henne arvlös. Ägdes 1726 av Joh. Berg, från 1820 av kommissionssekret. Herm. v. Lingens arvingar. Hörde 1852 under Smedstad i S:t Lars men tillhörde 1872 fru I. Planck, 1882 och 1895 Karl Aug. Svensson, samt f. n. John Kock.

Rogestad, 4 m., omkr. 200 har. År 1295 nämnes *Rodhesta*, som möjligen kan vara denna gård. Kallas 1411 *Rodherstad*. En del av Rogestad har till senaste tid tillhört Landeryds s:n. Rogestad 1 m. frälse tillhörde 1686 riksrådet Klas Rålamb († 1698) samt därefter hans änka Elisabet Gyllenstjerna († 1702), vidare deras son, den lärde kaptenen Anders Rålamb på Björkvik († 1762), 1852 och 1895 G. C. Westling på Loviseberg i Rönö. En del har tillhört släkten Banér. 2 m. hava efter reduktionen varit militieboställen, av vilket 1 m. fortfarande tillhör statsverket. År 1910 tillhörde 3 m. F. O. Andersson i Högby och J. F. Tärning. År 1915 sålde Efraim Hanzon, Kisa, 1 m. Rogestad till J. F. Akervall med tillträde 1916.

Vimarka, $4\frac{1}{4}$ m., 340 har. Botild av *Vijmarka* gör 1287 testamente till Linköpings domkyrka. Vid ett arvskifte efter Sone Håkansson och hans barn år 1380 tillföll bl. a. Vimarka, motsvarande 2 spanskskillingar, Heyne van Witzten. År 1385 nämnes Jakob härstädes som fasteman, och 1406 gav Katarina (se Jäppestad) »ena flaat nor» i Vimarka äng till Vårdsbergs kyrka. Stor del av denna by hade omkr. 1700 samma ägare som Ringatorp. En del, som omkr. 1690 tillhörde G. Fleetwood, tillhörde 1726 lagm. And. Dan. Stjernklo († 1733). År 1882 och 1895 hade Vimarka 5 samt f. n. 6 ägare.

Viskeryd, 1 m., 39, och $\frac{5}{8}$ m. omkr. 34 har. *Wiskorø* omtalas år 1303. År 1336 bortbytte Lars Magnusson (i sigillet hjälm med fjädrar) till »nob. vir» Birger Aborre sina gods i *Viscæruth*. År 1361, 1369 och 1378 var Joar, 1407 Olaff i *Hviskorø*, 1408 Nisse och 1413 Olaff i *Hviskarø* fastemän. Del av Viskeryd har hört under Sturefors, en annan del har ägts av amiralen Johan Bär († 1688) till Malmö i Kvillinge. Ett m. var ännu i 1850 års mantalslängd upptaget som boställe för komministern i Svinstads s:n, men utbyttes till militieboställe, som sedermera indragits. Tillhör statsverket. Återstoden, $\frac{5}{8}$ m., har 2 ägare.

Vårdsberg, socknens enda säteri, 4 m. Som gård återfinnes *Wardhbergh* år 1385, då drotset Bo Jonsson (Grip) vid jordaskifte gav 2 attungar här till Askaby kloster. År 1406 nämnes Magnus i *Wardzbergh*. Eliana Mattisdotter sålde 1443 egendomen till Per Bonde för 100 mark vita engelska. Delar av gården synas ock på 1600-talet tillhört släkten Bonde, men blivit utbytta till kronan. År 1672 såldes säteriet av ryttmäst. Peder Ulfsparre till Asa och Berga för 960 rdr specie till biskopen Joh. Terserus. Ärvdes efter hans död 1678 av änkefru Maria Grubb († 1703) och kallas i hennes ägo 1683 allodial frälssäteri. Testamenterades av deras son, sekreteraren Peter Tersér († 1709) till dess halvsystems son, protokollssekret. Math. Steuch († 1714), vars dotter Anna Sofia, gift med k. sekret. Abr. Bruncrona, 1740 sålde säteriet med 1 frälsehemman och 3 utjordar för 16,000 dal. kmt till biskopen And. Olai Rhyzelius. Skänktes av honom 1754 till hans äldsta son Tomas Odencrantz, vilken 1763 sålde säteriet med 2 frälseh., 1 sk. kronokvarn i Tannefors samt 4 utjordar för 138,000 dal. kmt till kammarrådet Jöns Steuch men återbördades 1764 av hovrättsrådet Joh. Odencrantz († 1804), som var biskop Terseri dotterdotters dotterson. Övergick därefter till sonen, häradshövdingen Joh. Fredr. O. († härst. 1819), som utlöste sina syskon och blev ensam ägare. Ägdes vidare av dennes son, löjtnanten Joh. Fredrik Odencrantz, som 1856 sålde egendomen till Karl Johan Ajaxson. Ägdes därefter av Gustav Arvid Weman, vidare av inspektoren P. W. Lörkrantz och från 1873 av slussinspektoren C. N. Gasslander, som 1910 sålde egendomen till nuvarande ägaren Oskar Löfgren.

Manbyggnaden innehåller 13 rum och är liksom de båda flyglarna av sten.

Två utjordar och 3 torp tillhöra gården. Utjorden Ramstorp i S:t Lars församling, som hörde hit, såldes av häradshövding Odenerantz' arvingar. A denna utjord är nu egna hemssamhället Ramshäll, tillhörande Linköping, beläget. Arealen är omkr. 130 har åker, 10 äng och 25 betesmark. Avståndet till Linköping är 8 km. Anhaltsstationen Vårdsberg är närbelägen.

Vänge, 1 m., 89 har. Av Vänge har $\frac{3}{4}$ m. ännu på 1850-talet hört till Smedstad i S:t Lars; $\frac{3}{4}$ m. till bondesläkt. Nu har Vänge 3 ägare, varav en ägolott tillhör Ringatorp. — **Vätterstad**, 1 m., 52 har. $\frac{1}{2}$ m. var komministerboställe från 1691, till vilken tid kapellänen bodde på en klockarejord med sedan långlig tid obekant läge. Innehaves nu av prästerskapets lönefond. $\frac{1}{2}$ m. tillhör A. V. Sundqvists arvingar. — **Åby**, 1 m., 70 har. Har sedan länge 2 ägare. — **Ånestad**, $1\frac{1}{2}$ m., 105 har. Har förr hört under Sturefors. Har länge haft 3 ägare, varav $\frac{3}{4}$ m. på 1880-talet fabrikören Jon Asklund. Tillhör f. n. bl. a. F. N. Jonsson.

Örminge, $2\frac{1}{2}$ m. Holme i *Örmynge* nämnes 1361, Tore 1384, Petrus 1385. Folke 1387, Peter 1406 och Jouan 1411, alla som fastemän. En del innehades under 1600-talet av släkten von Scheiding, en annan av Nils Assersson. Örminge 1 m. frälse har tillhört Vårdsberg ännu under början av 1800-talet, 1852 fabrikör Hoffstedts stjärnhus och $\frac{1}{2}$ m. sk. Adelsnäs; $1\frac{1}{2}$ m. har nu 2 ägare, nämligen häradsdomaren Otto Andersson och K. Nilsson, Tuttarp. Ett m. kr. är sedan länge indraget militieboställe och tillhör statsverket.

Övriga tillhörigheter: Ginkelösa kvarn, d:o såg, d:o mjölnarebostad, Fridhem 1 och 2, Humpen, Skönsborg, Stensborg m. fl.

6. Värna gränisar i nordo. till Björsäter, i s. till Åtvid, i sydv. till Grebo och i nordv. till Bankekind. Arealen är 3,748 har, därav 3,444 land. Marken upptages av höjder och kullar, växlande med slätter. Mot söder är mera bergigt. Rådande jordmänen är lera. Av sjöarna äro Vien och Översjön de största. Förövrigt märkas: Kyrksjön, Strållängen, Bårsbo gruvsjö jämte några bäckar. Genom norra delen går vägen från Norrköping förbi kyrkan och ned till Åtvidaberg. I söder går en väg emellan Björsäter och Åtvid förbi Bårsbo gruvor. Från inom socknen belägna jvst. Bårsbo utgår järnväg till Norsholm och Västervik.

Värna omnämnes 1349. Kallas 1369 *Vernbo* och 1386 *Werna*. Socken är annex till Grebo. Enligt förslag till ny reglering 1920 föreslås komministraturen till indragning. Kyrkan är gammal, uppförd av gråsten och saknar torn samt är belägen å en låg, utbredd höjd, icke fullt i ö. och v. Är spånbetäckt och har sakristia åt n. Upplyses av 7 fönster samt har värmeugn. Längden är 19,5 och bredden 6 m. med utrymme för omkr. 300 personer. Altarprydnaden utgöres av Kristus på korset. Orgelverket om 5 st. från 1820 är av Schörlin, ombyggt av E. Nordström, Eksjö. Å en av de tre mässingsljuskronorna angives, att den är skänkt av Karl Filip Strömfelt och Agneta Ållongren 1682; å en annan att den är förfärdigad av Erik Åberg och skänkt av församlingens ungdom 1823. Å en i golvet lagd gravsten läses: »Här ligger begraffven den edle och velbördige Claes Knutsson Hiort till Flishult och Värnanäs, hvilken affsomnade i Linköping then 14 November anno 1627. Gud hans siäl evinnerliga glädje.» Stenen är väl huggen med sinnebilder över döden m. m. samt i midten

inom en krans det Hjortska vapnet. Dopfunten är en skal av koppar. Den gamla dopfunten förvaras även i kyrkan. I sakristian förvaras en snidad tavla med Kristus å korset samt porträtt av Gustav III med gemål. Ringklockorna hänga i en oansenlig, rödmålade klockstapel. Å storklockan läses å ena sidan: *Math. 25 v. 6. Om midnattstid vardt et anskri. Si, brudgummen kommer. Går ut emot honom.* Å andra sidan läses en inskrift, som angiver, att klockan spräcktes den 7 mars 1762 under ovanlig köld vid förstgångsringningen samt att den 1764 omgöts på församlingens bekostnad av Elia Fries Thoresson. Den mindre klockans inskrift angiver, att den anskaffats genom kyrkoh. Kr. L. Lindbloms försorg samt gjutits i Norrköping av Magnus Hultman år 1746. Dessutom finnas längre inskrifter med hänvisning till Joel 2 kap. v. 15, 16, 17 samt Esaias 2 kap. v. 3. Rundt upptill: *Gudi allena ärona.* Ny griftegård på 0,15 mils avstånd från kyrkan invigdes 1908. — Avståndet från kyrkan till Lakviks jvst. är 0,8 mil.

Av fornlämningar omtalas stensättningar här och var. Vid Herrsäter skall, enligt sägen, funnits en kyrka eller ett slott (se denna gård).

Folkmängden var på 1750-talet över 440, 1790: 664, 1830: 879, 1870: 1,443, 1895: 1,031, 1910: 724 och 1914: 722. — Kommunens kassor 1910: kyrkokassan kr. 12,000, fattigkassan kr. 2,268: 20. Donationer finnas för de fattiga av landsh. Ax. Löwen och för skolan av Adelsvårdska släkten å Adelsnäs. — Folkskolan har 2 lärare, samt vid kyrkan 32 och vid Bårsbo 40 skolbarn. Två småskolor ha var sin l:a. — Här finnas 2 handlande och 1 handtverkare. — Förr sysselsattes en betydande del av befolkningen vid Åtvidabergs kopparverks gruvfält inom socknen (se Bårsbo). Hyttor funnos vid Kungsvik, Kungsvikstorp, Lövvik, Röbbäck, Tafors och Maskärr.

Gårdar.

Bårsbo, $\frac{1}{4}$ m., 306 har. Hörde intill reduktionen under Herrsäter men kom senare med säterifrihet under Adelsnäs fideikommiss, dit det ännu hör. Bårsbo gruvor sägas, liksom Åtvidabergs, varit bearbetade redan på 1200-talet. Med säkerhet vet man likväl icke, att de finnas omtalade förrän 1655. I slutet av 1750-talet inmutades gruvorna av fänrik Dav. Hallonqvist, och år 1761 upptogs Katrinebergs malmfält, bestående av rödkornig granit. Man fann då märke där efter föregående arbeten. Vid rentagningen var denna gruva 16 famnar djup men hade i slutet av 1870-talet ett lodrätt djup av 1,380 fot och ansågs som kopparverkets huvudgruva. Det andra malmfältet, kalladt bondgruvan, och bestående av grå granit, upptogs 1764, nedlades 1775, upptogs ånyo 1795, nedlades åter efter två och ett halft år, men återupptogs på 1840-talet. Katrinebergsgruvan försågs år 1817 med en av Samuel Owen byggd ångmaskin om 15 hästkrafter till uppföring av malm och vatten. Men så väl denna maskin som byggnader och inventarier blevo, till en förlust av omkr. 150,000 kr., år 1825 genom eldsvåda förstörda, varefter malmbrytningen icke upptogs förrän 1828. Nämnda maskin uppbyggdes ånyo på 1830-talet. Mindre gruvor, som här blivit upptagna äro Stoll-, Kittel-, Katt-, de båda Käring-, Smedje- och Österbogruvorna m. fl. År 1825 sysselsattes här 55 egentliga arbetare; 1850 nära 500 personer. År 1874 arbetade vid Bårsbo och Grönhögs gruva (Björåsäters s:n), upptagen i slutet av 1850-talet, tillsammans 274 personer, vartill kommo de

kvinnor och barn, som under blidare årstid sysselsattes med malmskrädning och plockning. År 1881 upptogos vid Bårsbo malmfält 99,969 ctr malm och år 1894 uppfordrades därstädes ur en gruva 28,303 ton brutet berg och malm, varav erhöles 8,126 ton kopparmalm. Så småningom nedgick malmtillgången så, att koppardriften upphörde år 1905, ehuru undersökningsarbeten pågingo till 1911, då även dessa upphörde. — Bårsbo malmfält innefattade bl. a. Bårsbo, Bonde- och Grönhögsgruvorna, den sistnämnda 120 m. djup.

Bårnäs, även kalladt **Bornäs**, $\frac{1}{2}$ m., 140 har. Frans i *Borghanaes* var 1377 fastevittne. Hörde under Herrsäter som rå och rör intill reduktionen. Över gick senare i bondehänder och har nu 3 ägare.

Herrsäter, $3\frac{1}{4}$ m., 563 har, varav omkr. 150 har åker. Har förr kallats Häradsäter. Omtalas under namnet *Hirixæter* år 1333 och ägdes då av Berghwid. År 1369 utfärdades fastebrev för ett jordaköp, varigenom Gregorius klockare och hans moder Lucia för 60 mark pgr samt ett par oxar, värda 8 mark, överlät till Jöns Djäken $\frac{2}{3}$ i den östligast belägna gården i *Hiriksaeter*, som Bierwith förr ägde. Samma dag utskrevs fastebrev för det jordaskifte, varigenom socknens kyrkoherde Dan Ingasson och de båda kyrkovärdarna med socknemännens bifall till Jöns Djäken överlät all sockenkyrkans jord härstädes, nämligen $\frac{2}{3}$ i en gård, som Magnus Skælie fordom ägt mot halv tolfte aln i Röthasten samt 14 mark reda pgr. År 1370 utgavs fastebrev för ett jordabyte, varigenom hustru Estridh i Värna överlät till Jöns Djäken $\frac{1}{3}$ i en gård här, som Magnus Skælie fordom ägt mot 1 attung i Värna och 20 mark sv. pgr. Samma år gav Bo Jonsson (Grip) sin sven Jöns Djäken och hans hustru Ingeburgh Bændictzdotter sitt gods Hylte i Värna s:n samt allt av *Hirixætra* i Värna och Grebo socknar. Något senare s. å. skiftade Gunnar Haralzson jord med Bo Jonsson och gav honom all sin ägodel i *Hirixæter*, näml. tredingen i den östligaste gården därstädes, som Bierwidh ägt, mot 4 stänger i Sarpabodha. År 1378 omtalas Aruither härstädes. Ännu 1393 levde Jöns Djäken och synes då bott härstädes. År 1550 skrives egendomens namn *Hærezätther*, senare *Hæredsäter* och på 1700-talet *Hersäter*. Herrsäter skall i äldre tider hava varit kungsgård, varunder en anseelig mängd i orten belägne hemman och torp hört. Senare tillhörde den såsom frälse riddaren och riksrådet Johan Stensson Beese († 1505) samt vidare hans mäg riddaren och riksrådet Erik Turesson (Bielke). Under hans gård Herrsäter var Åtvids s:n dagsverksskyldig. I detta avseende uppstod åren 1510 och 11 någon tvist. Erik Turesson skrev då ett brev med hotelse, att om det skedde honom eller hans svåger Beese något förfång på den del, de hade i Åtvidabergs gruva, kunde de föranlätas att återkalla sin trohetsförsäkran till riksföreståndaren Svante Nilsson. Härpå kom icke något svar. Fråga var emellertid vid denna tid om att avsätta Svante, då Erik Turesson, såsom den dugligaste ar Svantes samtida, antagligen blivit riksföreståndare. Men så kom Eriks död på våren 1511 emellan. Tillhörde så son efter son, riddaren och riksrådet Axel Eriksson († 1559), riddaren och riksrådet Johan Axelsson († 1576) samt riksrådet Axel Johansson, vilken sistnämnde dog barnlös 1597. Konung Johan III:s gemål, drottning Gunilla Bielke, dotter av Johan Axelsson, ärvde sedermera antingen hela godset eller och en del därav samt efter henne sonen, hertig Johan av Östergötland. Dessa ägare av Bielkesläkten voro dock aldrig bosatta här. Kort före sin död 1616 gav hertig Johan i donation såsom manslän godset till sitt råd, ståthållaren Erik Jöransson Ulfsparre, efter vars död år 1631 det ärvdes av sonen, landshövdingen Jöran Ulfsparre. Denne dog utan söner. Genom k. Karl XI:s brev av den 16 okt. 1675 förklarades Herrsäter hemfallet till kronan i brist av manliga arvingar. År 1683 kallas egendomen gammalt säteri samt säges tillhöra Karl Larsson Sparre. Under detta säteri »försvarade» dennes broder Erik Sparre några hemman rå och rör. År 1684 reducerades godset och förklarades för kungsgård, samt blev sedermera anslaget till boställe åt överste-

löjtnanten vid Östgöta kavalleri, nuvarande andra livgrenadjärregt. Tillhör statsverket.

Manbyggnaden är belägen vid sjön Strålången. Äldsta kända manbyggnaden var av sten och uppförd av Erik Ulfsparre.

Nära stranden av Strålången skall, berättar sägen, förr funnits en kyrka, och det skall här hittats ett par tälgstenaar, varav den ena säges haft några upphöjda bokstäver och den andra varit en del av en räfflad kolonn. Längre skall här synts spår av murar, som gingo från stranden upp till en senare tids stall. Järndörren till källaren under trappan till manbyggnaden säges vara tagen från ruinerna. En flöjel å ett av uthusen skall ha haft året 1616(?) samt ett S jämte 2 sköldar, den ena med en sporre.

Hultsäter, $1\frac{1}{2}$ m., 176 har. År 1376 överlät Haquon Fadersson till Jon Grytofet bl. a. 4 attungar och en aln i *Hultasætra*. Haquon hade i sitt sigill en båt med en stjärna på vardera stäven i sköld utan hjälm. År 1378 omtalas ett jordaköp, varigenom Mikil Djäken för $10\frac{1}{2}$ mark sv. pgr till Jönis Djäken överlät $10\frac{1}{2}$ örtugars avrad »eptir gamul skipin, thæt ær fiærthadelin vt aff half fiærtha stang», i *Hultsæter*. Samtidigt ägdes en del härstades av Viormber. En del av gården har till reduktionen hört under Herrsäter som frälse. En annan del synes hört under Grävsten men blivit utbytt av Karl Bonde till kronan. Tillhörde senare bönder. Har f. n. 4 ägare.

Kungsvik, 1 m., 461 har. År 1349 nämnes *Konungsvij by* i ett köpebrev emellan Sten Bosson och Ranborg Ingulvsdotter. Vid ett arvskifte 1386 fingo barnen av fogden i Abo Jäppe Djäken och hans avlidna hustru Katerina Haraldsdotter bl. a. av sin moders morgongåvogods jord i *Konurvi*, som räntade 1 tönn och 1 öre samt av föräldrarnas köpe- och avlingegods jord härstades, som räntade 5 tönn och 5 öre. Har under 1600-talet tillhört släkten Kagg och 1726 Gerdt Leijonhjelm. Tillhörde 1850 Adelsnäs men följde sedermera gåvan av Dala egendom i Grebo sn och hör fortfarande dit.

Kungsvikstorp, 2 m., 309 har. Hörde till reduktionen under Herrsäter som ra och rör. Tillh. Adelsnäs fideikommiss. — **Kyrkeby**, $\frac{1}{2}$ m., 75 har. Gårdar i kyrkobyn pantförskrevas år 1365 av Niklas Erlandsson till herr Ebbe Piik. Thyrgils i *Kyrkyoby* tillhörde Bankekinds häradsnämnd 1397, men det kan möjligen även varit Kyrkeby i Örtomta sn. Doneradt till Gust. Bonde men reducerades. Hörde på 1850-talet och senare under Värnäs. Tillhörde 1910 A. W. Petersson. — **Laxgården**, $\frac{1}{4}$ m. Hörde till reduktionen under Herrsäter såsom frälse. Har senare varit i bondesläkter och tillhörde 1910 J. F. Andersson. — **Lövvik**, $\frac{1}{2}$ m., 130 har. Vid ett arvskifte 1386 fingo de vid Kungsvik nämnda barnen av moderns morgongåvogods bl. a. jord i *Lövvik*, som räntade $\frac{1}{2}$ mark. År 1397 satt Sigge i *Löffuik* i häradsnämnden. Hörde från 1626 till Grävsten. Hör sedan länge till Adelsnäs fideikommiss.

Röbäck, $\frac{1}{2}$ m., 136 har. År 1343 erhöll Karl Niclisson i fadernearv bl. a. en del i *Röbæk*. I ett köpebrev av 1372 nämnes Vaste i *Röthæbek*, och 1386 erhöll vid ett arvskifte de vid Kungsvik omnämnda barnen av sin moders morgongåvogods bl. a. jord i *Rödhæbek*, som räntade 4 tönn och $\frac{1}{2}$ mark. Reducerades under 1600-talet från släkten Bonde. $\frac{5}{12}$ m. tillhör Dala i Grebo och $\frac{1}{12}$ Klara Vänn. — **Saxtorp**, $\frac{1}{2}$ m., 80 har. Hörde 1626 till Grävsten och även 1686, ehuru icke fritt från lösenanspråk, oaktadt att gården var köpt förstnämnda år. Har senare tillhört bönder. Ägdes 1895 av N. J. A. Pettersson och 1910 av O. F. Pettersson. — **Vintergata**, $\frac{1}{2}$ m., 116 har. Nämnes 1377 under sitt nuvarande namn. Tillhörde 1686 Grävsten, ehuru under bergslagsanspråk. Tillhörde även därefter länge Grävsten. Ägdes 1895 med Värman-torp av J. O. Olsson och 1910 av E. Olsson i Värna. — **Vitvassa**, $\frac{1}{4}$ m., 60 har. Har även kallats Vittvassa. Har förr hört under Herrsäter men tillhör nu sedan länge Värnäs.

Värna, 4 m. Nämnes 1362 med namnet *Vornom*. År 1369 överlät Magnus i Öwerstarwm till Jöns Djäken en attung jord i *Værna* i Vernbo s:n för 50 mark sv. pgr, för att därmed av herr Parow lösa sig ur sitt fängelse. Estridh i Värna, gift med Ingoluer i Karlebo, som var underhärads hövding i Bankekind, nämnes 1370. År 1389 var Magnus och 1397 Jouan härstädes fastemän. Någon gård här synes i äldre tider hetat Värnbosäter. År 1375 överlät Haquon Fadersson till Jon Grytofot bl. a. 7 stänger i *Wærnbosætra* med en därtill lydande kvarn i *Thakfors* samt en attung på $\frac{1}{12}$ när i *Wærno* skogar, som Ingeldir i livstiden ägt. År 1378 erhöles fasta på 1 attung i *Værnebosæter*, som Karl Tokesson i Värna överlät till Jöns Djäken. Av med detta fastebrev samtliga brev framgår, att samma Jöns, som föröfrigt var i tjänst hos drotset Bo Jonsson (Grip), i Värnbosäter inköpt av Karl Tokesson i Värna 1 attung för 8 mark, av Viormber i Hultsäter $\frac{2}{3}$ attung för 5 m., av Suni Jon Smithsson $\frac{1}{2}$ attung för 3 m., av Ascen i Elavstorp 2 attungar för 12 m., av Magnus i Värna $\frac{1}{3}$ attung för 2 m., allt i sv. pgr, godt mynt. Ett par månader senare säljer Göstaf Mattisson till samma Jöns för 12 mark pgr, vilka han var denne skyldig, all Jon Botulfssons forna ägolott, 3 st. jord i Värnbosäter i Værno s:n, vilken jord Göstav och hans syskon ärvt efter Jon. Större delen av Värna har som frälse senare hört under Herrsäter, till dess det reducerades. En annan del hörde till Grävsten men blev av Karl Bonde utbytt till kronan. Värna, $\frac{1}{4}$ m., har sedan länge varit komministerboställe; N. Värna $3\frac{1}{4}$ m. har 3 ägare, varav E. O. Olsson; S. d:o $\frac{1}{2}$ m. har även 3 ägare.

Värnäs, $1\frac{1}{4}$ m. säteri, 196 har. Tillhörde före 1570 Jöns Bengtsson, 1625 Klas Knutsson Hjort († 1627) under namnet Värnanäs, sedermera kaptenen Joh. Allongren († 1682), 1683 hans svåger ryttmästaren Karl Filip Strömfelt († 1690). därefter dennes änka Agneta Allongren, som levde ännu 1706. Ägdes 1726 av överstelöjtn. Hägerflycht, senare av majoren Joh. Gripenwald, 1760 av kammarrådet Jöns Steuch, vidare av hans måg, ryttmäst. Jöran Måns Ulfsparre, 1818 av Didrik Johan Moll, 1882 av fabrikören K. G. Gaunitz och f. n. av K. J. Gottfr. och Rikard E. Gaunitz.

Egendomen, belägen vid Översjön, har tvåvånings manbyggnad av trä. Värnäs var frälse till år 1735, då rustningen enl. k. brev av den 14 mars s. å. hit transporterades från Landsjö säteri.

Ytterby, 1 m. Synes hört under Grävsten men reducerades från släkten Bonde. Har senare tillhört N. Värna. Hade 1882 och senare 2 ägare, 1910 A. Ljungqvist och E. R. Vernelius.

Övriga tillhörigheter: Bärsbo kopparverkshus, Klockarejord, Taforsa kvarn. Tureholm, Värnamo, f. d. grenadjärtp, Värna ångsåg och mejeri, Värntorpet m. fl.

7. **Åtvid** gränsar i n. till Grebo, Vist och Värna, i nordo. till Björsäter. i ö. till Gårdserum i Kalmar län, i sydv. till Oppeby och Tjärstad samt i v. till Tjärstad och Vårdsnäs. Arealen är 16,487 har, därav 14,486 land. Marken upptages av flera ej särskildt höga bergåsar, uppdelad av ett flertal insjöar förenade av mindre vattendrag, vilka här och där bilda forsar och fall. Dessa togos mot slutet av 1600- och början av 1700-talet i anspråk för industriella anläggningar. Under förra delen av 1800-talet togs vattenkraften ut på fem olika ställen, men under senaste tid hava de olika vattenfallen förenats till ett, så att hela fallhöjden, nära 20 m., mellan Bysjön och Håcklasjön nu uttages på ett ställe. Jordmänen är svart- och sandmylla, blandad med klappersten. Av insjöar dels inom

och dels vid gränsen av socknen märkas: Örn, Virken, St. Björn, By-sjön, Nären, Glan, Fallsjön, Tran, Dal, Häcklasjön, Djupgölen, Lillgölen, Kävelbosjön, Tolen, Högsjön, Alsen och Följaren m. fl. Förutom en betydlig mängd mindre gölar räknas här omkr. 25 sjöar. Genom socknen går landsvägen emellan Linköping och Västervik. Söder om Örsäter utgår en väg till Värna och Bårsbo f. d. gruvor och från kopparverket en åt väster förbi kyrkan och till Mormorsgruvan. Från kyrkan en förbi Adelsnäs till Kättilstad. En annan väg utgår till Gårdserum. Genom socknen löper järnvägen Bjärka—Åtvidaberg, färdig 1906. med jvst. Mormorsgruvan och Åtvidaberg, den senare även vid Nors-holm—Västerviks-banan, färdig 1879, i vilken senare jvg ingår den 1856—57 byggda järnvägen emellan Åtvidabergs kopparverk och Bårsbo gruvor.

Åtvida nämnes med kyrkoherde 1348. Kallas 1382 *Athuidha*, 1428 *Aatvidha* och 1512 *Atvedhe*. Fordom säges Gårdserum hört hit som an-

nex. Sedermera var socknen länge ett regalt pastorat, till dess genom k. brev den 3 febr. 1779 rättigheten att tillsätta pastor och komminister blev överläten åt innehavaren av Adelsvårdsska fideikommisset.

Redan i början av 1800-talet var man betänkt på att uppföra ny kyrka. Och då på 1850-talet och därpå följande årtionden befolkningen i betydlig grad ökats, togs frågan om ny kyrkobyggnad ånyo upp. År 1885 var densamma färdig. Kyrkan är av naturlig sten och tegel samt är uppförd efter ritning av arkitekten A. K. Melander i engelsk gotik. Kyrkans längd, koret inberäknadt, är 42 och bredden 19 m. Tornet är 6,8 m. i fyrkant, genom vilket huvudingången är. Dessutom finnas på långsidorna två portiker med rymliga ingångar och en särskild portik vid koret med ingång till sakristian. Tornet är avsedt för ringklockor och har en höjd av 52 m., spiran inberäknad, vilken i sin helhet bliver av sten (fig. 43). Invändiga taket är av synligt trä, i form av valv, uppburet av åtta genombrutna synliga bärstolar, mellan vilka vid sidomurens höjd, 8 m. från golvet, äro motvalv. Hela invändiga höjden är 14,8 m. Upplysningen erhålles genom 14 stora fönster, varav 2 på v. kortväggen samt dessutom av 3 runda över koret i öster, alla med glas

43. Det inre av Åtvids kyrka.

i färger. Kyrkan har orgelläktare över huvudingången samt 2 andra läktare. Bänkarna äro öppna med ornerade ändstycken. Kyrkan har omkr. 1,200 sittplatser. Byggnadsmaterielet är en sorts blåaktig kalksten, tagen i närheten; kontresorter och listverk äro av särskildt formadt tegel. Kostnaden uppgick till omkr. 120,000 kr.

Här finnes elektrisk belysning samt sedan år 1906 centraluppvärmning. Rum, motsvarande sakristia, är anordnad bakom koret och skildt från detta genom ekvägg. Altaret är av bonad ek. Predikstolen, även av ek, är invid koret (fig. 44). Altartavlan är målad 1812 av Per Hörberg och framställer Jesu lidande i

44. Åtvids kyrka.

Örtagården. Enligt inskrift å densamma är den skänkt av översten Jöran Adelsvärd. Ett äldre kyrkostämmoprotokoll upplyser emellertid om, att nämnde A. gav Hörberg i uppdrag att måla en altartavla »för att kunna begagnas i händelse av ny kyrkobyggnad». A. avled emellertid, innan tavlan blev färdig. Av nämnda protokoll framgår vidare, att hans son och efterträdare som fideikommissarie, dåv. majoren Joh. Karl Adelsvärd lät Hörberg fullborda målningen och överlämna den till kyrkan. Tavlan blev signerad 1812 med G. Adelsvärd som givare, vilket enl. nyssnämnda protokoll

skulle ändras »när någon skicklig målare hitkommer», men denna ändring har aldrig blivit verkställd. Den stora duken upphängdes i gamla kyrkan, och vid dess partiella rasering på 1880-talet upphängdes den i den kvarstående korbyggnaden, till dess den 1909 förflyttades till sin nuvarande plats, vid vilken tid den restaurerades av C. Ernsten. Orgelverket om 12 st. år 1908 förfärdigadt av Lindholm, Stockholm. Ljuskronorna äro till antalet 9. De fyra största äro förfärdigade av och skänkta till kyrkan av fideikommissarien, ryttmästaren Aug. Teodor Adelsvärd på 1880-talet. Dopfunten består av en urna av ek med förnicklad skål. Från gamla kyrkan är hitflyttad till vapenhuset porträtt av Nils Assersson Mannersköld och hans maka.

En gravsten, nu bredvid Åtvids kyrkas gravkor, har inskriften: *Men de rättfärdigas själar äro i Guds hand och intet dödskeal kommer vid dem. Här ligger begravnen Johan Persson Hane till Nymäs, fordom befälhingsman på Västerås slott och över dess län, vilken i Kristus arsmunnade den 5 jan. 1673 (1623?). Gud hans själ bevarer. Leve vi, så leve vi i Herran, dö vi, så dö vi i Herran. Evad vi leva eller dö så höra vi vår Herre till.*

Ett par ljusstakar från gamla kyrkan bära inskrift om, att de äro skänkta 1689 av Joh. Fixs och C. Falk till minne av deras dotter Helena Fixs, som avled 20 år 7 mån. 10 dag. gammal.

Kyrkans ringklockor hänga i den år 1753 av byggmästaren i Linköping Gabr. Peter Bragner på en höjd i prästgårdsgärdet uppförda klockstapeln, som i det närmaste ombyggdes omkr. 1870 (fig. 45). Å den större läsas namnen å några sockenbor av släkterna von Rosen, Reuter och Sinclair ävensom kyrkoh. N. Callerholm vid tiden för klockans omgjutning av Magnus Hultman i Norrköping år 1753 samt nederst:

Ett kostligt ting och godt det är Att tacka Gud vår fader kär, Hans sanning och hans nåde rund Var morgon och var aftonstund.

Lillklockans inskrift angiver, att den genom frivilligt sammanskott är gjuten 1796 av A. Billsten o. s. v. Därjämte läses:

Åtvids församling till påminnelse, att bereda sig till sabbaten, att tillbedja i helgedomen, att betänka dödligheten, att anropa Gud om frid och välsignelse, att giva akt på olyckor. Dyrka livets herre i tiden medan klockan slår, så får du se Gud, när tid och klockslag upphört. Kommer, låtom oss tillbedja och knäböja för Herren, som oss gjort haver.

En äldre klockstapel uppfördes 1662 av tornbyggaren i Linköping Pär Månsson. Denna var belägen å kyrkogården. — Avst. till Linköping 3,5 mil.

Av den gamla kyrkan (fig. 46) kvarstår koret. Av det övriga nedtogs sa mycket, att en ruin kvarstod (fig. 47). Kyrkan var av gråsten med trappgavlar och utan torn. Längden var med koret något över 20 och bredden 11—12 m. Kyrkan utdömdes vid biskopsvisitation år 1829 men var fortfarande i brukbart skick och undergick 1859 en omfattande reparation, på bekostnad av dåv. patronus. I koret, som är skildt från ruinen genom en bräddvägg, finnas i taket ett vackert stjärnvalv, målningar (8 sidotavlor och 1 i midten), som framställa människornas skapelse, kunskapens träd, ormen samt utdrivningen ur paradiset, Kain och Abels offer, Lots flykt från Sodom och Gomorra, Josef säljes av sina bröder, Josef frestas av Potifars hustru, Josef uttyder drömmarna och Josefs bröder falla ned för hans fötter, då de komma till Egypten. Å predikstolen, skänkt av översten Fock, äro snidade bilder av Paulus, Matteus, Markus, Lukas, Johannes och Petrus. Altaret har snidadt

45. Klockstapeln i Åtvid.

46. Åtvids gamla kyrka.

stina Böckler. Därtill finnas ett krucifix, från 1400-talet, målning på trä över nattvarden och porträtt av Gustav III och hans drottning. Delar av det gamla orgelverket finnas kvar. Detta hade 9 st. och var förfärdigadt 1751 av Vistenius samt repareradt 1805. År 1818 såges det haft 20 st. Bockska(?) och Mannersköldska vapnen äro här upphängda. — Sakristia om 7,7 m:s bredd och 3,2 m:s höjd upbyggdes 1761. Nytt vapenhus tillbyggdes vid västra gaveln 1767. Båda dessa nedrevo 1886. Under koret är ett gravrum. Detsamma tillhörde ursprungligen släkterna Mannersköld och Fock, men den 5 april 1777 inköptes det från översten Fr. Ev. Focks arvingar av landshövdingen Joh. Adelsvärd, med villkor, att Mannersköldska ättens lik, som voro under kyrkogolvet, skulle i det nyuppförda gravkoret inflyttas. År 1900 restaurerades gravkoret. Vid omflyttningen fördes särskildt protokoll. Numera har Adelsvärdska släkten familjegrav å kyrkogården. — Ny griftegård är anlagd vid Östantorp.

Av fornlämningar förmärkas inom socknen ett par bautastenar å ett akergårde i den sydligast i socknen belägna byn Göthult, där även finnes ett stort gravfält. I närheten härav äro lämningar av en stensättning. Sägen förklarar denna stensättning varit ett tecken till den s. k. fredsmilens slut åt detta håll. De tre övriga fredsmilstecken i socknen skola hava utgjorts av Örsäters bro i väster, Edsbro i norr och Östantorps eller Bjätorpaströms bro i öster. Inom nämnda fredsmil voro förrymda

blomverk samt en försilvrad Kristusbild. Altarprydnaden framställer i bildhuggeriarbete Kristus på korset och är förärad av översten Frans Ev. Fock och hans fru Eva Mannersköld samt har deras vapen och namn. En äldre altartavla, framst. den korsfäste Kristus och de båda rövarena, skänktes till kyrkan 1623 av landshövdingen Nils Mannersköld och hans första fru Kri-

47. Ruin av Åtvids gamla kyrka.

brottslingar och annat löst folk försäkrade om fred och skydd, därest de ville använda sina arbetskrafter för gruvorna och smältverken. Även å Östantorps mark samt å andra gårdar finnas gravar och stensättningar. Under 1400-talet var Åtvids s:n dagsverksskyldig under Herrsäter i Värna s:n (se denna gård), och år 1512, den 30 sept., utfärdade Sten Sture d. y. brev å kronans förläning — Åtvids s:n — för Erik Turessons (Bielke) änka fru Gunhild Johansdotter (Beese).

Folkmängden var på 1750-talet 1,450, 1790: 2,034, 1830: 2,888, 1850: 3,936, 1870: 4,984, 1873: 4,391, 1895: 3,167, 1910: 4,383, 1914: 5,064, därav i municipalsamhället 3,020. — Kommunens kassor 1910: kyrkokassan kr. 2,231: 77, bok- och bibelkassan 3,899: 11, fattigkassan 23,763: 49, kommunalkassan kr. 618: 45, jordbrukskassan kr. 372: 97, prästg.-byggnadskassa kr. 193: 28, skolkassan kr. 1,811: 91, högre folkskolans kassa kr. 1,263: 28, Adelsvärdskas fattigfonden kr. 53,800, Åtvidabergs bruksfolks pensionskassa kr. 30,593: 85, gruvfogden And. Anderssons stiftelse (från år 1833) kr. 28,256: 34, byggmäst. C. M. Carlssons kyrkosångsfond kr. 20,352: 44, Åtvids barnhemsförening kr. 15,123: 32, Åtvids sockens understödsfond kr. 6,168: 62, Louise Adelsvärds fond för sjukstuga och förlossningshem i Åtvidaberg kr. 6,000, Åtvids klockaregårds fond kr. 2,625, prof. G. Nordenströms gravfond kr. 1,532: 66, handl. J. H. Höks donationer kr. 1,185: 90, postmäst. J. Lindbergs gymnastikfond kr. 185: 58. I början av 1800-talet inrättades en spannmåls-, läne- och magasinsfond till understöd för avlidna grenadjärsänkor och barn. År 1809 lät översten E. G. Adelsvärd och hans maka f. von Fersen uppföra särskildt fattighus för fideikommissets fattiga och skänktes samtidigt dit $\frac{1}{2}$ m. Målbäck i Grebo s:n. Av landsh. Joh. Adelsvärd donerades för de i församlingens fattighus intagna 30 t:r råg, varav räntan fördelad utlämnas vid Valborgsmässon och Andersmässon sockenstämmor. — Folkskolorna hava vid Åtvidaberg 7 lärare och 280 barn samt vid Örsäter, Närstad och Österby var sin lärare med 150 barn. Vid småskolorna: Åtvidaberg 6 lärarinnor samt vid Närstad, Örsäter, Österby, Berg och Viresjö 1 l:a vid varje. Åtvidabergs högre folkskola, som våren 1915 avslutade sitt sjätte arbetsår och sitt andra år med fullt antal klasser, utgör en fyrklassig överbyggnad på folkskolan. Efter genomgången kurs får realskoleexamen avläggas. Under läsåret tjänstgjorde föreståndaren, 1 lärare, 2 lärarinnor, 4 timlärare och 2 lärarinnor i teckning, handarbete och gymnastik. Elevantalet under v. t. var 38. Dessutom märkas här statens mejeri- och statens trädgårdsskolor. Från 1902 har här hållits skolkökskurser. Den 25:e avslutades våren 1914. — Här finnas 18 handl. i olika affärgrenar samt av handtverkare: bagare, barberare, bleck- o. plåtslagare, bokbindare, byggmästare (2), fotograf, kopparslagare, målare (2), sadelmakare och tapetserare (3), skomakare (2), skräddare (5), slaktare (2), smeder (2), snickare (2) och urmakare (2).

Under 1700-talet hörde handelsplatsen under Linköping. Marknad hölls då årligen den 18 oktober. Numera försiggå kreatursmöten 2 gånger årligen och torgdag varje lördag. Postanstalt fanns här redan

tidigt, ävenså telegrafstation, vilken senare stängdes vid 1879 års slut, men telegramexpedition finnes. Sparbank inrättades 1859. Andra fördelar äro läkare, veterinär, apotek, hotell från 1870 och sjukstuga. Den sistnämnda har från 1896 anslag från landstinget, under bestämmelsen att sjukstugan skall underhållas med materiel för minst 8 sjuksängar.

I början av 1800-talet anlades här en sedan länge nedlagd fabrik med 5 yllevävstolar, mekaniskt spinneri, valk och färgeri. Under 1600- och 1700-talen var det skogen, som gav folket sin näring. Här brändes tjära, sågades bräder och förfärdigades takspån o. s. v. Gårdarna hade knapp äng och magert mulbete. Endast få kreatur kunde försörjas. Men så kom koppartillverkningen till stånd och gav god sysselsättning och riklig näring. Men då denna på 1870-talet började tryta, kom skogen åter till heder. Koppartillverkningen ersattes av träindustrien, där produkterna från ortens skogar kunde förädlas. Då skogen i Åtvid till stor del består av löv-, särskildt ekskog, var det av vikt att finna en sådan träförädling, där även lövträd kunde komma till användning. Ur en obetydlig liten snickareverkstad, som huvudsakligen blott sysselsattes med reparationsarbeten, uppväxte så småningom en stor fabrik med en specialtillverkning, som är enastående för landet. Det är de amerikanska arbetsmaskinerna och fabrikerna för tillverkning av kontorsmöbler, som tjänat till förebild, och man synes numera, vad tillverkningens kvalitet beträffar, t. o. m. hunnit förbi förebilden. En annan fabrikation, som upptogs omkr. början av innevarande århundrade, var tillverkningen av vagnshjul. Den var då enastående i Europa och helt och hållet anordnad efter amerikanskt mönster. Åtvidabergshjulen hava stor avsättning i både in- och utlandet.

För aktiebolaget Åtvidabergs förenade industrier, som äger snickeri- och hjulfabriken, lämnas följande uppgifter för år 1913. Försäljningsbeloppet uppgick till 2,245,000 kr. mot 1,996,000 föregående år. Träindustrien lämnade ett netto av 124,000 kr. och småindustrien av omkr. 15,000 kr., vilket för träindustrien understeg 1912 års vinst med omkr. 14,000 kr. Och för småindustrien översteg samma års vinst med omkr. 2,000 kr. Bruttoinkomsterna uppgingo till sammanlagdt kr. 267,074: 45, varav bl. a. från träindustriernas konto kr. 124,293: 71 och räntedebiteringar kr. 208,959: 68. Efter avdrag av räntor och allmänna omkostnader m. m. blev nettovinsten kr. 224,483: 34. Vagnfabriken äges av Åtvidabergs vagnfabriks aktiebolag.

En ny fabrikation, som sedan några år finnes på platsen, grundad av Nordiska armaturbolaget, är armaturfabriken, där armatur av metall till vatten-, ångledningar och pappersbruk tillverkas i stor skala. Så finnes vidare på platsen den storartade elektriska kraftstationen, elektrisk valskvarn, mejeri o. s. v. En stor eldsvåda skövlade fabriker och kopparverkets gamla byggnader 1907, men fabrikerna voro snart återuppbyggda och i förbättradt skick. Såväl hjul- som vagnfabrik återuppbyggdes. Den senare var färdig år 1909, allt med nya fullt mo-

derna maskiner och i förbättrad skick. Tanke på, att Åtvids gamla bergverksrörelse åter skall komma till stånd, finnes.

Åtvidabergs municipalsamhälle tillkom genom k. brev av den 30 maj 1902, varigenom bestämdes, att Åtvidabergs bruksområde och delar av 1 m. Västantorps, 1 m. Ängfall och $\frac{1}{4}$ m. Kammarboda skulle utgöra ett municipalsamhälle, allt i enlighet med sedermera år 1907 upprättad karta. Arealen är 379 har. Genom k. majts medgivande av den 9 febr. 1906 utbröts det s. k. bruksområdet, 194 har, från Adelsvårdska fideikommisset, varigenom förutvarande tomtinnehavare kunde bliva ägare av förut innehavda tomter.

Åtvidabergs koppargruvor. När Åtvidabergs gruvor först började att bearbetas är obekant, oaktadt det enligt en gammal sägen ofta blivit upprepadt, att koppartillverkningen här redan under 1200-talet varit betydlig, genom då brukande bergsmän i orten, vilka skulle haft sina hyttverk spridda här och där vid de många små vattendragen i Åtvids och nästgränsande socknar. Genom den år 1350 inträffade digerdöden uppstod emellertid total folkbrist, så att koppartillverkningen till en tid måste upphöra. Något bevis för dessa uppgifters sannolikhet har man likväl icke kunnat anföra. Man har emellertid upptäckt slaggvarp, som utmärkt forna hytteställen på icke mindre än 27 ställen i Åtvid, 6 i Värna, 1 i Grebo, 3 i Björsäter, 1 i Vårdsnäs, Vist och Kättilstad. I början av 1400-talet synes gruvdriften emellertid varit i full gång, enär konung Erik år 1413 fann lämpligt att, då han kort efter påsktiden vistades vid Ringstaholm, giva bergsmännen härstädes »i alla made swodan friiheet frelsä, nådhe och privilegier, badhe mit ströma, wäghe och skogha och annor stykke, som bergsmonenä hafva och nydä på kopparberget i Dalom». Sedermera omnämnes *Åthvedabergs* koppargruva icke förr än på 1450-talet, då k. Karl utfärdade privilegier för kopparbergsmännen härstädes. Vidare nämnes platsen i ett av riksföreståndaren Axel Eriksson år 1467 utfärdadt förläningsbrev för Erik Karlsson Vasa. Åtvidabergs bergslag utgjordes av socknarna Åtvid, Värna, Grebo, Björsäter, Vårdsnäs, Oppeby, Kättilstad, Tjärstad och Gårdserum. Sten Sture utfärdade 1513 även ett brev till förmån för denna ort. I detsamma tager han sina och riksens tromän och undersåtar, bergsfogden och alla bergsmän med hustrur, barn, legofolk, gårdar, gods och hyttor m. m. i sin och riksens hägn, fred, värn, försvar och beskärm, varjämte han stadfäster alla förut lämnade privilegier och friheter. Biskop Brask, som med kraft och nit verkade för provinsens framtidskridande i alla riktningar, lät även bearbeta gruvorna, men då han lämnade riket, lämnades, såsom det blivit sagdt, även Åtvidaberg åt sitt öde. Före denna sin avresa skall han, så förmåler sägen, i en av gruvorna hava nedkastat en ring, med yttrande, att förr än denna ring återfunnes, skulle gruvorna icke lämna någon avkastning. Vid upprepning av en av Åtvidabergs gruvor i midten av 1700-talet hittades en guldring med en infattad granat, vilken förmodats vara samma

ring. Nämnda ring inlämnades till Bergskollegii samlingar och övergick med dessa till Vetenskapsakademiens museum, men har sedermera därifrån överlämnats till Statens historiska museum. Att man likväl vid denna tid sökte att fortfarande bearbeta gruvorna framgår av, att den 10 febr. 1524 utfärdades bekräftelse för bergsfogden och alla bergsmän å alla de privilegier, de av framfarna konungar och riksföreståndare erhållit, och år 1527 utfärdade k. Gustaf från Gammalkil ett brev för bergverket av samma innehåll, som det år 1513 utfärdade. K. Erik XIV och Johan III utfärdade även privilegier. En handling från 1552 upplyser om, huru en av konungens män å hans vägnar handlat med Otvidz bönder om den bergsbrukning och kopparstreck, som nyligen uppfunnen var, samt om de ville vara behjälpliga till den bergsbrukning, som enligt befallning skulle företagas. År 1558 hörde Åtvidaberg med Slevringe ladugård till kronan. På 1600-talet besökte k. Gustaf Adolf platsen. I övrigt synes icke någon verksammare drift förekommit härstädes. I bergsjordeboken från år 1659 omtalas Åtvids bergslag samt socknarna Åtvid, Värna och Grebo såsom föreslagna och reserverade till dess betjäning, i händelse gruvarbetet skulle återupptagas. I en relation av bergskollegium år 1665 nämnes, att Åtvids socken fordom varit en hel bergslag samt att där varit så förmögna bergsmän, att de haft stora kopparhållar för sina förstugudörrar. I relation för följande år omnämnes icke bergslagen men väl att i socknen funnos tre gruvor, näml. Glasgruvan, Arvid Larssons och Garpgruvan, vilka varit brukade redan i Karl Knutssons tid. Av dessa gruvor ödelades Garpgruvan 1610 men upptogs ånyo 1639 och ytterligare 1655 av hertig Johan. För övrigt omnämnas äldre gruvor vid Närstad (2), vid Göthult, ödelagd 1610, och Bårsbo, som lydt under Herrsäter, och tillhör Värna s:n. Andra äldre anteckningar omnämna en gruva å Slevringe ägor, bearbetad 1639—1651; Glasgruvan, som 1639 var öde; en koppargruva upptogs 1628 men ödelades kort därefter. I bergskollegii relation 1666 omtalas för 1639 en del såväl silver- som koppargrutor ävensom Göthults järnmalmsgruva, vilken blivit ödelagd 1655, samt Kråketorpsgruvan. Bland bergskollegii handlingar från 1630 och intill 1730-talet finnas, förutom nyssnämnda relationer icke några anteckningar om bergslagen. Bergslagens belägenhet var t. o. m. så obekant, att man tvekade att införa 1413 års privilegier i den samling av bergsordningar, som utkom 1736, till dess ortens bergmästare inberättat bergslagens område. Omkring denna tid hittade en dräng Jonas Dahlgren i Grebo s:n gul kopparmalm å Tjusentorps ägor, vilket han angav för bergskollegium den 24 jan. 1739. Samma år underhöllo undermarkscheidern Erik och hans broder bruksförvaltaren Jonas Solberg soffrare vid Åtvidsverkets gamla slagghvarp. Samtidigt inmutade den förstnämnde ett malmstreck å Slevringe ägor, och 1744 uppfördes en hytta vid prästgården. Vid Närstad påbörjades även arbeten, men allt avstannade med en tillverkning av 10 skepp. koppar. År 1754 begärde fänriken, seder-

mera löjtn. David Hallonqvist mutsedel å kopparverket. Följande år påbörjades några mindre arbeten, och efter ogillade besvär av Solberg erhöll han bergskollegii tillstånd den 5 jan. 1756 att låta upptaga Åtvidabergs gruvor i Åtvids, Grebo och Värna socknar samt privilegium den 17 aug. s. å. å kopparverket med de å Långebrotts ägor uppförda kopparhytta, rosthuss, gårhård och andra byggnader. Av honom tillverkades dock endast $6\frac{3}{4}$ skepp. Då han av brist på tillgångar omkr. 1760 icke kunde, som han önskade, upptaga Bårsbo ödegruva, bildade han ett bolag av 100 lotter, varav han själv behöll hälften. De återstående 50 lotterna försålles 1761 till överdirektören Anders Schenbom, som åter 1762 försälde en del till krigsrådet Johan Adelsvärd. Kort därefter tillkommo såsom bolagsmän ytterligare majoren J. Gripenwald, kammarrådet J. Steuch och kaptenen Fr. U. von Rosen. Bolagsreglemente upprättades 1762, och i detsamma stadgades om verkets disponerande av en intressent m. m. År 1764 voro de 100 aktierna fördelade så, att krigsrådet Adelsvärd hade 50, fänr. Hallonqvist 2, major Gripenwald 8, landshövdingen J. A. Hamilton 26, kaptenen v. Rosen 12 samt lagmannen G. Spaldencreutz 2. För 280,000 dal. kmt ägde bolaget nu $9\frac{1}{4}$ hemman. Nödvändiga byggnader voro även uppförda. Rättighet till kolning och annan betjäning anslogs 1763 från Åtvids, Vårdnäs, Tjärstads, Kättilstads, Oppeby, Grebo och Värna socknar, varjämte beviljades rättighet till en ny kopparhyttas uppförande under 18 frihetsår. År 1767 anslogs med visst undantag även Björsäters socken och 1779 Gårdserums, vilket sistnämnda år alla berörda socknar förklarades för bergslag. En del nya gårdar och skogslägenheter tillköptes, och koppartillverkningen fortskyndades så, att då tillverkningen 1768 uppgått till endast omkr. 200 skepp, så tillverkades 1776, 1777 och 1778 över 740 skepp. Verket var nu i godt stånd, och 1779 erhöles ytterligare privilegier för detsamma. Adelsvärd, som redan 1777 ägde 80 lotter i bolaget, stiftade denna sin egendom jämte andra honom tillhörande gårdar den 14 dec. s. å. till fideikommiss för sin ende son. Sedan han kort därefter förvärvat de övriga 20 lotterna upprättades ett nytt fideikommissbrev 1781 (se Adelnäs).

De gruvor inom Östergötland, som från denna tid blivit bearbetade, äro Bårsbo (se Värna s:n); den ovan omtalade Garpegruvan, vilken, efter att länge varit öde, åter upptogs 1763 och bearbetades till 1767 samt ytterligare under år 1795; en gruva å Stämmantorps ägor arbetades under åren 1764 och 1804; Malmviks gruva, förut kallad Glasgruvan, rentogs 1772 på statens bekostnad och överläts 1774 till bolaget men nedlades 1792; Mormorsgruvan eller Närstads västra, som anses vara en av de äldsta, och som, då den rentogs 1790, befanns vara 180 fot djup, men 1871 hade ett djup av 1,360 fot och 1879 ett djup av 1,400 fot, varande Sveriges djupaste gruva. I botten påträffades, liksom i flera av de andra gruvorna 1,790 tunnor, tjocka bastlinor, människoben, finare skor och bränd ved m. m. Malmen uppfordrades här med vattenkraft

genom stånggång från vattenhjulet till gruvan. Östra Närstad eller Haggruvan, belägen nära Mormorsgruvan, nämnes 1665 bland uråldriga gruvor och rentogs 1745. Den sistnämnda har ett djup av 1,300 fot. Båda Närstadsgruvorna äro numera ödelagda. Till det s. k. Mormorsfältet räknades även Eriksgruvan. Allt från kopparverkets grundläggande har detsamma utvidgats och fullkomnats samt tillverkningen efter hand ökats, till dess efter år 1869 koppartillverkningen tämligen hastigt och utan uppehåll gick utför, en följd såväl av i hög grad minskad malmtillgång som ock av sämre beskaffenhet hos malmen. Härtill bidrog i sin mån även olyckor genom ras i ett par av gruvorna samt nedgång i kopparpriset. Gruvdriften och koppartillverkningen fortgick visserligen i mindre skala men lämnade icke någon behållning. År 1905 upphörde verksamheten, sedan samma år en stor del av kopparverket ödelagts av den eldsvåda, som övergick industriområdet härstädes. Undersökningsarbetet fortgick visserligen till 1911, då allt arbete i gruvorna fullständigt upphörde. Malmen var då av sådan beskaffenhet, att den med de då kända arbetsmetoder icke kunde ekonomiskt tillgodogöras. Aktiebolaget Ätvidabergs kopparverk övertog 1900 gruv- och bruksrörelsen, sedan gruvorna utbrutits ur fideikommisset. Detta bolag upplöstes år 1911.

Till 1814 års slut var koppartillverkningen, tillsammans med de av Solberg och Hallonqvist tillverkade $16\frac{3}{4}$ skepp., 32,401 skepp. 17 lisp. och $1\frac{1}{4}$ m. Åren 1820—29: 10,156 skepp., 1845—49: 15,000, 1854: 5,032 skepp., 1859: 7,183 skepp., 1861: 13,620 centner, 1865: 11,623 centn. garkoppar och 7,105 centn. raffin., 1871: 13,687,09 c. garkoppar och 53,75 centn. kopparsmide. 1872: 12,336,17 centn. garkoppar, 1873: 8,839,25. 1874: 9,045,60, 1875: 7,676,27 centn. garkoppar eller i årligt medeltal för dessa sistnämnda år 10,316,88 centner o. s. v. Efter ett medelpris av 55 kr. per c. garkoppar utgjorde tillverkningen under åren 1764—1874 i penningvärde 38,195,399 kr. 55 öre. År 1818 bestod verket av 2 kallrostar, 2 suluhyttor, 3 vändrosthus, 1 smälthytta med garhård, 1 kopparhammare och 1 kopparslagareverkstad. År 1855 funnos här 3 suluhyttor. Vid en eldsvåda den 2 aug. 1862 nedbrunno här en hytta för 2 råkopparugnar samt en suluugn och ett blåsmaskinshus med maskin. År 1871 funnos vid Ätvidaberg: 1 smälthytta med 4 suluugnar, 1 d:o med 4 sulu-, 2 råkopparugnar, 1 nashård, 1 gammal smälthytta med 1 nashård och stampverk, 1 smälthytta med 2:ne raffinerugnar och 1 garhård, 11 vändrosthus, 2 blåsmaskinshus, 1 krossmaskinshus, 1 större, 1 mindre kolhus, 1 klensmedja gemensam för kopparverk och landtbruk, ävensom 1 snickareverkstad med hyvelmaskin, svarv och kantsågar, 1 smältkontor med laboratorium. Vid Edshyttan, 0,5 mil från Ätvidaberg: 1 smälthytta med 2 suluugnar, 1 blåsmaskinshus, 1 snickareverkstad och 1 klensmedja. År 1874 verkställdes kopparsmältningen i trenne större kopparhyttor, varav 1 av trä och 2 av sten, med tillsammans 7 suluugnar, 2 råkopparugnar, 2 raffinerugnar och 1 garhård, därav dock

endast 4 suluugnar, 1 råkopparugn och de 2 raffinerugnarna ständigt i gång. Malmen undergick rostning i 10 därtill särskildt uppförda rost-hus av trä. Blåsverket bestod av 12 enkelt verkande cylindrar, till vars drivande den här befintliga vattendräkten var tillräcklig utan att ångkraft behövdes. År 1878 arbetade under hela året endast 3 suluugnar. År 1869 var tillverkningen den största den någonsin varit, varefter den, såsom redan blivit nämnt, alltjämt minskats. Nämda år erhöles ur samtliga gruvorna 512,263 centner malm. Arbetsstyrkan vid gruvorna var 320 karlar och ynglingar samt tidtals ända till 370 kvinnor och barn, sysselsatta med malmskrädning och plockning. Icke mindre än 723,000 centner malm och slagg eller s. k. ugnsgods nedsmältes och erhöles med en kolförbrukning av 34,000 läster träkol och 141,000 centner koks 26,292 centner koppar. Arbetsstyrkan var 338 karlar och ynglingar samt tidtals 180 kvinnor. Samma år bearbetades alla gruvorna vid Bårsbo, vid Grönhög i Björsäters s:n och Mormorsgruvan i Åtvids s:n. År 1878 erhöles ur gruvorna endast 87,842 centner malm. Arbetsstyrkan var då 240 karlar och ynglingar samt tidtals 150 kvinnor och barn. 133,600 centner malm och slagg nedsmältes och erhöles med en kolförbrukning av 11,000 läster träkol och 26,000 centner koks 4,946 centner koppar. Arbetsstyrkan vid kopparverket var 172 karlar och ynglingar samt tidtals 50 kvinnor och barn. Sistnämnda år bearbetades endast en del av Bårsbo gruvor, Grönhögs gruva och en på senare åren upptagen men 1879 åter nedlagd gruva i Mormorsgruvefältet.

I långliga tider bröts malm på så sätt, att stora bal av ved upplades mot bergväggen, som då sprack av värmen. Därefter bröts det sönderspruckna berget loss, och malmen utsofrades. Detta sätt säges varit använt långt in på 1800-talet. Under den gamla tid, då varje jordägare inom socknen var bergsman, förde han sedan malmen till den obetydliga smältugn, han anordnat vid forsen å sin gård. Här erhöles dock endast s. k. skärsten eller möjligen råkoppar, som sedan på någon för flera bergsmän gemensam plats förädlades till garkoppar och sedan till smidbar koppar.

Huru noggrann man på senare tid var att tillvarataga allt användbart, framgår av, att den slagg, som utfördes det ena året, omplockades det följande, då de stycken tillvaratogos, vilka genom deras oxidering utvisade, att de ännu innehöllo koppar i sådan mängd, att omsmältning av dem var lönande. För att kopparhalten fullständigt skulle tillgodos göras, undergick malmen flera särskilda processer. Första operationen var kallrostningen, som tillgick så, att den ur gruvan uppbrottna malmen upplades på ett underlag av ved ute på marken, stybbades ungefär som en kolmila och rostades genom vedens antändning. Härefter smältes den i de stora schakt- eller suluugnarna, då till produkt erhöles skärsten, hållande vid pass 18 procent koppar. Härifrån gick skärstenen, sönderslagen i bitar av en knytnäves storlek, till vändrosthusen, där den ge-

nomgick 5 å 6 rostningar, och därifrån till råkopparugnen, för att sedan garas och slutligen raffineras.

En gulvit med svavelsyrlighet starkt mättad rök framvällde ymnigt ur suluhärdarna och insvepte ofta hela trakten i tät dimmor. Ugnarna matades ovanifrån med avvägda blandningar av malm och kol, och den smälta massan kom fram genom öppningar nedantill i en stor hård, där slaggen oupphörligt avlyftades med väldiga på järnkedjor från taket hängande gafflar. Då hårdens var full, utsläpptes massan i en i sand gjord, oregelbunden form, fick där kallna och sönderslogs sedan, för att vandra till vändrosthusen. Malmen höll åtskilliga procent zink, vilka voro ganska svåra att avskilja, ävensom spår av guld och silver, dock i så obetydlig grad, att detsamma icke tillgodogjordes.

Vid världsexpositionen i Paris erhöll Åtvidabergs koppar högsta priset, då Faluns koppar endast erhöll andra. De vid expositionen utställda proven äro skänkta till Östergötlands museum.

De bergarter, som företrädesvis finnas i trakten omkring härvarande gruvor, äro åtskilliga varieteter av gnejs, i vilka här och där förekomma glimmerskiffer och skiffrig hornbländesten.

Grundläggaren av Åtvidabergs kopparverk och återupptagaren av gruvorna, löjtnanten D. Hallonqvist, erhöll 1772 på k. Gustaf III:s befallning och genom bergskollegii försorg tvenne större förgyllda silverpokaler, vägande 150 lod, med inskrift att de voro skänkta av konungen. Dessa pokaler inlöstes sedermera av fideikommissstiftaren och åtföljer fideikommisset.

År 1915 bildades ett bolag för att undersöka, inmuta och bearbeta Bårsbo, Grönhögs, Mormors och Malmviks gruvfält. Bolaget har av fideikommissinnehavaren förvärvat optionsrätt till gruvorna.

Gårdar.

Adelsnäs 2, Långbrott 2 och Åtvidaberg 1 m. om 1,336 har. Adelsnäs säteri är huvudgård till Adelsvärdiska fideikommisset. Dess namn var fordom Näs, på grund av sitt läge vid södra stranden av Bysjön. Det har blivit uppgivet (se Sv. Adelsnäs ättartavlor av G. Anrep), att gården Näs skall ha givit namn åt släkten Bock av Näs och av denna släkt tillhört Esbjörn Torkilsson, som levde under förra delen av 1500-talet. Därefter skall gården son efter son tillhört överstebefallningsm. på Kronobergs slott Sven Esbjönsson, Esbjörn Svensson, som levde omkr. 1600, och hans broder ryttmäst. Lindorm Svensson († 1601) samt den senares son Sven Lindormsson Bock av Näs, som var den siste av släkten, som säges ägt Näs. Han var född 1598. Enligt en annan äldre uppgift skall Näs en tid innehafts av befallningsmannen på Västerås slott Joh. Persson Hane, men av hans gravsten framgår, att han skrev sig till *Nynäs*, vilket han sålunda ägt, under det han måhända innehade Näs på ett eller annat sätt. Genom gåvobrev av den 9 mars 1613 gavs Näs, två kronohemman, av hertig Johan av Östergötland till evärdelig ägo åt sitt dåvarande kammarråd, sedermera landshöv. Nils Assersson Mannersköld († 1655). Såväl hans som hans andra frus, Anna Wrangels, namn funnos å kyrkans lillklocka från år 1654. År 1637 låg Nils Assersson Mannersköld, då guvernör över Ingermanland, i tvist med generalmajoren David Drummond angående några ägor, som sedan hedenhö-

legat under M:s sätesgård Näs (se Slevringe här nedan). Tillhörde vidare sonen ryttmästaren Gust. Maur. M., år 1675 dödad av kaptenen, sedermera generalen i Sachsen, Erik v. Rosen. Sistnämnde Mannersköld var föröfrigt en »orolig och bullersam» man, som bland andra upptåg, han hade för sig, även på en höjd vid Näs, uppkastade en förskansning, varifrån han med skarpladdade kanoner besköt prästgården för att oroa sin ovän, kyrkoherden Lars Hirenus. Understundom brukade han även rida förbi prästgården på hummelstänger, med vilka han då slog sönder fönsterrutorna.

År 1683 reducerades egendomen, men utbyttes följande år mot köpegods av ryttm. Mannerskölds arvingar. Genom nämnde ryttmästares änka, Adriana de Besche, innehades egendomen sedermera av hennes andre man, ryttmästaren Otto Reinh. Bock († 1704). Vid hennes död 1715 ärvdes Näs av hennes dotter Anna Eva Mannersköld, gift med översten Frans E. Fock. Då hon dog barnlös såsom den enda kvarlevande av sin ätt, testamenterade hon Näs till kapt., sedermera riksrådet Fr. Ulr. von Rosen, vilken år 1764 överlät såväl denna egendom som ock andra hemman till Åtvids kopparverksbolag, vars intressenter sedermera överlätto äganderätten till krigsrådet och titulärlandshövdingen Joh. Adelsvärd. Genom en av nämnde A. och hans maka, Katarina Funck, upprättad testamentarisk disposition av den 20 dec. 1781 stiftades Adelsnäs med underlydande till fideikommiss, under namn av *Baroniet Adelsvärd*, det enda baroni i Sverige. Kungl. Maj:ts stadfästelse härpå erhöles den 9 maj 1783, då egendomen även erhöles sitt nuvarande namn. Om Adelsvärdska släkten utgår på manssidan, skall k. maj:t förlåna denna »egendom till någon annan av dess trogna undersåtar, som därtill kunnat visa sig värdig». Företråde äger därvid om möjligt någon av namnet å kvinnolinjen, varvid namnet följer. Efter fideikommissets stiftares död 1785 har detsamma innehafts av följande hans efterkommande i rätt nedstigande led, nämligen översten Erik Jöran († 1810), majoren Johan Karl († härst. 1852) och Erik Seth, som avled utan manliga bröstarvingar år 1868. I enlighet med fideikommissbrevet övergick fideikommisset då till den sistnämndes äldsta syskonbarn ryttmäst. August Teodor Adelsvärd på Stäringe i Södermanland, som vid denna tid uppnått en ålder av 65 år.

Dispositionen av godset överlämnades av honom till äldste sonen, underlöjtn. och stationsingenjören Axel Reinh. Aug. Adelsvärd, som efter sin faders död 1887 tillträdde fideikommisset. Från år 1900 har fideikommisset innehafts av f. statsrådet, bergsingenjören Axel Teodor Adelsvärd.

Adelsnäs är omtaladt för sin park och sina trädgårds- och andra anläggningar på den halvö, som sträcker sig ut från södra stranden av Bysjön. Av den gamla mangården kvarstår nu endast de av sten uppförda biblioteks- och biljardflyglarna, delvis numera använda för annat ändamål. Manbyggnaden, ett reverteradt envåningshus, är numera nedtaget.

År 1908 beskrives skogsvården m. m. å fideikommisset tillhörande mark av en förf. sålunda: Å baroniet är så godt som allt jordbruk utarrenderadt, endast ett par hundra tunnland, huvudgården Adelsnäs, är under eget bruk. En sak av synnerligen stor betydelse är sålunda här, att arrendekontrakten avfattas så att skogsintresset i möjligaste grad tillgodoses.

För varje arrendebortsättning genomgås noggrant såväl åker- som skogs- och betesmark till det hemman, som skall utarrenderas. Med avseende å åkern tillses, att endast sådan medtages i arrendet, som verkligen lönar sig att bruka; mindre, avlägsna lyckor samt odlade mossar av sämre beskaffenhet o. d. uteslutas sålunda. En karta upprättas över den åker, som skall ingå i arrendet, vilken sedermera närslutes arrendekontraktet. Härefter kommer frågan till betesmarken. Å baroniets egendomar liksom å de flesta andra ställen i mellersta Sverige ha hittills hagmarkerna upptagit ett alldeles för stort rum. Man har till hagmark hänfört stenbundna och magra områden, som ej lämnat någon nämn-

värd gräsväxt men som beväxta med skog kunna lämna god avkastning. Vid bestämmandet av betesmarkerna söker man å baroniet Adelswärd uppfylla trenne önskemål: att få dem relativt små, men av god beskaffenhet, att de få en sådan form att minsta möjliga hägnad åtgår för deras infredande samt att få dem förlagda så nära gården som möjligt.

Till varje arrendegård upprättas en stängselkarta, vilken liksom åkerkartan närslutes arrendekontraktet, och varav framgår vilka områden som upplåtas till bete. Med den mycket växlande terräng, som förekommer i dessa bygder, kan ej undvikas att i hagmarkerna medfölja områden, som bättre lämpa sig för skog. och bestämmas i arrendekontraktet att jordägaren äger rättighet när han så önskar avhägna dessa från betet. Om i den tilldelade betesmarken skulle finnas skog-beväxta områden, som bättre lämpa sig för bete, avverkas dessa vid passande tillfälle. För att bibehålla gräsväxten ålägges arrendatorn i kontraktet att verkställa rödjning i enlighet med förvaltningens bestämmande. Å stängselkartan angivas, vilka hägnader, som under arrendetiden skola borttagas eller nyuppsättas. Mellan åker och äng slopas hägnaderna; likaså mellan inägorna. Genom detta förfaringssätt samt genom reglering av hagmarkerna har betydlig hägnadsbesparing kunnat ske. I den mån gärdesgårdarne förfalla, utbytas dessa mot staket, vanligen bestående av en slana och 2 grova galvaniserade järntrådar på ekstolpar. Den fördel och trevnad som dylika hägnader medföra framför gärdesgårdarne måste allmänt erkännas.

Man skulle kanske kunna draga den misstanken att stor svårighet möter, att erhålla arrendatorer, då dylika förändringar göras med avseende å betet m. m. Så lär dock ej vara förhållandet. Arrendatorns och jordägarens intressen sammanfalla ju egentligen i dessa frågor: arrendatorn är bättre betjänt med mindre och goda betesmarker än med stora och av sämre beskaffenhet; med avseende å hägnader så är ju mycken hägnad i dyra arbetstider synnerligen betungande. De till skog utlagda gamla betesmarkerna göras skogbärande så snart som möjligt. Större delen av desamma kultiveras med barrskog. Där djupare jordman förefinnes, inplanteras lövträd, huvudsakligen ask och ek. Under år 1907 t. ex. utplanterades ej mindre än 11,600 askar. Ek uppdrages huvudsakligen genom sädd. Uppkvistning av ek verkställes i stor utsträckning. Detta arbete anses ha stor betydelse. Att så även måste vara förhållandet framgår med all tydlighet därav, att kvistrent ekvirke betalas med tredubbla priset mot det kvistiga. Eken uppkvistas i 2 omgångar, första gången vid 15 å 20 års ålder och andra gången vid 35 å 40 års ålder.

Av ovanstående inses väl, av vilken stor betydelse skogsskötseln å baroniet Adelswärd är och som vilken faktor den ingår i godsets ekonomi. Att med den rationella skötsel och det omsorgsfulla arbete, som här ständigt nedlägges ej allenast med kultiveringar utan även vad hägnader vidkommer, resultatet ock skall bli så godt som enastående, är ju självklart.»

De gårdar, som inom socknen tillhöra fideikommisset, äro förutom redan nämnda: **Bestorp**, $\frac{1}{2}$ m., 178 har. Tillh. 1686 Slevringe och 1726, såsom det säges, Näs. Köptes enligt jordeboken till skatte 1779 av Sigge Sparre. — **Boetorp**, **Södra**, $\frac{1}{4}$ m., 10 har. Har till senaste tid räknats till Kinds h:d. — **Bjässe- rum**, **Östra**, 2 m., 1,039 har. En del har varit donerad till H. Danckwardt, en annan reducerad från Näs. Löstes till skatte på 1760-talet. — **Björstorp**, $\frac{1}{2}$ m., 244 har. Rane i *Björnatorp* nämnes som fasteman 1362. — **Bäckfall** 1, **Ätvid** 1, **Häckla** 1, **Västantorp** 1 m., tills. 512 har. De två förstnämnda reducerades från Slevringe och de sistn. från Näs. Enligt jordeboken löstes Bäckfall till skatte 1731, Ätvid 1773, Häckla l. Häcklö 1762, Västantorp 1773. — **Ed** $\frac{3}{4}$, **Ingelstorp** $\frac{1}{4}$, **Tranebo** $\frac{1}{2}$, tills. 756 har. Ed omnämnes 1362, då fastebrev utfärdades på ett jordabyte, varvid Estrid i Musatorp gav Arnvid Isaks-son $\frac{3}{4}$ attung i Oldhelfdhum mot lika mycket i Ed. År 1409 var Arne i

Aedhe fasteman. Hörde tills. med Ingelstorp och Tranebo under 1600-talet till Grävsten. — **Bärtilsbo**, $\frac{1}{4}$ m., 83 har. som löstes till skatte 1773. — **Göthult**, 1 m., 347 har. Reducerades från Slevringe men återkom genom byte före 1700. — **Holm, Nedre och Övre**, 1 m., 210 har. Haqvon i *Holme* var fasteman 1376. Hörde 1686 under Slevringe. Löstes till skatte 1766. — **Härstorp** $\frac{1}{2}$, **Ängsfall** 1 m. Härstorp eller Herrstorp köptes till frälse 1778. Ängsfall var säteri för Mannersköld till 1683 men reducerades från Näs. Löstes till skatte 1723. — **Karlstorp** eller **Karstorp**, $\frac{1}{2}$ m., 170 har. Har åtminstone en tid under 1600-talet hört under Näs. — **Krogstorp**, 1 m., 505 har. — **Käggelöt**, $\frac{1}{4}$ m., 10 har. — **Källtorp**, $\frac{1}{4}$ m., 143 har. *Kætalöija thorp* säges vara omnämndt 1369 bland Bo Jonssons gårdar. År 1372 talas i ett brev, utf. av häradshövdingen i Bankekind, om Peter Puke i *Kaettilöghathorp*. Det är möjligt, att denna gård var densamma som Källtorp. Löstes till skatte 1704. — **Mälingsbo** $2\frac{1}{4}$ och **Örstorp** $\frac{1}{2}$ m., tills. 236 har. Av båda hava delar tillh. överstelöjtn. Karl Persson Natt och Dag mot slutet av 1600-talet samt 1700 Gabr. Falkenberg. — **Nynäs**, $\frac{1}{4}$ m., 70 har (se Adelsnäs). — **Närstad**, 2 m., 635 har. Delvis hörde gården under Näs 1686 och 1726. Löstes till skatte 1766. — **Ramshult**, $1\frac{1}{2}$ m., 380 har. Olov i *Rampshult* var fasteman 1377. Hörde 1619—1649 under Näs. En del hörde 1686 till Slevringe och 1700 även under Näs. — **Slevringe**, 2 m., ägdes i början av 1600-talet såsom skattehemman av Anund Johansson, från vilken hertig Johan 1611 tillbytte sig det till avelsgård för det bergsbruk, han idkade i Åtvids s:n, ehuru med mycket ringa avkastning av koppar. Efter hertigens död hemföll gården till kronan, och år 1619 donerades densamma till dåvarande kaptenen David Drummond, År 1639 var D. avliden såsom generalmajor av infanteriet och överste för ett regemente Smålands fotfolk. Hans änka Cecilia Spens bekom då nämnda år rättighet att fortfarande besitta Slevringe och andra gårdar inom Åtvids s:n, så länge hon var änka. Donerades 1645 till översten Hugo Hamilton, som bebyggde gården till säteri, men bortbyttes av honom till hans styvson majoren Axel Spens. Behölls genom byte vid reduktionen av dennes måg assessoren Gideon Rålamb samt tillhörde vidare dennes måg, kaptenen Henrik Reuter († 1760). Det var under denna tid, som borgmäst. Sohlberg började att bearbeta gruvorna härstädes. Man har sig bekant, att sockenboarna icke gärna sågo detta arbete, och då S. hos kapten R. anhöll att i något av hans vattendrag få bygga en hytta för tillgodogörande av sofringsgodset, avslogs detta. S. hade då ingen annan utväg än att han, efter träffad överenskommelse med socknens pastor, byggde på en plats, där prästgårdens ägor tillstötte. Mot angränsande grannars myckna gensaga och ovilja kunde S. här från 1744 tillgodogöra sig en del av sitt sofringsgods. Genom testamente av 1752 hade kaptenen Reuter och hans fru Katar. Ch. Rålamb († 1761) donerat Slevringe till deras dotterdotter Charlotta Rosenstjerna, sedan 1755 gift med majoren Sigge Sparre. Hon sålde gården 1784 till Adelsnäs. — **Slättfall**, 1 m., 450 har. Hörde 1686 under Slevringe men 1726 under Näs. — **Viresjö**, $\frac{1}{2}$ m., 107 har, och **Ämtenäs**, $\frac{1}{4}$ m., 10 har, hörde under 1600-talet till Slevringe. — **Ändstorp**, $\frac{1}{2}$ m., 384 har. Hörde 1686 till Slevringe och 1726 till Näs. — **Örsäter, St.**, $1\frac{2}{3}$ m., 200 har. Reducerades delvis från Näs och har delvis haft samma ägare som Mälingsbo. Därtill höra hit delar av andra gårdar av socknen.

Alserum, 1 m., 400 har, som har 4 ägare, därav $\frac{1}{2}$ till Adelsnäs. Alserum har förr hört till Grävsten. — **Berg**, 2 m., 389 har. Har sedan länge tillhört bönder. Tillh. nu 16 olika ägare, därav $\frac{1}{2}$ m. tillhör Adelsnäs. — **Bjässerum**, N., 1 m., 217 har, och d:o **V.**, 1 m., 747 har, hava tills. 12 ägare. — **Boetorp, N.**, $\frac{3}{4}$ m., 157 har. Reduceradt från Slevringe. Har varit militieboställe och tillhör statsverket. — **Falla**, $\frac{1}{2}$ m., 183 har. Har måhända förr hört till Slevringe. Hade 1895 tre ägare och ägdes 1910 av J. O. A. Johansson. — **Get-**

skinsbo, även kalladt **Gissebo**, $\frac{1}{2}$ m., 24 har, allt åker. Tillh. tills. med en del av **L:a Ramshult** P. A. Jonsson. — **Kulla**, $\frac{1}{4}$ m., 290 har. Har 3 ägare. — **Kvickstorp**, $\frac{1}{2}$ m., 126 har. Har varit militieboställe och tillhör staten. — **Kävelsbo**, $\frac{1}{4}$ m., 171 har. Har 2 ägare. — **Ramshult, L:a**, $\frac{1}{4}$ m., 67 har. Har 2 ägare. — **Vrånghult**, 3 m., 194 har. *Vrongholt* nämnes 1382. Tillbytt kronan av N. Mannerskölds arvingar. 1 m. har varit militieboställe och tillhör staten; 2 m. tillhöra Adelsnäs fideikommiss.

Åtvidsnäs, 1 m., 271 har. Kyrkoherdeboställe genom utbyte mot Åtvidabergs skatte. Gamla bost. hette Färenäs. Till detsamma hörde ett litet näs med litet skog och ålfiske, kalladt Getefors i Gärdsrums s:n. År 1616 var process om detta, men dömdes till prästgården av furstlig hovrätt i Linköping den 19 jan. nämnda år. Likaså var det 1695, då det ånyo tillerkändes prästgården av Tjusts härads ting i Gamleby den 14 okt. Den lilla manbyggnad, som fanns vid Färenäs, finnes ännu kvar bakom kontorsgården snedt emot sjukstugan. Då Gustav II Adolf vid ett tillfälle besökte Åtvidaberg, bodde han i prästgården. Nuvarande bostadshuset uppfördes 1803.

• **Önhult**, 1 m., 568 har. Har länge haft flera ägare, f. n. 5. — **Örsäter, L:a**, 1 m., 239 har. År 1409 sålde Ingemar i Landeryd jord i *Yrsetrum* till Erik Puke och hans arvingar. Ågdes 1910 av C. M. Ström och F. O. Nilsson.

Östantorp, 2 m., 185 har. Jon i *Östrathorp* var 1407 fasteman. Då översten F. E. Fock († 1738) var ägare av Näs, skänkte han räntan av $\frac{1}{4}$ m. Östantorp till underhåll av hans och hans makas grav. $1\frac{1}{4}$ m. tillh. Adelsnäs fideikommiss och $\frac{3}{4}$ m. är komministerboställe. Från det sistnämnda är mot årlig avgäld avsöndradt ett område å vilket ett ålderdomshem är uppfördt åren 1913—14. Hemmet är avsedt för omkring 50 understödsdagare. Huset är uppfördt av tegel i s. k. herrgårdsstil och är tre våningar högt. I källarvåningen är inrymt rum för 3 ångpannor för centraluppvärmning. En av dessa är mycket liten och är avsedd för sådana tider, då de större ej av kylan göras nödvändiga. Dessutom finnas här kök, skafferi samt två källare för köttvaror, grönsaker, rotfrukter m. m. Från köket leder en mathiss upp till serveringsrummet bredvid kombineradt mat- och samlingsrum. I första och andra våningarna finnas fyra dagligrum, två i vardera våningen. Här samt i tredje våningen eller vindsvåningen ligga de gamlas rum, rymmande var för sig två, tre eller högst fyra sovplatser. Dessa äro möblerade med järnsängar, bord, stolar och spegelbyrå. Även badrum finnes. På tomten finns en vattenstark brunn, från vilken vattnet med elektrisk kraft pumpas upp till de olika våningarna. Elektrisk belysning är indragen. Utom den stora byggnaden finnes en mindre, avsedd för sinnessjuka. Den innehåller två celler. Kostnaden för denna byggnad uppgick till omkr. 75,000 kr.

Övriga lägenheter äro: Fagerbjörke äng (tillh. Adelsnäs fideik.), Kvarntorps kvarn, Säterängen (A:s fideik.), V. Bjässerums säg och Åtvidabergs municipalsamhälle med jordbruksfastighet taxv. kr. 61,300 och annan fastighet kr. 3,231,500.

8. **Örtomta** gränsar i n. och nordo. till Gistad, Gårdeby och Skärkind, i ö. till Östra Ryd, i sydo. till Björsäter, i sydv. till Bankekind samt i v. till Askeby. Arealen är 5,990 har, därav 5,576 land. Socknens norra del är huvudsakligen en slätt; den södra mera omväxlande med höjder och bergmark. Rådande jordmånen är sandblandad lera. Av insjöar, som mer eller mindre höra hit, märkas Teden, Hallebysjön och Hövern. Norrköpingsvägen till Åtvidaberg går förbi Ekenäs. Från Törnvalle och Gistad går en väg förbi kyrkan till Björsäter. Norr om kyrkan

möter en annan från Linköping genom Askeby. Norsholm—Bärsbo—Atvidabergs järnväg har här jvst. Höversby och Fågelsta—Linköping—Ringstorpbanan stationerna Ringås och Ringstorp.

Öratompta nämnes 1357 och 1376 och *Öretompta* 1394. Skrivs även under samma århundrade *Orathumtha*. Ägaren av Ekenäs är sedan 1732 patronus. Ny reglering 1917. Kyrkan är av sten och gammal samt har genom tillbyggnader på obekanta tider blivit en korskyrka (fig. 48). Kyrkan har till det yttre blivit reparerad 1856 och till det inre 1864. Reparerades senast 1892. En del av koret ombyggdes år 1705 på bekostnad av generallöjtn. Maurits Wellingk och tillökades sedermera med 5,7 m. fyrkant, varunder han lät mura en familjegrav. På s. yttresidan av kyrkan är en vigvattenskål av kalksten med 34 cm:s diameter.

48. Örtomta kyrka.

Längden är med koret och tornet 32 och bredden med korskyrkorna omkr. 14,5 m. samt har omkr. 600 sittplatser. Långhuset täckes av stjärnvalv. Genom våldad skadades kyrkan 1652 och blixtn träffade tornet 1717, dock utan att skada detsamma. Tornet, som var skräpligt och hade svårare rämnor, nedtogs på 1820-talet. Har 2 värmeugnar. Altartavlan framställer Kristi korsfästelse och är målad av Per Hörberg samt hitskänkt av majoren Svante Banér. Den gamla altartavlan framställer i två avdelningar Kristi törnekröning och nattvarden. Orgelverket har 8 st. och är byggt av Åkerman. Det gamla orgelverket hade 12 st. och var förf. 1754 av Vistenius. Ljuskronorna av mässing äro 7, varav 5 utan inskrift. En av dessa skall enligt sägen vara tagen i en tysk kyrka under trettioåriga kriget. A densamma finnes jungfru Maria med barnet (i trä). En krona är enligt inskrift skänkt av assessorn i Svea hovrätt Olaus Thegner och Katarina Gerdes 1667 och en annan av häradshövd. Joh. Liljenadler år 1707, som samtidigt skänkte en summa, varav räntan skulle användas till inköp av ljus för kronan. I Banérska släktgraven äro bl. a. begravna generallöjtn.

och generalguvernören Maurits Wellingk († 1727). I norra korsarmen är kaptenen Joh. Allongren († 1682) begravnen, och berättar Broocman, att ännu 1760 var hans lik icke förmultnad utan liknade ansiktet en driven koppare. I samma korskyrka är även en grav, som hört till Sörby, men densamma är numera igenfylld. Bonden Arvid Olofsson, fader till landshövdingen O. Thegner, är begravnen härstädes. I mittelgången finnas flera gravstenar. Ringklockorna hängde till 1739 i klockstapel men upphängdes då i tornet, där de antagligen hängde till dess tornet nedtogs. De hänga nu åter i trästapel.

Å den ena läses: När metallens klang ditt öra. Väcker att till templet gå, Kom att himlens budskap höra Och giv noga akt därpå.

Å andra sidan angiver inskriften, att den omgöts i Norrköping av Anders Billsten 1801, då Sv. Banér var Örtomta patronus och hovpred. Nils Aurelius kyrkoherde.

Gamla storklockan var enligt inskrift gjuten 1707 på anordnande av generalen Maur. Wellingk och lästes å densamma ytterligare: Nu Herre, vid hvad skall jag trösta mig. Uppå dig hoppas jag. Lofver i Himlar Herren, lofver honom i höjdene; lofver Herren på jorden, och allt det anda hafver lofve Herren.

Å den andra klockan står: *Gloria in excelsis Deo* och är densamma, även enl. inskrift, gjuten i Stockholm 1636 på bekostnad av riksrådet Peder Banér och hans maka, född Fleming.

Kyrksilvret förvaras i sakristian i två järnbeslagna kistor, om vilka flera sägner äro i omlopp. Bland äldre inventarier märkas: ett altarkläde med silver- och guldbroderier å röd sammet, prydt med Banérska och Wellingkska vapnen samt namnen J. Margaretha Banér, H. Maurits Wellingk 1692, en mässhake med en Kristusbild och Banérska vapnet (fig. 49); en oblatask av silver med Kristian Allongrens till Skravestad namn och vapen samt årtalet 1684; jungfru Maria med barnet av alabaster (söndrigt), ett arbete, som anses vara från 1500-talet, ett dopfat av silver med Kristi dop i upphöjdt arbete i botten.

På 1750-talet fanns en »fattigstock» vid kyrkan, å vilken lästes:

Du går modig, mätt och fager, Jag är hungrig, sjuk och mager, Dock likväl är jag din bror, Kött och ben av samma mor. Äst du mer än Gud, den rike, Som dock kallar mig sin like? Giv mig litet för Hans skull, Så ger Han dig handen full.

Av fornlämningar märkas ättekullar och stensättningar å »jättekullbacken» vid Klevsta, vid Wistlöt, Mossända, torpet Ringhem, Rings boställe, Ås, Skravestad och Göstad. Bautastentar märkas vid Hageby västergård och förövrigt här och där å den ås, som sträcker sig från närheten av kyrkan förbi Ås och Brunsås. En domstenskrets å Sandstugubacken vid Brunsås blev på 1850-talet sprängd, utgrävd och förstörd.

Folkmängden var omkr. 1750: 962, 1790: 1,074, 1830: 1,091, 1870: 1,363, 1910: 1,311 och 1914: 1,298. — Kassor: kyrkokassan 1910: kr. 48,195: 10, fattigkassan kr. 7,351: 67, Banérska fonden kr. 1,000, von Saltzas fond kr. 2,341: 95, Linds donation kr. 1,514: 75, Kristina Magnussons fond kr. 1,512: 82. — Av gåvor till socknen märkas från 1850-talet av ryttmäst. Filip von Saltza till Sörby gods' fattiga 750 kr. med föreskrift, att räntan för

ändamålet skulle utdelas sedan kapitalet fördubblats; av Lotten Banér, f. Bergenstråle 1858 ett belopp av 1.000 kr., varav räntan utdelas till 4 fattiga å Mauritsholm samt efter hennes avlidne man, löjtn. Joh. Karl Svante Banér 1859 ett belopp av 500 kr., varav räntan å givarens dödsdag (18¹⁹54) skall utdelas till 2 fattiga å Mauritsholms gods. — Sedan länge har funnits ett sockenbibliotek, grundadt med en gåva av 100 band av fröken Hedv. Kristina Banér († 1810), som dessutom donerade ett kapital av 200 rdr banko, varav pastor ärligen skall utdela räntan till församlingens mest behövande. — Folkskolan har 1 lärare och 58 barn vid kyrkskolan samt 1 lärare och 65 barn vid Brohylund. Dessutom äro småskolor vid kyrkan, Kristineberg och Karlsholm, med var sin l.ä. — Här äro 4 handl. och 7 handverkare.

49. Mässhake från Örtomta kyrka.

Gårdar.

Broby, 2¹/₈ m., 148 har. Anders och Liqvid här nämnas som fastemän år 1382. Hörde under 1400-talet till Sörby, men har åtminstone sedan 1600-talet hört till Ekenäs, dit 1⁷/₈ m. ännu hör. 1¹/₂ m. Västergården hör sedan långliga tider till Sörby.

Ekenäs, 5 m. med tillh. **Brunsås** 1¹/₂, Hjälsäter 1 och **Åsarp** 1¹/₂ m., 1,018 har med 380 har åker. Ekenäs var ursprungligen en by med namnet Vrå. Biskop Nils i Linköping satt 1381 till doms i en tvist emellan Askaby kloster och avlidne kyrkoprästen Håkans i Örtomta arvingar ang. äganderätten till en attung jord i Vrå, som herr Håkan i livstiden köpt av klostret. Men då vittnen intygade, att herr Håkan skänkt denne attung till klostret med villkor att få behålla densamma i sin livstid, dömde biskopen skäligt, att klostret nämnda attung skulle av klostret fortfarande ägas och behållas. Följande år stadfästade drotset Bo Jonsson å konungens vägnar denna dom, sedan ena parten, hustru Elin Haruxdotter, på tillstyrkan av sin målsman Håkan Fadernsson inför sagde biskop Nils och biskop Tordo i Strängnäs, m. fl. i Linköping församlade män, nedlagt sin talan och lämnat från sig de brev, varpå denna grundade sig. År 1391 nämnes Harald i Wraa som fasteman. Av äldre förf. har uppgivits, att Ekenäs under 1500-talet skulle tillhört adliga släkten Ulv. Förhållandet är emellertid, att herresätet mot slutet av 1400-talet, bl. a. 1481, skall ha tillhört Nils Sture av Natt och Dagsläkten samt tillföll efter hans död 1494 sonen, riksföreståndaren Svante Nilsson, som dock aldrig bodde härstädes. Även som riksföreståndare stod herr Svante kvar som härads hövding i Bankekinds h.d. Hans domhavande var Johan Ulv, som år 1506 kallar sig »domhavande å herr Svante Nilssons vägnar». I ett brev från 1512 kallar han sig med utsatt bostad »härads hövdingens domhavande». Men Ulv skötte jämte denna tjänst även Ekenäs. Svante Nilsson avled 1512. Egendomen kom vidare i släkten Banérs ägo. Den första av denna släkt, som skrev sig till Ekenäs var riksrådet och riddaren Nils Eskilsson (Banér), som avled redan 1520, då han avrättades i Finland på Kristian Tyranns befallning. Hans moder tillhörde tillbakaseende Ulvsläkten, men vilken

släkt nyssnämnde Joh. Ulv tillhörde är obekant. Tillhörde vidare Nils Eskilssons son riksrådet Axel Nilsson († 1554). Hans barn voro de första av släkten, som kallade sig Banér, men ingen av dessa synes skrivit sig till Ekenäs. Sedermera och år 1562 var Ekenäs åter ett Sturegods samt tillhörde Sten Sture d. y:s son riksrådet Svante Sture († 1567). Han avhyste nämnda år Vrå by, som då bestod av tre frälsehemman och ett kronohemman, för vilket han då gav kronan vederlag. Enligt den i noten här nedan omnämnda beskrivningen över Ekenäs från omkr. 1700 skall Mauritsholms egendom länge hetat Ekenäs, vilket namn överflyttades hit, då Svante Sture här uppbyggde den äldre manbyggnad, som ännu finnes kvar i närheten av nuvarande slottet (se Mauritsholm härnedan). Kom sedermera genom gifte med dennes dotter Kristina till det för sin trohet mot sin konung i Linköping år 1600 halshuggna riksrådet Gust. Axelsson Banér. Tillhörde därefter hans son landshövdingen i Estland, sed. lagmannen i Östergötland Peder Banér samt efter hans död 1644 hans söner, riksrådet och fältmarskalken Gustaf († 1689) och landshövdingen och riksjägmästaren Klas Banér († härst. 1675), vilka tillsammans med sina syskon erhöilo friherretitel. Den förre avträdde år 1683 Ekenäs med underlydande 31 hemman, belägna inom flera socknar och härad och tillsammans räntande 108^{5/24} tr spannmål och 24 $\frac{1}{2}$ smör, till handelsmannen i Stockholm Isak Breant, till följd av en skuldförbindelse, som icke i rätt tid blivit infriad. Gustaf Banér skrev sig icke dess mindre fortfarande herre till Ekenäs. År 1687 sålde Breant egendomen till dåvarande översten, sedermera kongl. rådet Mauritz Wellingk¹ för en summa av sjuttontusen riksdaler och sex daler kopparmyut, med villkor från Breants — »Borgare och Invånare i Kongl. Residentz staden Stockholm» — sida, att i händelse något av godset mot förmodan »skulle bemälte herr öfverste Mauritz Wellingk, hans hustru, barn eller arfvingar på något sätt gå ifrån, dett ware sigh genom laga klander, Reductioner, Comissioner, eller hvarjehanda annor åthal, ehvadh namn de hafva kunna, nu eller framdeles, gå honom eller dem ifrån, förminskas, klandras eller åthalias; då åthager jagh migh och mine arfvingar, att stå och swara derföre, och antingen att genast tillställa honom heela köpeskillingen igen eller och ersättia i godtz så mycket igen tillbakas, och dett uthan någon geensagu, Laga Process eller någon Inwändningh, under hvad pretext dett och skulle skee.»

Wellingk var gift med Ebba Margareta Banér. W. deltog som bekant livligt i sin tids politiska händelser. Han var en slug statsman, en äkta diplomat men måste icke dess mindre slutligen giva vika för sina politiska motståndare. Till följd av åtskilliga begångna förseelser och beteenden i statssaker blev han av en över honom nedsatt kommission dömd förlustig liv, ära och gods. Dödsdomen ändrades likväl till livstidsfängelse å Jönköpings slott, från vilket straff han befriades genom döden. Under vägen till Jönköping avled han nämligen å Mjölby gästgivaregård 1727. Hans gods och däribland även Ekenäs blevo hans arvingar återgivna. Genom Wellings dotter Ulrika Kristina († 1766), som var gift med sin moders syssling, generallöjtn. Johan Banér, kom egendomen åter till denna släkt.

Genom testamentarisk disposition av 1725 och 1726 hade Wellingk stiftat Ekenäs slott med allt underlydande till fideikommiss för sin måg och dotter samt deras efterkommande. Detta fideikommissbrev blev måhända utan laga kraft, då Wellings egendom konfiskerades. Fideikommissbrevet finnes ännu i

¹ Äldre förf. uppgiva, att Ekenäs före Wellings tid ägts av k. rådet Erik Lindsköld. Av ovannämnda originalköpebrev emellan Breant och Wellingk, vilket förvaras i Karl Fr. Ridderstads manuskriptsamling å Bjerga, framgår, att så icke varit förhållandet. I nämnda köpeavhandling förekommer Lindskölds namn, men endast som vittne. Men av en äldre beskrivning över Ekenäs i manuskript från omkr. 1700 framgår, att Breant verkligen sålt Ekenäs till Lindsköld, »men denne herren intet förmått ehrlaggia kjöpeskillingen dhenna handelen (gått) til bakas». (Se Mauritsholm härnedan.)

behåll. Vid W:s död bibehölls egendomen av hans änka († 1766) och tillföll där-
efter sonen Johan Maurits Banér, som avled härstädes redan 1767. Ägdes därefter
av dennes son majoren Svante Banér († härst. 1817), vidare av dennes son
Svante Banér, som 1834 sålde egendomen till sin yngre broder Joh. Gust. Eskil
Banér, som åter 1880 försålde egendomen till nuvarande ägaren, led. av riks-
dagen, f. d. kaptenen Filip Klingspor.

Om Ekenäs finnas många sägner, de flesta dock från senare tider.

I förstugan till slottet hänger ett i olja måladt porträtt, som bevarar minnet
av en gammal hönsgrumma, vilken enligt sägen på ett eller annat sätt skall hava
räddat slottet från eld och brand.

Wellink förvarade här i slottets källarvalv en del av sina viktigare papper.
Genom sin fogde Bolius skall han, säges det, hava låtit sänka desamma, förva-
rade i en järnkista, i sjön Teden, hellre än att låta dem komma i hans mot-
ståndares händer. En annan sägen berättar, att W. skall, sedan han blivit
fängslad, hava låtit inmura sina dyrbarheter i ett ännu härstädes befintligt käl-
larvalv, med hotelse att något olyckligt skulle ske den, som vågade öppna det-
samma. År 1805 lät dåvarande ägaren bryta upp valvet, vilket då endast be-
fanns vara en överbyggnad över en uppskjutande spets av den klippan, på vilken
slottet är byggt. Strax därefter utbröt emellertid tyfus vid egendomen, ditförd
av en vandrande gesäll, och egendomligt nog kom en olycka verkligen att
hända i förening med valvets uppbrytande. Ägarens dåvarande enda sjutton-
åriga dotter Hedvig Ulrika avled nämligen kort därefter i nämnda sjukdom.

Djupt inne i ett av slottets källarvalv finnes en håla, kallad »Nisses håla».
Ännu i dag berättas, att en vallherde vid namn Nils under förra århundradet
här skall hava blivit inestängd, samt att man slutligen låtit honom dö här-
städes av hunger. Enligt sägen skulle det varit fogden Bolius, som låtit honom
förgås, av rädsla att gossen skulle berätta för någon, att nyssnämnda järnkista
blivit nedsänkt i sjön Teden, vid vilket göromål Nils skall hava varit Bolius
behjälplig.¹

En sägen från äldre tider förmäler, att en jätte skall hava slagit huvudet i
ett av de i parken belägna bergen, varav ännu i dag en röd fläck synes(!).

Nuvarande slottet är under åren 1630—40 uppfördt av landshövdingen och
lagmannen Peder Banér. En sägen förmäler, att de trenne vapenbröderna, fält-
marskalken Robert Douglas, fältmarskalken Axel Gustafsson Lillie och lands-
hövdingen Peder Banér under sina yngre år ingått ett vad, att var och en på sitt
håll utföra det djärvaste byggnadsföretag. Enligt sägen tillerkändes priset Peder
Banér. Genom det djärva i slottets byggnadsplan, förlagdt som det är ytterst på
en klippbrant, samt genom dess byggnadsstil förövrigt torde man kunna anse
detsamma såsom Östergötlands mest storartade och mest anslående herresäte till
det yttre. Slottet är försedt med trenne torn, benämnda sjö-, gårds- och klock-
tornen. Tornspirorna äro uppbyggda av riksjägmästaren Klas Banér. Det syd-
västra tornet eller sjötornet, vars fot före sjösänkningen nåddes av sjön Tedens
vågor, har en höjd av över 42 meter. Det på andra sidan av slottet belägna
klocktornet har en höjd av 34 meter. Midtel- eller gårdstornets höjd är omkring
31 meter, allt beräknadt från bottendjupet av grundmurarna. I sistnämnda torn
äro portarna till slottet. Spirorna äro i samma jämnhöjd med varandra, och
tornens olika höjd beror endast på bergets olika sluttningar. Slottet innehåller
förövrigt tvenne höga våningar, förutom källarvåningarna, som närmast sjön äro
tre och i själva sjötornet fyra. Då den siste ägaren av Banérska släkten emottog
godset, var slottet icke obetydligt förfallet, lämnadt, såsom det varit, utan att någon
känd reparation skett under ett och ett fjärdedels århundrade. Wellink var

¹ Det, som fanns övrigt av äldre familjehandlingar, överlämnade på 1850-talet däv. äga-
ren Eskil Banér som gäva till sin kusin Karl Fr. Ridderstad och förvaras i dennes i före-
gående not omnämnda manuskriptsamling.

nämligen den siste, som vidgjort något till slottets förbättrande, då han vid samma tid även uppbyggde de båda ännu befintliga flygelbyggnaderna. E. Banér lät emellertid påkosta slottet en grundlig och dyrbar reparation såväl till det yttre som inre (fig. 50). Detsamma har flera gånger, även på senare tider, varit på väg att härjas av eldsvådor, vilka dock alltid i rätt tid lyckligen blivit hejdade.

Slottet har förr till sitt försvar varit omgivet av gravar, vilka då voro fyllda med vatten. En vindbrygga förde från slottet över desamma. Gravarna äro nu förvandlade till park med vackra blomsteranläggningar och vindbryggan är av förenämnda ägare ersatt med stenbro.

Övre våningen, som förr till stor del upptagits av en kyrksal, blev vid nämnda reparation helt och hållet förändrad.

Ekenäs var under 1600-talet ett storartadt gods. Såsom redan nämnt, bestod godset år 1683 av 31 hemman, vilka voro belägna inom socknarna Örtomta,

50. Ekenäs.

Åskeby, Björsäter, Gistad och Törnevalle. Dessutom hithörde tvenne ödetomter jämte en »åboo» i Norrköping. Då Welink tillhandlade sig godset, hade det samma omfång. Senare har detsamma genom arvsiften och försäljningar förminskats. — Närmaste jvst. är Rings-torp.

Av tillh. gårdar har Brunsås åtminstone sedan 1686 varit under Ekenäs. Åsarp köptes 1646 av presidenten And. Gyldenklou († 1665). Hörde 1686 och 1726 under Ekenäs och senare under Hjälmåsäter (se härnedan).

Göstad, $3\frac{1}{8}$ m., 300 har. En munk i Vadstena, Jon Pettersson, intygar omkr. 1350, att han genom tre tolfte värmemän uppfyllt den honom av Magnus i Hjepstad, som satt lagmansting å drotset Knuts vägnar, ålagda värmemålsed för att ådagalägga det $\frac{7}{8}$ attung i *Gödhstad*, som fadern Peter och farbrodern Mattias köpt av sin syssling Holmsten djäken för 140 mark, vore hans och hans bröders samt farbroders barns rätta fäderneav.

År 1381 bestämdes genom råfstetingsdom med stöd av detta öppna brev och nämnda dombrev, att Anders Jonsson ytterligare skulle bekomma så mycket i Hjälmåsäters ängar, som motsvarade hans ägolott i *Göstada*. År 1383 erhöll Peter Tomasson av sin moder, Gyche Hwngersdotter, för att han skulle utbetala vissa av henne gjorda testamentsgävor, i ersättning härför 1 attung jord i *Göstadha*. Nämnas även 1387. Har senare hört under Ekenäs. Tillh. 1850 bondesläkter och har f. n. 11 ägare.

Hageby, $2\frac{1}{8}$ m., 242 har. År 1382 sålde Sune Jonsson i Grönåhöga och hans hustru Margit Andersdotter till Askaby kloster 3 spans avgäld i *Hagaby* för 4 mark silverpenningar, så godt mynt, att en mark lödig gjorde 6 mark. Den 1 dec. s. å. återlämnade kyrkoprästen Jöns i Svinstad å egna och sin syster-söns vägnar samt hans syster Gunilder till Askaby kloster den såsom pant innehavda halva attung jord i *Hagby*, sedan klostret återbetalat pantsättningssumman, 6 mark pgr. År 1414 tilldömdes Göstads by en skogsdel här, som Hjälmåsäters och »Karrathorps» byar velat tillägna sig. Har under 1600-talet tillhört Axel Lillie från 1651, en del senare genom köp från M. Falkenberg. Har del-

vis från 1686 och senare tillhört Ekenäs. Har vidare tillhört bondesläkter och har f. n. 7 ägare.

Hagsdal, $\frac{1}{4}$ m., 26 har. Tillhör P. A. Jonsson.

Hjälmsäter, 1 m. Nämnas 1381 (se Göstad). År 1397 var Salve i *Hjelm-saetra* fasteman. Jöns Persson i Hjälmsäter sålde den 10 maj 1629 en halvpårt av sin andel i denna gård till sin sväger Måns Persson i Halleby för 29 daler. År 1653 köpte Märta Ulff till Ekön ett torpställe i Örtomta s:n, vilket hon gav Hans Persson för hans anpart i Hjälmsäters gård. År 1655 hade fru Märta Ulff till Ekön och Skravestad från flera bönder inköpt halva skattegården Hjälmsäter för en summa av något över 87 daler, förutom en förliknings- och äregåva, som en av säljarnas släktingar erhöll »för det han såsom bördesman sig dessa lotter ej inlöste, därtill han dock var alldeles oförmögen». År 1661 den 26 maj köptes av nämnda fru den andra halva skattegården, ävenledes från bönder för 600 daler kopparm. Tillhörde vidare Johan Allongren, svärson till nämnda fru Ulff. År 1687 ägdes Hjälmsäter av dennes mäg, ryttmästaren Karl Filip Ström-felt († 1690), gift med Agneta Allongren, vilken senare ännu 1706 var ägarinna. Egendomen berättas även hava innehafts av Ture Oxenstierna, men reducerats. År 1799 uppläts Hjälmsäter under skattemannebörd och rättighet till dåvarande häradshövdingen, sedermera assessoren Johan Lillienadler († 1724) samt tillhörde därefter hans änka Anna Margareta Cederhjelm († 1729) och hennes andre man Karl Rutger von Brunijan († 1739), därefter deras son, generalmajoren Germund Karl von Brunijan, efter vars död egendomen ärvdes av hans överlevande syskon och deras arvingar, av vilka kaptenen Martin Rutger Brunijan, adjutanten Karl Rutger Petré, löjtnanten Otto Wilhelm Petré, H. Tuné, Ulrika L. Petré och kapten Ludvig Petrés barn år 1809 försålde sina ägande $\frac{8}{11}$ delar av Hjälmsäter jämte Göstad $\frac{1}{2}$ m. till sin släkting kapten Klas Karp och hans fru Hedvig Gustava Petré. En fjärdedel av gården hade han redan den 5 juli 1806 inköpt av generalskan Fredrika Ulrika Eleonora Hjerta, född von Brunijan. År 1818 var änkefru H. G. Karp ägarinna, men hon försålde egendomen år 1819 till översten Gust. Adolf Horn, vilken åter år 1827 sålde den till dåv. ägaren av Ekenäs. Från honom övergick Hjälmsäter genom köp år 1843 till översten Klas Meurling. Vid denna tid bestod egendomen, förutom av Hjälmsäter och Årstorp, även av den s. k. utjorden Ljungstorp samt $\frac{1}{4}$ m. Kjellsäter och $\frac{1}{8}$ m. Tuvsäter, vilka tre sistnämnda gårdar likväl avyttrats från huvudgården. Överste Meurling bodde härstädes till år 1855, då han bortbytte egendomen till Kasimir Sparre, vilken åter i sin ordning år 1860 försålde den till kaptenen Karl G. Ulfsparre. Redan följande år övergick den dock till H. A. von Schwerin, som år 1868 bortbytte Hjälmsäter mot hus i Stockholm till fabrikören August Petterson, från vilken egendomen år 1874 inköptes av brukspatronen Karl Gust. Otterborg för 100,000 kr. Egendomen tillhör numera Ekenäs.

I ett berg söder om gården skall, berättar sägen, bo en dvärg. Under mörka vinteraftnar synes understundom tydligt skenet från hans underjordiska smedja. Egendomen är belägen ej långt från Hallebysjön. Huvudbyggnaden, som ombyggdes och grundligt reparerades på 1860-talet, är ett reveteradt tvåvånings trähus, innehållande 22 rum och kök.

Klevstad, $\frac{2}{3}$ m., 87 har. Hörde 1686 till Svenneby, 1700 och 1726 tills. med denna gård till Ekenäs, dit den hörde ännu under senare hälften av 1800-talet. Ägdes på 1880-talet av generaldirektören Magnus Huss men tillhörde 1895 och ännu J. P. Jonsson.

Mauritsholm, 1 m. fr. säteri, 626 har, varav 230 har åker, dels ler- dels mossjord. Denna egendom synes i äldre tider varit ett med Ekenäs. Dess ursprungliga namn är icke känt, men från den tid, då Ekenäs äldre manbyggnad uppfördes å sin nuvarande plats, kallades Mauritsholm Gammelgården eller

Ladugården, ett namn, som hänvisar på förhållandet till det nybyggda Ekenäs. Under den korta tid Lindsköld ägde Ekenäs (se not. sid. 160) tillkom namnet Lindenäs. Detta namn jämte namnet Gammelgården omnämnes även av Broocman 1760 och efter honom av senare förf. B. tillägger, att gården brukades som ladugård under Ekenäs. Nuvarande gårdsnamnet tillkom under Wellings tid. Först år 1817 skildes Mauritsholm genom arvskifte från Ekenäs. Det tillföll då förre ägarens yngste, då nyligen födde son, sedermera underlöjtnanten Joh. Karl Svante Banér († härst. 1854). Ägdes vidare en tid av hans enda barn, dottern Karolina Märta Sofia († 1862), men försålles till brukspatr. Henning Kristian Trozelli († 1877) samt tillhörde senare dennes broder Johan Henr. Vilh. Trozelli († 1864). Försålles av hans stärbhus till Svinstads, nu Bankekinds, s:n för till nämnda socken av överingenjören Anders Alreik donerade medel (Alreiks stipendiefond).

Gården är belägen vid sjön Tedens v. sida och är väl bebyggd. Då egendomen skildes från Ekenäs, hörde hit $6\frac{3}{4}$ m. På 1850-talet hithörde endast Måsänder $3\frac{1}{4}$ m.

Måsänder, $3\frac{1}{4}$ m., 216 har. År 1686 hörde denna gård dels till Ekenäs, dels till Svenneby. En del hade även jämte en gård i Klevstad varit donerad till v. presid. Henr. Danckwardt. Utbyttes från reduktionen av Wellink och tillhörde 1700 och 1726 Ekenäs, men blev fränskildt vid arvskiftet 1817 och hörde till Mauritsholm ännu på 1850-talet. Ägdes under 1880-talet av J. P. Jonsson och A. L. Larsson, 1895 och senare av 3 ägare, varav L. A. Larsson.

Ring, $1\frac{1}{2}$ m. Laffrinz i Ring satt 1414 i häradsstyren. **Storgården** 1 m., 73 har. Tillhörde länge Ekenäs men ägdes från 1817 av majoren Sv. Banérs änka Karolina Matilda Vallenstråle († å Mauritsholm 1844), på 1850-talet av Nils Svensson. Hade på 1880-talet 3 samt senare 2 ägare. — **Lillgården**, $\frac{1}{2}$ m., 18 har, är komministerboställe. Komministrarna bodde i klockaregården till 1703, då M. Wellink gav Lillgården till boställe.

Skravestad, $1\frac{3}{4}$ m., 112 har. Abbedissan Botildis i Askaby överlämnade 1357 till Ragvald Nilsson mot 3 tunnor korn och 1 mk pgr årligen hela den andel i *Skravastathum*, som klostret på sin tid fått av nu avlidne kyrkoprästen i Löt, herr Magnus. År 1391 lämnades fasta å ett jordskifte, därvid abbedissan fru Märta Haraldsdotter å samma klosters vägnar lämnat Ödzsten i *Höwersböle* $\frac{2}{3}$ i Sannsäter mot 4 spansns avgäld i *Skravastadh* vid klostrets egen jord i Örtomta s:n. Skravestad har förr varit frälseäteri och tillhört lagm. Gudmund Ulf av Horsnäs, som levde 1533. Ägdes vidare av sonen Kristiern och dennes son Johan, vars dotter Märta, gift med överstelöjtn. Matts Kagg, var ägare 1654. Tillhörde måhända sedermera deras måg, kapt. Johan Allongren, som dog härstädes 1683, samt säges 1683 och 1686 ägts av Krister Allongren men därpå av generalguvernören Mauritz Wellink, som 1705 utbytte säteriet till prästgård mot prästgården Ängetorp, som avhystes under Svenneby. *Aengiotorp* hade redan 1394 blivit skänkt till prästbordet i Örtomta av Kristina Magnusdotter mot villkor, att en mäsas varje onsdag skulle hållas för hennes man och barn och, säges det i gåvobrevet, »kanonikon som ower kirkiona radher skal æinga makt hawa ower thet fornempda godzit radha fræmmer meer æn præstins wili ær som kirkiona skal leghia». — Bostället är bebyggdt med ett envåningshus, innehållande 5 rum, kök och 2 vindsrum.

Skärdala, 0,419 m., 84 har (se Skärdala i Björsäters s:n). Har 4 ägare.

Svenneby, 2 m. med **Ängetorp** $1\frac{3}{8}$ m., 365 har. År 1389 bodde här Kristin Magnusdotter av *Suenaby* (i sigillet: ett mot höger vändt hästhuvud med hals i sköld utan hjälm). Hennes broder var Joan Magnusson (i sigillet: hästhuvud med hals i sköld under hjälm, som prydes av 2 horn). Tros under 1400-talet varit en av k. Karl VIII:s frälsegårdar. Beboddes i början av 1500-talet av väpnaren Jöns Bengtsson (lejonansikte). Tillhörde vidare släkten Gera och

pantsattes av riksrådet Holger Karlsson Gera, då han vid sitt giftermål 1514 lämnat 1,000 mark örtug i morgongåva till sin hustru Beata Nilsdotter Grip. Ägdes sedermera av deras dotter Ebba Gera, som dog härstädes ogift 1580. Sägdes vidare hava tillhört k. Johan III, som 1585 anlog gården till morgongåva åt sin gemål Gunilla Bielke, varefter den genom arv skall ha kommit till släkten Gyllenstierna. Tillhörde 1683 som oobeygdt säteri riksrådet Klas Rålamb († 1698), g. m. Elisabeth Gyllenstierna († 1702), vilka sålde gården till k. m:ts kamrerare Lars Skragge, »som sig påtagit hade inhandla densamma», k. rådet och generalguvernören Maurits Wellingk »till godo och lägenhet». Tillhörde sedermera Ekenäs och familjen Banér, till dess det såldes av Svante Banér till majoren Fogelström, som senare gav egendomen till nämnde Banérs barn, Anna Sofia Viktoria Banér († härst. 1866) och Joh. Lars Svante Banér. Genom köp övertog den förstnämnda ensam gården, som genom hennes gifte härstädes 1845 med premierlöjtnanten Ivar Otto Herm. Koskull tillföll honom. Tillhör efter hans död 1899 hans efterlämnade maka, född Oxehufvud, och deras söner löjtnanten Gösta Iv. Rolf och förste sekr. i utrikesdep., juris utr. kand. Karl Otto Anders Koskull.

Egendomen är belägen invid Fläredsjön eller Ivarn. Den prydliga manbyggnaden är till större delen nybyggd 1854. Ekonomibyggnaderna nybyggdes och omflyttades 1861 och 1872. I slutet av 1800-talet uppgavs egendomen bestå av Svenneby $3\frac{3}{8}$ m. frälseäteri med Ängetorp (se Skravestad) med en areal av 780 tunn., varå underhölls 8 hästar, 80 nötkreatur samt 60 à 80 får jämte underlydande i Askeby socken: Öjeby $1\frac{1}{2}$ m. sk. med en areal av $333\frac{1}{2}$ tunn., Seländer $\frac{1}{2}$ m. frälse med en areal av $108\frac{1}{2}$ t., vilka båda voro under eget bruk och underhöll 4 hästar, 60 nötkreatur och 30 får, jämte Fläret 2 m. frälse med en areal av 684 t.; i Björsäters s:n: Björkö 1 m. frälse med $318\frac{1}{2}$ t., Frängsbo $\frac{1}{2}$ m. kr. sk. augm., 566 t., båda med god skog. Sistnämnda gård var under eget bruk och underhöll 2 hästar, 25 nötkreatur och 20 får. Godsets areal i sin helhet var sålunda 2,892 tunn., varuti var inberäknad den jord, som brukades av 20 på de olika gårdarna fördelade jordtorpare. Öppen jord var vid Svenneby 250, Öjeby och Seländer 288, Fläret 154, Björkö 62, Frängsbo 93 och av jordtorpare brukade 254 eller tillsammans 1,101 tunn. Resten 1,791 t. upptogs av impediment, skogs- och betesmarker samt sjöar. Sedermera hava gårdar blivit fränskilda. Till Svenneby hör godt fiske. — Vid Svenneby är åkerjorden dels bördig lera och dels svartmylla. Enligt äldre uppgifter hade Svenneby med Ängetorp omkr. 1760:23 t:rs utsäde, 200 lass hö, godt mulbete och fiske, $14\frac{6}{8}$ bondehemman, 4 rå och rörstorp och 6 torp på frälsehemmanens ägor. Omkr. 1820 var utsädet därsammastädes 45 t:r, varav nämnda år 10 t. vete, 20 t. 28 k. råg, 3 t. 16 k. korn, 6 t. 11 k. blandsäd, 3 t. 9 k. ärter och 23 t. 24 k. potatis. Avkastningen var då efter 10 års böcker 7:de kornet. Hötillgången var 240 lass, varav $\frac{1}{3}$ hårdvalls- och $\frac{2}{3}$ kärhö. Här underhölls då 2 hästar, 14 oxar, 100 får, 28 kor och 8 ungnöt, förutom påläggskalvar. Manbyggnaden innehöll då 4 rum. Därjämte funnos 2 mindre flyglar. Trädgården var nyss anlagd med 200 fruktträd. Till gården hörde även bränneri med 70 kannors panna.

Sörby 1, med Höversby 2, Källsäter $\frac{1}{8}$, Läckhälla $\frac{1}{2}$, Tomåla $\frac{1}{2}$, Tuvesäter $\frac{1}{8}$ och Ullälva 4 m., tills. 1,672 har. Konung Albrekt utfärdade från Sudhirby i Öratompta den 28 sept. 1366 ett brev (se Redinge i Grebo s:n). Under k. Eriks tid säges Sörby bebotts av Peter Ragvaldsson (Stjarnbåt). En Peter Ragvaldsson, som hade en båt i sköld, gäldade år 1393 vid Hjälmteryds kyrka sin faders, Ragvald Aerengisleon, skuld till Nydala kloster, men om dessa med samma namn voro en och samma person kan här icke avgöras. Vid arvskifte år 1428 emellan Erik och Karl Puke samt Bengta Pedersdotter Puke och Ragvald Puke tillföll Söderby med underlydande Ullälva och Broby m. m. Ragvald

Puke »i rätto syskono skifte». År 1429 gav han sin hustru Anna Markvaldsdotter i sin livstid Sörby, Tovamåla, Ridbokvarn med alla torp och torpställen. Efter dem kom egendomen till deras dotter Ingeborg Ragvaldsdotter, »av de yngre Pukar», som i sitt andra gifte hade lagmannen i Södermanland Peder Ragvaldsson (Fargalt) d. y. samt tillhörde vidare deras dotter Margareta (Fargalt), gift med riksrådet Klas Kyle, som levde under förra delen av 1500-talet. Av dem blev gården »devolveret» på deras dotter fru Ingrid Kyle (begr. i Örtomta kyrka). Hon var först gift med slottsloven Lydert Slatte och andra gången med sin mågs broder, amiralen Peder Halstensson Bagge av Berga, vilka båda genom detta gifte blevo ägare av Sörby. Sedan hans son Sven Bagge, som även hade detta gods, ånyo blev adlad, skrev sig släkten Bagge av Söderby. På 1630-talet tillhörde Sörby fru Anna Bagge av Berga, som var dotterdotter av nyssnämnde Lydert Slatte med Ingrid Kyle. Även hon är begravnen i Örtomta kyrka. Anna Bagge, som var gift med Truls Knutsson Lillie, med vilken hon dock icke synes alltfjämt sammanlevat, pantförskrev eller sålde godset till riksrådet Johan Skytte. Genom dom av 1638 upphävde hovrätten emellertid denna överlåtelse och Söderby återbördades av Karin Strang (gift med Evert Stråle), som var fru Annas systerdotter. Till denna åtgärd lånade hon penningar av Axel Lillie till Lövestad mot pantförskrifning av sin modernegård Skälsnäs sätesgård enligt arvs-kiftet (ursprungligen i Göta hovrätt) »med så många gods därunder, som kan stiga i lika ränta emot Söderby och dess tillägnade gods, dock mig (Karin Strang) sålunda förbehållet, att dör jag eller kunde mina kära barn leva efter min modersyster, välb. fru Anna Bagges dödliga frånfälle, skall oss fritt stå, antingen vi då vilja till Axel Lillie överlämna Skälsnäs eller Söderby, som min mors syster nu besitter och av ålder besuttit har, med de underlydande, som i mors-systers givna pantbrev till herr Johan Skytte äro specificerade och namngivna». Översten Hans Kyle, som var närsläktad på mördnet, ville då bördä Söderby gård och gods, enär han ansåg sig förnärmad av Axel Lillie, som var skyld med Karin på fädernet, men detta yrkande avlogs.

Nämnde Axel Lillie var en av Gustav II Adolfs tappra fältherrar och hade länge måst vistas utom Sverige och hade sålunda icke kunnat övervaka sina ekonomiska angelägenheter. Då han efter krigets slut återkom hem, syntes det honom, som om hans släktingar slagit under sig en del av hans arvegods. I en skrivelse av 1653 vände han sig då i detta avseende till Göta hovrätt. Bl. a. omnämner han ett arvskifte efter hans morfader amiralen Bengt Bagges (av Berga) broder, ovannämnde Peder Halstensson Bagge, och hade han där, såsom han säger, »ingen annan att tilltala än fru Karin Bagges barnbarn Anders Stråle på Skälsnäs samt hans syskon och svåger Giösta Loo, Lars Eenhörning och dennes bröder samt Magnus Stråle och Per Ulfsax», varför han beder, att »medelst den k. hovrättens utslag till sin rätt förhjälpas». Huru det gick härmed är obekant. Axel Lillie måste snart åter resa ut i rikets tjänst, och frågan uppsköts. Emellertid omtalas släkten Lillie även bland ägarna. Tillhörde 1683 landshövdingen Nils Gripenhjelm († 1706) samt såldes av hans änka Maria Elisabet Bonde till fru Kronström samt av henne till presidenten Germund Cederhjelm († 1741), som var ägare 1726. Ägdes därefter av hans änka Anna Maria Lewenhaupt och efter hennes död 1766 av sonsonen, presidenten Germ. Karl († härst. 1789), vidare av dennes son exc. Germ. Ludv. Cederhjelm, vid vars död 1841 egendomen ärvdes av hans kusin, den såsom religiös förf. kände Evert Fredr. von Saltza († 1859) och innehades från 1852 av sonen ryttmästaren och tjänstg. kabinettskammarh. Karl Anton Filip von Saltza († 1883). Redan 1863 sålde v. S. Sörby med underlydande till statsrådet, sedermera statsministern Baltzar Julius Ernst v. Platen († 1875) och tjänstg. överhovstallmästaren Ferdinand Braunerhjelm till $\frac{1}{2}$ vardera. Den förstnämnde blev genom köp år 1867 ensam ägare. Vid arvskiftet efter statsrådet v. P. år 1877 tillskiftades Sörby

51. Sörby.

med tillhörande hans dotterdotter Augusta Sofia Charl. Ulr. Silverschiöld, 1875 gift med ryttmästaren Pontus Axel De la Gardie, vilka ännu äro ägare.

Sörby är beläget nära Tedens östra strand (fig. 51). Ritningen till huvudbyggnaden, som uppfördes på 1850-talet, är av arkitekten Fr. Vilh. Scholander. Vid nybyggnaden nedrevs gamla byggnaden, ett envåningshus av trä. Av underlydande nämnes Höversby 1382, då Brafuider och Viborg i *Höfuirsböle* bodde här. Kallas 1389 *Höwrisböle* och 1391 *Höwersböle*. *Lakhella* nämnes 1389. År 1358 sålde Johannes Yiersson alla sina fastigheter i *Utaelwom* till Håkan Fadersson, som år 1384 därejämte av Bo Jonsson tillbytte sig $\frac{3}{4}$ attung i *Ullaelwa*. Om Broby se ovan.

Vissvik, Län, 0,371 m., tills. med en del i Björsätters s:n 93 har. Har förr hört under Ekhult i Björsätters s:n. Ägdes på 1880-talet av nämndem. And. Jonsson samt 1895 och ännu av P. J. Isaksson.

Vislöt, 2 m., 61 har. *Wistelöth* med kvarn såldes 1376 av Magnus Niklissons änka till Bo Jonsson. Har åtminstone delvis förr hört under Ekenäs. Ägdes 1850 av bondesläkt. Hade 1882 två ägare. Tillh. 1895 och senare J. A. Andersson.

Ås, $3\frac{1}{2}$ m. med **Kyrkeby** $\frac{5}{8}$ m., 357 har. Ås skattehemman tillhörde 1623 bönder, men synes kort därefter kommit under Ekenäs. År 1648 sålde däv. översten, sedermera riksrådet Gustaf Banér till sin broder, sedermera riksjägmästaren Klas Banér till Ekenäs s:venne gårdar av sina avlingsgoods, Ås benämnda, räntandes båda tillhoppa med årliga räntor samt gården och salpeterhjälpen 49 dal. 16 öre $\frac{1}{5}$ penning silvermynt, för 730 $\frac{1}{3}$ riksdalcr. År 1640 sålde Magnus Stråle till Åseboholm och Bo två gårdar Ås, som årl. räntade 4 tr malt, $11\frac{1}{3}$ mark smt. m. m., till fröken Sigrid

52. Ås.

Banér. Sedan dess har det alltjämt hört under Ekenäs med undantag av en tid från 1817, då Ås, $2\frac{5}{8}$ m. med därunder lydande $5\frac{1}{4}$ m., 1 kvarn med 3 par stenar, 1 såg och 5 torp tillhörde Joh. Gust. Eskil Banér, som 1834 blev ägare även till Ekenäs. Tillhörde sedan 1860-talet dennes son kaptenen och sedermera fideikommissarien till Sjö i Uppland Joh. Gust. Sv. Edv. Banér, som åter sålde egendomen år 1906 till Sockerfabriksaktiebolaget i Linköping.

Egendomen är välbebyggd med reveterad manbyggnad (fig. 52) samt är liksom alla härvarande byggnader uppförda av föreg. ägare. Koppar- och nickelfyndigheter bearbetades till 30 fots djup under år 1874.

Övriga tillhörigheter: Blommedal, Hagtorpet, Högskogens utmark, Höversby ångsåg, Karlsro, Klockarejord, Källtorpet, Lindö och Klippan, Lindö, Måssänder, Nydala, Ring, Ringstorps snickerifabrik m. fl. Invid Tedens avlopp äger Tedens sjösänkningsförening kvarn och såg.

Björkekinds härad

ingår i Björkekind, Östkind, Lösings, Bråbo och Mämmings domsaga, vilka tillsammans utgöra ett tingslag samt ett fögderi. Gränserna äro i ö. Östersjön, i no. Östkind, i n. Bråviken i v. södra delen av Lösing samt i s. Hammarkind, skildt från detsamma till större delen av Slätbaken. Socknarna äro: Konungsund, Kuddby, Rönö, Tåby, Å. och Ö. Ny, vilka socknar tills. med Häradshammar, Jonsberg, Ö. Husby och Ö. Stenby bilda Vikbolands kontrakt. Häradet utgör ett länsmansdistrikt. Arealen är 22,445 har.

Omnämnas första gången 1368 under namnet *Bjærkakinda hæret*. Skrides senare *Berkakinda*, *Bjærkakind*, *Bjerchakinda*, *Berkekyndæ* o. s. v.

Den sista åtgärd, som drott. Margareta vidtog vid den märkliga reduktionen från frälset av de gamla skattegodsen från år 1396, och som numera är känd, var den skrivelse i denna sak, hon något år före sin död utfärdade till domhavanden i Björkekinds h:d. Enligt densamma skulle han med 12 förståndiga män inom häradet rannsaka efter sådana gods, som kronan hade rätt till men ännu icke kommit inför dom. På grund härav förklarade häradsrätten år 1409 en hel del gods vara krono- eller skattegodt samt alla till häradet hörande öar, holmar och skär för all tid vara konungstreding och häradsallmänning.

Björkekind har fordom hört till Stegeborgs län (se Finspånge läns härad). Lämnades tillsammans med Hanekind och en del av Östkind som underpant under förra delen av 1600-talet åt hertigen av Stegeborg Johan Kasimir samt skänktes 1651 av drottning Kristina till honom och hans manliga efterkommande. — År 1718 förordnade k. Karl XII, att Björkekind, Hammarkinds, Skärkind och Mämmings häraders fögderi skulle bilda andra häradsdömet av Norrköpings läns lagsaga. Allvarsamma anmärkningar gjordes emellertid emot denna förordning, och redan följande år återgick genom ny förordning allt till det förutvarande.

Häradets tingsställe var år 1386 vid Kuddby kyrka, 1409 vid Friestad (*Friastadh*) i Tåby s:n, 1417 vid Ring (*Rynk*). Blev sedermera

åter samt var under 1700-talet vid Kuddby kyrka, under 1800-talet vid Höckerstad i Ö. Ny s:n samt numer i Norrköping (fig. 53).

Äldste kände häradshövdingen var år 1386 Stefan eller Staffan Stangenberg, som i sitt vapen förde en snedbjälke, belagd med två sparrar. I hans ställe satt då som domhavande Magnus i *Thatilstadha*.

För att visa ett ex. på häradsrättens sammansättning anføres, att nämnden vid ovannämnda ting år 1409 bestod av Olaff i Ingelstada, Andirs Siggason, Stenar i Skamaby, Tergils i Gridhby, Magnus i Göpastad, Bote i Hælgastada, Anders i Vidhaby, Joan i Thompta, Joan i Tangastada, Mikel i Gislö, Botwid i Bjärby och Stenar i Gärtrem.

53. Tingshuset i Norrköping.

Råfsteting hölls i Linköping av Linköpingsbiskopen Knut och östgötalagm. ridd. Ivar Nilsson m. fl. med häradets allmoge, bl. a. även år 1413.

Häradets sigill är en björkkvist med fem löv.

Socknar.

1. Konungsund, som är belägen å Vikbolandet, gränsar i n. till Svinunds-fjärden av Bråviken, i no. till Ö. Stenby, i so. och s. till Kuddby samt i v. till Furingstad och Dagsberg. Den s. k. Kolmårds-roten eller några gårdar, belägna norr om Bråviken, som förr tillhörde Konungsund, skildes härifrån fr. o. m. 1891 och lades till Krokeks socken. Arealen är 1,896 har, därav 1,859 land. Marken upptages av en slätt, endast här och där avbruten av spridda höjder. Rådande jordmänen är lera. Förutom av Bråviken bevattnas socknen av flera mindre vattendrag, varibland de största äro den från Furingstad kommande Vadsbäcken och den i nordost belägna Bjärkhusaån. Av vägar är den allmänna landsvägen från Norrköping till Färjestadens lastageplats i Ö. Husby socken den förnämsta. Från densamma utgår en väg i sydostlig riktning till kyrkan, varefter den delar sig i två till Kuddby gående,

med vilken socken Konungsund dessutom är förbunden genom ytterligare en väg.

Konungshunda nämnes med kyrkopräst år 1400 och skrives 1409 *Konungxsund*. Pastoratet är vakanssatt enl. k. brev av 1909. Ny regl. 1918. Kyrkan, av sten med fot av kolmårds marmor, är, såsom en inskrift å östra gaveln utvisar, uppbyggd under åren 1801—1802. Hela byggnadsarbetet hade medtagit 6,670 kör- och 9,288 handtlångaredagsverken samt kontant 4,025 rdr 15 sk. 5 rst rgsd. Gudstjänst hölls första gången den 7 november 1802. År 1861 blev kyrkan grundligt reparerad. Längden är 26 och bredden 10,5 m. med omkr. 450 sittplatser. Har värmeugn. Sakristian är utbyggd å midten av norra muren. Ingången å södra sidan prydes av tvenne större kolonner. Altartavlan, som framställer Kristus välsignande barnen, är målad av Hörberg samt hitskänkt år 1802 av församlingens dåvarande kyrkoherde, dr Joh. Schenmark. Från gamla kyrkan hitförflyttades predikstolen, vilken för en kostnad av 90 daler var förfärdigad år 1650 av »Anders snickare». Den är målad i blått och vitt samt rikt förgylld. Har därjämte framställningar av evangelisterna. Orgelverket om 8 st. är förfärdigadt av organisten i Ringarum A. Jonsson år 1853. Det gamla orgelverket, som före detta år även användes i den nya kyrkan, hade 3 st. samt var byggt i Riga och hitköpt år 1750 ifrån Härads hammar. Bland kyrkans silver fanns förr en nattvardskalk med följande medeltidsinskrift: *De vera vite fert hoc vas pocula vitæ*. Denna kalk försålles på 1850-talet till en guldsmed i Norrköping. Ett rökelsekar av malm, en primklocka och en änglafigur jämte några andra äldre inventarier skänktes år 1867 till Statens historiska museum. Porträtt finnas av Luther, Melankton och konung Gustav II Adolf. I kyrkan hänga två adliga vapen, det ena Truls Palmeson Rosenstråles och det andra med en halv sol och en halv lilja. Vapnen restaurerades 1908. Ljuskronorna äro 4, varav 2 av mässing och 2 med glasprismor, av vilka senare en är given av G. Andersson, Näsby. Nio ljuslampetter äro uppsatta å väggarna. Kyrkans ringklockor hänga i tornet. Den större av dessa klockor tillbytte sig församlingen i Stockholm år 1650, då hon likväl endast vägde 2 skepp. 18 lisp. 13 skålp. men omgöts 1726 till 4 skepp. 5 lisp. 19 skålp. med följande inskrift:

Me sumptu fixere suo, quorum incluta surgunt
Marmora, vicinis conspicienda locis.
Nomina magnorum si quæris clara virorum,
Quærenti hæc dicent Tempia propinqua Tibi.
Ad sacra ut populum mos est mihi sæpe vocare.
Sic ad sacra libens Tu quoque sæpe veni.
Idem opta Tibi sim per secula longa superstes,
Sic Tua, sed sero funera voce sonem.
Me quoties audis ad publica Sacra vocantem,
Dicere me toties crede Memento mori.

Under ringningen efter drottning Ulrika Eleonora år 1742 spräcktes klockan ånyo samt blev 1751 omgjuten med 14 skålp. mindre vikt än förut, varvid hon

erhöll följande inskrift: Min klang låt HFRRE GUD Städs ljuda till din ära, Att sammankalla folk Till bön och ordets lära. Å den mindre klockan läses å ena sidan: I hundra år och nitton till Mitt gälla ljud hörts klinga, Men andra månan för April När man höll på att ringa För Sveriges drottning FRIEDRICHS fru Den stora vår ULRIKA Är sjuttonhundra fyrty tu Jag ynkligt månde spricka. Å andra sidan: Min tyngd ej flera skeppund var Än ett och lispund sju, Samt marker fem; men vad jag har Mer eller mindre nu Där noga uti kyrkans skrift *Carl Brunckman* allt inskrivit, Och med sin trogna herdadrift Gjort jag omgjuten blivit, i Norrköping A:o 1742 av *Magn. Hultman*.

Den gamla kyrkan var enligt sägen och anteckning från 1556 byggd av konung Erik XI år 1228, »med sin och kronones omkostnad och hafver gifvit ett stycke jordh, som kyrkan är på bygder och Pastor skall sigh aff födha». Socknen skall hava erhållit sitt namn efter konungen och det sund, som emellan Dagsbergs och Stenby socknar skjuter in mot denna sockens norra sida. Denna kyrka hade en längd av 13,6 och en bredd av 6,5 m. med altartavla från år 1696. Här voro bland andra begravnar: landshövdingen Palne Erikson till Ravanäs († 1596), hans son, kabinettsekr. Truls Palmeson Rosenstråle, kornetten Otto Edling år 1696, översten Karl Kagg († 1732) samt pastor l. Olaus Gunnari († i sitt 83 år) och hans fru Anna Seffredsdotter († i sitt 76 år). Något torn fanns icke, utan klockorna hängde i trästapel. Denna kyrka säges redan år 1779 vara mycket bristfällig, ehuru den nya kyrkan uppfördes först omkring 20 år senare. — Avst. till Åsvittinge jvst är 3 km. och till Linköping 5,5 mil.

I en äldre kyrkbok, tillh. socknen, finnas anteckningar om ryssarnas besök härstädes 1719. I samma kyrkbok finnes även antecknad om en eldsvåda i sockensalen natten emellan den 10 och 11 februari 1732. Nämda eldsvåda uppkom genom mordbrand, anlagd av en kvinna. Hela prästgården med ladugård och lösöre uppbrann. Då nämnda kvinna andra gången skulle föras till tinget, rymde hon, men blev sedan ertappad för en stöld i Stockholm, varefter hon bekände sig saker till denna eldsvåda samt dessutom till att hava mördat sitt eget barn. Återsändes till Konungsund, där hon »dömder blev att brännas, som ock verkställdt blev vid Skogsbyn kort tid därefter».

Av fornlämningar märkas 3 runstenar, varav 2 i kyrkans stenfot. Den ena, av granit, angiver, att »Sixten reste denna sten efter sin fader i—ui». Å den andra, av gnejs, läses, att »Roar reste denna sten efter sin son Jarne». Den tredje av gråsten är hittad i jorden vid nyodling omkr. 1880 icke långt från Svensksunds gård, där den nu är rest. Inskriften, som är otydlig, torde angiva, att stenen är rest av en kvinna över sin make. Ett gravfält, best. av 3 gravar och 1 eldstads- eller bålplats, belägen något nv. om manbyggnaden vid Svensksund mellan trädgården och en statbyggnad, undersöktes år 1906 och befanns vara från bronsåldern. I gränsen mellan Konungsunds och Ö. Stenby socknar på omkring ett par kilometers avstånd från Bråviken och v. om en obetydlig å är en enstaka bergkulle. Norra delen är brant och obestiglig men är

avskild från den södra lättillgängligare sidan genom en vall av kullerstenar. Berget kallas Boberget, och stensättningen visar att här varit en fornborg. Att den varit bebodd angives av bergets namn liksom även av det betydande kulturlager, som här anträffats, samt av de fornynd, som här blivit gjorda vid undersökningar 1906—1908. Här ha funnits obrända ben av nötkreatur, får, svin och häst, ett fågelben samt några fiskben av abborre, gädda och mört ävensom en förkolad bulle av kornmjöl. Några ben av sork ha även hittats. Bland andra funna föremål märkas bågspänne av brons, ett orneradt benföremål, bärnstenspärla, brädspelsbricka av ben, fynd av bränd lera, sönderslagen slipsten, lertrissor, en bit av en silverten, pärla av glasfluss, del hörande till en handkvarn och eldslagningssten. Brända bitar av s. k. lerklining, d. v. s. lerstycken, som varit använda till tätning å en av ris flätad bostadsvägg, ha även anträffats o. s. v.

Folkmängden var o. 1754: 400, 1790: 445, 1830: 585, 1873: 796, 1910: 535 och 1914: 449. Kassor: fattigkassan: 2,576: 23, kapten O. E. Taubes donation kr. 908: 63, Ekenstams d:o 1,500: —, Karl Nelins d:o årligen kr. 100: —. Folskolan: 1 lär. m. 42 barn vid kyrkan, 1 småskolelärarinna. — Här finnas 1 handl. och 10 handverkare.

Inom socknen finnas rika kalkstenslager, den s. k. kolmårdsmarmorn. På arealen av omkring en fjärdedels mil äro icke mindre än 12 särskilda lager bekanta. På vissa ställen är visserligen kalkstenen oblandad, men i allmänhet är den mer eller mindre genomträngd av serpentinpartiklar eller insprängd med smärre fjäll av vitgrå eller oftast av grön glimmer eller klorit. Genom dessa inblandningar och grupperingar i olika lager erhåller stenen ett flammigt eller fläckigt utseende, som på ett särdeles prydligt vis framträder, framför allt sedan ytan blivit polerad eller slipad.

Det s. k. marmorbruket, som antages varit i verksamhet redan under 1600-talet, har under olika tider drivits med olika fart alltefter de beställningar, som inkommit. Under Karl XIV Johans tid hade bruket många beställningar till lustslottet Rosendal, men med konungens död avstannade arbetet å en del pjäser, som voro ämnade för det tilltänkta museet vid Rosendal. Bland övriga här förfärdigade arbeten må nämnas minnesvården på Kvidinge hed över kronprinsen Karl August, fotställningen till Gustav II Adolfs staty, prydnaderna till posthuset vid Nygatan och till enskilda hus i Stockholm. År 1866 levererades stora beställningar till nya operahuset i Paris, därav dock tvister och rättgångar sedermera uppkommo. Därefter bedrevs här kalkbränning och tegeltillverkning, men även denna verksamhet synes upphört under senare delen av 1800-talet.

Gårdar.

Fjuk, ³/₈ m., 21 h. En del har förr hört under Stavsjö bruk i Södermanland. Tillh. A. G. Andersson, Väsby.

Grinneby, 3 m., 164 h. År 1319 testamenterade riddaren Sigm. Erengisleson sin gård i *Grinnaby*, inneh. 5 åttingar öppen jord, med ängar m. m. till stiftande av en ständig vikarie i Linköpings domkyrka, med förbehåll, att avkastningen av nämnda gård eller motsv. inkomster beviljades honom intill hans död. Sigmund avled icke långt senare, och år 1323 biföll lagm. Lars Ulvsson å sina myndlingars vägnar Sigmunds testamentariska gåva av *Grindaby* till förbättrande av den prebenda, som biskop Karl stiftat i Linköpings domkyrka, med förbehåll att biskopen bekostade nämnde Sigmunds begravning. År 1409 intygade Hemming Ryd, att Sigmund härstädes testamenterat sin nämnda gård till Linköpings domkyrka, »då konung Magnus var ung», i vilket vittnesbörd Jowas Biis år 1411 instämde. År 1413 fälldes räfstetingsdom i Linköping, varigenom till nästa räfsteting lades kvarstad å denna gård, å vilken prebendaten i Linköping Dagar gjorde anspråk. 1 m. har förr hört under Svenskund, men synes reducerats. Var därefter militieboställe och tillh. nu statsverket; 2 m. har även förr hört till Svinesund. Har sedan länge tillhört bondesläkter, senast A. G. Andersson och änkefru J. M. Svensson, Åby.

Konungsund, 5 m., 222 h. Domprosten i Västerås Mattias avstod år 1362 vid ett jordbyte till sin frände Nils Jonsson bl. a. alla sina fastigheter i *Konungshunda* by. Omkring år 1416 tillföll genom arv från Magn. Eriksson hans gods i *Konungxsundh* Vadstena kloster. Riddaren Erik Magnusson (Örnfot), som levde under 1400-talet, skrev sig till Konungsund. Prästgården, 1 m., disponeras av Linköpings domkapitel; 1 m. ägdes till reduktionen av släkten Rotkirch. Var sedan militieboställe, indraget redan 1850. Tillh. nu J. Andersson. Det övriga har 4 ägare, K. A. Nilsson m. fl.

Enl. anteckning i en gammal på pergament skriven kyrkobok skall k. Erik XI givit prästgården, och voro dess gränser enligt anteckning från 1556 »thet förste är vid Fjuks norre Gärdeshörne een treekantigh steen, väster uth åth hvijta håll, söder uth Svarteråå, öster uth i medie Steenbroo, och i Fjukz bärgh: norr uth i fornemde hörnsteen. Men ett engestyckie ifrån hvar by hafver konungen sjelfff gifvit til kyrkian. — Ett stycke äng ifrån Grinneby, liggandes uth med daalzängen med sine fulle Råå och märkie. Ifrån Wasby ett styckie mitt i daalzäng innan fyhra Stenar. Ifrån Svinsundh ett stycke uth med store bäcken. — Ett stycke ifrån Konungsundh mitt på tufvedäliden in till Fjukz gärde. Ett stycke ifrån Rådhe vid stoorå bäcken till näste haffd öster uth. Jtt Stycke från Säby liggandes ned till Lindholmen och uth till een steen och i mööbäcken. Ifrån Fjuk ett Stycke åcker uth vid vägen innan fyhra Steena.» — En utjord är skänkt av k. Magnus Ladulås år 1280.

Enligt sägen skall detta prästboställe ursprungligen blivit förstoradt på det vis, att då konungen — vilken konung förmåles icke — en gång skulle resa här förbi, iklädde den dåvarande prästen, som var bekant för sin snålhet, sig sin prästerliga dräkt, varefter han själv begav sig ut att köra i åkern. När konungen passerade, blev han förvånad över att se prästen vid ett dylikt arbete, varför han även stannade. Konungen, som under resan blivit törstig, begärde efter en stunds samtal att få litet mjölk att dricka.

»Så gärna», svarade prästen, »men allt, vad jag kan bjuda på, är endast 'nittonskeablandning'» (blandning av nitton skedar vatten och en sked mjölk). Konungen, bevekt av sådan fattigdom skall då, säger historien, betydligt förbättrat bostället.

Kråkegården, $\frac{1}{4}$ m. Arealen ingår i Konungsunds areal. Hörde 1700 under Svinesund. Ägdes på 1880-talet av K. Karlsson, Väsby, och senare av hans stärbhus. — **Långetorp**, $1\frac{1}{3}$ m., 69 h. Pelle i *Langatorp* var 1410 fasteman. Hörde ännu omkr. midten av 1800-talet till Ravnäs samt tillhörde på 1870-talet kaptenen Evert Reinh. Maur. Taube och efter hans död 1895 hans stärbhus. Tillhörde senare änkefru Johanna M. Jonsson samt efter hennes död 1915 stärbhuset.

Ravnäs, 2 m., 270 h. I ett dombrev från 1409 återfinnes Joan i *Rafwanæs* som en av de »förståndige männen». Ravnäs tillhörde under förra delen av 1400-talet riksrådet Holmsten Joansson (Rosenstråle), som avled före 1445. Enligt en uppgift skulle Ravnäs under samma århundrade en tid tillhört släkten Sparre. Nämnde Holmstens sonsons sonson, befallningsmannen Palne Eriksson (Rosenstråle), som avled 1596, ägde emellertid Ravnäs. Han var gift med Anna Marbo, en dotter till slotsloven å Stegeborg Truls Andersson (Marbo), som skrev sig till Ravnäs. Deras son, kabinettsskreteraren Truls Palnesson och dotter Ingeborg skrevo sig även till Ravnäs. Den förra nämnes som ägare 1610. Tillhörde 1636 med underlydande 4 mantal Jakob Skytte, vidare överstelöjtn., sedermera landshövdingen Ture Ribbing († 1656) samt därefter och ännu 1687, sistnämnda år som gammalt säteri utan åsatt mantal, hans änka Maria Kyle och efter hennes död härstädes 1697 hennes andre man, presidenten Ax. Stålarms († 1702), 1725 översten Karl Kagg och efter hans död 1732 hans änka Maria Körning († omkr. 1734). Ägdes därefter av riksråddinnan Maria Kat. Fleming, som 1738 försålde egendomen till riksrådet Arv. Posse († 1754), varefter den tillföll sonen, generalen Fredr. Posse († 1794). Året därefter dog dennes änka Ulr. Eleon. Wrangel härstädes, och är hon begravd i en av henne i en ängsbacke å ägorna byggd grav, där även hennes döttrar och majoren Julius Sköldarm vila. Ägare därefter blev deras son, presidenten Arv. Er. Posse († 1825), vars arvingar 1826 sålde säteriet till kaptenen Karl Henr. v. Knorring, som redan 1828 överlät egendomen till kaptenen Otto Evert Taube, efter vars död 1860 det tillföll hans arvingar, vilka omkr. 1870 försålde densamma för 77,000 kr. till Otilia Weslien samt kom genom hennes gifte till nuvarande ägaren Klas Lindahl Egnell.

Egendomen är belägen vid en vik av Bråviken och har huvudbyggnad om 11 rum m. m. samt 2 flygelbyggnader. Avst. till kyrkan 1,4 mil.

Råda, $2\frac{5}{8}$ m., 158 h. Har förr hört till Svinesund. 1 m. har ännu under 1800-talet hört till marinstaten. Tillhör nu Statsverket; $1\frac{5}{8}$ m. har 3 ägare.

Sten, 2 m. 145 h. Ett mantal hörde förr under Svinesund samt 1 m. under Ravnäs, båda ännu över midten av 1800-talet. Det förra tillhörde på 1880- och 1890-talen N. Karlsson samt 1910 hans stärbhus. Det senare på 1870-talet kapt. Evert Otto Reinh. Taube, Ravnäs, samt efter hans död 1895 hans arvingar, 1910 J. A. Karlsson.

Svensksund, f. d. *Svinesund*, 4 m., 201 h. Vid ett jordbyte 1362 emellan Nils Jonsson och hans frände domprosten Mattias erhöll den förra bl. a. 6 attungar jord i Svinesunds by. Bytesbrevet är besegladt av Erengisle Sunesson jarl, Karl Ulvsson, lagman i Uppland, och Nils Jonsson. Tillhörde under 1600-talet riksrådet och generalguvern. Herm. Hansson Wrangel († 1643), som köpt en del i gården 1630 från kronan och 1631 bebyggt den till säteri. Gården bestod 1636 av 4, med underlydande 9 m. Kallas 1683 säteri av 2 m. med 2 underlagda gårdar samt säges tillhöra generallöjtn. Volmar Hermansson Wrangel, som dock från annat håll uppgives hava dött redan 1675. Ägdes 1687 av hans änka Kristina av Vasaborg, 1700 och 1725 av överstelöjtn. Karl A. Wrangel, sedermera av riksrådet Erik Wrangel, som på 1730-talet försålde egendomen till lagm. Is. Salmon, vars arvingar voro ägare på 1750-talet. Tillh. 1783 korpralen Salmon, 1802 kapt. Henr. E:son Sparre, 1803 amiralen Arvid Virgin, som erhöll tillstånd att kalla gården Svensksund, 1825 C. Hernström, 1850 o. s. v. grosshandl. i Norrköping M. Philipson, från 1856 genom köp för 150,000 rdr b:ko, grosshandl. Anton Wilhelm Frestadius, vid vars död 1867 egendomen ärvdes av hans dotter Augusta Frestadius, g. m. majoren Sixten Ax. Flach, sedermera av deras son Sixten Er. Osk. Flach († 1911) samt därefter av hans stärbhus, som försålde gården till nuvarande ägaren Arvid Andersson.

Egendomen är belägen vid Svinsundsfjärden. Huvudbyggnaden i en våning med 9 rum m. m. samt flygelbyggnad med 5 rum. — Avst. till kyrkan 0,1 mil.

Säby, $1\frac{1}{2}$ m., 90 h. *Sæby* nämnes 1404 och 1409. Reducerades från pfalzgrevliga släkten. Har länge haft flera äg., f. n. 3. — **Torp**, 1 m., 70 h. Har varit militieboställe, nu indraget, tillhörande statsverket. — **Ulvstorp**, 1 m., 52 h. Hörde ännu under senare hälften av 1800-talet till Ravnäs. Har senare haft 2 äg.

Väsby, $3\frac{1}{3}$ m., 209 h. Omtalas i ett dombrev av 1409. Magnus i *Wæsbj* var 1414 fasteman. Väsby frälsegård, 1 m., tillhörde 1687 Erik Rosenstråle samt 1700 o. 1725 Bleckert Wachtmeister. Väsby skatte, $2\frac{1}{2}$ m., reducerades från pfalzgrevliga släkten. Har sedan länge haft flera ägare, f. n. 8.

Övriga tillhörigheter: Ekbacken, Ekelunds utj., Klippan m. fl.

2. Kuddby gränsar i no. till Ö. Stenby, i ö. till Ö. Ny, i s. till Å och med en längd av o. 1,300 met. till Slatbaken, i sv. och v. till Täby och Furingstad samt i nv. till Konungunds. Arealen är 5,168 har, därav 5,165 land. Marken är i allmänhet jämn, med undantag av sjöstranden och östra sockendelen, som upptagas av bergkullar. Rådande jordmånen är bördig lera, ävensom mylla. Socknen bevattnas till det inre huvudsakligen av Vadsbäcken, vilken genomflyter sydöstra delen.

Socknen genomskäres av flera större landsvägar, vilka genom de angränsande socknarna föra till städerna Norrköping och Söderköping samt lastageplatsen Färjestaden i Ö. Husby s:n. Järnvägen från Norrköping till Arkösund har stationer vid Kuddby och Åsvittinge.

Socknen finnes i äldre handlingar omtalad, samt skrives år 1377 *Kutbo*, 1386 *Kuta*, 1409 *Kudhbo*, 1440 *Kotbo*, men skrives under dessa århundraden även *Qudby* och *Kudby*. Ny reglering 1917. Kyrkan är uppbyggd år 1828, sedan den gamla kyrkan 1827 blivit nedriven (fig. 54). Hon är byggd i modern stil av gråsten och tegel med tak av järnplåt. Har värmeugn och 500 sittplatser. Längden är 35 och bredden 14 meter. Undergick reparationer på 1870-talet samt 1901. Sistnämnda år gjordes nya bänkar, och innerväggarna försågos med murade pilastrar. Rundt väggarna läsas en del bibelspråk, t. ex. »Syn- dens lön är döden», »Gud är kärlek», »Se Guds lamm» o. s. v. Kyrkan upplyses av stora rundbågiga fönster å n. och s. sidorna ävensom av ett mindre över södra ingången. Väggarna äro målade i gult, vitt och brunt. Altare, altarring, predikstol, orgellåktare och dörrar äro brunmålade. Bänkarna äro ljusblå. Bakom altaret äro 4 runda uppåt avsmalnande pelare. Altarprydnaden utgöres av ett kors med en Kristusbild, den senare av metall och förfärdigad vid Gusum 1901. Å altaret äro 2 ljusstakar av mässing i drivet arbete samt 1 sjuarmad, alla skänkta 1743 av bruks-

54. Kuddby kyrka.

patron Sjögren. Den gamla altartavlan (fig. 55), som »på sin tid var ett konstens mästerverk», försålles å auktion 1827. Fyra delar av densamma finnas i Östergötlands museum, dit de blivit skänkta på 1880-talet av inroparens son. Orgelverket om 17 st. är förfärdigadt 1882 av S. & E. Nordström samt rep. 1901. Det gamla om 9 st. av Gren & Stråle för-

55. Del av Kuddby forna altartavla.

sålles till Lutherska missionshuset i Norrköping. Predikstolen är den gamla men omgjord. Av de 5 mässingsljuskronorna är en skänkt 1663 av E. Paulsson, en 1692 av prosten Er. Duræus och en 1902 av G. Botwidsson. Dopfunten är av mässing med inskriften: *För testamentet efter Sal. H. Margareta Eriksdotter, som døde A:o 1691, gjord 1700 pastore E. Duræo.* Brudkronan är av silver. Bl. övriga inventarier: alnmått från 1753, bibel från

1618, altarduk, given 1843 av Klara Vallensten samt renoverad 1870, tre mässhakar, varav en svart med guld från 1790, en svart med silver från 1811 och en d:o från 1863. I sakristian hänga porträtt av två socknens kyrkoherdar, nämligen dr Karl Nyrén († 1789), på sin tid känd som förf., samt mag. Joh. Andersson († 1831), under vilkens tjänstetid kyrkan uppfördes. Det förra är måladt 1776 av Magn. Hallman, Stockholm.

Ringklockorna äro två. Å storklockan läses å ena sidan: Av gammal är jag vorden ny, Mig tredje gången tiden ändrat. Så lär, o människa, till att fly Den gamla värld, däri du vandrat. Var snar och kom till Herrans hus, När du min sång och klang får höra. Förnya där till livsens ljus Guds ordes klang uti ditt öra, Tvåhundraett och trettio år Mig gånger tre min nyhet giver. Om du ej förr din nyhet får, Du får den ej i detta livet.

Å andra sidan: I ringare och kyrkofolk i Kuddby, stannen och vörden min ålderdom och mitt arbete. För 57 år sedan var jag just 174 år gammal, härstammande i ondom tid av god påvisk adel. Jag begynte strax troligen förmana mitt folk till Guds sanna fruktan och höll mig käckt till dess en bräck mig åkom vid en högringning efter ett kungabarn, prins Gustav till Sverige. Mina husbönder botade mig icke långt därefter, då jag begynte åter svinga och klinga. Nyligen ville jag utropa den stora Drottningens Ulr. Eleonoras död, men då jag ropade högt, befallde min stängel mig tåga. Nu är jag ny vorden på gammal räkning, på ny räkning färdig att tjäna i gammal trotjänst. Faren vackert med mig, så skall jag, om Gud vill, tjäna Eder länge. Uti konung Fredrik den förstes regementstid, när varande kronobefallningsmannen Magnus Hellerstedt, komministern Dan. Somelius och kyrkonos föreståndare Tyris Jönsson i Blackstad och Nils Jansson i Fångestad bad mig kyrkoh. i Kuddby, mag. Petr.

Zetterling att detta påminna, då jag i Norrköping 1742 d. 23 juli återfick mitt förra målföre av Magnus Hultman.

A lillklockan läses: Lover Gud i hans helgedom, Lover Honom i Hans makts fäste. Kommen, låt oss tillbedja och knäböja och nederfalla för Herranom, den oss gjort haver.

Hör, Gud ännu sin nåd dig bjuder. Se, templets portar öppna sig. Kanske härnäst när klockan ljuder, upplåtes gravens port för dig. Sv. ps. 32:3 v. 1. — Vidare omtalar inskriften, att klockan göts 1669 av Petter Dant och omgöts 1857 av J. A. Beckman, Stockholm.

I tornet förvaras en gravsten, vars inskrift delvis nu är skadad, men som ursprungligen varit: *† Hic : jacent : Thyrgilles : de : Scammaby : et : filius : ejus : Johannes : quorum : anime : in : Christo : domino : requiescant : Amen.* Denna sten begagnades i gamla kyrkan såsom altarbord vid det mindre altare, som fanns på norra sidan i koret, vilket tillsammans med ett dylikt motsvarande å södra sidan borttogs 1738. Från år 1833 hade kyrkan tornur. Sedan detsamma i många år varit obrukbart på grund av misskötsel, anskaffades ett nytt år 1914 för en kostnad av 1,100 kr. Uret är tillverkad av A. Rydberg, Norrköping, och visar åt fyra sidor både timmar och minuter, då det gamla endast hade timvisare. — Avst. till Kuddby jvst är 0,5 km. och till Linköping 5,3 mil.

Den gamla kyrkan var av obekant ålder. Hon hade torn, vilket år 1741 påbyggdes och reparerades, då ringklockorna, vilka förut hängt i en trästapel, samtidigt upphängdes i detsamma. I detta torn var även sockenmagasinet, och år 1822 klagades över, att råttorna från detsamma brukade äta på orgelbälgarna och på böckerna i sakristian. År 1826 uppfördes för sockenmagasinet särskild stenhusbyggnad, som nu är inredd till fattighus.

Av fornlämningar härifrån omtalas 8 runstenar: 1) numera borta, förr i gamla kyrkans vägg, som angav, att Ovråd, Gudulv och ? (reste stenen) efter sin gode fader Sigbjarn, 2) förr i gamla kyrkans mur, nu i östra tornlyckans fönsterbräde, är av gråsten och angiver, att ? reste stenen efter sina bröder Javre och Vig, 3) användes som trappsten i gamla fattighuset och är endast foten till en större runsten av grå granit med rödaktiga ränder. Endast en runa är kvar, 4) av gråsten, förr i Hjärtrum, nu i Söverstads beteshage, med inskrift, som angiver, att Holmger och Brande reste stenen efter sin fader Kjollak, 5) hittad 1874 no. om Ingelstad vid en plats, där fordom en farväg antages gått fram. samt 1891 rest vid gården. Är av gråsten med inskrift, som angiver, att Sven? reste denna sten efter sin duktige son Brun, 6) grå granit, anträffad 1874 och rest på Odenstomta ägor, på den plats, där den anträffades. Inskriften tydes av E. Brate: Asbjörn, Alle samt de med honom och Orökja reste stenen efter Torgöt sin fader, 7) förr vid Örminge, på 1850-talet förflyttad till Björklund men numera borta, ehuru vid förfrågan i orten den uppgivits ännu finnas. Inskriften angiver, att Torlak låt resa denna sten efter Röde, sin fader, och efter Gunne, 8) av gråsten, ännu 1907 begagnad som trappsten till en mindre byggnad i

Örminge. Inskriften angiver numera endast, att den är rest efter Rev. — Bautastenar hava funnits eller finnas måhända ännu nära Skarnby vid vägen till Höckerstads gamla tingställe och i kanten av en stenring i hagbacken vid Hjärtrum. På detta senare ställe äro även många stensättningar och rundlar. Ättehögar omnämnas även å prästgårdens, V. Helgestads och Odenstomta ägor.

Folkmängden var på 1750-talet 1,200, 1790: 1,239, 1830: 1,205, 1850: 1,302, 1895: 1,261, 1910: 1,176, 1914: 1,141. — Fattigkassans storlek kr. 1,993:13. — Folkskolan vid kyrkan 1 lär., 1 lärarinna och 85 barn jämte småskolor vid Annelund, Björksäter och Svällestad med tills. 3 lärarinnor. — Här finnas 4 handl. och 17 handtverkare.

Gårdar.

Arkebo, $\frac{1}{4}$ m., 27 h. Tillh. på 1880-talet P. T. Jaensson, 1895 J. P. Lilja och efter hans död hans stärbhus. — **Berga**, 2 m., 102 h. Hörde förr under Mem. Har sedan länge haft 2 äg., 1895 N. Persson och J. Andersson samt 1910 den sistnämnde och S. E. Nilsson. — **Bjärby**, 2 m., 166 h. År 1386 satt Raghwallir i *Bierby* i råfstetingsnämnden i Söderköping. I ett brev några veckor senare skrives hans namn Ranguald i *Berghby*. År 1409 nämnes Botwidh i *Bierby* som tillhörande häradsnämnden. Reducerades från hertig Adolf Johan av Stegeborg. Har senare hört och tillhör ännu Broxviks fideikommiss.

Bjärstad, $4\frac{3}{8}$ m., 144 h. Enl. fullmakt av riddaren Knut Bosson och hans syster Margareta inlöstes *Bjera stadh* år 1402 av herr Benkt Niclissson från herr Tomas van Vitzen. Bjärstad, 3 m. frälse, tillhörde under 1600-talet släkten Lillie. Under förra delen av 1800-talet tillhörde gården hovsekreteraren M. F. Lindahl, som sammanköpte en hel del gårdar såväl i Kuddby som angränsande socknar, så att Bjärstad med underlydande bildade ett större gods. L. var ägare ännu 1850, men 1853 tillhörde godset hans enda son, k. sekreteraren O. W. Lindahl. Vid hans död övergick Bjärstad med underlydande till hans syster-söner Oskar Filip Egnell och Klas Lindahl Egnell, av vilka den förstnämnde genom köp på 1870-talet blev ensam ägare. Efter hans död tillhör Bjärstad A. Emil Lindsteen. — Huvudbyggnaden är i två våningar.

Björklund, 3 m., 56 h. År deladt i Stora, 2 m., och Lilla Björklund 1 m., vilka länge haft flera ägare. År 1895 tillh. den förra gården Joh. Alfr. Vidén och Karolina Persson samt den senare J. A. Vidén och A. Jonsson till $\frac{1}{2}$ vardera. År 1910 hade gårdarna 3 äg., varav J. A. Vidéns stärbhus m. fl.

Blackstad, $2\frac{1}{2}$ m. Skrives 1409 *Blarstad*. 1 m., 24 h., har sedan länge varit kronolänsmansboställe, $1\frac{1}{2}$ m., 56 h., har länge tillhört bondesläkter. Har nu 3 ägare.

Eneberga, 2 m., 101 h. År 1409 utfärdades dombrev, varigenom Jösse Ingason tilldömdes 15 spanns avgäld i Enebergum av herr Sten Bengtssons arvingar. I rätten satt bl. a. Magnus härifrån. Synes under 1600-talet hört under Stegeborg. Hörde senare under Bjärstad, tillhörde 1872 M. Schoug samt hade på 1880-talet 3 ägare. Tillh. 1895 fru Maria Andersson med barn samt tillh. fortfarande stärbhus.

Fiskeberga prästgård, 1 m., 83 h. med Styrtorps lägenhet, som hitskänktes av Joh. Kasimir 1647 och av drott. Kristina 1650 (fig. 56).

Gisselö, $5\frac{1}{4}$ m., 268 h. År 1386 tillhörde Olauer i *Gisle* råfstetingsnämnden i Söderköping. S. å. gavs fasta på ett jordskifte, varvid Anund, murmästare i *Giislö*, gav kyrkoh. härstädes Niklis Knutsson jord till 16 spanns avgäld i *Widhiby*

att läggas under Kuddby prästgård, erhållande i stället samma prästbords jord i Akerby i Hørsimes (Häradshammars) sn och 3 mark pgr till willda. Fröhlsten i Gislö tillhörde häradsnämnden år 1409, då bl. a. kronan tilldömdes 3 attungar jord i Yfragyslö av Karl Magnusson. $\frac{1}{4}$ m. har varit komministerboställe, som senare anslogs till kyrkoherdelönen i Malexander, men indrogs omkr. 1900. Gårdar här tillhörde assessoren Isak Enefelts († 1668) arvingar, 1700 Scheibe och Levin. 1725 Sparrsköld och Er. Bagge. Även i senare tid har Gisselö varit fördeladt på flera händer. N. Gisselö, $\frac{3}{8}$ m., har hört till Bjärstad på 1850-talet o. s. v. År 1872 tillhörde 3 m. Sven Andersson, på 1880-talet 3 m. K. J. Bergvall och $1\frac{5}{8}$ m. Nedra Gisselö 2 ägare; 1895 tillh. $\frac{1}{4}$ m. E. o. B. Odén, $2\frac{3}{4}$ m. K. J.

56. Fiskeberga prästgård.

Bergvall å Söverstad samt $1\frac{5}{8}$ m. 2 äg. År 1910 uppgives Nedra Gisselö hava 5 äg., däribland I. Liljedahl, K. O. Johansson m. fl. samt Övra Gisselö 3 äg., därav I. Liljedahl samt E. och B. Odén.

Gnedby, 4 m., 205 h. Ericus i *Gnidhby* nämnes 1386, Lafrinz 1401 och Tergils 1409. De båda sista åren skrives namnet *Gridhby*. År 1414 omtalas Heminger i *Gnydhby*. Hade på 1880-talet och 1895 12 äg. samt 1910 6 äg., därav G. Olssons stärbh., K. J. Andersson m. fl.

Gnestad med Tåstad, $2\frac{3}{29}$ m., 176 h. Denna egendom hörde redan på 1640-talet och ännu 1725 under Mem. År 1825 tillhörde den änkeprostinnan Anna Gustava Wallensten, född Leijonadler. Ägdes 1850 av hovsekreteraren M. F. Lindahl samt 1853 av hans ende son, k. sekreteraren O. W. Lindahl. Den förra lät här uppföra manbyggnad av sten samt familjegrav. År 1832 blev Gnestad frälsesäteri. Tillhörde senare Hjaln. Norrman, som sålde egendomen 1873 till grosshandl. K. G. Forsberg. Till år 1874 hörde lägenheten Gnestadsvik hit, men nämnda år avsåndrades densamma för evärdelig tid mot en årlig avgift av 3 skålp. smör och 7 öre i penningar. Tillhörde sedermera vice häradsh. Lars Aug. Fries, i vars ägo gården arrenderades av sonen Erh. Fries. Tillhör numera Östergötlands sockerbruksaktiebolag.

Göpperstad, $1\frac{3}{4}$ m., 81 h. *Gopestadha* i Kutbo sn nämnes 1383 i Bo Jons-sons bytesbrev med Dan. Ingvastesson och Joh. Molteke. Återgick till kronan på 1600-talet från Axel Lillie. Har sedan länge haft 4 ägare. — **Hageby**, 1 m., 95 h. Har haft 2 à 3 äg., f. n. 2. — **Hjärterum**, $1\frac{1}{2}$ m., 109 h. Nämnes 1382 med namnet *Gwarthrim*. År 1386 satt Olauer i *Gertrem* i råfstetings-nämnden i Söderköping och 1409 satt Stenar härstädes i häradsnämnden vid

Fristad. Har sedan länge 3 äg. — **Holketorp**, $\frac{1}{8}$ m., 11 h. Tillhörde mot slutet av 1800-talet K. P. Jönsson samt 1910 Hj. Karlsson. — **Hälgestad**, **Västra**, $2\frac{7}{16}$ m., 173 h. *Hælgastadha* i Kutbo s:n nämnes 1377. Frälsegården. 1 m., tillhörde 1687 landshövd. Jonas Klingstedt († 1691), stärbhusdirektören Benj. von Schröer († 1730) och Joh. Gyllengrip, 1725 släkterna Wrangel, Schulzenheim och Gyllenram. Har senare tillh. bondesläkter. 1 m. har varit häradsskrivareboställe och tillh. statsverket. Det övriga har 5 äg. — **Höckerstad**, $\frac{3}{4}$ m., 51 h. Har i senare tider tillhört änkefru S. Botvidsson med barn samt sedermera K. H. Lindberg, Norrköping. — **Ingelstad**, $1\frac{1}{2}$ m., 92 h. *Ingelstadha* nämnes 1394. Olaff i Ingelstad tillhörde häradsnämnden 1409. Har länge tillhört bondesläkter. Tillhör K. J. Anderssons arvingar. — **Kapperstad** med Godbondehaga, 2 m., 118 h. Holmger i *Kapistadum* omtalas 1409. Hörde under 1600-talet till släkten Lillie. Har sedan länge haft flera äg., f. n. 3. — **Klint**, 1 m., 67 h. Synes hava reducerats med Stegeborg samt sedermera blivit militieboställe, nu indraget till statsverket. — **Odenstomta** eller **Onstomta**, $1\frac{7}{8}$ m., 117 h. Har länge haft 2 äg. — **Rabilla**, $\frac{1}{2}$ m., 28 h. Omtalas 1449. Tillh. 1687 Gust. Hård, 1725 Bengt Bäck samt sedan länge Broxviks fideikommiss. — **Romässen**, $\frac{1}{4}$ m., 28 h. Tillhörde mot slutet av 1800-talet Axel Östensson samt senare hans efterlämnade maka. — **Skamby**, $2\frac{1}{4}$ m., 162 h. Tore i *Skammoby* var 1386 fasteman, och senare tillhörde Stenar i *Skamaby* 1409 års häradsnämnd. År 1872 och 1895 ägdes $1\frac{1}{4}$ m. Ö. Skamby av Karl Botvidsson. Västra d:o hade 2 äg. Äges fortf. av släkten Botvidsson m. fl. tills. 3 äg.

Skogsby, $1\frac{1}{2}$ m., 102 h. År 1401 sålde Skäring Lafrenssen till domhavynden Stefan Stangebergs dotter, »herleke och welbornne husfru» Ingeborg i Broby, jord i *Skoohsby* och *Akraby*. Skogsby återgick till kronan från Anders Gyldenklou. Ägdes 1687 av Gust. Kurek och 1725 av majoren Fredr. Gyllenram († 1737), gift med kronofogden H. Scheibes dotter. Har länge haft flera äg., f. n. 2.

Swällestad, $3\frac{1}{2}$ m., 138 h. *Swæliestadh* nämnes 1414. Tillh. 1687 H. Ulfsparre, 1700 G. Gyllenstjernas arvingar och kronofogden Henrik Wendelsson Scheibe, 1725 släkterna Horn och Gyllenram. Har länge tillh. bondesläkter. Har i senare tid haft 5 à 6 äg., f. n. 4.

Söverstad, $2\frac{1}{2}$ m., 184 h. År 1418 utfärdade häradshövdingen i Björkekind Henrik Grote fastebrev å ett jordaskifte, där Ingemund i *Süwerstadh* upplät till Öjar i Sjövalla jord härstädes och i »Wæntlinge» i Kudaby s:n. Söverstad. 1 m., 61 h., tillh. 1687 Gust. Kurek, 1725 Stegeborg. Hör numera till staten som indraget militieboställe; $1\frac{1}{2}$ m., 46 h., tillh. på 1880-talet B. Jönssons arvingar, 1895 2 äg. samt f. n. A. W. Bergvalls stärbhus och arrenderas av K. Verner Bergvall.

Sörby, $3\frac{1}{2}$ m., 152 h. Tillh. under 1700-talet Bl. Wachtmeister och A. Hägerflykt. Har 4 äg. — **Tomta**, 2 m., 59 h. *Thompta* omtalas 1409. Tillh. 1872 och 1895 Joh. Karlsson samt 1910 J. A. Karlsson. — **Tångestad**, $2\frac{5}{8}$ m., 125 h. Bisi i *Tagastato* nämnes 1401 samt Joan och Öde i *Tangastadum* 1409. Ägdes 1872 och 1895 av Jon Karlson och 1910 av K. J. Jonsson. — **Tåstad**, 1 m. Synes i äldre tider hört till Stegeborg. Hörde 1850 och senare till Bjärstad samt därefter till Gnestad (se ovan). — **Tågneby**, 2 m., 54 h. *Thiaghaby* nämnes 1386. Tillh. o. 1880 N. F. Perssons arvingar. Hade 1895 4 och 1910 3 äg. — **Unnerstad**, 3 m., 128 h. Har sedan länge 3 äg. — **Vallingstad**, $2\frac{1}{2}$ m., 64 h. En gård här förlänades av hertig Adolf Johan till F. Fr. Falck von Falkenstein. Har länge haft 2 äg. — **Wallby**, 2 m., 63 h. Omnämnes 1683 som säteri men byggdt som bondgård och tillh. fru Magd. Falkin, 1687 översten Patrik Patkulls († 1687) arvingar, 1700 fru E. Silver sparre, 1725 v. Roland. Har länge haft flera äg., f. n. 3. — **Videby**, $1\frac{1}{2}$ m.,

109 h. Nämnes 1386. Skrides 1409 *Vidhaby*. År 1410 köpte Andris i *Vidhiby* jord härstädes av Gudvast, även i *Vidhiby*. Tillh. 1895 S. Jaensons stärbhus och 1910 F. O. Andersson. — **Visärka**, $1\frac{1}{8}$ m., 92 h. *Visærke* nämnes 1409. Har sedan länge 3 äg.

Vittinge, 3 m., 196 h. Tillh. 1687 Axel Stålarin, 1725 översten Karl Kagg. Hörde vidare till 1826 under Ravnäs säteri, men köptes då av riksdagsmannen Botvid Jonsson samt tillföll efter hans död 1844 äldste sonen And. Magn. Botvidsson, som var ägare på 1870- och 1880-talen. Tillhörde 1895 Gust. Hilma och Hanna Botvidsson, 1910 Oskar J. och E. Botvidsson.

Huvudbyggnaden, i två våningar, uppfördes 1828. Stor trädgård finnes.

Åby, 3 m., 160 h. Tillh. 1687 presidenten Anders Lilljehööks († 1685) arvingar samt sedermera hans brorsdotter Jakobina Katarina Horn, f. Lilliehöök, som erhöll $\frac{3}{4}$ i arvet efter sin farbroder. Hennes dotter Karin († 1742), g. m. översten Kasper Otto Sperling, ägde sedermera gården. Har senare haft flera äg., f. n. 3.

Åkerby, $1\frac{1}{4}$ m., 72 h. År 1394 stadfästade Olaff Ödstensson och hans syster Ingeborg det jordaskifte, som deras avlidne målsman Niclis Botasson uppgjort med Peter Tomasson, varigenom denne mot myndlingarnas fäderne, $\frac{1}{2}$ attung i Birkevik i Ö. Ryds sn, givit dem en i *Akraby* i *Qwdbö* sn liggande attung gammalt frälse att förvandlas till skatte. Nämnes 1401 (se Skogsby). År 1409 tilldömdes kronan 14 spansks avgäld i *Akerby* av Kristin Joansdotter. Gårdar här återgingo till kronan från Åke Ulfsparre. Har länge varit deladt på 3 ägare.

Åsvittinge, 2 m., 128 h. Magnus i *Asshwitinge* var 1410 fasteman. År 1420 var i närvaro av kyrkoprästen Jakob, borgmästarna i Söderköping Henr. Grote och Lydeke Tempelman samt av Sigurd Geet ett gårdsskifte mellan Olof Haraldssons barn, varvid Gærd Jowansson på sin hustrus, fru Cecilias, vägnar bl. a. erhöll i *Ashwitinge* fem tr korn i den västra gården. Under 1600-talet tillhörde 1 m. Evert Horn och hans släkt. År 1850 kapten Moberg, 1853 Jonas Svensson. Gården har länge haft flera äg., f. n. 3.

Ørminge, 3 m., 134 h. Ravalder i Ørminge var 1414 fasteman. Gårdar här hava återgått till kronan från fru Karin Bielke. Har länge tillhört bonde-släkter samt har förut haft 4, nu 3 äg.

Ørrega tillhörigheter: Blackstads mejeri, Gisselö väderkvarn, Gnedstadvik. Granliden, Gröngata kvarn och såg, Hildala, Hjärterums utj., Hviludden, Häglund, Idala, Kuddby klockaregård, Rosendal, Snörom, Sofielund, Asvidal, Ågerbo utj., Østerliden m. fl.

3. Rönö gränsar i v. till Ö. Ny och i n. till Jonsberg samt omgives förövrigt i s. och so. av havsvikar, Trännö-, Löns- och Aspöfjärdarna i en två mils båge från sundet vid Eknö till Gottenviken. Arealen är 5,183 h., därav 5,135 land. Marken är i allmänhet bergig och upptagen av vidsträckta bergbackar. Rådande jordmänen är lera samt något sand och grus. Socknen bevattnas till det inre egentligen endast av Övergårds sund med dess utlopp i Östersjön. — Från Ö. Ny inkomma tvenne vägar, vilka bortom Mörjö förenas till en, som fortsätter till den vid Övergårdssund belägna kyrkan samt till Gottenvik. Dessutom finnas sockenvägar. — Ångbåtsstationer finnas vid Rönö och Kåreholms bryggor.

Rönö omtalas som gård 1352. *Rone* omnämnes vidare år 1410, då ett intyg utfärdas, att här en högtidligare fest (ærwe) hållits över *beskedhelikan man Petar Kolwo*, »med fyra präster och tjugo med bloss, kronoljus och allt annat, som det vederborde». Vid slutet av katolska

tiden nämnes *Capella S:t Antonii circa Röne* samt kallades under Gustav I:s tid även Antonii hovkapell. År 1593 förekommer här särskild komminister. Socknen är annex till Ö. Ny. Ny reglering 1918. Den äldsta kyrkan eller kapellet var av trä. Nuvarande kyrkan lät pfalzgreven Johan Kasimir uppföra åren 1641—42, då han sin gemål till äminnelse

57. Rönö klockstapel.

gav den namnet Katarina kapell. Templet uppyggs utomkring det gamla kapellet, på det att detsamma under tiden skulle kunna begagnas. Uppfördt av gråsten i laduform har det en längd av 19,5 och en bredd av 9 m. samt är efter undergångna reparationer 1838—39 samt senast 1886 i godt stånd samt har 300 sittplatser. Ett altarskåp från katolska tiden hitskänktes 1742 från Ö. Stenby, men förvaras nu i sakristian. Ett porträtt i olja finnes av hertiginnan Katarina. Orgelverket om 8 stämmor är av G. Andersson. Det gamla orgelverket om 10 st. köptes 1755 för 1,200 dal. k. Predikstolen är

över altaret. Tre mässingskronor finnas. Av dessa är en skänkt 1697 av Olaus Roslingh och en annan inköpt 1744. Dopfunten är av marmor, skänkt av pastor 1871. Något torn finnes icke, utan ringklockorna hänga i en svartmålad trästapel (fig. 57).

Å storklockan läses överst: *Låt oss vandra i Herrans ljus. Komna äro vi av Jakobs hus.* Nederst: *Anno 1662 har s. Jöran Putens efterl. änka låtit gjuta mig i Stockholm. Ambjörn Andersson me feit.* Lillklockan har en inskrift med ryska bokstäver av följande innehåll: *Med Guds nåd och godhet [helgad] åt Lazari uppståndelse, ut Nikolai och S:t Katarina, är efter världens skapelse sjutusenendeattio den första dagen uti juni månad under tsar och storfursten Ivan Vasilievitch's regering och under de rättrogna tsarsönerna, den rättrogna tsarsonen Ivan och den rättrogna tsarsonen Feodor.* Det nämnda året säges svara mot år 1572.

Närmaste jvst. är Jonsberg, 14 km. Avst. till Linköping är 7,5 mil.

Av fornlämningar märkas ruinerna av Rönö slott. Vid Övergård omtalas spår efter förskansningar. Enligt en tradition skall förr varit farled från Saltsjön över Vinterbo, Stäks och Rönö ängar förbi slottet genom Övergårdsund samt över Baggetorps ägor åter till Saltsjön. Vid Bommen var då tullställe.

Folkmängden var 1790: 612, 1830: 669, 1870: 812, 1910: 633, 1914: 607. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 3,821:66, bibelk. kr. 1,698:84, barnbekläd.n.-f. kr. 528:88, gåvof. kr. 500, Hammarlundskas f. kr. 2,005. — Folkskolan vid kyrkan 1 lär. med 65 barn. Småskolor vid kyrkan och vid Mörjö med var sin l.a. — På Kåreholms ägor bearbetades ännu under senare delen av 1800-talet en kopparmalmsgruva, tillhörande Gottenvik, men detta arbete har upphört. — Fiske idkas vid havskusten. — Här finnas 3 handlande och några få handtverkare.

Gårdar.

Orten blev, som känt är, i förhållande till andra områden inom Östergötland sent bebyggd. Rönö torde vara den gård, som först omnämnes inom socknen. I övrigt omtalas gårdarna här föga eller intet i äldre kända handlingar. Under 1600-talet tillhörde en del gårdar hertigarna av Stegeborg och en del frälsegårdar adliga släkter.

Börsebo, 2 m., 303 h. Har förr och ännu på 1880-talet hört till Gottenvik. Hade 1895 2 äg. men tillhörde 1910 O. Aug. Olsson, som 1914 salde gården till ägaren av Gottenvik David Olsson för 40,500 kr.

Djupvik, 1 m., 128 h. Förr till Gottenvik har gården sedan 1890-talet tillhört K. J. Vastesson. — **Friggesäter**, $\frac{1}{2}$ m., 104 h. Förr till Rönö, tillh. gården på 1880-talet N. G. Petersson, 1895 och senare K. G. Nilsson. — **Gräsbrink**, $\frac{1}{2}$ m., 83 h. Förr och till senare tider har gården hört till Kåreholm, men ägdes 1910 av grosshandl. Helge Gust. Ehrenborg, Norrköping. — **Humblevik, St. och Lilla**, det förra $\frac{3}{8}$ m., 59 h., och det senare $\frac{1}{4}$ m., 46 h. Har förr tillhört Rönö. St. H. tillh. på 1880- och 90-talen K. P. Eklund samt 1910 K. F. Johansson. L. d:o vid samma tid O. Andersson, Stensäter, samt 1910 O. A. Olofsson. — **Knutebo**, $\frac{1}{8}$ m., 38 h. Tillh. på 1880-talet N. Danielssons arvingar, 1895 D. Nilsson och till Kåreholm. — **Korpetorp**, $\frac{1}{2}$ m., 123 h. Har till senare tid tillh. Gottenvik men 1895 och senare K. M. Månsson.

Kårebo $\frac{1}{2}$, **Skaketorp** $\frac{1}{2}$ och **Timmerdal** 1 m., 341 h. Dessa gårdar done-rades med Rönö 1630 till Johan Kasimir. De två förstnämnda gårdarna utbyttes av Joh. Kasimir till v. presidenten Arvid Ivarsson Natt och Dag († 1683) samt tillhörde därefter hans änka Märta Kurck († 1698), vidare deras måg, k. rådet Knut Posse († 1714), g. m. Anna Kristina Natt och Dag († 1747). Timmerdal utbyttes även av Johan Kasimir till Kristina Posse och följde till Gottenvik, dit alla tre gårdarna ännu höra.

Kåreholm, 3 med **Baggetorp** $1\frac{1}{2}$, **Lervik** 1 och **Vargedal** $\frac{1}{2}$ m., tills. 615 h. Kåreholms säteri tillh. under 1600-talet riksrådet Johan Oxenstierna († 1607). riksrådet Joh. De la Gardie († 1642), presidenten Fredr. Stenbock († 1652) samt vidare hans måg, landshövdingen Axel Lillie († 1692). Ägdes 1700 av dennes måg, överstelöjtn. Karl Fil. Sack samt 1725 av hans änka Kristina Lillie, som då var omgift med fältmarskalken Erik Sparre. Såldes sedermera av fru Hedvig Sack till kaptenen Alexander De Geer († 1771) samt har vidare år 1783 tillhört överstinnan Katarina Meijerhelm samt senare hennes måg, löjtnanten Gustaf Mauritz Posse († 1842), vidare genom köp hovpredikanten E. Berton samt 1825 majoren Kristian von Yhlen, slutligen även genom köp överste-

löjtn. Nils Mörner († härstädes 1829) samt senare hans måg och brorson Julius Oskar Mörner († härst. 1888), vidare dennes änka Lovisa Magdalena Mörner samt f. n. sonen Ad. Nils Karl Mörner, som även äger Herrborum med underlydande i S:t Anna och Skällviks socknar.

Huvudgården är belägen vid Trännöfjärden av Östersjön. Manbyggnaden, i två våningar, är av sten och uppförd i början av 1800-talet (fig. 58). Å egen- domen äro Arvidsbergs koppargruvor belägna (se Gottenvik i Jonsbergs s:n). Kåreholm med alla underlydande gårdar och lägenheter äro tax. t. 222,400 kr., vartill kommer Ekenön i Skällviks s:n, t. v. 57,500 kr. — Avst. till Söderköping 3 mil.

Loviseberg, $\frac{3}{4}$ m., utbrutet ur Skälläng sedan år 1821 samt **Gottsäter** $\frac{1}{2}$ m. Gården har liksom Gottsäter hört till hertig Karls arvegods och lydt under

58. Kåreholm.

Skenäs, sedermera under Stegeborg samt reducerades från hertig Adolf Johan. De tillhörde 1725 öfverste Wrangel, på 1820-talet kamereraren Gustaf Lövgren samt såldes 1844 av hans stärbhusdelägare till sekreteraren G. C. Westling, vilken 1852 försålde egendomen till löjtnanten, sed. överstelöjtn. Karl Fredr. Enblom. År 1873 övergingo Loviseberg och Gottsäter genom köp till Sofia Elisab. Petronella Stenhammar. Tillhörde 1895 och ännu P. A. Petersson.

Loviseberg är bebyggt med manbyggnad av sten, uppförd på 1820-talet. Avst. till Söderköping 3 mil.

Mullingstorp, $\frac{1}{2}$ m., 104 h. Donerades med Rönö 1630 till Johan Kasimir men kom under Gottenvik, dit det hörde ännu på senare tiden av 1800-talet. Tillhörde 1895 och 1910 A. A. Frank.

Mörjö, 3 m., 409 h. Frälsegården har förr hört under Stegeborg, utbyttes av Erik Drake och hörde 1687 och 1725 under Kåreholm. År 1821 såldes Mörjö av Erik Lövgren och Katarina Maria Bergström till protokollsekreteraren Leonard och k. sekreteraren Aug. Reinhold Palmblad, men vid den förres död blev den sistnämnde ensam ägare. Efter hans död försålde arvingarna Mörjö 2 m. med Stockerum $\frac{1}{4}$ m. 1862 till Karl Jonsson, som 1895 ägde $\frac{21}{20}$ m.

av Mörje, under det resten tillh. P. Perssons arvingar, av vilka en dotter var gift med Karl Jonsson. Vid hans död 1910 ärvdes egendomen av sönera distriktslandtmätaren Joh. Fredrik Jonsson och Karl August Ferdin. Röneberg samt dottern Ida Maria Elisabeth Jonsson, av vilka den förstnämnde omkr. 1904 köpte gården med undantag av Stockerum och blev ensam ägare. År 1914 övergick gården genom köp till grosshandl., fanjunkaren Karl Axner, som redan följande år försålde den för 48,000 kr. till Karl Aug. Johansson, Stäk. Det övriga av gården har 2 ägare, varav $\frac{1}{2}$ m. hör till Käreholm.

Manbyggnaden av trä innehåller i två våningar 8 rum m. m. (fig. 59). Ursprungligen hade den torvtak men försågs med tegeltak av k. sekr. Palmblad. Vid Karl Jonssons tillträde hade den ännu s. k. korsknutar samt var ofärgad, vilket då ändrades. En gammal sägen talar om, att ett spöke, Vita frun, midt

59. Mörje.

på ljusa dagen emellanåt plägade göra sitt besök här, och såg man henne alltid försvinna i ett av hörnrummen, sedan hon passerat de övriga rummen. Till gården hör fiskerätt å två områden. Det ena vid Ettersundet, kalladt kronofisket, skall enl. sägen för långa tider sedan vara skänkt av en av våra kungar, då han under en sin vistelse vid Stegeborg gästade Mörje.

Rimmö, $\frac{3}{8}$ m., 110 h. Har förr hört till Rönö, men sedermera till bonde-slakter. Ägdes omkr. 1884 och senare av K. A. Vastesson.

Rönö kungsgård, $4\frac{1}{4}$ m., 517 h. År 1352 bortbytte riddaren Nikolaus Turesson sin gård Rönö mot gårdar å Öland, vilka årligen räntade 20 mark svenska pgr till väpnaren Anund Hemmingsson. År 1369 sålde Erik Karlsson och hans hustru Margareta Knutsdotter tredjedelen i Rönö till Volrad de Tzulin. Jämte Erik och Margareta beseglades köpebrevet, som var dateradt Stoekholm, av konung Albrekt. Den nye ägaren innehade Rönö ännu mot slutet av 1300-talet. Hans namn skrives då Volrad von Tzule och var han då k. Albrekts kammarmästare. Vid denna tid säges det, att gården inlöstes för 130 lödiga mark av Jakob Abrahamsson, som var Bo Jonssons fogde på Åbo slott. Efter Bo Jonssons död 1386 lovade dennes son, Knut Bosson, fogden Jakob A., att

han fotfarande skulle få inneha gården, till dess lösesumman blivit honom ersatt. Allra senast under detta århundrade tillhörde Rönö Karl Ulvsson till Tofta, som salde gården till drottning Margareta, i avseende å vilket köp och egendom stadgades på herremötet i Nyköping 1396 att hon med densamma må giva, gälda och göra av, som hon tycker och vill, och det skall bliva stadigt både i hennes tid och efter hennes död. Emellertid testamenterade drottning Margareta († 1412) Rönö gård, till vilken Östkind's h:d hörde, till Linköpings domkyrka. Redan tidigt under 1400-talet byggde sig Linköpingsbiskopen ett slott härstädes.

År 1421 höll konung Erik här herremöte för att döma över ärkebiskopen Johannes Jerechinus, som då mot vissa villkor nedlade sitt ämbete. Vid Engelbrekts resning innehades Rönö slott av Albrekt Styke, men intogs år 1434 av biskop Knuts trupper. Rönö såges ha utbytts från biskopsstolen år 1441 till riksmarsken Karl Knutsson jämte övriga gods, som drottning Margareta köpt av hans morfader, nyssnämnde Karl Ulvsson. År 1467 fick biskop Kättil för sig och sina efterträdare å Linköpings biskopstol Rönö gård med Östkind's h:d, vilka dock skulle kunna återfordras mot en summa av 7,500 mark. Innehades som innehavare av biskopsämbetet av electus i Linköping Hemming Gadh. Men sedan G. 1512 avsagt sig ämbetet och Brask blivit vald till biskop, sände B. sin fogde till Rönö och intog gården, varöver Gadh i brev till Sten Sture klagar år 1514. Reducerades 1527 och var 1558 ladugård under Stegeborg. Beboddes senare av k. Johan III:s gemål, Gunilla Bielke, samt son, hertig Johan. Done-rades 1630 till Johan Kasimir samt tillhörde hans son, hertig Adolf Johan, men reducerades 1689, då det räknades för 3 mantal. Innehades sedermera genom arrende från staten av Bleckert Wachtmeister, från 1702 under förpantning av Kristina Oxenstierna, f. Douglas, samt sedermera av hennes måg översten Karl Johan Wrangel († 1742), senare av dennes söner och därefter av översten Gust. Ad. Meijerhelm. År 1757 överläts egendomen på 50 års arrende till hans änka Katarina Gyllenkrook. Transporterades 1767 på majoren Bleckert Kasimir Sparre, efter vars död den 1799 transporterades på kornetten Karl Adolf Västfelt. År 1807 arrenderades den på 30 år av ryttmäst. Stefan A. Rothlieb, efter vars död 1817 den år 1818 transporterades på sekreteraren Gust. Lövgren. Efter denna arrendetids slut inropades arrenderätten på auktion av uppbördsskrivaren J. F. Westling, som likväl genast överlät densamma till kaptenen A. B. Rehbin-der, från vilken den 1862 transporterades till A. F. S. von Kothen, som 1867 övertog egendomen på ytterligare 20 års arrende. Har senare innehafts av Erik G. Eriksson och från 1908 under 20 år av Jon P. Karlberg.

Det i början av 1400-talet uppförda, befästade slottet förstördes vid dess in-tagande år 1434. Sedermera byggdes ett nytt slott av konung Johan III, men detsamma brändes av ryssarna 1719 och blev sedermera ytterligare nedbrutet och lämnades till förfall. Av detsamma återstår nu endast långmuren till en längd av omkr. 28 och en höjd i hörnet av omkr. 9 m. På en del av ruinen är uppfördt ett boningshus.

Nuvarande huvudbyggnaden, uppförd av Lövgren, är av trä, belagd med tegel och i en våning med gavelrum. Den är belägen på en höjd, å vilken flera planteringar under senare tider äro gjorda. Gården förbiflytes av en från Över-gårds sund kommande bäck. Under gården lyda tre på Friggsäters allmänning belägna särskildt skattlagda torp (2 Fyrstorp och Språkstorp), en holme kallad Räfs-holmen i Saltsjön, även skattlagd. År 1524 anlade biskop Brask härstädes en för långliga tider sedan nedlagd saltpanna, vartill han fick ett märkliga stort privilegium. Av arealen är 131 har åker och trädgård. — Kyrkan är belägen å kungsgårdens ägor invid trädgården. Avståndet är till Söderköping 3 och till Norrköping 4 mil.

Segerbo, $\frac{1}{4}$ m., 50 h. Har ursprungligen hört till Stegeborg. Tillhörde o. 1884 J. Olofsson men ägdes 1895 av 2 äg. samt senare av A. G. Johansson. — **Skälläng**, $\frac{1}{2}$ m. Tillhörde 1910 A. P. Jonssons stärbhus och P. Perssons ar-

vingar. — **Slottsbrink**, $\frac{1}{2}$ m., 94 h. Komministerboställe. — **Stensäter**, $\frac{1}{2}$ m., 140 h. Har fordom tillhört Stegeborg och senare flera äg. Tillh. nu A.-B. Birka, Söderköping. — **Stockerum**, $\frac{1}{4}$ m., 29 h. Se Mörjö. Tillh. från omkr. 1904 Karl Aug. Ferd. Röneberg († 1907). Äges f. n. genom köp av K. A. Bergvall. — **Stäk**, $\frac{1}{2}$ m., 72 h. Har legat som rå och rör till Rönö. Tillh. o. 1880 J. Jonsson, 1895 och sedermera K. A. V. Johansson. — **Svarttorp**, $\frac{1}{4}$ m., 43 h., och **Svensäng**, $\frac{3}{8}$ m., 58 h., **Vångnäs**, $\frac{1}{8}$ m., och **Övergård**, 1 m., 108 h. Tillh. sedan länge Käreholm. — **Tångetorp**, 1 m., 105 h. Hörde förr som rå och rör till Rönö. Tillh. o. 1884 J. Olofsson, 1895 K. A. Andersson samt därefter hans änka.

Vintersbo 2 med **Ekhult** 1 och **Håkantorp** 1 m., tills. 619 h. Dessa gårdar räknades 1687 och senare till Rönö och donerades med denna gård 1630 till Johan Kasimir. Vinterbo reducerades 1687. Alla gårdarna kommo sedermera till Gottenvik och ägdes tills. med denna egendom av majoren Hans v. Koch († å Gottenvik 1882) och hans brorson legationsekreteraren Nils Tom. Grote v. K., som sedermera blev ensam ägare. Tillh. efter hans död 1911 hans änka Hedv. Alida Isab. Rhedin och deras båda barn, av vilka sonen Nils Tom. Vilh. v. Koch disponerar egendomen.

Ålbäck, $\frac{1}{2}$ m., 30 h. Hörde förr till Stegeborg. Tillh. o. 1884 fru Rinnbom, 1895 Maria och Anna Rinnbom samt 1910 A. F. Olsson.

Övriga tillhörigheter: Eklund, Nedra och Ö., Fyrtorpet. Fårtorp, Kronudden med skogspark, Linneberga, Rådaängen, Rönö mejeri, Stäks handelsl., m. fl.

4. Täby gränsar i nv. och n. till Tingstad och Furingstad, i ö. till Kuddby, i s. till Storån och Slåtbaken samt i v. till Drothem. Arealen är 2,711 har, därav 2,668 land. Södra trakten av socknen är bergig ävensom den sydvästra, som upptages av Ramundersbergets östra och norra delar. Förövrigt är slättland med spridda kullar. Rådande jordmänen är lerjord, sandmylla och klappersten. Till det inre bevattnas socknen av Oxtorpsjön. De forna Egelsjöarna äro urtappade och uppodlade. — Av landsvägar märkas stora vägen från Söderköping till Vikbolandet, vilken väg går förbi kyrkan och Fristads f. d. gästgivareg. och sedermera i två grenar till Kuddby. Vid kyrkan utgå andra vägar. Utmed Göta kanal, som här har station, bassäng och sluss vid Mem, går en väg från Drothem till sjön. Vid Mems lastbrygga är 3,3 m. djupt. I hamnen är djupet 7,3 m. Huvudexport är spannmål och trävirke. Här är även tullkammare, lotsstation, poststation samt telegramexpedition. Bostad för kronolotsar är av kronan uppförd nära Mems sluss. Avst. till Söderköping är kanalvägen 5,5 km.

Taby eller *Taaby* omnämnas 1341 och 1383, kyrkoherde 1341; kallas 1413 *Ta* eller *Tabo socken*. Emellan 1540 och 1572 var socknen prebende åt rektor vid Söderköpings skola men blev sedermera konsistoriellt pastorat. Ny reglering 1917. Kyrkan är av sten och ombyggd i modern stil åren 1788—89 (fig. 60). Längden är 24 och bredden 12 m. Värmugn och 500 sittplatser finnas. Altartavlan av Hörberg från 1797 föreställer Kristus på korset. Predikstolen är hitskänkt 1847 av Ev. Fredr. v. Saltza. Orgelverket från 1846 om 10 st. är av S. Nordström, Flisby. Å den ena av de 2 mässingsljuskronorna läses, att den är skänkt år 1794 av löjtnanten Karl Juring. En annan krona är av glas. Altar-

duk skänktes 1889 av änkefru Maja Stina Ostanius, som därtill donerade kyrkan 500 kr. Bänkarna äro nya från 1888 års reparation, då även golvet omlades, varvid midtelgången cementerades. År 1819 fullbordades det vid kyrkans ombyggnad ofullbordade tornet, vari de två ringklockorna hänga.

Å storklockan läses: *Ps. 113. A solis oratu (ortu) usque. ad. occasum. laudabile. nomen. domini.* — *Marcus. Erics pastor. in. Tåby. ten. 10. sept. Anno. 1660. etc.* A den mindre lästes före omgjutningen: När du hör mitt ljud, Inställ dig för Gud. Giv akt uppå hans bud. År 1728. Numera är inskriften: »Går in Herrans portar med tackande. uti Herrans gårdar med lovande. Tacker Honom. Lover Hans namn. Dav. 100 Ps. 4 vers.» Under konung Oskar II:s bild läses å andra sidan: »Under k. Oskar II:s regering blev denna klocka till Tåby församling gjuten av firman Joh. A. Beckman & Co, Stockholm år 1889.»

I sakristian förvaras 5 förgyllda bilder samt bilder av de 4 evangelisterna. De 5 pergamentsbrev, som förr funnos här, äro nu i Vadstena landsarkiv. Gustav I:s bibel (nyinbunden) förvaras i sakristian.

Å kyrkogården, norr om kyrkan, finnes Mems gravkor, där alla ägare på senare tid av nämnda gård blivit begravna. Över ingången läses i stenskrift: »Didrik Henrik Taube och Beata Magdalena Ribbing. Ty sliksom skall på sistone väl gå. Ps. XXXVII.» På en annan sten läses: »Nec spe nec metu.» T. var amiral och landshövding samt avled 1781. Hans andra maka, född Ribbing, avled året förut.

Den gamla kyrkan var av obekant ålder samt hade en längd av 20,7 och en bredd av 5,8 m. Altartavlan här framställde S:t Olov stående på en drake samt omgiven av apostlarnas bilder. Predikstolen från 1727 användes till 1847 i nya kyrkan. Orgelverket inköptes 1696 för 233 dal. 15 öre kmt. Bland härstädes begravna nämnas Gust. Joh. Bagge († 1672) och Erik B:son Bagge († 1692). Den senares vapen finnes i nuvarande sakristian. I altargolvet fanns förr en sedan länge försvunnen gravsten med denna inskrift:

Huc juvenes, Pariterque senes, properate, videntes
Quam leviter patet istud iter, pro me rogantes,
Petrus eram, cui mors teneram tulit emula vitam.

År 1752 hängde ringklockorna i en trästapel men förflyttades då till det å gamla tornmuren uppförda trätornt. — I vapenhuset i denna kyrka fanns under katolska tiden en öppning i muren, genom vilken prästerna plägade bestänka de till och från kyrkan gående med vigvatten. Denna öppning hade dock senare blivit igenmurad. — Avst. till Söderköping 0,5 och till Linköping 4,5 mil.

Av fornlämningar märkas två runstenar, vilka förr funnits vid Grönhögs vad, strax norr om Skjorstad. De äro nu resta strax öster om Skjorstad nära vägen från Tåby till Grönhög i Furingstads s.n. Den ena stenen angiver, att Asa lät göra kummel efter sin make Torgist och Torgun efter sin fader. Inskriften å den andra angiver, att Sixten lät resa stenen efter sin son Ingvar. Han blev död österut. — Dessutom

finnas gravhögar med och utan stensättningar å Fristad, Fyrby och Skjorstads ägor m. m. Särskildt märklig är den å berget vid Oxtorps-sjön befintliga stora fornhorgen från folkvandringstiden. »Mest bekant», skriver en förf., »är den å Ramundersberget, här kalladt Vagnsberget, helägna 'Ramundershorgen'. Densamma upptager en nästan kvadratisk eller rektangulär areal om 1,695 fots längd och 918 f. bredd med avrundade hörnputsprång och består av en gråstensmur, upplagd utan ler eller kalk. Murens tjocklek är 14 och dess höjd 6 fot. Ännu omkring

60. Tåby kyrka.

1760 hade muren en höjd av 12 fot, och funnos inom muren lämningar efter hus, källare och ugnar, »vilka», säger Broocman enligt äldre tiders uppfattning, »förmodligen vilja vid handen giva, att Ramunder varit en mäktig herre och haft ansenlig hovhållning.¹ En akadem. avhandling från 1814 av K. E. Norrman handlar om denna fornhorg. På 1840-talet gjordes här i närheten fynd av brakteater. Vid Mem finnas även spår till hefstängar. Av jordfynd härifrån märkas en oval spännhuckla eller prydnad av brons (se Östgld I s. 63), ett spänne av brons, som det säges av gottländskt ursprung, funnet vid Mem, där även ett om handel påminnande viktlo av bronsbeklädt järn anträffats. Genom bronsbeklädningen kunde vikten icke omärkbart förminskas.

Folkmängden var o. 1754 över 500, 1790: 517, 1850: 858, 1895: 856, 1910: 770 och 1914: 749. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 79: 53, fattigk. kr. 229: 43, skolk. kr. 230: 25, barnboks. kr. 2,520: 27, Sjöstrandska fonden kr.

¹ Om dylika fornborgars användande o. s. v. hänvisas till *Östergötlands historia* av A. Ridderstad (Östergötland I) sid. 48 o. följ.

3,586: 59 från 1850 av änkefru Koch, Ostaniuska f. kr. 1,035: 91, Rosenbergska f. kr. 900, tillkommen genom donation av m:ll K. D. Rosenberg år 1824 för fattiga, företrädesvis under Mem, Ekenstedtska f. kr. 132: —. Bernzonska f. kr. 300. — Folkskolor finnas vid kyrkan och Mem med var sin lärare och tills. 76 barn. — Vid kyrkan är även småskola. — Av den för folkets skolundervisning och bildning verksamme lagmannen Fredrik Jakob Funck anslogs 1811 en summa, för vars ränta premieböcker skola inköpas åt de flitigaste skolbarnen. Genom samme mans försorg inrättades här 1852 det första enskilda sockenbibliotek, vilket 1856 ökades med värderika gåvor av löjtnanten K. F. Ridderstad och hushållningssällskapet, samt 1822 den första sparbank på landet. — Vid Mem funnos 1828 numera sedan länge nedlagda tvål-, såp-, sjuderitobaks- och ättiksfabriker. Under 1700-talet fanns där tegelbruk. — Här äro 2 handl. och 3 handtverkare.

Gårdar.

Almstad, $1\frac{1}{2}$ m. med **Skjorstad**, 2 m., 171 h. Ingrid Larsdotter i Snytringe, g. m. Folke Ulvsson, gav i sitt testamente av 1313 $1\frac{1}{8}$ i Almstad till Alvastra kloster. År 1322 gav fru Katarina, Nils Björnssons hustru, sin gård *Aalm* till Varnhems kloster. Har senare och till reduktionen hört under Stegeborgs slott. Alms frälse har även hört till Mem. Likaså Skjorstad från 1625 och ännu 1700, men tillhörde 1725 kaptenen Olof Ridderfelt. Almstad innehades omkring 1692 av överdirektör Georg Danckwardt († 1721), vars änka Joh. Maria Papke sålde egendomen till rådm. Olof Simonsson Löfgren. På 1750-talet övergick den genom arv och köp till dennes måg, bergsrådet Alex. Funck samt efter hans död 1797 till hans änka Beata Löfgren († 1814). Tillhörde vidare sonen, lagmannen Fredr. Jakob Funck. Lagman Funck förbättrade och förskönade egendomen under sin tid. Han grundlade även här ett bibliotek och en myntsamling. En del av biblioteket var alltid tillgängligt till begagnande för envar av den arbetande klassen inom orten. Vid lagm. Funcks död härstädes 1864 ärvdes Almstad med tillhörande, tills. $4\frac{1}{2}$ m., av sonen löjtnanten Alex. Fr. Karl Aug. Funck († 1905) och ägas f. n. Almstad och Skjorstad av dennes son Karl Fredr. Gust. Aug. Funck.

Mangården består av huvudbyggnad med tre flyglar och park, anlagd på 1820-talet å en areal av fem tunnland.

Blinnestad, 2 m., 117 h. Ägdes under 1600-talet som frälse av Åke Ulfsparre. Har länge haft 2 äg., 1910 K. F. Johansson och H. E. Blidberg.

Brestad, 2 med **Skällingstad** 3 och **Torp** 1 m., tills. 486 h. *Bredzstadh* nämnes 1409, då underhärads hövdingen i Björkekinds h:d Peter Nilsson bodde härstädes. Brestads frälsegård 1 m. tillh. 1687 och senare landshövdingen i Östergötland Axel Stålarms († 1702) och hans fru Maria Kyle († 1697), 1725 översten Karl Kagg på Ravnäs († 1732) samt köptes till Mem av E. F. v. Saltza, till vilken egendom Brestad sedan hörde till dess sistnämnda gård med Skällingstad och Torp inköptes 1894 av Karl Oskar Hagberg, som 1906 försålde gårdarna till Östergötlands sockerbruksaktiebolag, som åter 1915 försålde dem till Gust. Andersson, Ruda, Hjalm. Karlsson, Hanarp, och Erik Videll. Karlshov.

Manbyggnaden är uppförd 1871 (fig. 61).

Brunneby, 2 m., 94 h. År 1382 nämnes Suna i *Brunnaby* som fastevittne. Egendomen har förr hört under Stegeborg samt därefter och intill senare tid till Almstad. Vid lagmannen Fredr. Jakob Funcks död 1864 tillföll gården

hans dotter, fru Kristina Hilda Vilhelm. Hedenstjerna († 1910), änka efter löjtnanten Frans Algot Hedenstjerna, samt deras son och dotter, varav den förre, majoren Otto Edvard Fredr. Hedenstjerna nu är ensam ägare (se Fyrby).

Huvudbyggnaden i en våning är uppförd av lagm. Funek. — Avst. till kyrkan 0,2 och till Söderköping 0,5 mil.

Fristad, 4 m., 162 h. Odhin och Ullälva och hans målsman Ödhhjörn sålde till Jöns i Ludhstadhum 1 attung jord och 3 spansn avgäld i *Friastadha* för 54 mark sv. pgr och ett par strumpor (hwsu). År 1386 satt Jon härstädes i råfstetingsnämnden i Söderköping, och 1409 utfärdades härifrån ett dombrev. År 1410 omtalas Torsten i *Fridstum* som fastevittne. I hertigarnas av Stegeborg tid hörde Fristad 1 m. skatte med Skårby 1 m. d:o dit. Bebyggdes av kaptenen Edv. Malkolm v. Saltza, som även uppodlade gården, vilken i hans

61. Brestad.

tid bestod av Fristad 1 m. med Skårby 2 m., vilka gårdar 1872 tillh. kaptenen Viktor Norrman, på 1880-talet Lars Åkerman, 1895 hans stärbhus. Av de övriga Fristadsgårdarna hade hertig Adolf Johan ett fräsehemman 1687 och Louis De Geers arvingar 1700 och 1725. År 1910 hade Fristad i sin helhet 3 äg., varav disponenten C. L. Andersson, Norrköping.

Fyrby, 3 m., 142 h. Synes alltjämt haft flera ägare. En del tillhörde på 1850-talet släkten Lindblad, en annan N. G. Nilsson. En del har en längre tid hört till Brunneby (se ovan). F. n. tillhör Fyrby 3 äg., varav majoren Edv. Hedenstjerna och J. A. Håkansson.

Ljunga, 1 m., 185 h. Ljunga är egentligen 2 m., varav 1 m. f. d. boställe, utbytt mot jord till Göta kanal. Ljunga tillh. som frälse Karl Persson (Natt och Dag) samt intill reduktionen genom köp Åke Ulfspärre. 1 m. tillh. på 1870- och 80-talen J. A. Jonsson, 1895 och 1910 K. A. Jonsson. 1 m. hör till Tåby (se nedan).

Mem, 2 m., 269 h. Biskop Nils i Linköping sålde 1362 till riddaren Nils Turesson sin gård Mem invid Söderköping jämte en ö, vilka fastigheter biskopen erhållit av konung Erik i betalning för dennes skulder, vilken överenskomelse förut blivit bekräftad av konung Håkan. Redan 1289 nämnes ett gods *Mesijm* (Mem) i Östergötland, och det är icke omöjligt, att därmed avses denna gård. Under 1400-talet tillhörde egendomen släkten Grip. Ägare under senare hälften av nämnda århundrade var riddaren och konungens råd Algot Erengisles-

son (Grip). Efter hans död hölls arvskifte den 13 juni 1467, och som han var änpling och barnlös, tillföll Mem hans fader hövitsmannen i Östergötland, ridd. Erengisle Nilsson († barnlös 1469). Efter honom känna vi ingen ägare förr än under 1500-talet, då befallningsmannen på Vadstena slott Joen Karlsson (Gås) skrev sig till Mem. Han var gift med Agneta Arendtsdotter Örnflykt, vilken efter sin förste mans död 1569 gifte om sig med ståthållaren Esbjörn Pedersson (Lilliehöök). Han erhöll Mem till evärdelig ägo genom k. brev av den 29 nov. 1568. Tillhörde vidare hans dotter Ebba, som var gift med ståthållaren Jost Georgsson Kursell eller Kurtzel († 1606). 1645 deras måg, v. amiralen Henrik Fleming, 1652 hans änka Sigrid Kurtzel, 1663 och 1680 deras måg, översten Erik Bagge av Berga († 1692). Kallas vid denna tid gammalt säteri, väl byggt med stenhus, bestående av 3 mantal allodialhemman med Stensvad som ladugård. Säges 1687 bestå av 2 mantal med 1 mantal avhyst Sättra. Vid reduktionen återerkändes säteriet till kronan, men för de stora omkostnader sistnämnda ägaren nedlagt på gården tilläts det honom att behålla den emot andra gods enligt kammarkollegii brev av d. 18 dec. 1683, vilket byte konfirmerades av k. Karl XII d. 14 sept. 1712. Såväl nyssnämnde Erik Bagge som hans son, ryttmästaren Erik Bagge († 1705), och sonson, ryttmästaren Erik Jakob Bagge († 1728), hade sedan egendomen. På 1720-talet såldes den till lagm. Daniel Sparrsköld, vilken var ägare till sin död 1739, då besittningsrätten övertogs av hans änka Hedv. Kristina Spens. Vid hennes död 1758 övertogs åtminstone värden av godset av hennes måg, amiralen och landshövdingen Didr. Henr. Taube, gift med Jakobina Sparrsköld, som avlidit 1751. Ärvdes av deras enda dotter Hedvig Maria Taube († 1785), som var gift med landshövdingen Fr. Ulr. Hamilton, varigenom han blev Mems ägare. Tillh. vidare deras yngste son kornetten Malkolm Hamilton. Vid hans död 1803 tillföll egendomen hans syskon och ärvdes $\frac{1}{3}$ av systern Beata Hamilton, gift med Evert Fredrik v. Saltza (se Sörby i Örtomta), som samma år tillöste sig det övriga. I hans ägotid förbättrades egendomen i hög grad, så att utsädet ökades till 3 gånger så mycket som 50 år förut. Särskildt blevo de kärrmarker på skogen, som Mem fått i utbyte för ängsmarker, vilka avståtts till Göta kanal, med mycken kostnad, men också vinst, upptagna. Då von S. dog, ärvdes Mem av hans söner, ryttmästaren Karl Anton Filip v. S. och kaptenen Edv. Malkolm v. S., samt döttrarna Hedv. Charl. Katarina Fock († 1875) och Mariana Fredrika De la Gardie. Den äldste sonens lott utlöstes av syskonen. Efter änkefru Focks död ärvdes hennes andel av hennes enda dotters barn Edv. Gust. Malk. Leijonhjelm, disponenten Karl Henr. L. och Augusta L., g. m. kommandören Karl Aug. Puke. Tillhörde 1895 ovan nämnde kapten E. M. v. Saltza samt hans brorsöner Herman Edvard v. S. och notarien Jakob Ludv. v. S. samt f. n. denne senare jämte Tegelbruksaktiebolaget Ramunder, vilket bolag äger $\frac{7}{8}$ m. Mem eller Beatelund med Sättra $\frac{3}{8}$ m. och tegelbruk.

Flera sägner berättas från Mem. Enligt en skall den tappre sjöhjälten Jakob Bagge av Boo hava ägt säteriet, och Tuneld uppgiver till och med att B. skall ha erhållit förläningsbrev av kon. Johan III, dat. d. 3 juli 1578,¹ genom vilket konungen skulle skänkt B. säterifrihet på dess gamla frälsegård Memb för dess trogna tjänster. Tuneld tillägger även att Jakob Bagges son, Erik, sedermera ägde Mem. Jakob Bagge hade dock endast två söner, Johan och Jakob. Enligt en annan berättelse skulle amiral Bagge endast vistats härstädes på något besök. Ett ännu befintligt källarvalv av 4,7 m:s längd och 2,3 m:s bredd med ett litet fönster högt uppe å muren skall då av honom begagnats till sängkammare. Måhända detta dock i stället varit ovannämnde överste Erik Bagge, som under

¹ Efter utstånden sjuårig krigsfångenskap i Danmark hemkom Bagge till Sverige 1570 och dog i Stockholm den 14 januari 1577.

tidernas lopp tillagts föregående ägarens, amiral Flemings titel eller tvärtom denne, som fått sin mågs namn.

Under stridigheterna mellan konung Sigismund och hertig Karl hade den senare på sin marsch till Stegeborg här sitt läger och högkvarter under några dagar. Från denna tid berättas följande: En av Mems forna ägare hade på ett av sina härnadståg hemfört de tolv apostlarnas bilder av gediget silver, vilka vid fester plägade användas som bordsprydnader. Under en sådan festlighet skall underrättelse ha ankommit om hertig Karls framträngande till Stegeborg. I största hast inmurades eller nedgrävdes då de tolv bilderna, varefter han tillsammans med sitt folk följde hertig Karl ut i striden, från vilken han såsom det förmåles aldrig återkom. En ägare av Mem, D. H. Taube, lät anställa grävningar i valven och hade så när skadat husets grundvalar.

Afzelius berättar i Svenska folkets sagohävdar denna sägen på följande sätt: »Sägen är, att Jakob Bagge från sina krigståg, dem krönikorna icke alla noggsamt kunnat beskriva, hemfört en stor skatt, bestående av tolv apostlabilder av gediget silver, stora som tolv års gamla barn, dem sonen Erik Bagge ärvde tillika med Mem efter sin fader. Dem säges han en gång, när han med sin krigshär genomtågat staden Krakau, därstädes hava tagit ur domkyrkan, dit de av romerske kejsaren Karl fågelfångarens gemål, till tack för lånet av jungfru Marias linntyg, som där förvarades, skänkta blivit. Samma dag, som k. Sigismund ifrån Polen med sin krigshär landade vid Stegeborg, sutto vid ett ståtligt bröllopsbord på Mem herr Erik Bagge och brudgummarne, hans mågar, hrr Klas Fleming och Jakob Bagge, med många förnämna gäster. Hastigt kom ett ilbud ridandes till gården, blev genast infördt i bröllopssalen och förkunnade att konung Sigismund med polackarne voro i antågande mot hertigen. Bestörtning blev i salen, och gästerna skyndade hem, var och en till sitt. Men för tidernas osäkerhet skull tog Erik Bagge med sina mågar det råd, att vid instundande nattetid på ett för alla okänt ställe i gården nedmura deras brudskatt, de tolv silverapostlarna. När detta väl beställt var, iklädde de sig sina rustningar och redo till striden, där de stupade alla tre. Sedan fanns ingen levande mer, som visste, var skatten låg förborgad. På Mem hava sedan den tiden många ägare sökt skatten och anställt grävningar utan att den blivit funnen. Men i Skänninge levde för mer än ett hundra år sedan en vida beryktad skattgrävare, som med slagruta vandrade bygden kring, uppsökande i jorden förborgade skatter. Älvorna och trollen sägas vakta alla sådana i jorden förborgade skatter. Men vid älvhuset under jord synas för människan gullstänger såsom gula visnade löv. Den, som kommer i älvornas lag och vid bortgåendet med sådana blir begåvad, men icke förstår denna synvilla, kastar dem ifrån sig och går miste om en stor skatt. Härav har talesättet kommit: 'icke ett löv' i stället för 'inga penningar'. Men uppdragna i Guds ljusa dag, ovan jord, befinnas de vara idel guld. Silvret åter i de underjordiskas förvar skall se ut som gamla vita hästben. Skattgrävaren i Skänninge visste allt detta, och som han en dag med sin slagruta upptäckte Jakob Bagges skatt och fann allenast en hop hästben, samlade han dem upp och tog dem med sig hem, och såg benen, när solljuset föll däruppå, förvandlade till de tolv apostlarnes silverbilder, samt blev sedan en svåra rik och mäktig man. Det lönar sålunda numera icke mödan för herrarne på Mem att söka den förborgade skatten.»

Till denna sägen får dock tilläggas, att i släkterna Bagges stamtavlor finnes icke någon Erik Bagge upptagen, som haft ovannämnda mågar.

Mem har besökts av flera kungliga personer, bland annat av konung Gustav I och hans söner samt i senare tider av konung Karl XIV Johan och hans familj samt senast 1862 av k. Oskar II, då hertig av Östergötland, och hans gemål.

På norra och södra sidorna omgives Mems gård av barr- och ekskog, på östra och södra sidorna av Göta kanal och Slätbaken. Den prydliga manbygg-

naden av 2 våningars höjd innehåller förutom vindsrum 22 rum, en källargång, som löper genom husets hela längd, med 6 stora källarvalv på sidan därom. Undre våningen är av gråsten och tegel med 1,4 m. tjocka murar. Övervåningen, som är av trä och reveterad, är tillbyggd av E. F. v. Saltza. Överste Erik Bagges och hans fru Maria Flemings vapen med årtalet 1663 finnas i förstugans vägg. Vid gården finnas tre flygelbyggnader med 6 å 7 rum i vardera, grundmurade av tegel, en mejeribyggnad av tegel och ett i senare tider uppfördt orangeri av timmer, reveteradt. De flesta ekonomihusen äro uppförda under 1860- och 70-talen. Gården omgives av tvenne trädgårdar och en prydlig park. Mem har förr varit ett betydande gods. Ännu på 1880-talet bestod egendomen av 2 mantal frälsestäder med underlydande $6\frac{3}{8}$ hemman. Ägoväldet i sin helhet var då o. 925 ha, därav åker och tomter 400 h.

Vid midten av 1700-talet hörde under Mem 8 hemman, 6 rå och rörs torp samt 2 torp å hemmanen. Stäteriet hade då 30 tunnors utsäde, ansenligt hö, tillräckligt mulbete och skog samt godt om braxen- och annat fiske i Slätbaken. Vid samma tid omtalas, att här förr funnits ett tegelbruk. Ännu 1828 fanns här tvål- och såpsjuderi samt tobaks- och ättiksfabriker. — Med anslutning till Göta kanal, som vid Mem tager sin början, finnes här en stor bassäng jämte magasin och lastageplats. I sista slussen åt Östersjön finnes en marmorskiva insatt, å vilken läses: *Om herren icke bygger huset, så arbeta de fåfängt, som däruppå bygga.* — Avståndet från Mem till Söderköping är 0,5 och till Norrköping 1,8 mil.

Nybble, $\frac{1}{2}$ m., 18 h. Har förr hört till Almstad. Har senare haft 2 äg., år 1910 A. E. Arvidsson och S. P. Nilsson. — **Prästgården**, 1 m. **Ljunga**, 53 h., vid kyrkan. — **Ragnildstorp**, $\frac{1}{4}$ m., 36 h. Har förr tillhört Almstad. Har på senare tid haft 2 äg., men 1910 tillh. gården A. E. Arvidsson, Nybble. — **Skårby**, 1 m., 37 h. Se Fristad. Äges av K. Jakobsson och brukas med Fristad, n:r 1.

Stensvad, 1 m., 141 h. Utbyttes 1383 av Vadstena kloster till Bo Jonsson. Tillhörde 1687 Mem samt på 1790-talet livdrabant (löjtn.) Karl Juring († härst. 1808) (släkten Juringius), vidare hans brorsdotter Anna Charlotta Juringius († 1812), g. m. prostén, t. d:r Joh. Schenmark († 1837), därefter överjägmästaren Nils Adolf Ekenstam († 1852), gift med d:r Schenmarks dotter Vilhelmina († 1831), 1850 fabrikören A. Lundvall, 1853 löjtn. sedermera majoren G. L. Lövgren, 1872 och ännu 1895 fabrikören E. Ludv. Eneström samt 1910 J. S. Vahlkvist.

Sätra, $\frac{3}{8}$ m., 91 h. Har länge hört till Mem. Kallas nu Beatelund och tillhör Tegelbruks-a.-b. Ramunder. — Manbyggnad i en våning med 8 rum.

Tåby 5, **Ljunga** 1 och **Oxtorp** $\frac{1}{4}$ m., tills. 336 h. Tåby tillhörde 1687 dels överste E. Bagge på Mem, 2 m. som frälse och 2 m. som köptes 1645 av Henr. Fleming, dels Arvid Ivarsson Natt och Dags änka Märta Kurck († 1698), dels, såsom det angivits, överstelöjtn. K. A. Vrangell, dels räntmäst. K. Aschlin. alltjämt under andra gårdar. Ljunga har hört till Lindö och Oxtorp till Axel Lillie. Säges senare tillhört grosshandl. i Söderköping, rådm. Johan Billstén samt ägdes från 1840-talet av hans son Karl August Billstén († 1873), som bebyggde Tåby till en självständig egendom med stenhus, åt ena sidan i 3 och åt andra sidan i 2 våningar, anlade trädgård, införde växelbruk och uppdrov i övrigt jordbruket genom att upptaga åker och äng å sina skogskärr. Efter hans död försälldes egendomen, tills. $6\frac{1}{4}$ m., till överstelöjtnanten Konr. Leonh. Fries och hans bror, f. d. hovrättsnotarien Nils Fredrik Fries († 1907), som ägde hälften vardera. Genom gifte med den sistnämndes dotter Augusta Lovisa, kom godset till majoren Rikard Detlov Engelbrekt Vahlberg († 1915) samt tillhör nu hans stärbhus.

Tåstad, 1 m., 37 h. Tillh. intill reduktionen släkterna Skytte och Stålarin. Hörde senare och f. n. till Gnestad i Kuddby s:n.

Övriga tillhörigheter: Aspetorp, Beateborg, Beatelunds tegelbruk, boställshus och villor vid Mem. Mems handelsbod. Memsängen, Murtorpet. Rappsala utj., Runadalen, Vilan, Vilhelmsdal m. fl.

5. Å gränsar i nv. och n. till Kuddby, i ö. till Ö. Ny och i s. till Slätbaken. Arealen är 2,502 har, därav 2,500 land. Landskapet är vid stränderna bergigt men till det inre ett slättland med spridda kullar. I väster möter det höga Harsbyberget. Rådande jordmånen är lera. Från Kuddby kommer Gisleån och utfaller vid Ring i Slätbaken. Från Kuddby inkommer en landsväg, som går åt ö. och so. till Ö. Ny. Kyrkan är belägen vid en mindre väg.

Å omtalas vara känd redan tidigt och säges av en förf. vara omnämnd i Landnamabok samt andra isländska sagor. Uppgiften lämnas i sitt värde, ehuru gården Å i Landnama — boken om Islands upptäckande — förekommer, men därmed avses utan tvivel någon gård på Island. Åbo socken i Björkekinds h:d omnämnes 1368 och 1386. Åren 1377 och 1401 skrives namnet *Åa*. År 1401 nämnes kyrkopräst. Under 1700-talet skrives *Åå*. Pastoratet är vakanssatt enligt k. brev av 1910. Enligt k. maj:ts bestämmelse av år 1915 kommer framdeles att tagas i övervägande frågan om sammanslagning av Å med annat pastorat. Kyrkan är nybyggd 1845—1846 av grästen med tak täckt av järnplåt. Längden är o. 23,5 och bredden 13 m. med utrymme för 500 personer. Har värmeugn och upplyses av 12 fönster samt 2 mindre, ett över vardera ingången. Orgelverket om 10 st. är av Sv. Nordström från 1846. Altartavlan framställer måhända Golgata med Jerusalem. Framför är ett delvis skadadt krucifix i naturlig storlek, som det säges från senare delen av 1400-talet. Det är hitflyttadt från gamla kyrkan. En dopfunt av sten och en av mässing finnas, den senare med årtalet 1721. Tre metalljuskronor sakna inskrift. En mässhake är skänkt av »Erich Dracke 1646», en annan har årtalet 1804. Från gamla kyrkan äro överförda: ett epitafium över prosten härst. Haqvinus Erics († 1612). Å detsamma framställes Jesus på korset samt prosten med sina två söner knäböjande vid korsets fot. I bakgrunden synes Jerusalem med spiror och torn; ett epitafium över kyrkoherden Karl Stefani Sveiræus († här 1642). Å detsamma framställes den korsfäste med å ena sidan en man med sina fem söner, å andra sidan en kvinna med sin dotter liggande i bön; ett epitafium över Olaus Rudelius († 1712), å vilket framställes Jesus på korset. Vid korsets fot står en prästman med sin hustru (Katarina Heland) och dotter (Katarina); en större trätavla med socknens kyrkoherdelängd; vapen för överstelöjtn. Gustav Wästfelt († 1752). I tornet förvaras: madonnabild med barnet å sitt knä, gamla predikstolen med bildhuggeriarbete från 1647, bröstvärnet till orgelläktaren, ramar till minnestavlor, som varit upphängda i gamla kyrkan, och kyrkogårdsgrindar i vackert snickeriarbete. I tornet, med koppartäckt lanternin, hänga ringklockorna.

Den större saknar inskrift. Å den mindre, omgjuten i Norrköping av Elias Annell år 1771, läses: Soli Deo gloria. När år sjuhundrasjuttiett Och tusen till ej glömmes, Att jag skall då, som ofta skett, När lik i jorden gömmes, Utropa på mitt gamla sätt, En sorglig ton och stämma Just då mitt ljud var lätt En rämning måste skämma. Men samma år med hjälp och stöd Av socknen och av kyrkan Jag bragtes utav denna nöd Att kalla till Guds dyrkan, Ja ock att sorgligt ge vid hand, När lik i socknen bliver, Ell' ock då eld och gruvlig brand

Utbrister och kringriver. Nu frie mig från skada all Gud, som har makt i händer, Att så uträtta allt mitt kall, Som till hans ära länders.

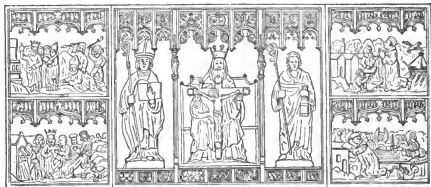

62. Ruin av Å gamla kyrka.

Den gamla kyrkan var belägen söder om den nuvarande och nära sjön. Den var gammal med tjocka murar, utan pelare men tre stjärnvalv. Sakristian hade två korsvalv, avdelade av en rund båge. Längden med koret 19 och bredden 9 m. Kyrkan försålades till enskild person, men är på grund av hävd nu församlingens tillhörighet. Den har numera förfallit till ruin (fig. 62). De två stjärnvalven, som längst bibehöllo sig, voro de över skeppet. Enligt lämnad uppgift av fornforskaren Erik Ihrfors,

understöddes dessa valv av tresprängiga innanför murarna uppförda pilastrar. Alla valvbågarna såväl som triumfbågarna voro lindrigt spetsiga. Valven förskrevo sig troligen från senare hälften av 1400-talet. Koret var försedt med två fönsteröppningar, därav en rundbågig i söder av 1,4 m:s höjd och o. 7 dm. bredd. En ännu mindre var på östra muren över altaret. Skeppet med två fönster, ett på södra och ett på norra sidan, av samma storlek som korets södra fönster. Dessutom fanns ett stickbågigt sådant ovanför skeppets södra ingång. Sakristian hade på östra sidan två fönster samt på norra gaveln en rakbetäckt utgång, upptagen i en senare tid. Dörren emellan kyrkan och sakristian är av smidd järnplåt. De yttre dörrarna äro av trä. Kyrkans södra dörr, sammanslagen av dubbla furuplankor, är utan tvivel förfärdigad

vid reparationen år 1705, enär den till det väldiga låset hörande nyckeln bär årtalet 1706. I kyrkans sydvästra hörn är i muren en trappuppgång av tegelsten till kyrkovinden. I koret är en välvd grav för släkten Västfelt till Lundby. På kyrkogården är numer endast en gravvård över »I. H. S. A. S. D. anno 1689». Det orgelverk, om 4 st., som fanns här, var från 1650. År 1878, den 27 april, antändes och förstördes denna kyrka. Till densamma hörde ett altarskåp av märkligt skulpturarbete och innehåll (fig. 63). I midtstycket förekommer treenigheten i gestalt av Gud fader med konungakrona å huvudet, hållande korset med den

63. Altarskåp, förr i Å kyrka.

korsfäste (Sonen) samt den Helige ande (duvan) över korsarmen. Å ömse sidor är en biskop och en annan präst, båda med stav och bok. Å dörrarnas innersidor äro framställningar i fyra olika fält ur dessa två mäns levnad. På en kronbeprydd konungs befallning bestraffas biskopen och föres till fängelsetornet, varifrån han sedan hämtas och halshugges. Två andra män synas förut ha undergått samma behandling. Konungens ondska och elakhet utmärkes genom rödmåladt skägg och hår. Denna framställning är å ena dörren. Å andra dörren synes en annan prästman landstigit ur ett skepp samt ligger knäböjande, såsom det tyckes, invid en kyrka men skiljes därifrån av en stående person och en liggande krympling, vilka tyckas bjuda honom något att äta. Samtidigt med skeppet närmar sig i luften en fågel, förande med sig en annan fågel, vilken sedan synes stå på den förres dödade kropp. Härunder framställles prästmannen ännu läsande och knäböjande, måhända i tacksägelse för sin fräddning från sjön. En drake biter honom i hälen. Bakom ligger han på sin dödsbädd. Hans ögonlock slutas, och en ängel håller dödsljuset i hans hand. På utsidorna av dörrarna äro de båda prästerna avmålade. Innehållet i denna framställning har tolkats olika. Äldre förf. förmena, att de fem olika avdelningarna framställa den hel. trefaldigheten, Ansgarius i biskopsskrud, Nitards martyrdöd och flera prästers mördande, samt Gantberts och Ansfrids med fleras

bortdrivande med piskslag, men framställningen överensstämmer icke i allo med dessa personers kända levnadsöden. Broocman förmenar denna tavla vara hitkommen från trakten av det forna Birka i Uppland, där nämnda personer verkat och lidit såsom martyrer. En senare förf., Wiede, anser tavlan varit förflyttad hit från Söderköping, där nämnda Birka av honom anses hava haft sin plats. Dessa antaganden kunna lämnas åt sitt värde. Med lika, t. o. m. med större, sannolikhet kan sägas, att detta altarskåp är beställt och utfördt för Å kyrka samt att den ena skildringen framställer någon under medeltiden inom landskapet mera känd händelse inom kristenheten. Framställningen visar näml. scener ur den helige abboten Jodocus' legend. Jodocus var de sjöfarandes beskyddare. Den andra skildringen kan tänkas beteckna någon inom orten timad händelse, som man velat föreviga. År 1854 försålles detta altarskåp för 75 kronor(!) av kyrkoh. S. G. Stenborg och församlingen utan föregånget hembud till staten till enskild person, som utsände det till Köln för att där avyttras, men detta lyckades icke. Efter erhållen under rättelse om förhållandet inköptes det sedermera för statens samlingar.

Av fornlämningar märkas å kyrkogården tre runstenar, vilka förr var för sig haft sin plats i gamla kyrkans dörrtröskel, i klockstapeln och i skolhustrappan. Inskriften å den första angiver, att Frösten reste denna sten efter Sigmund. Den sista satsen av inskriften skall enligt Brate beteckna Fröstens sorg. Den andra stenen är rest av Sven(?). Torbjörn och Sandar över deras broder Torkel. Den tredje stenen är rest av någon över sin fader Sähjörn. — Å Harsbyberget finnas lämningar efter en fornborg. År 1915 har å Sjövalla ägor anträffats ett gravfält, bestående av 60 högar och stensättningar från stenåldern. Bland hittade föremål nämnas delvis ornerade lerkärlsbitar. Därjämte ha upptäckts lämningar av ett par förstörda gravar från vikingatiden. I en av dessa påträffades ett lerkål med brända ben, en kniv och några järn- nitar samt ett litet bronsbeslag.

Inom denna socken har levat den äldsta kända svenska man, vars ålder man med visshet har sig bekant. Nämnde man, Jon Andersson, föddes i Käverö by, där hans fader var skattebonde, d. 18 febr. 1582. Sedan han under 40 år vistats hos sina föräldrar, kom han ut än såsom skomakare och än som torpare. År 1721 intogs han å fattighuset, där han avled i april 1729 i en ålder av 147 år och 2 månader. Han hade levat under 10 svenska regenters tid, och sett fäderneslandet utbilda sig till en stat av första ordningen, levat under hela dess storhetstid och var slutligen även vittne till dess förfall.

Folkmängden var på 1750-talet över 460, 1790: 437, 1850: 583, 1870: 635, 1895: 681, 1910: 546 och 1914: 513. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 860, fattigk. kr. 2,890, barnhusf. kr. 1,075. — Folkskolan vid Akerby har 1 lär. och 50 barn. Därst. är även småskola.

I Slätbaken idkas fiske. På Rings ägor äro ödelagda järn- och koppargruvor, den senare bearbetad ännu i början av 1800-talet och

ånys från hösten 1869 till hösten 1870, då ett engelskt bolag *The Hephrestus Mining Company, New Castle upon Tyne*, här anställde försöksarbeten för en kostnad av omkring 25,000 kronor. — Här finnas 1 handlande och 8 handtverkare.

Gårdar.

Berga, 2 m., 84 h. Vid räfsteting i Söderköping med allmogen i Björkekindes h:d år 1386 tilldömdes Hannus Gödekoson hans fäderne, 1 attung jord i *Biærgha*, som herr Erik Karlsson, falskligen föregivande, att Hannus blivit till något brott förvunnen, olagligen fräntagit honom och givit till Wakerbardh, vilkens arvingar förklaras skyldiga att återbära avraden för de 9 år, under vilka den rätte ägaren varit i mistning av jorden. Något senare s. å. utfärdas fasta på en i Berga belägen attung jord, som Niklas Gudbjornason för 28 mark pgr köpt av Hannus Gödekoson. Berga $\frac{1}{2}$ m. frälse tillhörde på sin tid Anders Lilljehööks († 1685) arvingar, av vilka Karin Sperling, f. Horn 1725 var ägarinna. Tillhörde på 1850-talet prosten O. Vesterlind samt senare Prästerskapets änke- och pupillkassa. $1\frac{1}{2}$ m. skatte har sedan länge haft 4 äg., varav f. n. fabrikören John Thulin, K. A. Israelsson m. fl.

Broby, 2 m., 95 h. År 1378 ägdes en fastighet här av Marta Turesdotter och 1380 av hennes son hövitsmannen i Östergötland, riddaren Erik Karlsson och hans hustru Märta Knutsdotter, vilka gjorde ett jordabyte med herr Henrik Joarsson, såsom föreståndare för Söderköpings barnhus samt Ragvald Djäken och borgmäst. Gotskalk Grootta, såsom ombud för nämnda stad, varigenom den fastighet i Broby, som riddarens moder i livstiden testamenterat till barnhuset, överlättes på nämnda makar i utbyte mot annan egendom. Har senare dels hört till Ring, dels 1687 till Bernhard v. Liewen. År 1822 köptes Broby, 2 m., till Ljungstedtska friskolan i Linköping, som 1910 erhöi k. m:ts tillstånd att försälja egendomen, men skulle blivande köpesumma underställas k. m:ts godkännande. Efter förnyad anhållan erhöi skolan 1912 ytterligare tillstånd till försäljning och försälldes då egendomen till Karl Johansson.

Brännestad, $2\frac{1}{2}$ m., 218 h. Har länge tillhört allmogesläkter. Har f. n. 7 ägare.

Dalby, $1\frac{3}{4}$ m., 73 h. Gerdhar i Dalby nämnes 1382 o. 1386. År 1414 tillbytte sig riddaren Henr. Tun jord i Sjövalla i utbyte mot jord i Dalby av Joan härstädes. $\frac{1}{2}$ m. frälse har sedan länge tillhört Broxviks fideikommiss; $1\frac{1}{4}$ m. skatte har förr hört under Stegeborg, 1850 under Lundby men tillh. 1853 inspektoren O. Eriksson, 1895 A. Styrlander, Norrköping, och f. n. fabrikören John Thulin.

Gustorp, $\frac{1}{4}$ m., 30 h. Tillh. på 1880-talet K. Bergman, 1895 änkefru C. Bergman, 1910 K. G. Djerf. — **Grävstad**, $2\frac{1}{2}$ m., 55 h. 1 m. frälse tillh. under 1600-talet landshövd. Ax. Lillie samt därefter hans måg överstelöjtn. Karl Filip Sack († 1708) och dennes änka. Har senare haft flera äg., f. n. 4. — **Häradslöt**, $\frac{1}{4}$ m., 31 h. Tillh. redan på 1880-talet och ännu 1910 K. J. Edstrand. — **Jerus**, 1 m., 59 h. Har mot slutet av 1600- och början av 1700-talet haft samme ägare som Grävstad. Tillh. o. 1884 J. Pettersson, Norrköping. 1895 A. P. Karlsson m. fl. samt 1910 K. O. Karlsson. — **Knivsäter**, $\frac{1}{4}$ m., 20 h. Har länge tillh. allmoge, 1884 J. Svensson, 1895 J. Magnusson och 1910 J. M. Magnusson. — **Kåverö**, 1 m., 36 h. *Kofra* nämnes 1377 o. 1383 i ett Bo Jonssons bytesbrev. Har länge haft 2 äg., f. n. J. V. Appelgren i Skarpenberga samt ett stärbhus. — **Linneberga**, 5 m. Delar av denna gård ha tillh. släkten Cruus omkr. 1700 samt fil. dr P. D. Rudelius 1850, släkten Dahlbäck 1853 samt i övrigt allmoge. År 1910 tillh. L:ta Linneberga 1 m.,

43 h., J. V. Johansson. N. d:o $2\frac{1}{2}$ m., 86 h., Elma Israelsson, Berga, och Astrid Ekblom i Karlskoga samt Södra d:o 2 m., 110 h., 3 ägare.

Lundby säteri, 2 m. med **Harsby**, 5 m., tills. 364 h. Jowan Torisson i *Lundby* nämnes 1386 som fasteman. År 1402 gav riddaren Knut Bosson (Grip eller rättare Griphuvud) å eгна och sin systers, Margareta Bossdotter, vägnar herr Benkt Niclisson fullmakt att av herr Tomas van Vitzen inlösa en hel del gårdar, särskildt i Östergötland men även i Södermanland. Bland dessa äro även Harsby och Lundby. Lundby säteri med $4\frac{1}{2}$ m. underlydande tillhörde 1636 Voldemar Stackelberg och 1683 som 2 hemman allodialfrälse och föga bebyggdt överstelöjtn. Otto Johan von Poll till Idingstad († 1710). Ägdes 1687 av lagmannen Anders Västfelt († 1705), vidare av sonen, överstelöjtn. Gustaf Västfelt († 1752) samt därefter av hans änka Katarina Elisabet Wangel och barn. Tillhörde 1783 fru Breding, 1803 och 1825 advokatfiskalen och kronobefallningsm. Anders Hertzman, 1850 löjtn. Magn. Gabr. De la Gardie († 1851), 1853 inspekt. P. G. Ringström, 1872 och ännu 1895 med Harsby 6 m. Karl Mattsson samt 1910 K. E. Edberg.

I Harsby skänktes år 1368 av Katarina Isaks(dotter?) $1\frac{1}{4}$ attung till Linköpings kyrka. År 1377 och 1383 omnämnes Harsby i Bo Jonssons (Grip el. Griphuvud) bytesbrev. År 1378 skänkte Margareta Turesdotter sitt arvegods, 5 attungar jord, härstädes till Vadstena kloster. Jämte henne beseglas gåvbrevet av hennes son Erik Karlsson (Örnfot) och sonsönerna Karl Magnusson och Karl Bengtsson (Örnfot). S. å. gav riddaren (nyssnämnde) Erik Karlsson (Örnfot), som var hövitsman i Östergötland, till Vadstena kloster sin arvedel i *Harzby*, vari modern kort förut givit delar till samma kloster. • År 1382 nämnes Peter och 1414 Swerke i Harsby som fastemän. År 1402 följde Harsby gården Lundby (se ovan). Senare har Harsby frälse, $1\frac{1}{4}$ m., dels 1687 hört till Mem, dels omkr. 1700 till Lundby, dels s. å. översten Joh. Lorents Creutz († 1701). Harsby $2\frac{3}{4}$ m. sk. hörde till hertig Karls arvegods samt därefter till Stegeborg. En del reducerades från Gust. Kurck. Ägdes 1850 till Lundby men 1853 av insp. O. Eriksson, 1872 och ännu 1895 av Karl Mattsson å Lundby, dit egendomen fortfarande hör. Harsby, 1 m., har länge haft annan äg. samt tillh. 1895 A. Andersson samt 1910 E. R. Svennberg.

Ring $\frac{1}{2}$ med **Näs** $\frac{1}{2}$ och **Hackerstad** 2 m., tills. 292 h. Ring köptes 1627 av ståth. Knut Drake, samt tillhörde 1687 landshövdingen Axel Lillie, 1700 med tillhörande hans måg, överstelöjtn. Karl Filip Sack († 1708) samt sedermera och ännu 1725 dennes änka Kristina Beata Lillie († 1727), omgift med riksr. och fältmarskalken Erik Sparre († 1726). År 1822 köptes Ring med tillhörande för 30,000, Broby för 6,000 och Sjövalla 1 m. för 7,500 kr. för Ljungstedtska skolans i Linköping räkning, men Ring såldes åter 1850. Ring ägdes samma år av V. v. Værnstedt, 1853 av Joh. Flycht, 1864 av löjtnanten E. J. Middendorph, vidare av grosshandlaren C. J. Munck, som 1873 försålde egendomen till C. J. Lundberg. Ägdes — $4\frac{1}{2}$ m. — på 1880-talet av A. F. Ahlbrandt, 1895 av ingenjören K. F. Jaensson och f. n. av Viggo P. Bolin, som efter köp av majoren Hj. Boheman varit ägare sedan år 1910. Av underlydande gårdar hörde Hackerstad redan under 1600-talet som säteri till släkten Lillie, men säterifriheten upphörde. Näs hörde under 1600-talet under Mem samt 1700 och 1725 under Lundby.

Mangården, uppförd under senare delen av 1800-talet och belägen vid Slätbaken och nära gamla kyrkans plats, består av huvudbyggnad av tegel med 14 rum samt av 2 flygelbyggnader, reveterade och av trävirke, inneh. spannmålsvindar, bagarstuga m. m.

Sjövalla, $2\frac{1}{2}$ m., 89 h. År 1418 omtalas Öyar i *Syowallum*. Under 1600-talet hörde $1\frac{1}{2}$ m. frälse till hertigarna av Stegeborg men utbyttes av Erik Drake och av honom till landsh. Lillies svärmoder Katarina Stenbock, vilken

som säteri även innehade Hackerstad. Har sedan hört till Ring. Sjövalla, 1 m. sk. har länge tillh. allmoge. Har f. n. 4 äg. Av $\frac{1}{4}$ m. frälsesk. skall räntan utgå till Hamiltonska graven i Täby.

Skamby, 1 m., 30 h. Har förr hört under Stegeborg, men sedan länge under Bjärstad i Kuddby socken. — **Skarpenberga**, $\frac{3}{4}$ m., 36 h. Delar av denna gård hava reducerats från Gust. Bondes arvingar. Tillh. 1884 N. P. Nilsson, 1895 R. Appelgren och f. n. Joh. V. Appelgren. — **Stubbetorp**, $\frac{1}{8}$ m., 53 h. Hörde 1700 och 1725 under Ring men har sedan länge tillhört bondesläkter. Tillh. f. n. Hilda Johansson. — **Ursvik**, $\frac{1}{4}$ m., 30 h. Köptes av K. Drake 1627, men tillhör sedan länge bondesläkter, 1884 P. Johansson, f. n. J. F. Jonsson. — **Vlsten**, 2 m., 172 h. 1 m. var frälse för Bernh. v. Liewen samt sedan militieboställe, nu indraget till staten, 1 m. tillh. 1884 Joh. Pettersson i N. Linneberga och f. n. Astrid Ekblom. — **Åkerby**, 1 m., 43 h. Kyrkoherdeboställe.

Övriga lägenheter m. m.: Grävstad, Häradsallmanningen, Höganäs nr 1 och Brännestad 1 o. 2, Ljuskön, Smedstorpet m. fl.

6. Ö. Ny gränsar i no. till HäradsHAMMAR, i ö. till Rönö, i s. till Slätbaken samt i v. till Å och Kuddby. Arealen är 4,985 har, därav 4,726 land. Marken är av omväxlande bergig och slät natur, i mellersta och östra delen ofta upptagen av kärr och sidländta trakter. Rådande jordmånen är huvudsakligen lera ävensom något dungjord. Lyngsjön är socknens enda insjö. Densamma har betydligt förminskats genom sänkning, varigenom en större areal blivit torrlagd, avdikad och färdigodlad. — Flera större landsvägar genomstryka socknen. En väg från Norrköping och Söderköping kommer från Kuddby, går till f. d. tingstället vid Höckerstad, där en väg från HäradsHAMMAR stöter till, som går förbi kyrkan till Grindtorps f. d. gästgivaregård, där åter en annan väg från Söderköping möter, som slutar vid Stegeborgs färjställe. Från denna väg utgå tvenne mindre vägar, en i n. och en i s. till Rönö. På 1870-talet hava flera backar blivit borttagna dels genom avgrävning, dels genom deras kringgående. Utefter kusten av Slätbaken och genom sundet går stora segelleden från Göta kanal. Gästgivaregård och skjutsstation finnas vid Höckerstad.

Ö. Ny nämnes 1341 med kyrkoherde. Kallas 1383 *Ny sokn* och 1385 *Nyo*. Bildar tillsammans med Rönö socken ett pastorat, som under 1700- och långt in på 1800-talet var regalt, sedermera konsistoriellt. Ny reglering 1918. Kyrkan, av gråsten och tegel, är av obekant ålder, men om- och tillbyggd 1821—22. På en över kyrkdörren uppsatt marmortavla läses: *Under konung Karl XIV Johans regering blev denna kyrka utvidgad av Östra Ny församling år 1821.* Såväl tak som tornspira omtäcktes med skiffer 1867. Iståndsattes även 1879. Längden är 25 och bredden 9 m. med 500 sittplatser. Av kyrkans 9 stora rundbågiga fönster äro 5 på norra väggen och 4 på den södra. Å väggen över altaret äro målade flera bibelspråk, såsom: Ära vare Gud i höjden, frid på jorden, människorna ett godt behag. — Syndens lön är döden, men Guds gåva är det eviga livet genom Jesum Kristum, vår Herre. — Så älskade Gud världen, att Han utgav sin enda son, på det att var och en, som tror

på Honom, skall icke förgås utan hava evigt liv. Joh. 3: 16. — Orgelverket om 9½ st. är från 1865 av E. Nordström. Det förutvarande om 8 st. var av Lagergren 1738 och hitköpt från Jonsbergs kyrka år 1756. Predikstolen vid norra väggen är av bonad ek. Den gamla predikstolen, som var över altaret, är försåld till enskild person. Ljuskronorna äro tre och av mässing. Enligt inskrift är en skänkt 1744 av kyrkoherden här Lars Schenmark och hans hustru Brita Vählin, »Gudi till ära och kyrkan till prydnad», en annan köpt för kyrkans medel 1795 och en tredje skänkt av församlingen och dess sparkassa 1886. — Bland äldre här förvarade inventarier nämnes ett altarskåp med snidade figurer, bl. a. en ängel med en bok, i vilken läses å två rader: *S. Maria Gra.* Vid besök å platsen uppgavs densamma förvaras å en vind över sakristian. Kyrkans gamla nattvardskalk och paten från 1341 finnas numera i Statens samlingar i Stockholm. Kalken är av förgylldt silver med mörkblå emalj samt med sexkantig avrundad fot. Emellan varje dylik avrundning är en spetsig utskjutning, som prydes av ett femdeladt blad. Avrundningarna prydas av medaljonger, framställande scener ur Kristi lidande samt å en en konung å sin tron, därvid varannan medaljong har å slät yta bilderna i förgylldt silver och varannan i relief. Handtaget, som består av 6 utgående delar, har å varje dels yttre sida en förgylld bild å blå emalj. Bl. dessa märkes Kristus med höjda genomborrade händer. Å de fem andra framställas apostlar m. m. Över och under handtaget äro sex spetsbågar med ett huvud i varje. Den till kalken hörande patenen har i bottens midt en bild av Guds lamm. Kring kanten läses i medeltidsstil: *Hic editur ihesus remanet tamen integer esvs Qui male sumit cum se sciet esse reum*, eller i översättning: Här ätes Jesus, men vad man äter bliver likväl helt. Den, som Honom anammar på orätt sätt, må veta sig vara skyldig. På undersidan läses *Anno Doi: mcccxli Andreas presbiter fecit calicem in Nu parare* eller: Prästen Andreas lät år 1341 göra kalken i Ny (fig. 64. Hildebrand, Sv. Medeltid). För icke länge sedan hava här funnits tvenne korkåpor, en remsa av vitt lärft med sömnad i guld, silver och alla färger, två hävar med Vasavapnet, bilder av de fyra evangelisterna och av S:t Olof, åt vilken kyrkan anses ursprungligen varit helgad, samt ett porträtt av prosten Lars Schenmark († 1773). Porträttet finnes enligt lämnad uppgift icke, och de övriga föremålen äro, enligt anteckning vid besök i kyrkan, i Stockholm, men finnas icke omnämnda i 1912 års »Beskrivning över Statens historiska museum». Dopfont av marmor skänktes 1871 av prosten, f. d:r T. G. Een, som även bekostade nya portar av gjutet järn till kyrkogården. P. A. Sæve antecknar 1862, att delar av den gamla dopfonten voro funna i prästgårdens gödselstad. Vid tornets byggande 1747 gjordes även en välvd benkista, där en mängd av dödas ben inlades.

Prosten Schenmark valde här sin gravplats och lät hitsätta följande: En präst begravnen ligger här; Ho likstenen betraktar, Han högre värde finner där. Än allt vad världen aktar. Guld, ädla stenar äro skarn Mot denna liksten räk-

nadt, Han är hos Gud för kära barn I himmelen antecknad. En så dyr liksten är ej spord, Någ't kungligt lik fått äga, Som är av samma ämne gjord, Betänk och överväga, När eld på Herrans sista dag All världen skall förtära, Då kommer denna sten i lag Till oföggänglig ära.

Denna benkista är vid någon tidigare reparation igenmurad. En marmortavla med inskrift å tornmurens s. sida utvisar prosten Schenmarks vilorum.

Kyrkans ringkloaker äro upphängda i det från gamla kyrkan bibehållna tornet. Å storklockan läses: Gudi allena ärona. Sen jag tvåhundra' år väl låtit, Och sist en drottning's död begråtit, Ulrikas, Sveriges dyra skatt, Blev jag i Östra Ny helt matt, Då sorgemoln än gömde solen Och konung Fredrik satt på stolen, Då d'Albedyhl var Götars far Och Aurell god domar' var, Då doktor Benzell biskop lärde Och Vettersten var prost i värde, Då Schenmark mätte denna hjord Och Söderman med Herrans ord; Har Hultman genom eld och hetta I Norrköping mig bragt till rätta. Jag omstöpt blev av skeppund sju, Är sjuttonhundradfyrtitu. Jag bjuder folk till kyrkan komma Att undfå där sin själafromma, Jag dem påminner frukta Gud, Då vådeld yppas: gör jag bud.

Å lillklockan är en inskrift med munkstil.

Avst. till Kuddby jvst. 9 km. och till Linköping 6 mil.

Tre eller fyra runstenar omtalas härifrån. 1) Har förr funnits i Söder Mems hage, men är nu borta. Inskriften

skall ha varit: Styding reste denna sten efter sin broder Jarle; 2) Öster Skarns hage vid vägen till Skamby. Denna sten är av röd granit och inskriften utvisar, att Anund reste stenen efter sin son Udd; 3 och 4 äro sedan länge borta men enligt äldre uppgift skall innehållet varit, att Ture satte stenen åt sin fader Tjalvar, som strandade å Gautön samt att . . . son, som bodde på Gautön, o. s. v. — Vid Ängby finnes en fornborg med kulturlager. Ängby knös. — En värdkase fanns förr och antändes vid fiendefara å Lönshuvuds udde. I en backe no. om kyrkan finnes en forntida stensättning. Stegeborgs fäste var beläget inom socknen, ursprungligen på en udde på södra stranden något sydväst om det yngre Stegeborg. En akademisk avhandling från 1806 av Ax. J. Lindblom handlar om Stegeborg.

64. Kalk från Ö. Ny kyrka.

Folkmängden var o. 1754 tills. med Rönö: 1,200, därefter endast i Ny 1790: 704, 1850: 861, 1895: 940, 1910: 855 och 1914: 862. — **Kassor** år 1910: Magn. Månssons donation kr. 500: —, Karl Karlssons d:o kr. 500: —. Folkskolan vid kyrkan: 1 lär. med 60 barn. Småskolor vid Mannhem och Fridhem med var sin l:a. Ö. Ny skola för fattiga barn inrättades 1829, och växelundervisningsmetoden antogs 1834. Enskild givare hade till skolan skänkt 3,000 kr., som utföllö vid hans död 1832. Räntemedlen härav voro 114 kr. Varje dag erhöilo 5 å 6 barn middag och till aftonmåltid $\frac{1}{4}$ kaka bröd. Som något även för den tiden ovanligt nämnes, att fattigskolan årligen fick betala församlingen 22 kr. 50 öre för skolrummens i sockenstugan begagnande av skolmästaren och barnen. — Som binäring idkas fiske. En koppar- och en järngruva ha förr bearbetats. Här äro 3 handl. och 12 handtverkare.

Gårdar.

Altorp, 1 m., 72 h. Har länge tillh. allmoge, 1884 och 1895 O. Eriksson samt 1910 O. Eriksson och E. M. Olsson. — **Brevik**, $\frac{1}{4}$ m., 131 h., beläget invid Slätbaken. Tillh. 1853 Hammarsten, Norrköp., 1884 K. A. Karlsson samt 1895 och senare organisten F. A. Forssman. — **Brostorp**, $\frac{1}{8}$ m., 36 h. Tillh. 1884 och ännu J. Olofsson, Grindtorp. — **Dyhult**, $\frac{1}{4}$ m., 29 h. Tillh. 1884 J. Jonsson, 1895 och senare P. J. Linder. — **Fagerhult**, $\frac{1}{4}$ m., 32 h. Tillh. 1884 J. Petersson, 1895 N. J. Nilsson och 1910 A. F. Öster. — **Frörtorp**, $\frac{1}{4}$ m., 28 h. Tillh. 1884 och fortfarande A. M. Nilsson. — **Grindtorp**, $\frac{3}{8}$ m., 16 h. Samma äg. som Brostorp. — **Gärdet**, $\frac{1}{2}$ m., 25 h. Tillh. 1884 J. A. Gylén, 1895 K. T. Jonsson, Österm., därefter hans stärbhus. — **Hageby**, 2 m., 110 h. Frälseg. tillhörde 1687 o. ännu 1725 släkten Ekeblad på Mauritsberg. En annan gård tillh. samtidigt Anna Maria Cruus. Har sedan länge 3 äg. — **Hasselö**, 1 m., 59 h. Tillh. Broxviks fideikommiss. — **Hemmingstorp**, 1 m., 109 h. Har 3 äg. — **Hälvartorp**, $\frac{1}{4}$ m., 29 h. Tillh. under 1600-talet översten Vrangell, 1884 och senare N. Nilsson. — **Höckerstad**, $3\frac{1}{2}$ m., 250 h. En del utbyttes 1883 av Vadstena kloster till Bo Jonsson. Två frälsegårdar här tillh. på 1680-talet v. presidenten Arv. Ivarsson Natt och Dags änka Märta Kurck († 1698) samt därefter sonen överstelöjtn. Karl Gust. Natt och Dag († ogift 1709), vidare och 1725 hans syster Anna Kristina Posse († 1747). Tillh. senare bondesläkter, 1872 Jon Andersson, 1884 5, 1895 4 äg. samt 1910 H. F. Hedlunds och A. T. Anderssons stärbhus. — **Ingelstorp**, $\frac{1}{4}$ m., 46 h. Var rå och rör till Stegeborg men reducerades. Tillh. 1895 K. O. Larsson, Mogata, och 1910 K. V. Pålsson. — **Lyngsjöhagen**, $\frac{1}{2}$ m., 122 h. Reducerades från hertig Adolf Johan. Tillh. redan på 1880-talet Ad. Fredr. Hellström. — **Lönsås**, 1 m., 211 h. $\frac{5}{8}$ m. tillh. 1872 Johannes Israelsson som 1884 och sedan alltjämt ägt hela gården. — **Lövdalen**, $\frac{1}{4}$ m., 16 h. Tillh. 1884 N. P. Sjöberg, 1895 F. O. Sjöberg och 1910 K. J. Nilsson. — **Merum**, $1\frac{1}{2}$ m., 126 h. *Medherume* nämnes 1415, då två köpebrev utfärdades härifrån. Har sedan länge haft flera äg., f. n. 4. — **Mogestad**, $1\frac{1}{2}$ m., 93 h. Frälsegården tillhörde åtminstone delvis landsh. Ax. Lillie 1687 och efter honom hans måg överstelöjtn. Karl Filip Sack. $\frac{1}{2}$ m. ägdes 1884 av K. A. Andersson och 1910 av A. P. Petersson; $\frac{5}{11}$ m. inneh. av organisten Sven Dahlberg. $\frac{6}{11}$ m. tillh. Broxviks fideikommiss. — **Norrkrog**, $\frac{1}{4}$ m., 107 h. Har sedan långliga tider hört till och hör än till Stegeborg. — **Norrladugård**, 1 m., 144 h. Var till Västerås recess kyrkohemman, senare och till reduktionen rå och rör till Stegeborg samt ingick bland de gårdar, som lämnades i ersättning åt her-

tigarne av Stegeborg för prinsessan Katarinas hemgift. Har sedermera varit häradshövdingeboställe men indrogs till Statsverket i midten av 1870-talet. — **Norrmem**, $2\frac{1}{2}$ m., 184 h. 2 m. frälse tillh. åtminstone delvis 1687 Ax. Lillie († 1693), senare mågen överstelöjtn. Sack († 1708), vidare hans änka Kristina Beata Lillie († 1727). Har sedermera tillh. Broxviks fideikommiss; $\frac{1}{2}$ m. sk. har länge tillh. bondesläkter. Ägdes 1884 av P. A. Larsson, 1895 av änkefru Anna Larsson och 1910 av A. A. Högfelt. — **Olofstorp**, $\frac{3}{4}$ m., 84 h. Var rå och rör till Stegeborg. Tillhörde 1884 Joh. Petersson, Valdemarsvik, 1895 ingenjören J. F. Jonsson samt f. n. 2 äg. — **Prästgården**, 1 m. Berga, 61 h. Bostaden uppförd 1798. — **Starmyra**, $\frac{3}{4}$ m., 46 h. Tillh. 1884 N. Karlsson, 1895 K. F. Nilsson o. 1910 A. A. Andersson. — **Såntorp**, 1 m., 155 h. Tillh. 1884 och 1895 Vilhelm Molin, 1910 hans änka och J. V. N. Molin. — **Södermem**, $3\frac{1}{2}$ m., 224 h. En gård här ägdes 1687 av fru Kristina Posse på Svärtinge, en 1700 av Scheibe, 1725 av generallöjtn. Knut Posses änka Anna Krist. Natt och Dag († 1747). En annan gård tillh. 1687 och 1725 släkten Gyllenstjerna. Kom senare i bondesläkter. Hade 1872 2 äg., And. Andersson och Sv. F. Svensson samt senast A. Andersson och S. F. Svenssons stärbhus. — **Tjuvtorp**, $3\frac{1}{4}$ m., 48 h. Har länge tillh. Jon Jonsson. — **Tobo**, $\frac{1}{4}$ m. med **Råsäter**, $\frac{1}{4}$ m., tills. 40 h. Tillh. 1872 och 1910 A. P. Jonsson. — **Tomta**, $\frac{3}{4}$ m., 52 h. Ägdes 1884 av Lars Persson, 1895 av hans arvingar och 1910 av K. T. Jonssons stärbhus, Östermem. — **Åkermossen**, $\frac{1}{4}$ m., 39 h. Ägdes 1725 av översten Wrangel. Tillh. 1884 J. Olofsson, 1895 och senare K. A. Svensson. — **Ängby**, $1\frac{1}{2}$ m., 100 h. *Aengiaby* nämnes 1386. Hade 1687 och 1725 samma ägare som Hageby frälseg. Tillh. 1872 och 1895 Niklas Andersson samt 1910 O. V. Larsson. — **Örtomta**, $3\frac{1}{2}$ m., 315 h. *Öratomptum* nämnes 1414. Tillh. sedan länge bondesläkter med 6 äg., men 1910 endast 5 varav J. Verner Jonsson och J. A. Peterssons änka. — **Östermem**, $4\frac{1}{2}$ m., 488 h. Nämnes 1414. *Botgeer* i *Östramæm* omtalas 1418. Tillh. under 1600-talet dels Axel Lillie och hans måg K. F. Sack, dels samma äg. som Höckerstad. Hade 1884 och sedan 6 å 7 äg., f. n. 6, varav A. A. Andersson, P. A. Petersson. — **Österskam**, 4 m., 232 h. Har haft 6 å 7 äg., f. n. 6, varav K. J. Svensson, J. Jonsson, Tjuvtorp.

Under 1600-talet hava största delen av socknens gårdar, där icke andra ägare äro nämnda, hört till Stegeborg och Skenäs.

Övriga tillhörigheter: Brunneby, Bryggatorp, Fransberg, Hårsmossen, Höckerstads mejeri, Lindberga, Norrängen, Näsängen, Södermems väderkvarn, Trädgårdstorpss spannmålsmagasin, Åkermossen, Örtomta utj., Östramems mejeri m. fl.

Bobergs härad

ingår i Aska, Dals och Bobergs domsaga (ett tingslag) samt i dessa härads fögderi. Häradet delas i ungefär två lika delar av Boren, Kungsnorrbysjön och Motala ström. Gränserna äro i ö. Gullberg, i n. Fin-spånga län, i v. Aska, i s. Göstring och Vifolka. Socknarna äro Brunneby, Ekebyborna, Fornåsa, Klockrike, Kristberg (Krigsberg), Lönsås, Skeppsås, Vallerstad och Älvestad, vilka alla förutom Ekebyborna men med tillägg av Vreta kloster o. Stjärnorp, Västerlösa, Ljung o. Flistad, Björkeberg o. Ledeborg samt Järstad bilda Gullbergs och Bobergs kontrakt. Ekebyborna tillhör Aska kontrakt. — Häradet, ett länsmansdistrikt, har en areal av 38,252 har, därav 34,247 land.

Omkring midten av 1200-talet nämnes *Bobjærgh*, därifrån då utfärdas ett konung Valdemars öppna brev på frihet för Vreta kloster, dess gårdar och landbor från all kunglig tunga och förläning av alla kungliga utskylder till klostret. Detta Boberg är med all säkerhet den gård, nu i Fornåsa socken, som givit häradet sitt namn. År 1347, d. 6 sept., uppmanar biskop Peter Tyrgilson i Linköping präster och lekmän i Bobergs och Gullbergs härad att åt predikarebröderna i Skänninge erlægga den del av fattigtionde, som av föregående biskopar blivit dem anvisad till deras underhåll. Han utlovar därjämte 20 dagars eftergift av pålagd penitens åt dem, som visa sig villiga att erlægga denna tionde och till andra kärleksverk efter förmåga räcka hjälpsam hand. Giver även brev-innehavaren makt att åt kvinnor, som förkvävt barn, å biskopens vägnar efterskänka 4 dagars fasta vid vatten och bröd. Anmanar slutligen prästerna och folket att visa gästfrihet mot de utsända munkarna samt att icke hindra dem att predika och avhöra bikt. Dylik uppmaning utsändes s. dag även till Lysings och Göstrings härad. *Bober.hæradh* nämnes vidare 1354 och 1378, då landbönderna i häradet genom råfstetingsdom ålades att betala arvoden för alla de år, bönderna bevisligen urakt-låtit denna skyldighet, samt 1397 och 1399, då råfsteting höllos med allmogen i detta härad i Vadstena. År 1402 nämnes *Boberz hærið*, 1403 *Bob(er)c hæredh* o. s. v.

Häradet, som under unionstiden tillhörde Stegeborgs län, har i äldsta tider varit förlänadt till Ulvåsa ägare. Hörde från 1560 till hertig Magnus' furstendöme. Genom äktenskapskontrakt av år 1611 lämnades det till hertig Johans gemål.

Äldsta tingstället säges hava varit vid Berga i Klockrike s:n, där tolv i ring ställda stenar skulle utvisa domaresätet. »Tingsberget» i Kristbergs socken kan genom sitt namn även giva anledning antaga, att ting här hållits. Å Fossala ägor i Ekebyborna s:n finnes även en »domarering». År 1384 nämnes *Bobærgh* såsom rätt »thingxsted». Sedermera hade häradet sitt tingshus i Lönsås, ännu 1676. Härifrån förflyttades tingsplatsen till Husbyfjöl (Borensberg) och därifrån till Motala, sedan tingshuset där blivit färdigt (se vidare Aska h:d).

Äldste kände häradshövdingen här är Johan Siggeßon (i sigillet tre strålar i sköld utan hjälm), som nämnes 1352.

Häradets sigill har en årder med två stjärnor, en över och en under.

Socknar.

1. Brunneby gränsar i ö. till Ljung, i s. till Klockrike, i v. till Lönsås och sjön Boren samt i n. till Kristberg. Arealen är 4,259 har, därav 3,693 land. Marken är bergig och ojämn, framför allt på vänstra stranden av Motala ström. Rådande jordmånen är lera och svartmylla ävensom här och där sandjord. Av vattendrag märkes här Motala ström, som delar socknen i skogsbygd och slättbygd. Den förra är norr och

den senare söder om strömmen. Sjöar äro Norrbysjön och Hjässasjön samt på gränsen Lyckasjön och Bjärkasjön. Göta kanal går även i två stora böjningar genom socknen. Stora landsvägen från Linköping till Motala och Närke följer Göta kanal så godt som genom hela socknen. Vid Husbyfjöl's gästgivaregård avbryter åt söder Vadstenavägen samt går icke långt från Borens strand, till dess den kommer in i Lönsås socken. Mellersta Östergötlands järnväg, omfattande Fägelsta—Linköping—Rings-torp och Klockrike—Borensberg, har vid sistnämnda plats jvst. inom socknen. Järnvägen emellan Klockrike och Borensberg, 8 km. lång, drives med elektricitet från kraftstation inom socknen. Göta kanal har kanalstation vid Borensberg. Vid Husbyfjöl (Borensberg) är gästgivaregård och skjutsstation.

Brunneby kyrka nämnes 1269. Kallas år 1390 och 1400 *Bronbo*. Sedan länge har Brunneby varit annex till Klockrike pastorat, men från 1820-talet hava de båda socknarna varit sammanlagda till en församling med en kyrka och två präster. Ny reglering 1920. Kyrkan beskrives vid Klockrike socken. Gamla kyrkan finnes ännu kvar samt är belägen vid och tillhör Brunneby egendom, dit den efter anbud av församlingen inköptes år 1828 av kaptenen J. A. Tigerklou för 300 kr., med villkor att den omkring kyrkan belägna griftegården i 50 år skulle hållas i helgd. Denna kyrkas ålder är obekant. Det kan dock antagas, att hon är gammal. Kyrkan har torn. Redan länge hade hon haft detta, då det 1746 nedtogs samt ett nytt uppsattes. Den består i övrigt, liksom kyrkan i Värna och ödekyrkan i A, endast av ett rektangulärt långhus (fig. 65). Nära kyrkan finnas ännu tvenne gravstenar. Den

65. Brunneby forna kyrka.

hållas i helgd. Denna kyrkas ålder är obekant. Det kan dock antagas, att hon är gammal. Kyrkan har torn. Redan länge hade hon haft detta, då det 1746 nedtogs samt ett nytt uppsattes. Den består i övrigt, liksom kyrkan i Värna och ödekyrkan i A, endast av ett rektangulärt långhus (fig. 65). Nära kyrkan finnas ännu tvenne gravstenar. Den

ena av dessa bär följande inskrift: »Här vila sina kroppar i Herran dannemannen, välförståndig Hans Persson, född 1652 och död 1738 och dess hustru ärliga Katarina Dansdotter, född 1652 och död 17 (sten söndergången). Denna sten har byggmästaren Gabr. Bragner låtit ut-hugga sina k. föräldrar till åminnelse och eftervärlden till rättelse, att deras ben skola här av ingen rubbas, emedan han för den orsak har utan någon betalning 1747 uppsatt detta härliga kyrkotorn.»

Å tornet finnes under takutsprånget måladt: *Anno 1782*. Tornet har en större och 10 mindre spiror. Det säges, att en spira är byggd för varje av ovannämnda makars barn. Kyrkans längd är omkr. 4,3 och bredd 6,5 m. Hon användes på 1840-talet som brännvinsmagasin samt användes ännu som magasin. Tydliga tecken till förfall förefinnas här och var. Innanredet borttogs redan, innan församlingen avhände sig kyrkan. Altartavlan var från 1741 och framställde korsfästelsen samt omgavs av bilder av Moses och Aron. Predikstolen var från 1739 och bekostad genom testamentsgåva av Katarina Laurin. På den större ringklockan lästes: *Deo gloria soli* samt att den var gjuten 1707 av Elias Arenhardt. Den mindre var gjuten 1695. Å densamma lästes: *H. Carolus Gustavus Horn*. Taket har senare blivit understödt av grova träbjälkar. Till det inre har taket bestått av tre olika valv. På långväggarna finnas ännu två valvpelare på var sida samt en i varje hörn, vilka dock icke äro murade tillsammans med väggarna.

Vid Husbyfjöl har i forna tider stått ett kapell, varest resande, som skulle till Närke, brukade hålla bön samt offra, innan de begåvo sig genom de stora och den tiden osäkra skogarna. *Hosabijfiol* befinnes omnämndt i ett skiftesbrev år 1307 å fröken Birgittas och Ambjorn Sixtenssons barns modernearv, då Husbyfjöl tillföll nämnda Birgitta.

Av fornlämningar märkas no. om Bensäter en av klumpstenar lagd rundel. Emellan Nybygget och Snabban är en stenmur. Likaså å Juteberget. Vid Vargklevsberget å en udde, utskjutande i Lickasjön, finnas lämningar av ett fornfäste, bestående av en längre mur. — Vid Kungs-Norrby stod 1568 en het strid emellan danskar och svenskar. De sist-nämnda hade därstädes lägrat sig, men de överrumplades av danskarna, som bemäktigade sig lägret, krigskassan och flera kanoner. Ett hundra-femtio danska fångar blevo även vid detta tillfälle befriade. Det säges, att det vid de obetydliga lämningarna av gamla manbyggnaden vid sjökanten hittats »stora mörsarekulor». — Å bergklinten vid Kakarp nära Borensberg har förr pläгат tändas majeldar.

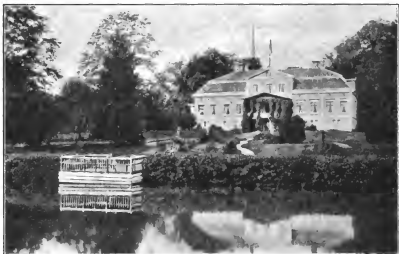
Folkmängden var omkr. 1750: 460, 1790: 604, 1815: 690, 1870: 1,033, 1910: 1,253, 1914: 1,382. — Kassor år 1910: kyrkok. kr. 56: 42, fattigk. brist kr. 1,445: 49, A. P. Kjellanders donation kr. 300: —, J. V. Grills d:o kr. 250: —. Folkskolor: vid Kårgården 1 lärarinna och 65 barn, vid Klakarp 1 lärare och 45 barn samt 2 småskolor med var sin l:a. — Vid Borensberg finnes bankkontor. Handlande äro 8 och handtverkare 18.

Gårdar.

Om icke alla så åtminstone de flesta av socknens gårdar hörde till Kungsnorby och reducerades tillsammans med denna gård.

Bensäter, $\frac{1}{2}$ m., 35 h. Har sedan länge haft 2 äg., senast A. A. Axelsson och f. d. e. provinsialläkaren Per Fredr. Landelius.

Brunneby 1 och Bäckaby $\frac{1}{2}$ m., tills. 308 h. Lagmannen Bengt Magusson intygade år 1269, att han givit sin hustru Ulvhild *Brunneby* och *Lincalösö* i utbyte för de henne i morgongåva lämnade Bro och Hälleby. *Byckeby* omtalas samtidigt. Har senare hört under Kungsnorby och ärvdes med denna gård av generalguvernören Gust. Adam Banér († 1681), som år 1662 utfärdade ett förmedlingsbrev, i vilket nämnes, att bönderna Börge och Simon i Brunneby äro mycket avsigkomna av orsak, att deras gårdar äro allt för högt skattlagda.

66. Brunneby.

Reducerades med Kungsnorby. År 1723 inlöste emellertid sedermera ryttm. Georg Franc Brunneby kronohemman, två förmedlade till ett. Han försålde år 1752 egendomen för 33,000 daler kmynt samt en vängåva av 600 daler samma mynt till översten Gust. A. Makelér († 1779), och år 1764 mottog dennes måg generalen Gust. A. von Siegroth egendomen, sedan Makelér några år förut skänkt densamma till honom och hans fru. General v. Siegroth, som varmt intresserade sig för denna egendom, vilken han även i många avseenden förbättrade, anhöll år 1787 om säterirättighet för Brunneby. Oaktadt kammarkollegium avstyrkte denna ansökan, gav konung Gustav III Brunneby egendom säterifrihet för nämnde generals och hans makas livstid »i anseende till de långlige och trogna tjänster, varigenom generalen ådagalagt en berömlig nit för kunglig majestät och riket», dock utan prejudikat för andra att söka anledning till vinnande av lika förmåner. Efter nämnde generals död 1802 innehades egendomen av hans änka Elisab. Mariana Makelér till år 1811, då hon sålde densamma till kaptenen Joh. Albr. Tigerklou, som dog härstädes 1856, varefter sonen, kaptenen Albr. Tigerklou blev ägare. Tillhörde under 1870-talet Axel Molin, som försålde egendomen till kaptenen Helmer Mörner, vilken åter 1878 sålde huvudgården till P. J. Andersson för 120,000 kr. och det underlydande för 52,000

kr. till löjtn. Knut Posse, Bergkvara. Brunneby tillhörde senare ingenjören Henning Åberg. G. Andersson och Gust. Pettersson, Karstorp, vilken sistnämnde 1911 köpte Åbergs tredjedel. Åges tills. f. n. av Gust. Pettersson och Gösta Andersson.

Mangården, bestående av huvudbyggnad och 2 flyglar, är belägen vid Göta kanal. Då Makelér 1752 emottog egendomen, var den dåvarande manbyggnaden icke blott obekvämt utan även förfallen, varför han lät uppföra det nuvarande bekvämt inredda karaktärshuset (fig. 66). Det äldre var beläget i en äng, icke långt från det nuvarande. — Avst. till Linköping 2,3 mil.

Hammarsmedstorp, $\frac{1}{16}$ m., 4 h. Har förr som säteri hört till Ljunggödet i Ljungs s:n tillsammans med Näs kvarn, såg och ålfiske. Tillhörde 1884 löjtnanten L. H. Weidenhielm och grosshandl. Kl. Peyron, 1895 S. J. Andersson och f. n. Motalaströms kraft-a.-b. — **Hjäsna**, $\frac{1}{2}$ m., 84 h. Har länge haft 2 äg., f. n. K. J. Jansson och K. J. Tyrstedt. — **Hyttan**, $\frac{1}{4}$ m., 43 h. Kom till kronan från M. Wellingk. Har 2 äg. — **Kolstorp**, $\frac{1}{4}$ m., 72 h. Tillh. 1884 och 1895 änkefru Maja Lena Eriksson, 1910 A. Karlsson.

Kungsnorrby, 10 m., 1,704 h. En del av Norrby säges under 1300-talet hava hetat Husby och genom arvskifte av år 1307 tillhört Birgitta, Ambjörn Sixtenssons dotter (se s. 208). Under katolska tiden skall Norrby innehafts av linköpingsbiskoparne, som kallade gården Biskopsnorrby. Egendomen tillhörde under 1400-talet ätten Vasa, nämligen Karl Kristiernsson († 1440), Erik Karlsson († 1491), hans änka Anna Karlsdotter († 1515), deras dotter Margareta, gift med Erik Knutsson Tre Rosor († 1520) samt med Berndt von Mehlen, hennes syster Ebba († 1549), gift med riksmarsken Erik Leijonhufvud († 1520) samt deras dotter Margareta, konung Gustav I:s andra gemål. Under Gustav I:s tid erhöll gården sitt nuvarande namn. Den 27 juni 1572 höllo k. Johan III och hertigarna Magnus och Karl arvskifte å Borgholm, då de skiftade alla sätegårdar och landboer, de ärvt efter k. Gustav och drott. Margareta. Hertig Magnus fick då bl. a. »Norrby och Skedenäss sätegårdar med alle the arffuegodz vdi heele Östergötland». Då hertig Magnus emellertid var »ähnnu till sinne och förnufft . . . så försuagedt, att han själf sitt icke väl förestå kunde», skiftade de båda andra bröderna även hans arvslott, varvid konungen bl. a. erhöll »Norrby sätegårdh med alle arffwegods» i Dals, Lysings, Aska, Bobergs, Bankekinds, Hane-kinds och Hammarkinds härader. Hertig Magnus erhöll likväl till sin död 1595 underhåll från sitt hertigdöme, och han vistades emellanåt även härstädes. År 1637 donerades Norrby med en mängd underlydande¹ såsom »ewärdeligt frälse» till riksrådet och fältmarskalken Johan Banér († 1641), som det säges såsom belöning för hans seger vid Wittstock. Det ägdes även av hans son generalguvernören Gust. Adam Banér, som dog barnlös 1681, varmed fältmarskalkens ättgren utgick. Indrogs emellertid vid reduktionen. Från år 1687 och till 1690 var egendomen bortarrenderad för 600 daler s:mt till Jöns Eriksson, då hit hörde 109 $\frac{1}{2}$ tunnland åker, äng till 437 lass hö, bete för 20 kreatur, skog, fiske, 8 torp, 17 fjärdedels hemman rå och rör samt 163 $\frac{1}{4}$ årliga dagsverken

¹ Såsom bevis på storleken av dessa tiders donationsgods anföra vi här efter en år 1642 upprättad jordebok de till Norrby hörande egendomar, vilka voro — i sin helhet eller delvis — Brunneby s:n: Norrby, Jessa, Bjärka, Kålskärr, Alarp, Beffshemmet, Klackarp, Höneshemmet, Prestängen, Tjufmossen, Ertärpengen, Kärr, Kårgården, Hvißselmyra, Hytta, Brunneby, Bäckeby, Grisekulla, Brohemmet, Näs, Heenfärs, Wickenstorp, Patteviken, Bensätter, Sörby, Örbeck, Rudha: i Klockrike s:n: Mörby, Hassla, Walsta, Hanarp, Löparehemmet, L. Berga, Stenkulla, Fröstärp, Gislarp, Tåktö, St. Berga, Kjärarp, Tolarp, Brixsta, Ekerum: i Lönsås s:n: Lönsås, Hyttringe, Snafunda, Ortorp, Skälv, Bondarp, Kårsta: i Fornåsa s:n: Fornåsa, Hyttlinge: i Flista s:n: Kulla, Lilla Walla, St. Walla, Segarp: i Ekebyborna s:n: Ekeby, Näs, Nässja, Akerby, Asmestad, Östersta, Kårby: i Kristbergs s:n: Nordsjö, Stråken, Hultorp, Högby, Röja, Hälla, Paradis, Bråta, Beckekulla, Wika, Brännarp, Skalleby, Kalorp, Brånshult och Svansäter.

av Bobergs, Gullbergs, Valkebo och Vifolka härader. Sedermera skattlades egendomen den 10 oktober 1691 till 10 mantal med 404 daler 27 öre 18 p:gr samt grundränta samt anslogs till boställe åt överstelöjtnanten vid Östgöta kavalleri, sedermera Andra livgrenadjär-regementet. Förste indelningshavaren var överstelöjtn. Johan Gripenwald, som vid skattnöjningen yttrade: »att det borde något mindre uti skattnöjningen konsidereras, för det svåra och hårda bruk, där är, som ingenstädes mera uti landet skall vara, och ängarna skarpa och vidlyftiga fordra stort arbete till hägn och bruk, varför alla sökt undvika detta boställe; men han på k. maj:ts nådiga befallning det måste antaga». Sista indelningshavaren var överstelöjtnanten Karl Borgenstjerna, vilken, då han 1796 transporterades till sekundchef vid Göta garde, erhöi försäkran om 20 års besittningsrätt å egendomen, som sedermera den 20 febr. 1808 förlängdes med ytterligare 12 år, varefter den 12 maj 1812 beviljades ytterligare 10 års förlängning eller till den 14 mars 1838 å denna besittningsrätt, såsom jordersättning för Göta kanals anläggande. Från 1838 har bostället varit indraget och för kronans räkning utarrenderadt.

År 1552 anlades här en stenhusbyggnad, vilken 1554 var så färdig, att taket skulle läggas. Denna byggnad uppbändes 1568 av danskarna, som samma år under Rantzow öfverföll och fullkomligt besegrade svenskarna under Hogenskild Bielke och Per Brahe, vilka härstädes slagit läger. År 1578 skulle en ny byggnad uppföras, vilken finnes avbildad i Dahlbergs Svec. Ant. & Hod. Slottet framsätles där i tre våningar med högt tak samt utbyggnad och tvenne fyrkantiga torn på framsidan och ett rundt torn på baksidan. Dessutom finnas tvenne två eller tre våningar höga flygelbyggnader. Nuvarande mangården, som är belägen vid Motala ströms utlopp i Norrby sjön, består av huvudbyggnad med 10 rum m. m. samt tvenne flyglar. Enligt k. m:ts bestämmelse av 1911 är bestämdt, att de till Kungsnorrbys hörande vattenfallen Kungsnorrbys ålfiske och Kungsnorrbys sågverk jämte nödigt utmål ävensom de övriga till Kungsnorrbys kungsgård hörande vattenfallen, nämligen Kvarnfallet vid Kungsnorrbys och fallet vid Kungsnorrbys ladugård m. m. samt erforderliga utmål, från 14 mars 1912 äro ställda under vattenfallsstyrelsens förvaltning.

Laggårhem, $\frac{1}{4}$ m., 37 h. Tillh. 1884 och 1895 A. P. Kjellander, 1910 A. L. Andersson. — **Licka**, $\frac{1}{2}$ m., 208 h. Har till senare tid hört till Ljungs socken och tillhört Ljungs f. d. fideikommiss. Ägdes 1884 av löjtn. L. H. Weidenhielm och grosshandl. Klas Peyron, 1895 tills. med Hammarsmedstorp av S. J. Andersson och senare av K. A. Gustafsson. — **Näs**, $\frac{1}{2}$ m., 33 h. Har haft 2 äg., f. n. 3. — **Pattviken**, kalladt **Sjöviken** $\frac{1}{4}$ m., 45 h. Tillh. på 1870-talet jägmäst. Fr. Aug. Forssbeck samt därefter hans änka, Gust. Forssbeck, 1895 M. F. Jakobsson samt f. n. J. F. Kjellberg.

Ruda, $\frac{1}{2}$ m., 200 h. Som fasteman omtalas 1383 Jon i *Rudhu*, och 1400 öfverlåter Ingield Tornesson (i sigillet ett hjorthorn i skölden och två å hjälmen) med samtycke av sin hustru Apollonia till Vadstena kloster dels som betalning för 14 fat järn, dels som gåva tre fastigheter, bland dem en attung i *Rudha*. Denna gård liksom det länge till en del tillhörande Mörby eller Mörbyhult har förr hört under Norrby, med vilket det samtidigt blev reduceradt. Efter en öfver Norrby gods år 1642 upprättad karta bestod Ruda vid denna tid av $\frac{1}{2}$ m. frälse med $8\frac{7}{8}$ tunnors utsäde, $19\frac{1}{2}$ lass hö, beteshage, skog i ängarna och fiske i Norrby sjön. Till 1818 tillhörde Ruda kaptenen Per Reinh. Martin, 1818—1829 majoren Bleckert Anders Flodman, därefter S. J. Wallberg, 1852 brukspatr. Joh. Wilh. Grill († 1864), vidare en Vedin, som sålde egendomen till översten Karl Gust. Adlercreutz. Av honom köptes Ruda med Mörby 1879 av överstelöjtnanten Fab. Vilh. Ekenstam, som åter 1899 sålde egendomen till provinsialläkaren P. Fr. Landelius och hans broder K. W. Landelius, Jakobslund, samt äges nu av G. Andersson. En del av Mörby i Klockrike s:n har till senare tid hithört.

Mangården är belägen vid Norrbysjön med reveterad huvudbyggnad, som undergick eldsvåda 1869, då hela övervåningen nedbrann. — Avst. till Linköping drygt 2 och till Motala 2,3 mil.

Snabban, $\frac{1}{8}$ m., 64 h. Har länge och ännu omkr. 1900 hört till Hassla i Klockrike s:n. Tillh. 1910 F. Gustafsson, Örbäck. — **Sörby**, 2 m., 104 h. Nikolaus i Sörby omnämnes 1269. År 1390 pantsatte Hakon Törnsson (i sigillet hjorthorn), vilken Karl Bengtsson löst ur det fängelse, i vilket han »rædhelika oc rætliska fangin waar», för lösesumman, utgörande 100 lübska mark eller 200 svenska, efter sex på en mark lödig, bl. a. 3 tönns avgäld i *Swdherby* i denna socken. Under senare tid har Sörby tillh. 1852 J. Bergström, 1872 en del ^{17/20} m. K. A. Bruun, 1895 hans stärbhus och 1910 G. A. Bruun; ^{13/20} har länge hört och hör än till Valstad i Klockrike s:n. — **Ulvhem l. Sägerhem**, $\frac{1}{4}$ m., 29 h. Har senast tillh. K. G. Andersson samt f. n. hans barn. — **Vlssmyra** $\frac{1}{2}$ med **Kårgården** och **Kärr** $\frac{1}{2}$ m., tillsammans 119 h. Hava 6 ägare. — **Västanå**, $\frac{3}{4}$ m., 94 h. Ägdes på 1870-talet av fabrikören Aug. Viberg, 1895 av hans stärbhus samt sedermera och f. n. av f. d. provinsialläkaren, m. lic. Per Fredrik Landelius. — **Örbäck**, 1 m., 134 h. Beinetr i *Örbæk* var 1403 fasteman. Har länge hört till Hassla samt har nu samma ägare som Snabban.

Övriga tillhörigheter: Borensbergs elektriska såg, Borensbergs glasbruk, Fallet, Fredriksberg, Fridensro, Hagadal, Husbyfjölös gästgivaregård, d:o bostadslägenhet, d:o bryggeri, d:o handelsbod, d:o f. d. telegrafhus, d:o tingshus, Jordebokskärret, Stenvalla och Kätthems mossen, Klakorps bostadslägenhet, d:o kvarn med 6 par stenar och grynverk samt bostadshus för mjölnare, d:o handelsbod och magasin, d:o mejeri, d:o utjord, d:o garveri, d:o verkstadsbyggnad med maskiner, Kårgårdens handelsbod, Näs elektriska kraftstation, som lämnar drivkraft till den 8 km. långa järnvägen till Klockrike ävensom kraft till zinkgruvorna i Närke o. s. v., Näs åbyggnader, Sjövik, Skogshyddan, Västanå kalkbruk och mekaniska stenhuggeri. En fiskodlingsanstalt med därtill hörande hus och dammar skall anläggas vid Borensberg.

2. Ekebyborna gränsar i n. till sjön Boren, i ö. till Lönsås, i so. till Fornåsa, i s. till Varv och i v. till Ask och Vinnerstads socknar. Arealen är 3,670 har, varav 2,480 land. Marken är till större delen jämn med undantag av Djurgårdsudden eller, som den även kallas, S:ta Birgittas näs i den västra sockendelen, vilken upptages av en bergaktig höjd. Tre bäckar, som komma från s. och utmynna i Boren, äro de enda vattendragen i det inre av socknen. — Av vägar är den största den från Vadstena, som i v. och ö. delar socknen i två ungefär lika stora delar. Från densamma utgå vägar åt n. till kyrkan och Ulvåsa m. fl.

Ekeby Borin eller *Ekeby vid Boren* finnes nämnt år 1336, då Klemens var kyrkoherde här. *Ekby i Aska* förekommer 1318 och *Egbyborna* 1344 samt *Eghby* i Bobergs h:d 1386. Socknen utgör tillsammans med Ask som annex ett pastorat. Ny reglering föreslagen till 1920, då Ekebyborna skulle förenas med Ask och Vinnerstad till ett pastorat med kyrkoherde i Ekebyborna och komminister i Vinnerstad.

Kyrkan är av kalk- och gråsten med spetsbågiga valv samt antages vara från 1200-talet. Är efter reparation 1901 i godt stånd (fig. 67). Enligt sägen — vilken lämnar vittnesbörd om den legendbildning vartill Birgittas namn föranledde — skulle hon vara byggd av S:ta Birgitta.

Palmsköld upplyser härom följande: »Det bliver om S:a Britas man, herr Ulv Gudmarsson, berättadt, att då han en tid med sin hustru (som för sina gjorde många mirakler är över hela världen vida namnkunnig) skulle begiva sig över vattnet till Krigsberga, som ligger gent öfver på andra sidan om sjön, har han begynt till att sjunka, och som hans hustru hulptit honom upp och till stranden, samt lovat sig där vilja uppbygga en kyrka; så haver hon dagen därefter, då de voro hemkomna, satt sig på en häst och tagit ett rörspö i sin hand och begivit sig dit

67. Ekebyborna kyrka.

till samma ort igen, sägandes, evar som helst jag kastar detta rörspö, som jag håller i min hand, där skall det upprätt stå, och på det samma stället uppväxa en ek, där kyrkan skall bliva uppbyggd, vilket ock skedde, så att uppå det stället, dit rörspöet kastades, i hastigheten en ek uppkom, av vilken det säges, att man ännu år 1648 funnit en gammal stubbe (av $2\frac{1}{2}$ famns tjocklek) under golvet i kyrkan. Av nämnda ek och sjön Boren härledes kyrkans namn Ekebyborna — — —. Kyrkans längd är 25 och bredd 6,5 meter. Ett gravkor sammanhänger med kyrkan och är detta försedt med sittbänkar. Koret ter sig som en arm i en korskyrka. Nykyrkans, d. v. s. korsarmen eller gravkorets längd är 6,5 och bredd 5 m. Sittplatser finnas för 400 personer. Värmeugn. Nio fönster giva belysning, därav 2 i gravkoret. Altartavlan är

målade 1804 av Per Hörberg, uppsattes 1806 samt framställer den hel. Nattvarden och hitskänktes av överstelöjtn. Karl Edv. Gyldenstolpe. År 1514 invigdes här ett altarskåp, utskuret och måladt, med bilder av

68. Paten från Ekebyborna kyrka.

jungfru Maria, apostlarna samt helgonen Olof, Birgitta, hennes dotter Katarina och Barbara. Detsamma är förkommet. Orgelverket om 10 st. förfärdigades 1806 av P. Schörlin för en kostnad av 450 rdr. Dopfunt saknas. En till denna kyrka skänkt kalk med paten, nu i Statens samlingar, har i botten mitt en bild av Guds lamm samt i kanten med munkstil inskriften: *Bero de Faghilsunde et consors sua Ingridis fecerunt me fieri in honorem s:æ ecclesie*, d. v. s. Björn av Fågelsunda (Fågelstad?) och hans hustru Ingrid hava lå-

tit göra mig till kyrkans heder (fig. 68). H. Hildebrand, Sveriges medeltid). — Därstädes förvaras från 1894 även ett sigill i koppar för Ekebyborna socken. Omskriften är: *S(igillum) ecc(lesi)e parochiano(um) Ekby*, d. v. s. Ekby sockenmäns kyrkas sigill (fig. 69). De 6 ljuskronorna sakna inskrifter. Å n. väggen hänger ett förgylldt krucifix. Av gravminnen märkes här i främsta rummet en över Hogenskild Bielke vid

69. Sigill från Ekebyborna.

s. väggen av högkyrkan uppsatt gravsten jämte 6 stentavlor med upphöjda vapen och figurer. Då Hogenskild Bielke såsom konung Sigismunds medhållare år 1605 halshöggs, blev han emellertid begravnen i Riddarholmskyrkan, så att här vilar endast hans förut avlidna maka Anna Sture. Graven tillhörde sedan släkten Sparre. Generalen Karl Sparre donerade före sin död till kyrkan i och för gravens underhållande utjorden Gavelsten i Asks socken. På en gravsten i koret läses: *Sub hæc petra tegitur corpus Christine matris Dni Arvidi Curati in Echby, qui obiit anno domini MCCCXC. Requiescat in pæc.* I koret äro gravstenar över Margareta Olovsdotter († 1610), hustru till David Ernestson, inspektoren på Ulvåsa M. Kronlund och hans hustru Anna Elisabet Brattström († 1781) samt över Måns Larsson i Egeby

gravstenar över Margareta Olovsdotter († 1610), hustru till

(† 1664) och hans dotter Brita Månsdotter († 1657). I sakristian är en stentavla uppsatt till minne av prosten, mag. Nils Stenhammar († 1768) och hans maka Anna El. Sveder († 1782). — Å en av kyrkans dörrar finnes ett vackert järnbeslag. — Kyrkans tornbyggnad är av sten, med högspetsig avslutning, upptill åttkantig, samt belagd med spån, under det kyrktaket är plåttäckt.

Å storklockan läses: *Gloria in exelsis Deo etc. Anno 1673. Laudate dominum in symbolis. Bene. Sonantibus. Holmiæ me fundebat Joh. Meyer.* Å sidan läses namnet av generallöjtn. Karl Sparre, herre bl. a. till Ulvåsa o. s. v. Å den mindre klockan: *Gudi allena äran. Bräcktes under ringningen år 1751, omgjuden år 1752 i Norrköping av M. Hultman.*

I andra våningen av tornet finnes en kammare, S:ta Birgittas kammare eller bönkapell, där det säges, att hon hållit sin enskilda andakt. Rummet är 5 m. långt i ö. och v., 2,3 m. bredt och omkring 3,5 m. högt samt har tunnvalv. Dörröppningen är fyrkantig. Upplysningen kommer genom ett litet fyrkantigt fönster. — Avst. till närmaste jvst., Fornåsa, 7 km. Å kyrkogården är en minnessten rest över den lärde fornforskaren, kyrkoherden här, bibliotekarien Levin Kristian Viede († 1882).

Av fornlämningar nämnas här ättehögar å Kårby och Nässja ägor. Om ett annat gravfält skriver Erik Ihrfors: »Söder om den gamla frälsebyn Berga, på vänstra sidan om den körväg, som från byn leder över bäcken till Smedberga i Ask s:n, ligger Berga bys hedniska gravfält på en torr backe. Där förekomma åtskilliga smärre gravhögar, föga höjande sig över marken, samt 2 större dylika. De små högarna ha i senaste tid blivit svårt plundrade på sina randstenar. En äldre man upplyste att på platsen några år tidigare avhämtats sten, då ny ladugård uppfördes vid Åby utgård.» — Om de å S:a Britas näs befintliga lämningarna av Ulvåsa urgamla borg skriver samme fornforskare: »På den smala yttersta udden av den steniga skogsås, vilken från Asks kyrkoby sträcker sig norrut i sjön Boren har den gamla borgen Ulvåsa legat. Att uppmäta borgens dimensioner är f. n. omöjligt, då platsen är alldeles överväxt av täta slån och törnesnår, men grundstenarna utvisa, att den varit rektangulär, nästan kvadratisk, fulla 60 manssteg i n. och s. och närmast detsamma i ö. och v. I dessa senare väderstreck har borgens sidomurar omedelbart badats av sjöns böljor och har sålunda avstängt uddens spets mot n., som utgjort borgens oplanerade med jordfasta stenar här och där fyllda sjögård. Nu prydes denna sjögård av ett par väldiga granar. Åt s. eller landsidan har borgen haft sina starkaste murar, ännu bildande en tämligen märkbar vall av gråsten, hopfogade av flinthårdt murbruk. Omedelbart framför denna vall är grävd en ännu djup försänkning, sträckande sig tvärt över det smala näset, synbarligen lämning efter en vattenfylld vallgrav. Till yttermera försvar äro omkr. 40 steg längre fram åt landsidan åter en lämning av en stenvall och framför den även en grav, som avstängt denna förborg. Denna märkliga

plats är avsidet och enligt belägen en dryg gammal $\frac{1}{4}$ mil från Ekebybornaslätten vid nuvarande Ulvåsa gård. I. anser vidare, att all förbindelse med borgen endast kunde ske från sjösidan. Borgens ålder anser I. vara från förra delen av 1200-talet och tager därvid hänsyn till byggnadssättet i de båda fönstersmygarna i källaren, vilka synbarligen i dagen vid husets forna sockel hade en knapp m:s vidd, under det de voro långt nedhuggna och nedåt mycket utvidgade. Källaren är uppförd av idel gråsten. En ringa återstod av valvet över nedgången är av kalksten. Klagan förspörjes över mycken skadegörelse ännu i senaste tid å denna märkliga byggnadslämning (fig. 70).

70. Dörrvalvet till källaren under Ulvåsaborgen.
Efter teckning av Er. Idrfors.

Folkmängden var o. 1760 något över 680, 1790: 665, 1830: 793, 1895: 938, 1910: 838 och 1914: 795. — Av kassor finnes förutom Sparreska donationen för särskildt ändamål (se ovan) den Berndeskadonationen å 150 kr. — Folkskola vid kyrkan med 1 lärare och 60 barn samt småskola vid Österstad med 1 l:a. — Fiske id-

kas som binäring. Förr fanns här en spinnskola, inrättad för kammar-duksfabriken i Vadstena. Vid Österstad 1 handl.

Gårdar.

Berga, $1\frac{1}{2}$ m., 23 h. Tillh. Ulvåsa redan 1686 och antagligen långt därförut. — **Ekeby**, 3 m., 95 h. Har hört under Norrby. En del tillh. 1852 prosten, f. d:r Fredrik Edv. Drotty, sedermera hans arvingar, vidare kyrkoherden Erik Osk. Fritiof Kernell († 1909), gift med prosten D:s dotter Sigrid Kristina Drotty, vilka 1895 ägde $1\frac{1}{2}$ m., då den andra hälften tillh. Alfr. Svensson. Tillh. f. n. den sistnämnde och kyrkoh. K:s stärbhus. — **Enet**, $\frac{1}{2}$ m., 29 h. Förr under Norrby hade gården 1872 prosten Drotty till ägare, 1884 tillh. den 2 äg. och 1910 A. Svensson, Ekeby. — **Fossala**, 4 m., 146 h. Vid ett jordabyte 1384 fick Magnus Bæindsson av Vadstena kloster gods i *Faasala* mot Magnus' gods i Harby, och 1386 tillbytte sig Vadstena kloster ytterligare 4 attungar i *Fasala* och $\frac{1}{2}$ attung i Kårby av Magnus och hans hustru Cecilia Sigmundadotter mot 3 attungar på $\frac{1}{2}$ när m. m. Senare tillbytte sig Måns Kruse Fossala samt innehades 1683 som säteri av landsh. Udde Ödlas änka Mektild Ribbing men 1686 av Louis de Geer. Omkr. 1750 var *Fåsala* fortfarande frälsesäteri och brukades av tre bönder, som betalade arrende till Fin-

spång. Säterirättigheten upphörde 1788, då den förflyttades till Stegeborgs s. ladugård. $3\frac{1}{2}$ m. har tillh. 1852 And. Nilsson, 1884 2 äg., 1895 S. F. Svensson och 1910 i sin helhet J. B. Karlsson och C. Grönqvist. — **Kastberga**, 1 m., 55 h. Lars i *Castebergha* nämnes 1336, och 1376 såldes *Kastabergh* av Magnus Niklissons änka till Bo Jonsson. Har sedan länge tillhört Ulvåsa, men fränsåldes år 1915.

Kårby, 2 m., 139 h. År 1303 nämnes Saxo i *Karaby*, vilket blivit antaget vara denna gård. I det byte år 1386, som omnämnes under Fossala, ingick även $\frac{1}{2}$ attung i *Korby*. År 1560 hörde en gård i Kårby under Ulvåsa. Senare tillhörde en del Kungsnorrby samt blev med detsamma reduceradt på 1680-talet. En annan del utbyttes av Louis de Geer till kronan. Ägdes i början av förra århundradet av brukspatr. Per Wassrin, vilken 1807 försålde egendomen till kaptenen Karl Ulr. Bergenstråle, som innehade densamma såsom 2 mantal till år 1813, då han utbröt $\frac{1}{4}$ mantal, vilket han lade till Österskog. Det övriga försålles till Petter Persson. Sedan 1840 tillhörde Kårby häradsdomaren Karl Joh. Pettersson, som tillköpte ännu i sambruk varande 1 m. Nässja och $\frac{3}{16}$ m. Åkerby. Har efter hans död tillhört sonen Karl Teodor Pettersson, som ännu är ägare. — Den utbrutna delen tillhör fortfarande Österskog.

Egendomen är bebyggd för ståndspersoner. De i sambruk varande gårdarna ha en areal av över 280 h., varav större delen är åker och o. 50 h. skogsmark. — Avst. till Motala 1 mil.

Mörby, 3 m., 219 h. *Myriby* omnämnes 1298. $\frac{1}{2}$ m. ägdes 1852 av prosten F. E. Drotty; $1\frac{1}{2}$ m. har sedan länge tillh. Ulvåsa. Har f. n. 4 äg. — **Nässja**, 2 m., 98 h. Kyrkoherden Klemens i Ekebyborna sålde 1336 till Håkan Karlsson de gods i Greppsta, vilka Lars i Kasteberga givit i själägåva till Ekebyborna kyrka och präst samt lämnade till kyrkan sina gods i Nässja. Ännu är 1 mantal kyrkoherdeboställe. Den andra gården, 1 m., reducerades från Kungsnorrby samt tillhör Kårby. — **Räcklunda**, $4\frac{1}{4}$ m., 430 h. 1 m. här tillbytte sig kronan från Gust. Duvall samt blev sedermera nu till statsverket indraget kronolänsmansboställe; $1\frac{1}{2}$ m. tillh. 1852 sekreteraren Liedgrens arvingar och 1895 P. A. Karlssons stärbhus; $1\frac{3}{4}$ m. hade s. å. 6 äg. F. n. äges $3\frac{1}{4}$ m. av 7 äg., varav J. B. Karlsson. — **Uddenäs**, $\frac{1}{2}$ m., 12 h. Tillh. förr Kungsnorrby, 1852 sekret. Berndes, 1884 inspektoren Jak. Reinh. Charleville, 1895 och 1910 byggmäst. J. D. Jakobsson.

Ulvåsa, 4 m., 455 h. Ulvåsa intager såväl genom sin natursköna belägenhet som genom sin märkvärdighet i historiskt hänseende ett av de främsta rummen bland Östergötlands herresäten. Ehuru utan tvivel stället varit bebodt redan i uräldsta tider bliva dess ägare först bekanta omkring år 1200, då det ägdes av lagman Magnus (Minnisköld) och hans fru Ingrid Ylfva. Tillh. därefter och omkr. 1260 lagmannen Bengt Magnusson. År 1315 utfärdade östgötalagmannen Knut Jonsson (Blå) från *Vlwasum* ett brev rörande vissa arvsanspråk, och 1340 utfärdade närkeslagmannen Ulv Gudmarsson (upprest lejon) ett bytesbrev från *Wlphasom*. Ulvåsa mangård var då ej belägen på samma plats som nu. Längst ut på den udde, som till minne av Ulvåsas ryktbaraste härskarinna nu kallas S:ta Britas nås, förut Djurgårdsnäset, var den myndige lagmannens borg belägen. Av detta Ulvåsa återstå nu endast ett källarvalv, tvenne löpgravar samt några större och mindre grushögar (se Fornlämningar härovan). Godset skall därefter tillhört Gudmar I (lejon) och vidare hans son, riddaren och närkeslagmannen Ulv Gudmarsson, gift med Bengt Magnussons dotterdotter Birgitta (Brahe) eller S:ta Brita. Hon förflyttade gården tämligen långt från sin gamla plats och upbyggde en ny bostad midt emellan nuvarande gården och Ekebyborna kyrka. Denna gård blev sedan kallad »gamlegården». Av densamma är numera allt till och med namnet försvunnet. Efter S:ta Brita kvarleva dock ännu vid Ulvåsa och i trakten många minnen och sägner (se

vidare härovan, Ekebyborna s:n). År 1361 omtalas en Håkan Raad härstädes, förmodligen någon förvaltare. Efter S:ta Brita övergick Ulvåsa till hennes söner, närkeslagmannen Karl († 1372) och Birger († 1391) samt tillhörde senare den förstnämndes son Karl († 1398). Sedermera nämnas som ägare väpnaren Karl Karlsson, hans hustru Karin Algotsdotter (av äldre Stureätten), hennes andra man Håkan Nilsson Topp (av släkten Tott), deras dotter Märta Håkansdotter (Tott), gift med riddaren och lagm. Erengisle Nilsson (Grip) i hans 1:a gifte. Efter fru Märta och deras två avlidna barn höllös arvskiten 1442 och 1449. Efter barnen ärvde fadern »tre delar» i Ulvåsa, vilka han 1449 avstod till de två kvarlevande barnen av första giftet, varemot de avstodo all rätt till Hammersta, som han givit sin andra hustru i morgongåva. Ulvåsa tillföll sålunda riddaren och konungens råd Algot Erengislesson och dennes syster Birgitta, g. m. riddaren och riksr. Erengisle Karlsson Gädde. Birgitta överlevde sin broder men var död 1467. Vid arvskitet efter Algot 1467 fingo hennes barn Ulvåsa. Genom Erengisle Gädde's dotter (med Bengta Kjørning) Iliana, som var gift med riksföreståndaren Svante Nilsson (av släkten Natt och Dag, sedan Sture), övergick egendomen till honom och hans släkt. Ägdes vidare av dennes son, riksföreståndaren Sten Sture († 1520), därefter av hans änka, den för sitt mod och sin tapperhet minnesvärda Kristina Gyllenstjerna, från 1561 av sonen, riksmarsken Svante Sture. Huruvida någon av nämnda släkt varit bosatt här, är ovisst. Däremot synes den nästföljande ägaren, Svante Stures måg, rikshovmästaren Hogenskild Bielke här hava valt sitt stamhåll. Han icke blott vidtog ganska betydande förändringar vid egendomen utan lät därjämte i Ekebyborna kyrka uppmura sin gravvård, i vilken grav han dock aldrig kom att vila. Som redan nämnt föll han ett offer för k. Karl IX:s bödelssvärd och blev begravnen i Riddarholmskyrkan 1605. Han flyttade emellertid ännu en gång gården närmare sjön och anlade den på sin nuvarande plats, där han först 1584 uppförde två prydliga träbyggnader och därefter 1592 påbörjade den nuvarande huvudbyggnaden, som han dock ej hann fullborda, på grund av hans fängslande och avrättande.

Konung Karl, som länge traktat efter honom, hitsände folk att fasttaga honom. Efter mycket sökande blev han funnen i ett av källarvalven av den nya byggnaden. Den källare, där han var gömd, bär än i dag Hogenskilds namn. Efter hans avrättning indrogs Ulvåsa till kronan. Förlänades 1639 till landshövdt., sed. riksr. Lars E:son Sparre († 1644), som varit gift med Svante Stures dotterdotter Märta Banér. En karta från denna tid framställer Ulvåsa helt olika det nuvarande herresätet. Utanför den inhägnad, som inneslöt gård och trädgård, vilka voro belägna den förra på sin nuvarande plats och den senare där nuvarande s. k. engelska parken är, sträckte sig en kal, trädlös stenbacke, som ännu 1708 var oplanterad, ned mot sjön. Nuvarande trädgården var ej anlagd; ladugården var belägen bredvid sjöstranden o. s. v., men redan Sparres närmaste efterträdare, sonen, generalen Karl Sparre, synes vidtagit varjehanda genomgripande förändringar. Träd började planteras utmed sjökanten, nuvarande trädgården anlades, den omkr. 4,500 m. långa uppfartsvägen, som leder från stora landsvägen, byggdes, såsom det säges, av här stationerade krigsfångar, ny karta upprättades m. m. Midt under allt detta kom reduktionen. Ulvåsa reducerades, men Sparre lyckades mot vederlag utbyta detsamma. Detta byte blev först i allo avgjort 1760 och finnes byteshandlingen härom ännu i förvar vid Ulvåsa. Efter Karl Sparres död tillhörde godset sonen, majoren Jakob Kasimir Sparre, som dog 1701. Sedermera försålles Ulvåsa, 4 mantal med underlydande torp, av arvingarna för 29,000 d:r kmt till kommissarien Peter Ehrenspets, men köpet övertogs redan följande år av Katarina Ribbing, f. Falkenberg, som därjämte inköpte en mängd närliggande mindre gårdar, varav en del sedermera blivit fränsalda. Efter hennes död 1716 tillföll Ulvåsa sonen, landshövdt. Per Ribbing.

Han dog såsom landtmarskalk under 1719 års riksdag och överlämnade egendomen till sin yngste broder, generallöjtnanten Gabriel Ribbing († 1742), vilken enl. uppgift av äldre förf. skulle uppfört nuvarande manbyggnaden. Tydligt menas härmed endast någon reparation eller påbyggnad av den av Bielke uppförda byggnaden, enär å de förut omnämnda äldre kartorna åtminstone nedra våningen av detta hus med *sin nuvarande inredning* redan befinnes upptagen. Tillföll i arv generalens döttrar men inlöstes av mågen, riksr. och kanslipresidenten And. Joh. v. Höpken, g. m. Vilhelmina Ribbing († härst. 1765). Honom har Ulvåsa säkerligen att tacka för många åtgärder, vidtagna till dess förskönande och tvivelsutan anlades den präktiga parken vid denna tid. Höpken stiftade godset till fideikommiss, och det tillföll såsom sådant ende sonen fänriken And. Joh. v. Höpken († 1826) och disponerades 1818 i egenskap av förmyn-dare av dennes systerdotters man överstelöjtn. Karl Edv. Gyldenstolpe. Fideikommissnaturen upphörde emellertid, antagligen vid sistnämnda von H:s död som den siste av sin släkt, och egendomen försålles ytterligare förskönad och förbättrad av Gyldenstolpe till krigsrådet Johan av Segerström men återbördades kort därefter (1837) av utrikesstatsministern Gust. Nils Alg. Adolf Stjerneld. Av honom försålles godset 1848 till underlöjtn., tj. kammarh. Adam Didr. Reutersköld som slutligen 1878 försålde detsamma till den store jorddroten i Östergötland och Småland Sam. Axel Hermelin och blev samtidigt R. genom byte och mellangift ägare till det H. förut tillhöriga godset Sturehov i Stockholms län. År 1875 bestod godset tills. av 19 $\frac{1}{2}$ m. med en areal av 3,984 tunnland. Tillföll vid hans makas död 1898 deras barn. Nuvarande huvudägaren, äldste sonen, ordf. i Sveriges blåbandsförening, den varmhjärtade fosterlandsvännen Josef Hermelin, förvaltare av gården sedan 1885, inköpte till sin ärvda andel ytterligare $\frac{3}{8}$, och år 1912 köpte dennes son, Gösta Hermelin, av medarvingarna återstående $\frac{4}{8}$.

Ett märkligt fynd är gjordt här i senare tider, nämligen en silversked med Folkungaättens vapen å en förhöjd sköld. Skeden har ovalt blad med en längd å skaffet av 9,4 cm. Den hittades vid plöjning och inköptes till Östergötlands museum 1885 (n:r 1,110). En källa här kallas Birgittas källa. Ett bibliotek grundades av riksrådet v. Höpken, men detsamma är överflyttadt till Sturehov.

Egendomens åbyggnader äro: vid *Ulvåsa*: 1) huvudbyggnad, inneh. 29 rum i 3 våningar ävensom välvda källare, 2) en flygelbyggnad, inredd till mejeri, innehållande därjämte 7 rum, kök och välvda källare, 3) en flygelbyggnad, innehållande 7 rum och kök, ävenledes försedd med välvda källare, 4) skolhus med skolsal, 2 rum och kök, 5) ekonomibyggnad, innehållande 9 rum, 2 kök och dagsverksstuga. Alla byggnader äro uppförda av sten och tegel, 6) trädgårdsmästarebostad, reveterad samt innehållande 3 rum och kök, 7) tvätthusbyggnad av korsvirke och tegel, innehållande 5 rum med tvättstuga och torkvind, 8) stall av sten, 9) ekonomibyggnad av korsvirke och tegel med plats för stall, vedbod, snickarstuga och svinhus, 10) ladugårdsbyggnad av tegel med vidbyggda flyglar för nötkreatur samt fårhus, logar, lador etc., 11) byggnad av trä för virkesupplag och redskaps förvarande, 12) åtskilliga växthus och orangeribyggnader, 13) smedjebyggnad av sten, 14) byggnad av korsvirke och tegel, använd till loge samt tröskverk, kvarn, cirkulärsåg samt turbin-pumpverk, drivna med elektricitet. En vidbyggd flygel, innehåller 13 boningsrum, tvätt- och bagarstuga. Se vidare Åby.

I senaste tid är o. 75 har mosse uppodlad. Denna jord ligger under Borens nivå, har utmärkt bördighet samt hålles torr medelst en centrifugalpump med 13,000 minutlitters avverkningsförmåga samt driven med elektricitet från Motala ströms kraftbolag. Jordmånen är bördig lermylla, vilande i övrigt liksom hela trakten dels på kalkörehaltig alv och dels på lera samt är i god växtkraft med den odlade jorden till en utsträckning av omkring 550 tunnland fullständigt

täckdikad. För trädgårdsanläggningar, fruktträd, vindruvskastar och högre blomsterkultur åtnjuta Ulvåsa högt anseende. Goda jaktmarker finnas på ägorna ävensom fiske i sjön Boren. Till egendomen höra tegelverk, där med lätthet årligen tillverkas en million tegel av diverse sorter, till vilket hör en fast 12 hästars ångmaskin, en s. k. ringugn med 16 kamrar samt spårväg med järnskenor till den närbelägna lastplatsen vid sjön Boren. Torpen äro i allmänhet bortlämnade mot penningearrenden. — Ulvåsa jvst. är belägen å ägorna.

Åby, $1\frac{7}{8}$ m., 58 h. Har sedan länge tillh. Ulvåsa.

Åby är bebyggdt med boningshus av timmer, tegelbeklädt, inneh. 7 rum och kök, bostäder för tjänstfolk med större nyuppförd stall- och ladugårdsbyggnad.

Åkerby, $1\frac{1}{2}$ m., 195 h. Har delvis reducerats från Kungsnorrby. Av Stora Åkerby hör en del till Kårby. $\frac{1}{4}$ m. tillhörde 1884 A. P. Pettersson, som därtill hade $\frac{1}{2}$ m. Lilla Åkerby. År 1895 tillh. $\frac{9}{16}$ Lars Larssons änka och $\frac{1}{4}$ m. handl. A. Pettersson, Motala, jämte $\frac{1}{2}$ m. L. d:o och 1910 hade St. A. 3 äg., däribl. Kårby, samt L:a A. Joh. Månssons stärbhus.

Åsmestad, $3\frac{1}{2}$ m., 149 h. Delvis reduceradt från Kungsnorrby. År 1636 hade $1\frac{1}{2}$ m. säterifrihet och tillhörde en fru Ingell. En gård här har ägts av Gust. Mannersköld, Hans Ulfsparre, kyrkoh. O. Bornelius († 1694), därefter av hans arvingar, 1726 av översten Fock. 1 m. frälse tillh. 1686 och 1700 släkten Sabelfelt, 1726 Ribbing, under förra delen av 1800-talet Österskog samt 1852 Ulvåsa. Ägdes tillsammans 1884 och 1895 av 8 samt f. n. av 9 äg.

Österskog, $\frac{1}{4}$ m., med Kårby $\frac{1}{4}$ m. och utj. 66 h., varav 50 åker. Under 1600-talet tillpantade sig landshövd. Udde Ödla († 1668) gården. Innehades senare av bruksherrn Louis de Geer. Ägdes i början av 1800-talet av kaptenen Karl Ulr. Bergensträhle († 1845), som uppbyggde nuv. mangårdens huvudbyggnad med 19 rum samt 2 flyglar, anlade en över 700 m. lång allé ävensom trädgård med 180 fruktträd, verkställde odlingar och förbättrade på alla sätt säterigården. Tillh. 1850 löjtnanten Tisell, 1852 K. P. Larsson, 1871 och 1878 J. A. Larsson, 1884 och därefter Aug. Andersson.

Österstad, $3\frac{1}{2}$ m., 137 h. Synes under 1600- och 1700-talen dels tillh. släkten Lenck, dels släkten Banér och 1726 general Ribbing. $1\frac{1}{2}$ m. hörde 1852 till Ulvåsa, dit en del nu åter hör. Har i övrigt haft många äg., f. n. 10.

Övriga tillhörigheter: Klockaregården, Kårby utj., Räcklunda kvarn, Ulvåsa tegelbruk, Åkerby utj. m. fl.

3. Fornåsa gränsar i no. till Lönsås, i ö. till Klockrike, i so. till Älvestad, i s. och sv. till Skeppsås, i v. till Varv och Ekebyborna och i nv. till Ekebyborna socknar. Arealen är 2,552 h., varav 2,551 land. Socknen är på det hela taget jämn utan berg, samt bevattnas av ett par små bäckar, av vilka den ena kommer från en äng vid gränsen till Lönsås, varest fordom skall hava varit sjö. Vid grävningar under 1700-talet skall man där funnit båtkölar. — Rådande jordmån är dunjord och sandmylla. — Av vägar kommer den största från Skeppsås och går förbi kyrkan till Lönsås. Dessutom finnas ett par mindre landsvägar. Mellersta Östergötlands järnväg har här station vid Fornåsa.

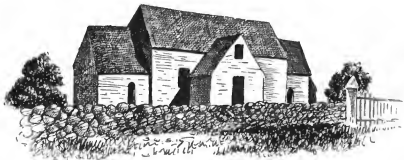
Fornusom finnes nämnt å 1283, då där redan fanns kyrka, ävensom 1304. Omtalas därefter under namnet *Fornhusum* 1315 och *Fornusa* 1381. År 1510 såldes *Fornosa kirkiaby* av riddaren Niels Ryning i Lydhult till domprosten Hans Brask. Fornåsa bildar tillsammans med Lönsås såsom annex ett pastorat. Ny reglering 1919, då komministraturen föreslås till indragning. Kyrkan, som är belägen å en

kulle, är av huggen kalksten, med ytterväggarna rappade samt med ut- och tillbyggnader. Kyrkans yttertak är av plåt, men tornbetäckningen av koppar (fig. 71). Restaurerades 1879. Vid den grundliga restauration, som kyrkan undergick 1900—01 uppfördes nytt torn, varom en smaklös inskrift över ingången till kyrkan bär vittne. Då kyrkan ursprungligen uppfördes, byggdes den utan grund, omedelbart på marken, men grundval cemen-

71. Fornåsa kyrka.

terades under murarna vid senaste restaurationen (fig. 72). Till det inre har den valvbågar dels i götisk, dels i romansk stil. Längden är 21 och bredden 6,5 m. Har 200 sittplatser. Värmeugn. Upplysningen sker genom 6 större rundbågiga fönster samt 4 mindre, alla med glas i färger. Å altarringen och å läktaren äro målningar av de s. k. mindre profeterna och apostlarna. Andra vackra målningar av särskildt hög ålder, måhända 1100-talet, upptäcktes vid senaste reparationen i taket ovan valven. Samtidigt anträffades å vinden igenmurade fönsteröppningar m. m. En äldre altartavla i bildhuggeri-
 arbete föreställer korsfästelsen samt är hitskänkt år 1733 av kaptenen Joh. Gust. Boije och hans maka Marg. Sparre, men användes icke numer. Orgelverket, 5 st., är av K. Elfström. Ett äldre orgelverk, 7 st., inköptes 1756 för 1,100 dal. kmt. Dopfunten är av trä. En äldre dopfunt av trä från 1669 förvaras i tornet, och ytterligare en i sakristian är av kalksten. Ett vapen är till minne av Otto Johan Torneer, som var kvartermästare vid Östgöta kavalleri och avled 1692. Den Torneerska

72. Fornåsa kyrka före tornets uppförande.

gravkammaren undersöktes 1901. Kistorna voro åtskilligt skadade. Bl. a. anträffades i en av kistorna, förutom kvarlevorna av den döde, fullkomligt väl bevarade silkesstrumpor och en silverbeslagen sjöskumspipa. Ljuskronorna av mässing äro 5, varav en skänkt 1739 av prosten Joh. Rydellius och hans maka Katarina Horner. Brudkronan är av gammal modell. En gravsten i vapenhusväggen är efter fru Katarina Hans-

dotter († 1616). En annan märklig gravsten omtalas härifrån med inskrift i munkstil: *Junge Polo Christe, quos constringit lapis iste. Hic Nicolaus enim sua cum Margaretha quiescunt.* En med järnbeslag rikt dekorerad dörr, som förr fört till koret, är vid senaste reparationen använd i tornet, liksom en annan även järnbeslagen dörr. Den förstnämnda har en tid varit deponeerad i Östergötlands museum (fig. 73). I tornet, där arkivet är beläget, förvaras gamla predikstolen från 1666, en madonnabild, en äldre altartavla, en del målningar å trä och kyrkokistan med vackra järnbeslag. I statens samlingar finnes en dörr av smidt järn, som hört till ett gallerskåp i sakristian.

Till år 1768 hade kyrkan som prydnad ett litet spånadt trätorn, vilket nämnda år nedtogs. Klockorna hängde likväl redan då i en klockstapel, som byggdes år 1684. Denna stapel finnes ännu kvar.

Å storklockan läses å ena sidan namnen å landshövding, biskop o. s. v. samt att den är gjuten jubelåret 1793 och i Norrköping omgjuten 1796 av And. Billsten. Å andra sidan: All världen med dess ro och smärta Förglöm och sök dess rike först. Bygg Herrans tempel i ditt hjärta Och släck vid nådens brunn din törst. Låt klockans ljud till andakt båda, Av ordet

himlavägen lär. Kom, att i helgedomen skåda, Hur god och ljuvlig Herran är. — Lillklockans inskrift förmäler å ena sidan på latin, att den är gjuten 1757 och å andra sidan läses något slags rim.

I äldre tider skall kyrkan en gång blivit avbränd av danskarna. Tiden är likväl obekant, ehurn flera förf., efter Broocmans gissning, såsom säkert uppgiva årtalen 1567 och 68. År 1730 den 21 juli skadades kyrkan av åska utan att likväl itändas. År 1726 den 25 juli skadades klockstapeln av åkslag. — Avst. till Folåsa jvst. 0,5 km.

Av fornminnen märkas fyra runstenar: 1) fört framför sakristiedörren, sedermera i Östergötlands museum med omskrift, varav endast de 8 sista orden nu äro i behåll. Ursprungligen har å densamma an-

73. Dörr i Fornåsa kyrka.

givits: (den avlidnes namn) bedjom vårt fader vår hans själ till ro och till välsignelse och för Radborgs själ. Gud give åt deras själ himmelen; 2) egentligen fragment av mer än en runsten, omtalade av Norden-skjöld och E. Ihrfors; 3) med endast några få runor; 4) vid s. sidan av Fornåsa by med inskrift: Ingvar satte stenen. En förment runsten skulle bestå i ett kullrigt block å ett åkergräde vid Tornby men angives endast vara förvillande lik en runristad slinga. Icke långt s. ifrån Bobergsbyn finnes en bautasten samt en mängd högar och ättebackar. Å Skrikstads ägor har hittats på ett ställe, där nu är åker, stenvapen samt dessutom i ett på denna plats förr befintligt kummel ett människoskelett. Vid Boberg ha hittats sporre och stigbygel av järn ävensom plogjärn och stenyx (se Östergötland I s. 64).

Enligt sägen skall på västra Fornåsa kyrkobys stora gräde fordom stått en strid emellan svenskar och danskar. Byn Slottet skall ha erhållit sitt namn efter en härstädes uppförd forskansning, vilken bidragit till svenskarnas seger. Sägen förmåler dock icke tidpunkten för denna strid.

En anmärkningsvärd naturföreteelse, allmänt kallad Stora- eller Ols-mässofloden, omtalas i socknens gamla kyrkböcker och ansågs på sin tid såsom något högst förundransvärdt. Det var 1649 den 27 juli och följande dagar, som det regnade så skarpt att, efter kyrkobokens utsago, »himmelen och jordens källor uppvälvde, att vattenådror uppsprungo, där förr inga varit. Varav floden blev ej allenast så mäktig, att kvarnar, dammar, hus, gärdesgårdar etc. omkullbrötos, boskap och mycket folk på vägar, åkrar och ängar ömkligen omkommo utan ock luften så förgiftades, att träden därav vissnade bort och aldrig sedan grönskade. Jorden blev så sjuk, att hon på tre år liten eller kärnlös gröda och äring bära kunde. Mjölet räckte icke till, och de, som åto, blevo icke mätta. Av denna tunna och vattniska spis blev folket grådigt, omåttligt, svagt och sjukt av durchlopp, att många dogo av en slem och skröplig sjukdom, som kallades starksjukan, vilken befrämjades genom ovanlig matredning av bark, rötter, knopp, agnar etc. Den svaga säden var emellertid så dyr, att en tunna kostade fem å sex riksdaler, och detta begynte år 1649 och varade intill 1653, då Gud välsignade Östergötland med så ymnig äring, att en tunna säd såldes för 4 dal. k.mt.»

Folkmängden: o. 1754: 535, 1790: 577, 1850: 822, 1910: 745, 1914: 836. — Kassor 1910: kyrkokassan kr. 28,000, Boijeska donationen kr. 120, Du Reeska d:o kr. 250, Staalska fonden kr. 600, Göhleska d:o kr. 500. — Folkskolan har 1 lär. och 60 barn; småskolan 1 l:a. — Handlande finnas 2, handtverkare 10.

Gårdar.

Boberg, 3¹/₂ m., 312 h. I midten av 1200-talet utfärdade k. Valdemar härifrån ett öppet brev, rörande Vreta kloster. Birge i *Bobergh* nämnes som fasteman 1383. 1¹/₂ m. har länge varit nu indraget kronolänsmansboställe; 1 m. frälse har länge tillhört Ljung; 2 m. ha tillhört bondesläkter. Av dessa har en del ursprungligen tillh. Ulvåsa, en annan del släkterna Hadorph, Ekeblad, Adler-

krona och Hägerstjerna. År 1825 hade släkten Roxendorff $1\frac{1}{2}$ m. frälse här; $2\frac{1}{2}$ m. ägdes 1895 av Karl Aug. Andersson, under det $\frac{1}{2}$ m. hade 2 äg. Ägdes 1910 och ännu i sin helhet, förutom av staten, av 6 äg., därav Karl F. Gunnarsson och E. Joel Karlsson.

Eketorp, $\frac{1}{4}$ m., 23 h. Tillh. 1686 generalm. Per Linderöth och Hans Ulfspärre, 1726 under Ulvåsa generaladjutanten Lennart Ribbing († 1732), senare bondesläkter. Hade 1884 och 1895 2 äg. samt tillh. 1910 Brita S. Andersson. — **Fornåsa**, 3 m., 314 h. Hakon i *Fornusa* var 1384 fasteman. År 1403 gav Arvid i *Östra Fornusa* jord i Klockrike s:n till Vreta kloster i utbyte mot en ägolott härstädes med åker och äng, skog, tomt och tomtstad inom gårds och utom, i vatten och i torro, närby och fjärran med alla tillägor. Sedan länge har 1 m., 103 h., varit och är kyrkoherdeboställe; 2 m. ha o. 1686 delvis tillhört Ulvåsa, delvis Bengt Kafle. Har även delvis hört till Kungsnorrby. Senare ha 2 m. tillh. bondesläkter, 1884 3 äg., 1895 And. Jonsson o. P. A. Petersson, 1910 4 äg., varav Alb. Petersson, Västra Fornås, och A. A. Jonsson, Östra Fornås.

Hageby, 2 m., 130 h. År 1412 gav Nils Pyting och hans hustru Kristina Erengisledotter Vreta kloster »wan gardh *Haghaby*» m. m., mot villkor att klostret skulle föda och underhålla dem. Delar här ha senare tillh. k. rådet Lars Fleming, släkten Strijk, på 1850-talet bondesläkter, 1874 och 1884 K. J. Larsson m. fl., 1895 S. H. Hagström, 1 m., H. H. Vettermark m. fl., 1910 A. T. Gustafsson jämte 4 andra äg.; $1\frac{1}{4}$ m. såldes 1912 till Henning Trulsson.

Hycklinge, $3\frac{3}{4}$ m., 224 h. Lafrenz i *Hycklinge* var 1383 fasteman. Delar här ha ägts av släkten Strijk, generalmajoren Per Linderöth († 1673 på Sörby i Varvs s:n), Hans Ulfspärre, släkterna Gyllenankar, Cruus och Gyllenstjerna; $1\frac{1}{2}$ m. tillhörde 1872 P. G. Linnerhjelm. Ägdes 1884 av 4 äg., 1895 av K. M. Karlsson, N. G. Gustafsson m. fl. samt 1910 av 4 äg., varav A. J. Karlsson o. N. G. Gustafsson.

Hässelkullen, $\frac{1}{4}$ m., 25 h. Har sedan länge hört och hör än till Räcklunda, Ekebyborna s:n. — **Kommorp**, $\frac{1}{2}$ m., 69 h. Har förr tillh. släkten Strijk. Tillh. 1884 och 1895 Kristina Andersdotter och 1910 Gust. Eriksson.

Norrkullen, $\frac{1}{4}$ m., 32 h. Tillh. 1884 och 1895 K. F. Karlsson samt 1910 B. Karlsson, Räcklunda.

Rå, $\frac{1}{2}$ m., 64 h. Omnämnes i början av 1300-talet i ett brev om arvskifte, där Bengt Filipsson bl. a. bekom *Raa*. År 1341 sålde prästen och förest. i Skänninge hospital en åtting härstädes till Arnold Värme kyrka, vilken åtting prästen Eringisle vid sitt inträde givit till hospitalet. År 1376 nämnes Rå såsom såldt till Bo Jonsson av Bengt Filipsson. Har senare tillh. J. Sabelfelt samt vidare bondesläkter. Hade 1884 2 äg., 1895 H. H. Vettermark ($\frac{5}{12}$) och Klara Aug. Pettersson ($\frac{1}{5}$), 1910 A. L. Dahlgren och A. J. Petterssons hustru. Rå $\frac{1}{2}$ m., 44 h., f. d. kaplansbol, innehaves sedan o. 1900 av domkapitlet i Linköping.

Skrikstad, 2 m., 140 h. Inge i *Skrikstadha* var 1399 nämndeman. Har ägts av medlemmar av släkterna Franc, Prytz, Zelow och Spens. 1 m. frälse tillhörde 1825 släkten Funck. Hade 1884 6 äg. Tillh. 1895 K. F. Thamsten ($\frac{1}{2}$ m.), J. A. Larsson, Slottet ($\frac{35}{48}$), 3 äg. ($\frac{13}{48}$) och P. J. Petersson, Äsp-lunda ($\frac{1}{2}$), 1910 fortfarande 5 äg., varav K. F. Thamsten och J. A. Larsson.

Slottet, 2 m., 199 h. Frälsegården tillh. 1686 fru Anna Månesköld, därefter Tyrils Footangel († 1698), vidare och ännu 1726 hans arvingar, av vilka döttrarna Kristina var gift med kapt. Grönstedt och Ebba med kapt. Gagge. Hörde 1825 till äg. av Ulvåsa samt tillh. 1872 inspektoren K. M. Petrelii söner; 1 m. skatte tillbyttes kronan från Ax. Lillie och kom senare i bondeägo. År 1884 hade de båda gårdarna 12 äg., varav N. Andersson i Normlösa, 1895: 13 äg., 1910: 9 äg., varav A. J. Andersson.

Tornby, 5½ m., 387 h. Den 5 apr. 1360 skänkte Birger Hagonson sin fastighet i *Thornby* till Asby kyrka och prästbord, hälften vardera, med förbindelse att, enär det var hans hustrus fäderne, ersätta hennes arvingar, såvida hon dog barnlös. Följande år, d. 31 mars, förändrades emellertid detta gävbrev så, att hälften skulle tillfalla S:t Mikael's kyrka i Asby såsom betalning för hans skuld och andra hälften prästbordet därstädes, varjämte han samtidigt förband sig och sina arvingar, att med annan egendom ersätta detta hennes fädernegods. År 1405 inlöste riddaren Knut Uddsson av Inge Hemmingsson det gods härstädes, som han mottagit i pant av Ingemund Amundsson. År 1406 omnämnes en halv attung här som Elin Magnussons rätta fäderne. *Torneby* ägdes 1645 i sin helhet eller till en del av ryttm. Hans Karlsson, som d. 11 apr. 1645 av drott. Kristina, i följd av hemmanets undergång genom vådeld emellan åren 1642—45, erhöll tillstånd att vara fri från alla s. k. vissa och ovissa utskylder på *Torneby*. Den 16 okt. 1651 erhöll han därtill i anseende till långvarig och trogen krigstjänst tillstånd att *Torneby* med alla dess *apertinentier* under adlig frälsfrihet, rättighet och frälsemannatjänst och evärdelig egendom, njuta, bruka och behålla, dock under de i Norrköpings beslut 1604 stadgade villkor. Efter hans död 1658 ärvdes gården av sonen, kvartermästaren Johan Torneer, som 1664 blev ihjälskjuten med berädd mod i Linköping av sin syster med pistol. Därefter blev hans änka Märta Silfversparre ägarinna och fick d. 4 juni 1685 för sig och sin son, korpralen (sed. kvartermästaren) Otto Joh. Torneer (adl. 1680, † 1692) k. Karl XI:s stadfästelse- och frihetsbrev på *Torneby*, i anseende till fru Märtas såväl svärfaders som mans därå använda ansefulla förbättringar som deras trogna tjänster, och undgick sålunda reduktionen, ehuru det bort kronan vederkännas. År 1694 d. 30 jan. försälldes av henne egendomen till kapt. Joh. Gust. Boije av Gennäs och tillföll jämte tillköpta 6¾ m. efter hans död genom arv och testamente dottern Katarina Maria († härst. 1785), som var gift med sin syssling, majoren And. Boije († härst. 1768). Ägdes 1818 och 1850 av rusth. Sven Andersson, 1863, tills. 5½ m. taxerade till 161,000 kr., av Joh. Peter Wallman och 1871, tills. 4½ m. tax. till 121,000 kr., av änkefru Brita Lisa Svensdotter; 1 m. tillhörde samtidigt Per Gust. Linnerhjelm å Olivehult. År 1884 tillhörde 1½ m. Per Axel Håkansson, 1 m. A. F. Vikström, vilka 2½ m. i senare delen av 1800-talet inköptes av P. A. Karlsson i Ekebyborna s:n, efter vars död i slutet av 1800-talet denna del av *Tornby* såldes till nuv. ägaren Per David Karlsson. 3 m., som redan på 1870-talet tillh. Lars Larsson († 1882), ägdes samtidigt av hans stärbhus. Vid skifte tillföll dessa 3 mantal hans maka Hilda Amalia Larsson († 1912), omgift 1884 med Gust. Ad. Viklander, som sålde denna del av *Tornby* till Manne Abellsson, vilken åter omkr. 1909 försålde denna del till Alfred Jonsson, som nu är ägare.

Vänneberga, 3 m., 100 h. Tillh. i slutet av 1600- och början av 1700-talet Gust. Lenck, 1726 hans arvingar, 1825 assessoren Vettermark, 1852 bondesläkter. Hade 1884 3 äg., varav J. A. Petersson, Kvinslunda, 1895 hans stärbhus (2½ m.) och J. A. Johansson (½ m.) samt 1910 båda deras stärbhus.

Äsplunda, 3½ m., 225 h. *Äspelunda* omnämnes 1268, och menas därmed antagligen denna gård, ävensom 1282 *Espelunt*. Från *Äsplunda* utfärdades 1406 ett intyg om jordbyte. Under 1600-talet hade k. rådet Klas Fleming och sedermera fru Hedvig Mörner del i *Äsplunda*. Tillh. senare bondesläkter. Hade 1884 4 äg. och tillh. 1895 H. V. Petersson 7/16, L. J. Månsson 3/4, P. J. Petersson 19/16 samt 2 äg. ¾ m. Tillhörde 1910 P. J. Petersson, A. P. Karlsson m. fl. tills. 6 äg.

Övriga tillhörigheter: Eketorp, skogv.-bost., Fornås andelsmejeri, Fornåslund, Hageby utj. eller Ängsbacken, Hycklinge utj., Hållstorp, Häradsallmänningen, Kristinero, Solliden, Svenstorp, Tallhagen, *Tornby* mek. stenhuggeri, Trumslagarhem l. Tellekullen m. fl.

4. **Klockrike** gränsar i n. till Brunneby, i ö. till Flistad, i so. till Björkeberg och Västerlösa, där Svartån utgör gräns omkring 0,5 mil, i sv. till Älvestad och i v. till Fornåsa och Lönsås. Arealen 3,552 h., varav 3,506 land. Marken är till största delen jämn. Rådande jordmänen är delvis lera, sand och svartmylla. Från Lönsås socken kommer en större landsväg, vilken i so. riktning för till kyrkan, varest densamma delar sig i tvenne grenar, varav den ena går till Flistad och vidare till Linköping samt den andra till Älvestad och vidare till Skänninge. — Järnvägsstationer: Klockrike och Älvestad. Den 8 km. långa järnvägen Klockrike—Borensberg drives med elektricitet från Näs kraftstation i Brunneby s:n.

Klockariki omnämnes 1345 och *Klokkoryke* 1368 samt 1390. På 1500-talet skrives namnet *Clockari*. Redan sedan länge har Klockrike och

74. Klockrike kyrka med skolhus.

Brunneby tillsammans utgjort ett pastorat. Sedan 1826 hava de båda socknarna gemensam kyrka. Kyrkan (fig. 74) uppbbyggdes åren 1825 och 26 på en höjd å Gislörps ägor på o. 875 m:s avstånd från gamla kyrkan. Invigningen försiggick år 1830, då hon erhöi namnet Josefina. Över stora ingången finnes en sten med följande inskrift: *Kyrkan Josefina, sammanbyggd av Klockrike och Brunneby församlingar under Konung Karl XIV Johans 8:e regeringsår 1826.* Längden är 40 och bredden 15 m. med sittplatser för 1,000 personer. Har 2 värmenagnar. Altartavlan föreställer Kristus i örtagården och är målad av Fredr. Westin. Orgelverket om 20 stämmor är från år 1842, förfärd. av P. Z. Strand. Av 5 ljuskronor är 1 av glas och 4 av mässing. En av de senare är skänkt 1681 av Knut Månsson och Margareta Brunsvik. Dopfunten är av trä och tillverkad av en döfvstum klockareson från Fornåsa s:n i slutet av 1800-talet. Fram vid koret ligga 4 gravstenar från de gamla kyrkorna: 1) å tyskt språk över arrendatorn på Kungsnorrby Nikolaus Baselier, hans husfru och barn. Årtalet 1629 finnes å stenen; 2) av den nästan utnötta inskriften kan skönjas, att stenen är

över kyrkoherden här Magnus Johanni Sæbyenzis († 1626) med hustru och barn; 3) över kyrkoherden här Amund Svenonis († 1641); 4) över Anna Hedv. Borning († 1716), överkommissarien Joh. Gust. Huss' fru Kristina Maria Malm († 1721), jungfru Anna Elisab. Malm († 1722) och Kristina Reusera († 1723).

I tornet hänga kyrkans ringklockor. Å den större läses: Det ljud, som denna malm på luftens vingar sprider, Dig kristen båda skall, vad sabbatsstunden lider. Kanske det ock en gång din död förkunna får. Lev här för himmelen; ej för det låga gruset. Och ledarn vare ljuset, Som tändt i ordet står. Denna klocka är gjuten av Klockrike sockens två ringklockor, vilka hängde i den gamla klockstapeln, allmänt kallad Helge Björns torn. Såväl nämnda klockstapel som dessa klockor förstördes genom åskeld den 10 juli 1818. Den största av densamma hade följande inskrift: M. C. ter L (1350) Christi, fit tempore fusilis isti. Formula Campanæ quam fecit Öjar Sabi (ifrån Säby) sane Christo præstante, elamat sicut et ante. Den mindre klockan är omgjuten år 1818 av Brunneby gamla klocka, sedan densamma blivit skadad under »tolvringningen» efter konung Karl XIII. I övrigt läses å densamma: När mina slag de höras, Låt hjärtat därav röras Att ingå i vår kyrka, Vår Gud att heligt dyrka.

Kyrkan har spånbetäckt yttertak och upplyses av 11 fönster med färgadt glas. På läktaren över sakristian förvaras omkr. 20 bilder och figurgrupper, som tillhört ett gammalt altarskåp i Klockrike kyrka. Här förvaras även altarprydnaden i bildhuggeriarbete från Brunneby kyrka, ävensom 2 sjuarmade ljusstakar. I sakristian förvaras 3 runda stenar, om vilka folksägnen vet att berätta, att de blivit förvandlade till sten av degämne. När Helgebjörns hustru en dag stod och bakade, berättades för henne, att hennes man, som var borta, hade dött. Då hon till att börja med icke ville hålla detta för troligt, utropade hon: Om dessa degämnar nu förvandla sig till sten, så är han verkligen död; därvid de ock sägas blivit förvandlade. B. körde ihjäl sig emellan kyrkan och Brickstad 1309.

Klockrike gamla kyrka var enligt sägen uppbyggd år 1300 av nämnde kyrkoherde Bero eller Björn, vars namn sedermera fortlevat i ovannämnde Helge Björns torn och i en icke långt från gamla kyrkan belägen källa, kallad Helge Björns holk, vid vilken man i äldre tider plägade »offra» och begagna som hälsokälla. Denna kyrka hade en längd av 22,5 och en bredd av 6,2 m. samt hade i äldre tider blivit tillbyggd såväl å n. som s. sidan med 7 m:s längd och 6,2 m:s bredd, så att hon på så vis blivit en korskyrka. Altartavlan härstädes framställde i bildhuggeriarbete Jungfru Marias bebådelse, Kristi födelse, de vise männens offrande, Kristi uppståndelse samt de 12 apostlarna vid bordet. — I denna kyrka fanns en familjegrav, vilken vid kyrkans nedrivning blev ifyllt, enär vederbörande ägare icke anmälde sig vilja underhålla och iståndsätta densamma. År 1567 blev denna kyrka illa åtgången av det danska krigsfolk, som då trängt hit upp. Dessa skador måktade församlingen icke avhjälpa förr än under Gustaf II Adolfs tid, då nämnde konung härtill bidrog. Av denna kyrka återstår nu endast en obetydlig

del av kyrkmuren, bestående av grova gråstenar, till en höjd av omkring 4,7 m. samt dessutom några spridda delar av grundvalarna och ringmuren kring kyrkogården. Av gravvårdar omtalas dylika över Eleon. Fr. Splitdorff, befallningsm. Magn. Wahlberg och majoren Karl Borgenstjerna med fru. — Avst. till Klockrike jvst. är 1,5 km.

Av fornlämningar märkas här ett domaresäte av 12 stenar på en backe å St. Berga bys ägor samt en ättehö, kallad Gisle grav, belägen n. om gamla kyrkan vid Tåktö, nära den så kallade Jutlyckan, så uppkallad efter en strid härstädes i forna tider emellan danskar och svenskar, efter vilken strid förr hittats såväl vapen som sporrar. Broocman förmenar, och efter honom anför flera författare, att det varit här, som det bekanta slaget vid Gestilren emellan konung Svärker och Erik Knutsson skulle hava stått år 1210. I konungalängden vid Västgötalagen heter det emellertid, att »folkungarne slogo Svärker ihjäl i Gestilren mellan Dala och Lena». Bautastenar och ättehögar anträffas på ett och annat ställe. Vid Löparehem finnes en stensatt grund källa, som förr varit begagnad som offerkälla och understundom blivit förväxlad med S:t Björns holk. Vid Grytingstorp i Bobergs s. allmanning och invid vägen mellan Klockrike och Lönsås kyrkor är en »offerhö», där ännu i senaste tid förbipasserande pläga offra stenar, trädgrenar och t. o. m. slantar till minne av en man, som där ihjälstängats av en tjur.

Folkmängden var på 1750-talet omkr. 750, 1790: 764, 1810: 883, 1870: 1,270, 1910: 1,189 och 1914: 1,250. — Kassor 1910: biblioteksk. kr. 714, Metzéns donation kr. 3,700, Göhles d:o kr. 1,500, Liedgrens d:o kr. 3,230, K. J. Karlssons d:o kr. 1,119, K. Posses d:o kr. 782 samt donationsutjorden Kalkuttan. — Folkskolan vid kyrkan har 1 lär. med 100 barn; småskolor vid kyrkan och Berga med var sin l:a. — Här finnas 3 handl. och 6 handtverkare.

Gårdar.

Berga. Omtalas i Bo Jonssons köpebrev under 1300-talet. Ingvar Grysskalle i *Bjærghum* i *Clokkorike* s:n nämnes år 1405. Tillhörde liksom ett flertal gårdar i socknen den Banérska donationen Kungsnorrby samt reducerades. En del av Berga har tillhört k. rådet Kristoffer Gyllenstjerna och utbyttes till kronan av hans måg, k. rådet Karl Bonde, under det annan del under 1600-talet varit livstidsförlänadt till fru M. Silfversparre och Samuel Franc. Har senare tillhört bönder, förutom Lilla Berga söderg. och österg. ($\frac{7}{8}$ m.), som länge tillh. Karlshov i Älvestad. *Lilla Berga*, 2 m., 209 h., hade 1884 och 1895 6 samt 1910 7 äg., varav A. J. Anderssons stärbhus. *Stora Berga*, $8\frac{3}{8}$ m., 426 h., ägdes 1884 av 17, 1895 av 15 och 1910 av 18 äg., varav O. Holmberg och A. A. Andersson.

Brickstad, 3 m., 209 h. Kallas 1297 *Bringstat*, då Sune Sik från Vreta stadfästade sin svärmoders Arguns gäva av en jord härstädes till Vreta kloster, med förbehåll av lösningsrätt mot 24 mark i gångbart mynt för sig och sin hustrus arvingar. År 1366 beseglade Birger Jönsson (i sigillet tre spikar, som med sina spetsiga ändar sammanstöta mot högra sköldkanten) och Sven Jonsson, båda i Brickstad, ett bytesbrev. År 1368 gjorde nyssnämnde Birger Jönsson ett jordaskifte, varvid Peter Bodgarsson bl. a. erhöll allt, vad Birger och hans

hustru Ramborg ärvt i *Brikstada* samt 2 åkrar vid Klockrike m. m. mot all den andel i Norra och Södra Berga, som Bodgarsson ärvt efter sin farbroder herr Nils Jonsson. Nyssnämnda Ramborg var syster till herr Nils. År 1413 gav väpnaren Magnus Haraldsson (i sig. 2 sparrar över varandra) sin hustru Gunnilla Staffansdotter i morgongåva bl. a. två gårdar i *Brykstadha*. Tillhörde senare det Banérska Kungsnorrby. En gård här avstods av generalguvern. Gust. Ad. Banér († 1681) till Oluf Galle, som ägde den som säteri. En del har varit förlänad till översten Gust. Koskull. Har senare tillh. bönder. Åren 1884 och 1895 hade Brickstad 7 samt 1910 9 äg., varav A. G. Andersson.

Ekerum, $\frac{1}{4}$ m., 50 h. Har varit skogsvaktareboställe och är nu utarrenderadt av staten. — **Fogelkulla**, $\frac{1}{4}$ m., 26 h. Utbyttes till kronan av fru Hedv. Mörner. Har ännu på 1870-talet hört under Karlshov, men tillh. 1884 och 1895 A. V. Karlsson och 1910 Oskar Viktorsson, Snavlunda. — **Gislorp**, 1 m., 147 h. Ereker i *Gislathorp* sålde 1883 $\frac{1}{3}$ attung och $\frac{1}{4}$ tolvting härstädes till biskop Tord i Strängnäs för 24 mark pgr. År 1403 nämnes Håkan i *Gislazorpe* som fasteman. Har senare tillh. bondesläkter. Ägdes 1884 och 1895 av Ernst Julius Lindén samt efter hans död av hans stärbhus. — **Hanorp**, 1 m., 156 h. Har länge tillh. bondesläkter. Tillh. 1884 och 1895 med Häckla, $\frac{3}{4}$ m., K. J. Karlson, som därjämte hade $\frac{1}{2}$ m. i St. Berga, samt 1910 H. T. Karlsson.

Hassla, $\frac{1}{4}$ m., 236 h. I en jordebok över Kungsnorrbydonationen, upprättad år 1642, kallas Hassla 5 hemman frälse under Norrby, som vid reduktionen indrogs och med det även Hassla. År 1725 ägdes eller brukades egendomen av en bonde vid namn Anders, och 1775 innehades den såsom 4 m. skatte av kaptenlöjtn. Fabian Wallenström. År 1809 var dåvarande vice härads-hövdingen, sedermera assessoren Dan. Pet. Tisell ägare. Han försålde den år 1835 till m:ll A. L. Stjernberg. Från henne övergick Hassla genom köp år 1856 till ryttmäst. Joh. Fredr. Hultenheim och hans svåger, av vilka den förre övertog egendomen ensam år 1860, men redan år 1864 försålde han den till sin son Karl Otto Fredrik Hultenheim, och den ägdes efter hans död 1894 av hans änka Britte Dorotea, f. Sinclair († 1916). Tillh. 1910 Folke Lindén. Egendomen är belägen nära Göta kanal och invid landsvägen. Mangården består av ett reverteradt tvåvåningshus med två flyglar.

Häckla, $\frac{3}{4}$ m., kalladt Mörbylund. Donerades 1649 till sedermera översten Klas Niethoff men reducerades. Tillh. 1852 K. P. Nylander, Segorp, 1884 och 1895 A. P. Anderssons arvingar samt 1910 A. B. Karlssons stärbhus.

Karstorp, 1 m., 151 h. Säges till en tid hört under Kungsnorrby, men köptes år 1647 av Anders Koskull. Tillhörde 1683 och 1686 fru Katarina Krusebjörn, f. Kyle, samt kallas då medelmåttigt bebyggd sätesgård av 3 m. allodialfrälse. Ägdes vidare av hennes son, översten Ad. Joh. Krusebjörn († 1703) samt därefter av hans mågar, assessoren Lars Sandberg († 1721) och majoren Georg Henrik Wolffelt († 1756), gifta efter varandra med Ulrika Katarina Krusebjörn († 1754). Därefter tillhörde egendomen alltjämt som säteri hennes söner, till $\frac{2}{3}$ ryttmästaren Otto Magn. Wolffelt och till $\frac{1}{3}$ ryttmästaren Joh. Adolf Sandberg. Ägdes 1818 av inspektoren Jakob Pet. Nordqvist, 1852 av jägmästaren Jonas Fredrik Nordén († 1867), 1872 och 1884 av G. Melin och N. Johansson, 1895 av O. R. Johansson samt 1910 av den sistnämndes stärbhus. Är belägen vid Svartån.

Klockrike, $\frac{1}{2}$ m., 33 h. Förekommer i det jordaskiftesbrev av 1368, som omnämnes under Brickstad. Har tillh. släkten Lillie. $\frac{1}{4}$ m. frälse har länge tillh. Karlshov. Äges f. n. av 3 äg., varav handl. G. Karlsson. — **Kulhem**, $\frac{1}{8}$ m., 84 och **Löparehem** $\frac{1}{4}$ m., 23 h. (kalladt Karlsfrid). Har hört till Karlshov i Älvestad (se denna gård), men tillh. 1884 och 1895 Anders Jonsson, Ö. Fornås, samt 1910 S. T. Jonsson. — **Mörby**, $\frac{2}{3}$ m. Mörby är i jordeboken upptaget till $\frac{2}{3}$ m., beroende därpå att gården, som utgjorde detta

hemmantal, såsom ersättningsjord för till Göta kanal avträdd jordareal bekom hovslagarebostället Håckla Norrgård, $\frac{3}{4}$ m. i Klockrike socken, utan att hemmantalet därvid ökades; sedan är Håckla, även Mörbylund kalladt, fränsåldt Mörby. Fyra attungar här pantsattes år 1390 av Hakon Törnsson (se Sörby i Brunneby s:n), i likhet med vad som skedde med andra gårdar. Mörby, $2\frac{1}{2}$ m. frälse, hörde till Kungsnorrbysdonationen och hade 1642 ett utsäde av $61\frac{1}{4}$ t:r, $47\frac{1}{2}$ lass hö samt nödortfugt med skog, utmark och fiskvatten. Mörby, $2\frac{1}{2}$ m., hörde ännu 1899 till Ruda. Ägdes 1910 av Per Fr. Landelius, Västana, och G. Andersson, Ruda. — **Stenkulla**, $\frac{1}{4}$ m., 36 h. Tillh. 1884 och 1895 Aug. Magnusson samt f. n. 4 äg., varav G. Magnusson. — **Tjärorp**, 1 m., 99 h. Hade under senare delen av 1800-talet 3 äg. samt tillh. 1910 L. J. Andersson och G. A. Landelius. — **Tororp**, 2 m., 167 h., varav $\frac{1}{2}$ m. är komministerboställe. Tororp utbyttes från kronan under 1600-talet av fru Maria Kristina Lode, f. Strijk. År 1852 ägdes $\frac{1}{2}$ m. frälse med bränneri och Tåktö, $\frac{3}{4}$ m. frälse, av K. Liedgren och 1 m. sk. av bondesläkter, 1884 och 1910 av 5 äg. — **Tröstorp**, 1 m., 99 h. Arvid i Östra Fornås gav 1403 Vreta kloster $\frac{1}{3}$ attung jord i *Trukthorp* i utbyte mot jord i Östra Fornås. På 1850-talet och långt senare hörde $\frac{1}{2}$ m. till Brunneby; $\frac{1}{3}$ m. tillhörde bönder. Ägdes 1884 och ännu till Valstad.

Tåktö, $3\frac{1}{4}$ m., 289 h. *Thækti* omtalas 1384. Av Tåktö är 1 m. kyrkoherdeboställe, beläget nära Klockrike jvst. Tåktö, $\frac{3}{4}$ m. frälse, tillh. 1686 Karl Rotkirch, 1700 kaptenen Ulrik Stake, 1726 samt långt inpå 1800-talet släkten von Roxendorff. Tillh. 1872 och ännu 1895 K. V. Andersson. Tåktö, 1 m. sk., tillhörde under 1850-talet riksdagsmannen, sekreteraren Joh. Olof Videgren, 1884 A. M. Karlssons arvingar, 1895 K. J. Karlsson samt $\frac{1}{2}$ sk., kalladt Tåktöborg, 1884 kaptenen Evert Reinh. Maur. Taube men 1895 P. A. Samuelsson. Såldes 1913 av dåv. äg. G. V. Engström till bröderna F. G. och A. D. Andersson, att tillträdas 1914. År 1910 ägdes $2\frac{1}{4}$ m. av 3 äg., varav E. Andersson, Spärringe.

Valstad, 1 m., 226 h. År 1405 sålde Ingeborg och Ingrid Nilsdotter $\frac{1}{2}$ attung här med allt därtill som av ålder legat för sexton mark pgr till ærlikom manne Magnus Svensson. Reducerades med Norrby. Tillhörde 1818 kapt. Per Gust. Strålenhjelm († 1819), 1829 överstelöjtn. Jakob Edv. Carleson († 1847), 1852 prosten Karl Pet. Ohrling, på 1850-talet och ännu 1895 löjtn., verkst. direktören Karl Knut Joh. Posse († 1902) samt 1910 P. Pettersson.

Övriga tillhörigheter: Askegårds handelsbod, Berga äng, Brickstads utj., Gisslorps stärkelsefabrik, Håckla, 2 åttingar, Södra Häradsallmanningen, Klockrike andelsmejeri, Lugnet, Skalbäckskärret, Skvackermossen med Lilla n. Mossen, Skälboslätt, Tororps mejeri, Tororps utj., Åttorp m. fl.

5. Kristberg, även, ehuru orätt, kallad Krigsberg. Gränserna äro i n. Godegård och Tjällmo, i ö. Ljung, i so. Brunneby, i s. Boren samt i v. Motala och Nykyrka. Arealen: 16,640 h., varav 14,661 land. Marken är till stor del upptagen av berg, ehuru av obetydlig höjd, även som av kärr och mossar. Av sjöar och gölar har inom socknen och på dess gränser räknats till 49. Bland sjöarna äro Boren, Stråken, Salstern, Vänstern och Ommen de största. En gren av Hällestadån genomstryker även socknen samt förenar flera av nämnda sjöar. Rådande jordmänen är sand men även lera blandad med jäsjord. Från Husbyfjöl's gästgivaregård, belägen på gränsen inom Brunneby socken, utgå två vägar, varav den ena genomgår socknen i nordlig riktning till Tjällmo och den andra i nordvästlig förbi kyrkan till Motala. Från kyrkan utgår en mindre

väg, vilken sammanbinder de båda förstnämnda vägarna med varandra. — Vid Motala—Hallsbergs jvg har socknen station vid Karlsby.

Ehuru socknens namn såväl f. n. ofta som ock under 1700- och, såsom det synes, även under 1600-talet vanligen skrivits Krigsberg, är dock Kristberg det ursprungligen rätta. Det befinnes icke någon gång under medeltiden skrivits Krigsberg. År 1335 skrives namnet *Christberg*, år 1377 *Cristberg*, år 1384 *Krisberg* och år 1400 *Christberg*. Socknen bildar ett pastorat. Ny reglering 1921, då komministraturen föreslås till indragning. Komministraturen är vakanssatt enl. k. br. 1910. — Kyrkan, som är belägen på en hög sandås icke långt från sjön Boren, är byggd av gråsten i fjortonde århundradet. År 1725 lät bruksherren Gabriel Bergenstråle på sin bekostnad tillbygga koret eller kyrkans östra del. År i övrigt till hälften en korskyrka med utbyggnad åt söder. I senare tider har hon blivit reparerad såväl in- som utvändigt, senast 1879. Längden är 27 och bredden 10 m., med 600 sittplatser. Har varmluftscirkulationsugn. Altarprydnaden, med bilder av Kristus omgiven av änglar, är prydd samt hitskänt av brukspatr. Joh. Victorin. Predikstolen, med sitt timglas, är rikt prydd med förgyllda bilder. Orgelverket, om 9 st., är från 1879, förf. av Åkerman & Lund, Stockholm. Det gamla orgelverket omtalas som förfallet redan på 1750-talet. Dopfunten är en i trä skuren man med en skål å huvudet samt är försedd med bokst. A. M. R. P. Av kyrkans ljuskronor är en förärad 1712 av överstelöjtn. Hans Skytte och hans fru Wendla Törnsköld, vars vapen äro inristade å densamma. Tvenne äro skänkta av Gabr. Bergenstråle och hans fru Krist. Katar. Ankarfjell. En annan är förärad år 1732 av majoren Nils Liljehök och hans fru Hedvig Wachtmeister. — Familjegravar finnas här för ätterna Skytte, Bergenstråle och Tigerklou. Dessutom finnes en gravsten över kaptenen Pär Garp († 168/84) och hans fru Maria Musla († 1674). — I kyrkotaket äro målningar, av vilka de i gamla delen av kyrkan äro äldst. De i koret äro bekostade 1725 av Gabr. Bergenstråle. I högkyrkan framställa dessa målningar: Jakobs steg, syndafallet, flykten ur paradiset, David med sin harpa, herdarna vid Kristi födelse och israeliternas vandring i öknen; — i koret: arken, Kristi lidande, himmelsfärd, kopparormen samt en mängd mindre medaljonger och plafondstycken av heliga ämnen; — i södra korsarmen: Jesus med fem lärjungar »din tro haver frälst dig», fadern med den förlorade sonen, döden med lien, och en arm från höjden framräckande en krona. — Till det yttre är kyrkan liksom tornet spånbetäckt. Kyrkan hade redan länge haft tornbyggnad, men detta oakadt hängde ringklockorna ännu på 1750-talet i en »nöd hjälpsstapel». År 1818 voro de likväl uppsatta i tornet. På den större, gjuten 1694, läses: »Soli Deo gloria» samt nederst: »Gloria in excelsis Deo. Me fecit Holmiae Michel Bader.» I övrigt angiver inskriften, att klockan är beställd för *Chrijghsbürg församling* av ryttmäst. Jakob Sparre. Å lillklockan läses: »Allt det anda haver love Herran. Halleluja.» I övrigt angiver in-

skriften, som är svårsläslig, att klockan är gjuten 1667. Vid denna tid var mag. Joel Laurbeckius kyrkoherde här. Förut är Klem. Hoelarbach uppgiven som pastor vid denna tid, men någon kyrkoherde med detta namn synes icke funnits. — Ett avlatsbrev för denna kyrka utfärdades år 1499. — Avst. till närmaste jvst., Borensberg, är 5 km.

Av fornminnen märkas här lämningar efter bergfästen å Borggölsberget å Litskvarns ägor och å Vargklefsberget å Bölnorps ägor. På båda ställena ha anträffats sporrar, hästskor samt vapen. — På en kulle i närheten av Olivehults herrgård skola, efter Widegren, stenar, lagda i tvenne avlånga fyrkanter, utvisa en begravningsplats. — Tid efter annan ha föröfrigt här hittats stenyxor, stenmejslar, slung- och brynstenar m. m. Från krönet av de s. k. Bålbackarna vid allmänna landsvägen å Kvarns ägor omtalas två »offerhögar» å Tingsberget. Dessa skola enligt säggen tillkommit som en erinran av två bröder, som efter tvist och strid här dödat varandra. Varje förbifarande skulle här »offra» en slant, en sten eller en trädkvist för att hålla offerbålet vid makt.

Folkmängden var på 1750-talet 1,300, 1790: 1,349, 1830: 1,990, 1870: 2,202, 1910: 2,251, 1914: 2,347. — Kassor år 1910: kyrkok. kr. 59,947, kommunal- och fattigk. kr. 23,086: 83, Bergenstråhle-Skyttes donation kr. 125, Bergenstråhles donation kr. 894, Melins d:o kr. 2,000, Staals d:o kr. 1,000, Viktorins d:o kr. 500, Vibergska livräntefonden kr. 10,016: 96, Vibergska hushållsskolef. kr. 19,682: 72, Vibergska slöjdskolef. kr. 80,249: 94, Wertmüllers donation kr. 750, Olivehults ägares donationer, två, vardera å kr. 6,000. År 1876 skänkte fru Leontina Bergenstråle, f. von Platen, och hennes syster Hilma von Platen 15,000 kr. till välgörande ändamål, bl. a. till grundplåt för en sparbank. — Donationsh.: stomhemmanet Kalorp och komministerbostället Brännorp. — Tre folkskolor ha var sin lär. med 61 barn vid kyrkskolan, 105 vid Kvarn och 66 vid Karlström. Småskolorna äro vid Högby, Kvarn, Karlsby och Nordsjö. — Här finnas 3 handl. och 13 handtverkare. — Som binäring idkades förr kolning till de i socknen varande järnbruken. — Flera mineralhaltiga källor finnas inom socknen, varibland en vid Kvarn varit försedd med brunnsbhus samt flitigt användts av kringboende.

Kristbergs socken blev jämförelsevis sent bebyggd. — År 1432 utfärdade Engelbrekt Engelbrektsson brev till landboarna på *Tielmo* och *Crisberga* skogar, att de skulle betala sin skatt till biskopen.

Gårdar.

Baggorp, $\frac{1}{4}$ m., 57 h. Har sedan 1765 tillh. Kvarn. — **Bastebol**, $\frac{1}{4}$ m., 229 h. Har förr hört till Hättorp i Tjällmo s:n samt senare och än till Karlsby. — **Berg, La, 1, Boda, St.**, $\frac{1}{2}$ och **Vasebo** $\frac{1}{4}$ m., tills. 732 h. St. Boda ägdes av kaptenen Henrik Riddersköld men såldes av honom till Kvarn 1765, varifrån det försålles 1860. År 1915 sålde grosshandl. K. A. Vetterström $\frac{1}{2}$ m. Boda till staten för 100,000 kr. Vasebo hörde under 1600-talet till Ulvåsa men reducerades. Båda dessa gårdar jämte La Berg, det senare kalladt Lilleberg, hörde senare till Ulvåsa, men Boda och Lilleberg fränsålles 1914. — **Björke-**

näs, $\frac{3}{8}$ m., 65 h. och **Bockekulla** $\frac{1}{2}$ m., 62 h., hava länge tillh. Olivehult. — **Bondeby**, 1 m., 509 h. Tillh. på 1870- och 80-talen S. H. Vettermark, 1895 K. H. och A. H. U. Vettermark samt 1910 Folke Nisbeth m. fl. — **Brånshult**, $\frac{1}{2}$ m., 44 h., med 16 äg. — **Bråta**, $\frac{1}{2}$ m., 60 h. Sedan länge till Olivehult. — **Brännorp**, $\frac{1}{3}$ m. Förr till Nordsjö, nu till Olivehult. — **Brännorp**, $\frac{1}{4}$ m., 36 h. Skänktes år 1756 av brukspatr. Joh. Victorin för att för alltid förbli kapellansbol i Kristberg, vilken gåva s. å. erhöll kunglig stadfästelse. Till förbättrande av komministerns utkomst gav ryttmästaren Nils Skytte († 1768) 500 dal. k:mt och brukspatr. Gabr. Bergenstråle († 1729) 1,000 dal. samma mynt till kyrkans disposition att förränta och därå årligen utbetala räntan till komministern, utan att någonsin kapitalet får förminskas. Disp. nu av Linköpings domkapitel. — **Bölnorp**, 1 m., 381 h., f. d. officersboställe. Inneh. nu av statsverket. — **Dansäter**, 1 m., 163 h. Innehades som förläning 1667 av Johan Holstenius. Sedan länge till Olivehult. — **Gubbarp**, $\frac{1}{8}$ m., 35 h. Tillh. 1686 kaptenen Hans Henrik Strijk († i slaget vid Pultava 1709), senare H. Skytte. Hörde länge till Olivehult men ägdes 1910 av A. Svartling. — **Haget**, $\frac{1}{3}$ m., 29 h., beläget vid Boren. Hörde intill reduktionen till Ulvåsa. Tillh. 1818 C. Hoffberg, senare kontrollören N. Lagermarks änka, som avled här 1842. vidare 1850 inspektoren A. Rosendahl, 1852 kaptenen Lindhé, 1884 löjtnanten Johan Lindhé, 1895 A. F. Petersson och 1910 K. Petersson. — **Holma** el. **Vassholma** 1 m. och **Lilla Boda** $\frac{1}{4}$ m., tills. 887 h. Hörde förut till Kvarns bruk, dit tillköpt 1845 (se Älgmyra). Ägdes 1895 av kyrkoherden Karl Sundström och Aug. Sundström, Storeberg, men tillh. numera statsverket. — **Hultorp**, $\frac{1}{4}$ m., 21 h. Har i äldre tid hört till Kungsnorrby. Ägdes i början av 1800-talet av inspektoren Adam Lagergren († 1851), g. m. Brita Andersdotter († 1852), 1852 av J. Hagström, senare och ännu 1895 av änkefru Hedv. Hagström samt 1910 av K. och S. Hagström. År 1912 försålles gården av änkefru Hagström till tandläkaren Axel Toll.

Hällingstorp, $\frac{1}{2}$ m., 148 h. Hörde 1686 till Storeberg. Skatte 1704. Tillh. ek.-direktören A. B. Nyström samt efter hans död 1849 hans arvingar, vilka här på 1830-talet hade en mekanisk verkstad, 1872 dennes söner, de båda bröderna arkitekten August Nyström († 1886) och Johan Robert Nyström († 1890), vilka gjorde sig högt förtjänta genom den restaurering, de utförde av Linköpings domkyrka åren 1849—1870. Tillh. 1895 konduktören B. A. Nyström samt 1910 A. G. H. Nyström.

Hälla, $\frac{1}{2}$ m., 143 h. Under 1600-talet kallas Hälla ett hemman frälse samt hade någorlunda fiskevatten och skogs- och utmark till nödortfän. Ut-sädet var vid denna tid $12\frac{3}{8}$ tunnor och förutom en mindre hage fanns här äng till 35 lass hö. Vid reduktionen indrogs Hälla samtidigt med Kungsnorrby, till vilket det hörde. Från år 1718 tillhörde egendomen kaptenen Börje Tigerklou († härstädes 1737) samt därefter och till år 1750 hans änka Katarina Hedvig Leijonhjelm. Säges sedermera till 1772 tillhört en Sparre men därefter och till sin död härst. 1779 en son till Börje T., överstelöjtn. Albr. Tigerklou, samt vidare hans änka Vändla Kat. Skytte. Efter hennes död 1819 tillträdde Hälla av sonen, kaptenen Joh. Albr. Tigerklou († 1856). År 1838 var grosshandl. Hjertstedt ägare samt därefter bonden Sundström, och vidare riksdagsmannen Karl Nilsson på Västana. Genom köp övergick egendomen år 1868 till kaptenen Henr. Tisell och Valdemar Ulfsparre, vilket köp samma år övertogs av Karl Norstedt, som åter 1878 sålde den till sedermera kaptenen Otto Dahlgren. Köptes kort därefter av Joh. Gottlieb, vars stärbhus nu är ägare.

Egendomen är välbebyggd med vackert läge nära Motala ströms och Göta kanals utlopp ur Boren. Husbyfjölls gästgivaregård och f. d. tingshus äro belägna å Hälla mark. Avst. till kyrkan 0,5 mil.

Härseby, 1 m., 446 h. vid Boren. Donerades till översten Klas Bengtsson

Kugelhjelm († 1681) och var kronosäteriladugård under Karlshult i Motala s:n. Fick vid reduktionen behållas av hans änka Katarina Grijs. Köptes till skatte 1811 av ryttmästaren Gust. Miles Fleetwood († 1836), som var äg. åtminstone ännu 1825. Hade senare samma ägare som Karlshult i Motala socken. Tillh. 1910 disponenten C. Jacobsson.

Högbj, 1 $\frac{1}{2}$ m., 223 h. Förr till Kungsnorrby. Östergården, 1 m., tillh. på 1840-talet direktören A. B. Nyström samt efter hans död 1849 stärbhuset. Ägdes 1872 av konduktören A. H. Nyström samt 1895 av O. Lundqvist och L. V. Lundborg. Västergården, som 1884 tillh. 2 äg., ägdes 1895 av Edla Ulr. Håkansdotter. År 1910 tillh. 1 $\frac{1}{2}$ m. Kristbergs församling, änkefru C. U. Karlsson och J. G. Säfström.

Karlsby, 1 $\frac{1}{4}$ m., 2,237 h. Kallas 1386 *Kalvsbygd*, då Ramborg Eriksdotter (i sig. en sparre i sköld utan hjälm) för 77 mark sv. pgr pantsatte sin fastighet här till Skänninge nunnekloster. Igenlöstes icke densamma inom viss bestämd tid, skulle klostret av fastigheten uppbära hela avkastningen men varje år från-räkna 2 mark från lånesumman. År 1405 dömdes *Kalvsbygd*, som ännu utan tvivel omfattade en betydande areal av trakten, till konungs treding och härads-allmänning. År 1411 testamenterade nyssnämnda Ramborg, som nu var änka efter Peter Djäken, till Skänninge kloster sina till detsamma pantförskrivna »tw landaböle» i *Kalvsbygdh*, vilka hon säger sig pantsatt för sin bärgning i sitt stora trångmål, och som hon sedan aldrig förmått betala för sin stora fattigdom. Hörde senare till Ulvåsa samt utbyttes från reduktionen av generalen Karl Sparre, vilken anlade bruket, som benämndes Karlström. Ägare därefter hava varit brukspatronen Gabriel Vetterberg, adl. Bergenstråle, vilken först var bruks-förvaltare härstädes. Han dog på Karlström 1729. Försålles sedermera till brukspatr. J. G. Victorin samt tillhörde från 1798 genom köp brukspatr. Pet. Karl af Burén, från 1815 ävenledes genom köp brukspatr. A. J. Busch, vars änka och barn voro ägare 1818 och till 1828, vilket år egendomen med bruket dels genom arv och dels genom köp övergick till brukspatr. Nils Fredr. Tisell på Hättorp, som år 1849 försålde alltsammans till sin son, brukspatr. Ture Tisell på Hättorp. Tillh. 1884 och 1895 vice häradshövdingen V. Enblom samt numera statsverket.

Bruket, som är beläget vid sjön Vänsterås utlopp, anlades med bergskollegii privilegium av d. 24 november 1682. Med k. maj:ts tillstånd av d. 16 juli 1684 och bergskollegii privilegium av d. 13 sept. s. å. upprättade han här även en masugn, vilken dock av brist på malm nedlades år 1693. År 1818 bestod bruket av 2 hamrar, den övre och nedre, belägna på två skilda ställen. Vid den förra funnos 2 och vid den senare 1 härd samt 1 knipp- och 1 spikhammare. Smidets storlek vid bägge verken utgjorde förutom frälsesmidet av 700 skepp:d. År 1845 var det privilegierade smidet ännu 1,600 skepp:d, men 1848 nedlades det s. k. övre eller äldre brukets två härdar med 1,000 skepp:ds smide. Ännu under senare delen av 1800-talet bedrevs bruksrörelsen med 2:e franche-comté-härdar, 2:e räck- och 1 smälthammare med en årlig tillverkning av omkring 12,000 centner stångjärn, vartill tackjärn köptes från Nora bergslag.

Klämmesbol, 1 m., 107 h. Har förr och ännu på 1880-talet hört till Hättorp. Ägare 1895 och ännu N. A. Karlsson. — **Koppartorp,** 1 $\frac{1}{2}$ m., 43 h. Landsh. Hans Strijk († 1653) köpte denna gård 1646. Den innehades 1686 av hans son lagm. Gerh. Strijk. Blev sedermera 1751 skatte. Ägdes 1850 av A. Köhler, 1884 och 1895 av K. J. Svartling samt 1910 av O. F. Johansson.

Kristberg, 1 m., 80 h. Kristberg hörde till de gårdar, i vilka Linköpings-biskopen Nils år 1377 gav den mördade biskop Gotskalks hovmästare Konrad von Helptes anvisning att uttaga tionde ifrån, för att betäcka de fordringar, som sistnämnde Linköpingsbiskops husfolk hade innestående vid hans död. Av ägo-delar i Kristberg m. m. hade Er. Karlsson (Örnfot) olagligen efter mordet å biskop

Gotskalk 1372 satt sig i besittning. Utan tvivel betecknar Kristberg en vida större omfång vid denna tid, då bygden här var vida mindre bebodd, än vad som senare räknats till gården. I början av 1800-talet ägdes gården av bröderna 2:e landtmätaren Jonas Kristoffer († 1842), prostén, f. mag. Nils († 1835) och sekreteraren O. Lagergren. Tillh. på 1840-talet direkt. A. B. Nyström, efter hans död 1849 stärbhuset, 1884 och 1895 konduktören B. A. Nyström samt 1910 jägmästaren Erik Viktor Kugelberg.

Kulla, 1 m., 317 h. Var under 1600-talet donerad till Udde Ödell eller Ödla samt förunnades hans änka på livstid. Tillh. 1852 sekreteraren Nordström. 1872 Vadstena ensk. bank, 1884 Karl Alm samt ägdes 1910 av 20 äg.

Kvarn, $\frac{1}{2}$, **Nordkärr** 1, **Ströplahult** 1 och **Unnekulla** 1 m., tills. 1,110 h. Vid Kvarn var förr järnbruk och erhöll Nikolaus Basilier d. 6 november 1640 bergskollegii privilegium att härstädes inrätta en knipphammare. Tillhörde sedermera Johan de Geer till Godegård, som d. 18 apr. 1676 försålde gården med tillhörande hammare, mjöl- och sågkvarn till bokhållaren vid Finspång Daniel Mathon, som enl. bergskollegii tillstånd av d. 4 nov. 1681 tilläts här uppsätta en hammare. Efter hans död synes egendomen tillfallit hans tre söner Johan, Bartel och Daniel Mathon eller Matton, av vilka den förstnämnde försålde sin andel 1705, Daniel M. 1707 och Bartel M. 1708 till svågern Johan Victorin, gift med Sara Elisabeth Matton. Efter brukspatr. Victorins död 1757 tillföll egendomen hans änka Anna Maria von Gertten och barn, av vilka senare slutligen sonen, brukspatr. Johan Karl, g. 2:a g. med Vendla Maria Brad, blev ensam ägare. Dennes son, brukspatr. Per Henr. V., ägde efter faderns död 1828 slutligen ensam godset, som efter hans död delades emellan hans tre efterlevande söner, av vilka den yngste, Arvid Victorin, på sin lott erhöi Kvarn. Då han dog 1865, tillföll hela egendomen brodern, v. häradshövd. Karl Henr. Victorin, g. m. Emma Maria Eckenström, samt efter hans död hans arvingar. År 1884 tillh. Kvarn auditören Per Orre och löjtn. Karl-Gust. Reuterswärd, båda gifta med döttrar till vice häradshövd. K. H. Victorin. Tillh. senare den förre ensam, som 1912 sålde egendomen till Lars Vilh. Langerud.

Egendomen, som är belägen vid Kvarnsån, är bebyggd med en reveterad manbyggnad i två våningar. Av tillh. gårdar är Unnekulla tillköpt från kronan 1706, Ströplahult 1804 från Karl Gust. Jarchow, Nordkärr från kronan 1735 för 220 d:r smt. — År 1857 nedlades två vid Kvarn befintliga stångjärnshärdar. Vid gården finnes elektrisk kraftstation.

Kvarngården, $\frac{1}{4}$ m., 79 h. Förr till Karlsby, nu till statsverket.

Kärrevalla $\frac{1}{2}$, med **Stora Stubba** $\frac{1}{2}$ m., tills. 230 h. Kärrevalla hörde förr till Stjärnorp men utbyttes vid reduktionen till kronan. Båda gårdarna hava sedan länge tillh. Olivehult.

Nordsjö, $\frac{1}{2}$, **Nordsjöskogen** $\frac{1}{2}$ och **Litskvarn** $\frac{1}{2}$ m., tills. 857 h. *Nordansjö* upptages såsom hörande till Brunneby s:n i ett arvskifte av 1528 emellan konung Gustav och fru Kjerstin, »unge herr Sten Stures efterleverska». År 1637 donerades Nordsjö, såsom underlydande till Kungsnorrby till Johan Banér, men reducerades sedermera samtidigt med detta gods. Tillhörde mot slutet av 1700-talet änkefru Maria Elisabeth Bergenstråle, f. De Geer, som dog härst. 1791. Ägdes senare av hennes sonson, kaptenen Karl Ulr. B., som 1806 sålde Nordsjö 1 m. och augmentshemmanen Stockhem 2 m., Brännarp $\frac{1}{2}$ och Telleberget $\frac{1}{8}$ m. till assessoren Joh. af Segerström. År 1816 sålde S. Nordsjö, Brännarp och Litskvarn $\frac{1}{2}$ m., som blivit tillköpt 1808 och 1814, till bruksinspektoren och ekon.-direktören Sebastian Haij († härst. 1835) och dess fru Anna Lisa Camitz, vilken senare såsom änka år 1835 försålde dessa gårdar till krigsrådet Johan af Segerström. Egendomen hade sedermera på 1840-talet flera ägare, av vilka exped.-chefen Nils Fredrik Wallensteen och hans fru f. Busck år 1841 försålde $\frac{1}{6}$ av densamma till brukspatr. Nils Fredr. Tisell, och brukspatr. J. P. Malm-

qvist samt $\frac{1}{6}$ till kaptenen Henr. Vilh. Vult v. Steijern. År 1849 försålde kapten v. Steijern sin andel till brukspatr. Karl Aug. Tisell, som 1856 ytterligare tillköpte återstoden av egendomen. År 1860 sålde han Nordsjö med underlydande till kaptenen Henrik Vilh. Spens († härst. 1879). Tillh. vidare stärbhuset, 1884 och 1895 E. Petersén samt f. n. Karl-Axel Klöfversköld. — Litskvarn omnämnes år 1400, då Ingäld Törnsson med samtycke av sin hustru Apollonia lämnade till Vadstena kloster dels såsom betalning för 14 fot järn, dels som gåva bl. a. *Litins qvarn*.

Nordsjö, beläget vid sjön Stråken, är välbebyggt med reveteradt tvåvåningshus och flygelbyggnader.

Olivehult 3 med **Ströpla** 1 och **Säter** $\frac{1}{4}$ m., de båda senare hitköpta av överste Oliveblad, tills. 1,185 h. Olivehult har ursprungligen hetat Hult, under vilket namn egendomen år 1642 såldes från kronan till överste Hamilton, vilken sedermera 1645 avyttrade den till översten Hans Oliveblad, i vars ägo den från frälse förbyttes till säteri och erhöill sitt nuvarande namn. Genom hans dotter Elisabets giftermål övergick Olivehult till översten Bertil Skytte († 1667) samt tillhörde senare deras son, överstelöjtn. Hans Skytte († 1709), under vars tid egendomen 1683 kallas sätesgård av 3 hemman, tämligen bebyggd. Ägdes vidare av hans yngsta dotter Vendla Katarina, på 1720-talet gift med ryttmästaren Nils Skytte, som tillsammans med sina barn 1763 sålde gården till major Riddersköld. Övergick 1785 genom köp till riksgeografen Gustaf Fredr. Linnerhjelm, efter vars död härstädes 1819 godset ärvdes av hans son Per Gust. Linnerhjelm och dotter Fredrika Emerentia Linnerhjelm, sedermera gift med överstelöjtn. Otto Maur. von Platen. Den förstnämnde utlöste kort därefter sin syster. Vid hans död härstädes utan bröstarvingar och såsom den siste av sin ätt 1875 emottogs Olivehult med tillhörande av hans närmaste arvingar, systerdöttrarna fru Leontine Bergenstråle († 1881), änka efter överstelöjtnanten Oskar Bergenstråle, och fröken Hilma Paulina Fredrika von Platen. Ett bolag, Olivehults bolag, bildades därefter. F. n. äro delägare nyssnämnda fröken von Platen, änkefru Stassa Holmstedt, f. Bergenstråle m. fl., tills. 3 äg. Mangården är belägen vid sjön Stråken. Förutom härovan såsom Olivehult tillhörande gårdar omnämnda, höra därjämte hit följande: **Dal** $\frac{1}{8}$, **Nockorp** $\frac{1}{8}$ och **Ulvhult** $\frac{1}{2}$ m., tills. 175 h., vilka tillhört godset från överste Oliveblads tid. — **Paradis**, 1 m., 58 h., som förr hört dels till Ulvåsa, dels till Norrby och dels till fröken Margareta Oxenstjerna 1686. En del kom genom förpantning till överstelöjtn. Skytte. — **Rumpekärr**, även kalladt **Runkärr** $\frac{1}{4}$ m., 37 h., som 1686 tillh. kapt. Hans Strijk men senare nyssn. Skytte. — **Rödja**, $\frac{1}{4}$ m., 45 h. Reducerades från Kungsnorrby men tillh. åtminstone från förra delen av 1800-talet godset. — **Segeby**, $\frac{1}{4}$ m. 22 h., tillh. 1686 landsh. Gabriel Strijk och hans fru Kristina Ribbing men 1700 sistn. Skytte. — **Skalleby**, 1 m., 235 h. Reducerades från Norrby men utbyttes av sistn. Skytte. — **Svansäter**, $\frac{1}{4}$ m., 77 h. Tillh. Kungsnorrbygodset, kom sedan i bondehand och tillh. 1852 Karl Nilsson, Brohem, 1895 A. Vibergs stärbhus, Västana, samt senare Olivehult. — **Åkerhult**, $\frac{1}{8}$ m., 47 h. Har hit-hört från överste Oliveblads ägotid.

Skrukorp, 1 m., 242 h. Hörde till Storeberg 1686 och ännu 1796, då det dit köptes till skatte, 1845 av K. O. Busck. Vid denna tid vinterföddes här 4 par oxar, 30 kor, 4—6 ungnöt, 3 hästar samt 10—12 får, för vilka sommarbetet var tillräckligt, 380 tld utmärkt skog. Till gården hörde Lagmansängen i Motala s:n, 26 tld och utj. Styra i socknen av samma namn, 15 tld åker och betesmark för 10 kor samt fiske i Motala ström. Tillh. 1852 inspektoren A. Rosendahl, 1872 brukspatr., d:r Karl Fredr. Bergstedt († 1903), därefter hans arvingar och 1910 K. A. Adamsson. Sålde 1916 för 67,500 kr. till G. A. Gustafsson, Sörby, Stjärnorps s:n.

Egendomen är belägen vid n. stranden av Boren och har manbyggnad i två

våningar. Densamma liksom alla ekonomibyggnader uppfördes omkr. 1870-talet. Arealen uppgavs vid denna tid till 280 tld, varav 80 tld åker och resten skog. — Avst. till Motala 1 mil.

Spång 1 m. med **Måsgren** $\frac{1}{4}$ m., tills. 625 h. Säges i början av 1700-talet köpts från släkten Lilljehöök till släkten von Gertten, varifrån gården kom till brukspatr. Joh. Karl Victorin. Tillhörde efter hans död 1828 hans döttrar samt vidare änkefru Wendla Altea Krist. Rosenblad, f. Victorin († härst. 1877), som fått egendomen i testamente efter system J. Victorin. Efter fru R:s död ärvdes den av sonen, k. sekreteraren Bernh. Victorin Rosenblad, som var ägare 1877—1880 efter att förut ha arrenderat egendomen från 1864. Tillh. därefter jägmästaren Henrik Frans Kr. Tegnér till 1894, därefter S. Hagström, Hultorp, 1910 och ännu Gust. M. Jacobsson.

Huvudbyggnaden är uppförd 1876 i villastil samt innehåller 17 rum med kök, terrass åt väster, veranda åt öster. Efter karta av 1871 är ar. 235 tld åker, 15 tld äng samt 950 tld skog och hagmark.

Stockhem 2 med **Telleberg** $\frac{1}{8}$ m., tills. 343 h. nära V. Stråken. Tillh. 1852 och 1884 löjtnanten Howard Grill, Bona, samt 1910 A. Lindroth.

Storberg, 1 m., 454 h., belägen nära Boren. Donerades till majoren Knut Svensson Ödla († 1652) och förunnades vid reduktionen för livstid åt hans son-hustru Mektild Ribbing. Har i senare tider länge tillhört släkten Bergenstråle, 1818 kapten Alexander B. († 1821), 1825 Liedgren, 1852 brukspatr., kornetten Karl Daniel Ol. Tisell († 1874) samt 1871 och ännu 1884 rusthållaren Joh. Aug. Sundström, g. m. Anna Matilda Hagelin, men 1905 hans arvingar och 1910 A. Sundström.

Stubba, Lia, $\frac{1}{4}$ m., 56 h., f. d. trumslagareboställe, sed. indraget, nu tillh. K. Andersson, Österskog. — **Vika,** $\frac{1}{2}$ m., 258 h. Reducerades från Kungsnorrbys, men H. Skytte tillbytte sig gården från kronan. Kom senare till Kvarn, dit det än hör. — **Åstorp** $\frac{1}{2}$ med **Kalorp** 1 m., 182 h. Åstorp inköptes till prästgård 1335. Kalorp gavs hit av hertiginnan Maria Elisabet 1618, då endast ett torpställe, men som senare blivit satt i mantal. Boställshuset uppfördes 1868.

Älgmyra, 3 med **Hästabäcken** $\frac{1}{8}$ m., tills. 525 h. Egendomen blev säteri år 1655 samt skall åren 1645—46 dels genom köp, dels genom donation kommit i landshövdingen Hans Strijks († 1653) ägo. Tillh. senare hans son, landshövdingen Gotth. Strijk († 1692) som säteri av 4 allodialhemman, »men han måste lösa en del för kronans anspråk för Ulvåsa gård». Ägdes därefter av hans änka Kristina Ribbing († 1705). Egendomen tyckes vid denna tid hava kallats Agelungra eller Amyra. Under 1700-talet kallades den Elmyra samt ägdes då av brukspatr. Markus Vester på Haddebo samt på 1750-talet av dennes arvingar gemensamt. I början av 1800-talet tillhörde egendomen ensamt brukspatr., bergmästaren Arwid Vester († 1774). Har senare tillhört släkten Victorin, av vilken brukspatr. P. H. Victorin var ägare på 1850-talet och sedan v. härads-hövdingen Karl H. Victorin samt efter hans död hans arvingar, av vilka J. C. Victorin sedermera blev ägare. Han försålde gården till sin svåger auditören Per Orre, som åter försålde den 1912 till Lars Vilhelm Langerud.

Övriga tillhörigheter: Ekholmen, Hälla mejeri, Kvarns kvarn och handelsbod, Litskvarns kvarn, ramsåg och verkstad, Lövsberg, Olivehults ångsåg och tegelbruk, d:o handelsbod, Skalleby ångsåg, Spångs ångsåg, Unnekulla såg, Villabyggnad å Tällebergs ägor m. fl.

6. Lönsås gränisar i n. till sjön Boren, i ö. till Brunneby och Klockrike, i s. till Fornåsa och i v. till Ekebyborna. Arealen: 1,932 h., varav 1,755 land. Socknen är belägen på sluttningen av den låga landthöjden emellan Motala ström och Svartån. Marken är dock på det hela taget

jämn. Rådande jordmänen är sandblandad med svartmylla. Socknen bevattnas endast av ett par små bäckar, som utfalla i Boren. Av landsvägar är den förnämst, som genom norra delen av socknen förenar Husbyfjöl med Motala och Vadstena. Med denna äro förenade tvenne vägar, varav den ena går i s. riktning till Fornåsa och den andra i

75. Lönsås kyrka.

so. till Klockrike. Från den förstnämnda av dessa utgår en mindre väg till kyrkan.

Lönsås omtalas såsom egen socken på 1300-talet. Kyrkoherde nämnes 1385. Den är sedan långt tillbaka annex till Fornåsa s:n. Ny reglering 1919 (se Fornåsa s:n). Kyrkan är till vissa delar mycket gammal men ombyggdes 1776, då den gamla kyrkan på n. sidan utvidgades och korskyrkan bortogs, varigenom den fick en längd av 20 och en bredd av 11 m. Utrymme finnes för 700 personer (fig. 75). Dörren till vapenhuset är järnbeslagen. Inredningen är enkel. Upplysningen kommer genom 7 rundb. fönster samt två mindre, det ena över läktaren och det andra över s. ingången. Sakristian är under läktaren. År 1869 undergick kyrkan en omfattande reparation. Altartavlan, som är målad av Per Hörberg 1804, föreställer Kristi korsfästelse. Predikstolen är från år 1666, men renoverades och äudrades något 1869. År målad i vitt, blått och guld. Orgelverket om 7 $\frac{1}{2}$ stämmor byggdes av Per Schörlin år 1789 för en kostnad av 183 rdr 16 sk. specie. Dopfunten är av trä, målad och förgylld. I koret ligga löjtn. Per Gyllenqvist († 1690) och hans fru Anna Köllman begravna, men varken deras gravsten eller vapen, som förr hängt i kyrkan, finnas numera. Före ombyggnaden

1776 skall, berättar sägnen, en »prins» eller »kung» vid namn Löndeväld, som uppbyggt kyrkan, legat begravnen under en sten i vapenhuset vid kyrkodörren. Ljuskronorna äro tre av mässing, varav en är skänkt 1690 av Per Gyllenqvist och hans maka.

Sedan år 1799 hänga ringklockorna i tornet. Å den större finnes ingen inskrift. Å den mindre läses: *Soli Deo Triuno Gloria Sempiterna*. När annangången rings att du mitt ljud får höra, Så laga att hos dig uppväcks andakts öra, Kom med sann ödmjukhet och bättring till det hus, Där GUD förkunnar nåd och tänder trones ljus, Så skall vid livets slut du trones anda få En evig salighet, den Kristus giva må! Nederst läses, att den på kyrkans och församlingens bekostnad är gjord större år 1754 m. m.

Före ovannämnda reparation beskrives kyrkan vara uppbyggd af huggen kalksten, med en längd af 19 från och med koret ned till tornmuren samt en bredd af 5,6 m. »Mellersta delen», säges det, »synes vara äldst och därefter den västra delen med tornet vara tillbyggd; men den östra delen eller koret med sakristian och den söder om uppbyggda nykyrkan äro senare uppmurade, vilket årtalet 1498, som ses uthugget å västra sidan om ingången uti dörrsten, och årtalet 1614 den 26 mars i östra sidan om ingången noggsamt giva tillkänna.» — Närmaste jvst. är Fornåsa 3,3 km.

Kring kyrkan skall förr, berättar sägnen, hava legat en stad. Sæve har under sin resa i Östergötland år 1861 härom upptecknat följande, berättadt av socknens dåvarande klockare: »Gammalt folk berättar, vilket man ock kan se av många tecken, att här vid kyrkan varit en stad, som i forntiden varit anlagd af kung Löndeväld. Så finner man ännu stenläggning efter gator på 5 till 6 tum djup under marken, i synnerhet på fjärdingsmansbostället, ö. och n. om kyrkan, sträckande sig ö. ut ända till Gillarpebacken. Staden låg rundt omkring kyrkan, men mest ö. om densamma. De omnämnda stenläggningarna äro så mycket märkligare, som ingen kullersten eljest finnes här i denna sandiga trakt. Fordom var det sjö på Hycklinge ägor, s. om kyrkan, där man hittat sporrar och annat krigsdon, samt uti Hycklinge kärr skeppsvrak och båtkölar. Där låg ock på kronojorden en skans, omgiven av en grav, som ännu heter Djupedal, där skepp gått fram, och räckte sjön den tiden allt ifrån Lönsås kyrka, förbi Skeppsås och Fornåsa ända bort till Älfvestads kyrka, där nu även allt är torrt och odladt land; och har vattnet då troligen n. ut hängt ihop med Born (Boren) och s. ut såsom nämndes gått till Skeppsås, där skeppen lågo under den höga åsen. och ända till Svartån. En by i Älfvestad, där den forna sjön började, heter ännu För-sjö. Så var Löndeväldsås stad i gamla dagar belägen. Sydost om Djupedal låg Kampen (nu åker) där man fordom kamperat (exercerat). Där voro två torg, av vilka det ena var »körktorget» ö. om kyrkan, däromkring de största byggnaderna lågo, samt slottet, varefter man för en tio år sedan fann vid källan en ekesyll av kungens brygg-hus, vilken var 20 alnar lång, 18 tum hög på kant och 14 tum tjock.

Det större torget låg på Gillarpebacken. Från kyrktorget gick stora kyrkogatan i ö. och v. åt slottet. Andra gator voro Murgatan, Dödkrypargatan, som var 12 alnar bred och gick utmed n. kyrkogårdsmuren, samt »Kör-sakta-gatan», vilken, lång, krokig och förmodligen farlig gick från kyrktorget i en rundel ned till sjön. Rudbrunnar (i Bondarp och Skene) funnos ock, därvid kungens ladugårdar voro, samt en stor hage, däri hans hästar gingo i bete, och ännu heter Kungshagen. Närmast v. om kyrkan funnos för omkring 40 år sedan lämningar efter tingshuset, som ännu står utsatt på Lönsås bys karta och därvid var galgbacken, som ännu heter så. Utom annat gods har man vid kyrkan ock hittat guldmynt. En tomt (till Skedvi), nu åker, heter Skrifvarehumpen. »Murlyekan» är nu en åker under Bondarp, och »mindre murlyekan», s. om kyrkan, kallas ock en åker under Lönsås frälsegård. — Kung Löndevåld byggde staden och dog där, varefter kung Valdemar I ägde den. Men Magnus Ladulås intog Löndevåldsås, brände och förstörde staden, varefter den blev en bondby, och bönderna i socknen fingo dela den förra stadens tomter och kronojordar.»

Folkmängden: 1750-talet över 440, 1790: 478, 1810: 509, 1850: 688, 1895: 619, 1910 och 1914: 606. — Kassor: fattigk. kr. 514: 25, De Reeska fonden kr. 150, Hultgrenska f. kr. 150, Göhleska fonderna kr. 1,500, Staalska f. kr. 400, Johannes Nilssons f. kr. 100. — Donationshemman: Nedra Bosgård $\frac{1}{4}$ m. — Folkskolan vid kyrkan 1 lär. med 50 barn; småskola ävenledes vid kyrkan. — Handlande: 2, handtverkare: 10.

Gårdar.

Blidkulla, $\frac{1}{4}$ m. Har fordom hört till Ulvåsa samt till senaste tid Lönsås församling men försålles 1916 för 10,000 kr. av O. Hansson till K. E. Karlsson. — **Bonnorp**, $1\frac{1}{2}$ m., 123 h. Nämnes 1375 (se Skedevärd här nedan). En del här köptes 1376 av Bo Jonsson från Bengt Filipsson. I en senare tid tillbytte sig kronan 1 m., som då var frälse, av Axel Lillie. Blev vid indelningsverkets ordnande anslaget till militieboställe, sedermera indraget och nu utarrenderadt. $\frac{1}{2}$ m. fr. tillbytte sig kronan av Gabriel B:son Oxenstjerna men köptes 1647 av landsh. Hans Strijk († 1653) och ägdes 1726 av överste von Dellvig, men tillh. senare bondesläkter. Ägdes 1884 av K. J. Larsson och barn, 1895 av Aug. Tollstedt, som 1913 sålde Bonnorp jämte i sambruk varande gårdar i Skedevärd och Snavlunda i Lönsås s:n till A. Carlsson, Gillorp, Fornåsa, för ett pris av 52,000 kr. — **Gillorp**, $\frac{1}{2}$ m., 31 h. Har antagligen tillh. släkten Strijk. Hörde 1825 under Ulvåsa. Tillh. 1884 och ännu N. G. Gustafsson. — **Hamra**, 1 m., 126 h. Atminstone en del här ägdes 1361 av Peter Otharsson. År 1384 och 1399 nämnes Otar i *Hambre* som fasteman. Har senare tillh. släkten Strijk, men övergått till bondesläkter. Tillh. på 1870-talet till hälften vardera J. Larsson, Studsberg, och Lars Aug. Petersson, 1895 den sistnämnde och K. J. Karlsson samt 1910 i sin helhet J. A. Johansson. — **Hyttlinge**, $3\frac{1}{4}$ m., 172 h. Har delvis tillh. släkten Strijk, delvis hört till Kungsnorby eller till släkterna Linderöth och Ulfspärre. Hade 1884 3 äg. Tillh. 1895 till $2\frac{1}{8}$ m. K. A. Andersson samt $1\frac{1}{8}$ m. K. J. Petersson och H. Vettermark samt 1910 A. L. Karlsson m. fl. tills. 4 äg. — **Karstorp**, $\frac{1}{2}$ m., 61 h. (se Skedevärd härnedan). Har senare tillh. bondesläkter, 1872 och 1895 K. J. A. Larsson samt 1910 fru H. Petersson, Fornåsa, m. fl. tills. 3 äg. — **Kårstad**,

2 m., 115 h. År 1382 sålde Sigge Brun (delad sköld med schackbräde i nedra fältet) bl. a. $\frac{1}{3}$ attung i *Karastad* till Vadstena kloster. Kårstads frälsegård donerades 1581 till en medlem av släkten Bielke, tillh. 1680 och 1700 släkten Soop, 1726 släkten Boije. Har delvis hört till Kungsnorrby. Har länge haft 7 ägare. — **Lillkitta**, $\frac{1}{2}$ m., 67 h. Tillh. 1686 Erik Oxenstierna, 1726 majoren G. H. Wolffelt och 1825 släkten von Roxendorff. Har senare tillh. bondesläkter. Ägdes tills. med Mårtorp 1872 och 1895 av N. F. Nilsson samt 1910 av K. F. Nilsson. — **Lönsås**, $\frac{3}{4}$ m. Har delvis hört till Kungsnorrby och delvis till släkten Strijk. $\frac{1}{4}$ m., förut kronofjärdingsmansboställe, försålles 1916 av Oskar Jakobsson till A. J. Nilsson; $\frac{1}{2}$ m. har 2 äg.: E. G. Vahlström och K. A. Nyström, Borg. — **Mårtorp**, $\frac{3}{8}$ m., 71 h. Tillh. lagm. Gerh. Strijk, Älgmyra, senare under 1700-talet hans måg översten Nils Kr. von Baumgarten, g. m. Beata Am. Strijk († 1733). Hörde på 1850-talet under Kölbäck, Skeppsås, (se Lillkitta). — **Olovstorp**, $\frac{1}{4}$ m., 39 h. Har länge haft 5 äg. — **Skedevild**, 3 m., 199 h. År 1375 bytte Sigrid Johansdotter (i sig. en med två vingar prydd hjälm i skölden) jord med Vadstena kloster och lämnade till detsamma mot 1 attung med tillhörande i Joarstorp i Svinstads s:n följande i *Skædhvi* belägna jorddelar: $1\frac{1}{2}$ attung i själva bolbyn och utanför denna $\frac{1}{2}$ attung i ett åkerfält, 2 »maal» i Daghlangom framför stora åkerfältet under *Bondathorp*, 1 attung i *Karathorpa* äng, $3\frac{1}{2}$ attung nära därinvid samt $1\frac{1}{2}$ attung skog. Det, som vid bytet översköt det verkliga värdet, skulle anses som gåva till klostret. År 1376 köpte Bo Jonsson en del här av Bengt Filipsson. En del av Skedevild har hört till Ulvåsa, en del till släkten Strijk. 1 m. har varit mönster-skrivareboställe och utarrenderadt, sedan det blivit indraget till statsverket; 2 m. ha länge haft 4, f. n. 5 äg. — **Snavlunda**, 2 m., 207 h. $1\frac{1}{6}$ m. hörde på 1850-talet till Tororp, Klockrike, och $\frac{5}{6}$ till bondesläkter. År 1884 hade Södergården 6 och Norrgården lika många ägare. F. n. hava båda gårdarna tills. 10 äg. — **Torpa, St.**, $\frac{1}{2}$ med **Torpa, Lia**, $\frac{3}{8}$ m., 63 h. Ägdes 1884 och 1895 av Klas Julius Andersson och 1910 av A. T. Larsson. — **Vålberga**, 1 m., 150 h., nära Boren. Har länge tillh. Ulvåsa, ännu 1825. Ägdes på 1870-talet av K. P. Larsson, 1884 av änkefru Larsson, 1910 av 4 äg. varav Henriette Eufros. Lilliecreutz, f. Kuylentstjerna. — **Äbbetorp**, 1 m., 93 h. En del jord härst. tillh. 1362 Jon Grabeen, som då överlät en viss del till sin son Sune. Nämnas vidare 1414. Ägdes på 1870-talet och ännu 1895 av And. Magn. Johansson samt 1910 tills. med 3 andra ägare av änkefru A. Johansson. — **Örstorp**, $1\frac{5}{8}$ m., 80 h. Av Örstorp var 1 m. 1898 försåldt militieboställe. Frälsegården har tillh. Lennart Torstenson, 1700 Katarina Falkenberg, 1726 och ännu 1825 Ulvåsa, 1880 inspektoren Nils Olovsson. Gården i sin helhet ägdes 1910 av K. P. Färdig och J. A. Askenberg.

Övriga tillhörigheter: Borensro, Hyttringe villa, Häradsmarken, Kampen, Krysshems utj., Lyckevallar, Murlyckan, Stenlyckans utj., Stenvik m. fl.

7. Skeppsås gränisar i n. till Fornåsa, i ö. till Älvestad, i s. till Normlösa samt i sv. och v. till Vallerstad och Varv. Arealen: 1,377 h., varav 1,369 land. Marken är jämn, ehuru här även finnas åsar, bestående av sand, klapper, svartmylla, kalksten och rödaktig skifferjord. Rådande jordmänen är lera. Vid gränsen till Normlösa förbiflyter Svartån med fall vid Vågforsen. I ö. är trakten sidländ, och här skall enligt sägen förr varit sjö, kring en bäck, som går s. ut genom ån till Älvestad. Av socknens vägar kommer den största från Vallerstad och delar sig strax innanför gränsen i två vägar, varav den ena går till Fornåsa och den andra förbi kyrkan till Älvestad. Vid kyrkan skäres

denna väg av en mindre, som till större delen genomstryker socknen från n. till s.

Skipsaas nämnes 1352 och som socken 1381, 1399, 1428 o. s. v. Med sitt annex Älvestad bildar socknen ett pastorat. Ny reglering är föreslagen 1919. Kyrkan, belägen å en höjd, synes varit helgad aposteln Jakob, vars bild varit målad i kroppsstorlek på kyrkans gamla dörr. Är uppbyggd av kalksten med två valvbågar i koret. Har sexkantig, spånad tornspira. Kyrkan tillbyggdes 1757 samt har undergått reparationer senast 1862—65 och till det yttre 1870. Längden är 17, bredden 5, med tillbyggnaden längd 6 och bredd 8, allt m., med utrymme för 250 personer. Sakristian, välvd med tegel, uppfördes 1748. Här finnes altarskåp med dörrar och bilder, dåligt nymålade. Altarprydnaden utgöres av ett träkors. Under taket i kyrkan finnes porträtt av en karolin. Två ljuskronor av mässing äro utan inskrift. Dopfunten är av trä. Ringklockorna hänga i klockstapel. År 1908 anhöll församlingen att få borttaga den gamla klockstapeln samt restaurera den av fasta gråstensmurar uppförda kyrkboden och som övervåning å denna anordna ett rum för klockorna. Detta arbete påbörjades 1912.

Å storklockan läses: En tibi Campana numquam denuncio vana Te vocat ad sanctam clangens campana cohortem. Anno 1624. Å den mindre, enl. inskrift gjuten och tillökt av C. A. Norling, Jönköping 1862, läses: *Salige äro de, som budet hålla och göra alltid rätt. Ps. 106 v. 3.*

I sakristian förvaras ett krucifix, en madonnabild, mässingljuskrona, 3 järnbeslagna kistor m. m.

Av fornlämningar härifrån omtalas en nu förkommen runsten vid kyrkan. Stenen säges varit femkantig, nästan sköldformad, i övra ändan bredare, i nedra avkantad. Det antages, att densamma blivit förbränd till kalk. Inskriften torde varit: Här ligger Brodde i Navestad och Gillög. Bedjom vårt fader vår, deras själ till ro och till välsignelse och för alla kristna själar. — På åsarna vid Alnäs och Broby m. fl. ställen finnas stensättningar och kummel. Under ett dylikt vid Broby har påträffats en kista med tak, allt sammansatt av kalkstenshällar. I densamma låg ett människoskelett. Vid Alnäs västergård undersöktes en grav år 1912. Gravkammaren och förrummet voro skilda åt av en kalkstenshäll, i vilken varit ett stort hål, varav dock endast $\frac{1}{4}$ var kvar. Fynd: lämningar av minst 20 obrända lik. I kistans jordfyllning har även begravts så sent som vid tiden omkring Kr. f. Här anträffades en stenyx, pilspetsar, skrapa av flinta, metkrok och synål av ben, sylar av ben m. m. Graven var så förvittrad, att dess bevarande icke ansågs möjligt. — Från Hindstorp omtalas bautastenar.

Folkmängden var o. 1750-talet o. 400, 1790: 360, 1830: 504, 1870: 568, 1895: 487, 1910: 443, 1914: 417. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 55,211: 41. fattigk. kr. 6,223: 90, Kvinslundafonden kr. 500, Vestlingska d:o kr. 500. fru Hilda Petterssons i Kvinslunda gåva kr. 100. — Folkskola med 16 barn vid kyrkan, dit även småskolan är förlagd. — Handtverkare: 3.

Gårdar.

Alnäs, $2\frac{1}{4}$ m., 71 h. *Alnæs* nämnes 1414. Skrevs under 1600-talet *Alenäs* och tillh. dels fru Magdalena Hägerstjerna († 1685), dels fru Märta von Scheiding, f. Ulfsparre, som var änka efter regementskvartermäst. v. S., dels av en Douglas, vilkens del tillbyttes kronan från fru Hedvig Mörner, en annan del senare från Gabr. Ribbing. Kom senare till bondesläkter. Har länge haft 3 äg. — **Berg**, 1 m., 45 h. Utbyttes till kronan från Lars Eldstjerna och Axel Lillie. Tillh. 1884 Öved Larsson, 1895 A. P. Petersson, Broby, och O. Larssons stärbhus samt 1910 K. M. Johansson och Klas Petersson, Broby. — **Broby**, $2\frac{3}{4}$ m., 151 h. Magnus Finne härstädes var 1384 fasteman. Tillh. under 1600-talet delvis Gudm. Kronkrans. Ägdes på 1870-talet och ännu 1895 ($1\frac{3}{4}$ m.) av Anders Pet. Petersson; 1 m. Storg. tillh. 1884 Klas Petersson, Vävinge, samt 1895 Emil Petersson. Hade ännu 1910 2 äg., varav Klas Petersson. — **Hindstorp** eller **Hedenstorp**, $1\frac{7}{8}$ m., 100 h. Tillh. delvis på 1600-talet biskopen Henning Skyttenhjelm och hans fru, f. Lindhjelm, samt vidare fru A. Månesköld, fru Magdalena Hägerstjerna, änka efter den av drott. Kristina adlade hovskräddaren och hovköpmannen Claude Hägerstjerna († 1682), samt senare hennes dotterson riksrådet Klas Ekeblad († 1737), även ägare till Mauritsberg m. m. Tillh. 1872 och 1884 K. E. Petersson, 1895 J. A. Peterssons stärbhus och 1910 änkefru A. Petersson, Kvinslunda, m. fl. tills. 3 äg. — **Kvinneby**, $1\frac{1}{2}$ m., 63 h. År 1874 tillh. $1\frac{13}{32}$ m. J. A. Petersson, 1895 hans stärbhus, då $\frac{3}{32}$ m. tillh. K. J. Ledin. Hade 1910 4 äg., varav änkefru A. Petersson, Kvinslunda.

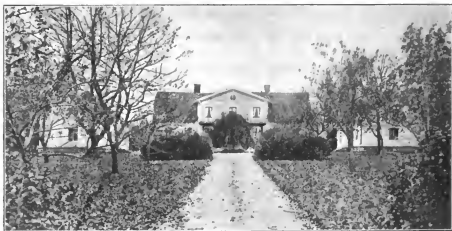
Kölbäck, $2\frac{1}{4}$ m., tills. med Kölbäck i Älvestads s:n 147 h. Vid räfste-ting år 1399 i Vadstena dömde riddaren Sten Bengtsson, konung Eriks domhavande, jämte Östergötlands underlagman och i närvaro av flera riksråd, att $2\frac{1}{2}$ attungar skattejord i *Kylobek*, vilka enligt fogdens i Östergötland Esbjörn Djäkens av nämnden styrkta käromål Vadstena kloster köpt av Jons hustru i Gasalöt och till förfång för kronan lagt under frälse, skulle såsom skatte återgå till Jons hustrus arvingar, vilka förklaras skyldiga att till klostret återbära köpesumman. Av Kölbäck är 2 m. sedan gammalt säteri, som k. Karl IX donerade år 1604 till sin marskalk Kristoffer von Scheiding, å vilken donation hans son, ståthållaren Fil. v. S. († 1646) erhöi k. Gustaf II Adolfs stadfästelse 1620. Egendomen tillhörde fortfarande von Scheidingska familjen och tillförsäkrades vid reduktionen en av dess medlemmar (Erik von S.?) för sin och sin makas livstid. Ägdes omkring 1760 av schäfern Reinhold F. Oldekop samt 1818 och ännu 1852 av löjtn. Karl Joh. Tisell. Tillhörde år 1860 samt ännu mot slutet av 1800-talet löjtnanten James Henry Sinclair, Lambohov, samt 1910 J. E. Karlsson. År 1916 försålde K. egendomen för 130,000 kr. till A. A. Nilsson från Skåne.

Gården är belägen vid Svartån, där fiske tillhör.

Låstad, $2\frac{3}{4}$ m., 99 h. År 1399 sålde Olov Dansson till Vadstena kloster den stora gården i *Ludhstatha*, utgörande $\frac{7}{4}$ attungar. Olov hade i sitt sigill 3 örnfötter satta 2 och 1 i sköld utan hjälm. År 1408 tilldömde häradsh. i Bobergs h:d Fikke van Vitzen Vadstena kloster en gård härstädes som Jon Dansson innehaft. Under 1600-talet utbyttes gårdar här från Axel Lillie, Karl Bonde och Krist. Gyllenstjerna. Har i senare tid varit uppdeladt på ända till 14 äg., f. n. 10.

Navestad, $2\frac{3}{4}$ m., 121 h. Tillh. i slutet av 1600- och början av 1700-talet dels majoren Lencks arvingar, 1726 Gabriel Ribbing, dels 1686 Evert Horn, 1700 Lars Sparre, 1726 Klas Bonde, dels Johan H:son Törner, vilken del utbyttes av hans änka Märta Silfversparre; $\frac{1}{2}$ m. hörde länge till Ljung. Har i senare tid haft 7, f. n. 8 äg. — **Rimstad**, $2\frac{1}{2}$ m., 183 h. Tillh. 1818 ($1\frac{5}{8}$ m.) översten Pontus Reutersvärd, 1825 häradshövdingen A. Duberg, 1852 Waller-

stedt och 1871 J. A. Pettersson, under det $\frac{1}{2}$ m. hade annan ägare. J. A. Pettersson blev emellertid snart och var ännu 1893 ensam äg. Egendomen är efter hans död i hans stärbhus ägo (fig. 76). — **Skeppsås**, 1 m., prästgård, 43 h., med bostad uppförd 1851. — **Träda**, 1 m., 75 h. Hemming i *Trædha* nämnes som fasteman 1384. Träda, $\frac{1}{2}$ m., tillhörde länge och än i slutet av 1800-talet Kölbäck, under det $\frac{1}{2}$ m. tillh. bondesläkter. Har nu 3 äg. — **Vävinge**, $4\frac{1}{2}$ m., 187 h. Katarina och Kristina Ingolvsdöttrar skänkte 1381 såsom själavgift för Johan Ingolvsson och Dan Johansson ett gods *Væfringe* till Askaby kloster. Vid räfsteting med Bobergs härad i Vadstena 1399 satt Störkar eller Stykar i *Wæfringe* som nämndeman. Senare har 1 m. varit fänriksboställe vid 1:a livgr.-regt men försäldt efter indragningen som militieboställe. Det övriga, $3\frac{1}{2}$ m., tillh. delvis 1686 fru Katarina v. Scheiding och Kristina Gyllenstjerna; en del tillh. Ebba Banér, 1726 Gabr. Ribbing; en del utbyttes av översten Klas Kugelhjelm († 1681) änka Katarina Grijs; en del emottog Gust. Koskull i vederlag. Har

76. Rimstad.

senare tillh. bondesläkter. Hade 1895 6 äg., då J. A. Petterssons stärbhus ägde $\frac{1}{2}$ m. Av de nuv. 6 äg. nämnas G. Andersson och J. Anderssons stärbhus. — **Åbborp**, $\frac{1}{2}$ m., 58 h. Har förr hört till Rob. Douglas och utbytt av hans hustru Hedv. Mörner. Har länge haft 3 äg.

Övriga tillhörigheter: Naverstads utj., Snickarehem, Vågforsens kvarn, Ången m. fl.

8. **Vallerstad** gränsar i no. till Skeppsås, i ö. till Normlösa, i s. till Allhelgona och Järstad med Skenaån som gräns, i v. till Styra och i nv. till Varv. Arealen: 2,216 h., varav 2,206 land. Marken är i allmänhet jämn. Rådande jordmänen är sandblandad lera. Tvenne mindre bäckar genomrinna socknen. Genom socknens v. hörn går landsvägen emellan Motala och Skänninge. I sv. riktning går en väg, som kommer från Fornåsa.

Walderstadha nämnes under 1300-talet. År 1328 omtalas Nicolaus som »rector ecclesiae». I kyrkligt hänseende bildar socknen med Järstad som annex ett pastorat. Ny reglering föreslagen 1920, enl. vilken komministraturen indragas. Komministertjänsten är vakanssatt enl.

k. brev av 1903. Kyrkan (fig. 77) är av tegelsten och uppförd 1833, ehuru föreslagen redan 1780. I tornmuren finnes en sten, å vilken läses: *Anyo uppbyggd under Karl XIV Johans XIV och XV regeringsår.* Kyrkan är spånbetäckt. Har 2 värmeugnar samt sittplatser för 550 personer. Altartavlan, målad av M. E. Vinge, framställer Kristi förklaring. Apendiet är skänkt av fru Maria Egnell, Stockholm. Orgelverket om 11 st. är förfärdigadt 1840 av organisten Ahlstrand samt renoveradt 1864 och 1887. Ljuskronorna av mässing äro 3 utan in-

77. Vallerstads kyrka.

skrifter. Dopskålen är av mässing. Porträtt i olja finnes av prostén, f. mag. Gust. Fredr. Lindmark, kyrkoh. här 1824, ävensom ett rökelsekärl.

Ringklockorna hängde till år 1737 i trästapel, men förflyttades då till gamla kyrkans torn, som var försett med spånad spets.

Storklockan är enligt inskrift från 1844 och gjuten i Jönköping av N. A. Rönnblom. Å densamma läses: När mitt ljud ditt öra rör, Skynda dig till Herrans hus, Där man Herrans sanning hör Och upplyses av dess ljus. Helgedagen fira så, Att du Herrans nåd kan få. Å den mindre, ursprungligen gjuten 1636 men omgjuten 1809 på föranstaltande av dåvarande kyrkoföreståndarna, läses: Guds folk, kom skynda till Guds hus! När du mitt kallande får höra, Låt där Guds ord och sanningsljus Ditt hjärta till förbättring röra. Lover I folk vår Gud, låter hans lov vidt hördt varda. Ps. 66. v. 8.

Gamla altarskåpet med dörrar och 16 bilder i två rader förvaras i tornet. I kyrkoarkivet finnes ett äldre krucifix samt 3 värjor, varav åtminstone en säges tillhört en Andreas Pilträd († 1747), som under Karl XII:s tid tjänade sig upp från ryttare till, som det berättas, rytt-

mästare. Som ryttare tjänade han för Hassla, där alla efterträdare enligt hans önskan skulle bära hans namn. Detta skulle fortgått, ända till dess den siste grenadjären antogs, som erhöll namnet Hall. Så berättas det i bygden. — Avst. till Skänninge är 5 km.

Den gamla kyrkan var dels av gråsten, dels av huggen kalksten. Ny predikstol, med de 4 evangelisternas bilder målade, uppsattes 1693. Orgelverket om 7 st. var byggt av Björling men fullbordades av Lagergren 1746. I denna kyrka funnos 4 epitafier, det äldsta från 1625 men i övrigt med redan i början av 1800-talet oläslig inskrift. De andra voro över kyrkoh. Dan. Israelsson Salander († 1700) och hans maka Abigail Röding, Kristina Johansd:r Holm, som var gift först med Joh. Vallerius († 1653) och sedan med Joh. Laurenius († 1672), båda kyrkoherdar här, samt över prostén Petrus Rosinius († 1734). Detta sistnämnda epitafium framställde i bildhuggeriarbete en likkista, å vilken en präst var sittande, omgiven av två änglar, som över prästens huvud höllo en lagerkrans. Överst stod döden med sin lie. Prästen framställdes med grått hår, svarta ögon och blått skägg. Här fanns även porträtt av kornetten Johan Hansson Vallerstedt († 1710). Härifrån omtalas därjämte två gravstenar, den ena över kyrkoh. här Olaus Håkansson Skenningensis († 1625) och den andra över smeden Anders Nilsson, vars son Peder blev generalmajor, krigsråd och adlad med namnet Linde-roth († 1673). Då denna kyrka nedtogs, säges det, höll murbruket fogarna tillsammans, under det stenarna ginga sönder.

Av fornlämningar omtalas en länge förkommen runsten, förr i sakristiemuren eller kyrkoporten. Inskriften anvisade enl. äldre uppgift, att Holve gjorde detta minnesmärke efter farbrodern Jarl och brodern Åskil. Stenen förkom vid nya kyrkans uppförande. Av folk, som voro med vid nämnda nybyggnad, har uppgivits, att stenen blivit använd som bindesten över s. kyrkodörren. En åttondelsmil no. om kyrkan sträcker sig i n. och s. en bred ås, kallad Lundsbacke, å vilken finnes en mängd större rundlar, stensatta griftekullar, randvårdare och stenstoder. Vid grävningar har man funnit lerkrukor och stenredskap. Från nämnda ås ser man förutom Linköpings domkyrka 16 å 18 andra kyrkor ävensom Omberg. »Lundsgubben» och hans fru äro tvenne rå, som enligt folktron här emellanåt låta se och höra av sig. Stensättningar finnas även på den s. k. Korsbacken nära Hassla by, å den s. k. Lindekullen nära Narveryd, vid Götevi och Häljorp m. fl. Under 1400-talet fanns här ett St: Larsgille, och från 1448 finnes ett pergamentbrev, enligt vilket nämnda gille ämnade bygga sig en gillestuga, varjämte gillesbröderna göras delaktiga av alla Skänninge nunnors goda gärningar, varemot varje gillesbroder åtager sig att årligen till klostet lämna ett lass timmer. — Under pesten från november 1710 till februari 1712 dogo här 60 personer.

Folkmängden var på 1750-talet: 560, 1790: 597, 1850: 796, 1870: 863, 1910: 680 och 1914: 670. — Kassor år 1910: kyrkok. kr. 1,294: 46, fattigk.

kr. 946:72, Lovisa Anderssons fond kr. 8,000, Andreska f. kr. 6,100, Jakobssonska f. kr. 500. Härmed avses antagligen den av hemmansäg. Jakob Persson på 1860-talet givna donationen å 500 kr. till förmån för flitiga skolbarn. — Årlig ränta av den av generalkonsul Letterstedt till vetenskapsakademien donerade fond utgår med 300 kr. — Folkskolan vid Fridensborg har 1 lär. med 54 barn. Där är även småskolan för-lagd. — Handlande 2 och handtverkare 11.

Gårdar.

Bjuggarp, 1 m., 34 h. Ingegärd Nilsdotter, Nils Håkansson (i sig. en båt med en stjärna å vardera stammen och en dylik båt å hjälmen samt en omskrift, som visar, att han var militär) och Katarina Håkansson (med liknande sigill men utan hjälm) stadfästade 1397 avlidna hustru Katarina Nilsdotters till Vadstena kloster gjorda gåva av följande fastigheter: 6 attungar i *Götau*, som i givarinnans tid räntat 24 tönns och 3 mark pgr, samt *Svenathorp* och *Biuggathorp*, lydande under Götau och räntande 4 tönns och $\frac{1}{2}$ mark pgr, 6 attungar i *Hasla*, räntande 24 tönns och 3 mark pgr, och $6\frac{3}{4}$ attungar i *Narwarö*, av vilka *Landgielhit* utgjorde 27 tönns samt 3 mark och 3 öre pgr. Har i senare tider länge tillh. bondesläkter. Tillh. 1884 Gust. Nilssons arvingar, 1895 och 1910 F. A. Gustafsson. — **Blidkulla**, $\frac{1}{8}$ m., 51 h. Köptes 1646 av generalmaj. Peder Linderöth såsom avhyst under Sörby i Varvs s:n, till vilket säteri gården hörde ännu under förra delen av 1800-talet. Tillh. 1884 Alfr. och Aug. Samuelsson, Tängneby, 1895 häradshövdingen O. E. Vijkmark, 1910 P. A. Andersson samt såldes 1915 av J. Jonsson till K. T. Andersson, Räcklunda. — **Götväld**, $3\frac{1}{2}$ m., 304 h. Tillh. Vadstena kloster (se Bjuggarp). Nämnas 1408, då Nisse härstädes var fasteman. Släkten Leijonhufvud hade här gårdar intill reduktionen. Har senare tillh. bondesläkter. Tillh. 1872 inspektoren Jakob Reinh. Charleville ($\frac{1}{3}$ m. skatteg.) och E. Alb. Jakobsson ($\frac{3}{4}$ m. sk. o. Hovslagareg.). Det övriga av bönder. År 1884 tillh. $1\frac{1}{2}$ m. E. Alb. Jakobsson, 1895 K. J. Karlsson; det övriga 4 äg. och 1910 N. V. Anderssons stärbhus m. fl., tills. 5 äg. — **Hassla**, *Lia* 1 och **Hassla**, *St.* 7 m., tills. 540 h. Fogden i Södermanland Sten Bosson gav 1386 till Vadstena kloster såsom själaavgift för sig, sin hustru, sina föräldrar samt Karl Kraka 1 att. jord i *Hasla* (se vidare Bjuggarp). Störkar i *Haslom* var 1408 fasteman. Släkten Leijonhufvud hade här andel intill reduktionen. Hassla frälse ägdes 1686 delvis av k. rådet Erik Lindsköld, delvis av Lindhjelm, Lillie och Karl Persson. På 1690-talet och början av 1700-talet tillh. 2 gårdar Lindskölds änka Elisabeth Kronström († 1718). Ägdes senare av bondesläkter. Tillh. 1872 A. P. Petersson ($2\frac{1}{2}$ m.) m. fl. År 1884 hade gårdarna 13 äg., 1895 tillh. 1 m. K. E. Holmgren, $1\frac{1}{2}$ A. P. Peterssons stärbhus, 1 Fr. L. Andersson, $1\frac{1}{12}$ Hj. Th. Jakobsson och $3\frac{5}{12}$ 8 äg. År 1910 hade *Lia* H. 3 äg. samt *St.* d:o 19 äg., varav F. L. Andersson, H. T. Jakobsson m. fl. — **Häljorp**, $1\frac{1}{2}$ m., 110 h.; $\frac{1}{2}$ m. f. d. underofficersboställe. Försåldt efter indragningen av staten. Tills. ha gårdarna 3 äg. — **Ljungstorp**, $\frac{1}{2}$ m., 25 h. Tillh. 1884 4, men senare 2 äg. — **Melstad**, 4 m., 272 h. Frälseg. tillh. 1686 och 1700 fru Margareta Ankarfjäll, f. Lindeberg († 1703), till Åsandby, V. Ny s:n, dit denna gård även senare hörde. Andra gårdar reducerades. Har i senare tid tillh. bondesläkter. År 1872 tillh. $1\frac{1}{8}$ m. A. P. Johansson; 1 m. Stora Melstad har varit militieboställe, senare indraget till staten och utarrenderadt. År 1884 hade 3 m. 8 äg., 1895 7 äg., därav K. J. Karlsson, Götevid och And. P. Svensson samt 1910 4 äg., därav K. J. Karlsson. — **Navestad**, $\frac{1}{2}$ m., 26 h. Har länge haft 2 äg. — **Narveryd**, 7 m., 312 h. *Naruarhö* omtalas i Holger Ulfssons testamente år 1307. År 1330 pantsatte

Karl Tukesson sin gård i *Narvarör* för 80 mark pgr, som han lånat av prefekten i Skänninge Birger, guldsmeden Avold och Hinze (Henrik) Röfvere med villkor, att om lånet icke blivit återbetaladt vid midfastan 1332, panten skulle tillfalla dem mot erläggande av ytterligare 40 mark pgr. Borgaren i Skänninge Birger Magnusson upplät år 1347 till nunnorna i S:t Martins kloster i nämnda stad bl. a. sina gods i *Narvarö* i Vibyskumstens s:n (nuv. Viby s:n, till vilken Narveryd då räknades). Något senare s. å. giver biskop Peter i Linköping intyg å, att han hört nämnda borgare yttra, att han lagligen upplåtit detta m. fl. gods till klostret i fråga såsom avbetalning å de 100 mark lödigt silver, han för sina brott blivit av konungen dömd att erlægga. Men Birger synes därmed icke avhändt sig allt, vad han här ägde, ty år 1347 upplät han ytterligare åt samma systerkloster sina gods här m. m. för 610 mark pgr, som han var klostret skyldig. Birgers sigill innehåller ett bomärke. År 1352 sålde Anund Hemmingsson (med sköld och hjälm i sig.) till Johannes Ekesson (sköld och hjälm i sig.) för 8 mark sv. pgr fastigheter i *Narvarö*, vilka han i arv bekommit efter sin fader Nikolaus Krok. Något senare s. å. sålde denne Johannes till Anund Hemmingsson $1\frac{1}{2}$ attung i *Narvarö* by. Måhända detta senare brev endast visar en återgång av det föregående köpet. I det fastebrev, som i december s. å. utfärdades rörande detta köp, framhålles, att därvid förfarits i enlighet med nya lagens stadgande. Mot slutet av året sålde samma Johannes Ekesson till samme Anund Hemmingsson ännu $\frac{1}{8}$ i en attung jord härstädes. År 1374 skänkte riddaren Sten Bengtsson och Katarina Holmgersdotter (tillbakaseende ulv i sköld utan hjälm) till det under byggnad varande klostret i Vadstena sitt gods *Narvarö*, och år 1380 sålde Magnus Hemmingsson, byaman i Skänninge, en attung jord härstädes till Heyne van Vitzen, som samma dag ingav med ett barn till Skänninge nunnekloster en attung jord i *Narvarö*. Denna attung jord gav emellertid anledning till en räfstetingsdom år 1397, enl. vilken sistn. kloster frändömdes densamma, enär jorden enl. nämndens intyg blivit »undan skat» såld och dömdes i sammanhang därmed Magnus Kraka skyldig att inom ett år till klostret utbetala köpeskillingen för nämnda attung, vilken »Hena van Fizen» köpt av Magnus och därefter med sin dotter Greta ingivit till klostret. Genom en gåva 1397 skänktes en stor del här till Vadstena kloster (se Bjuggarp här-ovan). Nyssnämnda räfstetingsdom upptogs emellertid till ny behandling vid räfsteting år 1399 och dömdes då, att en attung skattejord i *Narvarö*, vilken, enl. fogdens i Östergötland Esbjörn Djäkens av nämnden styrkta käromål, till förfång för kronan kommit under Skänninge nunnekloster i frälse, skulle såsom skatte återgå till borgaren i Skänninge Magnus Kraka, och att Heyne van Vitzen, som av Magnus Kraka köpt och med en jungfru till nämnda kloster ingivit nämnda attung, skulle lämna klostret vederlag. År 1402 intygade borgaren Magnus Hemmingsson, »kallad Kraaka», att han av Skänninge kloster erhållit tillökning å försäljningssumman för den gård i *Narvarö*, som han till underpris sålt till »erlikom dandemanne» Heyne van Vitzen, enär priorissan i klostret icke ville, att Magnus skulle lida någon skada. År 1408 nämnes Torgils i *Narvarö* som fasteman. Sedermera är på lång tid icke något känt om gårdarna här, men åtminstone en del återgick till kronan genom Västerås recess. Vid indelningsverkets inrättande blev $\frac{3}{4}$ m. anslaget till militieboställe och var Narveryd, såsom det nu länge kallats, i början av 1800-talet anslaget till boställe åt en andre korpral vid ett av östgötaregementena. Huru fördelaktigt det kunde vara att vid den tiden tjäna som korpral, framgår av, att nämnda $\frac{3}{4}$ m. vid denna tid hade 20 tunnl. öppen jord, 10 lass hö samt födde 3 hästar, 8 boskaps-kreatur och 8 får. Bostället blev sedermera indraget och utarrenderadt av staten. En gård tillhörde under 1600-talet Hans Strijk men reducerades; en annan innehade Lars Andersson Palmqvist som säteri. Här länge tillh. bondesläkter. År 1895 hade $6\frac{1}{4}$ m. 7 och f. n. 5 äg., varav 1910 G. A. Andersson-Olsson.

Stagelstorp, 1 m., 41 h., varav $\frac{1}{8}$ m. säteri. Redan under 1600-talet och ännu omkr. 1900 var Stagelstorp avhyst under Klakeborg i Järstads s:n. Tillh. 1910 K. A. Gustafsson.

Wallerstad, 5 m., 313 h. och 1 m. kyrkoherdeboställe 159 h. Riddaren Karl Näskonungsson pantsatte 1336 två attungar här för 116 mark pgr till sin släkting Holmger Puke samt lovar att giva Holmger eller hans arvingar en mark spannmål, antingen panten återlöses eller ej. *Valderstadha* nämnes 1357. År 1397 dömdes vid råfsteting herr Erik Niclissson skyldig att till Skänninge nunnekloster återgiva bl. a. 2 attungar i *Wallerstadh*, vilka han enl. nämndens vittnesmål olagligen tillägnat sig. Intill reduktionen hade släkten Leijonhufvud del härstädes. En del ägdes under 1600-talet och ännu åtminstone 1726 till Klakeborg. En gård tillh. O. Mörner. Har sedan tillh. bondesläkter. Ägdes 1884 av E. Alb. Jakobsson ($3\frac{3}{4}$ m.) samt 2 äg. ($1\frac{1}{4}$ m.), 1895 av A. V. Lundqvists stärbhus samt 5 m. 1910 av Gust. T. Samuelsson m. fl., tills. 3 äg.

Övriga tillhörigheter: Götevid, Kärr, Litorp, Astorps utj. m. fl.

9. Älvestad gränsar i n. till Klockrike, i ö. till Klockrike och Västerlösa, från sistnämnda socken skild genom Svartån, i so. och s. till Västerlösa och Normlösa, varifrån Svartån skiljer, och i v. till Skeppsås och Fornåsa. Areal: 2,054 h., varav 2,026 land. Marken är i det hela en slätt, på ett och annat ställe avbruten av upphöjda sandåsar. Rådande jordmån är lera, men det finnes även sand och svartmylla. Svartån följer sö. och s. gränsen. Föröfrigt finnas inom socknen endast några från Svartån gående åar. — Av vägar är den från Skänninge kommande stora landsvägen den största. Från densamma utgå flera mindre vägar.

Aeluestadir nämnes såsom gård redan år 1300 samt finnes därefter ofta nämnd med namnen *Aelustadha* år 1313, *Elueste* 1334 och 1338 m. fl. Socknen är annex till Skeppsås. Ny reglering föreslagen 1919, då komministraturen är ämnad att indragas. Kyrkan, som är belägen å en höjd, är mycket gammal och av sten. Yttertaget är belagd med tegel. Längden är 20 och bredden 10 m., sedan kyrkan 1756 blivit utvidgad och tillbyggd på det sätt, att n. sidomuren och ö. gaveln nedbrötos. Nämnda årtal återfinnes å ö. gaveln. Hon rymmer 300 personer och uppvärmes med järnkamin. År 1868 blev kyrkan till det inre renoverad i modern stil. Altartavlan, som är hitskänkt år 1779 av generallöjtn. Karl Gust. v. Roxendorff och hans maka Hedv. Fredr. De Geer framställer i sex fält: Maria bebådelse, nattvarden, korsbärningen, korsfästelsen, Jesu begravning och uppståndelse. Härunder finnas givarnas vapen, emellan vilka läses: Herrens tempel till prydnad given av etc. — Dessutom hänger ett äldre altarskåp, som i välsnidade bilder och ornament framställer Kristus med de visa och fåvitska jungfrurna. Predikstolen, skänkt av familjen von Roxendorff, har i senare tid blivit reparerad och rikt förgylld, på bekostnad av församlingens pastor, prosten Klas Vestling. — Orgelverket om 10 st. är byggdt av Wistenius. Dopfunten är av mässing. Prydliga ljusstakar av malm förvaras i sakristian, där även förvaras en del av den gamla predikstolen och 3 äldre värjor. — Två huvudbaner finnas i kyrkan, det ena över »översten av adelskavalleriet Klas Niethoff till Börringe», f. 12 maj 1609 † d. 17 april

1681; det andra över överstelöjtn. vid kavalleriet Hans Henr. Niethoff f. 3 sept. 1652 † d. 17 febr. 1692. Därtill finnes en minnesvård över församlingens komminister Petrus Rosinius, f. i Wallerstad 1713 † i Försjö 1772. Av de fyra kronor, som hänga i taket, är en glaskrona hitskänkt av en av generallöjtn. von Roxendorffs söner, en malkrona av Eva Karin Kjellander samt en d:o av kvartermästaren Nils Bröms' änka, Elisabeth Svan. Den fjärde kronan är en bronserad träkrona. Under koret finnes familjen von Roxendorffs grav, vilken igenmurades år 1863, då majoren Karl Gust. v. Roxendorffs änka Kristina Elisab. Gyllencreutz där begravdes.

Ringklockorna hänga i tornet. Å storklockan, omgjuten i Norrköping av L. Öhman år 1818, läses: Kristen! då mitt klara ljud Tränger till ditt öra. Kom att lova Herran Gud, Låt Hans ord dig röra. När jag ock förkunna får Någon här avliden, Vet att tänka på din bår. Akta nådetiden. Om jag bådär vådeldsbrand Uti någon hydda, Hasta med en hjälpsam hand Nästans gods att skydda. Å den mindre klockan, gjuten i Stockholm av J. Meyer 1674, läses: *Gloria in excelsis Deo et in terra pax.*

Under 1700-talet var ett rum i tornet användt som sakristia. — Avst. till moderkyrkan 3,5 km., till Skänninge 16 km. och till Linköping 30 km.

Av fornlämningar nämnas två runstenar. Den ena av dessa är förkommen men begagnades som golv i det på kyrkans s. sida belägna. för länge sedan nedrivna vapenhuset. Av inskriften är bekant: Götar och hans bröder Gud hjälpe hans själ. Den andra är i senare tid upprest vid Örvad på samma plats, där den anträffades. Å stenen, som är av granit, läses: Rolf reste denna sten efter sin son Torsten. Förövrigt märkas inom socknen en mängd ättekullar och stensättningar, såsom vid den s. k. Ebbehögen å Tängneby ägor. Här finnes även en meterhög bautasten. Säggen förmäler, att en mängd folk, som under 1700-talet dött av pesten, här skulle blivit begravna. Ättekullar och stensättningar från forntiden finnas även vid Börringe, Vittorp, Försjö komministerboställe och Prästtorp. Vid Örvad finnas även ättekullar, och vid Örvads sörgård har man hittat lerurnor, fyllda med brända ben, hopböjda svärd m. m. Vid Börringe hittades år 1825 vid dikesgrävning en liten ring samt åtskilliga anglosachsiska och danska mynt från k. Knut den stores tid, allt av silver. Av fyndet bortsålades genast 18 lod men 7 lod blevo av konungens befallningshavande ertappade hos hittaren och år 1829 insända till Antikvitetsarkivet.

Folkmängden var på 1750-talet: 550, 1790: 604, 1810: 711, 1850: 885, 1910: 781, 1914: 728. Kassor år 1910: C. E. Vedins fond kr. 14,403: 12. E. G. Vedins d:o kr. 15,290: 54. Donationshemman $\frac{1}{8}$ m. Försjö. — Folkskolan vid kyrkan har 1 lär. och 36 barn samt 1 l:a. Småskolan är även vid kyrkan. En gemensam flickskola för Skeppsås och Älvestad grundades omkring 1860 genom donation av avlidne löjtn. Karl Joh. Tisell på Kölbäck, men blev först 1866 församlingens tillhörighet. Emel-

lertid anhöllo församlingarna, att donationens avkastning fick användas för undervisningskurser i huslig ekonomi och slöjd för flickor, även, om medlen befunnos tillräckliga, till ett för kvinnlig ungdom lämpligt skolbibliotek, vilket k. maj:t biföll år 1913. — Inom socknen finnes tillgång på kalksten. — Handlande: 4, handtverkare: 12.

Gårdar.

Amnada, $2\frac{1}{2}$ m., 73 h. Holmger Övidsson i *Ampnadha* nämnes 1395 som sigillvittne och 1399, 1400 och 1408 som nämndeman. Under 1600-talet hade referendarien Lars Persson Amnada med säterifrihet. Har senare tillh. bonde-släkter, 1884 voro här 7, 1895 10 och 1910 8 äg., därav J. G. Gustafsson. — **Börringe**, 4 m., 304 h. En gård Eneby i *Buringi* omnämnes 1307 och kan möjligen härmed menas en gård härstädes. År 1336 erkänner sig Joh. Siggesson vara skyldig Anders Ragvaldsson och Arvid Sunesson för $\frac{1}{2}$ attung i *Byrringe* 24 mark pgr. Säteriet, 2 m., donerades 1649 till löjtn., sedermera översten Klas Niethoff. Vid reduktionen fingo hans arvingar behålla egendomen för livstid. Tillhörde därefter kapt. Ernst Kristoffer Wendel, som sålde den till kapt. Gust. Silfverlås' änka, Hedvig Niethoff. Genom köp blev därefter brukspatr. Karl Eklund först och därefter på 1750-talet kornetten Sandberg ägare. I början av 1800-talet innehades Börringe säteri av regementsskrivaren Samuel Rudin och omkring 1818 av hans arvingar. På 1850-talet tillhörde säteriet med $\frac{1}{2}$ m. sk. sekreteraren O. Pettersson samt 1866 Anders Nilsson i Torpa samt på 1870- och 80-talen, tills. $3\frac{1}{2}$ m., v. häradshövdingen E. M. Andersson, 1895, fortf. $3\frac{1}{2}$ m., And. Aug. Andersson. — Börringe, 1 m. fr., tillh. 1686 fru Hel. Drake, 1726 Silfverlås, 1825 Karlshov, 1852 E. G. Vedin och kom senare till säteriet. $\frac{1}{2}$ m. sk. hörde på 1850-talet till Kölbäck i Skeppsås. Ägdes 1884 av Anders Magnus Larsson, 1895 av 2 äg. Gårdarna tillh. 1910 K. O. Törnquist m. fl., tills. 3 äg. — **Försjö**, 2 m., 167 h. År 1323 upplät Bengt Bosson genom byte 2 attungar jord i *Yresjö*, som gårdens namn då skrevs, till sin son Magnus. Vid ett jordaskifte år 1384 gav Vadstena kloster Helge i Starby den attung jord i *Fyrisö* som »sudher meer ligger i klostersins æghodeel», med villkor att klostret skulle behålla den därstädes av dess landbo bebodda stugan och Helge bekomma två längre ned i gården belägna stugor, varefter de övriga byggnaderna skulle delas lika emellan de skiftande. Försjö har delvis innehafts av Zakarias Rehnberg, landsh. Hans Strijk och översten Hans Garfwe, Gärstorp, men reducerades. År 1734 blev 1 m. komministerboställe genom byte mot $\frac{1}{2}$ m. S. Tängneby. Försjö, 1 m. sk., var redan 1852 i bondehänder, tillh. 1884 och ännu 5 äg. — **Hälleberga**, $2\frac{1}{2}$ m., 132 h. Kallas måhända ursprungligen *Hirdaberg*. Tillh. 1850 Anders Larsson, 1852 och 1872 A. P. Andersson, 1884 nämndemannen And. P. Andersson, 1910 hans stärbhus och P. D. Leander.

Karlshov, $5\frac{1}{8}$ m., 455 h., som förr hetat Kyliä och sedan Kölja. I sitt testamente av 1369 gav fru Katarina Magnusdotter, gift med riddaren Lynivard Haraldsson, bl. a. fastigheten *Kyliä* till den minsta prebendan vid Linköpings domkyrka. Av övriga donationer framgår, att hon disponerade stor förmögenhet. »Kon. Albrekts ämbetsman», Bo Jonsson (Grip el. Griphuvud), inför vilken ärkedjåknen i Linköping företett brev ang. detta testamente, förbjöd 1371 en och var att befatta sig med detta gods, förrän testamentet blivit vederbörligen granskadt inför konungen och rådet eller Bo Jonsson. År 1399 satt Bengt i Kyliä i nämnden vid råfstetinget i Vadstena. Denna egendom har från äldre tider kallats Riddaregården. Å ägorna finnes en äng ännu benämnd Riddarängen. År 1636 ägdes säteriet av jungfru Susanna Frenseyn samt 1686 av riksantikvarien Johan Hadorphius, vid vilken tid egendomen ännu kallades Kölja,

vid hans död 1693 och ännu 1700 av hans änka Elisabeth Dalina. År 1726 tillhörde egendomen kaptenen Johan Baltzar v. Roxendorffs änka Mätta Braun samt på 1750-talet hennes son, generallöjtn. Karl Gust. von Roxendorff († härst. 1784). Under hans tid blev egendomen så förbättrad, att utsädet steg från 18 till 40 tunnor och hötillgången vid medelmåttig årsväxt från 60 till 650 à 700 lass. Vid denna tid hörde hit tillräckligt mulbete och skog, fiske i Svartån, flera stora ruddammar, $12\frac{3}{4}$ underlydande bondehemman, åtskilliga skattelägenheter, utjordar, ängar, skattemjölkvärn och 22 dagsverkstorp. Senare tillhörde Karlshov föregående ägarens son, majoren Karl Gust. v. Roxendorff († 1807) och därefter hans arvingar. År 1829 köptes Karlshov med därtill då lydande 10 m., belägna i denna och angränsande socknar, av Nils Brahe och Klas Lewenhaupt, vilken senare följande år även inköpte den förras andel, varefter egendomen inköptes 1841 av Israel Malkolm Sinclair. Under det han ägde Karlshov $1\frac{5}{8}$ m. frälsesäteri samt därmed i sambruk varande $3\frac{1}{2}$ m. skatte Kölja var arealen 900 tunnl., varav 450 tunnl. åker, 100 tunnl. äng och 350 tunnl. skog och betesmark. Utgårdens Karlsäng om 120 tunnl. åker, belägen 0,3 mil från huvudgården, brukades särskildt. Under egendomen hörde dessutom Löparehem $\frac{1}{4}$ m. och Kulhem $\frac{1}{8}$ m., allt skatte, vilka båda i sambruk med augmentslägenheten Kive-mosse utgjorde en särskild utgård om 150 tunnl., kallad Karlsfrid, belägen i Klockrike socken. Alla dessa gårdar ingingo i köpet 1841. Av S. tillköptes L:a Berga $\frac{7}{8}$ m. Något år före sin död 1884 sålde S. godset, och blev grosshandl. August Fredholm ägare till Karlshov, $5\frac{1}{8}$ m., som tillh. honom ännu omkr. 1900, men tillh. 1910 K. O. Peterssens, Kvinnslanda, stärbhus.

Kölbäck, 1 m. tills. med $2\frac{1}{4}$ m. Kölbäck i Skeppsås, 147 h. Kättilöga, änka efter Karl i Drägesta, samt hennes söner Ulv och Nils Karlssöner avstodo 1358 sin rätt till fastigheter i gårdarna i Älvestad och *Kylebäck*. År 1415 stadfästade Johan Staffansson (i sig. en fisk å sned i sköld under hjälm) och hans »husfru» Kristin Haraldsdotter, Nils Pederssens och hans husfrus testamentsgåva av 3 attungar jord i *Kylobæk* i denna s:n till Vreta kloster, sedan de av klostret uppburit 20 mark pgr. Har sedan länge hört till Kölbäck i Skeppsås s:n.

Munnerstorp, 1 m., 46 h. Biskop Brynolf i Skara intygade år 1297, att biskop Dan vid skilda tillfällen, dels i Örebro, sedan han därstädes invigt sin efterträdare Ysar, dels i Stockholm, avstått all sin rätt till gårdarna *Thegnaby* och *Mundrithorp*, som hans broder biskop Anund testamenterat till Strängnäs domkyrka. I den jordatvist angående dessa gårdar, som uppstått emellan Strängnäs-biskopen Ysar och herr Dan Jonsson, föll konung Birgers dom 1299. Från år 1301 finnes vidare ett intyg av ärkebiskopen Nils Allesson, att herr Dan Jonsson nedlagt tvisten med biskop Ysar angående S. o. N. Tängneby och Munnerstorp och avstått från sina anspråk på nämnda gods, varjämte frågan om *Byrringe* skog lämnas till biskopens avgörande. År 1334 tillbytte sig Lars Jonsson av biskop Styrbjörn i Strängnäs $1\frac{1}{4}$ attung i *Myndisthorp*, och år 1383 tillbytte sig drotset Bo Jonsson av biskop Tord i Strängnäs bl. a. $3\frac{1}{2}$ attungar i *Munders-thorp*. I en senare tid har Munnerstorp tillh. bondesläkter. Ägdes 1884 av J. K. Svenssens stärbhus, 1895 och 1910 av J. A. Johansson.

Prästorp, $1\frac{1}{2}$ m., 47 h. Hade 1884 5, 1895 6 och 1910 10 äg. — **Studsberg**, 3 m., 171 h. *Stutzbergha* omtalas 1376 såsom såldt av Olauer Lafrinzson och Ingevald Djäken till Bo Jonsson. Holmge i *Studsbergh* nämnes 1403 som fasteman. Har under 1600-talet tillh. Klas Rålamb. Under senare tid har $1\frac{3}{4}$ m. 1872 tillh. J. Larsson, 1884 och 1895 tillh. handl. A. Karlsson. K. O. Johansson samt ett stärbhus, 1910 A. Karlsson m. fl.

Tängneby, Norra, $2\frac{1}{4}$ m., 128 h. Sin gård i *Thiægnaby* borthytte biskop Ysar i Strängnäs år 1304 till Magnus Karlsson, med omnämnande att biskopens intill Tängneby gränsande gård Munnerstorps gränser och tillhörigheter därigenom

icke rubbas. Magnus Bengtsson hade 1355 vid lagtinget i Linköping pantsatt två delar av 1 attung härstädes för 6 mark till Johan Holmgersson, vilken jord förut var av denne lagligen försäld till Magnus Bengtsson. Den sistnämnde gav senare s. å. härfpå skuld- och pantbrev, innehållande därjämte det tillägg, att jordens avkastning under pantetiden skulle av pantägaren fritt åtnjutas, men om panten icke återlöstes, skulle pantägaren mot bestämda villkor för alltid få behålla panten. Om det var i N. eller S. Tängneby den här nämnda gården var belägen omtalas icke. En del av Tängneby testamenterade överstelöjtn. David Gyldenklou, som levde på 1600-talet, till Vadstena hospital, en del utbyttes till kronan av k. rådet Lindsköld, en del tillh. från 1649 Melk. Falkenberg och därefter Axel Lillie och hans arvingar. Andra delar hava tillh. Hans Strijk, Töres Eriksson, Anders Koskull och fru Katarina Kyle samt 1726 överstelöjtn. Joakim Skyttchjelm († 1690) arvingar, vilka synas varit hans änka Maria Utterklo († 1731), 1697 omgift med majoren Göran Adlerberg († 1706), och hennes enda dotter i första giftet Kat. Marg., g. m. kommandören Hans Ridderheim († 1706), samt tre barn i andra giftet. N. Tängneby, $\frac{1}{2}$ m., tillh. staten och är utarrenderadt; $1\frac{3}{4}$ m. tillh. 1872 och 1884 L. A. och P. Aug. Samuelsson samt 1910 änkefru A. Samuelsson. — **Tängneby, Södra**, $2\frac{3}{4}$ m., 118 h. Hade 1884 och 1895 8 samt 1910 6 äg., varav G. A. och S. J. Andersson. — **Vittorp**, L.a. $\frac{3}{4}$ m., 23 h. och **Vittorp**, St., 1 m., 24 h. Vittorp har under 1600-talet tillh. släkten Kafle. Tillh. 1852 bondesläkter, 1884 och 1895 L. V. 2 och St. V. 3 äg., 1910 det förstn. J. E. Magnusson och A. Larssons stärbh. samt det senare 4 äg., varav J. E. Magnusson m. fl. — **Älvestad**, $3\frac{15}{16}$ m., 143 h. År 1300 bortbytte Holmstan av Grodunгы sin gård i *Aelwistad* till biskopen i Strängnäs Ysar. Omkring denna tid försålde Karl Gismundsson sin jord här till »sin kära släkting» Peter Karlsson (av vapen). Folke Ulvsson och hans maka Sigrid Mårtensdotter testamenterar 1321 bl. a. $\frac{1}{2}$ attung i *Aeluestadh* till Alvastra kloster, till betalande av klostrets fordran på 35 mark pgr. Som denna gård var hans dotters moderne, gav han henne vederlag. Herr Peter Karlsson sålde 1357 1 att. *Aelvastath*, som Peter bekommit av Karl Gismundsson samt därtill 16 spans avrad i denna gård, som var Peters rätta fadernearv. Samma dag försålde kyrkoprästen i Malungs och Lima församl. till Nils Petersson 1 att. och 2 delar i östligaste gården härstädes. Om en handling rörande Älvestad från år 1388 hänvisas till Kölbäck. År 1366 försäkrar Sune Botolvsson, att han för 35 mark av Anund Dansson köpt allt det denne bekommit med sin hustru Ingrid i *Elvistad*. Jöns härst. omtalas 1379 som fastevittne. Magnus Gunnarsson Larabo (i sig. kluven sköld utan hjälm med två bjälkar i högra fältet och ett vid knäet böjdt människoben med fot i det vänstra) skänker 1389 allt, vad han ärvt efter sin syster härstädes med undantag av fisket. Älvestads frälse tillh. under 1600-talet Jöran Ulfsparre, 1700 fru Brita Posse, 1726 översten Gust. Koskulls arvingar. $\frac{3}{4}$ m. sk. och $\frac{3}{16}$ fr. säteri hörde senare och år 1852 till Ljungs säteri, då $2\frac{1}{4}$ sk. och $\frac{3}{4}$ kr. ägdes av bönder. År 1884 tillh. $3\frac{15}{16}$ m. 9 äg. samt 1910 A. Olsson, Örvad, K. D. Lindmark m. fl., tills. 5 äg. **Örvad**, $1\frac{3}{4}$ m., 73 h. Örvad har dels som fr. tillh. Johan Creutz och G. F. Leijonborg, som utbytte det till kronan, dels varit donerad till kammarrådet Gudm. Spak Ehrencrantz († 1683) och var under hans tid säteri men reducerades. En del hörde 1852 och senare till Kölbäck i Skeppsås samt ägdes 1884 av 11, 1895 av 13 och 1910 av 10 äg.

Övriga tillhörigheter: Amnadatorp, Bergsäter, Björkdungen, Björklund, Elvsborg, Eriksberg, Franslund, Fridensborg, Grönlund, Hadelöv, Hälleberg, Hälleberga utj., Johannisberg, Klosterhagen, Lund, Lyckhem, Mantorp, Petersborg, Sandstorp, Sundsvall, Tängneby äng, Undantaget, Västana, Åstorp och Älvestads klockaregård m. fl.

Bråbo härad

ingår i Björkekind, Östkind, Lösings, Bråbo och Mämmings domsaga, vilka utgöra ett tingslag, samt i dessa härads fögderi. Gränserna äro i ö. Jönåkers h:d av Södermanlands län och Lösing samt Bråviken, i s. Norrköpings stads ägor och Mämning, från vilket senare det skiljes genom Motala ström, i sv. sjön Glan, i v. och nv. till Finspångs län samt i n. till sjön Fjäla och Oppunda h:d av förstnämnda län. Socknarna hava varit Kvillinge, Simonstorp och Östra Eneby, men sistnämnda socken införlivades d. 1 jan. 1916 med Norrköpings stad. Dessa bildas tillsammans med Norrköpings stads församlingar samt socknarna S:t Johannes, Dagsberg, Krokek, Tingstad, Styrestad, Furingstad, Kimstad, Kullerstad och Borg Norrköpings kontrakt. Häradet är ett länsmansdistrikt.

Den 28 juni 1288 utfärdade konung Magnus från Linköping ett förläningsbrev för riddaren och Närkeslagm. Knut Mattiasson på en del skogar i Åkerbo h:d samt fisken och jord i *Brabo* h:d m. m. Detta brev finnes ånyo utfärdadt och vidimeradt av ärkebiskop Olof, Linköpingsbisk. Karl, drotset Knut Jonsson m. fl. år 1322. År 1345 upplåter Knut Jonsson, lagman i Östergötland, som ersättning för den skuld, Johan Holmgersson för honom iklädt sig, saköresmedel, som nyligen influtit från nämnder i *Braboo* h:d. År 1390 var Joan Grimolvson häradshövding å Peter Tomassons vägnar. År 1404 voro en del prästerskap, varibland främst biskop Knut av Linköping, ridderskap, och åtminstone en bonde jämte häradshövdingen i Bråbo samlade i den stora »præstæsædæ stofwæ» i Norrköping, där drottning Margareta och konungadömet tillerkändes Ringstadholm och Ringstad, som riddaren Knut Bosson å egna och sin släkts vägnar avstått (se Östgötd I, s. 165). Den 18 november 1413 hölls råfsteting i Linköping med allmogen av detta härad av Linköpingsbiskopen Knut och östgöotalagman, riddaren Ivar Nilsson å konung Eriks vägnar, då Bråbo härad tilldömdes rätt till allmänningsjord, som häradet icke på många år åtnjutit. Närvarande riddare och svenner, därtill nämnda av konungen och riksens råd, voro Bo Stenson (delad sköld) riddare, samt Magnus Eriksson (Örnfot), Niclis Erikson (en sparre), Halsten Ingewaldzson (kluven sköld, h. fältet snedrutadt, v. fältet schackrutadt), och Tielfwe Karlson (en spets uppifrån). Närvarande häradshövding var Holmsten Joanson (Rosenstråle). Och förbjöds nu vid vite fogdar och länsmän eller några dess ombudsmän att uppbära något av häradet tillkommande avgäld, utan skulle detta göras av häradshövdingen eller av dem häradet därom tilltror eller hava vill, vilka dock skulle göra rätt räkenskap på den tid, lagen bestämmer. År 1454 utfärdade riddaren Erik Eriksson och doktor Nils Ryting ett råfstetingsbrev angående rägängen emellan Norrköpings stad och Bråbo och Lysings härads

allmänning. Från 1480 finnes ett dombrev av lagman Arvid Trolle om samma rågång. Under Kalmar union hörde häradet till Ringstaholms län och slott. Ovannämnde häradshövding Holmsten Joanssons son Erik Holmstensson (Rosenstråle) var häradshövding här 1455. Häradet hade då en betydligt större omfattning än senare. År 1488 utfärdade riksförest. Sten Sture m. fl. ett brev, som kungör för Bråbo och Lösings härad, som innehades av fru Kristina på Fågelvik, ett förnyadt förbud för menige klerker och bönder att jaga. Därjämte avlystes alla »fotekvarnar». Enligt 1560 års testamente tillhörde Bråbo h:d hertig Magnus' furstendöme. Häradet bestod då av Kvillinge, Eneby, Risinge, Regna, Skedevid och Hällestad socknar samt Norrköpings stad. Risinge, Regna och Skedevid skildes härifrån under Gustaf II Adolfs tid. År 1560 skrives namnet *Broboo*. År 1718 utgav k. Karl XII en förordning om att Bråbo härads fögderi, Finspånga läns fögderi samt Lösings och Östkind's häraders fögderi skulle bilda första häradsdömet av Norrköpings läns lagsaga. Redan följande år återgick det enl. ny bestämmelse till det förutvarande.

Aldsta kända tingsstället var vid Slätmon i Ö. Eneby socken, där tingshus förr varit uppfördt. *Slättamo* ting nämnes bl. a. 1381. Vid Tingsbröten å Svärtinge ägor syntes ännu under senare hälften av 1700-talet grundvalen till detta tingshus, omkr. 5,3 m. i fyrkant. Då häradet under Gustaf II Adolfs tid förminskades, säges tingsplatsen blivit förflyttad till Ö. Eneby kyrka, där den även var åtminstone under senare delen av 1600-talet. Förflyttades sedermera till Åby gästgivaregård i Kvillinge socken, där den förblev till sin förflyttning till nuvarande tingsplatsen Norrköping.

Sigillet har en »bonde i gammal klädedräkt med yxa å högra axeln samt gående från höger till vänster».

Socknar.

1. Kvillinge gränsar i n. och no. till Simonstorp, i ö. till Krokek, i so. till Bråviken, i s. och sv. till Eneby samt i v. till Risinge. Arealen: 12,846 h., därav 11,948 land. Socknens fruktbaraste del är belägen i en däl emellan Kolmården och den s. k. Eneby mo. Marken är där jämförelsevis jämn, med lera som rådande jordmån. Den övriga delen av socknen är belägen på Kolmården och är mindre bördig samt bergig och skogbeväxt. Rådande jordmånen därstädes är sand. Bland enskilda bergshöjder märkas: Torsklint med en vidsträckt utsikt över slätten, Bråviken och Glan. Det berättas, att man i klart väder därifrån skall kunna se 20 kyrkor. Vidare märkas den s. k. Klofstenen ävensom Borgberget med Gunhildshäll, belägna å Hults ägor samt en av de s. k. Åbybackarna, kallad Rotbrinken. De förnämsta insjöarna äro Näknen, Ågelsjön samt Övra och Nedra Glottern. Såväl dessa som andra insjöar hava genom åar samband med Bråviken. — Av landsvägar komma de

största från Simonstorp och Krokek och förena sig till en vid Åby samt fortsätter genom Eneby till Norrköping. Östra stambanan genomgår socknen och har järnvägsstationer vid Åby, Graversfors samt Näkna hallstation ävensom Herstaberg och Loddby. Vid Åby är gästgivaregård.

78. Kvillinge kyrka.

Kvillinge omnämnes flera gånger under 1300-talet, bl. a. 1330, men omfattade då även det nuvarande Simonstorp, med vilken socken den ännu utgör ett pastorat. Skrivs även *Kvillinghe*. Den 12 augusti 1915 har k. m:t fastställt ny lönereglering för pastoratets prästerskap, som skall bestå

av kyrkoherde och två komministrar, bosatta den ene i Kvillinge och den andra i Simonstorp. Denna bestämmelse är gällande från 1 maj 1916. Därjämte är föreskrivet, att de medel, som tillfallit kyrkoherdebostället i pastoratet i stället för ett förutvarande s. k. inventarium domesticum och såsom lösen för en vid torpet Mela utriven såg, skola överlämnas till kyrkorådet i Kvillinge för att av kyrkorådet under församlingens ansvar förvaltas såsom en särskild fond, på sätt som med kyrkokassas medel är vedertaget.

Kyrkan, som är av grästen, är byggd 1788—90 samt senast reparerad 1877 och 1894 (fig. 78). Kyrkans yttertak är plåtbetäckt. Upplysningen sker genom 12 fönster. Vid reparationen 1877 insattes nya fönster med bågar av järn och färgade glas i koret. Längden är 38 och bredden 14,5 m. med 800 sittplatser. Sedan 1877 är värmeanordning. Altartavlan, restanrerad 1877, framställer jungfru Marias kyrkogång och är målad av Hörberg 1788 samt är den första av denne mästare. Tavlan bekostades av »församlingens drängar, pigor och barn». Hela kostnaden för densamma uppgick förutom mat och husrum för konstnären under arbetstiden till 33 $\frac{1}{3}$ kr. Orgelverket om 17 st. är byggt 1824 av hovrättskommisarien Joh. Pet. Åberg. Predikstolen med bildhuggeriarbete är skänkt till gamla kyrkan av rusth. Bengtsson. Av kyrkans ljuskronor är en skänkt av kornetten Magnus Laurentz de Falek,¹ en 1630 av Mårten Mikelsson och Lisbetta Olsdotter, en 1650 av Peter Krusebjörn och en 1684 av Jonas Knutson Drefling och Karin Berg. Alla dessa äro av malm men på 1850-talet hitskänktes en av bronseradt järn av brukspatr. J. v. Leesen. Dessutom förvaras i sakristian en söndrig av mässing, som skänktes 1688 av amiralen Joh. Bär. Dopfunten är av mässing

¹ Med nedgång från kyrkans midtgång hade Drefling- de Falekska släkterna en grav i kyrkan, där 7 å 8 personer begravdes.

från 1664. På korets n. vägg finnes ett epitafium över överstelöjtn. Joh. Bär († 1742 och son till amiralen) samt på s. sidan ett stamträd över släkten Juringius. Porträtt i olja förvaras här av pastor Andr. Lysing med fru, prostarna Sam. Juringius med fru, And. Joh. Fogelstrand och Nils Mobeck. Huvudbaner finnas över amiralitetskapt. Klas Klasson Slatte († 1667), kapt. Anders Körning († 1694), am.-majoren Karl Körning († 1672) samt över Joh. Bär d. ä. och yngre. Dessa restaurerades 1894 och upphängdes i koret samt å sidoväggarna.

Något torn finnes icke, utan ringklockorna hänga i trästapel på Kolmårdsberget ett par hundra m. nv. om kyrkan. Den större klockan är gjuten 1694, väger 9 sk^l 13 l^ö och har följande inskrift: Anno, qvo fatis cedebat regia conjux, Ulrica, eximium perdidit hæcce sonum, Scilicet ut rauco vulgaret murmure funus Svecia qvod lacrymis extulit inde suis.

Den mindre klockan är enl. inskrift omgjuten 1758 och väger omkr. 6 sk^l. Å densamma läses: När jag skall kalla med mitt ljud folket till att ordet höra, Ack, att de då må göra den Gudstjänst, som behagar Gud.

Då kyrkan uppbyggdes, uppfördes även ett torn och var färdigt till lika höjd med kyrktaket, men rämnade och måste för den osäkra grundvalen nedtagas. — Kyrkogården utvidgades 1864.

Den gamla kyrkan var i äldre tider tillbyggd samt hade från 1748 ett kor, bekostadt av överstelöjtn. Bärs efterlämnade maka Kristina Oxenstierna. Ännu 1760 säges här ej funnits någon altartavla, men en äldre dylik förvaras nu på läktaren. Orgelverket hade 6 st. Kyrkan hade gravar för Björnsnäs och Malmö säterier. I den förstnämnda graven voro bl. a. Frans och Pet. Krusebjörn begravna. Denna kyrka hade ett spetsigt torn, i vilket ringklockorna likväl ej hängde. — Avst. till jvst. Åby är 3 km.

Inom socknen omtalas 4 runstenar. Å en berghäll, sv. om Björnsnäs mangård nära invid allén och v. om bron, är en runinskrift, som i översättning är: Harde och Sigrev läto hugga denna häll och gjorde denna bro efter sin broder Nan. Å en åker vid Björnsnäs skall (enl. Viede) finnas en runsten, som blivit tydd: Karle reste denna sten efter sin fader Karl. En runsten, förr nära Berga och i Ströbo äng, no. om Stensbro, sedan omkr. 1900 nära Herstabergs manbyggnad, har en inskrift, som i översättning säger: Vibem reste denna sten efter sin broder Solva. En sten, förr i Ströbo äng, sedan omkr. 1900 vid Herstaberg, angiver, att Torvida reste denna sten efter sin fader Eskil och sin broder Esbjörn. En annan sten, som icke har någon inskrift utan endast ett kors, anser Brate tillhöra den sistnämnda stenen och korset fullständiga inskriften. Även denna sten är med de andra flyttad till Herstaberg. Av forn-lämningar i övrigt omtalas en fornborg på Torsklint och stenmurar på Borgberget. Fotangelrör, ävensom ättekullar, omtalas från flera platser. Vid Hult är det märkliga fyndet gjordt av en tillverkningsplats för grönstensyxor. Icke mindre än omkr. 200 yxor — halva antalet trindyxor och halva med oval genomskärning — med avfall hava här an-

träffats. Stenbrottet, där materialet tagits, är i närheten. Å Stenkullens ägor finnes en källa, i vilken sägnen förmåler, att en kittel, fylld med skatter, skall vara nedsänkt.

Vid ryssarnas härjningar i orten uppbrändes inom socknen gårdarna Malmö, Björnviken, Loddby, Kuddby, Herstad, Skällstad, Klingstad, Grimstad, Smedstorp, Eglinge, Lida och Trönäs jämte flera torp. — Åren 1710—11 härjade pesten härstädes, och det är utan tvivel från denna tid en plats vid Näkna kallas pestkyrkogården.

Folkmängden var på 1750-talet: 1,450, 1790: 1,481, 1830: 1,817, 1870: 2,614, 1910: 4,499, 1915: 4,584. — Kassor 1910: tornbyggnadskassan kr. 8,000: 01, gravfonden kr. 530: 74, fattigk. kr. 1,395, Hallgrenska fonden kr. 4,805: 06, Lejdenfrostska don. kr. 59,250, von Leesenska don. kr. 125,000, Österlindska don. kr. 10,000, Lilliehöökiska don. kr. 380, Reenstjernska d:o kr. 150, Sperlingska d:o kr. 75, Carl Jurings d:o kr. 100, fru Malmgrens d:o kr. 100, tre Gripenwaldtska d:o kr. 900, Rederska d:o kr. 300, Lejdenfrostska d:o kr. 500, Jak. Philipsons d:o kr. 1,000, Fogelstrandska d:o kr. 2,000, von Akens d:o kr. 2,000, Lidénska d:o kr. 400, Holtzska fonden kr. 3,000. Donationshemman: kyrkans jord och vattenfall Kvarntorp. — Folkskolorna äro 6 med tills. omkr. 400 barn samt 5 lär. och 1 l:a, småskolorna 5 med 7 lärarinnor. År 1834 öppnades i Kvillinge s:n en ambulatorisk skola med ett frivilligt insamladt kapital av 666 rdr 32 sk. Försök att öka denna fond, så att den skulle vara tillräcklig för en lärares avlöning, misslyckades. Sockenstämman beslutade då, att skolan skulle upphöra, tills fonden ökats till erforderligt belopp, och skolan stängdes hösten 1838. Församlingens kyrkoherde beklagade sig över folkets fördom mot förstånds-upplysning och ansåg ropet om allmogens trängtan efter dylik grundfalskt. — Handlande: 16, handtverkare: 28.

Gårdar.

Bergsäter, $\frac{1}{16}$ m., 36 h. Har länge tillh. allmoge, 1884 och ännu 1910 Frans Olofsson.

Björnsnäs, $1\frac{3}{4}$, Ekeby, $3\frac{1}{4}$, Gunnarstorp, $\frac{1}{4}$, Persdal, $\frac{1}{4}$, tills. 416 h. Denna egendom, som förr kallats Björksnäs, var på 1500-talet skatte samt inköptes år 1622 av Peter Kruse och bebyggdes 1634 till säteri av landshövdingen Frans Krusebjörn. Vid denna tid hette egendomen Näs, men kallas under senare hälften av 1600-talet för Björnsnäs. År 1683 nämnes egendomen såsom säteri, uppbyggdt av $1\frac{3}{4}$ hemman allodial. Tillhörde efter landshövding Krusebjörns död 1654 hans dotter Elisabet, som var gift med majoren Karl Körning, från vilka egendomen 1683 indrogs till kronan. Björnsnäs skall därefter enligt en uppgift åter hava tillhört fru Elisabet, men enligt en annan, icke långt ifrån samtidig, mot vederlag av annat gods av kronan överlåtits till k. rådet Jakob Reenstjerna († 1716) samt därefter försålts av sonsonen lagm. sed. landsh. Fredr. Ulr. R. till assessoren Karl Nikolaus Wadström, fader till den bekante filantropen K. B. Wadström. Tillhörde senare löjtn. Staël von Holstein 1783 samt under 1800-talet H. Bergwall, Fredrik v. Friesendorff och sedan 1840-talet borgmäst. lagm. Lars Magnus Trozelli († 1852), därefter hans broder löjtnanten Janne H. W. Trozelli († 1864) samt senare dennes broder, brukspatr. Henning

Kristian Trozelli († 1877), därefter hans stärbhus och vidare hans brorson, sedermera ryttmästaren Filip Laurentius Trozelli, som ännu är ägare.

Underlydande Ekeby säteri tillh. till en del under 1600-talet Joh. De la Gardie, vilken del kommissarien, sedermera landshövdingen Frans Kruse (Krusebjörn) år 1639 tillbytte sig, då han lade densamma såsom ladugård under Björnsnäs egendom. Skall därefter blivit reducerad men tillhörde i början av 1700-talet löjtnanten Fr. Karl Gripenberg. Efter hans död 1728 såldes Ekeby av hans son, löjtn. Ad. Joh. Gripenberg, och övriga medarvingar till livdrabanten Nils Karl Kanterberg, som på 1750-talet bebodde säteriet. Tillhörde därefter ministern Fredr. Ulr. v. Friesendorff, under vars son Fredrik v. Friesendorffs tid egendomen åter blev lagd till Björnsnäs. Gunnarstorp var 1572 kronoutj. men tillh. från 1622 en Krusebjörn och tills. med Persdal 1687 fru Körning, f. Krusebjörn.

Björnsnäs huvudbyggnad är belägen vid Bråviken och uppförd i slottsstil med fyra torn.

Björnviken, $1\frac{1}{2}$ m., och **Kuddby**, 2 m., tills. 311 h. Huvudgården är sammansatt av Tjuvestad 1 och Bårdstorp $\frac{1}{2}$ m. *Thjughustadh* omnämnes 1413, då Östen härstädes tillh. råfstetingsnämnden i Linköping. Skrivs år 1417 *Thyua-stad*. Björnvikens säteri inköptes på samma gång som förestående egendom av Peter Kruse (Krusebjörn), från vars arvingar gården sedermera reducerades. Tillhörde senare k. rådet Jakob Reenstjerna samt efter hans död hans änka Magdalena Toutin († 1753), därefter sonsonen Fredr. Ulr. Reenstjerna, vilken sålde egendomen till assessoren Karl Nik. Wadström, som innehade densamma på 1750- och 60-talen. W. var en synnerligen driftig och för sin tid ovanligt framstående landtbrukare, och Broocman omtalar i sin beskrivning över denna egendom flera av de förändringar och förbättringar, som han vid denna sin egendom genomförde. Också säges det, att egendomen slutligen inbringade dubbelt mot vad den gjorde, då han köpte densamma. I början av 1780-talet tillhörde Björnviken ministern frih. Fredr. Ulr. v. Friesendorff († 1793), senare hans son översten frih. Fredr. Ludv. Alex v. F. († 1847), därefter hans änka Karol. Gust. Kurek († 1873), vidare hennes dotter Lov. Sofia Karol., g. m. kaptenen Jakob Teod. Stjernstedt samt efter hennes död av sönerne expeditionschefen August och majoren Johan Stjernstedt, varjämte den förstnämndes äldste son kaptenen Johan Karl är delägare. — Kuddby har tillh. släkterna Krusebjörn och Svart.

Mangården är belägen vid Loddbyviken av Bråviken. $\frac{1}{3}$ m. Rist och Trönäs hithöra.

Dövestad, $1\frac{1}{4}$ m., 165 h. Dövestad var på sin tid donerad till S. Ribbing men reducerades. $\frac{1}{2}$ m. är kronolänsmansboställe och $\frac{3}{4}$ m., som förut hört till Kvillinge, inköptes 1866 för 20,000 kr. till Herstaberg.

Falkviken, även kalladt **Folkviken**, $\frac{1}{8}$ m., 74 h., har länge tillh. Stens bruk.

Fridhems landtgård med Algutsboda $\frac{1}{2}$ m., St. Rödmossen $\frac{1}{4}$ och L:a d:o $\frac{73}{800}$ m. samt Muggebo. År 1687 tillh. Algutsbo presidenten Arvid Natt och Dags änka Märta Kurek († 1698) samt därefter sonen, generalmaj. Sten Sture († 1730). Han erhöll 1723 ridderskapets och adelns samtycke att upptaga Sturenamnet, enär han var av samma släkt som de s. k. yngre Sturarna. I en senare tid såldes Algutsboda av Hel. Kat. Lindebäck 1812 till ryttmäst. Joh. Fredr. Gyllencreutz och hans fru f. Löwen, av dessa 1815 till inspekt. Olof Stjernholm, som sålde gården 1821 till brukspatr. Lars Magn. Ekelund. Tillh. från 1829 konduktören Henrik Holtz, 1853 hans änka men såldes av denna släkt 1889 till ingenjören Robert Nobel, den bekante grundläggaren av de Nobelska verken i Kaukasus. N. inköpte även Rödmossen och Muggebo samt nedlade här mycket och kostsam arbete. — Såldes av N:s stärbhus 1896 till grossh. Nils Berg samt av denne 1897 till Gust. Ringborg. — Rödmossen var en av släkten Kruse och Krusebjörns forna gårdar. Ägdes senare genom köp 1789

från Joh. Ad. Björkman av den förmögne köpmannen Joh. Kuhlman, tillhörande en av Norrköpings numera utdöda borgarsläkter. K. var en på sin tid betydande personlighet. Om denna gård skriver K. själv: »Rödmossen, $\frac{1}{4}$ hemman frälse, beläget i Kvillinge s:n alldeles i ödesmål som i en ödemark, liksom människor aldrig stället ägt eller bebott. Köptes i mars 1790 för något över 400 rdr b:o, starkt och med full pung uppodladt; dock ej medhunnit mer än $\frac{1}{3}$ uti uppodlingsvägen men genom sökta och vunna uppodlingsställen förökadt genom tillvunnen mark till $\frac{1}{3}$ kronoskatte, kalladt L:a Rödmossen. Kronoskatte-rätten skänkt och förärad av kammarkollegium med tillika förlänta femton förfalloår, allt för odlarens flit, möda och kostnad. Upptages St. och L:a Rödmossen till minst 4,000 rdr, däruti inbegripet inventarier, undantagandes möbler och kreatur.» Vid Rödmossen ägde K. en minnesbok, i vilken de besökande plägade teckna sina namn jämte ett och annat tänkespråk eller dylikt. Som levnadsregel hade K. valt: Idoghet och kunskap. — Muggebo tillköptes av Kuhlman 1792 från Sara Maria Björkman. Såväl Rödmossen som Muggebo tillh. Kuhlmanska släkten till 1860, då det hela övergick till Karl David Kuhlman syskonbarn, grosshandl. Nils Jakob Sehlberg, vars stärbhus 1865 sålde det till grosshandl. Lars Magnus Svartling († 1869), och såldes därefter 1872 till medicinalrådet Ax. Gabr. Carlsson. Tillh. vidare under några år flera olika personer till 1891, då ing. R. Nobel blev ägare, vars stärbhus försålde det 1896 till Nils Berg och denne 1897 till Gust. Ringborg. — Fridhem är en intaga på Bräbo häradsallmänning, utverkad av Joh. Gust. Norstedt på Nylund 1806 men försåld 1846 till K. G. Petersson, som åter 1857 sålde den till fabrikör Otto Engelke, varefter den övertogs av Norrköpingsmecenaten John Lennings († 1879), vars stärbhus 1880 försålde Fridhem till justitierådet Edv. Henr. Carleson († 1884). Ägdes från 1888 av Gust. Ringborg, som genom ovanomnämnda senare köp blev ägare av alla ovannämnda tillhörigheter. Av R. försålles desamma år 1909 till H. K. H. Hertigen av Västergötland.

Fridhem har av nuv. ägaren fått ny manbyggnad, uppförd 1909 efter ritning av arkitekten Ferd. Boberg och innehållande ett trettiotal rum ävensom två stora hallar samt i övrigt tidsenligt inredd i alla avseenden. På s. sidan är en terrass, från vilken är en härlig utsikt över Kolmårdens sluttning och Brävikens. Den gamla manbyggnaden var även den präktig men delvis avsedd endast till sommarbostad. Under Lenningska ägotiden förskönades på flerahanda sätt park och trädgård. — Arealen är i sin helhet omkr. 275 h. Ägaren har icke blott på dessa ägor utan även å närgränsande trakt med framgång genom omsorgsfull vård riktat jaktmarkerna. — Avst. till Åby jvst. omkr. 0,5 mil.

Grimstad, $1\frac{1}{2}$ m., 89 h. Tillh. under senare delen av 1600-talet dels landshövd. Jonas Klingstedt († 1691), dels fru Märta Kurek. Ägdes i början av 1800-talet av släkten Graver, 1853 av E. Pettersson, 1872 av rådm. Lars Joh. Lönnberg († 1889) och därefter samt åtminstone 1895 av hans änka Jacqueline Jern. Tillh. 1910 Alb. Larsson i Ö. Eneby. — Bebyggdes av jägmäst. J. J. Graver.

Gräslinge, kyrkoherdeboställe, $2\frac{1}{8}$ m., 111 h., till vilket hertig Magnus skänkte torpet Mela, en gåva som senare stadfästades 1610 av hertig Johan.

Herstabergh, $3\frac{1}{2}$ m., varav Herstad $1\frac{1}{2}$ m., 189 h. År 1409 gav Peter Ragvaldsson (båt) och hans svärmoder Ingegärd Nilsdotter sitt bifall till, att den förres måg Peter Andersson tillöst sig de gårdar, Ingegärds son riddaren Nils Håkansson pantförskrivit. Bland dessa gårdar var bl. a. i Herstad, då kalladt *Hirikstada* i Kvillinge s:n, Bräbo h:d, »twå landbo, som herra Thomas van Vitzin til pant hafthe fore lx marker thidiscs peninga oc ær thet swa at wi alla wara arfua willia thessa forscerepno gotz igen lösa, tha tilhyudom wi os och warom arfuom honum thessa for:do huidh peninga summor igen gifua, som forscerepna sta, vtan alla hielparedhe, oc ware thet swa, som Gudh

förbiudhe, at Pether Andresson aff ginge, och hans husfrw. husfrw Benta (Benкта), hans lifue lenger lifthe vm Gudh thet swa hafua wilde, tha skulde thesso forscrepno gotz wara henne morghon gafuo, vtan allo andro skipte». År 1413 förband sig Peter Ragvaldsson i Söderby (båt) att vid anfordran till sin måg Peter Andersson och dotter Benкта återställa de till honom upplåtna gårdarna 1 gård i *Hyringstadha* i Kvillinge s:n, som »min magh . . . kennis i sino opno breffwe, at han mic behreffwat hafwer oc oplatit til æwinnerlica ægho». Av detta brev framgår vidare, att mågen hade löst dessa gårdar av dem, till vilka riddaren Nils Håkansson i sin »owitscap» hade överlåtit dem. Denna förbindelse hade tillkommit icke för penningar eller deras värde skull utan i kärlek och »uppa ræt tromall antwardhat», och skulle de fritt och i kärlek igenlämnas, så snart hans måg och »ælzskelika» dotter så önskade. Under förra delen av 1600-talet innehades skattegårdarna av släkterna Lillie och Ribbing och frälseg. av Horn m. fl. Å en karta från år 1650 av Joh. de Rogier kallas en kronogård, en skattegård och tre frälsegårdar för *Herresta by*. Delar av densamma tillh. nämnda år landsh. Gust. Leijonhufvud († 1658), Sven Ribbing och krigsrådet Henrik Fleming († 1650, och som blivit introducerad 1625). År 1671 disponerades kronog. och ägdes skatteg. samt Ribbings och Flemings frälseg. av bergmästaren Jonas Drefling, som s. å. för »de goda och trogna tjänster, som han i 34 år gjort och bevist», fick frälsefrihet för Ringby och Herstad, för vilken senare gård säterifrihet gavs 1676. Dessa gårdar kallades 1697 *Ehrstabergh* och ägdes av sonen, bergmäst. Knut Drefling, som 1703 genom skatteköp för 125 d:r smt blev äg. till kronogården. — Den Leijonhufvudska frälseg. ägdes 1697 av överstelöjtn., sed. generalen Karl Nieroth († 1712), och 1718 överlät hans dotter Hedv. Sofia för 1,000 d:r kmt skatterättigheten på åboen Hans Folkesson på Herstad, då brodern majoren Reinh. Nieroth ville börda hemmanet, ehuru förgäves. Efter att i några tiotal av år hava huvudsakligen tillh. nämnde Folkessons släkt blev slutligen kaptenen C. M. de Falck ensam äg. av denna gård. — Ehrstabergh hade genom Knut Dreflings systerdotter Katarina Nortmans gifte med löjtn. Magn. Laur. de Falck omkr. 1714 övergått till denne, men 1750 sålde hans änka i andra giftet Hel. Cec. Ingelotz halva gården till kyrkoh. Petr. Juringius och hans fru, f. Älf, men gårdsdelen återköptes 1762 av hennes son, kaptenen C. M. de Falck, som genom arvsförening med sina syskon även blev ägare av den andra delen. Då F. dog 1795, blev hans änka Francois y Velasco de Montelion äg. av alltsammans. Gården hade då under de senare åtiondena kallats Herstaberg. Under tiden hade säterifriheten gått förlorad, och gjorda försök att återfå densamma synas strandat. År 1812 blevo de sistnämnda ägarnas son, översten G. A. de Falck och dennes svåger, löjtn. G. D. Mæchel ägare, men 1833 blev den förstnämnda genom köp ensam ägare. Redan 1834 sålde han hela egendomen för 30,000 rdr b:o till kaptenen Olov Hammarsten, som endast efter några månader transporterade köpet på grosshandl. Jöns Ringborg. Vid dennes död 1842 köptes gården för 40,000 rdr b:o av hans yngste sons svärfader, fabrikören John Swartz († 1853), som utarrenderade den till sonen, grosshandl. Joh. Gust. Swartz, ismejerimetodens uppfinnare. Vid J. Swartz död återgick Herstaberg till dottern Katarina Elisabet († 1892) och hennes man grosshandl. Ludv. Edv. Ringborg († 1888). År 1892 ärvdes egendomen av deras son, nuv. äg., f. d. disponenten Gustav Ringborg, som om sina gårdar utgivit ett arbete i två häften, ur vilka en del här lämnade uppgifter äro hämtade, ett arbete, som dessutom giver värderika upplysningar om landtbruket m. m.

Manbyggnaden om 19 rum och kök ävensom gårdsflyglarna uppfördes av Jöns Ringborg å den plats, där krono- och skattegårdarna hade sina byggnader (fig. 79). Åtminstone en av godsets olika gårdar var bebyggd för ståndspersoner redan under 1700-talet.

79. Herstaberg.

Hult, bruksegendom med **Dvårdala** $1\frac{1}{2}$ m., 174 h. Hults egendom tillhörde under 1500-talet kammarrådet Per Månsson Utter samt efter hans död 1623 sonen, överstelöjtn. And. Utter († 1649). Mot slutet av 1600-talet tillhörde egendomen k. rådet Jakob Reenstjerna († 1716), därefter Strahlenberg, fru Wallrawe och på 1750-talet brukspatronerna Jakob Broberg och Petter Hellveg. Vidare har Hult ägts av Hamilton, Juringius, brukspatr. Graver, majoren Bengt Ribbing († 1811) samt från 1819 av brukspatr. Magn. Lor. Ekelund († 1850) samt därefter av hans arvingar sönerna brukspatr. William Magn. Ekelund († 1889) till $\frac{1}{4}$ och Joh. Hugo Ekelund († 1886) till $\frac{1}{2}$ samt dottern Sofia († 1869), gift med sin frände medicinalrådet Daniel Ekelund († 1879) till $\frac{1}{4}$. Tillhörde under 1870-talet Hugo E. $\frac{10}{16}$, W. M. E. $\frac{6}{16}$ och brukspatr. Viktor E. (son till medicinalr.) $\frac{1}{16}$ samt år 1884 de båda förstämmda, varav H. E. då hade $\frac{11}{16}$. Hans son Gunnar Maur. Hugo Ekelund är nu ensam ägare.

Bruket anlades år 1698 av Jakob Reenstjerna med k. bergskollegii privilegium av den 4 maj 1697, som sedermera blivit stadfästadt den 13 maj 1710 och den 9 november 1733. Hults manufakturverk var från smidesåret 1859 privilegieradt till oinskränkt smide. År 1760 bestod bruket av 1 stångjärnshammare och 1 plåth. med 2 härdar till vardera samt 11 knipph. År 1828 fanns här 1 stångjärnsh. med 2 härdar samt 2 spik- och 2 knipph. ävensom en nyinrättad stjälpugn. På 1870-talet fanns här 2 franche-comté-härdar, 9 spik- och räckhamrar samt gjuteri. Därtill kvarn med 3 par stenar och grynverk, såg och tegelbruk. År 1859 hade stångjärnsbruket en tillverkning av 495 skepp. 17 lisp. samt manufakturverket av 634 $\frac{1}{2}$ skepp. På 1880-talet fanns här stångjärnsbruk (tv. 40,000), järnmanufakturverk (15,000), stjälpugn (3,000), tegelbruk m. m. År 1895 funnos här stångjärnsmedja (tv. 15,000 kr.), manufakturmedja (40,000), mekan. verkstad (40,000), gjuteri (20,000) m. m. År 1910: manufakturmedja med arbetarebostäder (tv. 80,000 kr.), mek. verkstad med d.o. (3,500), gjuteri (20,000), cirkelsåg, kolhus m. m. — Bruket är beläget vid Ägelsjöns utlopp i en dal emellan höga berg. Under 1800-talet tillverkades här ankarkättingar även för flottan. I vår tid är bruket omtaladt för sin yxtillverkning.

Hälla, 1 m., 32 h. Tillh. 1687 Anders Lilliehööks († 1685) arvingar, 1725 Karin Horn, som varit gift med den i krig stupade översten Kasper Otto Sperling, vilken släkt gården fortfarande synes tillhört. Har i senare tid åtminstone från 1840-talet hört till Ringby. — **Häradsveden**, $\frac{1}{8}$ m., 85 h., f. d. kronofjärdingsmansboställe, indraget till staten, senare försäldt. Har nu 6 äg. — **Iglinge**, 1 m., 57 h. Tillh. häradshövdingen David Rosenholm († 1725). Har sedan länge hört till Grimstad.

Jursla, 2 m., 383 h. Riddaren Erik Karlsson (Örnfoot) skänkte 1389 en attung jord i *Hywrtzla* till S:t Martins kloster i Skänninge. År 1418 tillbytte sig Anders Magnusson (kluven sköld med ett krumhorn i högra fältet o. tre stolpvis ställda hjärtan i det vänstra) en attung i *Hiurdla* av sin morbroder Magnus Ragvaldsson, vilken åter köpt denna jord med alla därvarande hus av Östen Bassa. Av Jursla blev $\frac{1}{2}$ m. under 1600-talet militieboställe, nu indraget till staten och utarrenderadt; $\frac{1}{2}$ m. har haft skilda äg. Bl. a. har $\frac{3}{4}$ m. hört till Sten. Har nu 4 äg., däribland fabrikören Algot Sääf.

Krokgölstorp, $\frac{1}{16}$ m., 32 h. Har sedan länge hört till Hults bruk.

Krusenhov, 2, med Ströja 3 m., tills. 359 h., har förr hetat Kullerstad och donerades år 1622 till köpmannen, sedermera landshövdingen Peter Kruse (Crusebjörn), som dog 1645. År 1636 ägde han förutom denna egendom 21 $\frac{3}{4}$ m. År 1668 såldes Krusenhov till hovkansleren Fransiskus Joel Örnstedt († 1685), i vars ägo det 1683 kallats säteri av 3 m. allodialfrälse. Säges 1687 vara 2 m. f. d. skatte med 20 tunnors årl. utsäde, äng till 150 lass, bete för 20 kor m. m. Tillh. 1685—1726 majoren Heimert Freijden, g. m. El. Örnstedt, 1726—1742 överstelöjtn. Joh. Bär, därefter som morgongåva hans änka Krist. Oxenstierna, som en tid överlät godset till sin frände K. Fr. Stael v. Holstein, men senare sålde det till äldre brodern, kapt. Joh. S. v. H. († 1751), då Kristina O. återtog godset. Då hon dog 1760, ärvdes det av majoren G. G. S. v. H. med syskon. Inlöstes 1775 av kapt. J. G. Boije, g. m. M. M. S. v. H. Tillh. vidare assessor F. A. Falck, ryttm. J. v. Yhlen och från 1790 överjäg. A. A. Älf († 1836), då Krusenhov övergick till hans dotter Fredr. Eleon., g. m. majoren Georg Hjort. Såldes 1851 till brukspatr. Jakob von Leesen samt tillh. efter hans död härst. 1876 änkefru M. Ch. v. Leesen, från 1880 sonsonen James von Leesen samt från 1912 f. d. landshövdingen, chefen för hovförvaltn. fil. dr Otto Hack Rol. Printzsköld. — Egendomen bebyggdes 1623. I nuvarande ägarens tid hava i det närmaste alla gamla byggnader blivit ersatta med nya, manbyggnaden efter ritn. av arkitekten I. Tengbom.

Kvarntorp, $\frac{1}{8}$ m., 87 h. Reduceradt från släkten Kruse. Har sedan länge tillh. Kattsäters fideikommiss i Borgs s:n.

Kvillinge, 1 m., 277 h. Tillh. 1687 överstelöjtn. Ernst Loo. Då han anmodades bevisa sin åtkomst, återsände han skrivelsen därom obruten med upplysning i egenhändigt brev, att »vad han ägde, hade han för pengar köpt». Tillh. 1700 fru Elisab. Reenstjerna, f. Kock-Cronström († 1720), 1725 landshövd. Isak Funck. Har senare tillh. på 1840-talet E. Hallgren, 1850- och 1870-talen P. E. Mosén, 1880- och 90-talen Joh. Aug. Vettergren samt f. n. konsul Axel Svartling.

Kärkelösa, $\frac{1}{8}$ m., 106 h. Tillh. 1853 släkten Ternell, 1884 N. J. Nilsson, St. Björkkärr, och 1910 Gust. Karlsson.

Lida, 1 m., 372 h. År 1363 skrives gården *Lydyum*. År 1364 bodde häradets tjänstförrättande häradshövding Peter Tomasson här, då namnet skrives *Lidhum*. År 1413 var Torsten i *Lydhum* nämndeman samt likaledes 1417, då namnet skrives *Liidhom*. År 1596 donerades Lida till generalfältkvartermäst. Hans Stuart, vilken inkom till Sverige och blev stamfader för denna släkt härstädes. Han dog 1618. Synes sedermera tillhört dennes broder, översten And. Stuart († 1640) men tillhörde 1636 Joh. Stuart, vilken mot lag och förordning

1633 gift sig med sin kusin Anna, som var dotter av Hans Stuart. Hon försålde egendomen år 1661. Åren 1683 och 87 tillhörde den häradshövdingen David Rosenholm, på 1750-talet lektoren, d:r Martin Lidén († 1769) och vidare överstelöjtn. Jakob Er. Gripenvald, vilken 1817 försålde densamma till handl. E. Österlind. Tillh. 1884 och ännu 1895 Per Wilh. Österlind. Tillh. f. n. konsul Axel Svartling.

Egendomen är bebyggd med tvåvånings manbyggnad. Bebyggdes till säteri 1683 men föres 1687 under skatte. Blev senare skattesäteri. Till gården hör $\frac{1}{2}$ m. Skärlöta frälse.

Loddbby 2 med Högarna 1 m., tills. 360 h. År 1381 nämnes Dan i *Lodby* som fasteman, och 1390 gavs fasta på en attung jord i *Løtby*, som herr Ture Benktsson givit sin sven Tyrgil Finvidsson. Från 1391 finnes ytterligare ett brev, i vilket riddaren Ture Benktsson (två bjälkar i sköld utan hjälm) giver sin sven Tyrgil Finvidsson en attung jord i *Lithby*, som namnet nu skrives. Loddbby var bland de gods, som, såsom förbrutna, år 1595 togos från Hogenschild Bielke, räknades såsom lydande under Norsholm, donerades jämte det ännu underlydande Höga eller Högarna till riksskattmästaren Seved Ribbing († 1613) samt tillhörde därefter sonen, landshövdingen Sven Ribbing († 1640). Ägdes vidare av sonen överstelöjtn. Seved Ribbing († 1647) och av dennes son, ryttmäst. Sven Ribbing († 1673); reducerades men uppläts på livstid åt nyssnämnde ägares änka Kristina Leijonsköld († 1732). Tillhörde senare häradshövdingen Nils Otto Eksköld och vidare ryttmäst. Mattias Gust. Staël v. Holstein, vilken, då löjtnant, genom köpeavhandling av d. 13 juni 1744 av sina medarvingar övertog Loddbby 2, Aby 1 med augmentshemmanet Ölsta 1, Höga 1 och Aby ödegård $\frac{3}{8}$ m. jämte tre frälseutjordar för en vid arvskiftet överenskommen summa av 45,000 dal. kmt. Vid hans död 1757 övergick egendomen till hans änka Elisabet Ulfsparre samt barn, av vilka äldste sonen, majoren Georg Bogislaus Staël v. Holstein å egna och sina två yngste, omyndiga bröders vägnar år 1767 försålde Loddbby med augment jämte Höga, 1 frälseutjord, 1 frälseäng, skogsparken Näset samt 6 torp, som utgjorde 11 dagsverk i veckan, för 94,800 dal. kmt jämte en vängäva av 130 lod silver, arbetadt efter avtal, till v. häradshövdingen Fredr. Ad. Falck. Ägdes senare av Per Rundeberg, som år 1807 försålde Loddbby, Höga och Dövestad $\frac{1}{4}$ m. för 17,000 rdr b:o till ingenjören K. G. Diedrichsson. Efter hans död såldes egendomen, best. av Loddbby, Höga och Hjälmarsö, $\frac{3}{8}$ m., av hans änka Sofia Lindahl och tre omyndiga barn år 1829 för 30,000 rdr b:o, varav 20,000 för Loddbby och 10,000 för övriga hemman, till änkefru Karolina Wester, f. Hejtmüller. Redan år 1832 försålde hon egendomen för 34,666 rdr 32 s. b:o, varav för Loddbby 20,000, för övriga h:n 13,000 och för inventarier 1,666 och 32, till fabrikören Gust. Lejdenfrost, som åter 1855 sålde egendomen för 95,000 kr. till apotekaren K. F. Asker. Tillh. vidare efter hans död hans änka Lina Asker, som 1875 försålde gårdarna till danske undersäten Villars K:sen Lunn, som var ägare ännu på 1880-talet. Ägdes 1895 och äges ännu av Jakob Philipsson.

Är belägen vid Motala ströms utlopp i Bråviken. Har manbyggnad i en våning med frontespis åt båda sidorna, inneh. 12 rum m. m., samt 2 flygelbyggnader. Jordmån är lera och svartmylla på lerbotten. Godt fiske. Avst. till Norrköping omkr. en halv mil.

Lund 1, Klingstad 1, Skälstad 1 m., tills. 201 h. Lund har varit militieboställe och blev först omkring 1840 bättre bebyggdt. Klingstad hörde åtminstone under 1600-talet till en del till Finspång. En del donerades 1646 till borgmäst. i Norrköping Nils Jonsson, vars barn efter gården togo sig namnet Klingius och en son vid adlandet namnet Klingstedt. Skälstad hörde tidigare under Norsholm men köptes 1652 av hovrådet L. Cantersten. Reducerades och synes vidare åter hört till Finspång. Har i senare tid tillh. J. E. Stafström 1850,

Jakob Philipsson 1853, Karl Osk. Philipsson 1872, Svante Fil. Svensson 1884 och 1895 samt senare A.-B. Lund, som 1915 försålde sina i Kvillinge och Ö. Eneby belägna gårdar till K. A. N. Johansson, Solberga, med undantag av omkr. 11 h., avsedda att försäljas till byggnadstomter.

Malmö 2 med **Trönäs** $2\frac{1}{2}$ m., tills. 564 h. Störkar Jönsson i Malmö be-seglade 1417 ett intyg om, att Adelsgårderna vid Norrköping av ålder tillhört S. Olovs kyrka i denna stad. Malmö har varit »skatte av 16 öresland», lydande under Norsholm, men är ett gammalt herresäte, och under 1400-talet skrev sig Peder Svensson, som i sitt vapen förde en rätt framåtseende ulv, till denna egendom. År 1483 nämnes hans måg »välbyrdig man Knut Olofsson i Malmö» av släkten Soop och 1518 dennes son, väpnaren Peder Knutsson i Malmö. Även dennes son, befallningsmannen å Örebro slott Erik Pedersson († 1604) skrev sig till denna egendom, men 1586 säges den hava tillhört hans måg, ryttmäst. Bengt Slatte († 1593). Ägdes vidare av sonen, häradshövdingen Erik Slatte, 1636 av dennes son Klas Slatte, 1687 av dennes måg, amiralen Johan Bär († härst. 1688), 1725 av sonen överstelöjtn. Johan Bär († 1742), 1750 av dennes systerson, kaptenen Joh. Staël v. Holstein († 1751) och därefter av hans barn, 1783 av brukspatr. Graver, 1825 av jägmäst. J. J. Graver, 1850 av lagman Lars Magnus Trozelli, sedermera av hans sonson, nuvarande ägaren, ryttmästaren Filip Laurentius Trozelli.

Egendomen brändes av ryssarna år 1719, och den 30 juli 1801 avbrann huvudbyggnaden genom våld, men ny uppbyggdes. År 1683 kallas gården gammalt säteri av ett allodialfrälse, 1687 även gammalt säteri men utan mantal och med 20 tunnors utsäde, äng till 100 lass hö, bete för 20 kor, fiske m. m. På 1750-talet nämnes gården såsom »gammalt frälssäteri, som anses för 2 hemman», med 25 t:rs utsäde, tillräcklig äng, godt mulbete, litet skog på en ö, fördelaktigt fiskvatten i Bråviken och 7 rå- och rörs-torp. — **Trönäs** $\frac{1}{3}$ m. tillhör Björnviken.

Myckelhult, $\frac{1}{4}$ m., 86 h. Tillh. redan under 1600-talet samma ägare som Björnsnäs, dit det även nu hör.

Nylund, $\frac{1}{8}$ m., 256 h. Denna gård, som förr hetat Andekärr, är skattlagd 1781, köpt till skatte 1802 samt frälssäteri från 1804. Den tillhörde 1825 brukspatr. Joh. Gust. Norstedt († 1846), därefter hans måg, brukspatr. Frans Gust. von Aken på Högsjö i Södermanl. († 1863), därefter och 1872 hans änka Ebba Ch. Karol. Lagerqvist, 1884 och 1895 Sven P. Svensson, Jonsberg. Hör nu under Krusenhov. — Är belägen å Kolmården. — **Näkna**, $\frac{1}{2}$ m., 633 h., vid sjön Näknens n. ända. Jöns Simonsson i *Nekna* omtalas 1513. Har sedan länge tillhört Stens bruk, dit gården 1910 hörde. — **Nöbble, L:a**, $\frac{1}{2}$ m., 78 h. Tillh. omkr. 1700 släkten Lilliehöök samt senare 1853 stadsaktuarien P. E. Fogelstrand, 1884 och 1895 S. A. Svensson, 1910 Frans Nystrand. — **Nöbble, St.**, $1\frac{5}{6}$ m., 360 h. Har förr hört till Stens bruk, men tillh. nu fabriksförest. Axel Viktor Svartling.

Ringby, 1 m., 100 h. *Ringabi* nämnes 1417. Utbyttes från kronan 1651 av Axel Lillie. Tillh. vidare 1671 bergmäst. Jonas Drefling, som fick frälsefrihet för gården (se Herstaberg), samt senare hans arvingar, 1700 Knut Vessling, 1725 Röding, på 1840-talet E. Hellman, 1850 hans arvingar, 1853 fabrikören John Swartz († s. å.), 1872 och 1895 apotekaren O. J. Ohlsson (se Hälla), 1895 P. A. Natanaelsson och 1910 Karl Ax. Natanaelsson.

Röjningen, $\frac{1}{4}$ m., 18 h., även kalladt Källhagen. En del har länge hört och f. n. hör hela gården till Hults bruk. — **Sjöberga**, $\frac{3}{16}$ m., 47 h. Har länge haft flera äg., 1884 3, 1895 och f. n. 2, näml. Karl Erik Björklund och Gust. Alb. Petersson. — **Skärlöta**, $\frac{1}{2}$ m., komministerboställe från 1692, 68 h. Församlingen är ålagd att flytta komministerbostaden till Åby. — **Skärlöta**, 1 m., 109 h. Synes åtminstone till $\frac{1}{2}$ m. frälse redan under 1600-talet hört

till Lida, dit det än hör. $\frac{1}{2}$ m. frälse synes hört till Finspång och sedermera till Ringstad. Det senare ägdes 1884 och ännu av nämudem. P. M. Karlsson. — **Smedstorp**, 1 m., 65 h. Tillh. 1687 Anders Lilliehööks arvingar och 1725 fru Karin Sperling, f. Horn. I senare tid hörde gården till Ringby men fränköptes 1852 för 14,250 kr. till Herstaberg, dit den än hör.

Stensbruk eller **Graversfors** $\frac{1}{4}$, **Granstorp** $\frac{1}{4}$ och **Skriketorp** $\frac{1}{4}$ m., tills. 447 h. Såväl Sten som en del underlydande hemman hörde omkring 1700 till Lilliehöökska godset. Då bruket anlades, hörde gårdarna under Rodga. Tillhörde 1825 grosshandl. Fredr. Ulr. v. Aken, därpå mill Eberstein, 1850 änkefru M. Reder, omgift s. å. med översten K. R. Ahlström, samt från 1856 bruksägaren Karl Ekman, Finspång, vidare på 1890-talet A.-B. Finspångs styckebruk, 1910 Stens bruksa.-b. Boxholms a.-b. inköpte Sten m. Graversfors masugnar 1913, varmed Stens bruksa.-b. avhändt sig alla sina fastigheter. — Skalden Karl Fredr. Dahlgren föddes härstädes år 1791.

Bruket anlades å Näkna ägor med privilegium av 1733 men förflyttades 1749 till Sten. En masugn anlades vid Näkna med privilegium av 1736, som dock var nedlagd redan i början av detta århundrade. Med privilegium av 1753 anlades här ett manufakturverk med en knipp- och en spikhammare. Bruket benämnes Graversfors efter ägaren till Rodga, Graver, som förbättrade detsamma betydligt genom nya anläggningar. Årl. beloppet av här tillverkad tackjärn uppgick på 1870-talet i medeltal till 89,000 centner.

År 1884 fanns här, förutom Näkna såg (tv. 15,000 kr.), Stens mjölkvarn (10,000 kr.), Graversfors masugn (80,000 kr.), Ålsebo såg (3,000 kr.). År 1895: Graversfors masugn (tv. 200,000 kr.), d:o stenpolerverk (28,100 kr.), kolhus (35,000 kr.), byggnader (17,500), Stens kvarn (17,200), Näkna såg (42,600). År 1910: Stens kvarn (17,200), Graversfors masugn med arb.-bost. (230,000 kr.), d:o kolhus (37,000 kr.), kolareverk (28,100 kr.), Näkna såg (72,000 kr.). F. n. tillverkas eller blåses omkr. 12,500 ton tackjärn årligen.

Då järnvägen började byggas här, upptäcktes stora tillgångar på en vacker granitsort. Detta stenbrott började då bearbetas, varefter anlades första sten-huggeri och sedan stensliperi. Här bearbetas även marmor från Kolmården och från marmorbrott i Vingåker. Egendomen är belägen vid Näknens utlopp och är bebyggd med tvenne manbyggnader, varav den ena uppfördes 1875, sedan den förra brunnit. Graversfors jvst. är närbelägen.

Svartgölskärr, **Södra**, även kalladt **Svarttorp**, $\frac{1}{16}$ m., 21 h. Har länge tillh. bönder. Äges av J. M. E. Karlsson.

Sätra, 1 m., 122 h. Tillh. sedan länge Hults bruk.

Torshag, $\frac{1}{3}$ m., 138 h., vid Nedra Glotterns utlopp och invid landsvägen. Torshag inköptes från Stens bruk på 1840-talet av grosshandl. Hj. Leopold, som här anlade spinneri 1845, och som dessutom med stora omkostnader och mycken möda förvandlade den förut anspråkslösa kvarnplatsen till ett av de vackraste ställen i orten. Han anlade här en större manbyggnad, prydlig park med grottor, tempel, en konstgjord sjö m. m. Egendomen tillhörde honom ännu 1850 men 1853 grosshandlaren Gust. Eklund, vars son, konsuln Gust. Eklund sedermera försälde densamma. Ägdes 1871 av Guillemot & Weylandt och äges nu av Stockholms bomullsspinneri- och väveriaktiebolag. I början på 1850-talet arbetades här med 5,000 spindlar och 23 arbetare, mest flickor. År 1858 utgjorde tillverkningen av varpgarn 585,365 skålp., i värde av 421,976 kr. med en arbetspersonal vid själva spinneriet av 151 personer. Flera nya maskiner tillkommo såväl detta som föregående år. År 1863 undergick spinneriet en större reparation, men något arbete bedrevs här icke, enär de vid denna tid höga bomulls-prisen omöjliggjorde varje lönande tillverkning. Ett kemiskt blekeri hade dock jämn sysselsättning. Samma år anlades här även i den gamla kvarnbyggnaden samt i ett nybyggt större hus en klädesfabrik, och voro här redan vid årets

slut 47 arbetare anställda. År 1868 upphörde all verksamhet vid spinneriet, men synes snart åter hava börjat. Den 14 mars 1873 avbrann detsamma men uppbyggdes ånyo i förstorad skala och återbörjade sin verksamhet redan 1874. Under detta år tillverkades här 582,170 skålp. bomullsgarn, i värde kr. 574,223:25 och användes 162 arbetare, därav 70 under 18 år. Det vid Åby anlagda Vigogne-spinneriet, avsett för tillverkning av s. k. vigognegarn (bomull blandad med en mindre kvantitet ull), för vävning av s. k. kasinett och klädningsstyg m. m., avverkade under samma år 13,415 skålp. ullgarn och 1,817 skålp. vigognegarn, varför arbetslön upptogs till kr. 7,551:50. År 1912 var Torshags bomullsspinneri med tillhörande verk och arbetarebostäder t. v. till kr. 362,800. För 1914 lämnas följande uppgifter, ehuru tillverkningsresultatet ej är normalt i anledning av vatten- och bomullsbrist m. m.: spinningsspindlar 9,264; tvinnings-spindlar 3,378; arbetarantal 139; tillverkad bomullsgarn 458,000 kg. till ett värde av kr. 801,400. Under år 1914 kompletterades den elektr. driften dels med el. kraft från Norrköpings el. verk och dels från egen kraftkälla. Behöflig kraft omkr. 320 kw.

Vilhelmsberg 1 med **Hjälmarsö** $3\frac{3}{8}$ m., tills. 196 h. Vilhelmsberg, ursprungligen Skälstad, tillh. 1825 E. Hallgren, vidare handl. Per Österlinds änka samt från 1840-talet Marieborg. **Hjälmarsö**, f. d. Askaregölen, tillh. 1783 kapt. M. de Falck, 1825 ingenjören K. G. Didriksson, Loddby, 1853 livgrenadjären M. Finne men senare Marieborg. — **Åby**, $3\frac{1}{4}$ m., 261 h. Har sedan länge till $2\frac{5}{8}$ m. tillh. Hults bruk och $\frac{7}{8}$ m. Björnviken. — **Ågelsjö**, 1 m., deladt i Övra och Nedra, vardera $1\frac{1}{2}$ m., 531 h., och **Älvedalen**, $\frac{1}{16}$ m., 40 h., hava länge tillh. Hults bruk. — **Älsebo**, $\frac{1}{4}$ m., 680 h., har tillh. Stens bruk.

Ättetorp, $1\frac{1}{4}$ m., 18 h. Reducerades från släkten Ribbing. Har i senare tid tillhört 1850 borgmäst., assessoren Per Joh. Lagergren († 1856), 1853 konsuln Johan Moselius, 1884 och 1895 fröken Karin Krist. Karol. Eberstein, 1910 jur. d:r Gösta Eberstein och fröken Hedda Eberstein.

Össby $1\frac{1}{2}$ och **Össby lillgård** $1\frac{3}{4}$ m., tills. 261 h. Den förstnämnda gården har länge tillhört bondesläkter samt samtidigt haft 2 äg. Tillh. 1895 inspektoren J. Jonsson och nämndem. Karl Valler samt 1910 K. O. Petersson och den sistnämndas stärbhus. Össby lillg. hörde åtminstone delvis 1622 och ännu 1700 till Björnviken, 1725 tillh. en del överstinnan Karin Sperling, f. Horn. Tillh. 1853 M. Hoflund. Har senare tillh. Björnsnäs. Össby, $\frac{1}{4}$ m., donerades 1663 till komministerboställe men utbyttes 1674.

Övriga tillhörigheter: Albertslund, Alphyddan, Augustenborg, Berga, Bergebo, Bjälbo, Björkbacken, Brådhumpen, Bråvalla, Bäckaskog, Bäckerslund, Charlottenborg, Dalarö, Dvardala elektr. kraftstation, Dykärr, Ekhult, Ektullen, Ellaborg, Eriksdal, Erikslund, Folkviksmarken, Fredriksberg, Fredriksborg, Fridsäter, Frysäter, Gläntan, Grönkärr el. Ringeby, Gunnarsbo, Gustavsdal, Hageby, Hammarens villa, St. Hammaren, Hammarkullen, Hammarmarkens villa, Högalund, Höganäs, Karlsberg, Karlsborg, Karlslund, Karlsro, Kuddby utj. och tegelbruk, Kvarntorps nedra kvarn, Källvik, Landmostugan, Lindersdal, Lindershem, Loddby sulfittfabrik med villa och arbetarebostäder (t. v. 338,000 kr.), Loviselund, Lunda, Långblåmosse el. Eriksberg, Marielund, Mela utj. och vattenfall, Monrepos, Muggebo torp, Norrviken, Näknamarken, Perstorp, Petersborg, Pjältens tegelbruk, Sandholm, Sikudden, Sommarbo, Stenbacken, Stenkullen, Stenstorp, Stora skogslotten, Strand, Strömsberg, Svensund, Sätramarken, Udden, villor å Kvarntorps, Kvarntorps dundergård, Kyrkosågens, Malmö, Nylunds, Näkna, Stens, Ströja, Skärlötamarken, Trönäs och Åbymo ägor, tills. tax. till betydande belopp, Västra Lund, Tyrestorps utj., Åbylund, Ålebo, Ångshyddan, Ångtorp, Ättetorps villa m. fl.

2. Simonstorp är belägen på Kolmården och gränsar i no. till Stora Malm, Björkvik och Kila i Södermanland, i ö. till Krokek, i s. och sv. till Kvillinge, i v. till Risinge och i nv. till Skedevi. Arealen är 16,170 h., därav 14,440 land. Marken är bergig samt till stor del upptagen av sjöar och skog. Bland insjöar äro Fläten, Svängbogen, Vekmanglen, Gransjön, Bolen, Norr- och Södersjöarna de största. — Genom socknen går i det närmaste från n. till s. Östra stambanan med

stationen Simonstorp, belägen invid kyrkan och i närheten av sjöarna Fläten och Bolen. Socknens förnämsta landsväg kommer från Norrköping och Kvillinge samt går till Södermanland. Vid Simonstorp är gästgivaregård.

Simonsthorp omtalas 1329 och har uppgivits (Dipl. Sv., B. IV sid. 806) vara Simonstorps s:n i Östergötland. Men i det brev, till vilket denna uppgift hänvisar, uppgives icke vilket Simonstorp här avses, lika litet som det uppgives, att det är en socken. Det kan lika väl vara någon av de andra av de flera gårdar, som finnas med detta namn i Östergötland. Socken har hört till Kvillinge intill 1600-talet men fick egen

80. Simonstorps kyrka.

kyrka 1649 på grund av kungabrev av d. 17 febr. 1640 och egen präst 1653 samt är nu annex till Kvillinge. Ny reglering 1916 enl. k. br. 12 aug. 1915. Vid invigningen 1650 erhöi kyrkan namnet S:t Peders kapell efter däv. kyrkoherden härstädes. Kyrkan, som är av trä, uppfördes ursprungligen till en längd av 22 och en bredd av 10 m., men år 1697 tillökades hon av Peter Helveggh till Rodga på n. sidan med en korsarm, 5 m. lång och 7,5 m. bred. Har 350 sittplatser och värmeugn (fig. 80). Altartavlan, inköpt 1698 och målad av Måns Griis, har tre avdelningar samt föreställer i den nedersta nattvardens instiftelse, i den mellersta Kristi korsfästelse och i den översta Kristi himmelfärd. Nytt orgelverk om 8 st. uppsattes 1903. Predikstolen, på s. vägen vid koret, är skänkt av nyssnämnda Helveggh år 1698. Ljuskronorna äro tre av mässing. Dopfunten är av kalksten. Kyrkan restaurerades 1909.

Kyrkans ringklockor hängde i en trästapel till år 1757, men då uppbyggdes det trätorn, i vilket klockorna nu hänga. Å storklockan, gjuten 1670, läses: »Aeris ad accentum proni concurrere cives Montani et summo solvite pacta Deo. Sic fortunabit sylvas et rura nec unquam Spes operas curas irrita vota dabit.» Lillklockan omgöts 1743, men ny anskaffades 1908 »under k. Gustav V:s första regeringsår». Å densamma läses: »Gudi allena äran. Kommen folk och gån upp till Herrens hus, att Han må lära eder sina vägar, och I mån vandra på Hans stigar.» Tornspiran är spånbetäckt.

Avst. till Simonstorps jvst. 1 km. År 1911 invigdes ny griftegård, belägen omkr. 1 km. från kyrkan på en höjd med sluttning åt järnvägen och invid vägen till Yddetorps komministerboställe.

Inom socknen äro icke några fasta fornlämningar anträffade. En loge fanns förr å Myckelmossa ägor, vilken enl. sägnen blivit uppbyggd av vallherdar i k. Gustav I:s tid. Densamma ombyggdes efter 1864 och borttogs i början av 1900-talet. — Av allt att döma är Simonstorp en förhållandevis sent bebyggd ort. Simonstorp förekommer icke med säkerhet omtalad som socken i äldre nu offentliggjorda handlingar, och säkert är icke, att den by, som omnämnes 1329, är belägen här. Myckelmossa nämnes tidigt, men kan ha varit en enstaka odlad gård i denna socken. En stenyx har hittats vid Gransjöns strand å Norlunda ägor, men detta kan vara och är antagligen en tillfällighet. T. o. m. sägnen om nyssnämnda loge tyder på, att ännu så sent som under Gustav Vasas tid begagnades markerna här endast som betesmark.

Folkmängden var på 1750-talet: 560, 1790: 506, 1830: 668, 1850: 770, 1870: 959, 1910: 948, och 1915: 882. — Kassor år 1910: kyrkok. kr. 340, fattigk. kr. 2,300, Lilliehöökiska don. kr. 1: 50 årligen. — Folkskolan vid Yddetorp 61 och vid Tängnetorp 27 barn med var sin lär. Mindre folkskolor vid Rodga och St. Brevik med var sin l:a. — Vid Rodga fanns förr från 1678 segelduksfabrik inrättad till kronans nytta med hampstamp, varå privilegier lämnades 1677, sedermera stadfästade 1724. Denna segelduksfabrik var den första inom landet, och drevs i början med 33 stolar samt lämnade 500 hushåll arbetsförtjänst. Så småningom förminskades fabriken verksamhet, och 1827 arbetade här förutom spinnerskor endast 13 personer vid 11 stolar. År 1845 sysselsattes här 45 personer, varav 40 barn. År 1852 nedlades fabriken helt och hållet. Järngruvor bearbetades på 1820-talet. — Här finnas 1 handlande och 3 handtverkare.

Gårdar.

Brevik, L:a, ³/₄ m., 1,490 h. Köptes 1654 av landshövd. Frans Crusebjörn, som avled samma år. Tillh. senare häradshövd. Sven Svart († 1688), 1700 brukspatr. Georg Tom. v. Berchner († 1705), senare hans mäg landsh. Jonas Cedercreutz († 1727). Ägdes 1850 av fabr. John Swartz († 1853) och borgmäst., lagm. L. M. Trozelli († 1852), 1872 och på 1880-talet av grosshandl. Ludv. Ringborg, 1895 av änkefru S. Moberg, Norrköping, och borgmäst. L. von Vernstedt, Strängnäs. Tillh. senare A.-B. Stens bruk. — **Brevik, St.**, 1 m., 1,430 h. Donerades 1645 till generalen Joh. Lilliehöök († 1642) arvingar och utbyttes 1681 från reduktionen av hans son, presidenten And. Lilliehöök († 1685). Tillh.

senare eller 1725 Karin Sperling, f. Horn. Från 1850 hava båda Breviksgårdarna haft samma ägare.

Damhult $\frac{1}{2}$ m., med **Kosjöhult** $\frac{1}{4}$ och **Mjölhåls** $\frac{1}{3}$ m., tills. 1,307 h. Dessa gårdar hava tillhört Myckelmossa säteri. Har tillhört A.-B. Stens bruk. — **Duvhult**, $\frac{1}{4}$ m., 232 h., **Ämtetorp** $\frac{1}{2}$ och **Pulsholmen** $\frac{1}{8}$ m., tills. 577 h., hava länge hört till Hults bruk. — **Klinta** med Klintamarken, $\frac{1}{8}$ m., 30 h., **Köpsbult**, $\frac{1}{4}$ m., 256 h., **Luvebo** $\frac{1}{2}$ med **Djupsund** $\frac{1}{4}$ m., tills. 860 h., **Simons-
torps gästg.-g.**, $\frac{1}{2}$ m., 726 h., **Skråpedal**, $\frac{1}{4}$ m., 210 h., **Tängnetorp**, $\frac{1}{3}$ m., 851 h. och **Ålgöl**, $\frac{1}{2}$ m., 516 h., **Åspedal**, $\frac{1}{2}$ m., 233 h., hava länge tillh. A.-B. Stens bruk. — **Flätsund**, $\frac{1}{8}$ m., 110 h. Har tillhört bondesläkter, men har en tid under 1800-talet hört till Brevik. Tillh. f. n. E. J. Eriksson. — **Gransjötorp**, $\frac{1}{4}$ m., 102 h. Har tillh. släkten Lilliehöök samt har hört till Myckelmossa. Tillh. f. n. P. A. Kvarfordt. — **Myckelmossa**, 1 m., 1,606 h. *Möclamosa* nämnes 1381, då ett jordabyte blivit gjordt emellan Olov Ingevaldsson och Ingevast i Anunne, varvid den förre fått $4\frac{3}{4}$ spansks avgäld härstädes samt i stället givit $\frac{1}{2}$ öresl. i Hakastum. Fasteman vid fastebrevets utfärdande härom var bl. a. Johan i Möclamosa. Detta säteri har senare tillhört släkterna Franc och von Berchner. På 1750-talet tillhörde det änkefru Ulr. Eleon. v. B., f. Ridderstolpe, sedermera omgift med generalen W. R. Stackelberg. Har senare tillhört brukspatr. Karl Ekman, Finspång, 1884 A.-B. Finspångs styckebruk och senare A.-B. Stens bruk. — **Norlunda**, $\frac{1}{8}$ m., 79 h. Har åtminstone sedan 1880-talet tillh. A. P. Olsson.

Rodga, 1 m., 1,819 h. Denna gård donerades 1649 till Sev. Ribbings arvingar men reducerades. Sedermera sålde hökaren Anders Månsson i Norrköping Rodga såsom bondehemman till inspektoren Peter Hellvegh, vilken 1681 erhöill säterifrihet, under den härstädes till kronans nytta år 1678 inrättade segelduksfabrik (se ovan). Denne Peter Hellvegh säges varit farfars farfader till generalfälttygmästaren i svensk, sedermera generallöjtn. i preussisk tjänst Karl Gottfr. Helvig. På 1750-talet ägdes Rodga av brukspatr. Peter Hellvegh. Ägdes därefter av en Hamilton, som sålde egendomen till brukspatr. Jakob Graver, efter vars död härstädes 1790 den tillhörde hans änka Maria Magd. Eurenia († härst. 1819), omgift med häradshövdingen Kristian Brandt († härst. 1803). Tillhörde från 1819 brukspatr. Magn. Lor. Ekelund († 1850), därefter hans arvingar, 1872 brukspatr. Hugo Ekelund, 1884 densamme till $\frac{11}{16}$ och G. Ekelund $\frac{5}{16}$, 1895 och ännu brukspatr. Gunnar Ekelund.

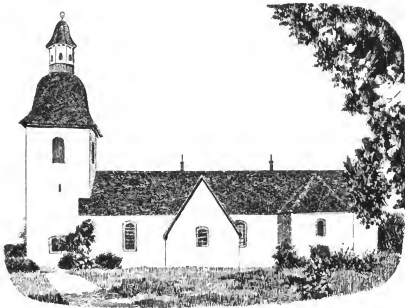
Egendomen är belägen vid de genom ett kort och smalt sund förenade Södra och Norra Rodgasjöarna. Öster om detta sund ligger mangården, best. av en större huvudbyggnad av trä och två flygelbyggnader, omgivna av trädgård och promenadvägar invid sjöstränderna. I en björkdunge ö. om gården äro ovan-nämnde J. Graver med sin fru och hennes andre man begravna.

Säfsbo, $\frac{1}{4}$ m., 701 h. Har måhända förr hört till Loddby men hör sedan länge till Malmö säteri, Kvillinge. — **Tummetorp**, $\frac{1}{3}$ m., 238 h. Har förr hört under Björnsnäs, men var senare skogvaktareboställe, som indrogs till staten omkr. 1860. — **Yddetorp**, $\frac{1}{3}$ m., 240 h. Är komministerboställe sedan 1674, då det utbyttes mot Össby i Kvillinge s:n.

Övriga tillhörigheter: Annelund med villa, Aspbacken, Björkbacken, Björkliden med villa, Bragetorps utj., Gransjöbacken, Johannislund, Katrineberg. Odensborg, Restaurationsbyggn. vid Simonstorps st., Rodga såg, Sikar, Simonstorps handelsbod, d:o kolmagasin, Åtorp m. fl.

3. Östra Eneby gränsar i n. och no. till Kvillinge, i ö. till Bråviken, i s. till Norrköpings stads ägor och Motala ström mot Borg och Löts s:n, i sv. till sjön Glan och i v. och nv. till Risinge socken. Are-

alen: 8,204 h., därav 5,552 land. Genom k. brev av den 23 dec. 1914 bestämdes, att Östra Eneby socken under vissa villkor och övergångsbestämmelser skulle i administrativt, kommunalt och judiciellt hänseende införlivas med Norrköpings stad. Denna inkorporering försiggick d. 1 jan. 1916, vadan socknen numera tillhör nämnde stad, men upptages här, då större delen av densamma tillhör landsbygden. Frågan om denna inkorporering framkom första gången år 1886, då Norrköpings

81. Östra Eneby kyrka.

förstäder väckte förslag härom i och för egen räkning. Kammarkollegium har blivit anbefalldt att inkomma med utlåtande, huruvida och i så fall på vad sätt Ö. Eneby församling må kunna vid nuvarande lönereregleringsperiods utgång (1920) förenas med Norrköpings jämväl i rent kyrkligt hänseende. — Nära en mil genom längden av socknen från nv. till so. sträcker sig en bred utplattad sandås av ringa höjd, vilken delvis är skogbeväxt och delvis odlad. På var sin sida om denna ås är marken tämligen jämn och skoglös. Rådande jordmån är sand och lermylla. — Några mindre sjöar finnas, av vilka Risten, som i sig upptager ett par mindre vattendrag från so., är den största. — Östra stambanan går i en stor båge, varunder den även passerar Norrköping genom socknens sö. del. Järnvägsstationer äro Fiskeby, samt Ö. Eneby och Karlsro anhaltstationer. Före järnvägens tillkomst förde en hästjärnbana hit från Norrköping, anlagd för Finspångs bruks räkning, vilket bruk hitfraktade sitt gods sjöledes. Denna järnbana är sedan länge uppriven.

Av landsvägar går den s. k. Stockholmsvägen från Norrköping nära nog åt n. till Kvillinge socken. En annan, som även utgår från Norrköping, går i nv. riktning förbi kyrkan, varefter den vid gränsen till Kvillinge drager sig åt v. men återtager sedan sin förra riktning och går in i Risinge socken icke långt från stranden av Glan. Segelleden från Norrköping hit till Bråviken går nära socknens ö. kust.

Eneby, Enebo eller *Östra Eneby* finnes flera gånger nämnt i 1300-talets handlingar. Eneby bildar eget pastorat. Föreslagen ny reglering år 1920. Kyrkan, av gråsten med valvbågar, som vid reparationen 1896 »vidgats», är till sin mellersta del mycket gammal men har tre gånger blivit tillbyggd, först i äldre tider i ö., senare i v., sedan kyrkan genom ryssarnas härjningar år 1719 blivit till stor del förstörd (fig. 81). Tornmuren, som då var så skadad, att någon tornspira icke kunde byggas på densamma, blev nedriven och kyrkan tillökades i stället åt v. Kyrkan restaurerades 1860 och senast 1896, då hon erhöll ett nytt måladt korfönster, framställande »Den gode herden» (från Vogels glasmåleri, Stockholm). Därjämte tillkommo nya takmålningar, som i medaljonger framställa bebådelsen, barnens välsignande och dopelsen i det ena valvet; i det andra »gisslingen», Jesus bärande korset, lidandet i Getsemane och korsfästelsen. Å den västligaste valvbågen målades Gud fader och två änglar. Målningarna äro utförda av Karl Stenberg, Norrköping. Längden är 33 och bredden 7,5 m. med 400 sittplatser. Har 2 värmeugnar. En äldre altartavla, framst. Nattvarden, förvaras i sakristian. Den skänktes hit 1726 av majoren Isak Gyllenhammar och hans maka. Antependiet har inskriften: *D. P. Anno 1760 A. B. L. M.* och är av svart sammet med silverbroderier. Orgelverket om 12 st. är från 1897, då det gamla orgelverket försålles. Ett ännu äldre orgelverk om 7 st. hitskänktes 1737 av överstelöjtn. Ekehjelm. Predikstolen hitskänktes 1726 av överstelöjtn. Erik Axel Ekehjelm och hans fru. De skurna bilderna av evangelisterna, som förr prydt densamma, men vilka sedermera förvarats i tornet, blevo 1896 återuppsatta på sina gamla platser. Dopfunten är en i trä skuren barnfigur med skål å huvudet. På 1860-talet hitskänktes en kommunionkanna av silver av brukspatr. Karl Ekman, Finspång. En tavla, framställande korsfästelsen, hänger å korets s. vägg. Å korets n. vägg hänga porträtt av kyrkoh. Erik Exing († 1728) och hans båda hustrur Maria Kling och Katarina Wangel. I sakristian finnes porträtt av kyrkoh.

82. Ljusstav.

A

B

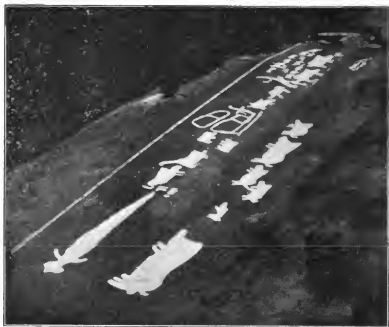
C

83. Dopfant från Östra Eneby socken.

Sam. Ekeroth († 1824). Vid kyrkans s. sida är en utbyggd grav för släkten Schulman. Före branden 1719 funnos här flera huvudbaner tillhörande denna släkt. Ännu i senare tid hava här funnits 4 porträtt av medlemmar av denna släkt, men finnas icke numera. Dessa porträtt voro skänkta år 1758 till kyrkan av majoren Dan. Pfeiff och framställde översten Otto Schulman († 1653), överstelöjtn. Lennart S. († 1677), ryttmäst. Otto Henr. S. († 1702) och fänriken Lenn. Otto S. († 1717). De voro upphängda över Schulmanska graven. Dessutom lära här finnas väl skurna vapen för nämnda major Pfeiff († 1768) och hans fru Anna Beata Lilliemarck, vilka båda begravdes i kyrkan. — Bland äldre inventarier omtalas härifrån ett märkligt skåp av valnötträ »med ut-

18—152493. Ridderstad, Östergötland. II.

märkta listverk och skönaste sniderier av figurer och blomster; på kransen en genius med ymnighetshorn samt lejonhuvuden och på dörrarna sinnbilder av årstiderna». Detsamma har — enl. uppgift 1891 — blivit utbytt mot en kopierad tavla över Nattvarden! Bland äldre tennljusstakar märkes en, enl. inskrift hitskänkt till åminnelse efter kyrkoh. Er. Exing 1729. Därjämte finnes här en dyrbar sångbok med fyrradig notskrift och latinsk text därunder (96 oktavblad). En s. k. ljusstav, som nu förvaras i statens hist. museum, är från denna kyrka

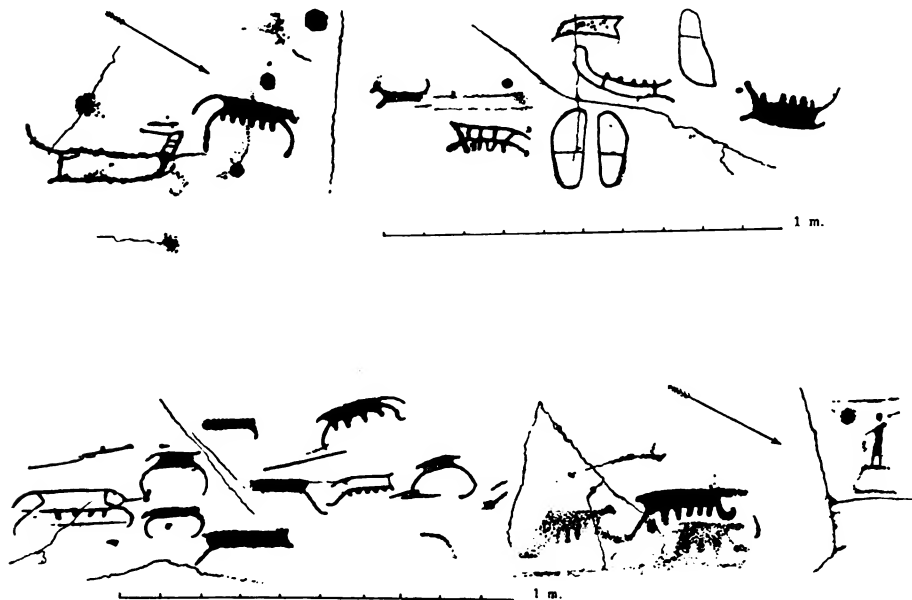
84. Parti av hällristningarna vid Himmelstadiund. Efter foto. av O. Almgren i Meddelanden från Östergötlands fornminnesförening 1904.

(fig. 82, H. Hildebrand, Sv. medeltid). Där finnes även en dopfont härifrån (fig. 83, H. Hildebrand, Sv. medeltid). Å utsidan av skålen framställes: 1) Gud Fader talar till Adam och Eva, att de icke få äta av trädet, 2) Syndafallet, 3) Gud Faderns straffdom, 4) Utdrivandet ur paradiset, 5) Utkomna lämnar Gud Fader dem kläder, 6) Adam och Eva gräva och så, 7) Kain och Abel bereda sig till offret, överst treenigheten samt Kain med djävulen bakom sig ordnar sig att halsugga Abel. I tornet förvaras en järnbeslagen kista, bilder m. m. Av ljuskronorna av mässing är en skänkt år 1708 av Henr. Schulman och Kristina Appelgren, en annan märkt: H : S : C : H : A : o 1754 I : G : H. De övriga jämte 8 ljuslampetter äro från 1897.

Tornet, i vilket ringklockorna hänga, uppfördes 1775. Å storklockan, gjuten 1723, läses: Jag är av gammal bliven ny, Mitt ljud skall klinga upp i sky.

Av ryssen blev jag bränd till grus, Som intet skonte Herrans hus. Nu vill jag åter bruka mitt kall, Att eko skall höras i marken all, Stora och små samla tillhopa Att åkalla Gud och Honom anropa, Till dess man bjuder det sista valet, Då kropp och själ med Gud har fred. Dessutom läses: Gudi allena äran o. s. v. Lillklockan upplyser, att kyrkan med alla sina ornament uppbrändes av ryssarna, att klockan blev gjuten i Norrköping 1720, omgjuten 1754 o. s. v. Före den sista omgjutningen lästes å densamma: Förgät intet, när du hör mitt ljud, Att komma och höra Herrans bud.

Kyrkogården utvidgades åt ö. 1903. Å densamma finnes grav för Broocmanska släkten.

85. Parti av hållristningarna vid Himmelstadlund, utgr. 1903 (övre raden utgör forts. på den undre). Efter avklappn., utförda av H. K. H. Kronprins Gustav Adolf.

Av fornlämningar märkes en runsten i Ingelstads trädgård, 30 m. n. om manbyggnaden. I kanten å ytan av ett mindre berg är en inskrift, som i översättning torde vara: Salze gjorde solen. Dag högg detta på bergknallen. Under runskriften är en teckenbild av solen och över ett svärd (se Östgld I, sid. 93). — Av fornlämningar i övrigt märkas främst de från bronsåldern befintliga hållristningarna vid Himmelstadlund (fig. 84 o. 85; se vidare Östgld I, sid. 30, 31 o. 32). De äro befintliga på n. ändan av den s. k. Bondbacken, nv. från gården å en urgröpt, åt n. sluttande gråstenshäll på båda sidor om vägen, som går över berget (skepp, fyrbenta behornade djur, fyrekriga hjul, fotsålor m. m.). Vid Fiskeby och Ekensberg finnas även hållristningar av skeppsfigurer, fristående vapen o. s. v. Även vid Leonardsberg finnas obetydligare hållristningar. I övrigt finnas gravhögar och stensättningar vid Fiskeby,

Grimstad, å kyrkoherdeboställets ägor, å Tråbrunna ägor, å Svärtinge ägor samt vid Ringstad, där även en bautasten omnämnes. Bland lösa fornminnen nämnes ett i senare tid funnet tveeggadt järnsvärd, å vilket fästeknappen saknas. Fyndorten var en liten holme i Motala ström, ovanför fallen vid Fiskeby. — Ett annat minne från äldre tid är några obetydliga lämningar av Ringstadholms slott, å en holme i Motala ström, något nedom dess utflöde ur Glan. Ännu i midten av 1700-talet funnos, enl. Broocman, lämningar efter en anseelig stenhusbyggnad och emellan holmen och Fiskeby syntes rester av stenkar till den bro, som ledt till holmen. Enl. Sæve funnos här 1861 endast obetydliga ruiner, här och där svagt utmärkande borgens grundplan, stenhopar, oregelbundna mursträckningar samt en 6 fot hög, grov gråstensmur. Omkring 1908 gjordes av Antikvitetsakademien utgrävningar och undersökningar härstädes. Fästet har en gång upptagit hela holmen. Med skäl kan antagas, att detta fäste stått i förhållande till Norrköpings tillkomst och utveckling. Bl. a. upptogs här skatt för stadens fiske och kvarnar. I strategiskt hänseende var även platsen av betydelse, då en viktig förbindelseled emellan s. och mellersta Sverige i närheten här framgick. År 1912 företogs även en undersökning. Bl. a. har iakttagits spår av en yttre mur, omgivande en öppen plats. På ett ställe hava anträffats hela eller söndriga stenkulor till kastmaskin, pilspetsar till armborst, blosshållare och en större kittel. Intrång på platsen av obehöriga har föranledt till fridlysning av holmen.

Första gången Ringstadholm nämnes är år 1316 med anledning av ett blodregn, som här då skall ha fallit. Den äldste till namnet säkert kände ägaren är riksrådet Valdemar Eriksson, sonson till konung Valdemar Birgersson, omkring 1360. Denne överlät *Ringstada i Enebo* till Bo Jonsson Grip år 1378. En av Bo Jonssons fogdar hade härstädes sitt säte, och Lösings, Bråbo, Åkerbo och Gullbergs härad kallades Ringstadholms län. Här dog även 1391 en av verkställarna av Bo Jonssons testamente, riddaren Birger Ulfsson, heliga Birgittas son. År 1404 tilldömdes i Norrköping av prästerskapet och ridderskapet åt drott. Margareta och konungadömet Ringstadholm och Ringstad, som riddaren Knut Bosson å egna och sin släkts vägnar avstått (se Östgld I, s. 165). »Man vet ej med visshet», säger en historisk förf., »om Ringstadholm var gammalt kronogods och återdömdes till kronan. Vad som är visst är, att det icke nämnes bland kronogodsens i Bo Jonssons testamente.» Margareta lämnade snart alltsammans till Esbjörn Djäken såsom fogde. Efter drottningens död innehades slottet av Magnus Eriksson (Örnfot) såsom hövitsman och sedan av Gerdt Jonsson, vilka bägge voro lagmän efter varandra i Östergötland. Efter den senares död 1425 ditsatte konung Erik en tysk, Henrik Styke, till hövitsman, under vilken Ringstadholm under Engelbrektska befrielsekriget var utsatt för belägring. Engelbrekt, som dragit hit ned från Nyköping, lät genast vid sin ankomst uppsätta »sina skirna hart före bron», varefter underhandlingar

om slottets uppgivande förehades. Men Styke svarade förtretad, att han aldrig skulle överlämna detsamma. Då blev även frihetshjälten förargad, och

»Engelbrekt svor att innan sju dagar
Då vill jag dig med håret utdraga.»

Därefter började Engelbrekt att anlägga belägringsverk, bland vilka det förnämsta var en flotte, å vilken uppfördes ett fem våningar högt torn, varifrån han lätteligen kunde skjuta över slottsmuren. Då blev Styke rädd och anhöll om fem dagars stillestånd, vilket även beviljades. Därefter överlämnades slottet till Engelbrekt mot fritt avtåg. Sedan Engelbrekt sedermera blivit mördad, togo hans banemän sin tillflykt hit. — Under stridigheterna emellan Krister Nilsson Vase och Karl Knutsson Bonde innehades Ringstadholm av den förstnämnde. Vid förlikningen dem emellan avgjordes även, att sonen Karl Kristersson skulle få behålla slottet. År 1440 innehades detsamma av Bengt Jönsson Oxenstjerna. — Konung Karl Knutsson, som uppgives vara född härstädes 1409, lämnade slottet till Åke Jönsson Svarte Skåning. År 1458 utgavs ett dombrev, dat. Fiskeby, ang. Erik Axelssons (Tott) anspråk å *Ringstadholm* såsom hans moderne. Hans mor var dotter av Östgötalagm. Ivar Nikliss (Röde). År 1469 var Trotte Karlsson Vasa, som deltog i sin broder Erik Karlssons uppror, hövitsman här. Slottet blev då i början av år 1470 med den kringboende allmogens biträde intaget och uppbrändt (se Östgld I, s. 170 o. 180).

Folkmängden var på 1750-talet: 980, 1790: 1,266, 1830: 1,439, 1850: 1,681, 1895: 6,537, 1910: 8,318, 1914: 9,107, därav i Norrköpings norra förstadss:na 5,098. — Kassor: Harald Anjous donation kr. 16,000, Anders och Matilda Landströms d:o kr. 10,000, Philipssons d:o kr. 2,000, överingenjören Alreiks d:o, sedan 1860-talet, 60 t:r spannmål, hälften råg och hälften korn. Donationsfastighet: Hillerstads utjord, varav socknens fattiga skola åtnjuta räntan, samt donerad d. 23 december 1727 av överstelöjtn. Er. Ax. Ekehjelm och hans fru Kristina Appelgren. — Folkskolorna vid kyrkan, Marieborg, Marielund, Svärtinge och Fiskeby hava 21 lär. och 816 barn. Småskolorna hava 14 lärarinnor (v:t 1915). — Foror och körsor åt Norrköpings invånare gävo förr förtjänst till socknen. Fiske i Bråviken giver braxen, gädda, abborre, ål och lake samt i Glan gös m. fl. Den industriella verksamheten härstädes tog redan under förra delen av 1700-talet sin början här. Handlande: 19, handtverkare: 13.

Gårdar.

Bonäs, 1 m., 134 h. Hörde 1687 och 1700 under Svärtinge samt senare länge under Leonardsberg, men skildes därifrån under senare delen av 1800-talet. Tillh. 1884 källarmästaren N. F. Björnlund samt 1895 denne och inspekt. V. Nilsson, 1910 den sistnämndes stärbhus och Aug. Eriksson. År 1915 sålde Karl Nilson Bonäs till d:r Hj. Landelius.

Bäckersmo, $\frac{1}{8}$ m., 8 h. Har länge tillh. allmoge. Har nu 4 äg.

Eneby, $3\frac{1}{2}$ m. År 1354, den 18 maj, sålde Olov Petersson (älghuvud? med horn och hals) alla sina fastigheter här till Harald Toresson för 160 mark. På grund av ett brev, som är dateradt några dagar senare, synes denna försäljning endast varit en pantsättning men med rättighet för Harald att för alltid behålla panten, om den icke återlöstes av Olov senast d. 29 nästfölj. september. **Eneby**, $1\frac{3}{4}$ m., 61 h., är kyrkoherdeboställe med bostad uppförd 1873 nära kyrkan. Gården brändes och skövlades av ryssarna 1719. Ett nytt boställshus uppfördes 1784. — **Eneby**, kalladt **Ryssgården**, 1 m. säteri. Köptes 1641 av Louis De Geer, tillh. 1687 Abraham Reenstjerna, senare hovrådet Axel Reenstjerna († 1730) samt efter hans död som morgongåva hans änka Marg. Elisab. Sparvenfelt († 1764). Köptes av assessoren Karl N. Vadström, tillhörde därefter före 1760 Joh. Jak. De Geer. Ägdes 1825 av fru Friesendorff, senare av fabrikören Martin Kristian Hoffstedt samt 1853 av hans arvingar. Tillh. 1872 fabrikören K. Arnberg, 1884 A. P. Landström, 1895 dennes stärbhus och 1910 handl. A. Jonsson, Norrköping. — **Eneby norrgård**, $\frac{1}{4}$ m. och **mellangård** $\frac{1}{2}$ m., tills. 36 h. Norrgården tillh. ännu 1725 släkten Leijonsköld, 1853 A. Ohman. Ägdes 1872 och ännu 1895 av Seth Söderberg, som därjämte hade delar i Fyrby och Tråbrunna, tills. tax.v. till 87,000 kr. År 1910 tillh. Norrg. K. J. Hörberg. Mellangården tillh. 1683 And. Lilliehöök, 1725 fru Karin Horn, 1853 von Yhlen, 1884 P. Andersson, 1895 K. A. Karlsson, 1910 K. J. Hörberg och bankdirekt. Karl Ahlström.

Fiskeby med Ekenberg, 3 m., 152 h. År 1384 lånade riddaren Valdemar Eriksson (tre springande leoparder) 400 mark mot pant av 8 attungar jord i *Ringstad*, 3 attungar i *Folabergh*, 2 attungar i *Fiskyaby*, 4 attungar i *Hembla-stadh* och sin kvarn kallad Trana, allt i Eneby m. m. till Strängnäs kyrkas byggnadskassa. År 1368 gav samma riddare åt Rangvald Störkarsson fullmakt att giva fasta på det jordabyte, som han gjort med socknemännen och prästen Hemming i Eneby, då de erhållit $2\frac{1}{2}$ att. i Fiskeby, räntande 5 tunnor korn samt i stället fått 1 att. i Örstad, räntande 4 t:r korn, jämte 14 m. pgr i mellangift. Fiskeby har förr hört under Norsholms kungsgård men köptes 1641 av bruksherrn Louis De Geer och har därefter till senare tid tillh. Finspångsgodset. Ägdes 1895 av konsuln Joh. Oskar Ekman († 1907), Göteborg, samt senare av brukspatr. Axel Ekman, Mo gård.

Huvudbyggnaden i en våning är belägen å en höjd nära järnvägen och nära Fiskeby jvst.

Fyrby, 3 m., 108 h. Nämnas 1381 med namnet *Fyraby*. År 1389 nämnes Torgils i *Fireby* som fasteman, 1390 Ingemunder och 1414 Olov i *Fyriby*. Under 1600-talet tillh. Fyrby frälse släkten De Geer. I en, senare tid tillh. 1850 och 1853 1 m. sk. fabriksidkaren P. E. Östergren, som 1853 även ägde $\frac{1}{2}$ sk. och $\frac{1}{2}$ fr., vilka senare närmast förut tillh. brukspatr. Magn. Lor. Ekelund († 1850); 1 m. ägdes samtidigt av bönder. År 1872 hörde 2 m. till Sörby (se nedan), vilken gård desamma sedermera följt, under det en annan del tillhört Eneby (se ovan). Fyrby norr- eller storgård, 1 m., kalladt Fyrbylund, tillh. 1910 Seth E. Söderberg, vars stärbhus sålde gården 1914 till K. Joel Bengtsson.

Grimstad, $2\frac{1}{2}$ m., 87 h. År 1377 tillbytte sig Jon, av Rosenstrålesläkten, Grimstad av Bo Jonsson, och 1470 skall Erik Holmstensson av nämnda släkt givit en del till Krokeks kloster. En del och slutligen det hela hörde senare till Ringstad samt ägdes 1872 av rådm. Lars Joh. Lönnberg och efter hans död 1889 av hans änka Jacqueline, f. Järn. Såldes senare och ägdes 1910 av 4 äg.

Gåsetorp, $\frac{1}{8}$ m., 35 h. Har till senare tid tillhört Risinge s:n. Hörde 1687 till Kolstad samt hörde under 1700-talet till släkterna Schildt och von Utter men har senare hört till Borgs säteri samt hörde mot slutet av 1800-talet till Loviseberg, dit det än hör.

Hillerstad, $3\frac{1}{4}$ m., 289 h. Hörde i midten av 1800-talet och även senare till Leonardsberg. År 1872 tillh. $1\frac{1}{2}$ m. P. W. Österlind, som var ägare ännu omkr. 1900; $\frac{3}{8}$ m. hörde samtidigt fortfarande till Leonardsberg. År 1895 tillh. 1 m. A. P. Månsson, $\frac{3}{8}$ m. Svärtinge och $\frac{3}{8}$ m. Knivberga, till vilken gård denna del ännu hör; $\frac{3}{8}$ m. Hillerstads brännt. tillh. 1910 A. W. Karlsson; $1\frac{1}{2}$ m. Ö. mellang. och Norrg. G. E. Andersson samt Norra mellang. 1 m. A. P. Hultgren.

Himmelstادلund, $1\frac{1}{2}$ m., 124 h. Nämnas 1354 och kallas då *Hemblastadh* (se Fiskeby härovan). Har senare hört under Norsholm men donerades under 1600-talet till översten Otto Schulman samt utbyttes sedermera till kronan av hans änka Anna Kat. v. Mörner. År 1670 uppläts gården till anläggande av ett juft- och lädergarveri med privilegier av den 24 april 1669 och den 2 maj 1704. Egendomen har vidare tillhört fabrikören Joh. Antoni Balck, handl. Didr. Wittfogel, sekreteraren Johan Schmidt, fabrikören Isak Toutin, prosten Reinerus Broocman samt hans son, sekreteraren Karl Fredr. Broocman, förf. till Östergötlands första beskrivning, som genom köp år 1736 innehade egendomen på 1750-talet. Ägare därefter hava varit kapten Stjerneman, på 1820-talet Emilie Piper, f. De Geer, samt 1850 överingenjören And. Alreik, från vilken egendomen genom testamente år 1865 övergick till Gustavianska barnhuset i Norrköping, med villkor dock att härifrån årligen skola utgå dels vissa stipendier till Uppsala universitet och Norrköpings elementarläroverk och dels 60 tunnor säd till Ö. Eneby socken.

Såväl mangård som fabrik brändes år 1719 av ryssarna. — Vid egendomen finnes den förr så mycket anlitade Himmelstadelunds hälsobrunn, som likväl numera är övergiven. Den begagnades enligt en uppgift för åtskilliga sjukdomar ända sedan 1600-talet, men enligt Broocman upptäcktes den först 1708 av kanslirådet, d:r Magn. Gabr. von Block. Under 1700-talet fick källan godt vitsord om sin nytta av professor Bergman. Vattnet skall vara av ungefär samma beskaffenhet som Medevi vatten, ehuru icke så starkt. Antalet brunnsgäster förminskades så småningom men begagnades ännu 1871 av 40 gratister. Vid nämnda brunn fanns förr, förutom allt, som kunde göra densamma angenäm för brunnbesökande, även ett s. k. utvårdshus, som den tiden flitigt besöktes.

Mangården, som är belägen invid Motala ström, består av huvudbyggnad av sten i två våningar jämte tvenne flygelbyggnader.

Ingelstad, $2\frac{1}{4}$ m., 114 h. *Ingelsta* omtalas år 1527 i ett vittnesbrev av hospitalssysslom. Eskil Mickilsson, i vilket han intygar, att han på riksförståndaren Sten Stures befallning utbetalat en penningsumma till ärl. och välb. hustru Dorote för flera gårdar, varibland även denna. År 1638 köptes åtminstone större delen av denna egendom av assessoren Törnsköld, tillhörde år 1683 fru Brita Strömberg, troligen T:s dotterdotter, samt 1700 och 1725 C. Johansson, 1853 fabrikören A. F. Östergren ($1\frac{1}{2}$ m.) och E. Pettersson ($\frac{1}{4}$ m.). År 1872 tillhörde en del av gården änkefru V. Östergren. År 1879 försälldes Ingelstad $1\frac{1}{2}$ m. med Ståthöga $\frac{3}{8}$ m. av J. Anderssons stärbhus till gårdsägaren J. Jonsson, Norrköping, och hade då tills. en areal av 210 h., varav omkr. 120 åker. År 1884 hörde en del till Ståthöga med skilda ägare samt $\frac{1}{4}$ m. till And. Pettersson, som var äg. av sin andel ännu 1895. Sistn. år tillh. $1\frac{1}{2}$ m. med $\frac{3}{8}$ m. Ståthöga fabrikören K. E. Jonsson och $\frac{1}{2}$ m. Norrköpings stad. År 1910 tillhörde Ingelstads mellang. och norrg., $1\frac{1}{4}$ m., Ingelstads aktiebol. samt söderg. 1 m. nämnda bolag samt Norrköpings stad.

Klingstad, $\frac{3}{4}$ m., 50 h. Hörde under katolska tiden till Norsholm men $\frac{1}{2}$ m. sedermera till Marieborg, dit det ännu hör; $\frac{1}{4}$ m. mellang. har på 1850-talet tillh. Hults bruk, 1884 S. Samuelsson, 1910 G. R. Sandkvist.

Knivberga, 4 m. Niclisson i *Knifwæbærgum* upptages 1414 som fasteman. Senare blev 1 m., 115 h., varav 40 åker, militieboställe, nu indraget till staten;

1 m. fr. tillh. från 1700-talet Finspång samt följde till senaste tid Fiskeby och ägdes 1895 av konsuln Osk. Ekman; 2 m. hörde förr till Leonardsberg. Dessa ägdes 1884 tills. med $\frac{3}{8}$ m. Hillerstads söderg. av handl. K. F. Bergholms arvingar, men 1895 av fru O. L. v. Koch och däv. löjtn. K. J. v. Koch. År 1910 tillh. 3 m. jämte $\frac{3}{8}$ m. Hillerstad nämndem. Karl O. Nilsson.

Leonardsberg, 3 m. jämte **Sänna**, $1\frac{1}{2}$ m., tills. 303 h. Leonardsberg är sammankommet av Fällberga och Örstad. *Folabergh* omnämnes 1354 (se Fiskeby). Nils i *Örikstad* omtalas som fastevittne år 1364. *Örikstad* omnämnes vidare 1368 (se Fiskeby). Jämte Sänna hava dessa gårdar hört till Norsholm. Genom donation från 1630 och 1645 innehades desamma av översten och överkommendanten Otto Schulman till Svärtinge († 1653) samt därefter av sonen, överstelöjtn. Leonh. Schulman († 1677), som bebyggde dem till säteri och gav egendomen sitt nuvarande namn. Efter hans död och ännu 1683 tillhörde säteriet hans änka Görvel Krist. Gyllenstjerna, vilken vid reduktionen tillerkändes det för livstid. Ägdes emellertid senare även av hennes son, ryttmäst. Otto Henr. Schulman († 1702) och måhända sonson, fänriken Lennart Otto S. († 1717). men kom genom den förstnämndes änka Kristina Appelgren till hennes andra man, överstelöjtn. Er. Ax. Ekehjelm, efter vilkas död säteriet tillföll hennes syster fru Elsa Burensköld, f. Appelgren. Efter hennes död 1741 tillföll egendomen sonen, ryttmäst. Jak. Henr. Burensköld, efter vars död 1754 den ärvdes av systern generalskan Maria Joh. v. Schwerin, som ägde Borkhult m. m. År 1825 ägdes Leonardsberg av hennes dotterson, löjtn. Er. Gammal Ehrencrona († 1855) och såldes av hans arvingar 1856 till ägaren av Finspång för 270,000 rdr rgld. Tillh. från 1858 och ännu omkr. 1888 grosshandl. John Blomberg men 1895 fru Oktavia Lovisa v. Koch, f. Stackelberg med släkt. Tillhör numera Gustavianska barnhuset i Norrköping.

Mangården, som är belägen nära sjön Glan, består av huvudbyggnad i två våningar med 24 boningsrum samt av två flyglar. Egendomen bestod på 1750-talet av 3 m. säteri med underlydande 8 m. och 6 rå och förs torp samt 2 torp till de underlydande hemmanen. Säteriet hade då ett utsäde av 30 tunnor. tillräckligt hö, nödortfikt mulbete, godt fiske och god trädgård. År 1850 utgjordes godset av 3 m. säteri med underlydande Sänna $1\frac{1}{2}$, Knivberga 2, Hillerstad $3\frac{1}{4}$ och Bonäs 1 m. men har senare minskats. Mangården är belägen nära Fiskeby jvst. samt icke långt från kyrkan och Norrköping.

Loviseberg, 1 m., 619 h., beläget nära Glan. Har förr hetat Anderstorp. *Andrisätorp* hörde 1375 som underlydande till Svärtinge (se denna gård). Eriker i *Andistorp* år 1390 fastevittne. År 1394 skrives namnet *Andirsathorp*. Utbyttes från kronan av överstelöjtn. Anders Pedersson Utter († barnlös 1640). Tillhörde vidare måhända överstelöjtn. Gustaf Schildt († 1736) men med säkerhet, som allodialsäteri av ett hemman, 1683 hans son, majoren Wolmar Joh. Schildt († 1742), gift med Brita Utter och på 1750-talet k. livdrabanten Per Gabriel Falck, vars moder var Dorotea Margareta Utter. År 1760 den 28 januari köptes egendomen till skatte samt fick 1766 sitt nuvarande namn. Hörde 1825 samt ännu under 1880-talet under Borg i Borgs s:n, men tillhörde 1895 och ännu grosshandl. Helge Gust. Ehrenborg.

Marieborg, 3 m., med **Bisketorp**, $\frac{1}{4}$ m., tills. 221 h. Denna egendom, som förr varit by med namnet Berga, var då skiftad emellan en mängd olika ägare. År 1652 tillbytte sig k. rådet, fältmarskalken Axel Lillie två gårdar här från kronan, vilka då blevo frälse. Desamma innehades 1687 jämte en annan frälsegård av assessoren Louis de Geer och 1725 av hans arvingar. De ännu underlydande Klingstad och Bisketorp hava även haft samma ägare, men hörde förut under 1500-talet under Norsholm. En halv gård i Berga ägdes 1687 av Sten Arvids-son (Natt och Dag). Enligt ett ägodelningsinstrument innehades Berga 1758 bland andra av ryttmäst. Joh. Adelsvärd, inspektoren Malmberg, överstelöjtn.

Sperling och Joh. Jakob De Geer. Omkr. år 1763 övergingo alla dessa lotter dels genom köp, dels genom byte till hovrättsassessoren Karl Nikolaus Vadström, som bebyggde egendomen till herrgård och uppkallade densamma efter sin hustru Maria Blomberg. År 1770 övergick den till intendenten Alex. Karl de Bronikowsky, som redan 1772 överlät den till ministern Fredr. Ulr. v. Friesendorff och hans fru Beata Sofia De Geer, vars dotter blev omgift med intendenten Bronikowsky. I v. Friesendorffska släktens ägo förblev Marieborg till 1815, då gården såldes av förre ägarens sonhustru Charlotta Angerstein, änka efter majoren Gust. Ad. De Geer († 1814), till översten, sed. generalmaj. Karl Melker Strömfelt († 1857), varefter gården såldes 1831 till grosshandl. Jakob Philipson. Tillhör sedan omkr. 50 år tillbaka Karl Oskar Philipson.

Egendomen är belägen vid Motala ströms utlopp i Bråviken eller vid den s. k. Marieborgsfjärden. Förutom Sånna hithör Klingstad el. Klingstadberg $\frac{1}{2}$ m. I början av 1840-talet införskrevs till egendomen en stam holsteinska kor av Friesisk ras, som till stor fördel blivit spridd i landskapet och angränsande provinser. — I den s. k. Ekbacken, belägen bredvid järnvägen, som stryker över ägorna, finnes en familjegrav samt lämningar efter ett kapell. Denna familjegrav lät assessor Vadström mura samt däröver uppföra det omnämnda kapellet. Vid egendomens försäljande 1770 övergick kapellet med dess silver och ornamenter samt halva graven till den nye ägaren. Den andra hälften däremot undantogs såsom familjegrav för Vadströmska släkten. Vad kapellet angår råkade det under tidernas lopp så småningom i förfall. Även familjegraven såldes av den siste ättlingen av Vadströmska släkten till generalmaj. Strömfelt, med villkor att de där förvarade liken skulle medelst en mur avstängas från det övriga valvet. Sedan dess har gravvalvet varit använt till källare. Några lämningar av kapellet tillhöriga prydnader eller dyrbarheter finnas ej, med undantag av kapellets klocka, utmärkt genom sin rena metalliska klang.

Pukesten, $\frac{1}{8}$ m., 58 h. Har länge tillh. allmoge. Hade 1884 2 äg. Tillh. 1895 E. Eriksson och 1910 3 äg.

Ringstad, 3 m., 485 h. Förekommer omtalad 1354 (se Fiskeby). År 1381 nämnes Hydinvaster i *Rinstadum* och 1390 Ormber i *Ringstadha* som fastemän. År 1392 överlät Andris Joansson och hans hustru Kristin Haraldsdotter till klostret i Vadstena för sin dotter Ramborgs underhåll därstädes bl. a. 16 spansns avgäld i *Rimstadha*. År 1405 nämnes Håkan i *Ringxstadum*, och år 1413 satt Gangwider härstädes i nämnden vid räfsteting i Linköping. År 1543 fördes Ringstad till större delen under Kvillinge socken samt hörde vid denna tid under Norsholm, som icke långt förut blivit indraget till kronan. Efter år 1627 kom en del av gården dels genom köp och dels genom donation i befallningsmannen på Johannisborgs slott, lagm. Nils Jonsons händer; en annan del donerades till presidenten Anders Gyldenklou. Nils Jonsons son, landshövdingen Jonas Klingstedt († 1691) samlade emellertid hela gården i sin ägo, och under denna tid eller 1683 kallas Ringstad för sätesgård, uppbyggd på $2\frac{1}{4}$ m. allodialhemman med 1 m. rå och rör samt försedd med medelmåttig åbyggnad. Reducerades sedermera men lämnades till Klingstedt på livstid. Efter hans död kom egendomen till mågen, assessoren Jakob Cronhjelm, vid vilkens frånfälle 1712 den övergick till hans dotter Hebba, gift med majoren Isak Gyllenhammar († 1757). Tillföll efter hans död arvingarna, av vilka sonen överstelöjtn. Karl Fredr. Gyllenhammar 1761 bortbytte gården till handl. A. Mæchel, varefter den inom få år gick genom många händer, till dess slutligen handl. A. Stenbom år 1782 blev ägare genom köp och byte med kapt. Karl Joh. Gyllenram. Säges 1783 hava tillhört assessoren Stenbom. A. Stenboms arvingar sålde efter 1806 $\frac{4}{5}$ till hovrättsnotarien Frans Olof Rundeberg († härst. 1819), av vars arvingar åter teol. dr. Mattias Stenhammar († 1845), som genom köp redan 1818 förvärvat $\frac{1}{5}$, år 1820 även köpte dessa $\frac{4}{5}$. Efter 1855 till-

hörde Ringstad hans måg fil. d:r Karl Joh. Leon. Lönnberg, gift med Matilda Stenhammar, samt ägdes från 1871 av d:r Lönnbergs broder rådmannen, v. häradsh. Lars Joh. Lönnberg († 1889), som var gift i hennes 3:e äktenskap med Ulr. Krist. Jacqueline Järn, förut gift med teol. d:r M. Stenhammar samt med dennes halvbrors son Axel Stenhammar. Tillh. efter 1889 änkefru J. Lönnberg samt innehades av hennes son i andra giftet Karl Mattias Gust. Stenhammar. Äges numera av J. A. André.

Egendomen är bebyggd för ståndspersoner med nästan alla byggnader uppförda eller iståndsatta omkr. 1860-talet.

Rist, $1\frac{1}{2}$ m., 806 h. Har hört till Norsholm, köptes av Joh. Ad. Stuart († 1667) samt tillh. 1687 släkten Reenstjerna. Hörde 1850 och ännu 1895 under Björnviken, dit åtminstone en del ännu hör.

Ståthöga, $1\frac{1}{2}$ m., 73 h. Ståthöga har i äldre tider varit deladt i flera delar och hört under olika gods. I början på 1700-talet hade borgmäst. Karl Johansson en del i förpantning. Tillhörde år 1853 handl. Borén, senare apotekaren K. F. Asker, som betydligt förbättrade och förskönade gården. Tillh. efter hans död änkefru Karolina Asker, 1895 Norrköpings stad ($1\frac{1}{8}$ m.) och fabr. K. E. Jonsson, Ingelstad ($\frac{3}{8}$ m.), samt 1910 och f. n. Norrköpings stad och Ståthöga hamn- och industriaktiebolag.

Gården, som redan i början av förra århundradet säges vara välbebyggd, fick senare en vacker manbyggnad med trappformiga gavlar. Egendomen är belägen vid Bråviken och med ägorna gränsande intill Norrköping.

Svärtinge, $6\frac{1}{16}$ m., 964 h. *Sværtinge* nämnes i Ingrid Svantepolksdotters testamente av år 1321. År 1322 giver hon $1\frac{1}{2}$ åtting härstädes till sin trogne tjänare Kättil. Samma år i november sålde kaniken i Strängnäs Joh. Dansson sina gods härstädes för 100 mark till lagm. i Södermanland Lars Ulvsson. Konung Magnus upplät 1355 för all tid falkfångsten vid *Sværthinge* till abboten och klostret i Alvastra. År 1357 skänkte k. Erik till Katarina Kättildsdotter $1\frac{1}{2}$ att. jord i *Sværtinge*, vilken jord förut blivit konungen lagligen tilldömd. År 1375 skänkte Ingegärd Knutsdotter till Vadstena kloster, dit hon ingår, $5\frac{3}{4}$ attung i *Sværtinge* med underlydande Anderstorp och *Thiegzlawik* med mycket mer jämte en kvarnström i Norrköping. Sigillvittnen voro Ingegärds fader rid-daren Knut Algotsson, hennes morbroder herr Birger Ulvsson, hennes broder Peter Ribbing och hennes syster Ingrid. År 1391 stadfästade Algotsson denna sin dotters gåva, på samma gång han själv gav samma kloster ett gods. År 1414 nämnes Hemming härstädes som fastevittne. År 1527 omtalas 4 gårdar *Swertinng* i *enneby* s. och synes då hava tillhört släkten Sture. Kallas 1543 dels frälse, dels f. d. kyrko- och Vadstena klosters hemman, de förstnämnda tillhörande dels »herr Schwante», dels »fru Elina på Thärnö». År 1632 tillhörde kloster- och kyrkohemman samt $1\frac{1}{2}$ frälse översten Otto Schulman († 1653) som sätesgård genom donation av 1630 med tillhörande 14 m. Tillhörde sedermera sonen, överstelöjtn. Adam S. Kallas 1683 för säteri, uppbyggdt av $6\frac{1}{2}$ donationshemman med $3\frac{1}{2}$ rå och rör. Innehades 1687 av den sistnämndes änka Kristina Posse, som fick behålla det för livstid och innehade det ännu 1700. Har därefter måhända även tillhört hennes dotter, som dog 1722. Innehades till större delen 1725 av överstelöjtn. Erik Ax. Ekehjelm, som var gift med ryttn. Otto Henr. Schulmans änkefru Kristina Appeltgren. Ägdes på 1750-talet dels genom arv och dels genom lösen av hennes systerdotters man, majoren Daniel Pfeiff, vid vilken tid egendomen bestod av 4 m. med underlydande $2\frac{1}{2}$ frälsehemman, som beboddes av bönder, och 18 dagsverkstorp. Tillh. 1783 hans måg, löjtn. Ax. Wilh. Gyllenkrook († 1788), som jämte den gamla trädgården anlade en ny och förflyttade åbyggnaden till en högre välbelägen plats, 1825 hans dotter Kat. Lovisa († härst. 1844), gift med majoren Per Ad. Kalling († 1820), därefter dels genom arv, dels genom

köp sonen Ludv. Konstantin K. († härst. 1854), från 1855 grosshandl. P. A. Enhörning och medintressenter, 1871 grosshandl. K. J. Munck och grosshandl. O. Peterssons stärbhus, senare på 1870-talet ävensom på 1880-talet den sistnämndes son Oskar Petersson. Tillh. 1895 A. P. Månsson, Regna s:n ($\frac{3}{8}$ m.), m. fl. samt f. n. 8 ägare, varav 1910 A. J. Eriksson.

Äldsta mangården skall ha varit belägen i en äng nära Glan, där grundvalen efter en 14 m. lång och 8 m. bred byggnad, som på tre sidor varit omgiven av vatten och på den fjärde av en grav till skydd, blivit bevarad till senare tid. Den manbyggnad, som nedrevs av löjtn. Gyllenkrook, var belägen vid gamla trädgården invid sjöstranden och bestod av ett långt envåningshus med utbyggd sal åt sjösidan.

Sörby, 1 m., 42 h. *Sörby* nämnes i ett år 1321 av Ingrid Svantepolksdotter utfärdadt testamente. Var sedermera dels skatte och dels kyrkohemman samt hörde under 1500-talet under Norsholm. Ägdes under 1600-talet av släkterna Utter, De Geer och Klingstedt, 1725 av fru Karin Horn, 1853 av änkefru Löfberg, vidare av A. G. Ohlsson, som 1869 försålde egendomen för 90,000 kr., inventarierna inberäknade, till löjtn. Baltsar Reutersvärd, som åter 1877 försålde densamma med yttre inventarier för 109,000 kr. till J. R. Hulander. Till egendomen hörde då liksom nu 2 m. Fyrby jämte tillhörande skogslotter på häradsallmanningen. Köptes med tillhörande 1878 för 60,700 kr. av fabrikören A. A. Anjou men ägdes 1910 av konsultn R. Valentin, Stockholm, m. fl., tills. 12 äg.

Mangården består av huvudbyggnad med 10 rum och kök samt 2 flyglar vardera med 4 rum.

Tråbrunna norrg. $2\frac{1}{4}$ m. och söderg. $\frac{1}{2}$ m., 125 h. En och en halv gård här köptes 1647 av Johan Adolf Stuart († 1667), tillh. 1687 Louis De Geer; andra delar ägdes av släkterna Vernstedt, Klingstedt och Utter. Den senares andel reducerades. Frälseg. tillh. Karin Sperling, f. Horn. Senare och ännu på 1880-talet hörde $1\frac{1}{4}$ m. sk. och 1 fr. till Ringstad. Söderg., $\frac{1}{2}$ m., hörde samtidigt till Fiskeby. I sin helhet ägdes gården 1895 och 1910 av Seth Söderberg (se Eneby) samt senare av hans stärbhus.

Övriga tillhörigheter: Av dessa märkas främst Fiskeby pappersbruk. Redan sedan långliga tider har det härstädes i Motala ström befintliga vattenfallet varit begagnadt för industriella företag. I medio av 1700-talet uppfördes här en mjölkvarn, och ett pappersbruk fanns här redan då i arbete. Nämnda pappersbruk, som år 1826 hade en tillverkning av 2,154 ris diverse papperssorter, förändrades sedan till bresiljekvarn men uppbrann helt och hållet 1855. Åren 1872 och 1873 uppfördes emellertid på samma plats, sedan denna blivit inköpt, ett storartadt bruk för tillverkning av förhrydningspapp och omslagspapper. Under den tid av år 1873, som bruket var i verksamhet, tillverkades 993,475 skålp. papp och omslagspapper till ett värde av 140,530 kr. Tillverkningen därpå följande år var 15,756 rullar förhrydningspapp, 766 grålumpapp, 3,810 tjärad takpapp, 422 otjärad takpapp, 1,082 tjärad väggpapp samt 44,910 ris omslagspapper och 600 rullar d:o, till ett sammanlagdt värde av 296,689 kr. och 38 öre. Verksamheten har sedermera alltjämt gått framåt. Fiskeby pappersbruk med vattenfall och sulfittfabrik samt tre ålfisken äro tv. till 1,015,900 kr., varav 17,200 kr. för jordbruksfastighet. Bruket, som äges av ett bolag, benämndt Fiskeby fabriks-aktiebolag, var för år 1915 inom socknen taxerad för 859,900 kr., Fiskeby 2 bostadshus samt magasin (tv. 16,800), arbetarebostäder (tv. 71,800), 2:e avs. (35,000). Inom socknen ligga vidare Fiskeby tegelbruk och tvättinrättning, tillhör. Norrköpings nya tvättinrättning, tv. 47,500 kr., Lindåkers asfaltfabrik och repslageri, Alholmens båtbyggeri m. m., Norra förstadens municipal-samhälle med jordbruksfastighet, tv. 14,300 kr., annan fastighet 3,190,700 kr., anläggningar, lägenheter, tomter och villor å Eneby Prysgårds och Norrgårds

ägor, å Karlsro, Ingelstadsmo, Ringstadsmo, Himmelstadlund o. s. v., vartill komma utjordar, lyckor, andelar i Enehymo, Sandby m. m., Svärtinge såg och kvarn. Hela socknens tax.-v. 1915 var 3,412,100 kr. å jordbruksfastighet och 6,988,900 kr. å annan fastighet.

Dals härad

ingår i Aska, Dals och Bobergs domsaga (ett tingslag) samt i dessa häraders fögderi. Gränserna äro i ö. Aska och Göstring, i s. Lysing och sjön Tåkern, i v. och n. Vättern. Socknarna äro Herrestad, Källstad, Nässja, S:t Per, Rogslösa, Strå, Väversunda och Örberga, vilka tillsammans med Vadstena stad bilda Dals kontrakt. Häradet bildar ett länsmansdistrikt. — Arealen är 13,890 och kontraktet 14,463 h. Häradet är det minsta i Östergötland.

I en översättning av ett brev, utfärdadt 1208, omtalas Dals härad men översättningen synes tillkommit långt senare. Vidare omtalas *dals hæradh* år 1330, *dals hæradh* 1333, i det äldst daterade och kända originalbrevet på svenska språket, 1336 och 1414, vilket sistnämnda år räfsteting hölls i Skänninge dels med allmogen i Dals och dels med densamma i Lysings och Dals härad gemensamt (se Lysings h:d). År 1417 skrives namnet *Dala*.

Under 1300- och 1400-talen hörde häradet till Hovs län samt hade då gemensam häradshövding med Lysings h:d. Första gången hh. nämnes i Dals h. år 1354, då Benedict Niclisson omtalas som sådan, och i Lysings h. samma man 1360. År 1375 var Harald Bagge hh. Senare tillh. Dal hertig Magnus' av Östergötland hertigdöme på grund av 1560 års testamente. År 1629 bestämde k. Gustav II Adolf, att assessorerna i Svea hovrätt skulle erhålla årlig inkomst från vissa häradsrätter. Bl. a. skulle till den fjärde utgå räntorna från Balbygd, Aska, Ydre, N. Möre, Sollentuna, Memmings och Dals härader. År 1718 skedde samma förändring med Dals som med Aska härad.

Äldsta tingsplatsen har varit vid Nässja, n. om därvarande kyrka, där en domarering i oval krets av 24 stora stenblock härom bär vittne. De två mittelblocken äro de största. År 1393 nämnes *Hæstholmom*, som tingstad för Lysings och Dals härader, och år 1410 är Haraker rätt tingstad för dessa h:r. I en senare tid har tingshuset varit vid Örberga kyrka men flyttades under förra delen av 1700-talet till Nyby i Väversunda. I senaste tid hava tingen förflyttats till Motala (se Aska h:d).

I häradssigillet är en lie utan orv, ställd med udden åt vänster, snedt uppåt.

Socknar.

1. **Herrestad** gränsar i n. till Örberga samt Strå, i ö. till Strå och Hov, i s. till sjön Tåkern och i v. till Källstad och Rogslösa socknar. Arealen: 1,473 har, därav 1,106 land. Marken är jämn utan anmärkningsvärda höjder och dälдер samt fri från sten. Jordmänen, som är bördig, består huvudsakligen av lerblandad svartmylla, ofta även kalk-

blandad, varav allt vattnet blir kalkhaltigt. Socknen bevattnas av Spälings- eller Mölnaån, som kommer från Tåkern samt först flyter i nv. och sedan i no. riktning mot Strå. — Av vägar är den förnämsta landsvägen emellan Vadstena och Gränna, vilken går genom nv. delen av socknen. Från densamma utgår en väg i so. riktning åt kyrkan. Några mindre vägar mötas vid den över Mölnaån anlagda Kolsbro. — Jvst. vid Fågelstad—Vadstena—Ödeshögsbanan: Herrestad.

*Hærastadh*um omtalas år 1208, då samtidigt en kyrkoherde vid namn Petri nämnes. *Hærastath* nämnes med kyrka 1286 och skrives 1294 *Hærastadom*. Socknen bildar, åtminstone sedan ett par hundra år, tillsammans med Källstad såsom annex ett pastorat. Ny reglering 1918. Under 1700-talet var på domkapitlets yrkande skarpt fråga om att uppbygga en gemensam kyrka för de båda socknarna, och den 12 augusti år 1784 hölls efter förordnande av landshövdingeämbetet syn å de båda socknarnas kyrkor för att utröna nödvändigheten av deras sammanbyggande. Men såväl Herrestads som isynnerhet Källstads sockenmän voro icke hugade för denna förening, oaktadt de vid denna syn närvarande sockeninwånarna »fördes till åtankan» — såsom det heter i det av ortens domhavande undertecknade syneprotokollet — »av deras mest ovillkorliga plikt att av hjärta och själ understödja ett arbete, som har i sammanbindelse med deras eget andliga väl den store Gudens lov och äras förklarande till oskattbaraste syftemål, vilkets åsidosättande skulle ofelbart undanröja grunden för lekamlig sällhet och välmåga, och torde församlingens invånare i sådan förtröstan på den allsmäktiges hjälp och rikaste belöning desto mindre vara tvivelaktiga om deras förmåga till nybyggnaden av ett prydligt Herrans hus, då deras nit och samlade krafter icke sparades och de icke kunde bliva i saknad av förfarne män till arbetets fullbordande på hushållsaktigaste sättet, som församlingarnas invånare hade tillfälle på flera, ja de minst fruktbärande och förmögna landsorter beskåda så ganska härliga uppbyggda kyrkor, vilkas egna förråd varit obetydligt och efter misströtelig uträkning ej på långt när mot arbetet svarande». Församlingarna ville emellertid såsom redan nämnt icke någon sammanbyggnad, Herrestads av det skäl, att deras kyrka var för dem tillräcklig, och att de icke maktade åtaga sig annat kyrkoarbete än att väl underhålla sin gamla kyrka. Källstads församlingsbor åter ansågo, det vara för dem tungt, att deras uråldriga kyrka skulle raseras och flyttas, då hon likväl var i så godt stånd, att hon med sina fasta murar ännu kunde göra tjänst i flera mansåldrar. Någon sammanbyggnad blev därför icke av, och man stannade vid beslutet att var för sig reparera sina gamla kyrkor. Dessa reparationer företogs likväl först 1797. Såsom bevis på den tidens varu- och arbetspris anföres här det kostnadsförslag, som för nämnda reparation å Herrestads kyrka uppgjordes:

70 tunn. kalk à 20 sk. till rappning och vitmening utom och inom 29 rdr 8 sk., arbetslön, utom mat och handtlangning, 36 rdr 16 sk., rödfärg 24 lisp. à

20 sk. lisp. 10 rdr, vitriol 2 lisp. å 20 sk. 40 sk., rågmjöl $\frac{1}{2}$ tunna 2 rdr, 10 kannor tjära å 5 sk. 4 rst. 1 rdr 5 sk. 4 rst., arbetslön för takets överstrykning 6 rdr 32 sk., 2 tolfte bräder 2 rdr 32 sk., takspån 1,000 st. 2 rdr 32 sk., arbetslön 2 rdr: summa 93 rdr 21 sk. 4 rst.

En senare reparation undergick kyrkan 1805. År 1829 beslutade församlingen, att kyrkan ånyo skulle repareras samt att samtidigt det gamla bristfälliga vapenhuset skulle nedrivas och i stället en ingång öppnas till kyrkan genom tornet, där den gamla sockenmagasinsboden

86. Herrestads kyrka.

skulle inredas till vapenhus. Denna förändring genomfördes även samma år.

Kyrkan, som är av anseelig ålder, är byggd av huggen tälj- och gråsten med vackra valvbågar (fig. 86). Ursprungliga skurna stockar finnas ännu upptill å absiden, ehuru de äro svåra att se, enär de blivit tjärade. År senast iståndsatt 1881. Längden är 19 och bredden 8 m. med 200 sittplatser. Har värmeugn. Å läktarbröstningår äro målade bilder av Kristus och apostlarna. Altartavlan uppsattes 1706 samt framställer i bildhuggeriarbete Kristus, jungfru Maria och apostlarna. Den är nu nppflyttad i tornrummet och ersatt med ett enkelt kors. Predikstolen är av ek och var omålad till år 1733. År nu målad i vitt och guld. Vid sin uppsättning 1688 kostade den 300 dal. Orgelverket, ursprungligen om 6 st., blev på 1860-talet tillökadt med en st. av organ. P. E. Jonsson, Källstad. Det var ursprungligen byggt av Vistenius

1766 för 1,800 dal. k:mt. Ett antependium av röd fasonerad sammet med i flera färger broderad bård från slutet av medeltiden är skänkt av församlingen till statens hist. museum år 1904. En medeltida dopfunt jämte delar av en medeltida karmstol äro även där sedan 1908. En gallerdörr till sakramentshus från medeltiden förvaras här än. Två mässingsljuskronor äro från 1600- och 1700-talen. — Under korgolvet äro begravna kyrkoherdarna Joannes Laurentii († 1597) och Magnus Birgeri Wangelius († 1673) med hustru Elisabeth Månsdotter († 1675). Över sakristiedörren finnes en minnessten av marmor över socknens kyrkoherde, prosten Per Lundborg f. 1738 † 1817. Tornet, av täljsten, är uppfördt vid kyrkans v. gavel med en höjd av 15,7 m.

Ringklockorna äro upphängda här. Å den större läses: Gån in i Herrans portar med tackande, uti hans gårdar med lovande. Tacker honom, lover Hans namn. — Före omgjutningen 1861 hade denna klocka en inskrift med munkstil. Å den mindre klockan, vilken väger 1 skepp. 12 lisp. och 9 skålp. samt kostar 705 dal. 8 öre k:mt, läses: Soli DEO gloria Anno 1680. GUDS helga namn till ära Hans kyrka till prydning och församling till hugnad, har H. K. M:ts riksänkedrottningens trotjänare och befallningsman över dess livgeding i Eskilstuna län, äreborne och välbetrodde herr Sven Erikson Herling förärat denna klocka till Herrestads kyrka och församling. Gloria in excelsis DEO. Holmiæ me fundebat Johan Meyer.

Avst. till Herrestads jvst. är 1 km.

Av fornlämningar märkes här den å den så kallade källaregården (klockaregården) belägna källaren, som mot slutet av 1100-talet uppyggs av Linköpingsbiskopen Kol. Källaren är välvd av kalkhällar med murar och dörrposter av kalksten, de förra 1,9 m. tjocka. Dörren är av ek. Längden av källaren är omkr. 6,5, bredden 6 och höjden 3,4 m. Densamma underhålles numera väl.

Biskop Kol skall även vid nämnda tid hava byggt den över Mölnaån, vid sockengränsen belägna, så kallade Kolsbro. Denna bro, som fanns till på 1840-talet, då den byggdes om av gråsten och utan valv, var av huggen täljsten med 4 valvbågar. Bron, som vid rivningen var ett minnesmärke av byggnadskonst från emellan 6 å 700 år, säges då ännu kunna hava stått i mansåldrar.

Om den gamla brons tillkomst går följande sägen, upptecknad av K. A. Nordensköld. En dräng var av sin husbonde — en präst — utskickad att hämta en svartkonstbok med varning att ej läsa däri. På återvägen överträdde han dock förbudet och slog upp boken, då plötsligt mycket folk samlade sig omkring honom, begärande arbete av honom. För att slippa uppehålla sig och med ens befria sig ifrån detta påhäng fann han på det råd att låta dem skaffa fram sten för att uppföra bron mot löfte om betalning, bestående av en tunna ärter. Vid dennas fördelning bland arbetarna kom på vars och ens lott endast en enda ärt, undantagandes en arbetare, som blev alldeles utan. Av den orsaken ville också den sten, som denne hade lagt i bron, aldrig ligga stilla på sitt ställe, huru ofta man än försökte att flytta stenen till-

baka. — Av allmogen hör man bron ofta benämnas »korsbron». Man finner, att angående denna Kolsbro ungefär samma sägen existerar som om Västgöta »store rör» i Odensåker. — En tvist under medeltiden här avgjordes vid räfsteting med Dals h:d år 1399. Riddaren Sten Bengtsson (2 hjälmkar i sköld under hjälm), såsom konungens domhavande, och lagm. Pet. Tomasson, å Ivar Nilssons vägnar, dömde i närvaro av flera riksråd, att den olaga byggnad, som enligt abbotens i Alvastra, Tide-mans, av den för tillfället nämnda landssynen styrkta, käromål blivit verkställd i Herrestads och Svälinges åar från åmynningen ända till Kolsbro, skulle inom 14 dagar upprivas, och ingen ny byggnad där få uppföras utan samtycke av dem, som av ålder varit delägare i ån, nämligen de utmed stränderna belägna byarna.

Socknens kyrkoböcker förvara bland annat minnet av pesten från början av december 1710 till den 8 juli 1711, som borttryckte 39 personer; av ett svårt yrväder den 18 mars (den s. k. onda fredagen) 1768, och av en boskapssmitta, mjältbrand, åren 1819 och 1820.

Folkmängden var på 1750-talet över 320, 1790: 374, 1810: 323, 1850: 439, 1910: 387 och 1915: 398. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 246: 24, fattigk. kr. 649: 50, kommunalk. kr. 1,064: 54, välgörenhetsf. kr. 1,358: 41. — Folkskolan vid kyrkan har 1 lär. och 60 barn, småsk., även där, 2 l:or. — Handlande 2 och handtverkare 7. — Gårdarnas areal upptages till större delen av åker.

Gårdar.

Herrestad, $8\frac{1}{2}$ m., 440 h. En gård härstädes innehades av Linköpingsbiskopen Gotskalk, vilken gård efter dennes död olagligen togs av Gerhard Snakenborg, som emellertid efter riksrådets beslut fick återlämna densamma som hjälp till betalning av Gotskalks skulder till sitt husfolk. Ingeborg Ulvsdotter skänkte år 1378 med sin mans, Harald Kase (sjuuddig stjärna), bifall, till Vadstena kloster, att efter hennes död överlämnas, bl. a. 2 attungar jord i *Hærestada*. Ingemar i *Hæristadha* omtalas 1383. Tre gårdar hava varit frälse, varav en tillhört änkefru Anna Krabbe, f. Lake, i Västergötland år 1687, en annan samtidigt kapt. Sven Enhörning och en landshövd. Axel Lillie († 1692) samt senare hans måg överstelöjtn. Karl Filip Sack, g. 1696 med Krist. Beata Lillie, som efter hans död 1708 fortfarande ägde gården. En gård, $\frac{3}{4}$ m., har varit kronolänsmansboställe men indrogs till staten 1899. De övriga gårdarna hava länge varit delade på bondesläkter och ha f. n. 18 äg.

Husberga, 1 m., 120 h. Kyrkoherdeboställe med bostad uppförd 1871. År 1363 intygade Johan, kyrkopräst i »Kædistada» och Nils, kyrkopräst i Rogslösa, m. fl., att Sywndo, i livstiden borgare i Skänninge, hade 26 år tidigare med riddaren Magnus Nilssons medel, 40 mark svenska pgr, i värde lika med 12 mark lödiga, samt därtill 15 alnar kläde, av då avlidne Bengt Hartwigsson köpt tre delar i en attung jord i *Husabyærgh*, vilken jord sedan Bengts broder, Lars Hartwigsson, under hela sin livstid innehade i arrende mot 8 tr korn och 1 mark sv. pgr årligen. År 1364 gav Cecilia Petersdotter riddaren Magnus Nilsson kvitto på bekomna 45 mark, som betalning för hennes morgongåvogods i Husberga, vilka hon och hennes man Bengt Hartwigsson försålt till riddaren. År 1376 överlät väpnaren Nils Magnusson å egna och systrarnas samt sin omyndige broders, Jon Magnusson, vägnar åt sin faders notarie, herr Bengt

Sunesson, sin fastighet här för att därmed betala den skuld av 60 mark sv. pgr. som fadern haft till herr Bengt. Bifall till denna överlåtelse begärdes och gavs av riddaren Pet. Porse. Samma bröder, Nils och Jon, överläto 1379 för 12 mark silver $\frac{3}{4}$ att. här till herr Bengt Sunesson för att ytterligare godtgöra en hans fordran av deras fader, Magnus Nilsson. Porse m. fl. släktingar giva här till sitt gillande. Denna överlåtelse bekräftades ytterligare 1381 av Lars Ulvsson och hans hustru Helena Magnidotter. År 1387 överlät Jonas Bondasson och hans hustru Elena Ingwaldsdotter (sexuddig stjärna) till klostret i Eskilstuna rättigheten att med 50 mark av en viss Claus igenlösa och sedan behålla bl. a. $1\frac{1}{4}$ att. i *Husabergha*, och betinga de sig härför underhåll av klostret. År 1392 skänkte riddaren Eringislo Sonasson till det av hans förfäder vid Växjö domkyrka upprättade kapell bl. a. sitt gods härst. mot villkor, att vissa själamässor skulle läsas för honom och andra hans närmaste namngivna släktingar.

Lundby, 2 m., 133 h. År 1410 var Jon Håkansson i *Lundby* fastevittne. Frälseg. tillh. 1687 och 1700 Karl Soop samt 1726 Joh. De Geer. År 1884 hade gårdarna 5 och 1910 3 äg., varav J. A. Andersson.

Svällinge, 2 m., 196 h. År 1294 utfärdades ett brev angående den emellan Dan, Johans son, och Alvastra kloster företagna delningen av *Svårdinge* ö, vilken han bebodde. År 1414 hölls räfsteting med Lysings härad i Skänninge. Därvid dömde biskop Knut i Linköping, såsom konungens domhavande, och östgötalagm., ridd. Ivar Nilsson (fyrstyckad sköld) Esbjörn Djäken att plikta 40 mark för våld mot Lydeke i Stavlösa. Esbjörn hade näml. haft Lydeke tio veckor i stocken och låtit honom därtill nödgad och trängd »bebrev» Esbjörn gården *Swardhinge*. Därjämte återdömdes gården till Lydeke med avrad för varje år, som Esbjörn bevisligen uppburit densamma. Husen skulle återlämnas lika goda, som då gården avträngdes, men voro de bättre, skulle de lösas. I senare tider har Svällinge tillhört bondesläkter. År 1884 tillhörde egendomen fanjunkaren Alfred Teod. Enander m. fl., tills. 5 äg., 1895 och f. n. I. Enander Björling ($1\frac{3}{16}$ m.) samt 3 äg. ($1\frac{3}{16}$ m.).

Åsberga, $2\frac{1}{4}$ m., 124 h. Daniel i *Åsberg* nämnes 1363. År 1410 utfärdades fastebrev å $\frac{1}{2}$ att. jord i *Åsabjærghum*, som Sven Fötlingh köpt av Jöns Laurensso. Ägdes 1895 av K. Jonsson, Rogslösa s:n, jämte 3 andra äg. och 1910 av J. A. Jonsson m. fl., tills. 4 äg.

Ärlunda, $1\frac{1}{2}$ m. Då Brudde Haraldssons dotter Ramborg år 1378 ingavs till Vadstena kloster, skänkte han dit $\frac{1}{4}$ att. i *Erlunda* m. m. År 1379 skänkte riddaren Staffan Ulvsson och Harald Kase till samma kloster bl. a. $\frac{1}{2}$ att. härstädes. Hemmingir här nämnes 1393 och ännu 1414 som fasteman. År 1410 skrives gårdens namn *Örlundum*, 1414 *Eerlundom* och senare s. å. *Aerlundom*. Har länge haft 2, f. n. 3 äg.

Övriga tillhörigheter: Fridhem, landvinningar i Tåkern, Lund m. fl.

2. Källstad gränsar i n. till Rogslösa, i no. till Herrestad, i so. och sv. till sjön Tåkern och i v. till Rogslösa. Arealen: 1,706 h., därav 897 land, är till största delen upptagen av åker. Markens och jordmånens beskaffenhet äro desamma som i Herrestad. Vägen mellan Vadstena och Ödeshög genomgår socknen i sv. riktning. Från kyrkan, som är belägen vid Tåkern, utgå två mindre vägar, varav den ena går till Rogslösa och den andra till Herrestad. Jvst.: Källstad anhalt.

Ketilstadh förekommer 1280. Omtalas senare ofta och nämnes med kyrka år 1292 samt 1336 som socken, kallas under 1400-talet *Kelastad*, 1532 *Ketelstada* i *Aska*, 1760 *Kiellstad*. Socknen är samt har åtminstone under de senast förflutna århundradena varit annex till Herrestad. Nuvarande

kyrka är, med bibehållande av den gamla kyrkans uråldriga torn, uppförd av sprängd gråsten under åren 1868 och 69 (fig. 87). I och för denna kyrkobyggnad fick församlingen uppbära kollekt över hela riket, enligt k. brev av d. 15 dec. 1865. Upplysningen sker genom 9 större och 1 mindre fönster, det senare över koret. Längden är 14 och bredden 8,5 m. med 200 sittplatser. Har värmeugn. Altartavlan framställer Kristi lidande i örtagården och är målad av Ludv. Frid. Den hitskänktes

87. Källetads kyrka.

1878 av kyrkovärden Gust. Andersson, Källstad. Det kors, som en tid användes som altarpriydnad, har sin plats bredvid koret. Två ljuskronor, en av mässing och en av glas, sakna inskrift. En ljuskrona skänktes år 1705 av Joh. Vetter och Maria Sandelin. Dopfunten är av sten och har en tid haft sin plats å kyrkogården. Orgelverket, om 11 st., är förfärdigadt år 1870 av socknens organist P. E. Jons-son. Kyrkan invigdes nyårsdagen sistnämnda år.

Klockorna hänga i tornet. Storklockan, som är från 1796, har följande inskrift: Kom Källstads menighet, när du mitt ljud får höra, Låt Herrans ord din själ till tro och bättring röra, Vis den i helig dygd mot Gud och nästan, så Skall du på domedag

glad och frimodig stå. Å lillklockan, omgjuten år 1814, läses: »Kommen, tillbedjen och knäböjen för Herranom den eder gjort haver.»

I tornets andra våning finnes en »altarnisch», med omfattning av pelare och överbyggnad (fig. 88).

Den gamla kyrkan (fig. 89), som delvis var av hög ålder, hade flera gånger blivit tillbyggd, så att tornet, som ursprungligen haft sin plats vid kyrkans ö. gavel, vid nedrivandet hade sitt läge i midten av kyrkan. Under vapenhusgolvet låg begravnen ryttmäst. Per Ridderström († 1748), till vars minne här länge fanns en tavla, framställande Kristi kamp i örtagården (se ovan).

Klockan, som hörde till denna kyrka, hade följande inskrift: Mitt klang och ljud Dig fram till Gud Och helga boning kallar; Var vettig då Till kyrkan gå Och hör vad Gud befaller. Ännu en ting I världsens ring Jag mände dig på-minna, Din dödlighet Märk den och vet, När du mig hörer klinga.

Avst. till Rogslösa jvst. 2 km.

Förutom några ättekullar å Valla ägor äro icke några fornlämningar inom socknen kända. De ättekullar, som helt säkert funnits i denna tidigt bebyggda ort, hava utan tvivel genom länge sedan skedda odlingar blivit förstörda. — Ett märkligt fynd från Takerns botten är en harpunspets av ben (se Östgld I, sid. 9). Andra fornfynd hava även där under senare tid blivit gjorda.

Folkmängden var på 1750-talet omkr. 230, 1790: 267, 1810 och 1830: 273, 1850: 315, 1910: 311 och 1915: 303. — Kassor år 1910: kyrkok.

88. Altarnisch i Källstads kyrkotorn. Efter foto av O. Janse i Fornvännen 1908.

kr. 362: 95, fattigk. kr. 136: 29, kommunalk. kr. 2,000, några donationskassor tills. kr. 1,613: 22. — Skolan är gemensam med Herrestad. — Handtverkare 5.

Gårdar.

Hånger, 1 m., 190 h. År 1336 giver Algot Jonssons dotter Benedikta sin gård *Hanggur* bredvid sjön *Thughn* (Tåkern) i *Kietestad* (Källstad) s:n till S. Martins systrakloster i Skänninge, där hon vill leva och dö, med förbehållen rätt för hennes son Filip, när han hinner till myndiga år, att återlösa denna gård med 40 mark lödigt silver. År 1347 förbjuder konung Magnus envar att tillsvidare ofreda nunnorna i S. Martins kloster i besittningen av denna gård, i *Kätistadhu* s:n, vilken fru Benedikta Algutsdotter skänkt till klostret, till dess konungen fått personligen rannsaka och döma i saken. År 1397 skänkte rid-daren Nanne Abyornason och väpnaren Tubbe Eriksson till Skänninge nunne-kloster sina byggnader och hus å klostrets fastighet *Hangarsnäs*. I en senare tid har gården länge haft 2 äg., 1910 A. Hermelin och P. Lohms stärbhus.

Källstad, 6⁵/₈ s m., 411 h. Birger Algotsson sålde 1352 bl. a. två attungar jord i *Kätisstatthum* för 260 mark sv. pgr till konung Magnus för att användas för Vadstena gårds behov. Köpebrevet är dateradt *Ödhishögh*. År 1354 sålde Björn Håkansson (halvmåne i sköld utan hjälm) genom ombud till k. Magnus

för Vadstena kungsgårds behov 1 att. jord i *Kætilstadha* m. m. samt uppdrog konungen åt ombudet att, då Björn själv var förhindrad, denne skulle å konungens vägnar förfara enligt lag och bruk hos östgötarna, så att konungen erhöll laga fasta. År 1357 avträdde k. Magnus i vederlag för gods, som hans mor, hertiginnan Ingeborg dels skänkt, dels pantsatt till Skänninge nunnekloster, en del arve- och köpegoods, däribland *Kæthesstadha*. År 1392 följde Källstad riddaren Eringisle Sonassons gåva till Växiö kloster av Husberga i Herrestads s:n (se denna gård), och år 1399 dömdes vid räfsteting, att som ¹4 attung härstädes blivit kronan olagligen avhänd och genom köp kommit under frälse samt senare blivit skänkt till Skänninge kloster, skulle givaren nu lämna klostret vederlag för gården. Under 1600-talet tillhörde en gård här släkten Bagge. Gården synes alltjämt varit uppdelad på många ägare. Kronogården, ¹2 m., är komministerboställe

89. Källstads gamla kyrka.

och har bostadshus från 1902. De övriga gårdarna tillh. 1872 riksdagsledam. Gust. Andersson (1¹¹/₁₆ m.) och A. Kellander (1¹⁷/₃₆ m.) m. fl., 1884 G. Andersson och Kristoffer Kellander m. fl., tills. 11 äg., 1895 A. och K. jämte ytterligare 5 äg. samt 1910 Gust. Ahrén och Krist. Kellander m. fl., tills. 7 äg.

Valla, 2³/₄ m., 173 h. År 1392 testamenterade Magnus Johansson det han ägde i *Vallum* åt *Ketastads* kyrka, och år 1393 tillbytte sig Niklas Aszorsson av Alvastra kloster 1 att. på ¹8 när härstädes. Som brevutgivaren själv icke ägde sigill, beseglade Tubbe Eriksson (fyrdelad sköld) och Sten Lalason (hjärta). År 1405 omtalas Anund Laureson i *Vallom*. År 1872 tillh. ⁷/₈ m. Peter Hanssons barn. År 1884 hade

gårdarna 4 äg. Tillh. 1895 Kristoffer Kellander (1 m.), A. J. Andersson, Örnäs (1¹/₄ m. med utj.), jämte 2 andra äg., 1910 K. Kellander m. fl., tills. 3 äg.

Yxstad, 1¹/₂ m., 76 h. Har till senaste tid tillhört Rogslösa s:n. Under 1200 talet kallas gården *Ygxtadhum*. År 1208 skänkte Sune Thialvasson en del jord här till Alvastra kloster, och år 1406 gav prästen Nils Petersson till Gudhems kloster, som själaavgift och ingift för en jungfru, jord i *Judzkälla*, i Hässleby och i Yxstad (se Djurkälla, Väversunda s:n). Tillh. under 1700-talet Nils Lundberg (se d:o), som bodde härstädes. På 1850- och 70-talen tillh. egendomen And. Gustafsson, 1884 och 1895 Kristoffer Gustafsson, Djurkälla, som därjämte ägde ²/₃ m. av Källstad, samt 1910 hans barn.

3. Nässja gränsar i no. till Vadstenaviken, i s. till Örberga och i nv. till Vättern. Socknen är näst Ask och Lillkyrka den minsta inom provinsen. Arealen: 926 h., varav 925 land. Marken är till större delen jämn. Rådande jordarten är sand och örbrändad lermylla. Socknen har endast tre mindre vägar, alla från Örberga.

Näsia omtalas som socken 1330 och 1379. Socknen är annex till Örberga (se denna s:n). Kyrkan är av hög ålder. Vid en senare tids reparationer hava fönstren blivit utvidgade samt valv och väggar vitstrukna. Valven voro förut försedda med målningar. Hon är uppförd

dels av kalk- och dels av gråsten (fig. 90) samt istandsattes 1853. Längden är 13,5 och bredden 5,25 m. med 100 sittplatser. Altartavlan föreställer nattvardens instiftelse. Orgelverket har 4 st. Från katolska tiden finnes här ett rökelsekar av malm. Vid altaret står dopfunten av kalksten (fig. 91).

90. Nässja kyrka.

Ringklockorna hänga i tornet. Å den mindre läses: *Desiderii amorisque Jesu contestandi gratia, Hæc campana sumtu ecclesiole eius in Nessjö fusa est junecopie pastore Samuele Palmæro. Anno MDCCIII.* Storklockan är omgjuten 1792 i Jönköping av I. M. Fries.

I statens historiska museum förvaras ett orneradt bräde från denna kyrka. — Avst. till Vadstena: 9 km.

Av fornlämningar märkes i främsta rummet den n. om kyrkan befinnliga stensättningen, som utvisar häradets äldsta kända tingsställe (fig. 92). Denna storartade fornlämning har den vackraste belägenhet på en hög landtudd bland nu odlade fält, med fri utsikt över Vättern och Västergötlands höjder i v., samt mot ö. en djupt ingående vik, däri Vadstena stad med slott, hus och kyrktorn spegla sig, och där bakom Östergötlands växlande ängder, med Tåkerns lugna yta och Ombergets skogklädda kulle längst åt s. Kretsen av stensättningen är omkr. 24 m.

lång och 17 m. bred. Några av stenarna hava 2 till 2,5 m:s höjd. Anblicken av det hela gör ett mäktigt intryck. Därjämte är trakten n. och s. om kyrkan full av minnen, vårdar, bautastenar, stenkretsar och smärre kullar m. m. Något ö. om nämnda »tingsställe» finnes en stensättning av i rundel så lagda stenar, att de bilda en höjd, högst i midten. — På sjöbotten utanför Östnässja har man för långliga tider

91. Dopfund i Näsja kyrka.

Om gården på något sätt fränskiftades klostret, skulle rättsinnehavarna hava rätt återtaga densamma. År 1884 hade Eneby 9 äg. samt tillh. 1895 P. A. Gustafsson, K. G. Sundelius och N. Larsson, Östnässja, den sistnämnde $\frac{5}{12}$ m. och de båda andra $\frac{5}{6}$ m. Gården hade 1910 3 äg., varav P. A. Gustafsson m. fl.

Järnberga, $1\frac{1}{8}$ m., 119 h. Jon i *Hiernaberghum* nämnes 1405 och menas härmed troligen denna gård. Ägdes på 1850- och ännu på 1880-talet av löjtn. Howard Karlos Tyko Grill, 1895 av grosshandl. John Andersson, Motala, och 1910 av K. A. Karlsson.

Järnevid, $1\frac{1}{8}$ m., 199 h. *Hjernari* tillh. under 1300-talet Tidechin van Linghen men köptes från honom av riddaren Liniward Haraldsson (kluven sköld med 2 snedbjälkar i vänstra och en halv lilja i högra fältet) samt skänktes 1369 med tillhörande kvarn av honom till Skänninge nunnekloster, där testator väljer gravställe för sig och sin hustru Katarina Magnusdotter. År 1378 skänkte

Folkmängden var på 1750-talet 230, 1790: 213, 1830: 292, 1870: 296, 1910: 264 och 1915: 259. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 20: 49, fattigk. kr. 2,068: 62, bibelk. kr. 106: 30, C. M. Anderssons donation kr. 500. — Skolorna gemensamma med Örberga. — Handlande 1, handtverkare 3.

Gårdar.

Eneby, $1\frac{1}{4}$ m., 134 h. År 1330 tillbytte sig Inge Kettilbjörnsson (spets från höger) av Vreta kloster gods i Eneby i Näsja, och år 1409 stadfästade riddaren Laffrens Ulvsson m. fl. riddaren Sten Bengtssons testamente till Vadstena kloster av det, han ägde i Eneby, vilket han fått av Porsa Getz' barn.

Ingeborg Ulvsdotter med sin man Harald Kases medgivande 2 att. i *Harnari* till Vadstena-kloster, och år 1383 bortbytte Karl Magnusson (Örnfoot) de gods, han bekommit av Jöns Bengtsson, nämligen $10\frac{1}{2}$ att. i *Næsia* och $1\frac{1}{2}$ att., på ett spans avgäld när, i *Hiærnavi* till sin frände Katarina Niklasdotter (två bjälkar). Hon åter skänkte 1384 dessa samma gods, som hon tillbytt sig för sina och sin mans köpegods, till Vårfruklostret i Vadstena. Redan 1385 var Katarina emellertid död, och då överlät hennes broder Erik Niklasson till nämnda kloster mot 20 mark pgr den fjärdedel, han ärvt i dessa gårdar. År 1399 tilldömdes vid räfsteting i Vadstena 1 att. gammalt frälse i *Hiærnavi*, och år 1418 skänkte Sverker Ulvsson (strälliskt ställda kluvna blad?) till Vadstena kloster all sin ägodel härstades. I senare tid ägdes $\frac{9}{16}$ m. av G. Lindblad på 1850-talet

92. Nässja domarering.

samt 1872 av hans arvingar, 1884 i sin helhet av 4 äg., 1895 av K. O. Lindblad m. fl., 1910 av P. Brodin jämte 2 andra äg.

Kätsletorp, $\frac{5}{8}$ m., 36 har. Har länge tillhört allmoge och haft 5 äg.

Næssja, $2\frac{3}{4}$ m., 270 h. Bengt Magnusson testamenterade 1360 två att. i *Nesjum*, vilka då brukades av en Sverker. Om de handlingar, som ännu finnas rörande Nässja från 1383, 1384 och 1385, hänvisas till Järnevid härövan. År 1395 ingav riddaren Sten Stensson med sig till Vadstena kloster en hel del fastigheter med föreskrift, att klostret aldrig fick avhända sig desamma. Bland dessa var en gård i *Næsia*, räntande 4 tönn korn och en halv mark pgr. En by indelades i äldre tider i 8 attungar, men att icke detta alltid var fallet, visar bl. a. Nässja, av vilken kyrkoby $10\frac{1}{2}$ att. tillhörde Vadstena kloster, vartill kom prästgården, som låg för 3 att. Det kan ju antagas att härförutom måhända byn hade $2\frac{1}{2}$ att. så att byn i sin helhet bestod av 16 att. Ett par gårdar här reducerades från generalen Ludvig W. Leijonhufvud, Charlottenborg († 1668). På 1850-talet tillh. $2\frac{1}{4}$ m. med Järnevids väderkvarn och 2 lotter i f. d. kronoparken Skäljen Gust. Lundberg (se Djurkälla, Väversunda s:n) samt det övriga bondesläkter. År 1872 tillh. $2\frac{1}{4}$ m. J. Petersson och A. Englund samt ägdes $2\frac{3}{4}$ m. 1884 av 2 äg. År 1895 tillh. $2\frac{1}{4}$ m. And. Gust. Olsson och $\frac{1}{2}$ m. 3 äg. År 1910 tillh. det hela F. P. Karlsson.

Östnässja, $1\frac{1}{8}$ m., 137 h. Tillh. till en del 1872 N. A. Larsson. 1884. med väderkvarn, 3 äg., 1895 N. A. Larsson ($2\frac{1}{40}$ m. med v.kv.), L. J. Larsson ($\frac{9}{20}$ m.) och O. Gustafsson ($\frac{3}{20}$ m.). Hade 1910 fortfarande 3 äg.

Övriga tillhörigheter: Eneby park, Järnberga utj., Kvarnbacken, Skäljen. Uddeholm och Östnässja utjordar.

4. S:t Per, belägen utmed Vättern från Mölnaåns utlopp i Vadstena-viken till Tegelladsviken, på ömse sidor om Vadstena stad och dess ägor. Gränserna äro förövrigt i no. Hagebyhöga, i ö. och so. Fivelstad. i s. Orlunda och Strå samt i v. Örberga. Arealen: 1,545 h., varav 1,541 land. Landet är en slätt utan synnerliga höjder och dälдер. Rådande jordmånen är huvudsakligen svartmylla på lerbotten. Förutom av Vättern bevattnas socknen av en bäck, som går från Fylla mosse till Tegelladsviken, samt av en obetydlig del av Mölnaån. Här finnas flera landsvägar, varav alla de största utgå från Vadstena.

S:t Pers socken hörde under medeltiden dels till Vadstena socken med egen kyrka inom Vadstena stad, dels till *Klastadha*, sedermera kallad Klåstad, vilka båda socknar omtalas i flera pärmebrev från 1300-talet. År 1380 förordnade Linköpingsbiskopen Nils, att fyra närmast Vadstena belägna socknar, näml. Vadstena, Klastada, Örberga och Nässja skulle läggas till klostret i Vadstena stad, och skulle klostret äga att ombesörja själavården genom tillsatta vikarier. Samtidigt överläts biskopstionden från socknarna Vadstena och Klastada till klostret. Domsrätten där i andliga mål skulle dock vara biskopen förbehållen. Numera är socknen annex till Vadstena pastorat. Av gammalt hade socknen sin kyrka inom Vadstena stad, och begagnades densamma under senare sekler gemensamt med staden. Sedan densamma nedrevs 1829, begagnar församlingen ävenledes gemensamt med staden den gamla klosterkyrkan. Vid Granby fanns förr och ännu 1515 ett kapell.

Från en nyligen undersökt grav vid Granby hava tillvaratagits, nu i statens samlingar förvarade, fornminnen: tveeggadt svärd med bronsknopp, 6 spjutspetsar, varav 2 med hullingar, sköldbuckla av brons med hälften av handtagsbeslaget, sköldbuckla av järn, krukskärvor, skelettdelar av människa och häst m. m.

Folkmängden var på 1750-talet omkr. 300, 1790: 439, 1830: 392, 1870: 576, 1910: 561 och 1915: 581. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 3: 81, fattigk. kr. 322: 44. — Folkskola gemensam med Vadstena. Småskola vid Granby. — Handtverkare 1.

Genom k. brev av d. 24 juli 1914 bestämdes på grund av Vadstena stads framställning, att vissa bestämda områden, belägna inom S:t Pers socken, från d. 1 jan. 1915 skulle införlivas med Vadstena i administrativt. kommunalt, ecklesiastikt samt, såvidt dessa områden icke redan förut i judiciellt hänseende tillhörde staden, jämväl i judiciellt avseende och sålunda uteslutas ur landets jordebok, omfattande de med Vadstena sålunda införlivade områdena följande, nämligen Vadstena slott, med slottshem och övrigt till slottet hörande område, vissa delar av Starby

kungsladugård eller Starby n:r 1, hamnområdet, lägenheterna slottsgraven n:r 1, ett fiske, Östra stallgården eller Vadstena 2 grästäppor och Kungsträdgården n:r 1, större delen av lägenheten Kalkhagen n:r 1, en äng, samt hela lägenheten Vadstena kronoäng n:r 1 med vad därifrån blivit avsöndradt. I den fastställda löneregleringen för prästerskapet i Vadstena med S:t Pers och Strå församlingars pastorat skedde genom överflyttningen ej någon rubbning.

Gårdar.

Egeby, 2 m., 86 h. Nämnes år 1315. År 1381 kallas gården *Ekby*, och skänktes då $3\frac{1}{2}$ attung här, tillika med ett torp, satt för 3 attungar och beläget n. om *Klastad*, samt $2\frac{1}{2}$ attung i Klastada m. m. till Vadstena kloster av Kristina Ulvsdotter (sparre). År 1410 erkände riddaren Knut Bonde (båt) och hans hustru Märta Karlsdotter (sparre), att de av Vadstena kloster erhållit dispositionsrätt till *Klastad* och *Ekby*, som riddaren Karl Ulvsson av Tofta och hans syster fru Kristina Ulvsdotter skänkt till klostret. Senare donerades gården av drottning Kristina till kapt. Peder Fahnehjelm, vilken i slaget vid Leipzig 1642 blev genomstucken av hillebarder, varvid han erhöll icke mindre än tjugufem sår. Då han emottog gården, var den till större delen öde. Efter hans död 1655 innehades Egeby fyra kronohemman enligt k. brev av 1660 av hans änka Brita Armsköld, sedermera omgift med ryttmästaren Odert Poll. Vid reduktionen lämnades egendomen på livstid till sonen, löjtnanten Axel Joh. Fahnehjelm, († 1723) samt ägdes 1759 av dennes måg auditören Pehr Gideon Wadman, gift härstädes med Eva Maria Fahnehjelm († 1780). Under 1800-talet har Egeby tillhört bondesläkter, till dess krigskommissarien Erik Gustaf Lallerstedt omkring 1850 köpte egendomen av stärbhusdelägarna efter Peter Johansson från Appuna, på vilket köp han år 1852 erhöll fasta. Vid krigskommissarien Lallerstedts kort därefter timade död tillföll $\frac{3}{8}$ m. av Egeby Jakob Henning Lallerstedt och $\frac{1}{8}$ m. hans dotter Hilma Lallerstedt, g. m. överjägmäst. Karl Forsell (se vidare Börstad, Orlunda s:n). Den övriga delen $\frac{3}{8}$ m. såldes på 1870-talet tills. med Granby, Klosterstad och Klosterstadstorp, tills. $\frac{2}{8}$ m., av J. H. Lallerstedt till A. P. Pettersson, som var ägare härav 1884. Ägare av $\frac{3}{8}$ m. Egeby var 1895 K. J. Eriksson, Klosterstad, och 1910 K. J. Eriksson, Jonstorp. År 1915 såldes Egeby m. m., $\frac{2}{8}$ m., av Karl Eriksson till K. J. Gustafsson.

Fylla, $\frac{3}{4}$ m., 75 h. År 1399 tilldömdes vid räfsteting Vadstena kloster $1\frac{1}{2}$ att. här, hörande till huvudgården i Vadstena, tills. med 8 att. i Östra Starby m. m. (se denna gård härnedan). Har länge haft 2 äg., 1910 J. W. Pettersson och änkefru M. Samuelsson.

Granby, 5 m., 205 h. Nämnes år 1315. År 1361 bekräftade Rangvald Tostason sin avlidna hustrus, Ingeborg, testamente, i vilket hon till Alvastra kloster, där hennes moder var begravnen, gav sina och sin mans alla fastigheter i *Hordastad* (Huvudstad) i Vadstena s:n och Granby i »*Clastadha*» s:n. År 1381 skänkte Upplandslagmannen Karl Ulvsson till Vadstena kloster norra gården i Klastada samt all sin andel i Granby och *Hofdastad*, som av ålder hört till det förra m. m., tills. $3\frac{1}{2}$ attung, med förbehåll att givaren under sin livstid skulle få behålla Klastada. År 1382 fick Vadstena kloster vid ett jordabytte $\frac{1}{2}$ att. här. År 1383 tillbytte sig Bo Jonsson $\frac{1}{2}$ att. i *Hofdhastadh*, $\frac{1}{2}$ att. i Granby och $\frac{1}{12}$ att. i Vadstena s:n av klostret i Skänninge. Följande år gjorde Bo Jonsson ånyo ett jordabytte, denna gång med riddaren Sten Stensson, som då bekom $\frac{1}{8}$ att. i Granby mot $\frac{5}{8}$ att. i *Quistbergh*. Då Sten Stensson 1395 ingick i Vadstena kloster, gav han dit bl. a. $\frac{1}{8}$ att. i Granby. År 1403 upp-

läto Magnus Simonsson (skölden kliven av en skyskura) och hans hustru Katarina Gilikinsdotter jord härstädes till riddaren Sten Bengtsson. Slutligen ägde Vadstena kloster hela byn el. 8 attungar. Under senaste delen av 1600-talet reducerades Granby, förutom prästgården, från general Ludv. W. Leijonhufvuds arvingar, vilken haft byn som ladugård under Vräknebo i Vinnerstad. Granby, 1 m., är komministerboställe. En del av Granby har varit förenadt med Egeby (se ovan). En del ägdes 1853 av fabr. Hertzman, en del tillh. samtidigt och senare löjtn. J. V. Lallerstedt, en annan del 1850 inspekt. Lundblad och 1853 hans kreditorer. Det övriga har länge tillhört bondesläkter samt ägdes 1895 och 1910 av 9 olika äg.

Huvudstad, $2\frac{1}{4}$ m., 139 h. Om gårdens äldsta öden hänvisas till Granby härövan. År 1375 är ett brev utfärdadt härifrån och bl. a. besegladt av Finvid Ragvaldsson. År 1378 ingav Brudde Haraldsson med sin dotter Ramborg till Vadstena kloster $\frac{1}{2}$ att. jord i *Hofdastad*. År 1382 bortbytte Simon Djäken, kallad Kyzning, till drotset Bo Jonsson 1 att. i Kvisberg och $\frac{1}{2}$ att. härstädes. Samme Bo gjorde 1383 ett byte med Alvastra kloster, av vilket han erhöll $\frac{1}{2}$ att. i *Hofthastadha*. Några dagar senare skänkte han som själaavgift för sig, sina föräldrar, hustru, barn och arvingar till Vadstena kloster, där han valt sin lägerstad, allt vad han äger eller kommer att äga i *Quistbergha*, *Hofdastadha* och *Rosendal* i *Wadstena* socken att tillträdas efter hans död och med förbehåll, att de under byggnad varande husen i Kvisberga efter hans död skola få behållas av hans hustru Greta, så länge hon förbliver ogift. En tid därefter s. å. köpte drotset ytterligare delar här av Birger Knutsson. År 1386 erhöll klostret fasta å här ovanomnämnda tre gårdar. År 1416 gav konung Erik Vadstena kloster tillstånd att tillbyta sig jord i Kvisberg och *Houdhestath*, som då innehades av kronans skattebönder, och 1417 förrättade biskop Knut i Linköping, fogden på Stegeborg Jöns Finsson (greniga horn) och Halsten Ingevaldsson, enligt uppdrag av k. Erik, skifte emellan nämnda kloster och skattebönder i nämnda gårdar. Slutligen ägdes 8 att. eller hela byn av detta kloster. År 1850 ägdes Huvudstad med Fylla utjord av krigskommissarien E. G. Lallerstedt och löjtn. J. V. Lallerstedt, till hälften vardera samt 1853 av den senare och änkefru L. samt 1872 av löjtn. L. ensam, som även ägde en del av Granby, tills. $2\frac{1}{12}$ m. En del av Huvudstad ($1\frac{1}{8}$ m.) hörde då till Kvisberg. Huvudstad hör nu dels till Kvisberg och dels till K. G. Hedmark.

Klosterstad, $1\frac{7}{8}$ m. med **Klosterstadstorp**, $\frac{1}{4}$ m., tills. 162 h. År 1296 utfärdade fru Ingeborg Ulvsdotter ett brev om den överenskommelse, som ägt rum emellan henne och hennes avlidne man Abjörn Sixtensson om *Clastadh* m. m., vilket brev stadfästades 1297 av konung Birger. Omtalas 1381 (se Egeby och Granby). År 1389 skänkte Upplandslagm., ridd. Karl Ulvsson av Tofta (sparre i sköld under hög hjälm) bl. a. del i denna by till Vadstena kloster såsom själaavgift för sin avlidne son herr Knut och sin avlidna syster fru Kristina. Hade på 1850-talet och senare samma ägare som Egeby. Tillh. 1895 och 1910 K. J. Eriksson (se Egeby).

Kvisberg, $\frac{3}{8}$ m., 22 h. Under första delen av 1300-talet ägdes *Quistbergh* av hövitsmannen i Finland Matias Kättilmundsson (se vidare Huvudstad härövan). Nämnes år 1383 (se Huvudstad). Vidare bytte Bo Jonsson jord med riddaren Sten Stensson år 1384 och gav honom $\frac{1}{5}$ att. i Granby i Vadstena sn mot $\frac{5}{8}$ att. här. År 1386 sålde Peter Bagge »epter rættom ösgöskum laghum» till riddaren Erik Kättilsson $\frac{1}{2}$ att. jord på $\frac{1}{12}$ när i bolbyn i *Kvisbergha*. Tillh. på 1850-talet änkefru Lallerstedt samt var då i sambruk med 148 tld av Vadstena stadsjord. Tillhörde på 1870-talet och till sin död 1893 i förening med en del av Huvudstad, tills. $1\frac{1}{2}$ m., presidenten Karl Otto Vilh. Burén samt därefter hans måg, fil. dr Ludv. Lindroth (fig. 93).

Starby. År 1323 tillbytte sig Sigge av Egeby en jord i *Starby*. Samme

Sigge sålde vid obekant tid 1 att. här till riddaren Erik Turesson. År 1359 satte Olavus Bengtsson sina fastigheter i Starby i pant hos Alvastra kloster för de 22 mark pgr och den $\frac{1}{4}$ i en att. jord, beräknad till 8 m., som han testamenterat till nämnda kloster. År 1374 skänkte Ingeborg Eriksdotter till Vadstena kloster såsom själaavgift för sin avlidne man Kättil Glysing bl. a. 2 attungar härstädes, och år 1384 tillbytte sig Vadstena kloster av Magnus Bengtsson hans gods i Starby. Omkr. samma tid tillbytte sig klostret ytterligare 1 att. i V. Starby av Helge i Starby, som därjämte gav för sin och sina föräldrars själar $\frac{1}{8}$ att. i samma Starby med alla hus, han där ägde. År 1386 tillbytte sig samma kloster ytterligare 3 att. på $\frac{1}{8}$ när härstädes jämte en kvarn som lagd

93. Kvisberg.

är för en attung och en därintill liggande tomt, som räntade 1 mark pgr. År 1387 bodde en vid namn Aevle här. Vid räfsteting i Vadstena år 1399 tilldömdes Vadstena kloster — med ogillande av fogdens i Östergötland käromål — bl. a. huvudgården i Vadstena, 8 att. i Östra Starby jämte andra gårdar, alldenstund dessa fastigheter ingalunda, såsom kåranden yrkat å drottningens vägnar, varit gamla kronogods, som blivit kronan olagligen avhända, utan, enligt förebragt bevisning, riddare- och svennegods, som konung Magnus och hans drottning Blanka, genom ett av dem och 18 biskopar, riddare och svenner, alla riksens råd, besegladt och sedermera av konung Håkan stadfästadt brev, skänkt till klostret. Vid detta ting närvaro ärkebiskopen, 3 biskopar och 4 riddare, förutom nämnden, till vilken även hörde riddare, väpnare och allmogemän. Några dagar senare utfärdades ett nytt brev, som stadfastade klostret i besittningen av andra gårdar härstädes. År 1401 kvitterar riddaren Matts Gustafsson (sparre) den betalning Ingemar Djåken givit för jord i Västra Starby, som hans hustrus moder köpt av Erengisle Håkansson, och som blivit riddaren frändömd å rättaretinget i Vadstena. År 1412 ingav Peter Erengislesson (sneðbjälke belagd med

2 sparrar) med sin svärmoder Elseby Turesdotter till Vadstena kloster, där hon skall hava bröd och kläder till döddagar, bl. a. 1 att. i V. Starby. År 1419 stadfästade Magnus Birgersson (båt) och Cecilia Sigmundsdotter (fläkt örn) den överenskommelse Magnus Bengtsson och de träffat med Vadstena kloster, varigenom klostret bekommit jord i Starby mot skyldighet att bebygga deras tomt i Vadstena, som de testamentera till klostret. Vadstena kloster var slutligen ägare av Starby i sin helhet. Starby blev senare kungsgård.

Starby kungsgård, 10,477 m., 628 h. Anslogs senare till Vadstena slotts ladugård och innehades som sådan av änkedrottning Hedvig Eleonora († 1660). Utarrenderades senare till enskilda personer. År 1757 blev emellertid arrenderätten enligt rikets ständers beslut överlämnad till intressenterna i Vadstena kammarduksfabrik, enl. träffad överenskommelse d. 22 dec. 1753 mot, såsom det sedermera heter, »nog dryga och svåra villkor». Senare erhöll fabriken det från gården utgående arrendet sig anslaget till understöd, då arrenderätten innehades av assessoren Gust. v. Steijern († 1807) och därefter av hans son, majoren Henr. Seb. Vult v. Steijern. Arrendatorn hade vid denna tid skyldighet att behörigen vidmakthålla och driva den i Vadstena från början för kammarduk och fina linnevävnader inrättade men sedermera huvudsakligen till damasträvl och andra linnevävnader förvandlade fabrik, varjämte han till utvidgande av lin-kulturen och bibehållande av konsten att på flanderska sättet bereda lin till efterdöme för andra, årl. med linfrö skulle besås 5 tld, varav 1 på flanderska sättet besås och till sin avkastning användas. Därtill skulle till hästavelns förbättrande finnas 2 målfylliga hingstar och 150 st. gamla spanska får. Arrendet utgick då med 200 tr spannmål, hälften råg och hälften korn. Nyssnämnda fabrik nedlades, då Starby på 1830-talet övertogs av krigskommissarien Erik Gust. Lallerstedt, vilken innehade kungsgården till sin död på 1850-talet, då den övertogs av hans son, löjtn. J. V. Lallerstedt. Nuvarande arrendator är K. G. Hedmark.

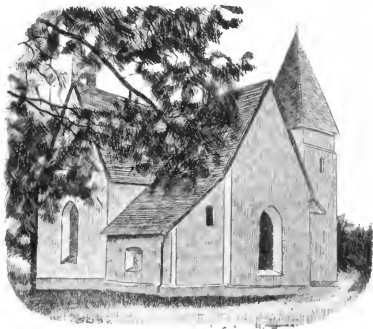
Östra Starby, 1 m., 67 h., nära Tegelladviken, med Vadstena klosterjord. Har under katolska tiden, som ovan synes, tillhört Vadstena kloster. Var sedermera kronans men hörde 1687 och sedermera till Vadstena hospital. Är på senare tid indraget till statsverket.

Övriga tillhörigheter: Klosterstads utj., Löten, jord, Vadstena andelsmejeri m. fl.

5. Rogslösa gränisar i no. till Örberga, i ö. till Herrestad och Källstad, i so. till Tåkern, i s. och sv. till Väversunda samt i v. och no. till Vättern. Arealen: 2,628 h., därav 2,235 land. Marken är jämn ehuru icke utan spridda kullar och mindre åsar. Den yttersta delen av Omberg är belägen inom socknen. Vägen från Vadstena till Gränna går i sv. riktning emellan Källstad och Väversunda ej långt från kyrkan. Dessutom finnas några mindre vägar. — Jvst. vid Rogslösa och Borghamn.

Roslöse nämnes 1208, 1276, 1286 och 1294 med kyrka och präst. Skrivs under 1300- och 1400-talen även *Rokslösa* och *Roghlösa*. I kyrkligt hänseende bildar socknen tillsammans med Väversunda ett pastorat. Ny reglering år 1917. Kyrkan är numera en korskyrka av kalksten med valvbågar i götisk stil (fig. 94). Istandsattes senast 1879. Den är spånbetäckt, har rappade väggar till det yttre och kalkstrukna till det inre. Har 2 läktare. Längden är 18,5 och bredden 6,5 m. utom vid koret, där bredden är 5,5 m. Längden på den mindre korsarmen är 16 och bredden 5 m. Sittplatser för 400 personer. Värmeugn. Den

gamla altarprydnaden inköptes 1705 för 142 dal. smt och framst. i bildhuggeriarbete i en övre avdelning Kristus, uppstånden ur graven med segerfanan i handen samt i en nedre avdelning, altartavlans huvudparti, frälsaren på korset. I sakristian har funnits en tavla, som föreställer frälsarens korsfästelse. Vid korsets fot knäböjer en prästman med dotter. I tavlans ena hörn läses: *Epitaphium docti & virtute præstantis Viri Domini Petri Laurentii hujus ecclesiæ Symmistæ fidelis, qui obiit in Christo anno 1603 die Olui ejusque filiolæ Brigittæ, quæ extincta est*

94. Rogslösa kyrka.

anno 1602 d. 27 decembris. Varest denna tavla nu finnes är obekant. Altarprydnaden förflyttades 1879 till sakristievinden. I stället upptogs ett större fönster för det gamla mindre, och altaret försågs med ett kors. Såväl altarprydnad som epitafiet äro enligt uppgift vid besök i kyrkan överlämnade till statens historiska museum. Altartavlan är emellertid från socknen överlämnad till Östergötlands museum. Är ett ovanligt tarvligt arbete av någon bygdekonsnär. Orgelverket har 10 st. Dopfunten är av röd kalksten. I väggen nära predikstolen är en minnesskrift i sten över kyrkoh. här Zakarias Torpadius († 1745) och hans maka Katarina Fabricia († 1745) samt deras barn. Gångarna i kyrkan äro täckta med gravstenar över kyrkoh. här Laurentius Olavi († 1612) och hans hustru Lustia(?) Paulsdotter († 1614), kronoläns m. och uppbörds m. i Dals h:d i 14 år Arvid Jonsson i Häsleby, ähreboren och

välbetrodh» († 1675), och hans hustru Ramborg Håkansson († 1621), länsn. Bengt Larsson († 1706) med maka och 4 döttrar, bröderna Andreas och Laurentius Magni (†† 1623), uppbördsm. Per Hansson i Hageby († 1696) och hans hustru Ingeborg Ericksdotter († 1702), kyrkoh. Johannes Fallerius († 1664) och hans hustru Hanna Jönsdotter († 1676), nämndem. och rusth. Anders Månsson och hans maka Maria Larsdotter († 1671) samt deras barn, nämndem. Per Larsson († 1763). Stora kyrkdörren skall enligt sägnen vara hämtad från drottning Ommas borg.

95. Rogslösa kyrkdörr.

Dörren uppflyttades 1879 på sakristievinden men är nu insatt emellan vapenhuset och kyrkan (fig. 95). Å densamma framställes i järnbeslag Mikael och en symbolisk framställning av synd, fördömmelse och frälsning. Längst i ena hörnet är en antydning om syndens upphov: det förbjudna trädet och ormen vid dess fot. Vid sidan därav står djävulen i den traditionella satyrgestalten och väpnad med en väldig eldskytte, gripande i håret en figur, som skall beteckna den till fördömmelse hemfallna syndasjäl. Högre upp synes en annan figur, betecknande människan, som anammat frälsningen och, hållande trons lilja i sin hand, lyfter sig till högre regioner. I dörrens översta fält finner man en bild ur livet. Där synes nämligen en jaktscen. Figuren är klädd i hjälm, vilket häntyder på en riddersman eller krigare. Han håller jakt-hornet för sin mun. Hans jaktfalk flyger framför honom och hans hundar förfölja en hjort. Det är den helige Hubertus' jakt. Dessutom prydes dörren av en mängd lövverk och ringar även av järn. Ljuskronorna äro 2 av mässing. Den ena är köpt 1749 »Herrans hus till prydnad och avlidne klockaren Hesselberg till äminnelse». Den andra är given »kyrkan till prydnad av Hans Månsson och dess hustru Margareta Svensdotter i Treberga 1711. Å en femarmad silverljusstake å altaret läses »Efter 71 års levnad och 27 års trogen herdavård blev kyrkoh. Petr. Vistrand saligen död 1744, då denna ljusstake gavs i testamente av dess änkefru Elisabet Vigius, Rogslösa altare till prydnad.» Å predikstolen är en trearmad ljusstake given av rusth. och kyrkov. Erik Jonsson 1764.

I tornet hänga kyrkans ringklockor, och har den största följande inskrift: *Homines dum clamo, voco ad gaudia, eos quoque de eorum mortalitate certiores facio* — I från påvetiden är min första ålder, det säger denna min gamla inskription: *Help. Maria. Gracia. Plena. Dominus. Tekum;* men år 1755 blev

jag genom en våldsam medfart fördärvad, dock samma år i Norrköping omgjuten och förbättrad, sedan gjorde jag mitt kall till år 1782, då jag, under allmänna sorgen över H. K. M. änkedrottningen Lovisæ Ulricæ timade dödsfall, olyckligen förlorade mitt ljud. Åter kom jag på församlingens och kyrkans bekostnad i godt stånd samma år i Jönköping av Elias Fries Thoresson, och kallar nu, give Gud, i evärdeliga tider med behaglig och hög röst Rogslösa församlings invånare till detta heliga tempel, sina själar till salighet. På andra sidan läses namnen på några i socknen boende vid tiden för omgjutningen. Före 1782 års omgjutning hade klockan följande inskrift: Då svenska män och riksens ständer Sig samlat ifrån sina länder Till Stockholm huvudstaden vår Att kungens väl och rikets vårda; Förbättras efter mitt fall hårda Jag av en man, som det förstår, I Norrköping, med Hultmans händer, Som för sin konst är vida kända. Han nu mig hulpit till mitt ljud. I hörer mig, när jag högt ropar, På mitt sätt: kom'n i stora hopar Att tjäna Herran eder Gud. Min ljuva klang vill er påminna, Att I ock lären rätt besinna, Det döden är er sista gäst. Rogslösa folk! jag detta råder, Lev städse så, du äst i nåder Hos Gud, så blir dig döden bäst. Den mindre klockan är enligt inskrift gjuten år 1632.

I en kyrkbok från socknen omnämnes det silver, som år 1540 blev indraget från kyrkan till kronan. — Avst. till Rogslösa jvst. nära 0,5 km.

Av fornlämningar härifrån omnämnes en redan i midten av 1700-talet förkommen runsten, vars inskrift blivit tydd: Jesus Kristus, som allt förmår, göre Åsas själ säll. I den förkunnelsen dog hon. In i stenen skall liket gå. E. Ihrfors omtalar i *Ostrogothia sacra* en vid gården Hässleby funnen runsten med endast några få otydbara runor. År 1880 upptäcktes vid Västerlösa, vid n. foten av Omberg, nära Vättern en hällkista från stenåldern med ben av minst 17 fullvuxna personer och några barn jämte fynd av stenyx, spjutspets, såg och pryglar av ben m. m. En liten hålkyxa av brons är även funnen inom socknen. Å Åsby, Åsbytuns, Freberga och Yxstads ägor finnas en mängd gravkullar och stensättningar, där man tid efter annan hittat fornsaker av järn och vid Freberga i senare tider en stenyx av porfyr. Vid kyrkbyn kallas några kullar Kristna-kullarna.

Folkmängden var omkr. 1754 över 700, 1790: 768, 1830: 971, 1870: 1,383, 1910: 1,319 och 1915: 1,200. — Kassor 1910: Dals h:ds sparbanks donation kr. 3,300. — Det här belägna Borghamns kalkstensbrott bearbetades redan i uråldriga tider. Hamn uppbyggdes av Göta kanalbolag. År 1687 finnes det upptaget under Väversunda socken såsom Ombergs stenbrott på Västerlösa ägor och kalkugn, där årligen bränns 80 tunnor kalk. Borghamn har lämnat sten till Alvastra och Vadstena kloster, Vadstena slott m. fl. äldre byggnader. I senare tider har här brutits sten till Göta kanal, Karlsborgs fästning, Nationalmuseum i Stockholm, m. m. Bårstads kalkstensbrott är även omtaladt. — Kyrkskolan har 1 lär. och 100 barn. Småskolor finnas vid kyrkan och Bårstad. Handlande 2 och handtverkare 7.

Gårdar.

Baggalycke, 1,4 m., 23 h. Tillh. i slutet av 1800-talet Gust. Petersson och 1910 hans stärbhus.

Båstad, $4\frac{1}{2}$ m., 338 h. År 1262 utgav Birger jarl ett intyg att Ulfhild av *Barestad* givit all sin egendom i löst och fast till Alvastra kloster mot villkor, att hon där skulle hava underhåll i sin övriga livstid. År 1276 sålde Arnolf av Möreby bl. a. en åker i *Barastathum* till Strängnäs-biskopen Anund. Ett eller annat år eller årtionde senare utfärdade f. d. konung Valdemar stadfästelse på $\frac{1}{3}$ av allmanningen vid *Barastath*, som konung Magnus avstått till samma biskop. År 1330 tillbytte sig Inge Kättilbjörnsson $\frac{1}{2}$ att. i *Barasthadum* av Vreta kloster, och 1334 sålde Algot Magnusson 2 att. på $\frac{1}{4}$ att. när härstädes till Anund Finvidsson. I senare tid har $\frac{5}{8}$ m. varit, nu till staten indraget. kronofogdeboställe. Det övriga har länge tillhört bondesläkter. År 1772 ägdes $2\frac{17}{48}$ m. av K. G. Hagelin, 1884 ($3\frac{7}{8}$ m.) av 6 äg., 1895 ($2\frac{3}{16}$ m.) av riksdagsm. Gust. Andersson, Källstad, med väderkvarn samt $1\frac{11}{16}$ m. av 8 äg. År 1910 hade $3\frac{7}{8}$ m. 8 äg., varav O. F. Andersson, P. J. Andersson m. fl.

Freberga, $2\frac{1}{2}$ m., 196 h. År 1374 skänkte Benedikta Johansson, g. m. Lars Filipsson (kluven sköld med en leopard i högra och en halv lilja i vänstra fältet), till Vadstena kloster nära en att. jord i *Freaberg*. En gård här blev indragen från översten Salomon v. d. Osten, genant Sacken († 1667). År 1872 ägdes Sörg. och Österg., $\frac{3}{4}$ m., av Edv. Nilsson. År 1884 och ännu har Freberga 7 äg., varav f. n. J. A. Johanssons stärbhus m. fl.

Hageby, 4 m., 296 h. Då Bengt Magnusson år 1360 gjorde sitt testamente, satte han för det borttestamenterade sin gård *Hagaby* i pant hos exekutorerna. Hageby har varit frälse och tillh. 1687 fru Brita Cruus, men hälften hörde 1700 under Vadstena slott. Delar av byn tillh. 1872 And. Gustafsson och Jonas Andersson. På 1890-talet voro 14 deläg. och 1910 ägdes det hela av F. Olsson, O. Jonsson m. fl., tills. 12 äg.

Häckenäs, 1 m., med **Kattarp** $\frac{1}{2}$ m., tills. 99 h. Advokatus i Stockholm Kristian försäkrade år 1303, att av konungens gods och inkomster eller i brist därav av egna medel lämna riddaren Johan Engel betingadt vederlag för gården *Häkenäss*, som han lämnat marsken Torkel Knutsson. År 1307 utfärdade hertigarna Erik och Valdemar gåvobrev på *Häkkienäss* till Folke Jonsson och hans arvingar. På samma gång Karl Karlsson (upprättstående mot vänster vändt lejon) år 1390 bekräftade de gåvor, som blivit testamenterade till Vadstena kloster av hans släkt, näml. av hans farmoder S:ta Birgitta, hans fader herr Karl Ulfsson m. fl., emottog han samtidigt av klostret i förläning på livstid godsén Ölandasund och *Häckenäs*. År 1394 skänkte samme Karl Karlsson såsom själaavgift och för lägerstad denna gård till samma kloster. År 1687 och 1726 tillhörde Häckenäs medlemmar av släkten Soop och 1700 M. Palmstjerna. Tillhörde på 1850-talet och till hans död här 1887 tills. med Kattarp riksdagsmannen Jonas Andersson, vars släkt senare antagit namnet Häckner. Tillhörde vidare hans arvingar men numera Oskar E. Fredrikson. — Kattarp var på 1820-talet landtjägarboställe.

Hässleby, $2\frac{7}{8}$ m., 174 h. År 1279 intygade biskopen i Linköping Henrik, att han närvarit vid Sigges i *Hæsleby* donation av denna gård till Alvastra kloster. År 1345 tilldömde konung Magnus på rättartinget i Skänninge Andreas Ragvaldsson $\frac{1}{8}$ att. här. Andris Joansson och hans hustru Kristin Haraldsdotter överlät år 1392 hela sin ägolott härstädes till Vadstena kloster för sin dotter Ramborgs underhåll där. Riddaren Karl Magnusson (örnfot) berättigar samma kloster att bl. a. återtaga i besittning den gård här, som upplåtits åt honom. Nämnes 1406 (se Djurkälla, Väversunda s:n) och 1411 (se Kedevad, Strå s:n). 1 m. tillh. 1853 komminister Kernell; det övriga bondesläkter. Rusth. och skatteg., $1\frac{7}{32}$ m., tillh. 1872 Per och Krist. Larsson, 1884 5 äg., 1895 och 1910 i sin helhet O. Englund m. fl., tills. 6 äg.

Hässlebytorp, $\frac{1}{4}$ m., 21 h. Tillh. omkr. 1880 S. Nilsson och 1884 hans hustru, senare regementsskrivaren Karl Abr. Ekeman samt vidare och ännu hans

arvingar. — **Kartorp**, 1 m., 75 h. År 1330 tillbytte sig Inge Kättilbjörnsson 1 att. i *Karathorp* av Vadstena kloster. Har senare tillh. bondesläkter. Tillh. 1872 Jöns Persson, 1884, 1895 och 1910 K. F. Jönsson. — **Olstorp**, $\frac{1}{4}$ m., 33 h. Tillh. 1884 och 1895 K. P. Anderssons änka samt 1910 änkefru A. G. Anderssons stärbhus.

Rogslösa, 2 m., 120 h. År 1276 sålde Arnolf av Möreby bl. a. gods i *Roslösa* till Strängnäs-biskopen Anund. En gård här såldes 1290 av Bengt Petersson till Peter Öjarsson. Riddaren Lars Ulvssons husfru Ingrid Anunds-dotter testamenterade 1346 för sin och sina förfäders själar sina gods här till Alvastra kloster, där hon valt sin lägerstad. Riddaren Stefan Ulvsson (tillbaka-seende ulv) skänker 1374 till Vadstena klosters byggande 4 att. jord i *Roslösa*. År 1407 skänkte riddaren Erik Stensson (två bjälkar) och hans hustru Birgitta Magnusdotter (tre sjöblad) $\frac{1}{2}$ att. här till samma, sistnämnda ändamål. Rogslösa, 1 m., med Yxstadbordet från 1420 är kyrkoherdeboställe med bostadshus från 1812. Rogslösa, 1 m., synes i början av 1800-talet tillhört fänriken Karl Gustav Enander († 1830), som var bosatt här. Tillhörde med **Toketorp**. $\frac{1}{8}$ m., 17 h., 1853 dennes son Fredrik Kristian Enander († 1866), senare hans arvingar och 1884 hans måg, fanjunkaren Karl Edv. Landström, g. m. Fredr. Gustava Enander, 1895 och senare deras son kontraktsprosten Kr. Maurits Gust. Landström.

Vilseberga, $2\frac{1}{2}$ m., 294 h. *Vithlösa byargh* nämnes under 1200-talet. *Witlösaabergh* tillh. i slutet av 1300- och början av 1400-talen herr Håkan Magnusson och efter hans död hans barn, men sedan även de senare avlidit, tillföll godset herr Sigge Magnussons barn, vilka mot pgr återantvordade det-samma till riddaren Heyne Snakenborg (snedbjälke belagd med en orm), som haft hand om de omyndiga barnens ägodelar. Heyne sålde åter gården till Bo Jonsson, vilken sålde den till herr Birger Ulvsson. Denne gav godset (före år 1417) till Vadstena kloster. Vilseberga, $1\frac{1}{3}$ m., med betydande bränneri, tillh. på 1850-talet Karl Edv. Landström, under det $1\frac{1}{8}$ m. tillh. bondesläkt. På 1870- och 1880-talen tillh. $\frac{1}{5}$ m. grosshandl. Gust. Vestman, Jönköping, och $\frac{2}{3}$ m. K. J. Larsson, 1891 och senare Vestmans arvingar, varibland majoren Vilh. Grönhagen, 1895 K. J. Larssons ($\frac{2}{3}$ m.) arvingar samt 1910 V. Larsson och K. E. Karlsson.

Västerlösa, 1 m., 152 h. År 1276 utfärdade Arnolf av Möreby salubrev på *Wæsterlösa* m. m. till Strängnäs-biskopen Anund, vilket köp några år senare stadfästades av f. d. konung Valdemar. År 1293 nämnes *Westerlösa* i Bengt Peterssons testamente, och år 1330 tillbytte sig Pet. Kättilbjörnsson 1 att. i *Wæstlösa*. År 1430 gav Knut Stensson sin hustru Kristina Knutsdotter morgongåva i Västerlösa och Kartorp. Västerlösa ägdes senare av Gabr. Oxenstierna, av vilken kronan 1640 tillbytte sig gården med stenbrott och kalkugn. Har sedermera varit härads-hövdinge-boställe, som 1877 indrogs till statsverket.

Åsby, $3\frac{3}{4}$ m. År 1208 tillbytte sig Sune Tjälvason samt hans systersöner Ormer och Simon 2 att. i *Asby* av Alvastra kloster. År 1286 testamenterade Karl Estridsson en sträcka (ora) i övre byn till Rogslösa kyrka. Nämnes vidare 1293, och år 1330 stadfäster drotset Knut Jonsson, lagman i Östergötland och Alvastra klostres sakförare, Sune Tjälvassons m. fl. år 1208 utgivna bytesbrev, rörande jord i Åsby och Yxstad. Ägdes något senare av Heneke Stycke och 1375 av Ingevald Anundsson (en grövre sågskura på längden), som samma år tillbytte sig ytterligare 3 att. jord här av Birger Karlsson. Redan dagen efter detta byte gav Ingevald, som insatte sin dotter Marta i Vadstena kloster, dit 3 att. jord härstädes. År 1382 tillbytte sig samma Ingevald ännu 3 att. jord här av Birger Karlsson. En gård i Åsby var 1687 indragen från Gust. Kurek. Åsby, 1 m., har varit, nu till statsverket indraget, militieboställe samt har en areal av 84 h., varav 45 åker. Det övriga har haft flera ägare, 1895 6. År 1910 tillh. detta K. F. Svärd och J. F. Pettersson m. fl.

Åsbyttun, $\frac{1}{2}$ m. Tillh. 1884 P. G. Jonsson, 1895 N. Rosenqvist och 1910 K. A. Johansson.

Övriga tillhörigheter: Annelunds väderkvarn och såg å Åsby ägor, Guntorps utj., Hildaro, Häsleby rusthåll, Rogslösa godtemplarlokal och handelsbod, d:o väderkvarn m. fl.

6. Strå gränsar n. och no. till Vadstena stads ägor samt S:t Per, i ö. till Orlunda, i s. och sydv. till Hov och Herrestad samt i nordv. till Örberga. Arealen är 1,737 h., varav 1,701 land. Marken är en slätt med enstaka kullar eller skogsbackar. Rådande jordmånen är lera och dungjord. Socknen bevattnas av Mölnaån. Den genomkorsas av flera vägar, varav de förnämsta komma från Vadstena, den ena till Hov och den andra till Örberga. Förbi kyrkan går en väg från Orlunda till Herrestad, vilken skäres av tvenne i riktning från norr till söder, m. fl.

Den del av socknen, som längst hört till Dals h:d, utgjorde under medeltiden till större delen en egen socken, kallad *Broby* eller *Proby*. *Stråa* nämnes även såsom egen socken vid samma tid. Av densamma ha $5\frac{1}{8}$ m. intill 1896 års ingång räknats till Aska härad. I Broby förekommer kyrkoherde 1208 och i Strå omtalas kyrka 1270. Spår av Broby kyrka synas ännu nära Mölnaån vid »Korsbro» och Broby. Under änkedrottning Hedvig Eleonoras tid raserades emellertid denna kyrka och lades samtidigt Broby s:n till Strå. Socknen är annex till Vadstena stadsförsamling. Kyrkan, som är belägen inom den del av socknen, som förut hört till Aska h:d, är gammal, av huggen kalksten, i äldre tider tvenne gånger tillbyggd och därefter flera gånger reparerad senast 1908 (fig. 96). Anmärkningsvärdt nog gjordes icke någon anmälan om denna reparation, varken vare sig om predikstolens omändring, två gravstenars upptagande ur korgolvet och insättande i kyrkans östra yttervägg eller kyrkosockelns fullständiggande. År 1912 förklarade emellertid k. m:t sig under vissa villkor f. n. låta bero vid de olagligt vidtagna reparationsåtgärderna. Längden är 16 och bredden 8,5 m. med sittplatser för 300 personer. Kyrkan är rappad in- och utvändigt. Yttertaket är belagdt med skiffer, tornet med plåt. Det släta innertaket är måladt med rutor i blått, mellan vilka de gulmålade takstockarna äro synliga. Den förutvarande altartavlan, förest. jungfru Marias besök hos Elisabet, är hitskänkt på 1850-talet av kontraktsprosten, d:r Isak Herm. Kinnander, men har nu sedan 1908 sin plats å s. väggen. I dess ställe användes det gamla altarskåpet, som inköptes av församlingen 1743 och framställer Kristi korsfästelse samt å sidorna Moses med budtavlor och Aron med stav. Predikstolen är mycket gammal med skurna träbilder, om-målad och förgylld 1746 samt nu nyligen målad i vitt, blått, rött och guld. Orgelverket om 7 st. är byggdt 1864 av Rosenberg och hitskänkt av enskilda. En av ljuskronorna är skänkt i testamente efter kornetten Bengt P:son Svan († 1684) och dess maka Lucia v. d. Hagen († 1684), vilka här äro begravna. Av de två andra kronorna är en skänkt 1756

av kyrkovärden Lars Jonsson och hans maka Maria Davidsdotter från Älvestad. Två ljuskandelabrar äro hitskänkta 1694 av Håkan Svahn. Delar av en äldre dopfunt av kalksten finnas. Likaså en nyare av röd kalksten. Förutom nyssnämnda Svahn med fru äro här begravna kaptenlöjtn. Mårten Håkan Svan f. 1646 och dess maka Kristina Raketsand f. 1636 samt brukspatr. Joh. Burén, å vars gravsten läses: *Människa, som trampar på denna sten, vet att han betäcker ett stoft, som varit andans tempel, då det upplifvades af en upplýst själ. Det var brukspatronen, den ädle och högaktade herren, herr Johannes Burén, f. d. 16 dec. 1741, död d. 2 martii 1780. Då han lefde var Kristus hans lif, då han dödde var döden hans vinning.*

Kyrkans ringklockor hänga i tornet. Å stor-klockan, gjuten 1642 och omgjuten 1748, läses bl. a.: Jag kallar med mitt ljud, Kom Kristen Gud till ära, Kom hör och göm hans bud, Som dig kan visa, lära, Hur du rätt vandra bör Till himlens sälla borg, Där du i evighet Får glädje utan sorg. — Kommer och

läter oss gå upp på Herrans berg till Jakobs Guds hus, att han lärar oss sina vägar, och vi vandra på hans stigar. Å lillklockan, gjuten 1747, läses bl. a., att Elisabet Holstensdotter skänkt till densamma 100 d:r kmt i testamente efter sin man Joh. Eriksson från Mølne kvarn.

En mässhake skänktes omkring 1860 av kyrkovärden Erik Nilsson. — Avst. till Vadstena 5 km.

Av fornlämningar märkas vid Åbylund och Prästgården stensatta kullar. Egendomen Strå är bebyggd på forngravar. Under byggnad samt anläggning av trädgård vid Strå åren 1845 och 1846 anträffades på en ås, som planerades, en stor mängd gravar med lerkärl m. m. I en av dessa var ett groft lerkärl omsorgsfullt kringsatt av stenar och övertäckt av en flat sten samt omedelbart vilande på ett lager av svart jord. Det hela skyldes av ett föga djupt, stenblandadt jordlager. I kärlet var ett mindre kärl av finare lera, i vilket funnos brända ben,

96. Strå kyrka.

en halsring av brons och 2 små bronsspännen. Fyndet förvaras i Statens hist. museum. En särskildt vacker flintmejsel, 15 cm. lång, funnen här, finnes i samma museum.

Folkmängden var omkr. 1754: 470, 1790: 439, 1830: 706, 1870: 665, 1910: 605 och 1915: 593. — Kassor 1910: fattigk. kr. 1,017:62, magasinsk. kr. 1,187:47, gåvof. kr. 1,209:19, välgörenhetsf. kr. 2,233:16, Burénska f. kr. 7,500, Larssonska d:o kr. 1,000, Erik Nilssons stiftelse kr. 2,270:80. År 1915 har tillkommit en fond å 2,000 kr., testamenterad av änkefru Matilda Rosenström, f. Skog, varav räntan skall användas till beklädnad av fyra flickor i församlingen vid deras första nattvardsgång. — Folkskolan vid Strå: 56 barn. Småskola även där. — Handl.: 1 och handtv.: 4.

Gårdar.

Bondorlunda, 1 $\frac{1}{2}$ m., 109 h. År 1360 sålde Filip Erengislasson (en båt) till Peter Bonde allt det han ägde i *Orlunda*, och år 1382 var Anunder här fastevittne. År 1385 tilldömdes vid rättarting Peter Bonde det gods i *Orlunda*, som han köpt av Filip Erengislasson, och förklarades Karl Bengtsson skyldig att till Peter utbetala avraden för alla de år, han detsamma olagligen förhållit. Har i senare tid tillh. bondesläkter, f. n. 9 äg.

Broby, 2 m., 247 h. År 1208 bortbytte Sune Tjälvason och hans syster-söner Ormer och Simon till Alvastra kloster kvarnen i Broby samt jordlotter därstädes och i *Aby*, varjämte klostret av dessa byalag köpte vägen och strömmen mellan Kolsbro och nämnda kvarn. Omnämnas vidare 1294. Årkedjaken i Linköping Nils och borgaren i Skänninge Bolk överlät år 1371 till munken i Alvastra Jakob Liberti 1 $\frac{1}{2}$ att. jord i *Aby* och Broby som betalning för den skuld, vari deras släkting Herman Rotgersson, som de ärvt, haft till munken, samt ansvara därjämte för, att deras medarvinge Henrik Henekini ej skulle göra intrång i denna överlåtelse. År 1375 skänkte Kristina Håkansdotter med sin måg Joh. Jawaris (bila inom cirkel) till Skänninge nunnekloster $\frac{3}{4}$ i Broby och $\frac{1}{8}$ att. i *Kalfstad* med förbehåll, att avraden årligen skulle få uppbäras av henne och hennes dotter Radhborg Ragwaldsdotter. Riddaren och marsken Sten Bengtsson bytte år 1387 jord med Vadstena kloster och gav det 1 $\frac{1}{2}$ att. i Broby och $\frac{1}{8}$ att. i *Kidheadhi* (Kedevad). År 1410 betalade riddaren Lafrens Ulvsson genom brev (skuldsedel) $\frac{1}{4}$ a. jord här och $\frac{1}{8}$ a. i *Kidhiaradhi*, vilken jord synes tillhört klostret i Vadstena. I senare tid har egendomen tillhört Anders Larsson omkr. 1855, därefter J. P. Larsson († 1875) samt vidare änkefru Hilda Albertina Larsson och hennes omyndiga barn, av vilka Broby, 2 m., med tillh. utj., Nordvallen, Prästtorp och Kvarngården, lägenheten Älvestads utjords mosse ävensom den jord, som tillfallit förenämnda hemman efter sjön Tåkerns sänkning samt den tillhörande andelen i den jord, som genom nämnda sjös sänkning skolat tillfalla dels de inom Herrestads s:n belägna $\frac{3}{8}$ m. Svälunge, $\frac{3}{8}$ m. Herrestad och $\frac{5}{16}$ m. Svälunge sk.-gård, 1875 inköptes av brukspatr. Gust. Hanström för 130,000 kr. Tillhörde 1895 konsult G. Berendt, Stockholm, samt senare hans måg, brukspatr. A. G. Hanström, som 1915 sålde egendomen med tillh. i Strå och Herrestads s:n till Magnus Rudberg, Klockrike.

Huvudbyggnaden är uppförd omkr. 1870 med 20 rum förutom källarvåning m. m. (fig. 97). Parken genomskäres av Tåkerns kanal.

Fylla, $\frac{3}{4}$ m., 88 har. Har länge tillhört bondesläkter. Hade 1895 två äg. samt tillh. 1910 organisten J. Ahlstrand och A. Samuelssons stärbhus.

Kalvestad, 3 m., 196 h. *Kalfstad* nämnes 1289 och 1294, då det skrives *Kalstad*, och 1307 *Calstad*. Omtalas 1375 (se Broby). *Kalfvastadhum* omta-

las vidare år 1432, då det beboddes av Hakon Joarsson. Hörde senare under Vadstena slott men innehades under 1600-talet av hauptmannen över Vadstena m. fl. slott, lagmannen Knut Pedersson Törnehjelm († 1696) och därefter av hans son, slottshauptmannen Mårten Törnehjelm († 1723). Ägdes i början av 1800-talet av landthushållaren Karl Jakob Jonsson († härst. 1822) vidare av majoren Fredr. Reinh. Reh binder († 1843), 1853 av hans måg Joh. Karl Oden-
crantz, därefter av kaptenen Fredrik Rosin, sedan 1874 av löjtnanten, intenden-
ten Kasimir Lewenhaupt, 1895 av riksdagsm. Gust. Andersson, Kolstad, 1910
av K. O. Peterssens stärbhus, Kvinslunda. Manbyggnaden är av sten.

97. Broby.

Kedevad, 3 m., 240 h. *Kederad*, *Kydiauad* omtalas i brev av kon. Magnus år 1289 samt kallas 1294 *Kydiauwath*. År 1306 utfärdade Magnus av Kalstad och hans hustru Ingegärd gåvobrev på deras jord här till Vadstena kloster att tillfalla detsamma efter deras död, emot att klostret åt dem i deras livstid upplät kloster gods i Ramstad. År 1354 sålde Björn Håkansson (halvmåne) till konung Magnus för Vadstena kungsgårds behov bl. a. $\frac{1}{2}$ att. jord i *Kidhiowadh*. År 1374 utfärdades fastebrev å det jordabyte, som Nils i Masastad gjort med Vadstena kloster, därvid han givit klostret $\frac{1}{2}$ att. i sin gård mot $\frac{1}{2}$ a. i *Kidawad* samt därtill en oxe, värd 8 mark, i mellan-
gift. År 1379 skänkte riddaren Staffan Ulvsson och Harald Kase (sjuuddig stjärna) bl. a. 1 att. jord här till Vadstena kloster. År 1382 bytte Simon Djäken, kallad Kyrning, jord med drotset Bo Jonsson, varvid den sistnämnde bl. a. erhöll 1 $\frac{1}{2}$ att. härstädes och $\frac{1}{2}$ att. i Strå. Broder Askersson och Holmfrid Gyurdadotter sålde 1385 1 $\frac{1}{2}$ att. i denna by till Vadstena kloster för 60 mark sv. pgr. År 1386 tillbytte sig samma kloster av Magnus Bengtsson och hans hustru Cecilia Sigmundadotter $\frac{1}{2}$ att. här. Nämnas vidare 1387 (se Broby). Omtalas 1405 i den förteckning, som av häradsbövdingen i Aska h:d uppgjordes över inom h:t belägna krono- och skattegårdar. Nämnas ytter-

ligare 1410 (se Broby). År 1411 tillerkände riddaren Karl Magnusson (Örnfot) Vadstena kloster rätt att efter hans död återinträda i besittningen av bl. a. gårdarna i Hässleby och Kedevad. År 1413 avträdde Birgitta Magnusdotter (tre sjöblad med spetsarna nedåt) till Vadstena kloster $\frac{1}{3}$ att. här. Gårdarna kallas numera V. o. Ö. Kedevad. **Kedevad, Västra**, $1\frac{1}{2}$ m., 117 h. Tillh. 1853 K. Ollenberg, A. F. Andersson och And. Persson, 1895 fanjunk. M. Ekdahl samt 1910 och ännu Fr. Nordmark. — **Kedevad, Östra**, $1\frac{1}{2}$ m., 123 h. Här ägdes $\frac{1}{2}$ m. 1872 av Karl Petersson, det övriga av bondesläkter. Hade 1884 tre äg. samt tillh. 1895 och 1910 bryggaren Emil Olof Regnstrand († 1915) och Joh. Olofssons stärbhus. R:s stärbhus sålde Kedevad år 1915 för 82,000 kr. till A. Bondesson, Rogslösa, H. Gustafsson, Valla, Källstad, och Seth Odén, Arneberga, Örberga.

Mjölina, $\frac{7}{8}$ m., 49 h. Elevus Bengtsson skänkte 1363 såsom själaavgift för sig till Alvastra kloster, dit hans son skulle ingå som munk, alla sina fastigheter i *Mölno* jämte en annan fastighet för sonens underhåll. År 1374 gav Ingeborg Eriksdotter till Vadstena kloster såsom själaavgift för sin avlidne man Kättil Glysing bl. a. hälften i kvarnen i *Mölno* med mjölnarbostället och tilllydande åker samt $1\frac{1}{4}$ att. i *Katerstad* i Örberga s:n. Sysslomannen vid barnens hospital i Skänninge, prästen Hinze Markman, sålde år 1381 å nämnda hospitals vägnar till Vadstena kloster för 8 mark sv. pgr 1 att. jord och en åkerlott till en halv spanns utsäde i *Mylnö*, vilka fastigheter hade lämnats i betalning av Ingevald i Kedevad, när dennes spetälska barn intogos på hospitalet. Nämnda kloster ägde slutligen hela byn. En gård med kvarn härstädes donerades 1652 till fru Maria Ulf sax. Köptes 1665 av Enander men reducerades och utbyttes från hans änka. På 1850-talet och 1872 tillh. ^{63/320} m. med kvarn, väderkvarn och stamp A. Persson, som även ägde del i Kedevad: 1895 ägdes $\frac{7}{16}$ m. av fanj. M. Ekdahl, Kedevad, och $\frac{7}{16}$ av P. S. Kullberg samt 1910 av den senare och A. G. Andersson.

Strå, $1\frac{5}{8}$ m., 100 h. Nämnas 1382 (se Kedevad). Strå $\frac{5}{8}$ m. är komministerboställe. Strå innehades vid tiden före 1827 av flera åboar, men såldes detta år av kontraktsprosten, t. d:r Lars Magn. Kinnander till majoren. Fredr. Reinh. Reh binder († 1843), som 1841 sålde gården till Karl Svensson. Tillhörde 1895 änkefru A. L. Svensson och 1910 E. Lundhquist.

Egendomen är sedan 1841 nybyggd och förflyttad något längre från kyrkan till landsvägen. Vid uppförandet av byggnaden anträffades en mängd urnor med bredvid liggande brons saker. Huvudbyggnaden har undervåning samt en våning med frontispis.

Tilstorp, $1\frac{1}{4}$ m., 162 h. *Tystorps* frälseg. var omkr. 1580 donerad till Udde Jönssons änka jämte en gård i Kedevad. Såldes 1675 av landshövd. Erik Sparre till drottning Kristinas skräddare och köpman, borgaren i Stockholm Claude Hägerstjerna († 1682). Tillhörde därefter dennes måg, envoyén Joh. Ekeblad († 1697) samt vidare denne senares svägerska, fru Maria v. d. Noth, änka 1677 efter generalmajoren Tomas v. d. N. Har senare tillh. bondesläkter. Frälseg. tillh. 1884 K. Svensson. Ägdes 1884 av 15, 1895 och 1910 av 12 äg.

Åbylund 1 m. med **Åby** 2 m. och **Prästtorp** $\frac{3}{4}$ m., tills. 302 h. *Åby* nämnes 1208 (se Broby). År 1329 gavs $\frac{1}{4}$ att. i *Aaby* av Anund Sture till Alvastra kloster i ersättning för det gods i Simonstorp, som han köpt därifrån. Omnämnes 1371 (se Broby). År 1407 skänkte Ingeborg Nilsdotter, änka efter Birger Larabo, till Vadstena kloster för sitt uppehålle därstädes bl. a. 1 att. i *Aby*. Har även hört under Vadstena slott. En gård var donerad till Abr. Cruus men reducerades. Ägdes 1662 av Lars Hård, som då försålde gården till landshövdingen Johan Prints, i vars ägo den 1668 säges hava blivit säteri. Enligt en annan uppgift dog P. redan 1663. Ägdes 1687 av hans måg, lagm.

Jakob Du Rees († härst. 1725), gift med Elsa Prints († härst. 1720), och kallas i deras ägo ännu arv och eget, därefter av deras måg, kapten Hans von Schwerin, 1726 som frälse av brukspatr., assessoren Peder Svedenstjerna († 1763), vidare av Ernst Kristoffer Wendel († 1757), som sålde egendomen till kaptenen Joh. Gust. Gyllenhammer, som åter sålde den till överstelöjtn. Ax. Kristoffer von Kothén, vars änka Ulr. Fredr. Bildstein († 1807) och barn hade gården 1760. Ägdes vidare av sonen, ryttmäst. Evert Gust. v. Kothén († härst. 1820), som uppförde nuvarande manbyggnad. Tillhörde vidare hans måg, överstelöjtn. Helge Rehbinder, som 1879 försålde egendomen till riksdagsmannen Ola Olsson, Näsbygård. Tillh. 1895 och 1910 Ol. Göransson.

Manbyggnaden är i 2 våningar, varav den nedre av sten, med frontispiser. Därtill äro tvenne flygelbyggnader.

Älvestad, 2 $\frac{1}{4}$ m., 167 h. År 1356 skänkte riddaren Jon Knutsson (Blavapnet) med samtycke av sönerna Bengt, Ulv och Knut samt dottrarna Benedikta och Katarina till sin gamla tjänare Sone Hemmingsson all sin andel i *Aelwestathum*, utg. 1 $\frac{1}{2}$ att., som riddaren ärfte efter sin fader. År 1387 sålde bröderna Ræmboldh Pædhersson, Hæmning Sonasson och Ulv Sonasson till sin svåger Pædher Alenning, rådman i Stockholm, och sin syster Kristina Pædhersdotter sina andelar, 1 $\frac{1}{2}$ att., i denna by. En gård här var senare donerad till v. presidenten Mårten Leijonsköld samt innehades 1687 av Knut Törnehjelm. År 1872 tillh. Söderg., 1 m., And. Persson och Mellang., $\frac{19}{32}$ m., Sven P. Pettersson, 1884 tillh. 2 $\frac{1}{4}$ m. 5 äg., 1895 O. Englund, Rogslösa s:n, och Gust. Juberg m. fl. (4 äg.) samt 1910 sex äg. G. Jubergs stärbhusdelägare sålde sistn. år Älvestad $\frac{19}{32}$ m. samt Stugutomten till bröderna Teodor och Martin Johansson.

Övriga tillhörigheter: Broby väderkvarn, Kedevad d:o, Mjölna kvarn (t. v. 50,000 kr.), Nykvarns kvarn (t. v. 15,000), Sketna, Svålinge, Tistorps utj. m. fl.

7. Väversunda gränsar i n. och nordo. till Rogslösa, i ö. till sjön Tåkern, i sydo. och s. till Svanshals och V. Tollstad samt i v. till Vättern. Arealen är 1,921 har, varav 1,496 land. Förutom den delen av socknen, som upptages av Omberg, är marken tämligen jämn. Av nämnda berg hithör norra delen till en längd av en halv och en bredd av 0,1 till 0,25 mil. Åt Vättern hithör en del av Mullskräerna samt Västra väggar, Måke- och Tittebergen, Anudden, Getryggen och Svartbergen intill Borgs udde. Rådande jordmånen är svartmylla eller sandblandad lermylla. Landsvägen emellan Vadstena och Gränna går härigenom förbi Nyby forna tingsställe och gästgivaregård, där en mindre väg utgår västligt till Rogslösa. Jvst.: Väversunda vid Fågelstad—Vadstena—Ödeshögs järnväg.

Weversunda omnämnes 1279, då socknens biskopstionden lämnades till Alvastra kloster i utbyte mot jord i Ströja. År 1294 utfärdade Linköpingsbiskopen Lars brev angående detta byte, och avstod då klostret en del av Husaby. Kallas 1397 *Wæffversunda* samt skrives under samma århundrade *Wæversund*, *Wæversund Alvastra* och *Wänarsund*. Socknen är annex till Rogslösa. Enl. regleringsförslag föreslås kommunistraturen till indragning 1917. Kyrkan är belägen vid sjön Tåkerns v. strand, icke långt från ovannämnda landsväg. Den är av hög ålder, är uppförd av gråsten med starka valvbågar och tillbyggd 1711 (fig. 98). Undergick en större reparation 1859—60. Är till sitt inre liten,

och har sittplatser för endast 150 personer. Har värmeugn. Vapenhuset byggdes 1775. Altartavla saknas. Orgelverket om 4 st. från 1892. Det gamla orgelverket om 5 st. uppsattes 1784, renoverades 1822 samt förvaras nu i tornet. I kyrkan äro begravna majoren Abr. Blix († 1772), löjtn. Isak Enander († 1705) och kornetten Hans Georg Weis († 1705). Den sistnämndes

98. Väversunda kyrka.

porträtt i rustning och till häst finnes i olja. Gamla medeltida takmålningar äro överlimmade men synliga vid koret. Å kyrkovinden förvaras ett krucifix, en tavla, målad på trä, samt åtskilliga Maria- och helgonbilder. På läktaren är ett vapen (blist i blått fält). Kyrkodörren (fig. 99), uppsatt emellan kyrkan och vapenhuset, har prydliga järnbeslag, och framställer överst Adam och Eva under kunskapens träd, kring vars grenar ormen slingrar sig, samt därbred-

vid Frälsaren å korset, med Maria och Johannes nedanför, ringar, fågel- och människofigur (onda varelser), fiskar (symbol för frälsaren), m. m. Å en järnremsa läses i runskrift, att Asmunter gjort denna dörr. Av ljuskronorna är en av glas och en av mässing. Tornets överdel är av trä. Detsamma uppfördes 1711.

Ringklockorna hänga härstädes. Å storklockan läses: In honorem Dei, et emolumentum ecclesie in Wæversunda, hæc campana Junecopie emta Anno 1704, sub augustissimo Rege Svecie, Carolo XII, samt nedomkring: Allt det anda haver, love Herran. Lillklockan är enligt inskrift gjuten 1803.

Avst. till närmaste jvst. är icke fullt 1 km.

Av fornlämningar omtalas 7 runstenar och en runskrift från denna socken. Av runstenarna äro 4 borta. De återstående jämte runskriften äro: 1) vid kyrkkorets s. vägg ett fragment av en kalkhäll utan ristning å ena hälften och å den andra endast orden: ank as; 2) lutad mot kyrkväggen har den en ristning av två sammanflätade endast delvis i behåll varande ormar; 3) funnen vid gravgrävning 1891 med ristningen endast delvis i behåll, av vilken framgår, att Valdrik lade stenen; 4) förr i vapenhusgolvet, sedan som tröskelsten i yttre kyrkdörren är skriften förnött och lämnar endast antydning om, att bröder lagt denna sten över sin fader Torkel (?). Runskriften är å ovanomtalade järnbeslagna kyrkdörr. De 4 runstenarna äro av kalksten. Av de förkomna runstenarna har 1) varit nära vapendörren med inskrift, att Bergvid gjorde denna sten . . . gröd. Gud hjälpe hans själ; 2) midt för vapenhuset, och har Brate efter äldre anteckningar ansett, att inskriften möjligen varit: Svenid och Inga (gjorde stenen efter sin broder, son av) Övind. Gud hjälpe själen. Sven högg hällen; 3) skall ha varit ett i Väversunda södergård år 1900 funnet stycke av en runsten, som likväl icke kunde återfinnas, år 1910. — Väster om kyrkan och nära intill Omberg påträffades omkr. 1750 i en hög kulle en stenlagd grund med hallar nederst och grästen ovanpå. Spåren härav försvunno, såsom det vill synas, snart. — Av kyrkböckerna inhämtas bl. a. att 1651 pliktade en bonde ett stop vin, därför att han ej var i kyrkan S:t Jakobi dag; 1652 måste tvenne bönder lova 6 mark kopparpgr. till kyrkan, för det de fiskat å 4:e dag påsk; 1666 beslutades, att den, som förde oljud i kyrkan, skulle böta 8 öre smt, icke övermaga pliktar mer och den icke får caution miste batten i pant för penningarna.

I juli 1877 övergick en svårare hagelskada socknen. Socknen innehades då av 13 jordägare och arrendatorer, vilka alla gjorde större eller mindre förlust. Vid företagen besiktning uppskattades denna förlust till 47,716 kronor. 2,100 tunnor spannmål, 840 parlass höfoder samt halm till ett värde av 9,000 kr. gingo förlorade. 11 st. torpare, förpantningsägare och grenadierer gjorde en förlust av 1,749 kr. I medeltal uppgick förlusten per helt mantal till omkring 4,500 kr.; den jordägare, som led mest, förlorade 9,509 och den, som led minst, 306 kr. Genom gynnsam väderlek reparerades dock sedermera denna skada i betydlig mån.

Å Väversunda södergård är J. J. Berzelius född. Byggnaden, i vilken han föddes, kvarstår ännu strax intill kyrkogårdens ringmur (fig. 100). Rummet, där han först såg dagens ljus, är beläget i husets sydvästra hörn och förvaras där Pontins skildring av Berzelii liv

99. Väversunda kyrkdörr.

och verksamhet. Förf. har hitskänkt detta arbete, med anbållan, att det samma alltid skall förvaras i detta rum. Emellan boningshusets gavel och ringmuren är inom en avstängning av fyra granitpelare, förenade med järnkedjor, upprest en minnessten med följande inskrift: »År 1779 föddes här Jöns Jakob Berzelius, den världsbekante vetenskapsmannen. Fosterbygdens folk reste stenen år 1879.»

Folkmängden var omkr. 1754: 240, 1790: 252, 1830: 348, 1870: 476, 1910: 413, 1915: 425. — Kassor 1910: kommunalk. kr. 6,167:98. —

100. Byggnaden, där Berzelius föddes.

Folkskola vid kyrkan med 51 barn. Småskolan är även vid kyrkan. — Något fiske idkas. Sedan äldre tider fanns en kalkugn vid kyrkan, där kalk brändes mot avgift till densamma. Det säges, att den funnits från tiden för kyrkans uppbyggande, men den igenfylldes på 1870-talet samt har sedan icke användts. — Handlande: 1, handtverkare: 5.

Gårdar.

Djurkälla, 1 m., 112 h. År 1276 sålde Arnolf av Möreby bl. a. en gård i *Juzchiældo* till Strängnäs-biskopen Anund. År 1352 sålde Birger Algotsson en fastighet i *Jur-skældu* till konung Magnus för att användas för Vadstena gårds behov. År 1391 sålde S:t Martins kloster i Skänninge för 4 mark sv.

pgr sin ägolott i *Jutzella* till Gudhems kloster. Prästen Nils Petersson (kl. ven sköld med högra fältet schackrutadt) skänkte 1406 till Gudhems kloster »för min faders själ Peter Djäken, fordom lagman i Västergötland, och min moders Katarina Eriksdotter och flera mina syskons och fränders och alla kristna själar och till ingift för en fattig jungfru mitt rätta fäderne och moderne som är *Judzkälla* och allt det, jag äger i Hässleby i Väversunda sn och därmed $\frac{1}{2}$ att. i Yxstad». År 1412 sålde S:t Martins kloster sin andel här till Gudhems kloster. I början av 1700-talet var Nils Lundberg, av gammal bondesläkt från Dals h:d, ägare. Tillh. vidare hans son Kristoffer L. Av hans två söner blev Gustav L. äg. av Nässja och den andra sonen, hovkamereraren Nils Lundberg († 1840) ägare av Djurkälla, vilken gård han bebodde. Tillhörde därefter hans arvingar, av vilka sonen, bataljonsadjutanten Kristoffer L. var boende här på 1880-talet. Tillh. vidare dennes barn samt 1910 äldste sonen, fiskeriinspektören, fil. dr Rudolf Lundbergs stärbhus. Då 1884 Djurkälla hade två och 1895 tre äg., synes släkten haft endast en del av gården. År 1895 ägdes en del av Kristoffer Gustafsson, och 1910 ägdes gården förutom av dr Lundbergs stärbhus av bankassören E. Vickbom, Jönköping, och änkefru Ingeborg Gustafsson. — Här finnes en källa med alltid 6-gradigt vatten.

Lundtorp, $\frac{3}{8}$ m., 32 h. Har länge tillhört A. Hermelin samt 1910 Gust. Ad. Sjöholm. — **Nyby**, $\frac{3}{4}$ m., 47 h. År 1378 skänkte Katarina Jonsdotter (av släkten Blå) sin gård *Nyiabygdh* som själaavgift för sig, sin man och sina barn. Nyby har i senare tid länge varit gästgivaregård samt haft 2 äg., 1910 tre näml. P. G. och Kristoffer Larsson samt handl. Ax. Herm. Larsson. — **Skogsby**, 1 m., 86 h. Var 1687 frälse och ägdes av släkten Soop, likväl med anspråk från kronan, 1700 av A. Wachtmeister men blev icke långt senare anslaget till häradsskrivareboställe. Indrogs till statsverket 1887 och utarrenderades. — **Tyskeryd**, $\frac{1}{2}$ m. Ägdes 1884 och 1895 av Kristoffer Olsson samt 1910, $\frac{43}{100}$ m., 62 h., av Alfr. Paul. Andersson och $\frac{7}{100}$ m., 24 h., som kronopark av statsverket.

Väversunda. 6 $\frac{3}{4}$ m., 774 h. Bote Ragvaldsson skänkte 1365 till Alvastra kloster 1 att. jord i *Wänarsund* med villkor, att han skulle erhålla livstidsunderhåll av klostret. År 1393 förekommer Silvester i *Waeversunda* som fasteman. Botes gåva 1365 synes givit anledning till någon tvist, enär rättssetinget i Vadstena 1397 tilldömde klostret 1 att. i *Wæffuersunda*, som detsamma bekommit av Bote Ragvaldsson dels som gåva, dels som betalning. *Väversunda komministerboställe* är $\frac{1}{4}$ m. *Väversunda norrg.*, 1 m. ägdes redan tidigt av den gamla östgötsläkten Enander. Redan Isak Enander, som dog i Thorn 1703 som löjtnant, bodde här. Hans son Daniel, ävenledes löjtnant och död 1742, samt dennes son ryttmästaren Isak Fredrik († 1800) voro bosatta inom socknen och ägde utan tvivel delar av Väversunda. Norrgården ägdes 1872 av fanjunkaren Karl Magn. Pihlgren, gift med Alfr. Teod. Enanders dotter Ebba, 1895 av hans stärbhus och 1910 av tandläkaren Gust. Nelzén, med tillhörande 1 m. Södergården. *Charlottenborg* benämnes $\frac{3}{4}$ m. av Väversunda samt var bebodd av sistnämnda ryttmästare Enanders son, fältväbeln Fritz Samuel E. († 1855) samt ägdes av dennes son fanjunkaren Alfr. Teod. E. samt senare 1895 av P. Lohms barn och 1910 av Gust. Lohm, även ägare av *Vitlocksgården* $\frac{1}{4}$ m., vilken sistnämnde gård tills. med *Lassagården* förut tillh. A. Hermelin men numera tills. med *Postg.* och *Hanseg.* tillh. Joh. Erik Olin, F. O. Petersson m. fl., tills. 4 äg. *Skattegården*, 1 m., har 4 äg. *Kalsgården*, $\frac{1}{2}$ m. med kvarn, tillh. Vilhelmina Andersson och N. von Reedtz stärbhus.

Övriga tillhörigheter: Karlsro, landvinning i Tåkern, Lundby utj., Miondo, Nyby utj. Nyby andel i Dagsmossen, Sjöby, Trehörna, Väversunda väderkvarn m. fl.

8. Örberga gränsar i n. till Nässja, i no. till Vadstenaviken, i ö. till S:t Per, i so. till Strå, i s. till Herrestad, i sv. till Rogslösa och i v. till Vättern. Arealen är 1,954 h., varav 1,948 land. Socknen upptages i sin helhet av en slätt med undantag av den ås, å vilken kyrkan är belägen, och en kulle längre i söder. Mølnaan går förbi östra gränsen. Rådande jordmånen är sand- och örblandad lermylla, understundom svartmylla. I sjön hithör Fagerön och Jungfrun. — Landsvägen mellan Vadstena och Gränna går mellan S:t Per och Herrestad. Åt nv. går en mindre väg till kyrkan och en annan östligare till Nässja. Föröfrigt mindre socken- och byvägar.

Örabygrgh socken omtalas omkr. 1270, kallas 1313 *Örabergh*. Kyrkoherde nämnes 1335. Namnet skrives 1404 *Örabergha*. Vadstena kloster hade åtminstone från 1380 patronatsrätt över socknen (se S:t Per s:n). För närvarande bildar socknen tillsammans med Nässja som annex ett pastorat. Kyrkan är gammal och uppförd av huggen kalksten med tjocka murar samt reparerades 1816, 1820 och 1885. År korskyrka och

bibehåller med sina valvbågar sin vackra fornåldriga prägel. Kalkstenen är öVERRAPPAD (fig. 101). Utanför tornet äro runda pelare med spiraltappar. Enligt anteckning i kyrkoboken blev hon spånslagen för tredje gången 1587. Såväl på längd som bredd äro tillbyggnader uppförda. Längden är 21 och bredden 5 m. Med korskyrkorna är bredden 14 m. Har 300 sittplatser och värmeugn. Golvet plan är omkr. 20 cm. lägre än jordytan utanför kyrkan. Av gamla medeltida takmålningar äro i midtelvalvet numera synliga av apostlarna, konung David

101. Örberga kyrka.

och profeterna Jeremias, Malakias o. s. v. (fig. 102). Å altaret är numera en Kristusbild av gips, förut ett mindre träkors. Det gamla altarskåpet framställer i bildhuggeriarbete Kristi korsfästelse jämte 6 andra bilder, varöver varit en mindre målning, föreställande Kristi uppståndelse. Inskrifter å densamma äro hämtade ur 1 Kor. 10 och 15. Denna prydnad inköptes 1699 för 295 d:r kmt samt renoverades 1886. Orgelverket om 8 st. inköptes 1746, reparerades 1823 och nybyggdes 1885. Den vackra dopfunten har årtalet 1690. Av de 5 mässingsljuskronorna äro tre utan inskrift. Av de andra är en skänkt av Henning Svensson, Luckerstad, och en av komminister David Johansson, båda år 1906. Ett sakramentskåp till förvaring av kärl och andra vid gudstjänsten använda föremål, som tillhört denna kyrka, finnes nu i Statens bist. museum (fig. 103). I Östergötlands museum finnes härifrån 6 st. bilder från gamla predikstolen. Bilderna, av ek och vitmålade, äro från 1500-talet. Av äldre föremål nämnas ett timglas samt i sakristian ett porträtt av prosten Magnus Palmær († 1782), jordad å kyrkogården. Han och hans

far voro kyrkoherdar här i tillsammans 87 år (1695—1782). Förr förvarades här ett s. k. »jätteben» omkr. 9 dm. långt, vilket utlämnades till Stockholm för undersökning omkr. 1860. Det finnes icke numera. En läktare har förr varit kallad »knekteläktaren». De gravstenar, som förr funnos i golvet över i kyrkan begravna, äro numera utflyttade å kyrkogården. De voro över kyrkoherdarna Magn. Erics Knoop († ¹⁸/₁ 1655) och dess maka Elisab. Olofsdotter († ¹⁷/₉ 1668), Haqvinus Nikolai Wälsbergius († 1675) och dess maka Elin Jonsdotter († 1668) samt Anders

102. Från det inre av Öberga kyrka.

Fohrman († 1692). Å stora gängen är en gravsten över kyrkoh. Samuel Palmærus († 1740) och dess maka Inga Aschania († 1727). Då Palmær begravdes, medföljde i graven alla av honom utarbetade predikningar, varibland skall ha varit 45 predikningar över varje söndags-evangelium. Å kyrkogården är den nitiske fornforskaren, kyrkoherden här, Per Kylander († 1793) begravnen. — Genom åskeld skadades tornet d. 28 juni 1750. Tornspiran och taket förstördes, och ringklockorna nedföller å valvet, likväl utan att skada detsamma. Kort därefter reparerades denna skada.

Den större klockan är gjuten 1642 och väger 7 skepp. Den mindre klockan väger 3 skepp. samt är gjuten 1723 och omgjuten 1799. Å densamma läses: Statt upp, var ljus; bered dig Zion till den stora upplysning, som dig förestår; ty se då mörkret betäcker jorden och töcknet dess innevägnare, så skall Herren själv bliva ditt ljus och din sol.

Till närmaste jvst. Arneberga är 3 km.

Av fornlämningar omtalas en runsten i kyrkan nedanför nppgången till »knektläktaren». Vid besök här 1912 kunde den icke påträffas.

Till en del skall den varit gömd under en pelare. Förmodligen har den förkommit, då golvet brädbelades. En sedan länge omtalad runsten i Dals härad, onämnd socken, omnämnes här. Den har blivit kallad »Järnstastenen» och skall enl. äldre uppgift haft en inskrift, som

blivit uttydd: Ture satte denna sten efter sin broder Asgut o. s. v. Kullar och stensättningar finnas å prästgårdens ägor, å Örberga »djupkullebacke», Örberga västergård, norr om Luckerstad, Mörby och å Kristberga betesbacke.

Om det ovan omnämnda jättebenet har K. F. Nordenskjöld upptecknat följande sägen: »En trollpacka hade gjort en utflykt från Omberg och överraskades av åskväder, under vilket hon — i form av ett nystan — skyndsamt ville begiva sig åter till berget. Då hon emellertid icke kunde hinna undan de henne eftersättande blixterna (»åskvigarna»), sökte hon tillflykt i ett torp vid namn »Stubbet», å Arneberga gårds ägor. Ut i samma torp var hustrun sysselsatt med att i stugan klippa får, under vilket arbete hon lagt saxen ifrån sig på tröskeln. När trollpackan kom till den öppna dörren, kunde hon för saxens skull icke komma in genom den utan måste vända om och flydde åter ut men upphanns strax nedanför vid en grind, som därav än i dag kallas »klämsgrind», av den efterjagande åskan och blev ihjälslagen. Hennes skelett togs tillvara, och av detsamma förvarades ovannämnda hennes revben, sedan likväl förut en bonde avslagit ett så stort stycke, som han behövde till en selbåge. Hennes grav vid Klämsgrind utmärkes än i dag av tre i triangelform stående kullriga stenar. — Av anteckningar i kyrkoböckerna märkes, att från början av 1750 var en ovanligt

103. Sakramentskåp.

mild väderlek utan frost eller minsta snö, men förfärliga stormar kullkastade träd och gärdsgårdar. Mot slutet av februari lövades buskarna och grönt började att skjuta upp. Den 1:a maj började rågaxen att komma fram. År 1772 års vinter var så skarp att många fröso ihjäl. Det snöade och yrade dagligen, så att vägröjning var omöjlig. Denna vinter varade från d. 6 jan. till d. 16 april. År 1778 var i okt., nov. och dec. så stark storm, att tredjedelen av ortens träd upprycktes med rötterna.

Folkmängden var omkr. 1754: 560, 1790: 598, 1830: 697, 1870: 865, 1910: 749 och 1915: 731. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 69: 51, fattigk. kr. 498: 90, Pharmanssons räntefond kr. 74: 17, Valgörenhetsf. kr. 2,536: 61, Gåvofonden kr. 1,215: 41. — Folkskola vid kyrkan för Örberga och Nässja 85 barn. Småskolor en för Örberga och en för Nässja. — Handl.: 1, handtv.: 2.

104. Arneberga.

Gårdar.

Arneberga, 1 m., 145 h. Kyrkoprästen i Örberga Inge överlät å kyrkans vägnar år 1404 jord i *Arnabærgom* till hustru Ingegärd Nilsdotter mot jord i Säby i samma s:n. Egendomen tillhörde på 1600-talet hovintendenten Zak. Rehnhorn, adl. Rehnberg, en man som började sin bana som lakej. Vid sin död (1688) var han så omtyckt av k. Karl XI, att denne antecknade i sin almanacka, att han i honom förlorat sin trognaste och redligaste tjänare samt vän här på jorden. Gården tillhörde därefter omkr. 1726 generalmaj. frih. Georg Vilh. Fleetwood, som var gift med en dotter till ovannämnde R. Har i senare tider ägts av generallöjtn. Joh. Fr. Boij. Köptes 1836 tillsammans med $\frac{1}{3}$ m. Luckerstad av änkefru V. G. Röhman. Vid hennes död 1852 ärvdes Arneberga av sonen, v. häradshövding J. V. Röhman, vilken 1868 sålde egendomen till handl. J. G. Stenberg. Sedan 1873 tillhörde densamma m:ll Enander samt 1884 Henr. Schoulz, 1895 A. H. Andersson och 1910 änkefru A. Andersson.

Mangården består av huvudbyggnad i två våningar samt två flyglar (fig. 104).

Kasta, Norra, 5 m., och **Södra**, $\frac{3}{4}$ m., tills. 315 h. Egerus i *Kastestada* befinnes nämnd år 1363. *Kasterstad* nämnes 1374 (se Mjölna, Strå s:n). Botvid i *Katestadhum* tillhörde 1414 nämnden vid råfstetinget i Skänninge. En gård här donerades av hertig Johan till Jöran Gyllenstjerna men reducerades. Kasta synes alltjämt varit uppdeladt på flera delägare och tillhörde sålunda 16 personer år 1884. År 1895 tillhörde $1\frac{1}{4}$ m., kalladt Norehoff, boktryckaren A. Norén, $\frac{29}{32}$ m. gördelmakaren A. Lundstedt och det övriga 11 äg. År 1910 voro ägarna 15, därav A. Norén ägde Norehoff.

Kristberga, även kalladt **Krigsberga**, 2 $\frac{3}{8}$ m., 140 h. Det är troligen denna gård, som nämnes på 1260-talet under namnet *Cristabærg* och som Kättelögs hustru Susanna fick av Linköpingsbiskopen Henrik till underhåll för livstiden, samtidigt som hon till nämnda stads domkyrka gav och sålde ett par gårdar. Brudde Haraldsson ingav 1378 med sin dotter Ramborg till Vadstena kloster flera gårdar bl. a. $\frac{1}{8}$ att. i *Kristberga*. *Kristberga*, $\frac{5}{8}$ m., har varit numera till Statsverket indraget fjärdingsmansboställe. Det övriga har haft 2 äg., 1910 K. Andersson och A. P. Johansson.

Luckerstad, 1 $\frac{1}{2}$ m., 142 h. Birger Tomasson gav år 1290 *Lucustadha* till Saba kloster, vid ingående i klostrets brödraskap. År 1375 skänkte Kristina Håkansdotter, som insatte sin dotter Radhborg Ragvaldsdotter i Skänninge kloster, dit 2 $\frac{1}{2}$ att. jord i *Lukurstad*, och 1379 skänkte riddaren Staffan Ulvsson och Harald Kase till Vadstena kloster bl. a. sina ägolotter här. År 1385 utfärdades, med anledning av att gävobrevet, som förvarats i Drothems kyrka i Söderköping, uppburnnit, då hela staden ödelades, ett intyg, att fru Märta Turesdotter skänkt 1 att. jord härstädes till Ingrid för lång och trogen tjänst, vilken gåva av givarinnans sonsöner stadfästades 1385 efter farmoderns död. En av dessa sonsöner, Karl Magnusson, ingav med en jungfru Elena till Vadstena kloster bl. a. 1 att. jord i denna by. Nils Håkansson och Katarina Håkansdotter försäkra år 1397, att om de dö utan barn, deras fastigheter här samt i Säby och Ullavi skulle hemfalla till samma kloster. Ingegärd Niklisdotter (två bjälkar) testamenterade år 1403 1 att. i vardera av Luckerstad och Säby till Vadstena kloster, där hon »valde sin lägerstad när sin broder och syster». År 1413 avträdde Birgitta Magnusdotter (tre sjöblad) bl. a. $\frac{3}{4}$ attung jord här till Vadstena kloster, och år 1414 fälldes räfstetingsdom, varigenom Skänninge nunneklosters besittning av halvtredje attung jord härstädes stadfästades. Det berättas i dombrevet härom, att denna jord, med vilken två personer voro ingivna i klostret, blivit frändömd detsamma. Men då kom priorissan till »vår välvilliga och nådige herre, konung Erik» och berättade, huru detta gods kommit till klostret och åter därifrån. Den »milde herren» förbarmade sig så över deras fattigdom och »unnade dem godset igen», på vilken konungens »vilja och kärlek» räfstetingsdomen föll. I augusti s. å. kvitterade Ingrid Eriksdotter den slutbetalning, herr Karl Magnusson erlagt för den jord, han köpt av hennes man Jone Bengtsson. Sedermera hörde Luckerstad under Vadstena slott. Köptes 1790 till skatte av kaptenen Svedenstjärna. Innehades omkr. 1800 av åboar men tillhörde senare rådmannen i Vadstena Joh. Janssons († 1802) änka Katarina Marg. Eberstein († 1830) samt övergick sedermera till hennes måg, överstelöjtn. Charles Joh. Emil Rosenborg († 1842) samt därefter till hans måg, generallöjtn. Joh. Fr. Boij. Köptes 1836 tillsammans med Arneberga, vilka egendomar förr hört tillsammans, av änkefru V. G. Röhman. Vid hennes död 1852 ärvdes Luckerstad av yngste sonen, notarien Henr. T. Röhman, som 1857 försålde egendomen till organisten P. Janzon i Lönsås, varefter den 1866 köptes av Karl Svensson, Strå, samt tillhörde 1895 Henning Svensson med syskon och 1910 K. E. Carlsson.

Egendomen är sedan 1866 till större delen nybyggd, från vilken tid park och trädgård även äro anlagda. Mangården består av huvudbyggnad i en vning med frontespis och souterrain samt av två flyglar.

Mörby, 2 $\frac{1}{4}$ m., 109 h. Peter Finvitsson (sexuddig stjärna) med hustru Kristina Stensdotter giva 1411 bl. a. $\frac{1}{4}$ att. jord i *Möreby* till Vadstena kloster. En gård hörde 1687 som frälse till fru Helena Jakobsköld. Skatte n. och s. gårdarna, 1 $\frac{5}{16}$ m., tillh. 1872 fanjunkaren Karl Magn. Pihlgren. Alltsammans hade 1884 åtta och 1895 sex äg. Tillh. 1910 K. G. Karlsson m. fl. tills. 5 äg.

Naddö, $\frac{3}{4}$ m., 45 h. År 1414 nämnes Ragvald i *Nadöghe* såsom tillhörande nämnden vid räfstetinget i Skänninge samt kallas i ett annat samtida brev

Naddöghe. Omtalas 1537 såsom såldt av Karin Nilsdotter till riddaren Birger Nilsson. Tillhörde 1687 som frälse fru Maria Skytte, 1700 Anna Hircks, vidare omkr. 1850 Gust. Ad. Flodman, 1853 K. E. Rosenberg, 1872 J. W. Lindgren, 1884 J. Magnusson, 1895 änkefru M. Geijer, 1910 och ännu skalden och skriftställaren, fil. dr Verner von Heidenstam.

Egendomen är belägen vid en vik av Vättern. Den är bebyggd med manbyggnad i två våningar, inneh. 11 rum och kök m. m. (fig. 105). Arealen upptages till större delen av åker, park och trädgård. Till gården hör godt fiske.

Nytorp, $\frac{3}{4}$ m., 60 h. Hade 1884 och 1895 tre och f. n. 4 ägare. — **Säby**, $2\frac{3}{4}$ m., 165 h. *Seby* omtalas i Kristina Fastes från Landsjö testamente från senare hälften av 1200-talet. Omnämnes 1397 och 1403 (se Luckerstad), 1404 (se Arneberga). År 1480 avträdde Vadstena kloster jord i Väversunda mot 1 attung jord i *Sæby*. Senare har Säby tillhört bondesläkter. Ägdes 1872 (1 m.) av N. Gustafsson, 1884 av 3, 1895 av 5 och 1910 av E. A. Karlsson m. fl., tills. 5 äg. — **Ullevi**, $4\frac{3}{4}$ m., 389 h. Anund Botildasson gav 1313 jord i *Vllervi* till Riseberga kloster, där han valde sitt gravställe, och 1320 tillbytte sig Herman av Kavleback 1 att. härstädes. Omnämnes även 1328. År 1385 tillbytte sig drotset Bo Jonsson 3 attungar jord i *Ullavi*. Omnämnes 1397 (se Luckerstad). År 1409 pantförskrev Magnus Stigsson (halv lilja) $1\frac{1}{4}$ att. i *Ullavi* till Vadstena kloster. Ullevi, $1\frac{5}{8}$ m. frälse, tillhörde dels Axel Lillie och K. Sack, dels C. Soop och Joh. Jak. De Geer. Denna gård, kallad Västergården, tillh. 1853 och 1872 brukspatr., löjtn. Howard Tyko Grill, 1895 och ännu J. Ohlsson. En del, kallad rusthållet, $2\frac{17}{24}$ m. tillh. 1872 och 1884 K. G. Farmansson, 1895 hans stärbhus, senare hovrättsnotarien Erik Lundström, som 1906 försålde denna andel till nuvarande ägaren, Östergötlands sockerbruksaktiebolag. Tillsammans ägdes gården 1910 av 4 ägare. — **Ullnäs**, 2 m., 92 h. Denna gård var säteri 1636 för fru Mätta till Ed, då en gård i Ullevi var ladugård, ävensom 1672—1680 för von Yxkull. Ägdes 1884 av 6, 1895 av 7 och 1910 av 5 ägare.

Örberga, 4 m., 337 h. År 1383 nämnes Agmund i *Örabergha* som fasteman. Nämnes senare 1405. Örberga, 1 m., med bostadshus från 1842, påbyggt 1865, är kyrkoherdeboställe, å vars ägor H. K. H. Hertigen av Närke åt sig låtit uppföra en villa; $\frac{1}{3}$ m. har varit komministerboställe, som nu innehas av domkapitlet i Linköping; $2\frac{1}{3}$ m. ägdes 1872 och 1884 av Oskar Andersson ($1\frac{7}{8}$ m.) och löjtn. H. Grill ($\frac{5}{8}$ m.), 1895 och 1910 av änkefru V. Andersson ($1\frac{7}{8}$ m.) och J. Ohlsson ($\frac{5}{8}$ m.).

Övriga tillhörigheter: Arneberga väderkvarn med jord m. fl.

Finspånga läns härad

bildar egen domsaga om ett tingslag under namnet Finspånga läns domsaga ävensom ett fögderi under namnet Finspånga läns härads fögderi. Det är deladt i fyra länsmansdistrikt, nämligen: 1 Tjällmo och Godegårds, 2 Hällestad och Vånga, 3 Risinge och 4 Regna och Skedevi. Häradets gränser äro i no. Oppunda h:d av Södermanland, i nv. Sköllersta, Kumla och Sundbo h:d av Närke, i ssv. Aska, Boberg och Gullberg, i s. Roxen mot Åkerbo h:d, i ö. Mämming, sjön Glan och Bråbo. Finspånga län är det största samt nordligast belägna häradet av Östergötland. Socknarna äro: Godegård, Hällestad, Regna, Risinge, Skedevi, Tjällmo och Vånga, vilka socknar tillsammans bilda Bergslags kontrakt. Häradets areal är 1,797 kvkm.

Finspånga läns härad är det yngsta av landskapets härad. Som gård förekommer *Finspanga* redan under 1300-talet men räknades liksom större delen av bergs- och skogsbygden norr om Motala ströms flodområde till Bråbo härad. Detta härad hörde under medeltiden — såsom även synes naturligt på grund av dess läge — till Ringstadholms län, men vid Finspånga läns härads tillkomst eller vid Ringstadholms slotts förstörande har någon ändring i detta avseende försiggått.

105. Naddö.

Enligt rättekammarboken från 1530 hörde nämligen Risinge, Regna, Skedevi, Hällestads, Eneby och Kvillinge socknar samt Hällestads berg till Bråbo h:d, vilket jämte Östkind, Hammarkinds, Skärkind, Björkekind, Lösings, Åkerbo och Mämmings härad bildade Stegeborgs län. Såsom tillhörande detta län följde Finspånga läns h:d med den förläning, som konung Gustav år 1524 gav sin svåger Johan av Hoya. Men sedan denne fått ny förläning i Finland, förlänade konungen Stegeborgs län med tillhörande härad 1528 till riksrådet Hölger Karlsson Gera samt 1537 till riksrådet Svante Stensson Sture, som innehade det till 1543, då Stegeborgs slott och län indrogs till kronan.

Ännu i konung Gustavs testamente av 1560 räknas detta härads nuvarande socknar till Bråbo. Finspånga län förekommer först i 1573 års bergslagsräkenskaper och sedan i 1581 års jordebok, då hit räknades häradets nuvarande sju socknar ävensom en del i Närke. Senare förekommer namnet i Gustav II Adolfs kontrakt med Welam de Besche 1619, där »Finspångs bruk och underliggande län» utarrenderas till denne. Förutom nuvarande socknar hörde då även Sundbo härad i Närke hit, vilket lades till Östgöta bergslag 1574. Hammar s:n i

Sundbo h:d hörde till detta härad och till Östergötland ända till år 1639. Att Finspånga län länge ansågs som något särstående från landskapet i övrigt, kan man förstå av den gamla Östgötavisan¹ från 1600-talet, som börjar:

Ack Östra Götland och Finnespånga län,
Ack du är en krona för andra.
Inom dina gränser bo redliga män,
Vem vågar sig mot dig att klandra?
Du Risinge socken med frihet och dygd,
Ack, du är min hemort och fädernebygd,
Där jag hit till världen är födder.¹

Om 1718 års förordning rörande Finspånga län hänvisas till Bråbo härad.

Landstingen höllos länge vid Risinge och Hällestadskyrkor men för Godegårds och Tjällmo socknars bekvämlighet flyttades höst- och vintertingen år 1722 till Tjällmo kyrka. Bergslagstingen höllos samtidigt vid Hällestadskyrka och vid Finspång. Längre och till senare tid har häradet omfattat Risinge tingslag med tingställe vid Finspång samt Hällestadskyrka och Tjällmo tingslag med tingställe vid Tjällmo. Numera, sedan Risinge, Hällestad och Tjällmo sedan 1879 äro förenade till ett tingslag, är tingstaden vid Hällestadskyrka järnvägsstation.

Häradssigill, gemensamt för hela häradet synes icke finnas.

Socknar.

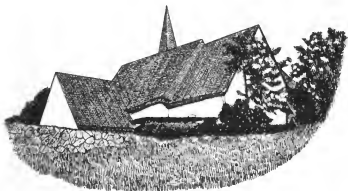
1. **Godegård** gränsar i n. till Lerbäck av Närke län, i ö. till Tjällmo, i s. till Kristberg och Västra Ny, i v. till Hammar och i nordv. till Lerbäck socknar, de båda sistnämnda i Närke. Socknen utgör länets nordvästligaste hörn. Arealen: 21,853 h., därav 20,956 land. Denna socken är högst belägen av Östergötlands norra skogsbygd, och den högsta höjden här, Sinsbergshöjden, är belägen i socknens västra del, med en höjd över havet av nära 270 m. Socknen upptages till icke obetydlig del av berg. Grunden är merendels granit, med anledningar till järnmalm, vilka likväl icke äro tillräckligt givande att bearbetas. Rådande jordmånen är sand. Socknen är i avseende på jordmånen den minst lyckligt lottade inom provinsen. Åkern är mager. Socknen bevattnas av många åar och insjöar, av vilka senare Årsjön, Bredsjön, Höksjön och Skrumsjön. Dessutom hör hit en del av Åfjärden. Finspångsån, här kallad Godegårdsån, genomgår även socknen. Tillsammans finnas här 101 sjöar, av vilka de fem största upptaga större areal än de övriga tillsammans. De äro alla tämligen fattiga på fisk.

Genom socknen går från n. till s. Hallsberg—Motala—Mjölby järnväg, delande socknen i två delar. Inom socknen äro stationerna

¹ Denna visa är författad av Anders Ölin från Ölstad i Risinge s.n. Det var orden och musiken till densamma som enl. A. Fryxells egen utsägo gav anledning till hans: »Ack Värmeland, du sköna, du härliga land», som sålunda är en sång, som såväl med ord som toner tillhör Östergötland (se vidare S. Erixon: En bortglömd Östgötavisa i Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening 1913—14).

Godegård och Degerön. Längs utmed järnvägen följer en landsväg, vilken vid kyrkan tager en något västligare riktning samt fortsätter genom V. Ny socken till Motala. Nära kyrkan utgår även en väg i riktning åt öster, vilken genom Tjällmo fortsätter till Norrköping. Dessutom finnas här mindre vägar, varav en går i västlig riktning från Hälla forna gästgivaregård till Hammars socken i Närke, och en i syd-västlig riktning till Degeersfors o. s. v. Flera av socknens vägar hava att tacka ägarna till Godegårds säteri och bruk för sin tillvaro.

Guthagartha omnämnes år 1295, och avses härmed troligen denna socken. Kallas i följande århundraden *Godegardha*. Socken har av ålder utgjort ett särskildt pastorat, som för närvarande är patronellt,

106. Godegårds kyrka.

men förut konsistoriellt. Patronaträtten tillerkändes brukspatr. Jean de Geer och efterkommande ägare till Godegårds säteri genom k. resolution av den 19 juni 1723, vilket privilegium genom resolution av den 17 oktober 1777 överläts på direktören vid ostindiska kompaniet Joh. Abraham Grill. År 1535 skall socknen, säges det, hava räknats till Skänninge prosteri. Kyrkan är av hög ålder och säges blivit färdigbyggd, samt invigd år 1251 av Linköpingsbiskopen Laurentius. Innan denna kyrka byggdes, skall enligt sägen ingen kyrka hava funnits på närmare håll än vid Mosjö eller Mosås i Närke, sex mil norrut och vid Åsk vid sjön Boren fyra mil söderut. Emellertid går en sägen, att kyrkans östra del skall vara så gammal, att den varit avgudahus. Den är av gråsten och är till sitt inre numera i modern stil med endast långhus och kor (fig. 106). Till år 1723 var hon endast omkr. 18 m. lång och 7 m. bred men åren 1723—24 tillbyggdes den åt norr med en längd av omkr. 14 och en bredd av omkr. 11 m. Genom denna tillbyggnad har kyrkan, i olikhet mot andra, fått sin största längd i norr och söder, med altaret i söder och stora ingången åt norr. I senare tider har kyrkan undergått reparationer 1833, 1840, 1843, 1845, 1850,

1852, 1854 och 1857, då nytt vapenhus av tegel uppfördes, samt 1911, efter uppgjorda ritningar av M. Dahlander för en kostnad av omkr. 13,000 kr. Invigningen försiggick d. 21/7 1912. Altartavlan, som föreställer Kristus välsignar barnen, är målad av Hörberg samt hit-

107. Grillska gravkoret.

skänkt av medlemmar av släkten Grill. Den gamla altartavlan inköptes år 1717 för 300 daler k:mynt samt framställde Kristi himmelsfärd m. m. Den renoverades 1754 med en kostnad av 165 daler k:mt. Den äldsta altartavlan föreställde S:t Sigfrid med ämbaret och trenne huvuden däruti, varav man dragit den slutsats, att kyrkan i äldre tider varit helgad åt S:t Sigfrid. Predikstolen är 1808 förfärdigad av A. Malmström och inköpt av församlingen. Orgelverket är om 9 1/2 st. Det äldre orgelverket om 8 stämmor uppsattes av församlingen 1743 och förbättrades 1780. De ljuskronor, som äro av mässing, äro hitskänkta

av Jean de Geer. Övriga ljuskronor samt siffertavlorna av andra församlingsmedlemmar. Under sakristiegolvet är familjegrav för släkten de Geer, vars vapensköld är upphängd över dörren till sakristian. — Å yttre gavelmuren av gamla kyrkan, högt över kyrkdörren, är en sten insatt, som framställer ett människohuvud. — Kyrkan är i saknad av torn, och de tvänne klockorna hänga i en klockstapel av trä med en hög spånbeklädd spira. Å kyrkogården, som sedan 1864 är betydligt utvidgad, finnes gravkor för familjen Grill (fig. 107).

En omtalad sten med några få runor härstädes torde vara tvivelaktig. Av fornminnen finnas här ättehögar, av vilka en, som är av anseelig höjd, är belägen på Höka ägor samt kallas Gullhög eller Gunnillas hög. Vidare finnes darsammastädes i Risa äng en treuddig stensättning, vilken blivit benämnd »offerstället». Fotangelrör finnas på flera platser. Vid Jakobshyttan är en domarering. Här finnas även bautastenar, nu delvis sönderslagna, samt en fyrkantig stensättning. En stenristning omtalas å Båtsbergs ägor. Odlingrör finnas på flera ställen och äro enligt sägen från drottning Hackas tid, d. v. s. från den tid, då jorden hackades upp för att därefter besås. Lösa fornminnen äro tillvaratagna här och var. Från det nära kyrkan belägna Svenskerbet berättar sägen om de troll, som bo här och vilkas sorl och prat man hör, då man vistas i närheten vid någon sen timma. Ibland pläga de i och för vädring utsätta en del av det myckna silver, de äga. Vid ett tillfälle, då en ryttare passerade, kom en trollkvinna ut ur berget och bjöd honom dricka ur ett horn. Han vägrade emellertid, därför att han aldrig drack ur horn. Kvinnan hämtade då från berget en silverkanna. Ryttaren grep emellertid kannan och red hastigt sin väg med densamma. Kvinnan förföljde och var nära att hinna honom, då i detsamma en annan trollkvinna, som hyste hat mot henne, kom ut och ropade:

— Rid kors, rid tvärs, rid åt båda vägkanter. Och som det icke var möjligt — fortsätter sägen — för bergakvinnan att komma över det, som gick i kors, kom ryttaren räddad undan till kyrkan. Kannan användes sedan länge som kommunionkanna, men gick förlorad vid den kyrkstöld, som begicks här för ett hundratal av år sedan.

Folkmängden var på 1750-talet 1,800, 1790: 1,930, 1830: 2,397, 1850: 2,686, 1873: 3,302, 1910: 2,810 och 1915: 2,676. — Kassor 1910: kyrkok. 4,000: —, fattigk. kr. 2,950: —, sockenmagasinsfonden kr. 1,793: 92, sparbanksfonden kr. 4,000: —, fattigstuguf. kr. 2,740: 50, Godlundska fonden kr. 8,000: —, brukspatr. J. V. Grills donation kr. 1,000: —, Regina Grills donation kr. 1,500: —, Henriette Grills donation kr. 1,000: —, Bohmanska, Ebbeltoftska, Westeröska fonderna kr. 200: —, Jonas Karlssons donation kr. 890 och makarna Sundblads donation kr. 664. — Folkskolor finnas vid kyrkan, Linderö, Samsala, Båtsberg, Tjälltorp, Frälserödja med var sin lärare och tills. med 260 skolbarn. Småskolor finnas vid kyrkan, Samsala, Frälserödja och Tjälltorp. — Handl.: 5, handtverkare: 14. — Vid Godegård är gästgivaregård och skjutsstation. —

Redan före k. Gustav I:s tid höllos här marknader eller »sädesmöten» vid kyrkan. Sådana, eller som de numera kallas »kreatursmöten», hava hållits ännu under senare delen av 1800-talet 5 ggr årligen vid Hälla gästgivaregård. I 1916 års almanack upptages endast ett dylikt möte. Från år 1915 hållas s. k. torgdagar för handel med kreatur, landtman-
naprodukter och alster av hemslöjd 4 ggr årligen. År 1762 förflyttades på Vadstena stads anhållan en av denna stads marknader hit. År 1799 upphävdes marknaderna i Godegård, Tjällmo och Hällestad med undantag av en i januari vid Hällestad. — Näringar inom socknen äro åkerbruk med boskapsskötsel, vilken senare till följd av goda beten utgjort en av socknens huvudnäringar, långt före åkerbruket, vilket först senare blivit det. Kolning har utgjort en av socknens förnämsta näringsfång, ävensom stångjärnstillverkning av eget tackjärn från Lerbäckes bergslag samt manufaktursmide. En ganska allmän näring för allmogen har även varit spiksmide för hand av järn, uppköpt vid bruket, men denna näring avtog efter hand, sedan hågen för landtbruket blev större. Under 1700-talet funnos här räckhammare till spiksmide och husbehovskvarnar vid nästan varje hemman, ehuru de flesta icke kunde begagnas annat än höst och vår. Dessutom har här funnits garveri vid Kvarnhagen, ångbränneri vid Hälla gästgivaregård, kalkugn, kvarnar och sågar. Vid Tyrestorp fanns före 1649 en knipphammare och vid Vishult inrättades en 1691, vilka dock för långa tider sedan äro nedlagda och i vilkas ställe hamrar till spiksmide omkring 1760 voro uppbyggda. Den numera obetydliga industriella verksamheten framgår av meddelandena under *Övriga tillhörigheter* härneda.

Godegårds socken har i äldre tider varit bergslag, och *Godegårdsberg* voro bekanta redan år 1250. Att järntillverkningen redan då och utan tvivel långt förut bedrivits, kan man sluta därav, att kyrkan säges blivit byggd *till detta bergsfolks tjänst*. Av Östergötlands bergslager har man antagit denna såsom den äldsta. På 1300-talet synes dock tillverkningen vanvårdats, åtminstone att döma efter socknens kyrkoherde Sven Johannis råd på 1340-talet till sina sockenmän: »Lägger av idra stora dryckio och byggin fast op idra rotna hyttor.» Sedermera synes bergsdriften åter tilltagit, och år 1525 stadfästade konung Gustav I de bergslagsprivilegier, som socknen fått av förre konungar, då ock bergslagssigillet — vilket innefattade ett stycke järn, en smidestång samt tvänne olika stora hammare, med omskrift: Godegårds Bergslags insegel — blev fastställt. Under 1300- och 1400-talen skola här hava funnits 14 eller 18 hyttor, vilka varit belägna vid Torshyttan, nu Godegårds bruk, Jakobshyttan, Hyttögölen och Vilkhyttan. År 1639 hade socknen två järngruvor: Bredegruvan och Lergruvan (se Östergötl. I s. 369). Vid Trehörning fanns masugn, privilegierad 1670. Densamma var likväl år 1694 icke i bruk. År 1679 utfärdades privilegium för en bergsmansmasugn vid Tybble. Men mot slutet av 1600-talet hade malmen i Godegårds gruvor tagit slut, oaktadt man, ehuru för

sista gången, ännu år 1691 bröt i Jönsbergsgruvan. Lindhultsgruvan, som redan länge varit nedlagd, försöktes även då, men övergavs inom kort. År 1655 synes man icke väntat, att malmtillgången så snart skulle upphöra, enär en av gruvorna då ombyggdes. Men år 1669 skrev brukspatr. Jean de Geer till bergskollegium om malmtillgångens avtagande. Efter den tiden ödelades Godegårds gruvor, och genom k. brev av den 7 mars 1691 upphörde Godegård att vara bergslag samt lades under landslagen, men kallas bergslag ännu i 1725 års jordebok. Godegårds bergslag hade även omfattat en del hemman i Kristbergs, Tjällmo och Svennevads socknar. Vid övergången till landslag blevo de gamla hemmansräsenterna bibehållna i anseende till jordens mindre fruktbarhet. Följande rader hava med anledning av denna förändring med socknens huvudnäring varit antecknade i gamla länssalen vid Finspång: *Godegårds gruva ligger öde, Varav vi förr haft vår födo. Vi smide nu tännik, söm och spika, Därmed vi oss själva svika, Ost och smör vi have att sälja; Dock litet pengar få vi tälja.*

I senare tider eller år 1812 upptog man en kopparmalmsgruva å Båtsbergs ägor, vilken en tid bearbetades, och år 1813 uppfördes en kopparhytta, men företaget övergavs snart efter stora förluster. Mindre givande kopparmalmsanledningar finnas även på andra ställen inom socknen. År 1850 upptogs i nordvästra hörnet av socknen på gränsen mot Hammars sockens zinkgruvor. Desamma övertogs 1856 av belgiska zinkbolaget *La vieille Montagne* och ha sedan dess bearbetats i stor skala. Zinkmalmsstrecken gå långt in i Godegårds socken på Kristinebergs, Tostebackas och Jakobshyttans marker. En mängd arbetarbostäder, tillhörande verket, äro inom socknen förlagda å Knarkebo ägor. År 1908 beviljade patent- och registreringsverket inregistrering för Mellersta Sveriges bergverksaktiebolag med ändamål att efter inköp av gruvbolaget Godegårds malmfält tillhöriga gruvor och malmfält inom Östergötland och Närke idka gruvdrift och annan därmed i samband stående handtering. — Inom socknen finnes en hälsokälla.

Gårdar.

Axhult, 1 m., omkr. 300 har. I den äldsta jordeboken över Godegårds bergslag av år 1559 nämnes Axhult, Bondelycke, Båssberg, Dala, Grönberg, Hommenberg, Hulu, Hålla, Issefall, Krassbäck, Lissäng, Sinsberg och Unna jämte några gårdar utom socknen såsom urminnes kronobergshemman. Från 1643 ägdes *Axhult* av Louis De Geer och kom vid hans död under Godegård till sonen Johan De Geer d. ä. (se Godegård). Försålles omkr. 1890 av löjtn. H. Grill jämte Mellantorp till banvaken J. Ulriksson samt ägdes 1910 delvis samt f. n. i sin helhet av nämnden. F. O. Träff.

Axhultatorp, $\frac{1}{4}$ m., 104 h. Sedan gården blivit bebyggd, skattlades den 1676. Följde sedan De Geerska och Grillska släkten tills den 1895 hade 2 äg. samt tillh. 1910 O. F. och P. A. Abrahamsson. — **Baggegården 1**, **Bredhult 1**, **Fnasbyn 1** m., tills. 686 h., **Braskhult**, $\frac{1}{2}$ m., 323 h., **Rådåsa**, $\frac{1}{3}$ m., 216 h. Av dessa gårdar nämnas Baggegården och Bredhult 1559 såsom reducerade kyrkohemman, Braskhult som indraget lagmanshemman och »Rogåsa» i

1581 års jordebok som kronobergshemman, vilka gårdar 1643 köptes från kronan av Louis De Geer (se Godegård). — **Båseberg**, även kalladt Båtsberg och Båssberg, 1 m. Urminnes kronobergshemman, som länge följt Finspång, Godegård och Bona. Tillhörde ännu på 1880-talet löjtn. H. Grill men ägdes 1895, 1910 och ännu av 7 äg. — **Börslycka**, 1 m., 414 h. *Börieslycke* nämnes 1559 såsom reduceradt kyrkohemman. Tillhörde intill senaste tid Godegård men ägdes 1910 av Regina Lagerfelt, f. Grill, som 1914 sålde egendomen till länsjägmästaren Ake Joachimsson och jordbrukskonsulenten Tage Fredriksson. — **Dammetorp**, $\frac{1}{4}$ m. Var länge kronoutjord (se Godegård). Tillh. 1895 K. G. Jakobsson och 1910 K. F. Karlsson. — **Fall**, 1 m., 323 h. (se Godegård). Tillh. 1910 fanjunkaren P. A. Cervin.

Godegård 1 med **Bränninge** 1, **Hålbäck** 1, **Hässle** 1, **Unna** 1, **Viksäng** $\frac{1}{2}$, **Vitteberg** $\frac{1}{2}$ m., tills. 1,045 h. *Godhagardha* nämnes 1405 i ett arvskifte emellan Torberg Körling och hans sväger Erik Tubbesson efter den sistnämndes fader Tubbe Eriksson, då dennes alla egendomar i Östergötland, förutom Älgsjö och Godegård, tillföll Erik Tubbesson. En del av egendomen, som i äldre tider hetat Torshyttan, har förr tillhört någon kyrklig stiftelse samt reducerades såsom kyrkohemman av k. Gustav I. Tillhörde därefter kronan och kom sedan samtidigt med Finspångsgodset i Louis de Geer den äldres hand, genom fördrag av den 12 oktober 1619 samt köpebrev av den 11 september 1641, däri Torshyttan 1 hemman jämte inom denna socken belägna kronobergshemmanen 6 $\frac{1}{2}$ m. upptagas. Dessa hemman voro Bränninge 1, Älmeskult 1, Unna 1, By 1, Hålbäck 1, Isefall 1 och Lindhult $\frac{1}{2}$, vilket sistnämnda då var öde, jämte kr. utj. Hökeberget samt ängarna Kärra och Röda. Köpesumman uppgick till 50,557 rdr 38 öre 6 $\frac{1}{9}$ pgr specie. Ett annat köpebrev från 1643 omfattade, förutom hemman i Tjällmo, Hällestad, Eneby och Borg, inom Godegårds s:n kronobergshemmanen Hässla 1, Daltorp $\frac{1}{4}$, Vitteberg $\frac{1}{2}$, Hälla 1, Söderby $\frac{1}{4}$, Litsäng $\frac{1}{8}$, Torp $\frac{1}{2}$, Börslycke 1, Ringarhult 1, Folkhult $\frac{1}{8}$, Östra Rödja 1, Västerröda 1, Håmmanehult $\frac{1}{8}$, Torshult $\frac{1}{8}$, Svartbäcken $\frac{1}{8}$, Grönberg 1, Dammetorp $\frac{1}{4}$, Sintesberg $\frac{1}{4}$, Båseberg 1, Svenshult $\frac{1}{8}$, Axhult 1, Tyretorp $\frac{1}{4}$, Millantorp $\frac{1}{2}$, Bondelycke $\frac{1}{3}$, Krassbäck $\frac{1}{2}$, Torstebäcka $\frac{1}{4}$, Knarkebo $\frac{1}{8}$, Norrgården 1, Baggegården 1, Bredhult 2, Lindare 2, Åsa 1, Braskhult $\frac{1}{2}$, Rådåsa $\frac{1}{8}$, Jönsberg 1, Tibble 1, Koppetorp $\frac{1}{4}$, Fall 1, Torsjö 1, Tjälltorp 1 samt arv- och egnahemmanen Hule $\frac{1}{2}$, Hässleås $\frac{1}{2}$, Opsala $\frac{1}{2}$, Anshult $\frac{1}{2}$ och Vishult $\frac{1}{2}$ m. krono- och andra utjordar samt hemmansränder. Köpesumman var 10,704 rdr 18 öre 22 $\frac{3}{4}$ pgr specie. Båda dessa köp stadfästades sedermera av drottning Kristina den 30 juni 1646 (se Finspång). Det var under Louis de Geers tid som Godegårds säteri grundades, men själv bodde han här aldrig, utan godset sköttes av hans fullmäktige, Johan Qvintin. Vid de Geers död 1652 övertogs bland andra egendomar Godegårdsgodset av hans yngste då levande son, Jean de Geer d. ä. Denne tillköpte flera hemman, näml. Viksäng, 1675 Gristorp, $\frac{1}{2}$ m. av Nils Svensson för 300 dal. kmt, 1 t:ta korn och 2 L $\frac{1}{2}$ salt samt 1677 Jakobshyttan $\frac{1}{8}$ av Anders och Joh. Bertilsson för 100 rdr, år 1678 $\frac{1}{2}$ av Jan Karlsson för 400 och 1680 $\frac{7}{18}$ av Er. Nilsson för 250 rdr. Så småningom förminskades godset, och på 1680-talet pantsatte denne ägare mot en obligation å 10,000 daler en stor del av detsamma till Baltasar Marschalk († 1685), som testamenterade det till Märta Bielke, f. Sparre, mot en fordran på 7,000 d:r, som hon hade i Marschalks egendom Algö säteri i Södermanland. Härigenom kom hon år 1686 i besittning av de pantsatta hemmanen, och då hon dog barnlös år 1703, övergingo de genom arv till sedermera riksrådet Klas Bonde, som sedan 1697 var gift med hennes brorsdotter Beata Märta Sparre. Dessa hemman förblevo till större delen under namn av *Bondegodset* inom denna släkt till år 1745. Av Godegårdsgodset förblev förutom säteriet i de Geers ägo endast Lindhult, Up-

sala och de tillköpta hemmanen Viksäng, Gristorp och Jakobshyttan, samt de på ägora nyanlagda hemmanen Kämpelandet, Anderstorp, Äspe, Axhultstorp och Hindstorp, ävensom åtskilliga utjordar. Omkring 1689 reducerades emellertid en stor del av Märta Sparres gods, nämligen By, Litsäng, Österö, Hulutorp, Axhult, Sörby, Hälla, Krasbäck, Unna, Knarkebo, Isfall, Åsa, Braskhult, Koppetorp, Torsjö, Tjälltorp och Käringskogen samt andra utom socknen. År 1691 uthyttes By, Österö, Axhult, Unna och Käringskogen av kronan mot Bränninge, Älmeshult, Dalstorp. Hässle och Anshult, men de Geer fick däremot behålla flertalet av sina hemman i och för de stora omkostnader, som voro nedlagda på bruket. Av de gårdar, som reducerades, blevo vid indelningsverkets upprättande Torsjö, Litsäng, Koppetorp och Knarkebo anslagna till militiebo-ställen och andra inlösta genom skatteköp, varmed de kommo i enskild ägo, näml. Isfall, Braskhult och Tjälltorp 1704, Krasbäck, Hulutorp, Åsa, Hindstorp och Hälla 1726, Axhultstorp 1727, Sörby 1775 samt Bränninge, Älmeshult och Dalstorp 1790.

Orsaken till, att de Geer måste avstå en del av sina ärvda gods, kan måhända sökas i malmstillgångens avtagande och i de kostnader, vilka man möjligen slösade för undersökningar efter mera givande malmstreck, innan man beslöt sig för att ödelägga gruvorna, men även i hans eget levnadsätt. Bland annat berättas det, att han under ett besök hos sin broder på Finspång, vid ett tillfälle skall hava spelat bort hela Godegårdsgodset, samt att han sålunda skulle blivit ruinerad, om icke brodern Louis de Geer d. y. kommit emellan och tagit affärerna om hand. Jean de Geer dog härstädes 1696. Godset med bruket tillföll då hans änka Sara Hovia, som första gången varit gift med kommissarien Isak de Besche. Genom köpeavhandling av den 12 januari 1704 för-sålde hon Godegård med Dammen, sedermera Mariedam i Närke, till äldste sonen, Jean de Geer den yngre, för 42,000 daler k:mt. Han återköpte under olika år ett par hemman av Bondegodset, näml. Hålbäck och Svenshult 1712 samt Axhult 1736 samt av kronan till brukets understöd Krasbäck, Hulutorp, Åsa och Hindstorp 1726 och Axhultstorp 1727. Efter hans död 1740 övertogs hela egendomen av äldste sonen, brukspatr. Joh. Karl de Geer och mågen, brukspatr. Nils Bergenstråle, gift med Maria Elisabeth de Geer, vilka båda ut-löste sina medarvingar år 1743. Under deras tid förökades egendomen betydligt därigenom, att de av Fredrik Lorents Klasson Bonde för 126,000 daler k:mt återköpte den delen av Bondegodset, som icke var reducerad eller redan förut blivit återköpt. Genom överenskommelse av den 2 januari 1750 övertog emellertid Joh. Karl de Geer hela egendomen med undantag av några hemman, vilka brukspatr. Bergenstråle förbehöll sig. De Geer dog emellertid 1752, och hans arvingar sökte och erhöilo fasta å detta köp först 1761. Efter hans död sköttes egendomen av hans änka Altea Maria de Besche. Alla barnen, vilka voro åtta, som efterlevde fadern, voro ännu minderåriga. Efter fru de Besches död 1764 ärvdes hela egendomen, som då bestod av 47 hela hemman, av barnen, av vilka bröderna, sedermera majorerna Karl Gustaf och Alexander de Geer, efter att en arvedel hade blivit såld men återbördad, slutligen övertogo hela godset — med undantag av brukspatr. Johan Ottos andel, vilken sam-tidigt utbröts — för en summa av 668,115 daler k:mt genom köpeavhandling av den 1 oktober 1774. Den utbrutna delen återköptes sedermera efter hand. Redan ett halft år senare överläts emellertid egendomen genom köpeavhandling av den 13 april 1775 till brukspatr., direktören vid ostindiska kompaniet Joh. Abrah. Grill mot en summa av 750,000 daler k:mt, under utfästande å säljarnas sida att i händelse av köpets återgång eller godsets bördande ersätta säljaren med 24,000 daler k:mt. Emedan Grill, såsom icke varande svensk adelsman, ej kunde få besitta säteri under annat villkor, ordnades så, att egendo-men för obetalta räntor till rikets ständers bank och efter behörig bankovär-

dering (1,004,256 daler) utbjöds och såldes på bankauktion för 950,000 daler k:mt d. 8 dec. 1775. Det gods, som på så vis övergick till Grillska släkten bestod då förutom av 7 utjordar av $31\frac{2}{3}$ hemman i Godegårds socken, $4\frac{1}{2}$ hemman i Lerbäcks socken, 1 hemman och 1 utjord i Tjällmo socken, $\frac{1}{3}$ hemman i Hällestads socken samt frälseräntan av 1 hemman i Hammars socken. Grill var en ovanligt driftig man, som genom köp ytterligare förstörde och förbättrade godset. Av honom anlades även Bona bruk. Då han dog år 1792, övertogs egendomens skötande av hans änka Ulrika Lovisa Lünings till år 1810, då barnen var för sig övertogs ledningen av det hela. Fru Lünings skall ha varit ett ovanligt begåvad fruntimmer, som väl förstod sig på att fortsätta och fullkomna det arbete, som hennes man börjat vid Godegård. Först år 1814, då alla barnen hunnit till myndighetsåldern, företogs arvskifte. Själva Godegård disponerades från 1810 till 1814 av Fredr. Vilh. Grill, men vid arvskiftet tillföll Godegårds säteri och bruk med inventarier och underlydande $36\frac{3}{4}$ mantal, värderadt till 100,000 rdr., änkefru Grill, f. Lünings. Från denna tid till 1824 sköttes Godegårds egendom av hennes fjärde son, brukspatr. Anton Volter Grill. År 1824 dog emellertid änkefru Grill, och nytt arvskifte företogs, varvid äldste sonen fick på sin lott genom skifte ytterligare $2\frac{1}{4}$ hemman och de fem yngste av de då levande sönerna, konsuln Kristian Ulrik, godsäg. Anton Volter, v. häradshövdingen Gustaf, godsäg. Karl Jakob och protokollsekreteraren Fredr. Vilh., fingo var sin femtedel av godset, vilket skulle skötas i bolag. År 1825 sålde emellertid Anton Volter sin andel och 1827 de övriga bröderna sina andelar till yngste brodern, protokollsekreteraren Fredr. Vilh. Grill, vilken även vid äldste broderns död år 1838 inköpte hans arvedelar från 1814 och 1824, varigenom hela Godegårdsgodset åter kom i en mans ägo. Då han dog år 1861, bestod hans egendom — förutom några på sista åren ärvda gårdar — av $44\frac{3}{16}$ hemman med ett ägoväld av nära 39,000 tunnland i Godegårds och Lerbäcks socknar. Vid arvskiftet samma år övertogs hans söner, brukspatr. Joh. Vilh., överstelöjtn. Klas Lorentz, kapt. Matts Anton samt smidesdirektören, brukspatr. Andreas Gust. Grill, jämte sina egna även genom köp moderns och syskonens arvedelar i Godegårds säteri och bruk, jämte De Geersfors och de flesta underlydande hemman i Godegårds socken ävensom Mariendam med underlydande gods i Lerbäcks socken av Närke, varemot systemen Anne Louise, sedan 1840 gift med häradshövdingen G. Östberg, i samma skifte övertog och utbröt gårdarna Axhult, Båtsberg, Västerö, Millantorp, Grönberg, Svenshult, Hulutorp, Damtorp, Sinstorp, Torshult, Svartbäcken, Mon och Hovmarshult, tillsammans $6\frac{7}{12}$, vilka gårdar år 1865 försålles till löjtn. Howard Grill på Bona.

Vid Joh. Vilh. Grills död 1864 utlöstes de tre återstående bröderna av medarvingarna deras andelar i hans arvfallna fjärdedelar i förenämnda gods, så att dessa nu blevo ägare av var sin tredjedel av Godegårds bruk med kvarvarande gods, som sköttes i bolag. År 1866 försålde emellertid Matts Grill sin del till modern, änkefru Regina Grill, född Nordenfelt. Samma år hitflyttade överstelöjtnanten Klas Grill och övertog förvaltningen härstädes. Änkefru Grill dog sedermera d. 8 jan. 1873, och i arvskiftet efter henne företogs även delning av egendomarna samt upplöstes bolaget, så att bröderna Klas och Andreas Grill, som tillsammans blevo ägare av $\frac{3}{4}$ av egendomarna, genom att till var sin förut ägande tredjedel ärvade $\frac{1}{8}$ av den efter modern arvfallna delen, blevo ensamma ägare.

Överstelöjtnanten Klas Lorents Grill fick då Godegårds säteri och bruk, 1 m., med tillhörande Hässle, Bränninge, Unna, Älmeshult, Dalstorp, Viksäng, By, Vittberg eller tillsammans $7\frac{1}{4}$ mantal, vilka voro under eget bruk samt hade en areal av 2,514 t., med över 300 t. åker. Till egendomen hörde vidare Krasbäck, Hässleås, Hulu, Hålbäck, Börslycke, Isefall, Åsa, Linderö, Brask-

hult, Rådåsa, Stapelgård, Fnasby, Bredhult, Äspe och Börstorp, tillsammans 12 $\frac{1}{4}$ mantal. Godsets hela ägovälde var 9,990 tunnland, varav åar och sjöar omkring 520 tunnland, mossar och kärr omkring 700 tunnland, skog omkr. 4,000 tunnland, äng och hagmark 3,000 tunnland samt åker omkring 600 tunnland samt resten tomter och vägar, vartill G. sedermera ytterligare inköpte några gårdar.

Direktören Andreas Grill blev ägare av Anderstorp, Jakobshyttan, Torstebäcka, Norrgården, Lindhult, Tjälltorp med såg och Axhultatorp tillsammans 4 $\frac{1}{4}$ mantal med en areal av 5,140 tunnland jämte Mariedams gods i Lerbäck. Han tillköpte senare Hälla gästgivaregård, Sörby, Bondlyckan, Torp med kvarn och Äspe såg, tillsammans 2 $\frac{1}{3}$ mantal.

Av övriga hemman tillföll Kristineberg (2,344 tnl.) Anton Gust. Grill, g. m. Ulla Regina Grill, och med. doktor Lars Joh. Lundblad, g. m. Charl. Joh. Grill, Jönsberg (1,020 tnl.) fru A. L. Östberg, Fall (624 tnl.) och Ö. Tybble (739 tnl.) löjtnanten Howard Grill, Vishult (2,055 tnl.) löjtn. Bror Tisell, g. m. Sofia Wilhelmina Kristina Grill, samt Österö (504 tnl.) Folkhult (112 tnl.) och Rösjötorp (186 tnl.) kaptenen Matts Grill, och De Geersfors bruk, anlagdt å Ånshults ägor, till hälften bruksp. Andreas Gust. Grill och till en fjärdedel vardera överstelöjtn. Klas Lor. Grill och fru Anna Louise Östberg, f. Grill. Efter överstelöjtn. Grills död 1907 företogs arvskifte år 1910 emellan hans barn.

Därvid erhöll brukspatr. Sven Vilh. Teodor Grill: Torshyttan med Godegårds bruk, Bränninge 1, Hässla 1, Unna 1, Viksäng $\frac{1}{2}$, Vittberg $\frac{1}{2}$ och Hålbäck 1 m. Efter Teod. Grills död 1912 tillhör detta hans stärbhus.

Ebba Fredr. Regina Lagerfelt, f. Grill: Åsa, Börslycke, Isefall, Östra och Västra Linderö, vilka gårdar sedermera blivit försålda;

översten Karl Magn. Viktor Rehbinder och hans maka Henriette Grill: Hälla 1, Älmeskult 1, Dalstorp $\frac{1}{4}$, Krasbäck $\frac{1}{2}$, Sörby $\frac{1}{4}$, Bondelycke $\frac{1}{3}$, Hässleås $\frac{1}{2}$, By 1 och Hulu $\frac{1}{2}$ m.;

vice häradshövdingen Erik Benj. Tersmeden och hans maka Ina Grill: Rådåsa $\frac{1}{3}$, Bagge- eller Stappegården 1, Bredhult 1, Braskhult $\frac{1}{2}$, Espe $\frac{1}{4}$ m. med såg, som sedermera sålt sin arvslott till ett konsortium.

Godegårds stångjärnsbruk är sedan flera år nedlagdt samt större delen av bruksbyggnaderna raserade och bortförda. Bruket, som drevs med vatten från Årsjön, bestod i äldre tider av en kronomasugn, uti vilken bergsmännen gjorde sin månadsblåsning, samt 2 hamrar och 2 hårdar. Sedan Louis de Geer inköpt godset, anlade han här den s. k. Nedre hammaren 1640 och Nysmedjan 1642, båda avsedda för tysksmide och vardera med 1 stångjärnshammare och 2 hårdar. Av de smeder, han intog från Flandern, kom en del även detta bruk tillgodo. År 1655 uppbyggdes en ny masugn, vilken ödelades, sedan gruvorna i socknen voro utgångna. Stadfästelse å hamrarnas bestående utfärdades av bergskollegium d. 9 dec. 1690. Nämnda år måste emellertid den ena hammaren nedläggas till följd av vattenbrist och saknad av smidesämne. Sedermera uppdrevs verksamheten dock ansevärt, och i medio av 1700-talet hade icke något bruk inom Östergötland så stor tillverkning som Godegård. Den uppgick då till 1,150 skepp. om året. År 1725 erhöles tillstånd att få uppsätta en knipp- och manufakturhammare, vilken år 1756 förflyttades till De Geersfors. Nedra hammarsmedjan, som ombyggdes 1777, nedbrann 1779, men uppbyggdes genast ånyo. Övra hammaren ombyggdes även vid denna tid. Enligt utslag av d. 11 nov. 1789 hade bruket rätt till 1,035 skepp:s frälsestångjärnsmide. På 1830-talet försågos båda smedjorna med blåsmaskiner samt gjordes försök med vallonsmide, och år 1831 uppfördes en stålugn. Vallonsmidet upphörde snart, och stålugnen fick förfalla till följd av järnets olämplighet. År 1855 apterades hårdarna för franche-comté-metoden. Tillverkningen, som senare blev oinskränkt, var på 1860-talet över 1,600 skepp. eller omkring 6,500 centner.

På 1870-talet var årliga tillverkningen 8 å 10,000 centner av färdighamradt järn eller däremot svarande 18,000 centners smältstycketillverkning, då endast sådan bedrevs. Arbetarepersonalen uppgick då till emellan 20 å 30 här bosatta, de flesta med egna hushåll. Godsets 28 arrendebönder och 50 torpare gjorde i övrigt erforderliga dagsverken och kolningar för bruksbehovet. Tackjärnet köptes från Närkes bergslag.

Godgårds säteri är beläget nära Årsjöns utlopp. Mangården, som består av en tvåvåningars huvudbyggnad jämte tvänne flyglar, har ett dominerande läge

108. Godegård efter ombyggnaden 1912.

(fig. 108). Under 1600-talet uppfördes den äldre sätesbyggnaden, men denna nedbrann 1719, varefter samma år den nuvarande påbörjades. Densamma reviderades 1788 samt hade förr ett högt s. k. mansardtak i två avsatser efter holländskt mönster med höga skorstenar och stengolv i hela nedre våningen. Det höga taket nedtogs 1844. Ut i salen är i taket måladt det de Geerska vapnet, vilket likväl nu är överspändt med vävpanel. En samling porträtt av medlemmar av Grillska familjen från äldsta till närvarande tid förvaras här (fig. 109). Gårdens utseende före 1844 finnes intaget i major U. Thersners arbete: Forna och Närvarande Sverige. Ett järnstaket kring gården uppsattes 1835. Omkring år 1750 uppfördes en manbyggnad vid bruket, som sedermera kallades för »Lilla herrgården». Trädgård med orangeri och stor park omgiva mangården. Redan under De Geerska tiden fanns här trädgård, men direktören Johan Abraham Grill, som icke tyckes hava sparat något för godsets ordnande och förskönande, utvidgade på 1780-talet densamma samt anlade park, drivhus för främmande växter, dammar och kanaler, kinesiska lusthus m. m. Till grindstolpar vid en av portarna upprestes ett par väldiga ben av valfiskskäftar, vilka ännu kvarstå. År 1810 såges trädgården vara en bland de ansevärdaste i riket. — Godegårds jvst. är närbelägen.

Grönberg 1 med Svartbäcken $\frac{1}{4}$ och Torshult $\frac{1}{4}$ m., 886 har. Frånsålades Godegård under senare delen av 1800-talet och har sedermera varit uppdeladt

på ett flertal ägare, f. n. 18. — **Hindstorp**, $\frac{1}{4}$ m., 80 h. Såldes från Godegård år 1771 och tillhörde senare självständiga kronoskattebönder. Tillhörde på 1860-talet Per Larssons arvingar, 1884 H. A. Jansson, 1895 J. A. Jansson och 1910 F. O. Johansson. — **Hovmanshult**, $\frac{1}{3}$ m. För under Godegård, tillhörde gården 1895 grosshandl. Ture Liljedahl, Motala, 1910 J. Karlsson och hans barn. — **Hulutorp**, $\frac{1}{4}$ m. Tillh. 1895 A. Gustafsson, Ammeberg, och 1910 O. F. Jonsson.

Hälla, 1 m., 95 h. med underlydande **Bondelycke**, $\frac{1}{3}$ m., 35 h., **By 1**, **Hulu** $\frac{1}{2}$, **Hässléås** $\frac{1}{2}$, med obekant areal, **Älmeskult 1**, **Krasbäck** $\frac{1}{2}$, **Dalstorp** $\frac{1}{4}$ m., tills. 381 h. och **Sörby** $\frac{1}{4}$ m., 78 h. Tillhöra översten Viktor Rehbinder (se Godegård).

109. Interiör från »kinesiska rummet» å Godegård.

Höka, 1 m., 506 h. Kyrkoherdeboställe, beläget nära Godegårds jvst. Har ett s. k. inventarium domesticum, best. av 2 kor, 1 koparkittel och kr. 77: 80. — **Isfall**, 1 m., omkr. 390 h. Se Godegård. Köptes 1910 av grosshandl. Olof Bagge, Norrköping, som tills. med K. Andersén sålde egendomen 1914 till bröderna Karl och Henning Jansson. — **Jakobshyttan**, 1 m., och **Anders-**

torp, $\frac{1}{4}$ m., tills. 590 h. Har tillhört Godegård (se denna gård). Tillhör Skylbergs bruks A.-B. i Närke. — **Jönsberg**, 1 m., 510 h. Ägdes av fru A. L. Östberg (se Godegård), som var äg. ännu 1895, men tillh. 1910 J. Andersson, Torp. — **Knarkebo**, $\frac{1}{4}$ m., 145 h. Upphörde att vara pipareboställe 1805 och var sedan till senare tid utarrenderadt till Godegårds ägare. Zinkgruvebolagets anläggningar hava delvis här blivit uppförda. Är av statsverket utarrenderadt. — **Koppe-**
torp, $\frac{1}{4}$ m., 105 h. Var trumslagareboställe till 1820. Innehades sedan av Första livgrenadjärregts löningsfond, till dess det indrogs till statsverket men försålles 1907 till A. Hj. Karlsson. — **Kristineberg**, 1 m., 1,065 h. Ägdes av bruksp. Anton Gust. Grill och hans sväger med. dir L. Lundblad (se Godegård) men såldes av dem och ägdes 1895 av 22 samt 1910 av 19 äg. — **Kulan** med **Mon**, $\frac{1}{4}$ m., har tillhört Godegård. Tillh. 1895 A. P. Jansson och 1910 honom och hans barn. — **Kämpelandet**, $\frac{1}{4}$ m., 122 h. Har sedan början av 1700-talet tillh. 2 åboar. Ägdes på 1860-talet av nämnden. Karl Gust. Jansson och Erik Anderssons änka med var sin $\frac{1}{8}$. Har 3 äg., varav A. G. Eriksson. — **Käringskogen**, 1 m., 1,676 h. Såldes av Haddebo ägare kort efter sedan skatterättigheten försåls från Godegård till åboar, som senare tillöst sig frälseräntan. Gården enskiftades dem emellan 1805 och är sedan 1813 bebodd av 8 å 12 självständiga ägare. Har f. n. 10 ägare. — **Linderö**, **Västra** och **Östra**, 2 m., 515 h. Hörde till Godegård (se denna egendom) men såldes 1910 ur Lagerfeltska arvsförlotten till K. Andersén m. fl. Har nu 4 äg. — **Lindhult**, $\frac{1}{2}$ m., 697 h. Har tillh. Godegård. Äges nu av Skylbergs bruks A.-B. — **Litsång**, $\frac{1}{3}$ m., 139 h. Trumslagareboställe till 1820, då siste innehavaren

hette Strömberg. Innehades sedan av Första livgr.-regts löningsfond, nu indraget till statsverket. — **Millantorp**, $\frac{1}{2}$ m. *Millaratorp* nämnes 1405. Har hört till Godegård och sedan till Bona. Försålles omkr. 1890 till J. G. Jakobsson men tillhör nu flera ägare. — **Norrgården 1, Börstorp** $\frac{1}{2}$ och **Äspe** $\frac{1}{4}$ m., tills. 747 h. Tillh. Godegård (se denna egendom) och tillh. nu Skyllbergs bruks A.-B. m. fl. — **Ringarhult**, 1 m., 609 har. Hörde från 1789 till Hättorps bruk. Sålles därifrån under senare hälften av 1800-talet till v. häradshövd. V. Enblom, Karlsby, men sålles i senaste tid till statsverket. — **Rödja**, frälse, kalladt **Frälserö**, $\frac{1}{2}$ m., 115 h. Har hört till Godegård och De Geersfors bruk. Tillhörde 1895 tills. med Uppsala (väster om järnvägen) $\frac{132}{1000}$ m., 68 h., och jordavsöndring från By och Unna 84 h. kyrkoherden Karl Sundström och A. Sundström, Storeberg, samt 1910 den senare ensam. — **Rödja**, Västra, kalladt **Västerö**, 1 m. Har tillhört Godegård. Ägdes 1895 av 4 och 1910 av 5 äg., däribland T. Nordström, K. A. Persson m. fl. — **Rödja**, Östra, kalladt **Österö** 1 med **Folkhult** $\frac{1}{4}$ och **Rödsjötorp** $\frac{1}{4}$ m., 1,070 h. Tillhört Godegård och tillföll vid arvsifte 1861 kaptenen Matts Anton Grill (se Godegård). Ägdes 1910 av Strömstén & Petterson. — **Sintsberg**, $\frac{1}{4}$ m. Har tillhört Godegård, men ägdes 1895 och 1910 av A. Persson. — **Svenshult**, $\frac{1}{4}$ m. Har tillhört Godegård men tillhörde 1895 K. J. Johansson och 1910 tre äg., därav V. Petterssons stärbhus. — **Torp**, $\frac{1}{2}$ m. Har tillh. Godegård och Degeersfors och 1910 fabrikör A. Lindstedt, Motala. — **Torsjö**, 1 m., 528 h. Innehades under 1700-talet till omkr. 1730 av hälftenbrukare men bebyggdes då som löjtnantsboställe och anlades här trädgård av förste innehavaren. Blev 1826 indraget till löningsfonden och indrogs senare till statsverket. — **Tjälltorp**, 1 m., 614 h. Har tillhört Godegård (se denna gård). Äges numera av Skyllbergs bruks A.-B. — **Torstebaeka**, $\frac{1}{4}$ m., 158 h. Har hört till Godegård, men ägdes 1884 av J. W. Jonsson, 1895 av 2 äg. och 1910 av S. V. Jakobsd:r Nordin och K. O. Hallsten. — **Tybble, Västra**, $1\frac{1}{4}$ m. omkr. 700 h. Tillhörde 1671 Nils Bååt men reducerades 1686. Uthyttes av kaptenen Åke Ugglå. Tillh. 1731 en Estenberg, 1744 brukspatr. Karl Vingeflykt († 1772), vars moder var omgift med kanslirådet Olov Estenberg. Se vidare Skönnarbo i Tjällmo s:n, till vilket bruk V. Tybble inköptes 1721. Övergick omkr. 1880 till Skyllbergs bruks A.-B., som ännu är ägare. — **Tybble, Östra**, 1 m., omkr. 350 h. Skildes från Godegård vid arvsiftet 1873 och tillföll löjtn. Howard Grill. Ägdes 1895 och 1910 av 5 äg. — **Tyrestorp**, $\frac{1}{4}$ m., 85 h. Tillh. prostén N. J. Yckenberg († 1794) men tillhörde från 1792 prostinnan Carlén. Köptes 1803 av Jan Jansson från Klovstena. Ägdes från 1840 och ännu på 1860-talet av Aron Andersson, 1884 och 1895 av 2 äg., samt 1910 av K. A. Fredriksson och D. K. Adolfsson. — **Uppsala**, $\frac{1}{2}$ m., 375 h. Har tillhört Godegård och De Geersfors bruk. Tillh. 1910 O. I. Anderssons stärbhus och A. Sundström, Storeberg (se Rödja frälsegård). — **Vishult**, $\frac{1}{2}$ m., 982 h. Har tillhört Godegård. Ägdes 1910 av grosshandl. K. A. Vetterström. Försålles år 1916 av Fredr. Lundberg till V. A. och Otto Becker.

Ånshult, $\frac{1}{2}$ m., 290 h. Liksom de flesta gårdar inom socknen har även Ånshult varit förenadt med Godegårdens öden. Under 1500-talet hörde Ånshult bland de så kallade arv och egna hemman eller de Vasaätten och konungen enskildt tillhörande jordagoda, vilka sedermera av konung Gustav II Adolf skänktes till staten och blevo krono. Genom köpebrev av d. 20 dec. 1643 övergick Ånshult tillika med en mängd andra hemman till bruksherren Louis De Geer, inom vars släkt Ånshult sedermera blev bibehållet under Godegårdens gods. År 1756, då Godegård innehades av brukspatr. Joh. Karl De Geers arvingar, anlades vid Ånshult en manufakturhammare. Samtidigt bebyggdes stället samt fick namn av De Geersfors. Numera skrives namnet Degersfors. År 1775 sålles Godegårdsgodset av dåvarande fänriken Karl Gustaf och löjtnanten Alex-

ander De Geer, bada sedermera majorer, till direktören vid Ostindiska kompaniet Johan Abraham Grill († 1792). Då år 1814 arvskifte förrättades efter honom, tillföll bl. a. De Geersfors hans änka Ulr. Lovisa Luning. Då hon år 1824 dog i sitt 80:e år, ärvdes hon av sina söner. Slutligen övergick hela Godegårdsgodset, De Geersfors m. m. till protokollsekret. Fredr. Vilh. Grill (se Godegård). År 1895 ägdes bruket av brukspatr. O. J. Andersson och hörde då därtill Torp $\frac{1}{2}$, Anshult $\frac{1}{2}$ och Uppsala (öster om järnvägen) $\frac{368}{1000}$ m. jämte jordavsöndringar, tills. 450 h.

Åren 1810 och 1811 anlades här skär- och valsverk för spiktenars tillverkning. Byggmästare var kapten-mekanikus Jak. Wilh. Gerss. Privilegium för valsverket är av d. 14 juni 1811. År 1828 bestod bruket av 1 skär- och valsverk, 1 räck- och 3 spikhamrar. År 1858 bestod bruket av vals- och skärverk samt 1 räck- och 2 spikhamrar med en manufaktur tillverkning av 1,064 $\frac{1}{2}$ skepp. På 1870-talet bestod bruket av ett järnvalsverk för grov och finvalsning en spik- och räcksmedja samt ett sågverk med tvänne flerbladiga ramar. Järntillverkningen uppgick då till 10—15,000 centner valsadt järn, vartill smältstycken inköptes från andra bruk. Vid bruket fanns 12 å 16 egna arbetare. Till De Geersfors hörde då Anshult $\frac{1}{2}$ mantal, Uppsala $\frac{1}{2}$ mantal och Frälserö $\frac{1}{2}$ mantal, allt frälse. Degersfors valsverk är nu t. v. 43,000 kr.

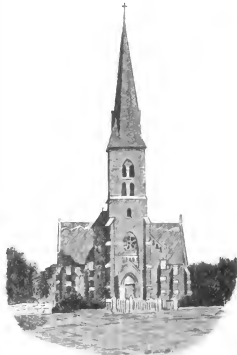
Ånga, $\frac{1}{2}$ m., 169 h. Hörde länge under Ulvåsa, Ekebyborna s:n, men reducerades 1696. Skatteköptes av åboar 1708 och beboddes redan 1748 liksom ännu av tre självägande åboar. På 1860-talet tillh. gården Jan Andersson ($\frac{1}{4}$ m.), Karl Joh. Jansson och And. Rydberg var sin $\frac{1}{8}$. Äges nu av V. Vetterlund m. fl.

Övriga tillhörigheter: Altenberg, Axhults såg, Björkhyddan, Bläckvikens såg, Brahus såg, Bredmossen, Degeröns såg, Espe snickerifabrik, Framnäs, Fältspatgruvan, Godegårds kvarn, kalkugn och cirkelsåg, Gudmundstorp, Haga, Herrefallet, Hälla handelsbod, Karlstorp, Kartdammens galvaniseringsfabrik, Knarkebo zinkgruvor (äg. Bolaget »La vieille montagne»), Knölan, Kopparfall, Kvarnhagen, Kvarnhammars nya kvarn, d:o arbetarebostäder, Lilla Baseberg l. Torabygget, Lindesberg, Lindhem, Lövkullen, Mariedal, Nysmedjans sågverk, brädgård och järnbana, Nysäter, Peterslund, Skogshyddan, Skruppetorp, Snåret, Sund, Södrarund, Torvmossen, Transformatorshuset, Unna handelslägenheter, ångsåg med kantverk m. m.

2. Hällestad gränsar i n. till Bo i Närke, i nordo. till Regna, i ö. till Risinge, i sydo. till Vånga, i s. till Stjärnorp och i v. till Tjällmo socknar. Arealen är 32,624 h., varav 30,019 land. Marken är bergig och ojämn likväl utan höga berg. Jordmånen är i allmänhet lera, sandblandad lera, sand och dyjord. Socknen bevattnas av Hällestadån och dess förgreningar. Inom socknen och på dess gränser räknas till omkring åttio insjöar, av vilka vi här nämna Annsjön, Gryten, Gulten, Hansjön, Hjärten, Hårken, Lyren, Långbogen, Närken, Stortron, Valsjön och Älgsjön m. fl., vilka antingen helt och hållet eller delvis äro belägna inom socknen. Hela socknen hör till Glans flodområde. — Finspång—Pålsboda järnväg genomgår socknen med stationer vid Skönnarbo, Prästköp, Hällestad, Sonstorp samt anhaltstationerna Borggård och Ljusfallshammar. — Flera större landsvägar genomstryka socknen: De förnämsta äro vägen från Norrköping, som från Risinge går förbi Hällestads kyrka och gästgivaregård till Tjällmo; en gren utgår åt öster genom Tjällmo till Närke; en annan gren först åt öster och sedan i nord-

lig och nordostlig riktning åt Regna. Från kyrkan utgår en väg i sydlig riktning till Linköping.

II. .lestad nämnes 1292 och har med skäl antagits vara denna socken (se reg. till Sv. Diplom. b. I o. II) samt med namnet *Herlastadh* ar 1316. Ar 1331 omtalas Erik sasom kyrkoherde i *Hællistad*. Socknen utgör sedan gammalt ett pastorat för sig. Ny reglering år 1919. Kyrkan är uppförd 1895. Är korskyrka, hällen i gotisk stil, samt uppförd å den gamla kyrkans plats å en mindre höjd i den vackra Hällestadsdalen (fig. 110). Grunden utgöres av berg fran 1,5 till 4 meters djup under jordytan. Belägenheten, ungefär midt i socknen, är vacker invid Hällestadsån, samt i övrigt omgiven av bördiga åkerfält och ångar, vilka i sin ordning bekransas av barr- och lövskog. Kyrkan är byggd med utgående kors, är av tegel utan yttre rapping med portal och steninfattningar av slipad kalksten samt sockel av huggen granit. Taket är täckt med skiffer. Tre ingångar med rikt beslagna ekportar leda till det inre av kyrkan. Över ingången at väster läses årtalet 1895 och »Upplåten Eder, I portar, att härlighetens konung må draga härin». Kyrkan, som har en längd av 44, höjd till takfoten 8,3 och till översta takkrönet 19 meter, har 1,000 sittplatser men anses kunna rymma 2,000 personer. Hon uppvärmes genom ångledning under golvet. Upplysningen sker genom 10 fönster å sidomurarna, 4 fönster i koret och 2 rosettfönster å korsgavlarna. De senare äro 5,9 m. i diameter, en omkrets av omkr. 18,6 m. och hava dekorativa motiv av bladornament. Till alla fönster är använt s. k. katedralglas från Neumann & Vogel, Stockholm. De fyra korfönstren äro målade och framställa Kristus, Johannes döparen, Moses och Luther, vilket konstnåleri är utfördt av A. Neumann. I korets tak är en av konstnåren Johan Krouthén utförd gotisk ornamentering med ånglabilder, huvudsakligast i guld och vitt. Å slingor läses: »Varen icke förfärade. I dag är Eder född Frälsaren». Altarringen är åttkantig. Altaret är av sandsten samt har ett pry-

110. Hällestads kyrka.

Altarringen är åttkantig. Altaret är av sandsten samt har ett pry-

ligt träsnideri, i vars midt synes Kristi korsfästelse. Altartavlan är i detta träsnideri sammansatt av en större och fyra mindre medaljonger. I den större framställes Kristi födelse och i de övriga Petrus går på vattnet, Kristus välsignar barnen, Kristus botar sjuka samt Kristus i örtagården. Altarduk och antependium äro skänkta av fru Ebba Mörner, f. Mörner. Antependiet är av mörkrödt kläde med rika guldbroderier. Å detsamma läses: »Se Guds lamm, som borttager världens syndar.» Predikstolen är rikt skulpterad. Orgelverket är av Åkerman & Lund, Stockholm, och inköpt för 9,500 kr. Det är ett åtta fots verk med 18 st. fördelade på 2 manualer och särskild pedal med kopplingar samt crescendo- och diminuendoverk. Stämmorna äro fördelade sålunda: 6 i öververket, 8 i underverket och 4 i pedalen. Bålgarna dragas med hävstång i stället för trampor. Luften från bålgarna ledes genom kanaler till regulatörerna, en för varje verk. Åtta ljuskronor och 18 lampetter finnas. Den största kronan är skänkt av släkten Mörner å Sonstorp 1895. De andra äro omgjutna och förminskade av kronorna från den gamla kyrkan. Samtliga kronor och lampetter äro förfärdigade av A. P. Karlstein. Mässhakarna äro av svart sammet med guldbroderier och inköpta för 700 kr. Av äldre inventarier, som räddades vid branden av gamla kyrkan, märkes en nu här befintlig dopfunt av mässing med årtalet 1660 och initialer, som visa att den är skänkt av Nils Stackelberg och Ingrid Mannerhjelm. Även gamla kyrkans ljusstakar räddades. Tornet krönes av en spira, som är 3,2 m. hög, samt har överst ett kors av smidt järn. Tornet har nederst vapenhuset, i andra bjälklaget orgeln, i tredje arkivrum och i fjärde klockorna, som hänga 23,7 m. över marken.

Ringklockorna äro från gamla kyrkan. Den största är gjuten 1727, och läses å densamma: Dum trahor, en populos ad sanctum congreco coetum, Sed Deus ad vitam crebrius ipse monet. .Ere sonante, pedem festine ad sacra moneto Cottidie ast animum fac meminisse Dei. Å andra sidan: På fjärde Martii natt sex tjugu sjutton hundra Med eld vår kyrka samt vår stapel mänd bortdundra; Än mera, klockorna och ringmur då förgicks, På följande år jag gjöts av malmen, som genficks. Den mindre klockan spräcktes 1895. Å ena sidan av denna läses: Denna klocka, 573 kg. metallvikt, gjuten i Örebro 1759 av P. Peträus, blev, efter spräckning och misslyckad lagning 1898, i Stockholm 1905 omgjuten av Joh. A. Beckman & C:o för kronor 484, som Hällestads församling beredvilligt erbjudit sig att utgiva för att återfå sin klockas forna sköna klang etc. Å andra sidan av klockan återfinnes den ursprungliga inskriptionen, som vid gjutningen 1759 åsattes, nämligen: »Kom min Kristen till detta Guds hus och tämpel. Enär du hör mitt nya ljud instämma med min äldre systers ljuva röst, som ensam länge nog dig kallat har att här bruka dina salighetsmedel; I. A. G. säger dig: kom gärna hit, gack strax i kyrkan att rätt dyrka och tjäna din Gud offentligen, på det, när vi en gång för dig göra själsringning, din själ då måtte vara insamlad i himlen: Ty alltså vilja vi välförnöjda ringa din andlös lekamen till jorden att där vila i ro och frid till dess domsklockan honom uppväcker på den yttersta dagen.»

Ursprungligen hade kyrkan ännu en klocka, endast vägande 3 1/2 lisp. och

utan inskription. Antagligen har densamma blivit använd vid omgjutningen av den nuvarande lillklockan år 1759.

Omkring 20 år efter denna kyrkas uppförande eller år 1914 måste den undergå en omfattande reparation. På grund av förvittring måste stora delar ersättas med nytt tegel. Kalkstensplattorna å taklister till gavlar och portaler, som hotade att nedfalla, omarbetades så, att den ena täcker den andra i fogarna. På ytterväggarna inpassades under listerna kopparplåt med uppviken fals som hjälp för vattnets avlopp. I det inre måste målningen, som tagit skada av fukt, förnyas, allt för en kostnad av omkr. 5,000 kr. Orgeln, som genom fukt från kyrkoväggarna redan från sin första uppsättning tagit skada, så att den tidtals icke kunnat användas, renoverades och omstämdes samtidigt för en kostnad av 700 kr.

Gamla kyrkan, som förstördes genom eldsvåda d. 29 jan. 1893, var av obekant ålder men yngre än Godegårds. Ursprungligen synes den varit liten och endast bestått av tre kryssvalv. Vad man vet, är, att korbyggnaden påkostades av häradshövdingen i Bråbo, riksrådet Holmsten Joansson (Rosenstråle) år 1436 (enl. Anrep, Sv. Adelsn ättartavlor 1412). Denna korbyggnad blev sedermera ombyggd och utvidgad år 1749, vilken byggnad likväl icke uppfördes bättre, än att den nya kormuren på södra sidan med tak och resning rasade, vilket dock följande år åter iståndsattes. År 1687 tillbyggdes den s. k. Nykyrkan, och år 1703 utvidgades sakristian. År 1732 gjordes en tillbyggnad bakom orgelläktaren åt väster. På 1790-talet försågs en del av kyrktaket med ny spån och 1835 förstörades fönstergluggarna för att få kyrkan ljusare. Genom tillbyggnaderna fick kyrkan formen av ett halvkors. Golv sänkades. Gångarna och koret voro dock belagda med plansten. Till sin ursprungliga del var kyrkan av gråsten, lagd i kalkbruk. Tillbyggnaderna voro av gråsten och tegel. Längden var 35 och bredden 21 m. År 1754 hitskänktes en präktig altartavla av riksrådet Nils Palmstjerna, men var borta före branden. Altarprydnad var endast ett enkelt vitt kors. Predikstolen förärades hit år 1746 av änkefru Brita Margareta Palmstjerna, f. von Preutz. Orgelverket, byggt 1799, hade ursprungligen 11, men sedermera 16 stämmor. I sakristian, förut i koret, funnos porträtt av några framlidna kyrkoherdar i församlingen. — Något torn fanns icke, utan klockorna hängde i en klockstapel, vilken år 1894 skänktes till dr Artur Hazelius' skapelse, Skansen i Stockholm. Densamma, av ålderdomlig byggnadsstil, uppfördes 1732, sedan förutvarande stapel nedbrunnit. Å Skansen sker klockringning från denna stapel vid framstående svenska mäns bortgång. Av denna kyrkas äldre öden känner man, att hon en gång långt tillbaka skall ha varit utsatt för åskeld. I en senare tid eller den 4 mars 1726 undergick såväl kyrkan med innanredet som klockstapeln och prästgården under en stark storm eldsvåda. Under k. Erik XIV:s tid blev kyrkan plundrad av danskarna, som under Daniel Rantzow trängt hit,

där de i strövkärer tågade omkring, härjande överallt. Kyrkans äldsta del var belägen å berg, så att ingen kunde begravas där.

De strider, som föregingo den nya kyrkans uppbyggande, voro både många och långa. Under den tid prosten Per Kernell (1799—1807) var kyrkoherde här, yrkade han på kyrkans utvidgande, vartill han även anskaffade ritning. Kernell dog dock icke långt därefter, och detta förslag övergavs. År 1818 nedblåste under stark storm en del av taket, vilken skada dock inom kort avhjälpes. I november år 1822 beslutades å sockenstämma, »att den till tak, innanrede och fönster förfallna kyrkan skulle undergå en sådan reparation och förändring, att hon till utrymmet skulle bliva större och bekvämligare». Dåvarande ägaren av Sonstorp, ryttmästaren Gust. Stellan Mörner, lovade vid detta besluts fattande att i vissa fall härtill vara särskildt behjälplig. I mars år 1823 fattades emellertid ett nytt beslut, oaktadt föregående sockenstämmobeslut var laga kraftvunnet. Det ansågs nämligen nu tillräckligt att uti nykyrkan uppföra läktare, pålägga nytt tak, anbringa större fönster samt förbättra golv och stolar. Detta beslut fattades i enlighet med ägarens av Grytgöl, brukspatr. Buréns, och de flesta bergsmännens mening. Striden om dessa båda förslags utförande synes hava varit tämligen skarp, och församlingens kyrkoherde nekade att av kyrkokassan utlämna några medel till en så »olämplig reparation» som den sistnämnda. Slutet blev emellertid, att en reparation av kyrkan företogs, vartill »erforderlige, oundgängligen nödige medel» togos ur kyrkokassan, sedan domkapitlet och landshövdingeämbetet härom blivit hörda. Kyrkokassan uppgick då till något över 1,970 rdr banko.

Så fortgick striden under årtionden. Slutligen beslutades en ny kyrkas uppförande. Men från flera håll sökte man kullkasta detsamma genom att söka få till stånd ett nytt tak å gamla kyrkan. I maj 1892 hölls härom kyrkostämma, vilken ansågs så viktig, att ortens riksdagsman t. o. m. lämnade avgörandet av viktiga ärenden vid riksdagen för att närvara vid denna stämma. Men detta hjälpte icke. Förslaget om nämnda tak förkastades med överväldigande majoritet. Och så kom därtill den svåra förödelsen av kyrkan genom eldsvåda, vilken under alla förhållanden nödvändiggjorde ny kyrkobyggnad. Kyrkokassan, som den 1 maj 1793 uppgick till 248 rdr 44 sk. 9 rst. banko, belöpte sig 1893 till 117,540 kr., däri dock inberäknadt brandstodsmedel, 20,595 kr. för den brunna kyrkan.

Några nämnvärda fornminnen förekomma icke. Några obetydligare stensättningar finnas, förmodligen odlingsrör. Från en torvmosse nära Hanesjön omtalas en koja, som antagits vara från stenåldern (se Ögld I, sid. 17).

En av socknens vackraste naturklenoder var länge den s. k. prästgårdseken, även kallad likeken. Det sistnämnda namnet hade eken, som stod invid Regnavägen och kyrkoherdebostället, en knapp kilom. från kyrkan, fått därav, att sedan äldre tider vid begravingar av per-

soner från nordöstra delen av socknen kyrkklockorna började ljuda, då likprocessionen hunnit midt för trädet. Då den gamla eken, vars ålder uppskattades till 800 år, befanns vara till skada, blev den bortsynad samt fälldes 1912. Vid uppmätningen höll trädet 1,7 m. i diameter och över 5 m. i omkrets.

Folkmängden var 1790: 2,784, 1810: 3,079, 1850: 4,196, 1910: 4,722 och 1915: 4,642. — Kassor 1910: fattigk. kr. 4,022: 50, Burénska fonden n:r 1 kr. 7,656: —, d:o n:r 2 kr. 1,786: —, J. P. Nilssons fond kr. 9,351: —, N. Svenssons fond kr. 2,000: —, Hagenbergs fond kr. 8,319: —, Janssons fond kr. 1,341: —, Nyréns fond kr. 1,073: —, Barnhemsfonden kr. 1,800: —. År 1915 tillkom »Anders Peter Anderssons från Jogestorp donation» å 4,500 kr. Räntemedlen skola främst utgå till beklädnad åt behövande barn. — Här finnas folkskolor vid kyrkan, Ruggestorp, Borggård, Grytgöl, Simonstorp, Sonstorp, Ås, Ljusfall och Folkström med 9 lär. och omkr. 400 barn. En mindre folkskola och åtta småskolor hava var sin lärarinna. — Här finnas hotell och gästgivaregård, den senare vid Ämmetorp, samt 12 handlande och 18 handtverkare. Tillföreene har här funnits klädesfabrik, pappersbruk m. m.

Bergshandtering har varit idkad inom socknen under långliga tider. När densamma först börjat, är obekant, men att den varit i gång redan på 1200-talet är troligt. Från år 1377 finnes en urkund, som visar, att Jon Holmstensson och dess fru Ramborg Jonsdotter (av vilka han var av Rosenstrålesläkten) bortbytte ett par hyttor och gruvdelar å *Härlestadhabergh* till Bo Jonsson. År 1381 pantsatte riddaren Erik Karlsson (Örnfot) till Herbricht van Köningxmark ett järnberg, kalladt *Hellestadha* berg, med tillh. hyttor och hytteställen och med all konungslig rätt, såsom konung Albrekt hade bebrevat det till honom, för 1,200 mark sv. pgr, att ett halvt år efter å någondera sidan skedd uppsägning betalas antingen i reda pgr eller med smör, koppar eller järn. Kon. Albrekt beseglade detta brev. Under konung Erik av Pommern försökte *Hellestaduberg*, som då hörde till Bråbo härad, förgäves att bilda en egen bergslag. År 1428 utkom nämligen en förordning, som föreskrev, att bergsmännen här skulle hålla sig till allmänna lagen. När socknen därefter erhöll sina bergslagsprivilegier är obekant, men 1525 stadfästades de av konung Gustav I i Lerbäck, år 1587 av k. Johan III i Vadstena och år 1629 av k. Gustav II Adolf i Stockholm, vilka alla åberopa sig på de privilegier, som bergslagen av gammalt åtnjutit. Till denna Hällestadts bergslag hörde $8\frac{1}{4}$ hemman i Tjällmo, $4\frac{17}{24}$ h. i Vreta kloster (sedermera Stjärnorp), 2 h. i Risinge och 1 h. i Regna, tillsammans $108\frac{1}{2}$ hemman. Uppgiften härom är dock något olika, så att år 1680 hörde till bergslagen $107\frac{11}{24}$ hemman och på 1820-talet $108\frac{5}{6}$ hemman. Genom k. resolution av d. 30 juni 1820 upphörde Hällestad att vara bergslag samt lades under landslagen från och med 1822. Ännu då arbetade två gruvor samt en hytta, nämligen Katterums. Österby hytta var öde men ej raserad.

Gruvornas antal inom denna socken har varit stort. De äldsta kända äro gruvorna vid *Bothaboda* och *Baggehyttan*, vilka omnämnas 1377. De övriga gruvorna, som varit bearbetade och äro kända, äro: Algruvan å Valtorps ägor, som var särdeles rik på malm, till dess hon ödelades på 1730-talet. Björkegruvan å Grytgöls ägor upptagen 1719, Brogruvan bearbetades under 1700-talet endast under 6 år; Bynthyttegruvorna, tre till antalet, av vilka den tredje upptogs 1756; Hagegruvan återupptagen 1673; Gamla Hackekärsgruvan, två till antalet, å Ljusfalls ägor; Gölsgruvan, två till antalet, av vilka den yngsta upptogs 1715; Hol-fjärdsgruvan å Gärstorps ägor; Hållersgruvan å Ljusfalls ägor med kallbräckt malm; Hökebäcksgruvan med kallbräckt malm; Jungfrugruvan, en å Ljusfalls och en å Ruggestorps ägor; Långbogsgruvan å Ljusfalls ägor; Karstorps gruva, bearbetad flera gånger; Kattrums gruva upptagen 1714; Koppargruvan, kopparhaltig; Måsgruvan å Ljusfalls ägor; Märmankegruvan; Sandgruvorna, till antalet tre; Smedsgruvan, som först skall vara upptagen 1660; Sonstorpsgruvan; Starsjögruvan, upptagen 1700; Storgruvan eller Sörgruvan å Valstorps ägor, som i lång tid ej varit bearbetad, då den 1825 upptogs av ryttm. Mörner och brukspatr. Janson, samt genom en ångmaskin blev pumpad läns, så att godt tackjärn därifrån en tid erhöles; Tallgruvan å Malmstorps ägor; Tjurgruvan å Grytgöls ägor; Tråndkärsgruvan å Djuckerös ägor och Åsebro- eller Kärrgruvan upptagen första gången 1628. Dessutom funnos här flera mindre gruvbrott. Av dessa nämnda gruvor bearbetades de flesta kortare eller längre tid under 1700-talet, av vilka omkring 1750 dock endast 4 voro i bruk; några även intill senare tider, såsom Katterums-, Hållers-, Sand-, Stor-, Åsebro- och Sonstorpsgruvorna. På 1830-talet voro alla gruvorna nedlagda. På senaste tiden hava emellertid några gamla gruvor åter blivit inmutade, varvid det likväl sagts, att endast de två å Ljusfalls ägor skulle komma att vidmakthållas genom försvarsarbeten.

De äldsta hyttor här omtalas äro *Bothaboda hytta* och *Baggehyttan*, vilka nämnas 1377. Övriga hyttor, som tid efter annan varit i arbete, äro Brostorp, Brystorp, Svartebo, Nygård, Holma och Valstorp de äldsta kända; vidare Sättra, Sonstorp, Hökebäck, Åsebro, Kattrum, Djuckerö, Österby och Rämninge m. fl. Utom dessa hyttor hava här i äldre tider varit använda de så kallade »Rinckeblåster». Omkring 1640 arbetade här 20 hyttor, av vilka kronan drog inkomst, men på 1680-talet voro endast 14 i gång. På 1780-talet arbetade 8. År 1687 synas här funnits 4 bergsmanshammare, av vilka 2 arbetade ännu 1750 och 1820. De järnverk, som arbetat längst, äro Grytgöls stångjärnsbruk och järnmanufakturverk, Folkströms stångjärnsbruk och järnmanufakturverk, Borggårds stångjärnsbruk samt Sonstorps stångjärnsbruk och järnmanufakturverk, men även dessa järnbruk äro nu nedlagda (se de olika gårdsbeskrivningarna härnedan).

Gårdar.

Bagghyttan $\frac{1}{4}$ m., 62 h., **Boda** 1 m., 382 h., **Bråtfall** $\frac{1}{4}$ m., 249 h., **Dalkarlsbyttan** $\frac{1}{4}$ m., 21 h., **Djurshyttan** 1 m., 659 h., **Gårdtorp** 1 och **Nygård** 1 m., 554 h., **Karsvik** $\frac{1}{2}$ m., 107 h., **Kåttorp** $\frac{1}{3}$ m., 518 h., **Malmstorp** $\frac{1}{2}$, **Melhult** $\frac{1}{3}$ m., **Porskillen** $\frac{1}{8}$ m., 124 h., **Ruggestorp** $\frac{1}{2}$ m., 167 h., **Ränninge** 2 med **Torekulla** $\frac{1}{2}$ m., 132 h., **Rödsjö** 1 m., 517 h., **Storsjö** 1 m., 320 h., **Svartebo** 1 m., 713 h., **Östentorp** $1\frac{3}{8}$ m., 386 h., har jämte andelar av **Båstorp**, **Fråntorp** och **Valstorp** tillhört A.-Bol. Finspångs styckebruk, och synas de flesta av dessa hemman hört till Finspång redan från 1640-talet, men omkr. 1725 tillhört skilda arvingar efter Louis De Geer. — **Bakarebo**, $\frac{1}{3}$ m., 71 h. Hörde ännu på 1850-talet till Finspång. Har senare varit gästgivaregård en tid. Tillhör P. A. Andersson. — **Barketorp**, $\frac{1}{3}$ m., 115 h. Har länge haft flera ägare, f. n. 2. — **Berg**, 1 m., 249 h. Har länge haft 7 äg. — **Bogetorp**, 2 m., 150 h., som i likhet med många andra gårdar i socknen förr tillhört Finspång, har länge tillhört Karl Andersson och skolläraren J. V. Höggren. — **Boka**, $\frac{1}{2}$ m., 368 h. Har länge haft 4 äg.

Borggård, $\frac{1}{2}$ m. med **Skräddartorp**, $\frac{1}{2}$ m., 1,047 h. År 1540 tillbytte sig Erik Jönsson (Rosenstråle) *Bolgårdh*, som gården då hette, av k. Gustav I. Därefter tillhörde egendomen hans son, ryttmästaren And. († 1602), varefter densamma son efter son tillhört fänriken Erik Andersson Rosenstråle († 1643), kornetten Anders Rosenstråle († 1673) och kaptenen Erik Rosenstråle, som år 1684 hitflyttade samt under sin tid betydligt förstorade godset. År 1683 kallades gården gammalt säteri. Vid kapten E. Rosenstråles död 1717 övergick egendomen till hans ende son, ryttmäst. Erik Georg († 1741) samt därefter till assessoren Erik Rosenstråle († 1778), varefter mågen, överstelöjtn. Patr. Jakob De Laval blev ägare, måhända tillsammans med någon av släkten Lindsfelt. Tillhörde därefter brukspatr. Olof Burenstam († 1821) samt såldes av hans son, generalmaj. Fredr. Burenstam till brukspatr. Petter Jansson († 1852), vars son brukspatr. Oskar Jansson sedermera blev ägare. År 1867 försålde egendomen av honom till kaptenlöjtnanten Oskar Trägårdh, som 1874 sålde egendomen till sina söner, löjtn. Adolf Trägårdh och brukspatr. Henning Trägårdh. Ägdes från omkr. 1895 av Tjällmo och Kristbergs socknars årensning- och sjösänkningssaktiebolag, som 1907 försålde egendomen till ett konsortium inom nämnda bolags styrelse, varvid köparna bl. a. åtog sig vissa förpliktelser i och för ytterligare sänkning och förändringar av sjön Trons vattenläge (nämnda sjö har sitt utlopp vid Borggård i den s. k. Hällestadssån). Nämnda konsortium sålde sedermera i sin tur till löjtn. Ad. Trägårdh en mindre areal av egendomen, några tiotal tunnland med därå befintliga åbyggnader, såsom manbyggnad, verk- och arbetarebostäder samt vattenfall m. m., som nu ägas av hans son, reservlöjtn. Sven Trägårdh. — Egendomen tillhör f. n. K. Magnusson.

Sedan gammalt var här stångjärnsbruk. År 1651 blev en ny hammare uppbyggd, på samma ställe där en äldre förut stått. Privilegium tilldelades bruket 1665. År 1664 förflyttades hit en masugn från Sättra ägor, vilken 1715 blev förflyttad till Österby. Bruket bestod omkring 1760 av en hammare och två härdar. Årliga tillverkningen var på 1820-talet: 673 skepp. och 1852: 1,324 $\frac{1}{2}$ skepp. På 1870-talet bestod bruket av 2 härdar, 2 räckhammare och 1 smälthammare med en årlig tillverkning av omkring 9,000 centner. Till bruket hörde kvarn av 5 par stenar med grynverk, tegelbruk samt flerbladig såg och cirkelsåg. Järnbruket nedlades emellertid i slutet av 1880-talet. Här finnas nu flera verkstäder för tillverkning av trådmanufakturer, såsom ringskrivar, hakar, rosettklädhängare och kornischkrokar m. m. av järn och mässing, samt lackerade och förtennade soljor och ringar. — Hösten 1891 ödelades genom eldsvåda redskapsfabriken här men återuppsbyggdes genast med redskapssmedja,

brodd- och handsmedja. År 1906 var här åter en större eldsolyeka, varvid nedbrunno ångfärgeriet, grep- och spadverkstaden, toftfabriken, handsmedjan, tegelugnen och tegelladan samt en äldre obegagnad kvarn. Därjämte stora partier dels arbetadt och dels oarbetadt virke. Grep- och spadfabriken är nedlagd. Till den nu här befintliga industrien finnes icke skog eller landtbruk, men kvarnen hör till industriverksamheten.

Bottebo, $\frac{1}{2}$ m., 138 h. Har länge haft 3 äg. — **Brystorp**, 4 m., 536 h. Har länge haft flera ägare, f. n. 12. — **Brötkullen**, $\frac{1}{4}$ m., 102 h. Har länge tillh. Skyllbergs bruksaktiebolag. — **Bårstorp**, 1 m., 129 h. med 2 äg. — **Dimperö**, $3\frac{1}{2}$ m., 213 h. Donerades 1645 till Lars Sparre, som sålde gården 1651 till Louis De Geer. Hans arvingar fingo behålla gården vid reduktionen. Ägdes senare till Lämneå bruk, Tjällmo, dit den ännu hör. — **Djuckerö**, 2 m., 398 h. Har länge haft flera ägare, f. n. 5, bl. a. Ljusfallshammars fabriksaktiebolag, som därjämte äger **Holmestorp**, $\frac{1}{8}$ m., 102 h. Nämda bolag har snickerifabrik, gjuteri, mekanisk verkstad samt ramsåg med tillverkning av trädgårdsmöbler, turistsängar, resårbotensängar o. s. v. Djuckerö och Svartebo voro i äldre tid bergsmanshamrar, omkr. 1760 med 2 härdar till varje. Svartebo var uppbyggt 1649 och stadfäst 1690; Djuckerö 1725 med privilegium av s. a. Här smiddes tackjärn, varav något fördes till Norrköpings metallvåg, och resten såldes å marknaden. Ägdes av flera bergsmän, som togo del i socknens indelta masugnar. Smidesverksamheten nedlades under 1800-talet. — **Djurshyttan** (se ovan Bagghyttan). Har varit järnbruk på frälsegrund med 1 hammare och 2 härdar. Begagnade omkr. 1760 samt senare Hällestad, Vånga och Nora tackjärn samt sålde något av stångjärnet vid bruket men större delen vid Norrköpings metallvåg. Bruket hörde vid denna tid och långt förut till Finspång, men i den urminnes gamla hyttan var även bergslaget indeladt. Den 1650 inrättade hammaren stadfästades 1690 med från 1735 bestämdt smide av 300 skeppund. Smidet var länge gemensamt med Finspångs. Sedan länge omnämnas Djurshyttans säg. — **Fall**, 1 m., 131 h. Har en tid tillhört släkten Mörner, men har senare i allmänhet varit deladt på 2 äg. Tillh. 1910 A. M. Karlsson och F. O. Andersson. — **Falla**, 1 m., 138 h. I Falla hade konstnären Per Hörberg $\frac{1}{4}$ m., där han avled 1816. Har alltjämt haft flera äg., 1910 fem.

Folkströms kronopark. Till densamma höra inom socknen **Björnmossen** $\frac{1}{8}$, **Hovslagaretorp** $\frac{1}{4}$, **Simonshult** $\frac{1}{14}$, tills. 570 h., **Hökebäcken** $\frac{1}{4}$ m., 109 h., **Lyrso** 1 m., 149 h., **Lyrsoholm** $\frac{1}{4}$ m., 187 h., **Stockhult** $\frac{1}{4}$ m., 231 h., **Svarvartorp** $\frac{1}{4}$ m., 58 h. Tillh. statsverket. Folkströms kronopark uppgives till 1,900 h., vartill komma allmänningslotter i Närke.

Folkström har till senare tid varit järnbruk och landegendom, med Folkströms bruk roteradt till $\frac{1}{4}$ m., samt har med underlydande gårdar haft en areal av närmare 2,000 har. År 1683 och ännu 1700 ägdes bruket med tillhörande av råd- och handelsmannen Jakob Ekebohm, men tillhörde år 1704 borgmästaren i Norrköping Karl Johansson samt efter hans död 1707 hans arvingar av släkterna von Carlsson, Carlsköld, Vingeflycht och Lagersvärd. På 1750-talet ägdes bruket av fru Estenberg, herrar Carlsson och Carlsköld samt överstelöjtnanten Jean de Laval, g. m. Kristina Vingeflycht, dotter till Karl Johansson. Bruket synes emellertid hava övergått ensamt till hans måg, kaptenen Fredrik Lagersvärd, emedan han 1773 försålde det till brukspatr. Karl Dan. Burén. År 1797 såldes det till brukspatr. P. Pehrsson och hans son, brukspatr. P. Wassrin på Skönarbo. Ägdes på 1850-talet av brukspatr. Per Aug. Wassrin samt inköptes sedermera av ett bolag, men återköptes ånyo av brukspatr. Wassrin. Från 1873 var Hugo Joh. Hamilton, Bo i Närke, ägare men det såldes på 1880-talet till staten.

Redan före 1649 uppfördes här en hammare, som i forna tider kallats Simonshults hammare, och vars privilegier stadfästades d. 5 okt. 1685, med vi-

dare resolution på 2 härdar d. 6 dec. 1690. Sedermera inlämnades ansökan om högre smide, men detta avsågs 1736. År 1654 hitflyttades en masugn från Hökebacken, vilken erhöll privilegium d. 21 mars 1659, men denna masugn förstördes av vårfloed 1770. I början av 1800-talet fanns här en hammare med 2 härdar och 350 skeppunds årligt smide, ävensom ett förädlingsverk, innehållande 1 räckhammare, 1 skär- och valsverk samt 1 dubbel brännstålsmide. I början av 1870-talet bestod bruket av tre franche-comtéhärdar, 3 stångjärns-hamrar och 1 hammare för smältors bearbetning, med en årlig tillverkning av omkring 12,000 centner stång- och ämnesjärn. Dessutom funnos 2 manufakturhamrar och en spikhammare samt 2 stålugnar. Vid manufaktur- och spikhamrarna tillverkades 2 å 3,000 centner årligen. Därtill fanns mjölkvarn med 3 par stenar och grynverk samt flerbladig såg jämte kantverk. Järnbruket nedlades emellertid under sistnämnda årtionde, och någon industri finnes icke vidare här, förutom en mindre tullkvarn. Landtbruket är obetydligt. Större delen upptages av skog.

Fräntorp, 2 m., 142 h. En del har länge tillhört Finspång men har därtill 3 andra äg.

Grytgöl 2 med Göl 1 m., 1,458 h. Tillhörde med tillhörande gårdar förr Finspång men stångjärnsbruket ägdes omkr. 1750 av änkefru Maria Altin, f. Claesdotter, som var änka efter provinsialinspektören vid Bohusläns tullar, bruksägaren Peter Altin. Manufakturverket ägdes samtidigt av hennes måg, brukspatr. Daniel Jönsson Burén († 1791), som började sin bana här som bokhållare. Han var i sitt första äktenskap gift med en dotter till föregående ägare, Hedvig Altin († 1754). Till en början ägde B. endast en del av bruket. Hans meddelägare voro sönerna, sedermera brukspatr. Karl Dan. Burén († 1838), Boxholm, och brukspatr. Olof Burenstam. Under den förres tid förbättrades bruket betydligt. Ägdes senare av hans son bruksp. Adolf Burén († härst. 1848). Dennes äldste son Johan Daniel var bruksförvaltare vid Grytgöl men avled här redan 1842. Ägdes vidare av den sistnämndes broder, juris doktor Axel Vilhelm Burén († å Flämma 1870), som därjämte var ägare av Götvik, Sätra, Laggarp, Bölnarp, Flämma och Berg, alla i Östergötland. Tillhörde slutligen dennes son brukspatr. Johan Adolf Burén till år 1893, då Grytgöl övergick till Grytgöls bruks aktiebolag, för vilket B. var disponent till 1914, då disponentskapet övertogs av sönerna direktören Arvid Burén och ingenjören Karl Daniel Burén. Det är från Grytgöl som släkterna Burén, av Burén och Burenstam utgått.

Det stångjärnsbruk, som förr fanns här, skall ha varit från år 1630. Dess bibehållande stadfästades av k. bergskollegium d. 9 dec. 1690, och d. 7 juli 1695 taxerades det till 400 skepp. årligt stångjärnssmide, som sedermera tillökades med lika mycket ämnessmide genom k. resolution av d. 9 okt. 1804. Kallas 1687 Tobias de Gomses hammare. Manufakturverkets privilegium är dateradt d. 18 febr. 1718 och d. 4 dec. 1778 med oinskränkt rätt att tillverka spik samt band-, knipp- och bultjärn samt flera sorters svartsmide. År 1828 bestod bruket av en hammare med 2 härdar och manufakturverket av 2 knipp- och 2 spikhamrar. På 1850-talet fanns här 1 hammare och 2 härdar samt manufakturverk med 1 räck- och 3 spikhamrar. År 1858 var här en tillverkning av 1,399 skepp. stång- och ämnesjärnsmide samt 561 skepp. manufaktursmide. På 1870-talet hade bruket 2 franche-comtéhärdar med en årlig tillverkning av omkring 8,000 centner stångjärn samt ett manufakturverk med 4 spikhamrar — varvid tillverkades 1,000 centner spik — och en räckhammare samt klen-smide. Grytgöls järnverk nedlades år 1886, då samtidigt dels nybyggdes, dels de gamla verken inreddes för den industri, som nu finnes, nämligen trädrageri för järn- och ståltråd med galvaniserings-, förtennings-, rätnings- och härdningsverk, trådspikfabrik, trådduks- och stängselnätfabrik, stålmöbler och järnmanu-

fakturverk samt tillverkning av en del föremål för textilindustri m. m. Hela tillverkningen är baserad på järn- och ståltråd. Bränsleämne till de många fabrikerna är huvudsakligast brännrot, som upptages och bearbetas i närbelägna större rotmossar. Till bruket höra skogs- och landtegendom med rationell skogsskötsel.

Gulltorp, $2\frac{1}{3}$ m., 295 h. Har sedan långliga tider tillhört Sonstorp, dit en del ännu hör. — **Gultebo**, $\frac{1}{2}$ m., 635 h. Tillh. under senare delen av 1600-talet landshövdingen, generalmaj. Karl Gyllenpistol († 1695), som bekom hälften av Sonstorp genom sin andra maka Märta Rosenstråle. Hör fortfarande till Sonstorp. — **Gåsbo**, 1 m., 661 h. Är sedan länge uppdeladt på flera äg., f. n. 5. — **Hålsköp**, $\frac{1}{2}$ m., 130 h. Tillh. f. n. 9 äg. — **Hårketorp**, 1 m., 472 h. Har sedan långliga tider tillhört och tillhör ännu Sonstorp. Från gården äro avsöndrade två jordtorp, vilka efter skedd landtmäteriförrättning äro satta i mantal och försälda till förutvarande innehavare av torpen, näml. **Larstorp**, $\frac{3}{16}$ m. med en areal av 150 h. till K. A. Andersson med tillträdesrätt 14 mars 1914, samt **Herrfallet**, $\frac{1}{8}$ m. med en areal av 37 h. till A. F. Hörberg från 14 mars 1915.

Hällestad, 2 m., 85 h. Kyrkoherdeboställe, beläget vid Hällestadån nära kyrkan. Boställshuset, i två våningar, innehållande 10 rum, byggdes 1801. Åkerjorden består av lera och örjord. Såväl detta kyrkoherdeboställe som prästboställena i Godegård, Risinge och Vånga socknar hava enligt hertig Johans konfirmation, daterad Bråborg d. 25 maj 1615, å föregående konungars privilegier haft »frihet för halva taxen och gården», vilken frihet de under 1600-talet förlorade. Kyrkoherdarna härstädes besvärade sig då häröver hos k. maj:t, varvid målet 1668 förvisades till landshövdingen, vilken skulle undersöka rättigheten av dessa privilegier. Detta oaktadt besvärade sig kyrkoherdarna ytterligare, men fingo vid riksdagarna 1686 och 1689 samma svar som år 1668, varefter de till dåvarande landshövdingen And. Lilliehöök ingåvo en förklaring om denna sak, å vilken de likväl aldrig erhöilo något svar. En avskrift av sistnämnda förklaring inskrevs i Vånga kyrkobok. — **Högsfall**, 1 m., 460 h. Har länge haft flera äg., f. n. 9. — **Jogestorp**, $1\frac{1}{3}$ m., 113 h. Har länge tillh. bondesläkter. Ägdes 1910 av K. H. Johansson och A. L. Andersson. — **Jägestorp**, 1 m., 274 h. Har f. n. 4 äg. — **Karstorp**, $\frac{1}{3}$ m., 58 h. 3 äg. — **Kastelberg**, $\frac{1}{2}$ m., 231 h. Tillhör sedan länge Sonstorp. — **Katterum**, 1 m., 628 h. År 1374 fällde Stangenberg (sneجبjälke, belagd med 2 sparrar) och Johan Upplanning (sköld delad av en grövre, dubbel sågskura) råfstetingsdom, varigenom Elev i *Katalum*, som med våld tillägnat sig ett fiske, tillhörigt Johan i Sonstorp, dömdes till 40 marks böter samt till ytterligare 46 mark, om han icke inom sex veckor avstått detta fiske. Har länge haft flera äg., f. n. 7. — **Kattorp**, $\frac{1}{4}$ m., 30 h. Tillh. 1884 J. Jonsson, 1894 A. P. Hanssén och 1910 P. H. Hanssén. — **Klintorp**, $\frac{1}{4}$ m., 51 h. Har länge haft 2 äg., 1910 A. F. Jansson och K. F. Persson. — **Koppetorp**, $\frac{1}{2}$ m., 207 h. Har 4 äg. — **Kulla**, $1\frac{1}{2}$ m. Har länge hört tillsammans med Ämmetorp. En mindre del av Kulla såldes 1915 av skjutsentreprenören J. A. Karlsson till O. F. Lööf. — **Ljusfall**, 3 m., 682 h. En gård här ägdes från 1645 av Lars Sparre, senare av Louis De Geer. Har 7 äg. — **Nältorp**, 1 m., 104 h. Har länge haft flera äg., 1910 K. M. Norberg, stationsinspekt. K. J. Johansson m. fl., tills. 6 ägare. — **Pershyttan**, $\frac{1}{4}$ m., 70 h. Tillh. N. V. Nilsson. — **Perstorp**, $\frac{1}{4}$ m., 106 h. Äg. av P. A. Larsson. — **Prästköpp**, $\frac{1}{3}$ m., 25 h. Komministerboställe med bostad uppförd 1875. D:o $\frac{1}{4}$ m., 15 h. tillh. K. A. Johansson. — **Rommetorp**, 1 m., 245 h. Sedan länge uppdeladt på flera händer har gården nu 9 äg. — **Rökslid**, 1 med Ås 1 m., tills. 283 h., hava 14 äg. — **Simonstorp**, 1 m., 300 h. $\frac{11}{48}$ m. har sedan länge tillh. Sonstorp. Det övriga tillh. skogsförvaltaren J. Karsberg. — **Skänstorp**, 3 m., 300 h. Har före reduktionen måhända tillhört landsh. Karl Gyllenpistol och fru Gunilla Gyllenstjerna, men blivit utbytt

till kronan. 1 m. är kronolänsmansboställe. Det övriga har 12 äg. — **Solberga**, 1 m., 345 h., 12 äg. — **Stigstorp**, 1 m., 324 h. Hör delvis till Sonstorp. Har i övrigt 6 äg. Stigstorp, $\frac{3}{8}$ m. inköptes 1916 från snickaren A. V. Johansson för 4,000 kronor för att användas som högsta vinst i ett lotteri för den frivilliga skytterörelsen. Före utlottningen sattes gården i fullgodt skick samt fick inventarier av en häst och två kor ävensom foder och nödig redskap. Inköpt från vinnaren till Sonstorp 1916. — **Svarttorp**, $\frac{1}{2}$ m., 22 h. Tillh. Sonstorp.

Sonstorp 2, Holmen 1 och Västerbyholm, tills. 3,000 h. Med visshet är bekant, att *Sonstorp* nämnes 1374 (se Katterum), men redan 1334 säges gården tillhört Nils Jönsson, som förde Rosenstrålevapnet och blivit uppgiven som denna släkts stamfader. År 1384 befinnes Joan Holmstensson av Sonstorp hava beseglat ett jordskiftesbrev. Denne Joan finnes icke omnämnd i Anreps ättartavlor, men var måhända densamme som den Johan, vilken omnämnes under Katterum härovan. År 1377 hade han och hans fru Ramborg Jonsdotter bortbytt ett par hyttor och gruvdelar å *Hærlestadhabergh* till Bo Jonsson. Egendomen tillhörde allt framgent samma släkt, och år 1436 tillhörde den riksrådet Holmsten Johansson Rosenstråle, därefter sonen, riksrådet Erik Holmstensson, omkring 1500 Jöns Eriksson, vidare Erik Jönsson († före 1578), 1580 Jöns Eriksson. Denne Jöns Eriksson Rosenstråle var 1572 »befalningas man på linköping» samt 1577 »kiögemesthr» hos hertig Magnus. Stjernman upptager honom likväl ej som befallningsman, och Anrep säger att han »levde utan tjänst». (Jämför De la Gardieska arkivet del. 4 och 5 samt Östgld I s. 316.) Tillhörde 1610 Birger Jönsson, senare Jöns Birgersson. Efter hans död 1655 utan söner ärvdes egendomen av hans mågar Gust. Crusebjörn, som, efter att i sina yngre år varit fänrik vid prinsens av Oranien livgarde i Holland, levde härstädes utan tjänst, samt generalmajoren Karl Gyllenpistol, som med sin maka säges fått hälften i Sonstorp. År 1683 hade Crusebjörn 2 och Gyllenpistol 2 hamrar här. En tredje måg synes fått annat gods i utbyte. Crusebjörnska andelen av egendomen försålles sedermera till lagm. Magn. Palmstjerna († 1716) och hans fru, f. von Preutz († här 1750). Ännu på 1750-talet ägdes 2 hamrar av översten Adolf Gyllenpistol, men på 1760-talet synes det hela tillhört riksrådet Nils Palmstjerna († 1766). Såldes efter 1783 av dennes arvingar till brukspatronen Olof Burenstam samt ägdes efter hans död 1821 av hans mågar, av vilka ryttm. Stellan Mörner († här 1829), g. m. Anna Sofia Burenstam († här 1833), utlöst de andra. Ägdes vidare genom arv och köp av deras son kaptenen Gust. Otto Mörner († 1903) samt bestod då av över 16 m. med en areal av 6,100 har. Sonstorp m. m. äges f. n. av dennes son underlöjtnanten Gust. Osk. Ad. Fredr. Mörner, men delar av ovannämnda tillhörande egendomar hava ytterligare 8 ägare.

Sonstorps mangård, belägen strax nedanför Ämmaåns inflöde i Hällestadsån, består av huvudbyggnad av sten i tre våningar med några och 40 rum och uppförd 1792, samt av flyglar, med trädgård och park om 7 tunn. En utsikt av egendomen finnes i Thersners *Forna och närvarande Sverge*. Å Sonstorps ägor invid Ämmaån, som kommer från Grytgöls bruk, var Sonstorps bruk beläget. Vid vilken tid detta anlades är obekant. Första gången det finnes omnämndt är 1580, vilket år d. 2 mars en överenskommelse träffades emellan k. Johan III och dåvarande ägaren om, att konungen, emot att rusttjänsten eftergavs i nämnde ägares tid och för ett halft skeppund järn i strömafrad, skulle få uppsätta en smedja på Sonstorps ägor vid Ema ström, där han redan förut hade en hytta inrättad, dock med försäkring att ägarens övriga ström skulle vara orubbad och hans ägor på Sonstorp ej lida något men. Bruket förklarades för ett kronobruk till att utsmidja det tackjärn, kronan erhöll i Hällestads bergslag. Genom hertig Karls brev av d. 9 juni 1597 återfick emellertid bruket sin frälssenatur, och man har antagit att Finspång då i stället blivit kronobruk. Fick förövrigt den 9 dec. 1690 bergskollegii stadfästelse å 1580 års privilegier samt

tillstånd att hava 4 hamrar och 8 härdar samt 1 knipphammare, men år 1715 förflyttades enl. resolution av d. 18 mars s. å. en hammare till den s. k. Holmsjön och kallades Holmsjöfors. I stället återuppbyggdes den då förfallna knipphammaren. Holmsjöfors hammare ödelades 1782 och flyttades till Boxholm. I konung Johan III:s brev av 1580 omnämnes även en masugn, men densamma ödelades enl. resol. av d. 27 juni 1719, sedan blåsningen därstädes upphört redan 1706. Annastinefors manufakturverk vid Högsjön fick privilegium 1752 och bestod 1760 av en räckhammare, skärverk och 2 spikhamrar samt fick ytterligare privilegier 1785. Synes därefter blivit nedlagdt men återupptogs i april 1839 enligt de gamla priv. för 1 knipp- och 2 spikhamrar mot nedläggande av det under d. 7 maj 1838 privilegierade Holmfors manufakturverk. År 1810 hade bruket jämte nyssnämnda manufakturverk 4 härdar med 1,265 skepp. stångjärnsmide, 1 knipphammare samt Sonstorps järngruva, kort därefter ödelagd. År 1852 funnos här 4 hamrar, 6 härdar, 1,265 skepp. priv. stångjärn-, 900 skepp. ämnesjärnsmide, utom 450 rekognitions-, tills. 2,479 skepp. stång- och ämnesjärn utom 136 skepp., som användes till manufaktur, jämte Annastinefors manufakturverk med 1 knipp- och 2 spikh. och f. d. rekognitionsskog med tillv. av 125 skepp. manufaktur. År 1862 var tillverkningen 12,258 centn. 43 skålp. stångjärn, varav 992 centn. manufakturades, och år 1874 uppgick stångjärns-tillverkningen till 19,700 c.r. Mot senare delen av brukets tillvaro bestod det av 4 franche-comtéhärdar med en årlig tillverkning enl. uppgift av 1876 av 17,000 centner stångjärn, 2 spikhamrar och 1 knipphammare, där det tillverkades omkr. 400 centner spik och 3 å 400 c.r. bandjärn. Sonstorps stångjärnsbruk nedlades d. 1 nov. 1910 och finnes här numera ingen egentlig industri men hithör en större såg samt 2 kvarnar. Ett här befintligt vattenfall är monteradt och tillför egendomen elektrisk kraft och belysning. Avsikten är att ytterligare utnyttja vattenkraften. Till egendomen hör betydande skogsareal. — År 1722, den 20 aug. härjades bland andra bruk även detta av vattuflod, men återuppbyggdes. — Avst. är till kyrkan och till Sonstorps järnv.-st. 0,25 mil.

Sätra, 3 $\frac{1}{2}$ m., 322 h. Från Sonstorp försålles 1910 Sätra söderg. 1 m. till Joel Karlsson. Det övriga har 3 äg. — **Torp**, 1 m., 534 h. Har länge haft flera äg., f. n. 8. — **Ulvstorp**, 2 $\frac{3}{4}$ m., 219 h. Tillh. Sonstorp m. fl., tills. 3 äg. — **Vagelö**, 1 m., 115 h., tillh. Sonstorp m. fl., tills. 4 äg. — **Västerby**, $\frac{1}{2}$ m., 2 äg. — **Åsebro**, $\frac{1}{2}$ m., 306 h. och **Älgshult**, 1 m., 530 h., hava sedan länge tillh. Sonstorp. — **Ämmetorp**, 2 m. Har förr hört till Kulla och Västerby samt hade tills. en areal av 287 h. Delar hava hört till Borggård och Sonstorp. Tillh. 5 äg. — **Österby**, 3 $\frac{1}{2}$ m., 589 h. Österby gästgivaregård, 1 m. testamentarades 1809 till Regna socken av gästg. Nils Renström, på det villkor, att $\frac{2}{3}$ av gårdens inkomst skulle användas till underhåll av en skola därstädes och $\frac{1}{3}$ till understöd vid den allmänna fattigvården; 2 $\frac{1}{2}$ m. har länge haft flera äg., 1910 ett antal av 5, bl. a. handl. K. Hagman, A. P. Johansson m. fl.

Övriga tillhörigheter: Adolfsberg, Andersberg, Aspnäs, Badhuset, Berget, Björkdalen, Björksäter, Boden, Borggårds bruk (se ovan), Dalen, Djursdal, Djurshyttans såg, Ekenberg, Fredriksdal, Grinden, Grytgöls verk (se ovan), d:o kvarn, d:o såg, Hagaberg, Holmens kvarn, d:o tegelbruk, Hotellet, Innocensen, Jägersberg, Karlberg, Karlsdal, Ljusfallshammars verk (se Djuckerö härovan), Nyalund, Rommetorp, Rostad, Simonshults utj., Smedhemmet, Sonstorps kvarn, d:o såg, Stigeberg n:r 1 o. 2, Sättersborg, Södralund, flera n:r, Vagelö bryggeri, Villan o. s. v.

3. Regna gränsar i nv. och n. till Bo i Närke, i ö. till Skedevi, i s. till Risinge och i sv. till Hällestad. Arealen är 20,038 har, varav 17,935 land. Marken är bergig och stenbunden, genomskuren av sjöar

och kärr. Dock finnas här och där slätter, de förnämsta vid kyrkan och vid Björkö. Rådande jordmånen är sand men även lera finnes, framförallt på sidlåndta ställen. En mängd sjöar hithöra antingen delvis eller helt och hållet. Av dessa nämna vi Regnasjön, Tjutton, Björklången, Björken, Alsjön, Tvaren, Avern, Älg-, Alv-, Krake-, Väster-, Kålm-, Hög- och Vitensjöarna m. fl. Socknens förnämsta landsväg kommer från Vingåker i Södermanland och stryker fram i sydlig och sydvästlig riktning till Hällestad. Vid Bratteberg är gästgivaregård och skjutsstation.

Regna socken nämnes bl. a. 1359, 1385 och 1438. I kyrkligt hänseende bildar socknen ett pastorat. Ny reglering 1917. Kyrkan, i vilken ingår den gamla kyrkans murar, är uppförd efter ritning av arkitekten G. Linder och rymmer omkr. 450 personer. Kostnaden för byggnaden uppgick till 59,000 kr. jämte av församlingen skänkt virke, värderadt till 6,500 kr. Kyrkofönstren, förut breda, äro nu smalare med en starkare rundad avslutning uppåt. Sakristian, som undgick branden 1913, har sin gamla storlek och form. Grunden, förut rappad, låter nu stenarna framträda. Ytterväggarna äro i stockad puts utan utsprång eller ornament. Endast över portalerna äro små kartuschinfattningar omkring minnestavlan över huvudportalen »*Då Gustaf III regerade ombyggdes Regna kyrka 1785*» samt över den mindre portalen åt s. omkring byggnadsåret »1914—1915». Taket och tornspiran äro täckta med skiffer. Tornspiran över själva tornbyggnaden har nära dubbla höjden mot den gamla och avslutas av en kupol och en spets med, enligt gammalt bruk, tuppen längst upp. Den mest märkbara förändringen i det inre är, att det valvtäckta koret nu begränsas av en triumfbåge. Till vänster i denna leder en inbyggd trappa upp till predikstolen, vars fält utåt kyrkan hava inskriften: »Saliga äro de renhjärtade, ty de skola se Gud», »Saliga äro de, som höra Guds ord och gömma det» samt »Saliga äro de saktmodiga, ty de skola ärva jorden». Koret är klädt med manshög panel i mörkare färg och liksom hela kyrkan kalkfärgadt. Innertaket är av trä. Altartavlan, målad 1792 av Per Hörberg, framställer Kristus, lärande i synagogan. Å altaret äro två kandelabrar av mässing, skänkta av dispon. Isr. Westblad med fru å Igelfors. Kronorna äro från gamla kyrkan. Orgeln, om 12 st., är av Zetterqvist & Son, Stockholm. Dopfunten är efter ritning av arkitekt Linder.

Å den större ringklockan läses, förutom namnen å dem, som hade hand om kyrkans upphuggande, följande: Kraftigt vill min tunga Kalla gamla, unga Fram till Herrans hus, Där sin frid Han giver, Liv, som evigt bliver, och i mörker ljus. Den övriga delen av inskriften är mer än i vanliga fall av den beskaffenhet, att tanken väckes, om icke inskrifterna å kyrkornas ringklockor borde före gjutningen underkastas granskning från lämpligt håll.¹ Å lillklockan

¹ Denna del lyder:

Vid samma tid herr Lagergren var pastor se'n fem och tretti år,

läses: Frälsning och salighet bjuder dig Gud, Skynda till honom vid klockornas ljud. Ära vare Gud i höjden, Som ett rum i himlafröjden Dig beredt för Kristi skull. Må din själ vid klockans toner Fröjdas i de högre zoner, När kroppen sänks i gravens mull.

För kyrkans arkiv finnes brandfritt rum. Avst. till Linköping 6,5 mil.

Regna gamla kyrka (fig. 111) var av sten, ombyggdes 1785, hade en längd av 27 och en bredd av 11,8 m. samt reparerades senast 1894 och 1899. I denna kyrka var ursprungligen över altardisken ett fönster, omgivet av en snidad ram med Ulfsparreska och Leijonhufvudska vapnen och två änglabilder med basuner samt överst Kristus å korset. Denna prydnad förädrades till kyrkan år 1717 av generalskan Margareta Leijonhufvud. Predikstolen, från 1709, hade de fyra evangelisternas bilder m. m. Orgelverket om 11 st. från 1825 av Per Zak. Strand.

Ringklockorna hängde ännu 1760 i trästapel men senare i tornet. Å den större lästes: År sjuttonhundra femtiätt Jag gjuten är, då även skett, Vad i metall bör skrivas: Kung Fredriks själ till himlen gick, Och Adolf Fredrik kronan fick. O Gud! låt honom trivas. I Regna socken bodde då En frälseman och präster två, Kornetten Herr Knut Drake, Herr Måns Hulthin, som pastor var, Samt Herr Sven Hallman, som ock bar Vår Guds ords ljusastake. — När du hör hur denna klocka Giver ett behagligt ljud, Låt då henne strax framlocka Hjärtat ditt till Herren Gud: Sucka, bed för kung och ständer; Böj din knä, knäpp dina händer. Tänk att klockan är den munnen, Som din död skall ropa ut. Blir du då beredder funnen, Får du visst ett saligt slut, Och hos Gud får klockor höra, Vilka fägna mer ditt öra. Å den mindre: Jag är en ljudande malm, som kallar på mitt vis, Men du, som vett har fått, giv Gudi lov och pris. Kom när jag kallar dig, tag vara på Guds ord, Så blir du evigt säll, ja, säll på denna jord.

Sakristian, uppförd i halvcirkelform, belägen vid östra sidan. Ett rörelsekar av malm överlämnades härifrån till statens hist. museum år 1910.

Den 6 april 1913 härjades denna kyrka av eldsvåda, så att endast de 1 meter tjocka murarna kvarstodo. Elden uppkom genom en kamin, vars plåtskorsten ledde genom kyrkans spåntak. Av föremålen i kyrkan räddades ljuskronor, ljusstakar, altaret, kyrksilvret och en del av det i kyrkan förvarade arkivet. Kyrkan var brandförsäkrad för 50,000 kr. Vid värdering av skadorna vid kyrkobranden uppskattades desamma å kyrkan till 44,600 kr. och å lösöret till 560 kr. — När kyrkan först anlades är obekant, men ännu under förra delen av 1700-talet var den oansenlig med en längd av 17,2 och en bredd av 3,9 m. I och för utvidgning beviljades år 1752 en »ovillkorlig kollekt» över hela stiftet.

Och kyrkovärdar tvenne, hvars namn här nedan står,
Abrahamsson och Valfrid ifrån Skenstorp,
Klockaren, han hette Algot Rindforth.
Ej fanns i socknen någon, som straffad var för brott,
Ej fränskild man, ej kvinna, i hydda eller slott,
Och därför vill jag tacka Herran.

Kring nedre kanten av klockan:

På brända murar kyrkan restes år 1914. Af Westblad ifrån Igelfors med van och kraftig arm. Det företaget styrdes förutan bråk och larm.

Predikstolen var även av bildhuggeriarbete med de fyra evangelisternas bilder samt i övrigt med förgylldt lövverk. Den inköptes 1709 för 300 dal. kmt. Ringklockorna hängde då i trästapel.

Av fornlämningar omtalas ett numera förstördt offerställe, vilket av Broocman beskrives sålunda: nordväst ifrån kyrkan, vid pass $\frac{1}{8}$ mil, på en hög sandbacke ses ett offerställe från hedendomen, som är omgivet med stenmur av jämnstora stenar, så stora att karlar förmått bära dem dit. Den är hoplagd i en oval rundel från öster till väster till 34 alnars längd och 20 alnars bredd, är 6 kvarter tjock och 3 kv. hög samt har ingång på västra sidan, där en stor sten ligger vid ingången. Föröfrigt omtalas stora stenrösen vid Ödestorp nära Alsjön samt på en ö i närheten. I Basnäs äng har man hittat ett gammalt svärd av järn. K. F. Nordensköld omnämner i sina anteckningar ett kummel av ofantlig vidd och anseelig höjd, beläget invid och på ett berg i klockaregårdens skogsandel. Till Statens hist. museum inlämnades

III. Regna kyrka före branden 1913.

1902 en mindre spjutspets av järn, funnen i Regna (eller måhända i grannsocknen Skedevi). I gränsskillnaden är en sten, på grund av ett märke, liknande en hästsko, kallad hästskostenen. Densamma utgör skälsten för 4 gårdar, 3 socknar och 2 län. — År 1737 d. 15 dec. dog härst. torparen Anders Olofsson i Botten vid Rumpekärr, som enl. Broocman »bevisligen» varit född i Vingåker 1617. Han var alltså vid sin död på sitt 121:sta år och hade sådan hälsa och styrka, att han kort före sin död gått den långa och svåra vägen till och från kyrkan.

Folkmängden var 1754: över 1,160, 1790: 1,358, däri utan tvivel inberäknade de inom Bo socken boende, som i vissa avseenden ägde rätt begagna Regna kyrka, 1830: 1,405, 1870: 1,872, 1910: 1,930 och 1915: 1,885. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 3,000: — samt några donationskassor kr. 4,500: —. Donationshemmanet, 1 m., Österby i Hällestads s:n. Genom testamentarisk disposition av d. 19 dec. 1809 donerade gästg. Nils Renström Hällestads gästgivaregård, 1 m., till denna socken, på det villkor, att $\frac{2}{3}$ av arrendemedlen skulle användas till underhåll av en skola och $\frac{1}{3}$ till understöd vid den allmänna fattigvården. Skolan tog även sin början i ett för detta ändamål invid kyrkan uppfördt skolhus den 1 maj 1825. Genom k. brev av 1874 är denna skola ordnad i överensstämmelse med de rörande folkundervisningen i allmänhet gällande föreskrifter. Föröfrigt omtalas härifrån den Renströmska fonden (från 1809, omkr. 52,000 kr.). ävensom en bibelkassa (till bokkassa skänkte

1848 kyrkoh. Dan. Sandes och hans fru 1,141:21) samt Rosvallska fonden (bildad genom en donation från 1865 av 1,000 kr. till förmån för folkskolan av inspektoren A. M. Rosvall). — Folkskolor finnas vid Ekebo, Björkö, Botten och Rullebacka med var sin lär. och omkr. 170 barn. Inom socknen finnas en mindre folkskola och tre småskolor med var sin lär:a. — Handlande: 2, handtverkare: 5.

Socknen har varit bergslag till 1681. År 1687 räknades ett hemman till Hällestads bergslag. På 1680-talet bearbetades silverstreck å Marks ägor, och erhöles 1685 tillstånd att anlägga ett silverbruk, men det samma kom aldrig till stånd, enär det ej lönade mödan att bearbeta gruvan. År 1715 återupptogs på Backa ägor en järngruva, men nedlades redan 1716. Högfallsgruvan var den äldsta av socknens gruvor. Under 1700-talet fanns även en kalkugn. — Något av de senare åren av 1700-talet anträffades malmfyndigheter av flera slag vid Marketorp, varav zinkblende var den förhärskande, och år 1901 gjordes grundliga undersökningar härom. Erhållen zinkmalm sändes utomlands men synes i övrigt icke ledt till någon vidare följd. Även senare eller 1915 ha undersökningar blivit gjorda vid de s. k. Yttermarksgruvorna, som sägas innehålla silver, zink och koppar, ävensom vid gamla gruvor å Algutstorps och Backa ägor.

Av gårdarna hava Tyrisfall, Anderstorp, Djurslanda, Mörtsjö, Malma och Botten, tills. 5 $\frac{7}{8}$ m., utgjort den s. k. Regna skate, vars åboar enligt k. beslut av 1750 och 1820 ägt rätt att begagna sig av prästerskap och kyrka i Regna. De hörde då till Bo socken i Strängnäs stift och Sköllersta h:d av Närke. Uti en till k. m:t ingiven ansökning år 1872 anhöll emellertid ägarna och innehavarna till nämnda hemman, att desamma måtte, enär innehavarna, för att komma till sin egen kyrka, måste på en lång och besvärlig väg färdas förbi Regna kyrka, i ecklesiastikt och kommunalt hänseende förläggas till Regna, där man länge deltagit i såväl ecklesiastika som kommunala utskylder. Genom res. av d. 22 dec. 1876 blev icke blott beviljadt, att hemmanen från d. 1 maj 1877 i nyss nämnda hänseende skulle hänföras till Regna, utan därjämte att desamma från 1878 års ingång även i judiciellt och administrativt hänseende skulle skiljas från Bo. — Till år 1639 hörde socknen till Bråbo härad.

Gårdar.

Algutstorp, 1 m., 425 h. var 1569 donerad till Anders Månsson. Tillhörde vidare kornetten Leonhard Lake († 1689), som pantsatte gården till översten Olov Svensson Bröfstelt († 1686), som 1683 förklarades för skattebonde arvinge till gården. Innehades enligt en uppgift efter hans död av hans änka för livstid. Enligt en annan uppgift dog en hans hustru 1672, men B. var måhända omgift. Hörde senare tills. med Backa 1 m. under Grytgöls bruk i Hällestad men försålles därifrån och tillhörde på 1890-talet brukspatr. Karl Ekman. Ägdes 1910 av 8 delägare. — **Asketorp**, 1 m., 853 h. Många gårdar i socknen sluta med ordet »torp». Detta utvisar, att de ursprungligen blivit utlagda som sådana och först senare blivit satta i mantal. Har länge tillhört bondesläkter

och har nu 6 ägare. — **Backa**, 1 m., 843 h. Har under äldre tid och ännu i slutet av 1800-talet haft samma ägare som Algutstorp. Tillh. 1910 R. Jons-son, Bollnäs. — **Basnäs**, 1 m., med **Sätraholm**, $\frac{1}{4}$ m., tills. 472 h. År 1370 gjorde riddaren Håkan Algotsson (Griphuvud) ett jordabyte med Uppsalakaniken Magnus Torgilsson, då den sistnämnde bl. a. erhöll *Basnäs*. Har ända till se-nare tid tillhört Regnaholm, men ägdes 1895 av P. E. Gustafsson och 1910 av A. Persson, Kesäter, och H. Lindberg, Vingåker. Såldes 1915 av byggmäst. Sven Justusson till hans fader Justus Svensson, vilken sistn. 1916 sålde går-den till ing. V. Schullström, Högsjö, för 59,000 kr. — **Björke**, 3 m., 975 h. År 1394 gav Ulv Petersson (upprätt pilspets) sin hustru Katarina Symonsdotter i morgongåva bl. a. 4 spansn avgäld i *Birkia* i Regna s:n. År 1416 utfärdade konung Erik frälsebrev för Gudmund Arvidsson för den troskap och de tjäns-ter, han gjort konungen och hans drottning Filippa. De gods detta gällde voro 2 gods i *Skirffuinge* och en gård i *Ösby* i Risinge s:n samt fjärdingen i *Birke* och fjärdingen i *Göltorp* i Regna. Gårdarna hava länge tillhört bondesläkter för-utom $\frac{1}{4}$ m. frälse, som hört till Börgöls bruk i Risinge s:n. I slutet av 1800-talet tillh. Björke flera ägare, varibland Igelfors järnmanufakturaktiebolag och Aktiebol. Finspångs styckebruk, vilka voro ägare även senare, 1910 tillsammans med 10 andra delägare. — **Bratteberg**, 1 m., 224 h. Här har sedan länge varit gästgivaregård. Har 3 äg., varibland 1910 A. W. Andersson. — **Börstorp**, 2 m., 497 h. Hörde 1687 under Regnaholm. Har senare tillhört allmoge samt har i senaste tid haft 7 å 8 äg. — **Fjärdingstorp**, 1 m., 393 h. Hörde 1569 och åtminstone ännu 1700 tillsammans med Algutstorp. Hörde på 1850-talet till Regnaholm. Tillh. 1910 Finspångs styckebruk. — **Gällbo**, $\frac{1}{2}$ m., 173 h. Har sedan länge 2 äg. — **Gåsnäs**, $\frac{1}{4}$ m., 69 h. Har länge haft 2 äg. — **Gäddö**, $\frac{1}{2}$ m., 777 h. Gunno Assursson (2 bjälkar) tillstår 1353, att han till Klemens Tirgilsson sålt och enligt såväl gamla som nya laga former överlämnat all sin fastighet i *Gäddosyos edhæ*, som Sigge Flägger hade ägt. År 1359 skänkte samme Klemens (2 korslagda färlor), som var munk i Eskilstuna, till Juleta kloster bl. a. sin andel i Gäddesjö ede. Har antagligen sedan 1600-talet hört till Finspång. — **Gölstorp**, 1 m., 572 h. *Gyldstorp* jämte en »hompe» därstädes hörde till 1359 års gåva till Juleta kloster (se Gäddö) samt omnämnes 1416 (se Björke). Har varit militieboställe, nu indraget till statsverket. — **Göntorp**, 1 m., 143 h. Hörde ännu på 1850-talet till Finspång men har se-nare länge haft 5 äg. — **Härstorp**, $\frac{1}{4}$ m., 132 h. Tillhörde 1687 majoren Gabriel Gyllenstål. Har senare hört till Börgöls bruk och till Finspång. — **Högsfall**, $\frac{1}{2}$ m. med **Holmsjöhult** $\frac{1}{8}$ m., 701 h. Har antagligen sedan 1600-talet tillhört Finspång. — **Ingesgårde**, $2\frac{1}{4}$ m., 155 h. Åtminstone en del re-ducerades från Ulfspärresläkten; $\frac{1}{4}$ m. har varit militieboställe men såldes 1900. Det övriga har 2 äg., varav bruksförvaltaren Isr. Vestblad 1 m. sedan 1912, förut $\frac{1}{3}$ i egendomen. — **Ingestorp**, 1 m., 413 h. Har länge haft flera äg., 1910 sex. — **Kattdala, Östra**, 1 m., 300 h. Av gården har $\frac{3}{4}$ m. fr. sedan länge hört till Sonstorp, förut till Finspång. Kattdala har räknats till Hälle-stads bergslag; $\frac{1}{4}$ m. har 2 äg. — **Klöv**, $\frac{1}{2}$ m., 95 h. Hörde 1700 under Skinstorp och 1725 under Svartorp. Har senare haft flera äg. men tillh. 1910 And. Andersson. — **Krattorp**, $\frac{1}{2}$ m., 198 h. Har tillh. flera äg., år 1910 fem. — **Kälvetorp**, $\frac{1}{4}$ m., 478 h. Har länge tillhört Finspångsgodset. — **Lenestad**, $\frac{1}{2}$ m. med **Regna** stomh. $\frac{1}{2}$ m. från 1581, tills. 284 h., varav en-dast 29 h. åker. Kyrkoherdeboställe. — **Lindenäs** eller **Rumpekärr**, $\frac{1}{4}$ m., 257 h. Har länge tillh. allmoge. Tillh. 1910 P. M. Eriksson och Joh. Eriks-son. — **Mark**, 2 m., 925 h. Har länge hört till Finspångsgodset. — **Marke-torp**, $\frac{1}{4}$ m., 156 h. har följt Mark. — **Raelstorp**, $\frac{1}{4}$ m., 164 h. Reducerades från släkten De Geer. Blev under 1600-talet militieboställe men indrogs till

statsverket samt försaldes 1910 till J. Karlsson. — **Regna** klockaregård, $\frac{1}{4}$ m., 69 h. Har förr hört under Finspång. Tillhör nu Regna kyrka.

Regnaholm, 1 m., 400 h. Denna egendom har förr hetat Bottorp eller Båttorp och var då belägen på fasta landet men bebyggdes som säteri på sin nuvarande plats. Den utbyttes från kronan av riddaren och riksrådet Klas Åkesson Tott samt antages därefter genom arv kommit till hans måg, landshövd. Joh. Ulfsparre. Tillhörde 1683 som säteri av ett allodialfrälsehemman med Basnäs till ladugård samt 1687, då Båttorp säges fordom varit arv och eget i kungahuset, men besittas som gammalt frälse, av generalm. Gust. Johansson Ulfsparre († härst. 1710). Ägdes senare av löjtn. Joh. Abr. Ulfsparre († 1741), vars änka Fredr. Krist. Strömfelt 1745 sålde godset till Katarina von Berchner († 1768), som först var gift med rev.-sekret. Joh. Gyllenkrook († 1710) och därefter med landsh. Jonas Cedercræutz († 1727). År 1759 skänkte hon egendomen till sin sonson, löjtn. Ax. Wilh. Gyllenkrook († 1788). Tillhörde från 1803 hans son, majoren Joh. Göran Gyllenkrook († härst. 1859), vars döttrar, fröknarna Sofie, Augusta och Louise Gyllenkrook 1873 sålde säteriet med underlydande till P. E. Gustafsson och A. P. Månsson, Bratteberg, vilken sistnämnde 1895 var ensam ägare. Tillh. 1910 änkefru A. Larsson.

Bullebacka, $\frac{1}{4}$ m., 350 h. Hörde 1687 under Regnaholm samt ägdes 1725 av fru Brita Ulfsparre. Tillhörde senare Börgöls bruk samt senare A.-B. Finspångs styckebruk. — **Råd**, 1 m., 510 h. Har sedan länge 4 äg.

Skinstorp, 1 m., 100 h. Boghel de Hoo (klöverblad) testamenterade år 1378 av erkänsla för beviljad broderskap och såsom självaavgift för sig och sin hustru Ingeborg till Juleta kloster, där han väljer sin lägerstad, bl. a. hälften i *Skenetorp*, som räntade 6 öre. Tillhörde 1687 fru Märta Rosenhane, som haft säterifrihet å gården till år 1683. Ägdes 1700 av Gust. Hökeflycht, 1725 av fru Brita Uggla, f. Ulfsparre. Tillhörde vidare Regnaholm på 1850-talet, P. G. Eriksson 1884 och 1895 samt senare G. V. Eriksson.

Svarttorp, 1 med **Backetorp** $\frac{1}{4}$, **Gulltorp** $\frac{1}{2}$, **Gudmundstorp** $\frac{1}{8}$, **Malma** 2, **Botten** $\frac{1}{2}$, **Mörtsjö** $\frac{1}{2}$, **Påttorp** $\frac{1}{4}$, **Sörtorp** $\frac{1}{4}$, **Tryesfall** 1, **Ånstorp** $\frac{7}{8}$ m., tills. 986 h., samt **Djursland** 1 m., 259 h. Svarttorp har tillhört släkten Rosenstråle och tillhörde under 1600-talet Jöns Rosenstråle († 1655) samt kallas 1683 säteri av ett allodialfrälse, tillhörigt hans dotter Emerentia, gift med överstelöjtn. David Kristoffer Montgomery, som 1687 hade egendomen med de flesta i senare tider tillhörande hemman. Ägdes 1725 av deras måg, löjtn. Karl Magn. Drake († här 1741), på 1750-talet av dennes son, kornetten Knut Drake († 1765). Köptes 1776 av Ax. Wilh. Gyllenkrook († 1788), ärvdes 1795 av hans måg, ryttm. Joh. Jakob Tersmeden men såldes sedermera till brukspatr. Wassrin samt slutligen till generaladjutanten Karl Jöran Bonde († 1840). Svarttorps säteri med tillhörande äges till Bysta fideikommiss i Närke, vilket stiftades år 1778 av ryttmäst. Dav. Henr. Hildebrand († 1791), på sin tid en av Sveriges rikaste män. Hans son k. sekreteraren Dav. Gotth. Henr. H. hade före sin död 1808 bestämt, att detta fideikommiss skulle tillfalla hans systerdotter Sofia Ulrika Bonde († 1867), gift med generaladjutanten Joh. Aug. Ancarsvärd samt innehades sedermera av deras dotter Eva Sofia Charl. († 1887), g. m. statsrådet Joh. Aug. Gripenstedt, vidare av deras äldste son underlöjtn. August G. samt efter hans död 1889 av hans yngre broder ryttmäst. Johan Teod. Gripenstedt. Det är föröfrigt från Hildebrandska släkten som den Bondeska förmögenheten Eriksberg m. m. leder sitt ursprung.

Vittorp, $\frac{1}{4}$ m., 194 h. Har länge tillhört bondesläkter samt har haft 2 äg., 1910 P. G. Samuelsson och E. J. Olsson. — **Ödestorp**, 2 m., 150 h. *Ödhestorp* omtalas 1385 vid jordbyte emellan Bo Jonsson och Eskilstuna kloster. Hörde 1895 till Basnäs. Är nu ägostyckadt och tillhör Föreningen Egna hem.

Övriga tillhörigheter: Backa elektriska kraftstation, Björkö kvarn, Börstors ängsäg, Gällbo ängsäg, Igelfors liefabrik, d:o såg, Ingesgårde mejeri, Karlsro, Malma såg, Malmhult, Mauritzberg, Motalaängen, Regnaholms kvarn, Skärtäppan, Sofiekvarn, Vasaborg, Ödestorps såg m. fl.

4. Risinge gränsar

i no. till Skedevi, i ö. till Simonstorp och Ö. Eneby, i s. till sjön Glan och Vånga socken, i v. till Hällestad och i nv. till Regna. Socknen är den största inom länet samt har en areal av 37,297 har, varav 31,787 land. Hela socknen är ett bergland, ehuru några höga eller sammanhängande bergsträckningar icke finnas. Socknen bevattnas av flera vattendrag, vilka merendels flyta i trånga dalar. Av de mer än 100 större och mindre sjöar, som sägas finnas, äro de största: Dovern, Bönern, Bleken, Bleklången, Mäseln, Risten, Skiren, Örlången, Tjuten, Getsjön, Gron, Nävsjön, Kexen, Valden och Älgsjön. Även en del av Glan hör hit. Rådande jordmänen är huvudsakligen lera och sand. Genom socknen går järnvägen Norrköping—Finspång—Örebro med stationerna Finspång och Doverstorp. En större landsväg från Norrköping kommer in i socknen genom Eneby och går till Vistinge, där en väg utgår åt nordost och norr till Skedevi, fortsätter sedan åt väster nära förbi socknens nya kyrka, i vars grannskap utgå två vägar åt söder, som sedan förena sig i en till Vånga, samt går slutligen till Hällestad. Dessutom finnas flera mindre vägar. Vid Finspång och Mellby äro skjutsstationer.

Risinge omnämnes år 1369 såsom egen socken hörande till Bråbo härad. Socknen har till sin storlek varit olika vid olika tider. Emellan åren 1550 och 1663 skall en fjärdedel ha tillhört Vånga. I kyrkligt hänseende bildar socknen ett pastorat. Vid Finspång finnas särskild brukspredikant och eget kapell. Ny reglering 1920, då enl. för-

112. Risinge kyrka.

Risinge omnämnes år 1369 såsom egen socken hörande till Bråbo härad. Socknen har till sin storlek varit olika vid olika tider. Emellan åren 1550 och 1663 skall en fjärdedel ha tillhört Vånga. I kyrkligt hänseende bildar socknen ett pastorat. Vid Finspång finnas särskild brukspredikant och eget kapell. Ny reglering 1920, då enl. för-

slag ytterligare en komminister skall tillsättas. Kyrkan, som är av tegel och granit, är belägen 0,3 mil norr om den gamla kyrkan (fig. 112). Är korskyrka och uppförd 1845—1849 med trappgavlar i romansk stil. Har rundbågiga valv, stödda av 28 pelare. Byggmästare var den såsom kyrkbyggare bekante direktören A. B. Nyström samt hans söner. Kyrkan, är en av de största och vackraste landskyrkorna inom Östergötland. Är försedd med centraluppvärmning. Har 1,500 sittplatser med 3 läktare. Undergick reparation 1902 efter ritning av prof. E. Laller-

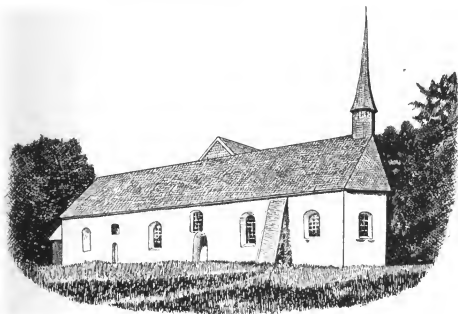

113. Från det inre av Risinge kyrka.

stedt. En förbättring till det yttre beslutades 1914. Altartavlan är målad av Hörberg och föreställer Kristi bergspredikan. Densamma är hitskänkt av konstnären själv, men uppsattes aldrig i gamla kyrkan utan förvarades därstädes i sakristian, i avvaktan att bliva upphängd i nya kyrkan, vars uppförande blev beslutad redan 1811. Orgelverket om 19 stämmor är av Akerman. I taket hänga sex ljuskronor av järn, tillverkade vid Finspång (fig. 113). I kyrkan förvaras två krucifix, det ena gammalt, försilvradt, det andra nyare, av järn och gjutet vid Finspång. Ny mässhake finnes från 1913 i stället för den, som tillsammans med åtskilligt kyrksilver förkom genom stöld därförut.

Det prydliga tornet är försedt med åskledare. I detsamma är tornur även som kyrkans ringklockor. Å storklockan finnas en mängd bilder, Kristi uppståndelse, flera par hjortar, konung Karl XI:s namnchiffer — C. XI R. S. — omkring riksvapnet samt en inskrift, som utvisar, att den blivit gjuten år 1682 av Andreas Hook samt omgjuten och förbättrad med »salig Monsr Jost. Holtings testamente CXX Riksdaler». Före denna omgjutning hade klockan följande inskrift: Ulf mek stöpte Gudi til lof ok Jomfru Maria, i wördigare Faders Bisp Johans tid, årom efter Gus byerd M. D. VI ok XX. Å den mindre klockan läses: Venite plangentes, audite eredentes, Orate fidentes, abite laudentes. Kris-

ten själ, Hör till väl Kom här fram, Gud är gram, Gör sann bot. Faslig sot Genom pest Och därnäst Hungersnöd Har bragt död Samt krig svårt. Det oss hårdt Tvingar än. Men se sen Konung Karl Som en karl Fritt sig från Turkars hand Blir visst land Till sjöstrand Värjadt väl, Att kropp, själ I Guds hus Av trons ljus Lyckligt må Sällhet nå.

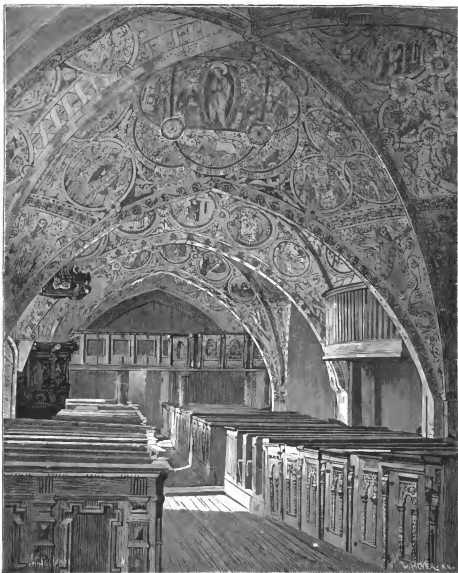
114. Risinge gamla kyrka.

Tornuret hade länge varit obrukbart, då det uppdrogs åt järnarbetaren K. J. Magnusson att iståndsätta detsamma. Men, då detta syntes vara ett lönlöst arbete, gjorde M. ett helt nytt verk, vilket uppsattes 1911. Visarna äro 1 m. långa och äro av aluminium. Verket är huvudsakligen av metall. Vid uppsättandet beräknades det efter uppdragning gå en månad. Lodlinan är en 3 mm:s ställina med omkr. 25 m. längd. Lodet utgöres av en kanonkula, vilket hänvisar till en numera upphörd industri i Risinge.

Avst. från kyrkan till Finspång 0,4 mil.

Nära invid kyrkan uppfördes 1907 ett gravkapell i samma stil som kyrkan. Nya kyrkogården är enligt beslut från 1915 utvidgad, och har en del jord härtill blivit skänkt av konsul O. Brynolf, Stjärnvik. Platsen för kyrkan, den ursprungligen omgivande kyrkogården samt plats för skolhus skänktes på sin tid av dåvarande ägaren till Stjärnvik.

Vården om den gamla kyrkan (fig. 114) är nu övertagen av staten, sedan hon dit överlämnades år 1908. Riksdagen har även beviljat anslag till iståndsättande, så att den må kunna räddas undan den förstörelse, för vilken hon varit utsatt. Redan därför hade templet blivit försedt med nytt tak, fönster och dörrar. Men, vad som återstod, var takets

115. Valvmålning i Räsinge gamla kyrka.

täckning med spån m. m. Allt i kyrkan talade föröfvrigt länge förgängel-
sens språk. Stengolvet var delvis infallet. Gravstenarna hade överflyttats
till nya kyrkan. Glaset i fönstren var borta, men blyinfattningen fanns
kvar. Rester av inventarier lågo här och var. De gamla vackert sni-
dade bänkgavlarna hade föga skydd. Andra föremål voro flyttade at
skilda håll. Den vackra predikstolen hade flyttats till Finspångs slotts-
kapell, där den delvis blivit förnyad. De fem bilderna på densamma,

framställande Frälsaren och de fyra evangelisterna, äro bland de sista arbeten bildhuggaren Dyfverman utförde. Denna predikstol var förr försedd med släkten Ödlas vapen och skänktes till Risinge kyrka 1652 av majoren Knut Ödla. Det gamla altarskåpet, som förr stod på altarbordet, har förflyttats till nya kyrkan. Det altarskåp, som arbetades här år 1500 och invigdes 1503, hade denna inskrift: *Post annos mille cum quingentis Adonai Edita consiliis sunt flaminis hæc Nicolai. Tutores ecclesie Andz. in Medelby & Petrus in Ingelstadt, d. v. s. I Herrans år 1500 förfärdigades detta efter rådslagning med prästen Nikolaus. Kyrkovärdar voro Anders i Melby och Petrus i Ingelstad.* I skilda avdelningar framställdes händelser dels ur bibeln, dels ur katolska legenden, t. ex. Jungfru Marias himmelsfärd o. s. v. Under altarskåpet: målningar av Frälsarens ansikte och å sidorna därom S. Augustinus, S. Gregorius, S. Hieronymus och S. Ambrosius. På ytterdörrarna i målning: Kristi gång till Golgata, korsfästelsen m. m.

Det, som gör den gamla kyrkan särdeles värderik, är de märkliga valvmålningar, som finnas, vilka aldrig varit övermålade (fig. 115). Målningarna, som även gått ned på väggarna, hava emellertid i senare tid blivit överstrukna med limfärg. Ehuru dessa målningar som konstverk lämna åtskilligt övrigt att önska, äro de likväl, såsom varande från en tid, då den verkliga konsten icke ännu hunnit hit, av största värde. De höra till de tidigare försöken i vårt land att efter mönster från andra länder här skapa konstalter, och det kan icke hava annat än intresse att se, huru dessa försök avlöpte. Men även på annat sätt äro de av kulturhistoriskt värde. De visa oss nämligen många drag av det liv man vid denna tid levde och de seder och bruk man hade inom vårt landskap. De fullständiga därigenom, vad urkunder lära oss i detta hänseende. Man ser klädnadsdräkten vid den tid, då målningarna tillkommo, ja, man kan draga slutsatser av uppfattningen i vissa avseenden vid den för vårt land banbrytande tid, då den nationella känslan hos vårt folk började att vakna till liv. Efter H. Hildebrand lämnas därför följande fullständiga redogörelse för dessa målningar, vilken icke förut varit i bokform offentliggjord:

»Kyrkans valv äro enkla korsvalv, d. v. s. varje valv består av fyra kappor, som mötas i valvhjässan och med smala snibbar ned åt valvstöden. I dessa snibbar stå långsträckta gestalter, profeter och andra, med språkband i händerna. Kappornas huvudytor upptagas i regel av runda inramade medaljonger, var och en med sin framställning. Som koret var platsen för det huvudsakliga av gudstjänsten, fick korvalvet i regeln den rikaste utstyrseln. Vi börja vår översikt med detta.

I den östra valvkappan ses en större huvudbild inom flikig omramning: den yttersta domen. Kristus sitter på regnbågen, iklädd en vid mantel, som är dragen i sär över bröstet, märkena av såren synas, huvudet omslutes av en korstecknad gloria, händerna äro upplyfta, från munnen utgå tvänne svärd, med spetsarna riktade mot munnen. På den ena sidan finnes ett språkband — alla hava latinsk text — med inskriften: *kommen I välsignade o. s. v.*, å den andra med orden: *gån I förbannade o. s. v.* Denna bild upptager det fyrsidiga midt-

partiet och den övre fliken, kring vilken läses: »jag är A och O den förste och den siste». På världsdomarens högra sida ses i därvarande flik jungfru Maria knäböjande och lyftande båda händerna mot Sonen, små knäböjande själar sluta sig till henne, under skydd av hennes mantel. Omkring bilden läses: »Var oss huld och god i dödens stund, bed för oss, Maria». Midt emot ses djävulen medels en kedja draga en samling själar in i vilddjurets gap. Omskriften säger: »Se vi lida det våra gärningar äro värda» o. s. v. I den nedersta fliken ses ärkeängeln Mikael vägande en själ — en ofta förekommande framställning. En ond ande i djurskepnad söker draga ned den ena vågskålen. I omskriften kallas Mikael paradiset föreståndare.

I vinklarna av den fyrflikiga huvudbilden ses de fyra evangelisternas symboler, ängeln för Matteus, lejonet för Markus, oxen för Lukas, örnen för Johannes. Endast fyra medaljonger hava funnit plats inom denna fjärdedel av valvet. De visa, huru Johannes döparen, den hel. Laurentius samt apostlarna Petrus och Paulus ledö martyrdöden. I den första av dessa bilder bäres döparens huvud på ett fat. Han har icke, sedan huvudet blivit avhugget, fallit till marken, utan ligger ännu på knä med upprätt överkropp. Petrus är korsfäst med huvudet ned mot marken. Laurentius ligger naken på halstret över den flammande elden, vilken en man ökar medels en blåsbälga. I de två nedgående snibbarna stå konung David och aposteln Petrus med nyckeln. Den senares språkband innehåller den första artikeln av den apostoliska trosbekännelsen.

Det är tydligt anvisadt, att vi för att fortsätta granskningen skola vända oss till valvets södra fjärdedel, vars medaljonger framställa tio apostlars martyrier. På Mattias klyves huvudet med ett svärd, Filippus är naglad vid ett kors och misshandlas dessutom med klubba och stenar, en man iklädd biskopsmössa klyver med ett sabelliknande vapen huvudet på Judas Taddeus, Johannes står i ett kar med sjudande olja, två män ösa med slevar olja över honom, huden drages av Bartolomeus, Jakob d. ä:s huvud klyves med en yxa, Tomas träder ut ur ett hus, en man med biskopsmössa sticker ett svärd i hans bröst, Andreas är hängd på ett x-formigt kors, Simon genomborras med ett spjut, på Jakob d. y. stinges det ena ögat ut. I snibbarna stå profeten Esaias och aposteln Andreas. Den senares språkband innehåller början av andra trosartikeln.

I den västra fjärdedelen av korvalvet spelar jungfru Marias dyrkan huvudrollen. I midten se vi henne stående med knäppta händer, omgiven av en spetsoval snodd ram, som hålles av fyra svävande änglar. I andra hörnet ses Guds bröstbild med orden »kom, min utkorade». Över honom ses pelikanen i sitt rede, födande ungarna med sitt blod; inskriften säger: »Jag är pelikan; så gagnar jag alla med mitt blod». Pelikanen är en symbol för Kristus, men betecknar även jungfru Marias havandeskap. Under huvudbilden ses ett lejon med två ungar; omskriften säger: »jag är lejonet, den som söker mig med from röst — se Maria». I en sidobild står profeten Ezekiel, pekande på en stängd dörr, kring bilden läses, att den stängda dörren betecknar Maria. På andra sidan står Aron med omskrift om staven, som mot all sed, frambragte blommor, vilket syftar på legenden, att när många friare hade anmält sig till jungfru Maria, bestämde översteprästen, att till en var av dem skulle lämnas en torr stav, och den vars stav slog ut i blad och blommor skulle vinna hennes hand. Den lycklige blev den äldre änkemannen, timmermannen Josef.

Allt detta är omslutet av en fyrflikig ram, i dennas vinklar ses ytterligare symboliska framställningar: Gideon, vilken med sin bön framkallar väta å vådurskinnet, som låg på den fullkomligt torra marken, Moses och det brinnande trädet, fågeln Fenix på det brinnande bälet samt enhörningen, en symbol för kyskheten, som knäböjer inför jungfru Maria — detta djur, som lät taga sig endast av jungfruliga händer, blir här mildt. En medaljong visar två män, vil-

kas långa och breda språkband ytterligare förhålliga jungfrun: »liksom solstrålen går genom glaset, utan att därav taga skada, så led jungfrun ingen skada genom barnsbörden» o. s. v. Om jungfru Maria påminner även en annan medaljong, i vilken hennes moder Anna är avbildad på vanligt sätt med Maria och Jesusbarnet i skötet. Fyra medaljonger framställa scener ur den hel. Katarinas i Alexandria levnad: de 50 filosofer hon omvänt döt i lågorna, hon föres inför en konung, hon gisslas, hon halshugges. När hon under medeltiden avbildades, håller hon regelbundet i ena handen svärdet, med vilket hon avlivades, men nästan lika regelbundet har hon vid sin sida en bit av ett taggigt hjul — man hade försökt att köra över henne till döds med en vagn, vars hjul voro försedda med väldiga utåtgående taggar, men hjulen gingo sönder — denna scen ur hennes lidandes historia förekommer icke här. I snibbarne ses aposteln Jakob d. ä., vars språkband innehåller en fortsättning av den andra artikeln, och profeten Zakarias. Denne finnes ofta avbildad i sammanhang med framställningar ur jungfru Marias liv.

Den fjärde valvkappan prydes med tio medaljonger, av vilka en, mindre än de övriga, är fylld med ornament. De övriga innehålla framställningar ur legender. Ärkeängeln Mikael stöter ett spjut i svalget på en drake — en man med ett kors i handen och röd drake, vars vidöppna mun sprutar etter — den hel. Margareta föres in i ett hus — den helige konung Erik halshugges — konung Olof, sittande, får ett yxhugg i ena benet — den hel. Sebastian, bunden vid en påle, dödas med pilar; de två bödlarna stå honom så nära, att spetsarna på pilarna, medan de ännu ligga på bågen, vidröra hans kropp — Stefan, den förnämste i martyrernas skara, stenas — Maria Magdalena med en smörjdosa i handen står vid sidan av ett kvinnligt helgon, som i ena handen håller en bok, i den andra en kyrkomodell — biskop Erasmus ligger naken på marken, dock med biskopsmössan på huvudet, två män sköta ett vindspel, medels vilket tarmarna kapslas ut ur martyrens kropp.

Snibbarne nertill upptagas av aposteln och evangelisten Johannes, utan namn, men igenkännbar genom en kalk, ur vilken en örn flyger upp — på hans språkband läses ur den andra artikeln »pint under Pontius Pilatus, korsfäst, död och begravnen» — samt profeten Jeremias.

Valvet är så godt som fullständigt täckt av färger. Medaljongerna hava breda, vita ramar, där två ramar stöta samman hållas de ihop av en på båda lagd fembladig vit blomma, tomrummen mellan ramarna upptagas av mångdelade blad, bladknippen, blommor, band, rankor med blommor o. s. v.

Vi hava härmed skärskådat korets målningar. Under gudstjänsten voro de för åskådande tillgängliga så godt som uteslutande för prästerna, som uppehöll sig i koret och där sjöngo mässan eller förrättade andra gudstjänsthandlingar. Menigheten hade under gudstjänsten icke tillträde till koret.

Däremot var hela långhuset upplåtet åt menigheten. Vi må komma ihåg, att långhuset under medeltiden hade ett helt annat utseende än nu: de skrymmande fasta bänkarna funnos icke. Ovisst är, om i regeln lösa bänkar förekommo eller om bönulpeter förekommo. Man deltog i gudstjänsten stående eller liggande på knäna. Man kunde under gudstjänsten taga plats, var man ville i långhuset. De, som uppehöll sig längst fram åt koret till, kunde av korvalvets bildskrud se åtminstone den stora huvudfiguren i detta valvs östra kapp: den till doms sittande Kristus med de två från munnen utgående svärden.

Vad menigheten hade att se i långhusets östligaste valv var följande: I den ena nedgående snibben av var valvkappa står även här en apostel med ett språkband och återgivandet av trons artiklar fortsättes här. Början göres med den södra valvkappan, med »nedstigen till helvetet» o. s. v. å bandet, som hålles av aposteln Filippus. Som attribut har han här ett kors med två tvärträn, det

undre längre än det övre — det s. k. patriarkalkorset. De övriga apostlabiliderna i detta valv äro förstörda. Vid den, som förekommit i den östra valvkappan, ses bilden av en kniv och har således här aposteln Bartolomeus varit avbildad, vars hud med en kniv fladdes från kroppen. Som hans språkband pläga innehålla orden »uppstigen till himlen» o. s. v., synes ordningen mellan valvkapporna hava varit: söder—öster—norr—väster. För de övriga bilderna har emellertid denna ordningsföljd icke varit gällande.

Inom den östra valvkappan se vi scener ur Jesu lidandes historia. I medaljongerna, som bilda en rad längs valvkappans underkant, se vi Jesus bärande sitt kors — Jesus sitter med armarna korslagda över bröstet, spår av den nyss undergångna gisslingen äro synliga över hela kroppen, två män äro sysselsatta med att i korsets armar borra hål för spikarna — korset ligger på marken, Jesus utsträckt på korset naglas fast vid detta — Jesus hänger på det uppresta korset, vid vars sidor stå Maria och aposteln Johannes — nedtagandet från korset: Josef av Arimatea håller Jesu kropp omsluten, Maria kysser den redan frigjorda högra handen, en man lösgör spiken, med vilken den vänstra handen är fäst vid korsarmen.

De två närmaste övre medaljongerna hava ett tydligt inbördes sammanhang. I båda ses himlen återgiven medelst buktande linjer, i båda ses ett kors hänga ned från himlen. I den ena hälsas korset av en man, vars huvudbonad är sammansatt av en biskopsmössa och en krona, bakom honom ses en likaledes hälsande kvinna med krona på huvudet. I de andra ses samme krönte man med tre krigare bakom honom, medan emot dem ses en skara krigare, med vilka strid pågår, det är tydligt att denna fiendeskara är dömd till undergång: tre av dem ligga redan på marken, ännu en är nära fallet, endast de tre, som äro långt bort, stå ännu. Härmed kan icke åsyftas annat än kejsar Konstantins krig mot Maxentius, då den förre fick å himlen se ett strålände kors med inskrift: »i detta tecken skall du segra» — han litade på tecknet och vann seger. Den allra översta medaljongen upptages av en stor lilja.

Korsets historia förekommer även i den västra valvkappan, som har sju medaljonger. Konstantins moder Helena besökte det heliga landet och var angelägen att finna Kristi kors, vilket av judarna hade blivit nedgrävt i jorden, för att man icke skulle ägna det någon uppmärksamhet eller vördnad. En man visste var det var gömdt, men han ville icke röja hemligheten. Då återstod ej annat än att företaga grävningar och dessa — vi se det i den fjärde medaljongen i den nedre raden — ledde omsider till upptäckten av tre kors, Kristi och de två rövarnas. Vilket av de tre skulle väl vara det rätta? Man vidrörde en sjuk med de tre korsen och när man kom med det rätta, blev den sjuke genast frisk — även detta finnes här avbildadt.

Den norra valvkappan är helgad åt jungfru Maria och hennes moder Anna. Den, som gav konstnären anvisning vad han skulle måla, synes hava misstagit sig eller ock har målaren blandat uppgifterna eller skizzererna om varandra — medaljongerna äro åtminstone icke ordnade i korrekt följd. Här beskriver jag dem i den ordning, vilken de hade bort intaga. Anna och Joakim vigas (»Anna gives åt en man» heter det), Anna bär en krona och vigseln förrättas av en biskop. År gingo efter år, och deras äktenskap förblev barnlöst, vilket enligt judisk åsikt var en skam. Båda voro utsatta för hån, och de sörjde djupt. Joakim lämnar staden för att leva ute hos sin hjord, Anna satt i hemmet. Då fingo båda samtidigt änglauppenbarelser: till Anna säger en ängel, att hennes bön är hörd, till Joakim »gå ned från berget». Häpna och glada gingo de att möta varandra och sammanträffade i den s. k. gyllene porten, där de omfamna varandra. Anna föder sedan Maria, »Anna föder jungfrun». Maria uppfostrades i templet: hon bär krona på huvudet och stiger upp, följd av två kvinnor, för en hög trappa, i tempelporten mottages hon av en munk. Många

friare till Maria anmälde sig, och valet var icke lätt att göra. Då lämnades åt var av dem en stav och den, vars stav slog ut i blad och blommor, skulle bliva den lycklige. Undret hände för den gamle timmermannen Josef. Den översta medaljongen visar flykten till Egypten. Maria med barnet i knäet rider på en asna, Josef leder denna och på staven, som han lagt över axeln, hänger en dubbelvikt säck, i vilken de fattiga resandenas få tillhörigheter förvarades.

I den fjärde valvkappan firas den över hela Norden med ivrig dyrkan hylade norske konungen Olof, vars död under kampen för att återupprätta den egna världsliga makten av kyrka och folk upphöjdes till en martyrdöd. Hans död finnes ej avbildad i detta valv, men väl några av de under, han efter döden verkade. Av de många, som den troende allmänheten omtalade, må några, som här äro framställda i bild, omtalas.

En bonde i det norska landskapet Möre blev med orätt anklagad för stöld, och då stöld var ett nesligt brott och krävde ett nesligt straff, skulle han hängas. Han blev ock hängd, men Sankt Olof, bepekt av hans anhörigas böner, sköt in i galgen en bräda, mot vilken den armes fötter fingo stöd. När prästen kom och man icke behövde frukta ovänliga åskådare, steg den hängde ned ur galgen, »genom Olofs förtjänst» frigöres den hängde. I bilden har brädet blivit ersatt med ett postament. — »En viss kunnighetens präst» heter det om en bild, som visar en man, som sitter med fötterna fängslade i en stock, en man sticker ut hans öga, en annan sliter ut hans tunga. En engelsk präst vid namn Rikard blev genom förtryck från högre ort behandlad på sådant grymt sätt, men frälsades genom Olofs mellankomst. En annan präst är avbildad, som blev botad »genom Olofs förtjänster». En dansk, som hade en tjänstekvinna från Trondhjem, befälde henne att baka bröd på den hel. Olofs dag. Hon ansåg detta vara synd, men vågade ej vägra. Brödet förvandlades till sten, och husbonden blev blind. »Tjänarinnan som bakar», ancilla pistrix, är ock avbildad. Vidare framställa två medaljonger »Mikaels tempel på berget» — flerstädes funnos på klipptoppar kyrkor helgade ärkeängeln Mikael, den mest beryktade är den underbart härliga Mont Saint Michel i vinkeln mellan Bretagne och Normandie. Även ses här en ängel, som stöter en lans ned i gapet på en drake — tydligen även här ärkeängeln Mikael. Han liksom Olov betraktades såsom de kristnas förkämpar mot mörkrets makter.

Vi vända oss nu till det tredje valvet, räknadt från öster. Som vart valv har fyra kappor och i var kapp förekommer en apostel, fordras tre valv för att samtliga apostlar skola bliva avbildade, med Mattias i stället för Judas Iskariot. Också ses i detta valv bilder av Matteus, Simon, Judas Taddeus och Mattias. Som var apostel bär ett språkband, innehållande en del av trosbekännelsen, måste denna styckas i tolv delar. De fyra sista, den större delen av den tredje artikeln, förekomma ock i detta valv. Följa vi sammanhanget mellan dessa stycken, skulle vi börja vår granskning med den södra valvkappan och sedan gå vidare till den vänstra, norra och östra. Men bildmedaljongerna äro ordnade på annat sätt, och det är bättre att vi hålla oss till dem.

Det var allmän sed under medeltiden att i kyrkmålningar låta de tolv apostlarna tillsammans förkunna trons artiklar. Det var icke åt den enskilda konstnären eller åt den präst, som åt honom gav anvisningar, överlåtet att bestämma, huru trosbekännelsen skulle fördelas på apostlarna, utan följde man i detta hänseende bestående, tidigare uppgjorda regler. Dock har man i Risinge i detta avseende liksom i andra förr i någon mån frigjort sig från det allmänna bruket.

I den ena av den norra valvkappans två medaljonger ses nederst ett väldigt vidundersgap, ur vilket uppsticka några djurhuvud, vare sig dessa tillhöra djur eller onda andar. Däröver ses inom en mindre cirkelformig ram en bröstbild av Gud med till välsignelse lyfta händer. Vi hade väl, då det är skapelsehistorien som här återgives i bilder, närmast anledning att vänta oss här få se

Gud Fader, men som glorian är korstecknad, är det Kristus, som välsignar. Vilddjursgapet skall måhända föreställa kaos, ur vilket genom Guds bud och välsignelse ordning skall framträda. I medaljongen vid sidan står Gud — fortfarande med korsgloria — i ett landskap, framför ett stort träd eller något, som skall föreställa ett träd, ty stammen bär endast tre blad, vilka äro ganska stora. Ovanför synas några vågiga linjer, vilka tydligen skola framställa himmelens fäste. Guds upplyfta händer skola väl beteckna, att han fann den tredje dagens skapelseverk vara godt. Nästa medaljong har ungefär samma framställning, men här tillkomma inom himmelsfästet två runda människoansikten, det ena ljus och det andra mörkt — det är den ljusa dagens sol och den mörka nattens måne, som kommo till under den fjärde skapelsedagen. Den femte dagen skapades fiskarna: Gud står vid stranden av ett vatten, han håller en fisk i den ena handen, tre andra fiskar simma i vattnet. Fåglarna, som skapades samma dag, äro glömda. Så skapades vilddjuren på jorden, fänaden och allehanda krälande djur på jorden. Framför Gud står en hjort med präktiga horn, bakom hjorten synas huvuden av en ox, en åsna och en häst. Slutligen se vi den nyss skapade, men redan skäggige Adam knäböja inför vår Herre.

Allt detta förekommer i den norra valvkappan. Försättningen finna vi i den östra.

Allra först se vi kvinnans skapelse. Gud står vid sidan av det förut omtalade trädet, Adam ligger utsträckt på marken, sovande. Icke ur sidan, där revbenen sitta, utan bakom Adams kropp, bakom den vänstra armen, vilken sluter sig till sidan, se vi den övre delen av Eva, som tillbedjande lyfter sina händer. Nu var skapelseverket fullbordadt: Gud vilade på sjunde dagen av alla sina verk och välsignade den sjunde dagen och helgade honom, därför att han på honom vilade av alla sina verk. Vi se i nästa medaljong Gud sitta å sin tron med lyfta armar.

Gud planterade Edens lustgård och därinne skulle människorna föra ett paradiskt liv. Men full handlingsfrihet var dem icke medgiven: av kunskapens träd fingo de icke äta. Nästa bild visar oss detta träd, Gud talar till Adam och Eva de varnande orden. Och så kommer syndafallet: en orm med människohuvud har slingrat sig kring trädets stam och talar till Eva, vilken har bitit ett stycke ur ett äpple, som hon håller i den vänstra handen, i den högra håller hon ett annat. Adam står på andra sidan, han håller i den vänstra handen ett äpple och lägger, bedyrande eller ursäktande, den andra handen på sitt bröst. Så kommer utdrivandet ur paradiset: en ängel med lyft svärd driver ut de två fallna människorna, som söka skyla sin nakenhet med var sin lövruska.

Kappans två övre medaljonger visa följderna av syndafallet. Paradiset är framställt som en sluten borg med murtinnar, tre torn, utbyggnader vid vardera ändan och midt på ena långsidan. Utanför paradiset sitta Adam och Eva sörjande.

Försättningen finna vi inom den södra valvkappan. Två ur skyn framstikande händer hålla den ena en rock och en klädning — båda för övrigt av samma snitt —, den andra en spade och en slända. Nästa medaljong visar Gud förmanande de två människorna, den därefter följande visar oss de båda upptagna av arbetet.

Så föddes Kain och sedan Abel. Vardera valde sig en uppgift för livet. Eget nog valde den först födde åkerbruket, den yngre boskapskötseln. Båda framställas här vid ett altare, täckt med en duk, där de bringa Herren sina offer, en sädeskärve och ett lamm. I nästa bild se vi det första dråpet i världen. Abel ligger på marken, Kain rycker honom i håret och lyfter med den andra handen över honom en djurkåk. I kappans sista bild se vi Kain, fortfarande med käken i handen, inför Gud, som uttalar sin straffdom över honom.

Synden i världen växer, och som en straffdom kom den stora floden. Vi

se här Noak timrande på arken, vilken ser ut som en avlång flotte, icke fullt så lång som Noak själv. Nästa bild visar djävulen med hovar och lång svans i samtal med en kvinna. Den därpå följande bilden visar djävulen, vars utseende är något ändradt, stående bakom kvinnan. Hon håller i ena handen en bägare, framför henne sitter Noak å en bänk och dricker ur ett horn. Arken har nu blivit färdig. Över skrovet höjer sig en kupig byggnad med en rundad öppning i ena sidan. I denna öppning ses Noak. Arken ligger vid stranden, med vilken förbindelsen uppehålls genom en omsorgsfullt gjord landgång. På stranden stå fortfarande kvinnan och djävulen. Den sista bilden visar arken flytande på vattnet. Noak sitter vid öppningen och räcker ut handen, antagligen för att mottaga den utsända duvan. Att döma efter den fotografi, som ligger framför mig, ses ingen duva, och alltså blev då för Noak klart att jorden åter kunde beträdas. Överst i detta valv förekomma två bilder, vilka icke äga något sammanhang med Noaks historia. Den ena visar en yngling, som synes introducera en man, som i sina händer håller ett föremål, vilket å fotografien icke kan igenkännas, och visar det för en annan man, vilken förskräckt segnar tillbaka. Den andra bilden visar en man, som lämnar en båge åt en yngling. Att döma efter bilder, som förekomma i de uppsvenska kyrkomålningarna, bör den unge mannen vara Isaks son Esau, vilken var en stor jägare och därigenom mycket kär för sin fader.

Det ser nästan ut, som om man icke varit så noga med ordningen mellan bilderna, eller ock har konstnären gjort sig skyldig till en förväxling. Av det följande torde framgå att det senare antagligen är det rätta. Som i de tre första valven tolv apostlar voro avbildade i de nedgående valvsnibbarna, fanns ingen apostel att sätta i det fjärde valvet och man lämnade då även deras kamrater profeterna, ehuru deras antal icke var uttömdt. De fyra snibbilder i det fjärde valvet, som äro bevarade, visa sig genom tonsurerna tillhöra munkordnar. Ett par namn äro tydliga. Det ena betecknar Sankt Bernhard av Clairvaux, den store förbättraren av cisterciensernas orden, till vilken hörde inom Östergötland: klosterstiftelserna i Alvastra, Vreta och Askaby. Han håller i handen en abbotstav. Det andra betecknar stiftaren av gråbrödernas eller minoriternas orden, den hel. Franciscus av Assisi. Han står med lyfta armar, och på bröstets högra sida synes en öppning i munkdräkten och i denna ett ärr. Antagligen finnas ärr även i de upplyfta händerna, ehuru de icke äro synliga å den fotografi, som ligger framför mig. Det berättas att Franciscus en gång i en stund av brinnande andakt fick Kristi fem sår överflyttade på sin kropp, såren i händer och fötter efter spikarna och såret i sidan efter spjutspetsen. Vid sidan av Sankt Franciscus står en av dominikanerordens främste män, Petrus, kallad martyren, en samtida till ordens stiftare, en sträng och hård natur, som fordrade mycket av sina ordensbröder och som på det mest hänsynslösa sätt förföljde en var, vilken han ansåg hysa kätterska åsikter. Hans stränghet framkallade hat och vållade hans död. Han framställs här med två mot honom använda mordvapen: en kniv sitter nedskuren i huvudet och en dolk är stucken in i hjärtat. På den fjärde av de ännu synliga munkbilderna, vilkas namn äro fullständigt utplånade, finnes intet, som kan giva en antydning om personligheten än ett från bröstet utgående knippe av strålar. Detta synes passa in på den hel. Antonius av Padua, som tidigt anslöt sig till Sankt Franciscus och hans orden. Han förekommer, med anledning av hans brinnande trosnit, avbildad med en flamma i handen eller på bröstet. Det är skada, att de övriga fyra bilderna blivit förstörda.

Tråden för berättelserna ur det gamla testamentet begynner på nytt i norra valvkappan. Den första medaljongen är ej fullt tydlig på de fotografiska avbildningarna. I den förekommer en stående man, ett sädesfält och en mängd fåglar. Nästa medaljong visar, huru »Isak går att offras» o. s. v., det är meningen, men ve-

derbörande, som tydligen icke var fullt förtrogen med latinet, har skrivit: »Isak går att offra». Vi se här en mycket liten åsna, på vars rygg äro klövjade en del vedträn. En äldre man står bakom åsnan, håller i den högra handen en tretungad knutpiska, den vänstra handen synes antyda, att han talar.

Hans tal gäller då en yngling, som lyfter båda händerna, måhända för att göra någon invändning — konstnären har kanske rimligt nog ansett, att man icke utan vidare kan finna sig i att gå bort för att bliva offrad. Isak fogade sig emellertid i nödvändigheten. Inskriften i nästa medaljong säger: »Isak bär veden till bålet». Åsnan är borta, gossen bär med rak rygg vedbördan på ryggen, på ett synnerligen opraktiskt sätt, ty han måste nästa ögonblick tappa den. Abraham följer, hållande i högra handen ett svärd, i den vänstra en skål, ur vilken lågor uppstiga. Följande medaljong innehåller slutscenen av denna episod. Flammorna stiga högt upp från marken, Isak knäböjer på altaret, Abraham håller honom med den vänstra handen i håret; han lyfter med den högra svärdet, men hindras att använda det genom en ur skyn sig framsträckande ängel, vilken, oförsiktigt nog, lägger handen om svärdsklingan. Som offer fick tjäna en vädur, bekajad med hornen i en törnbuske. Väduren ses där ock stående på bakbenen, törnbusken representeras av ett mycket litet träd med två mycket stora blad. Abraham gick till sina fäder och efter honom lever länge Isak, vars hustru Rebecka hade födt honom tvillingarna Esau och Jakob. Isak älskade mera Esau, som var en stor jägare, och vars villebråd smakade honom väl. En dag sände han honom ut på jakt, på det han måtte få en god måltid, varefter han ville giva honom sin välsignelse. Rebecka, som hade hört detta och unnade Jakob den goda välsignelsen, bad denne ute i hjorden hämta två killingar, av vilka hon ville tillreda Isak en rätt, som kunde vara honom behaglig. Till denna berättelse hör antagligen den medaljong i det tredje valvet, som visar en man lämna en båge åt en yngling. Här se vi Rebecka laga maten. Vid en arm, antagligen av järn, är medels en tredje fäst en kittel, som hänger över en flammande eld. Med en slev har hon fyllt en skål, som hon håller fram åt Jakob, vilken sitter vid ett bord och är sysselsatt med att slakta ett djur, som väl skall föreställa en killing. I nästa medaljong se vi Jakob bära fram maten till fadern, som sitter vid ett bord, som, höljdt med en vit duk och på vilket ligga bröd av olika former och står en skål, uppbär ett toppformigt stycke smör. Nästa medaljong visar, att måltiden är slut, bröd och smör och den välsmakande soppan äro borta. Isak vänder sig och välsignar den framför honom knäböjande Jakob. Efter måltiden söker Isak vila i sin bädd men väckes av Esau, som kommer med ett spett, å vilket sitter en stekt fågel — han kommer för sent, ty den stora välsignelsen hade Jakob, tack vare moderns list, redan fått.

Sammanhanget för oss nu över till den östra valvkappan. Vi märka där allraförst två medaljonger, som rätteligen skulle hava förekommit i det tredje valvet, ty de innehålla scener ur Noaks historia. Vi se här en vidunderlig vinranka, stor som ett träd, med böjligen grenar. Noak frossar på klasarna, en bock reser sig och stödjer framfötterna mot vinträdet. Därefter ses följderna av Noaks utsvävning. Han är berusad och har förlorat medvetandet, han ligger utsträckt på marken och vad som icke skulle ses är blottadt — eller rättare skulle vara blottadt; medeltidens konstnärer drogo sig visserligen icke för att återgiva grovt realistiska scener, men här synes alls ingen nakenhet. Han ser oblygt på, men bröderna skyla sina anleten.

Vi återkomma nu till patriarken Jakobs historia. På inrådan av modern, som fruktade för Esaus rättmätiga förbittring, begav Jakob sig till sin morbroder för att söka sig en hustru. Under färden drömde han en natt, att han sag en stege upprest på jorden och nående upp till himlen, änglarna gingo upp och ned på denna stege och överst syntes Gud, som över honom förnyade den

välsignelse, som tidigare hade givits hans farfader Abraham. De två på stegens baksida stående änglarna bilda en ganska täck grupp. När efter 30 år Jakob vände hem till sitt land igen, åtföljd av sina två hustrur Lea och Rakel, mötte han Esau i spetsen för en vild skara stridsmän. Bilden här visar, huru bröderna med handslag göra slut på den gamla ovänskapen.

Härefter följer Josefs historia. Jakob älskade Rakel mera än Lea och älskade hennes förstfödde son Josef mer än alla sina övriga söner. Den första bilden visar fader och son i samtal; måhända berättar Josef för fadern en av sina drömmar eller säger fadern till honom, att han skall uppsöka bröderna, som voro ute hos de väldiga hjordarna. Bröderna, som buro agg till Josef, sålde honom till en skara midianitiska köpmän, som redo förbi deras lägerplats. Den kostliga kjortel, vilken Jakob hade skänkt sin mest älskade son, behöll de. De slaktade en bock — midt ute på betesmarken har målaren gjort i ordning åt dem ett bord — och de doppade Josefs kjortel i blodet. Sedan visade de den för fadern: »är det din sons kjortel?» Fadern ryggar tillbaka och lutar huvudet i sorg. Som den tidens konstnärer hade svårt att framställa finare själsrörelser, kommer i regeln något överdrivet in i alla framställningar av sorg.

Vi övergå nu till den södra valvkappan: Josef rider med de midianitiska köpmännen ned åt Egypten, där man ville sälja honom. Detta lyckades också, köparen bär, vilket ju icke är riktigt, en kunglig krona. — Det var konungens förnämste man, som köpte honom till tjänare och fann honom så lycklig i alla sina förehavanden, att han satte honom över hela sitt hus. Ännu en gång göres en förväxling mellan Farao och Potifar: det är konungen, som lämnar Josef två nycklar och en väldig penningpung; »Josef skall härska över Egypten», säger inskriften. Så vände sig till en tid lyckan. Vi se Potifars hustru stå med Josefs rock i sina händer samt omgiven av tjänare, inför vilka hon anklagar Josef för brottsliga avsikter. Så se vi honom skjutas in i fängelsetornet. Det var i detta, som han tydde överstebagarens och överstemunkänkens drömmar, vilket gav anledning till att när Farao själv hade drömt, togs den ebreiske ynglingen ut ur fängelset, försågs med nya kläder, fördes fram till Farao och tydde hans dröm. Det var då som Farao satte honom över Egypten. Översta medaljongen visar ett möte mellan konungen, som räcker fram sina händer, och Josef, som korsar sina händer över bröstet.

Den sista, västra valvkappan innehåller fortsättningen av Josefs historia.

Dyra tider hade kommit i all världen. Jakob sände då tio sina söner — Benjamin, den yngste, Josefs broder, vågade han icke släppa ifrån sig — till Egypten för att köpa säd. Josef fordrade, att även Benjamin skulle komma, och bröderna vände åter för att hämta honom. Dessa detaljer äro emellertid icke framställda i Risingemålningarna. Vi se här Jakob sända ut sönerna. I nästa medaljong läses: »här mätes kornet». En man står vid en stor sädesbinge och öser säd i säckar, som köparna hålla fram. »Här återvända de glada med säd»: vi se ett ridande följe. De två följande bilderna äro omkastade. Josefs silver-skål hade blivit gömd i Benjamins säck och hittas även där — »det stulna sökes» — och följden därav blev att Benjamin fängslades och överlämnades såsom föregiven straffskyldig åt Josef, vilken därefter giver sig tillkänna för bröderna — »Josef igenkännes». Därefter rida bröderna hem.

I det femte valvet äro figurerna i valvsribbarna dessvärre utplånade. Medaljongerna framställa tilldragelser ur det gamla testamentet.

Den starke Simsons dater och öden upptaga hela den östra valvkappan och en del av den södra. Men ordningen av bilderna är icke den rätta, ämnena hava blivit kastade om varandra. Som Simsons historia är allmänt känd, nöjer jag mig att omtala framställningarna i den ordning de fått. Läsaren kan själv justera den.

Först striden med lejonet. Detta står helt fromt och vänder huvudet tillbaka mot Simson, vilken med var hand fattar en käke. Hans och lejonets ställningar äro sådana, att det är honom omöjligt att slita sönder lejonet »så som man fläcker sönder ett kid». Simson står med lyftad åsnekindbåge inför en skara ihjälslagna filisteer. I nästa bild skjutes Simson in i dörren till en fängelsebyggnad, vilken — såsom ofta händer i medeltidens målningar — icke är stor nog att rymma honom, och i den följande har Simson kommit ut ur samma byggnad och avlyftat dess dörr. Här har således en missuppfattning av den bibliska framställningen gjort sig gällande. Simson hade kommit in i den filisteiska staden Gaza, där uppehållit sig i ett privathus och när han vid midnattstid gick därifrån, tog han med sig stadens portar, vilka hans fiender hade stängt till för att vara säkra om att få honom i sitt våld.

Så blev den starke Simson förälskad i en kvinna, som hette Delila. Hon lockade ur honom, att hans allt övervinnande styrka berodde på hans huvudhår. och när han en gång hade lagt sig att sova, med huvudet vilande i Delilas knä, passade hon på tillfället och klippte av honom håret. »Delila klipper huvudet», heter det. Nu var den starkes kraft bruten. Fienderna blevo honom övermäktiga och bländade honom. Simson står med något framsträckta händer — en gest, som i dessa målningar betecknar varjehande sinnesrörelser — och en krigare stöter ett vasst instrument i hans ena öga. Inom den södra valvkappan höra fyra medaljonger till Simsons historia. Han hetsar en skara rävar med bränder fästa vid svansarna in i ett av filisteernas sädesfält — bränderna synas icke vara avbildade —, något som tilldrog sig långt tidigare. En medaljong vid sidan därav visar honom malande säd — det var under hans träl-domstid, han maler på en vanlig handkvarn, den äldsta avbildning, mig veterligen, som hos oss förekommer av en sådan. I en tredje medaljong se vi den blinde Simson ledas av en gosse. Så kommer slutbilden. Filisteernas furstar äro samlade i en stor sal för att offra åt sin gud Dagon, och segerglada låto de hämta den fängslade Simson för att han skulle spela för dem. Han ställdes mellan två pelare. Som hans huvudhår åter börjat växa, hade hans kraft kommit tillbaka. Han omfattade de två pelarna och drog omkull dem, hans fiender dödades av det ramlande husets spillror. Detta är här framställt på vad vi kunna kalla ett symboliskt sätt. Vi se en byggnad mycket lik de sakramentshus, som förekomma i våra medeltidskyrkor: en framställning, lik den som förekom å kalkar och ciborier, över denna en utvidgning, som skall föreställa ett rum, upptill avslutadt med murtinnar och tre torn. Simson omfattar fotställningen, de tre tornen ramla ned, ur rummets två fönster titta två ansikten fram.

Återstoden av denna valvkappa upptages av Susannas historia. Enligt apokryfiska tillägg, som i den alexandrinska översättningen av Gamla testamentet införlivats med profeten Daniels bok, blev Joakims i Babylon maka, den kyska Susanna, av två försmädda älskare anklagad för äktenskapsbrott och dömd för sådant, men profeten Daniel frambar sådana bevis, att domen blev upphävd och Susanna således frikänd. Tre medaljonger äro ägnade åt Susanna. I den första sitter hon i ett badkar, två män stå framför henne, ett livligt samspråk försiggår; inskriften lyder: »Susanna tvättar sig». Nästa medaljong visar henne och de två männen inför en sittande domare, inskriften upplyser, att hon »dömes». I den tredje står Susanna i midten med två väpnade män bakom henne, framför henne står Daniel, en yngling, och inskriften lyder: »Daniel frälsade den oskyldiga».

Det synes finnas ett visst sammanhang mellan de historier, som äro återgivna i detta valv. Först kommer Simson, väldig och stark mot sina och sitt folks fiender, försvagad genom eget förvållande, men även i döden segrare över fienderna. I sitt slut var han en förebild till Kristus, mot vilken han i övrigt

icke utgjorde någon motsvarighet. Profeten Daniel bragte oskulden till heder. Så finna vi nu här den hjältemodiga Judits historia och efter denna — sist av allt — drottning Esters och i sammanhang med denna den orättrådige Hamans nesliga död.

Tavlorna ur Judits liv börja med en, som föreställer en borg,¹ omgiven av anfallande krigare, vilka äro fullt ut lika höga som borgen. Det uppgives att vid sidan av borgen står att läsa namnet Jerusalem, vilket är ett fel, då, som bekant, Judits stad hette Betulia. En väldig fiendehär, mera än 132,000 man, under anförande av Holofernes, belägrade staden, vars inbyggare ledo yttersta trångmål, sedan vattentillgången blivit avstängd. Man talade om att uppgiva staden, men däremot opponerade sig änkan Judit, som lovade att med Guds hjälp rädda staden. Beledsagad endast av en tjänarinna gick hon ut och togs av assyriska knektar — »Judit tages» — och blev förd fram — »Judit presenteras» — till Holofernes, som sitter vid ett dukadt bord, å hvilket ses flera bröd och en smörta. I nästa medaljong se vi Holofernes ligga naken — såsom sed var under medeltiden — i sin bädd utan huvud, hans huvud överlämnar Judit åt sin tjänarinna. De gingo därefter ut genom fiendeläget till stadens port, där Judit ropade till väktarna: »Öppna denna portal!» Den sista bilden visar ett fäste omgivet av fienden; på en stång, som går ut från ett fönster, sitter Holofernes' huvud.

Drottning Esters historia har fyllt åtta medaljonger, men av dem är den första nästan fullständigt utplånad. I den andra se vi konung Ahasveri kamrere inbjuda drottning Vasti till konungens gästbud, ty konungen ville, att alla skulle se, hur skön hon var, men hon nekade. I nästa scen står drottningen inför sin gemål, en man pekar på henne, anklagande — »Vasti dömes». Konungen kallade till sig de fagrade av landets jungfrur för att bland dem åt sig utse en gemål. Hans val föll på judinnan Ester; hon böjer knä inför konungen, som mot henne sträcker ut sin stav — »Ester upphöjes». Inom riket hade en av konungens tjänare, Haman, fått den största makten, och han hade uppgjort en plan att döda alla judar, som funnos i landet. Drottning Ester, som ju själv var judinna, underrättades om denna plan, och man anropade henne om hennes mäktiga hjälp. Haman fann det nödigt att försvara sin plan. »Haman ber om tillstånd», heter det i en medaljong, drottningen och Haman ligga knäböjande, konungen står i bakgrunden. När han har blivit underrättad om sin ministers plan, lät han fängsla honom; »Haman tages», och man hängde honom i den galge, som han hade låtit uppföra för judarnas räkning — »Haman hänges», heter det i underskriften.

Härmed hava vi kommit till slutet av valvmålningarna i Risinge gamla kyrka. Väggarna hava ock varit täckta av målningar. På en gavelvägg fanns — jag vet icke, om denna målning ännu finnes i behåll — en figurrik framställning av Kristi död på Golgata. I behåll finnes på en annan vägg en bild, som i avseende på konstvärde är den yppersta av alla Risingemålningarna. En konung, som rider ut på jakt, med båda händerna utsträckta och med falkar sittande på den ena handen — en bild full av liv och raskhet, en bild, som antagligen, även om den var av ovanlig art, tilltalat ej blott det släkte, som levde, när bilden utfördes, utan måste tilltala alla följande tider, även vår kritiska tid. Vilken konung är med denna bild åsyftad, om det kanske icke är en viss konung, utan en konung i allmänhet, vars betydelse beror på det villebråd, han förföljer, därom mäktar jag icke lämna någon upplysning.»

Av kyrkans järndörrar nämnes den i södra väggen i det tillbyggda långskeppet befintliga (fig. 115) med årtalet 1495 i romerska siffror.

Av allt att döma framgår, att Risinge kyrka tillkommit, fullbordats och blivit beprydd i en rik bygd. Men socknen sökte och fick även

hjälp till sitt tempel från andra håll. En fördel för en kyrka var vid denna tid att erhålla fördelaktiga avlatsbrev för densamma, och dylika erhöles vid upprepade tillfällen för Risinge kyrka. Då Linköpings biskop Knut på nyåret 1428 vistades här för att inviga bilder åt Vår Fru, S. Mikael och Olof samt S. Birgitta, utgav han ett avlatsbrev för alla, som efter ångerfull bikt besökte denna kyrka vid jultid, Kristi omskärelse, åminnelsefesten för de vise männens besök hos den nyfödde fräl-saren, uppståndelsen och himmelsfärden, vid pingst, å Marias, apostlarnas,

115. Dörr från Risinge öde-
kyrka.

evangelisternas, Johannes döparens, Laurentii, Olofs, Mikael, Maria Magalenas, alla helgons, kyrkans skyddshelgons och kyrkans invigningsdagar för fromhets, valfärds och böners skull eller som knäböjde framför här nämnda bilder, läste Herrans bön och änglahälsningen eller andra böner, eller som både Gud för rikenas, kyrkornas och hela kristenhetens bestånd eller under böner för de framlidna gingo kring kyrkogården så ofta de redan helt eller delvis fullbordade ett löfte. Dessa efterskänktes årligen 40 dagar av dem ålagd syndabot. Vidare erhöles kyrkan år 1435 ett av ärkebiskop Olof tills. med sex svenska, danska och norska biskopar ett avlatsbrev, i vilket lämnades en och var 40 dagars avlat, som fromt kom till kyrkan, där åhörde gndstjänst, gick omkring kyrkogården under bön för avlidna trogna själar, övervar begravningar, vid kvällsringningen enligt romersk sed tre gånger läste Ave Maria, bad för Sveriges rikets, kyrkans och hela kristenhetens frid och lycka eller hjälpte till med kyrkans byggande. Senare

eller år 1513 erhöles Risinge kyrka två avlatsbrev, det ena med hänsyn till ovannämnda altarskåp och det andra för att kyrkan skulle hållas i heder. Detta beviljade syndaförlåtelse för alla, som besökte kyrkan vid jungfru Marias och andra helgons fester, särskildt å åminnelse dagen för kyrkans invigning. Även andra pergamentsbrev omtalas härifrån.

I närheten av den gamla kyrkan fanns fordom en redan år 1754 förstörd flat sten, som vilade på andra mindre stenar. Stenen anses ha varit en offersten och givit anledning till kyrkans uppbyggande på denna plats. Denna kyrka var, såsom det synes, helgad jungfru Maria. Efter att flera gånger blivit tillbyggd, senast 1738, har densamma en längd av 35 och en bredd av 13,6 m. Vapen hava uppsatts efter kommandanten Joh. Laurin († 1698), Salom. Skutenberg († 1693) och And. P:son Utter († 1640).

A gamla kyrkogården är ett sprängdt, ohugget granitblock över Per

Hörbergs grav med inskriften PER HÖRBERG på en palett, jämte några penslar. Denna griftegård begagnas ännu.

Av fornfynd härifrån märkes i statens samlingar ett svärd av järn från 1300-talet, upptaget ur sjön Dovern vid flottbron emellan Ekön och fastlandet. En runristning å en berghäll vid Risinge prästgård finnes från 1678, alltså från en tid då runorna voro kända endast genom studium av den forna runskriften (se Ögtld I s. 99). På en kulle nära väster om kyrkan finnes en nära 2 m. hög bautasten, med ett i senare tider inhugget H på ena och ett O på andra sidan. Folksägen förmäler, att kämpen »Dunderhake» här är begravnen. Gravhögar med bautastentar finnas eller hava funnits vid Ölstad, Ingelstad och Lundby, s. k. jättekittlar, tillsammans 8, vid Lundby, Ösby, Ingelstad (5) och Erstad. Vid Torstorp och vid Lotorp finnas lämningar efter byggnader. Vid det sistnämnda stället lära även finnas hållristningar. Vid Torsborg funnos ännu 1764 spår av starka befästningar med två portar och murar nedanför varandra, jämte vallar och gravar på en sida och på den andra en naturlig brant. I åkrarna häromkring har man hittat järnkulor och äldriga hästskor. — Vid Ängsnäs, nära Glan, har funnits en byggnad, som enl. Broocman varit 74 f. lång 32 f. bred med en källare av 26 fot i fyrkant inom murarna. Enligt sägen skulle här bott en man vid namn Rangfaster Mageson, som legat i fejd med Ringstadholm eller enligt andra med herren på Svärtinge, och skulle Rangfaster nattetid på en timmerflotte seglat över till sin fiende och uppbränt hans slott. Spår finnas även efter befästningar och efter en hamn vid Ekön nära Ängsnäs. Vid Ängsnäs hittades omkring midten av 1700-talet kulor, vilka enl. nyssnämnde förf. voro »av lagliga rovers storlek med järnlänkar uti, sådana som i forna tider blivt fästade vid skaft att slå med». Att denna byggnad vid Ängsnäs blivt förstörd i uråldriga tider bevisas därav, att omkring 1760 växte i källaren en ek, som var 12 fot i omkrets. — Nära intill stranden av Glan i Kolstads hage omnämnes en »altarsten». I Dovern, nära östra stranden av Finspångs sund, är en sten, som kallas barnstenen, såsom det berättas därför att två barn här drunknat eller, såsom folktron vetat förmäla, därför att man här »sett gråtande barn eller änglar». I Kärrgatan vid Börsjö och i Garpehagen vid Gammalstorp förmenas strider hava försiggått.

I en gammal kyrkbok läses: År 1732 den 4 dec. föddes hit till världen av samma moder 3 söner och 2 döttrar: det första kl. 9 om morgonen, som i dopet kallades Saloneja, det andra om natten därefter och kallades Lars, det tredje en timma därefter och kallades Anders, en timma därefter ett flickebarn, som för kvinnfolkens häpenhets skull icke bekom dop, och sist det femte, som i dopet kallades Peter. Förenämnda 4 barn, som efter döpelsen levat en liten stund, lades med det femte uti en kista och begrovos här i kyrkogården d. 10 dec. Fadren var hammarsmeden vid Börsjö Anders Andersson och modern Maria Eriksdot-

ter, som blivit gift år 1727 och efter förenämnda barnafödande kyrktogs d. 21 jan. 1733. Dessutom omtalar samma kyrkbok en man, född 1682, som började tala först vid 3 års ålder. Vid 7 års ålder tvättade hans styvmoder honom med lut i huvudet, varefter han strax förlorat talförmågan, i vilket tillstånd han förblev till sitt 71 år eller 1753, då han plötsligen återfick sitt mål.

Från senare tider förtjänar följande oväder, som övergick Risinge och Östra Eneby socknar d. 25 juli 1877, att omnämnas. Vid pass kl. halv 2 e. m. lät åskan ganska starkt höra sig i trakterna nordväst om sjön Glan. Ett häftigt och stridt regn började falla och fortfor tills kl. 4 e. m., då luften lättade upp, så att man antog, att ovädet för den dagen var överståndet. Omkring kl. 8 på aftonen syntes emellertid på horisonten i sydväst uppstiga ett kolsvart moln. Detsamma nalkades från Vånga-sidan med hastighet under åska och intensiva blixtar över Glan och Risingelandet, där detsamma omkr. kl 9 e. m. började urladda sitt elektriska förråd i ett häpnadsväckande oväder, vars like ingen i mannaminne skådat. Otaliga och varandra med förvånande hastighet korsande blixtar förvandlade den mörka aftonen till den allra ljusaste dag. Åskan dånade med fruktansvärd kraft. En orkanlik storm rasade samtidigt fram över fälten, och täta hagel föllo. Sceneriet var synnerligen gripande och praktfullt, men in jagade hos befolkningen den största förskräckelse. Omkring kl. 10 förbyttes haglen i regn, som i strida strömmar fortfor att falla till omkring kl. 11, varefter åskan så småningom bortdog med molnet, som gick i riktning mot nordnordost, varifrån blixtar fortfarande tills långt fram på natten upplyste himlavalvet som ett eldhav. Några människor eller kreatur skadades icke av blixten, men haglen, som uppgivits vara av ända till ett hönsäggs storlek, hårda som sten samt mycket skarpkantade, åstadkommo däremot stor skada, synnerligast på sädesgrödan, som mestadels till $\frac{3}{4}$ delar och på flera ställen till och med helt och hållet liksom bortsopades från marken, som därefter med mer eller mindre lång stubb lämnade vittnesbörd om det övergångna ovädrets ofantliga kraft, i avseende vara särskildt torde böra omnämnas det märkliga förhållande, att haglen, alldeles som om kanonkulor passerat på flera ställen uti fönsterrutorna på huvudbyggnaden vid Kolstad, utan att åstadkomma den ringaste spricka i rutorna, däri gjort hål, som i diameter höllo $2\frac{1}{2}$ tum, samt kastat bitarna av glaset tvärt över rummen. Mångenstädes lära haglen, hopade vid spiselhällen i stugorna, kvarlegat till nästpåföljande dags morgon. Fönsterrutorna voro överallt utslagna, och ensamt vid Kolstad med några underlydande torp uppgavs deras antal till omkring 300. Ytterväggarna åt vindsidan voro översållade med märken efter haglen, vilka på flerfaldiga ställen till och med rispat i träet. I skogen var marken tätt betäckt med nedfallna löv av asp, björk och ek jämte avbrutna friska trädgrenar, därav några voro av mer än 1 kvarters tjocklek. Broarna över bäckdragen flöto på grund av det myckna

vattenflödet bort, och på flera ställen befunnos enskilda farvägar utskurna till flera fots djup och bredd. Trädgårdarna blevo likaledes ganska illa medfarna, frukten nedslogs och fördes bort med det forsande vattnet. Blasten på potatis- och källanden avbröts eller avlövades. Ovädret började vid Kolstad i Risinge socken, omfattade sedan i sin utsträckning en trakt på omkring 0,9 mil i längd och 0,3 mil i bredd, gick rakt över sjön Risten samt slutade strax ovanom hemmanet Rist i Östra Eneby socken. Under sin framfart över Kolstads ägor följde haglen å ena sidan alldeles slingringarna av en genom ägorna flytande bäck av knappast ett par fots bredd, vilkens andra strand blev alldeles oberörd av ovädret. Den förlust, som detta oväder förorsakade, var betydlig.

Folkmängden var omkr. 1754: 2,622, 1790: 2,884, 1830: 3,351, 1870: 5,651, 1910: 7,057 och 1915: 7,565. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 154, skolk. kr. 5,984, kommunalk. kr. 1,456, bokkassan kr. 129, barnhemsf. kr. 16,593, vedkassan kr. 6,705, Anna Stina Andersdotters, Nävstorp, donation kr. 2,000, Nisbethska d:o kr. 1,000, Gust. o. Charl. Petterssons, Hult, barnhemsfond kr. 1,000. Donationshemman: Ingelstads västergård för de fattiga. — Folkskolor finnas vid Finspång, kyrkan, Torstorp, Eliantorp, Gomma, Vistinge, Häradstorp, Lotorp 2, Sandudden och Ramstorp med 1 överlärare, 12 lär. och 5 lär:or o. 735 barn (1915). Inom socknen finnas 2 mindre folkskolor och 13 småskolor. Vid Finspång finnes en särskild lär:a i huslig ekonomi. En bruksskola vid Finspång fanns sedan år 1714, och mot slutet av 1700-talet antogs av församlingen den förste byskolmästaren, vid vars fränfälle 1809 en f. d. livgrenadjär antogs till skolmästare. Under åren 1912—1915 ha 4 nya skolhus blivit uppförda.

Från 1552 räknas Risinge socken till Östgöta bergslag. Under äldre tider bearbetades här en mängd gruvor, såsom Garpe-, Gettorps-, Henne-, Abraham-, Älge- och Kettlegruvorna, alla belägna på Doverstorps ägor. På Sättra ägor fanns förr en gruva, vilken ånyo upptogs 1669 men som nedlades efter 2 år. Ödelagda gruvor synas även å Lotorps, Grostorps och Flasbjörke ägor. En stor del av dessa voro ödelagda redan 1673. Omkring 1750 och ännu 1828 arbetades endast i Storgruvan och Kärrgruvan, vilka gävo rödbräckt järnmalm. På Eliantorps ägor har funnits en nu ödelagd svavelgruva. Vid Lotorp, Grostorp, Börsjö, Hemmingstorp och Erstorp hava varit bergsmanshyttor, av vilka de flesta voro ödelagda redan under 1600- eller 1700-talen. År 1586 visade det sig, att Finspångs härstädes belägna bruk icke lämnade de inkomster, som beräknats. Konung Johan befallde då, att Risinge, Regna och Skedevi socknar, som en tid lydt till detta bruk, skulle läggas till Norrköping med all årlig ränta, så att hela Bråbo härad komme tillhoppa igen, och fullbordandet av Norrköpings hus påskyndades. År 1605 lades Risinge socken under Vånga gruva och var bergslag, till dess k. Karl XI, sedan de flesta gruvor blivit ödelagda, år 1681 lade omkr. två tredjedelar under landsrätt. Den återstående delen räknades

till Vånga och Hällestad bergslag. Den industriella verksamheten inom socknen är betydande och hänvisas till uppgifter härom vid de olika gårdarna och övriga tillhörigheter. En cittrafabrik har arbetat här sedan slutet av 1800-talet. — Här finnas 18 handlande och omkr. 60 handverkare i skilda yrken. Vid Finspång och Lotorp finnas hotell. Dessutom finnes apotek, lasarett från 1880, tidigare sjukhus, barnhem o. s. v.

Gårdar.

Blixtorp, $\frac{1}{2}$ m., 623 h. Har sedan länge hört till Finspång samt hör ännu delvis dit. En del tillh. A. Andersson. — **Bondesäter**, 1 m., 177 h. Niklis i *Bonsäter* omtalas 1390. Har tillhört Finspång, men återlöstes till kronan från De Geer. Var sedan militieboställe, sedan länge indraget till statsverket, dit det än hör. — **Botorp**, 1 m., 960 h., **Börgöl**, 1 m., 739 h., **Flashbjörke** med **Lotorpehump** 1 m., 1306 h., **Gammalstorp** $1\frac{1}{2}$ m., 117 h., **Getsjö** $\frac{1}{8}$ m., 187 h., **Hjälmsörp** $\frac{1}{4}$ m., 629 h., **Hulta** $\frac{1}{3}$ m., 494 h., **Häradstorp** 1 m., 1,811 h., **Motorp** 1 m., 125 h., **Målstorp** $\frac{1}{4}$ m., 602 h., **Ringshult** $\frac{1}{2}$ m., 102 h., **Ringstorp** 1 m., 230 h., **Sjönäs** $\frac{1}{8}$ m., 270 h., **Skräddaretorp** $\frac{1}{8}$ m., 237 h., **Tjuttorp** 1 m., 1,384 h., **Viggestorp** $1\frac{1}{2}$ m., 210 h., **Översäter** 1 m., 112 h. hava länge tillhört Finspångsgodset och tillhöra nu sedan midten av 1880-talet A.-B. Finspångs styckebruk. — **Brestorp**, $\frac{1}{2}$ m., 77 h., har såsom ett flertal gårdar inom socknen hört till Finspång, men sedermera försålts. Tillh. K. J. Hagenberg och J. O. Johannesson. — **Doverstorp**, $\frac{2}{4}$ m., 368 h. Har 16 äg. — **Ekedal**, $\frac{1}{2}$ m., 66 h., tillhör Stens bruks A.-B. — **Ellautorp**, 1 m., 337 h. Har 3 äg. — **Erstorp**, $2\frac{1}{2}$ m., 596 h. Har 9 äg. — **Falla**, $1\frac{1}{2}$ m., tills. med **Rörstorp** $\frac{1}{4}$ m., 305 h., har det förra 12 och det senare 5 äg.

Finspång, 2 m., 1,234 h. År 1390 lämnade häradshövdingen i Bråbo h:d fasta på halvtannat spansns avgäld i Östra *Finspanga*, som Vibjörn i *Thoris-torp* för 5 mark pgr köpt av Niklis i *Wigistorp*. Senare s. å. omnämnes Botvid i Finspanga som fasteman vid Slättamo ting. Ännu under 1500-talet var Finspång en gård, där i 1535 års hjälpeskattelängd uppräknas tre skattebönder Olov, Måns och Nanolf samt två landbönder Lodiijk och Benkt. Även 1563 nämnes här fem åboar. Gården räknades av gammalt som krono i anledning av den där befintliga strömmen. Enligt Gustav I:s testamente av 1560 hörde Finspång till hertig Magnus' furstendöme (se Östgld I sid. 274) men lades åter till kronan 1569. År 1580 avskrevs räntan av 2 skattehemman *Finspång* såsom varande k. m:ts avelsgård, och 1581 minskades skattehemmanens antal i Hällestad s:n med 2 skattebergshemman »N. Östra Finspång, vilka skulle härefter brukas till k. m:ts avelsgård». År 1586 tillbytte sig hertig Karl Erik Hanssons frälshemman *Finspanga*, som lades till hertigens furstendöme, och år 1589 erhöll Karl av Måns Eriksson Ulfspärre dennes hemman här i utbyte mot ett hemman i Östbo h:d (se vidare Östgld I sid. 306 och 365). Bruket nämnes i 1573 års bergslagsräkenskaper, då ett litet bruk var anlagdt här för kronans räkning, där Per och Markus Hammarsmed nämnda år av 55 skepp-pund tackjärn utsmidde 44 sk. stångjärn. Bruket drevs till att börja med för kronans räkning men bortarrenderades för »behaglig tid» till William de Wijk av k. Johan III genom kontrakt, dat. Vadstena d. 1 febr. 1587. Genom brev dat. Nyköping d. 26 juni 1593 »efterlät» hertig Karl med rådets samtycke åt nämnde W. Finspångs bruk med flera andra gårdar »att njuta och behålla ärvt-ligen för sig och sina efterkommande mot viss ränta till kronan. Ännu 1598 hade W. bruket, men följande år lydde det åter under kronan (se Östgld I s. 296). Räkenskaperna för nämnda år omnämna tillverkning av »fältslanglod, fal-

konelod, kedjelod, stångjärn, tunnjärn, spikjärn och redskapsjärn. Säges sedermera med det övriga Östergötland hava tillfallit hertig Johan († 1618), vilket dock är ovisst. Då bruket emellertid drevs för kronans räkning utan fördel, och kronan var i behov av penningar, uppläts enligt fördrag av d. 12 okt. 1619 Finspång bruk och län mot arrende till Louis de Geer. Som vid denna tid ingen utlänning, ej heller någon ofrälse svensk kunde under frälserätt förvärva svensk egendom, överläts godset till att börja med i Welam de Besches namn. Arrendesumman bestämdes till 9,222 daler 21 öre 16 penningar svenskt mynt och upptages enligt 1620 års stat i statskontoret till 13,919 sv. daler och 3 öre. Genom k. brev av d. 27 april 1627 blev De Geer emellertid naturaliserad svensk medborgare. Kort därefter kom han för första gången över till Sverige, och år 1641 blev han naturaliserad svensk adelsman, ehuru icke utan svårighet från de då regerande herrarnas sida. Under denna tid hade emellertid Louis de Geers storartade rikedomar blivit anlitade av svenska kronan, och år 1641 stego hans fordringar till 118,000 rdr. I avräkning å dessa fordringar avstods då hela Finspångsgodset, bestående av 79 $\frac{1}{2}$ hemman jämte 5 $\frac{1}{2}$ hemman i Dannemora socken för en summa av 50,557 rdr 38 öre 6 $\frac{1}{2}$ pgr specie, och blev köpeskillingen beräknad efter egendomarnas ränta till halvfemte procent. Godset överläts till evärdeligt frälse åt honom och hans efterkommande, kronohemmanen till både jord och grund och skattehemmanen till räntan. Sedan drottning Kristina kommit till myndiga år, stadfästades denna överlåtelse genom brev av d. 30 juni 1646. Louis de Geer, den svenska bruksrörelsens egentlige skapare, avled i Amsterdam år 1652 under förberedelserna till en ny resa till Sverige, där han endast vissa tider uppehöll sig. Godset övergick därefter till sonen, översten och assessoren Louis de Geer d. y. Redan fadern hade gjort sig förtjänt om sitt nya fäderneslands försvar genom att i Holland på sin risk utrusta en flotta om 21 fartyg. Louis de Geer d. y. hävdade även i detta fall sin faders minne. År 1676 värvade och utrustade han nämligen ett regemente kyrassierer om 800 man, vilket han skänkte till konung Karl XI. Redan förut hade han å drottning Kristina värvat ett regemente i Holland, för vilket han år 1645 blev utnämnd till överste. De Geer bibehöll Finspångsgodset utan anmärkning till år 1685, men nämnda år blev detsamma underkastadt reduktion efter 1655 års riksdagsbeslut, enligt vilket bruket ansågs för en kronans omistande bergslag. En del hemman indrogos, och det sattes även starkt i fråga att förvandla själva Finspång till boställe åt översten vid dåvarande Östgöta kavalleri. Detta skedde dock icke, på grund av de stora kostnader, som nedlagts å egendomen samt omöjligheten att kunna skilja gård och bruk från varandra. K. Karl XI skall själv ha besökt gården, då han nekade bifall till detta förslag, under anmärkning, »att de hava byggt det för sin egna penningar». Efter denna indragning lämnade emellertid översten eller assessoren, som han kallade sig, sedan han vid reduktionen bortlagt den förra titeln, Louis de Geer arrende efter k. kammarkollegii kontrakt av d. 20 febr. samma år och innehade sålunda fortfarande godset. De Geer erhöll sedermera på K. Maj:ts beviljning av d. 22 juni 1689 kammarkollegii kontrakt, att han, hans barn och efterkommande till evärdelig tid skulle äga och besitta bruket mot en årlig strömvard av 600 daler silvermynt. Louis de Geer dog härstädes år 1695, varefter Finspång övergick till hans son, Joh. Jakob de Geer († 1738) samt vidare till dennes son Louis de Geer. Om honom skrevs vid hans död 1758 i Sv. Mercurius, »att han lämnade efter sig ett bibliotek, best. av 10,000 band i alla vetenskaper. Dess början kom hit med herr Louis De Geer från Brabant men har i synnerhet blivit ökad, uppsatt och med fullständigt register försedt av De G. själv, som var mycket litterat». Detta bibliotek, ytterligare tillökadt, har i senare tid blivit försåldt till Norrköpings stad. Vidare övergick Finspång till den sistnämnde ägarens son Joh. Jakob De Geer († härst. 1809), varefter godset till-

hörde dennes son Joh. Jakob De Geer († ogift 1835) och måg statsministern Gust. Vetterstedt († 1837), g. m. Charl. Aurora De Geer († 1834). Hon hade förut varit gift med generalen och landshövd. Nils Gyldenstolpe, från vilken hon år 1810 skildes. Från år 1837 tillhörde Finspång dels genom arv, dels genom köp statsrådet, sed. riksmarskalken Adolf Fredr. Nils Gyldenstolpe († 1864), som någon tid ägde $\frac{2}{3}$ av godset, hans broder kaptenen Karl Aug. G. till Ljung († 1872) samt deras systerdöttrar Emilie Jacquette Leijonhufvud, f. von Troil, och fröken Charl. Emelina von Troil. År 1856 övergick slutligen godset genom köp till dess dåvarande förvaltare, brukspatr. Karl Edvard Ekman, som var ägare till 1884, då det övergick till A.-B. Finspångs styckebruk med ett tecknad aktiekapital av 4 mill. kr. E. var fortfarande disponent till 1893, då disponentskapet övertogs av hans ende kvarlevande son Axel Ekman. Finspång var vid denna tid länets största gods med en ägoviidd av omkr. 42,500 hektar. varav 1,740 åker, 1,400 äng, 22,540 skogsmark och 2,750 impediment. Under 1876—1905 skogsodlades 9,066 h. för en kostnad av 135,694 kr. Före 1876 hade å Finspångs dåv. skogsmark odlats 1,046 h., vadan vid 1905 års slut hela skogsodlingen omfattade 10,112 h. med en kostnad av 153,100 kr.

Under första tiden av 1900-talet uppdelades emellertid allt detta på följande bolag:

Nordiska artilleriverkstäderna, med bolagsordning från 1903. Å ett tomtområde av omkr. 225 h., voro nya kanonverkstäder uppförda. Aktiekapitalet var 2,700,000 kr.

Stens bruks aktiebolag, som bildades med ett aktiekapital av 3 mill. kr. och bolagsordning av år 1902. Detta bolag blev ägare till i Risinge det s. k. Finspångs landtbruk, egendomarna Viherga, Ekedal, Grostorp och Ramstorp, det stora järnbruket Lotorp, Butbro sågverk, Finspångs gamla verkstäder, den vid Finspång nyuppförda elektriska kraftstationen samt Finspångs slott, vilka båda senare en tid arrenderades av Artilleriverkstäderna. Därtill kom Kantorps järngruvor i Södermanland, Stens bruk med masugnar i Kvillinge sn samt landt- och skogsegendomar i Kvillinge och Simonstorps socknar; allt med en ytviidd av 14,100 h.

A.-B. Finspångs styckebruk, 4 mill. kronor, med egendomar inom Hällestads, Risinge, Regna, Skedevi och Vånga socknar med omkr. 28,430 h. Samtliga gårdar äro utarrenderade.

Artilleriverkstäderna hava sedermera sålt sina tillhörigheter, till A.-B. Ljungströms ångturbin, som ävenledes genom köp ägde Finspångs slott m. m. (se vidare här nedan). Stens bruks A.-B. sålde Lotorps bruk 1912 till A.-B. Finspångs styckebruk men arrenderade det på en tid av 10 år, räknadt från nämnda år. Det äger uppsäga kontraktet inom första femårsperioden, då i så fall arrendetiden utgår 1917. Från 1914 äger Finspångs metallfabriks A.-B. Finspångs gamla verkstäder (se nedanför).

Finspångs mangård är belägen vid sjön Bönerns utlopp i sjön Dovern, på en holme i strömmen, alldeles invid bruket. Slottet, av sten liksom flertalet byggnader härstädes, är storartadt, i tre våningar med torn och präktiga trappuppgångar samt två flyglar. Till slottet lades grunden d. 23 okt. 1668 av Louis de Geer d. y. (fig. 116). Flyglarna äro uppförda år 1742. I den ståtliga hallen märkas två minnestavlor, den ena å latin och den andra med inskriften: »Missunna ej ägaren av detta hus, änskönt det torde synas något för dyrbart, av en enskild att vara byggdt, av enskilda att besittas». I andra våningen är slottets festsal, där taket, liksom i de flesta andra av slottets rum, är skulpterad. Salen prydes ännu av två jättestora, antika kristallkronor. Slottet, som såväl till det yttre som inre till senaste tid företett en furstlig prakt, har under de senare åren undergått en genomgripande förändring i det inre. Från början av 1910 har detsamma, innehållande omkr. 100 rum, och

som alltsedan 1600-talet och till i början av innevarande århundrade varit bostad för ägaren eller slottsherren till Finspång, blivit inredt till kontorslokaler m. m. för de här arbetande bolagen. Nämda år blev undre våningen, där förut köks- och ekonomiafdelningarna varit, inredd med ångpannor i och för centraluppvärmning. I våningen däröver med sin stora hall, sina präktiga marmorgolv och höga, luftiga rum inreddes kassa- och räkenskapskontor för de båda bolagen ävensom ritsalar och ingenjörskontor för Stens bruks A.-B. Översta våningen inreddes till disponent- och kamererarekontor, vapenfabrikens ingenjörskontor och ritsalar, mottagnings- och gästrum för förvaltningen besökande personer, rum för kontrollofficerare, matsalar och klubbrum för bolagstjänstemän jämte bostäder för hushålls- och tjänstepersonal. Det rikhaltiga biblioteket är

116. Finspång. Efter Er. Dahlbergs Sv. antiqua.

förflyttadt, den dyrbara tavelssamlingen, där flera mästare voro representerade, och den samling av äldre föremål, vilka förr funnos här, äro nu borta och delvis skingrade för alltid. — I högra flygeln är slottskapellet, som är avsedt för brukspersonalen. Kapellet, som går genom flygelns båda våningar, håller i längden 11,8 och i bredden 6,5 m. Altartavlan är av Per Hörberg. Den gamla predikstolen hade målningar av samme konstnär. Delar av densamma äro överlämnade som gåva till Östergötlands museum. Nuvarande predikstolen har förut varit använd i Risinge gamla kyrka. Orgelverket, ursprungligen från 1763, är av Vistenius. Läktare gå rundt om tre sidor av kapellet. I fönstren äro glas-målningar, utförda av fru Anna Aug. Josefina Ekman, f. v. Schéele († 1893). Byggnaden omges av en präktig park, där forna ägare under 1700- och början av 1800-talen till prydnad anlagt broar, tempel med målningar av Hörberg, lusthus, minnesvärdar o. s. v. I midten av en vidsträckt gräsplan är en vattenfontän. På ett annat ställe ligger Auroras tempel, så kalladt efter Aurora De Geer, f. Taube, och vars välvda tak vilar å 12 joniska pelare, efter ritning av Sergel. En orangeribyggnad, numera vittnande om förfall, har en arkitektoniskt vacker fasad, till vilken L. J. v. Rëök säges gjort ritningen. På baksidan av denna byggnad, till strömmen till, äro två större under senare delen av 1870-

talet renoverade alfreskomålningar, den ena framställande Amfitrites triumf och den andra Apollo efter Guido Reni m. m. Här utgöres parken av flera mindre holmar förenade genom broar. I forna tider var djurgård invid denna park.

Finspångs bruk anlades under 1500-talet (se vidare om bruket Östgld I, sid. 306, 365, 476, 531 och 558) för kronans räkning till stycke- och ammunitionsgjutning, och att man även intresserade sig för detsamma, synes bland annat därav, att k. Johan III år 1585 av sin systers, Cecilia av Baden, förläning indrog socknarna Häradshammar, Husby och Sten för bergslagens skull och lade alla dess räntor till Finspångs bruk. Då bruket övergick i familjen de Geers ägo, bestod detsamma endast av en bergsmansugn och några små osmundshamrar, allt i dåligt skick, men då uppbyggdes här masugn med två pipor för styckgjuteri med därtill behöfliga verkstäder samt sex stångjärnshamrar med 12 härdar, däribland en stålhammare av bästa beskaffenhet. År 1676 blevo en del anläggningar här skadade och ödelagda genom vådeld. I medio av 1700-talet fanns förutom det ansehlige styckebruket, där en mängd kanoner tillverkades, vilka företrädesvis fördes till Holland, även en masugn med två pipor; dessutom två stångjärnshamrar med fyra härdar. Till dessa verk hörde då skog på mer än 60 därunder hörande hemman. På 1830-talet voro verkstäderna i bristfälligt skick, men upphjälptes så smaningom, till dess de på 1850—1870-talen sattes i sådant stånd, att verksamheten därefter kunde utvidgas. År 1855 bestod bruket av masugn av huggen granit, en rostugn och en då nyuppförd gasrostugn, en verkstad för kanoners svarvning och bearbetande, innehållande 2 svarvstolar, 6 borrhstolar, tappsvärv och hyvelmaskin samt mekanisk verkstad med flera svarvstolar, borrhstolar, gängmaskin och hyvelmaskin, modellverkstad, klen-smedja m. m., gjuteri, stångjärnssmedja, uppförd 1851, innehållande puddelugn, 3 lancashiresmälthärdar och 3 vällugnar med 7 hamrar och ett valsverk för stångjärns, mindre plåtars och rails tillverkning. På 1870-talet utgjordes verkstäderna av 1 masugn med tillhörande rostugn vid Sten, 2 masugnar och 2 rostugnar vid Finspång, 9 lancashire-smälthärdar vid Lotorp och 5 vid Finspång, vid vilket sistnämnda bruk dessutom funnos 3 vällugnar, valsverk för grövre och finare stångjärn, kanongjuteri med 4 reverberugnar, mekanisk verkstad med järn- och metallgjuteri, kemiskt laboratorium, mjölkvarn med 5 par stenar och grynverk, gasverk och åtskilliga andra mindre verkstäder och inrättningar. Dessutom funnos flera till godset hörande finbladiga sågar, mjölkvarnar vid Fiskeby, Sten och Gärdtorp samt trädestillationsverk vid Lotorp. På 1890-talet bestod Finspångsgodset av inom Risinge s:n belägna 29 m., t. v. till över 1,200,000 kr., med bruk jämte annan fastighet, t. v. till i det närmaste 1,000,000 kr. Bruket bestod då av kanongjuteri, t. v. 200,000 kr.; 2 masugnar med kolhus och rostugn, t. v. 107,000 kr.; stångjärnsbruk, t. v. 100,000 kr.; stjälp- och kupolugn, t. v. 18,000 kr.; varn, t. v. 35,000 kr.; 30 st. arbetarbostäder, t. v. 200,000 kr.; värdshus, t. v. 20,000 kr.; en villa, t. v. 7,000 kr.; kontorsbyggn. o. gasverk, t. v. 53,000 kr.; skjutsstall, t. v. 1,500 kr.; Grostorps såg, t. v. 27,000 kr.; Lotorps smältvalsverk med 10 härdar o. ånghammare, t. v. 100,000 kr.; stälverk enl. martinmetoden, t. v. 40,000 kr.; ålfiske, t. v. 100 kr.; kolhus, t. v. 6,000 kr.; Översäters tegelbruk, t. v. 3,000 kr., m. m.

Den första säkra uppgiften om tillverkningen vid Finspång är från åren 1755—58, då i medeltal årligen tillverkades 1,500 skepp. kanoner och annat gjutgods. Under år 1800 var tillverkningen i rundt tal och centner: tackjärn 7,027, diverse gjutgods 1,600, kanoner 249 samt stångjärn och smältstycken. I en anteckning från 1830-talet uppgives den årliga tillverkningen av kanoner omfatta 2,000 till 3,000 skeppund eller 300 till 450 ton, förutom projektiler, annat gjutgods och stångjärn. Efter den mellan Ryssland och västmakterna 1856 slutna freden blev avsättningen av kanoner till Ryssland mycket stor.

Hela tillverkningen 1873 vid Finspång omfattade 7,850 ton tackjärn, 589 ton diverse gjutgods, 617 ton kanoner, 197 ton projektiler, 3,815 ton stångjärn och smältstycken och 103 ton manufaktursmiden. År 1874 tillverkades där kanoner för de svenska, danska, ryska, holländska och engelska regeringarnas räkning. Av gjutna kanoner hava åren 1781—1889, då gjutningen av dem upphörde, tillverkats icke färre än 7,994 stycken. Av stålmantrade kanoner tillverkades åren 1880—1882 endast 150 stycken, varemot av smidda stålkanoner 659 stycken hava tillverkats under åren 1880—1906. Hela tillverkningen under dessa 125 år har således omfattat icke mindre än 8,033 kanoner. — Artilleriverkstädernas tillverkningar omfattade: A. Artillerimateriel. — Kanoner och haubitser av alla slag upp till en längd av 8 till 9 m. Lavettage och fordon till ovanstående. Pansargranater för alla kalibrar av bästa specialstål och uppfyllande de högsta fordringar. Andra projektiler, granater och shrapnels av alla slag. Tackjärnsprojektiler (övningsprojektiler). Pansartorn för kanoner, strålkastare och observationsplatser. Tunna pansarplåtar till skyddssköldar för lavetter m. m. — B. Andra artiklar. Maskiner och maskindelar efter ritning, sasom cylindriska en- och flervevade axlar upp till 18 m. längd. Motorstativ, lin-, rem- och svänghjul upp till 5,8 m. diameter. Valsverk, grövre och finare. Skruvpressar m. m., som höra till mekanisk verkstadsindustri, ävensom hammar- och hejarsmiden.

En beskrivning på ett par där tillverkade kanoner meddelas:

57 mm. halvautomatisk kanon L/54. Kaliber mm. 57. Kanonens längd mm. 3,108. Kanonens vikt kg. 380. Projektilvikt kg. 2,72. Utgångshastighet m. i sekunden 704. Mynningsenergi meterton 68,7. Pris kr. 7,500.

7,5 cm. snabbskjutande fältkanon L/10. Kaliber mm. 75. Kanonens längd mm. 2,250. Kanonens vikt kg. 340. Projektilvikt kg. 6,5. Utgångshastighet m. i sekunden 500. Mynningsenergi meterton 83. Pris med lavett kr. 12,000.

Mynningsenergin = projektilens magasinerade arbete vid mynningen = $\frac{p \cdot v^2}{2,000 \text{ g.}}$

Kanonerna smiddes vid Lotorp. Verkstädernas arbetareantal var bortåt 300. Tillverkningsvärdet per år uppgick till omkr. 1,300,000 kr. Pansartorn 57 mm. för sjö- och landfäste, höj-, sänk- och vridbart, tillverkades även. — År 1870 atgick 358,465 centner malm, 46,005 läster träkol, 102,840 kub. fot stenkolk och 12,890 kub. fot koks. Verksamheten, även med framställning av smidbart järn m. m., fortgick ännu under de första åren av 1900-talet, men på grund av skilda omständigheter minskades densamma alltmer. Genom lyckad konstruktion vid ett annat verk, gick även kanontillverkningen tillbaka, och ställningen för Finspångs verkstäder blev bekymmersam. År 1904 uppbyggdes nya verkstäder, då Finspångs styckebruk upphörde med sin tillverkning och Stockholms vapenfabrik övertog densamma. Sedermera rådde en tid livlig verksamhet bl. a. år 1909 med en beställning å projektiler till Argentina, men därefter aterstodo endast obetydliga beställningar, som endast kunde sysselsätta ett ringa antal arbetare. År 1910 upptagas Finspångs kanongjuteri och verkstad t. v. 95,000 kr., d:o 2 masugnar med kolhus och rostugnar t. v. 71,000 kr., d:o stångjärnsbruk 110,000 kr., d:o järngjuteri 50,000 kr. m. m. i och för verksamheten, Nordiska artilleriverkstäderna t. v. 64,800 kr., Nordiska motorverkstäderna 34,700 kr., d:o snickareverkstaden 330,000 kr. o. s. v. — År 1912 företogs den sista provskjutningen med en 75 mm:s kanon för flottan.

Fullständig omläggning av verksamheten beslutades emellertid. Bolagsledningen överenskom med A.-B. Södra varvets maskinverkstäder i Stockholm, vilket bolag skaffat sig marknad i utlandet för sina motorer och därför behövde nya verkstäder, att förflytta sin verksamhet till Finspång. Vapenfabriken nedlade sin verksamhet, och de båda bolagen uppgingo vid 1910 års slut till ett bolag under namn av A.-B. Nordiska motorverkstäderna, som förlade sitt arbete

hit till Finspång. De gamla verkstäderna inreddes för den nya tillverkningen, och ytterligare en mängd verkstadsmaskiner hitfördes. Men redan år 1913 upphörde detta bolags verksamhet här. Ett annat bolag, A.-B. Ljungströms ångturbin (uppfinnare: direktör Birger Ljungström), hade sålt sina patent till en engelsk och en fransk firma, och för en fabriksmässig tillverkning av desamma hade bildats ett nytt bolag, som inköpte Nordiska motorverkstädernas fabriker, maskiner, fabriksinventarier, arbetarebostäder i Finspång jämte slottet, som motorverkstäderna inköpt av Stens bruks A.-B. Till de gamla maskinerna kommo nu nya, lämpliga för ångturbinfabrikation. Elektrisk kraft inleddes från kraftstationen vid Stens bruk. Nya arbetarebostäder uppfördes. Nordiska motorverkstäderna hade som huvuddelägare räknat Herrängs gruvaktiebolag, chefen för den stora engelska skeppsbyggerifirman Beardmore & C:o hr Beardmore samt A.-B. Bofors-Gullspång. Av dessa inträdde hr Beardmore och Herrängs gruvaktiebolag såsom delägare i bolaget. A.-B. Ljungströms ångturbin överlät till verkstadsbolaget patenträtten för Sverige, Norge, Danmark, Ryssland och Finland samt exportmarknaden i Japan, Sydamerika, Spanska halvön och Balkanländerna.

År 1914 påbörjades även uppförande av verkstäder, fabriker m. m. för Finspångs metallverksaktiebolag, som därjämte inredt och omändrat de gamla, vid Finspång belägna, förut Stens bruk tillhöriga verkstäderna med nya maskiner för koppar- och mässingsverk. — Den 1916 tillgängliga tax.längden visar en inkomst, efter vilken inkomst- och förmögenhetsskatt utgår, för: A.-B. Finspångs styckebruk kr. 165,700 och A.-B. Stens bruk kr. 115,300 samt enl. bevilln.tax. för: A.-B. Finspångs metallverk kr. 890,000.

Grostop, 1 m., 252 h. Har länge tillh. Finspång samt i senare tid Stens bruks A.-B. — **Gomma**, 1 m., 341 h. Har 4 äg. — **Gullerstorp**, 1 m., 306 h. Ägdes 1884 av 6, 1895 av 3 och 1910 av 1 äg., näml. S. A. Petterssons sterbhus. — **Hult**, 4 m., 356 h. En del hör till Stjärnvik och har förr hört till Börsjö. Det övriga har 5 äg. — **Humletorp**, $\frac{1}{2}$ m., 523 h. Hör till Sonstorp i Hällestad. — **Häjetorp**, $\frac{1}{2}$ m., 44 h., 3 äg. — **Hälla**, $\frac{1}{2}$ m., 399 h., 3 äg. — **Hämmingstorp**, $\frac{5}{6}$ m., 196 h., 3 äg. Sven i *Hemmingstorp* var 1389 fasteman. — **Häsmmedstorp**, 1 m., 183 h., 4 äg. — **Ingelstad**, 3 m., 294 h. År 1687 hörde 1 m. till Finspång men ägdes 1700 av kaptenen Hilken och 1725 av hans arvingar. Tillhörde 1853 prosten Stenhammars arvingar samt senare Risinge fattigvård. Det övriga har länge tillh. allmoge och har 5 äg. — **Klippestorp**, $\frac{1}{2}$ m., 55 h. Tillh. A. P. Andersson med barn. — **Knivsäter**, $\frac{1}{8}$ m., 41 h. Tillh. 1910 K. J. Olssons stärbhus. — **Köpma** 1 m., 207 h., 5 äg.

Kolstads säteri 1 med **Mikelstorp** $\frac{1}{8}$ m., avhyst, 359 h. Johan i *Kolstada* var 1389 fasteman. Denna egendom blev såsom skatte d. 19 okt. 1618 done-rad till kammarrådet Per Månsson Utter, om vilken det berättas fast otroliga saker, såsom att man i moderlivet skall hava hört honom gråta, samt att han sedermera under barnåren en gång, då han badade tillsammans med sina bröder, skall hava sjunkit till botten, där han blev liggande till på tredje dagen, då han upphämtades på det sätt, att han fattade tag i en båtshake, med vilken man sökte dragga upp honom. Han var då, berättas det, vid liv, emedan en väderblåsa satt sig omkring hans huvud. Å detta skattehemman erhöles stadfästelse d. 26 apr. 1620 av k. Gustav Adolf efter Norrköpings beslut och villkor. Utter dog 1623 eller 1630. Efter hans död tillhörde egendomen jämte $5\frac{1}{2}$ m. underlydande först äldste sonen, överstelöjtn. Anders och efter hans död 1640 dennes broder, översten Joh. Utter († 1658), vilken d. 15 juli 1645 erhöill drottning Kristinas stadfästelse å denna donation, varvid han därjämte köpte rå- och rörshemmanen till frälse. Tillhörde vidare hans änka Karin Oxe († 1675) och därefter sonen, kaptenen Joh. Utter († 1685), vid vilken tid (1683) egendomen kallas säteri, uppyggt av ett hemman allodial med $\frac{5}{8}$ m.

ra och rör. Genom köp övergick Kolstad vidare till översten Joh. Laurin († 1698), en av sin tids tappre krigsbussar, som från gemen soldat tjänte sig upp genom alla graderna. Han utbytte egendomen år 1691 till frälse. Ägdes år 1725 av ryttmäst. Fredr. von Schneidern, som var gift med Brita Katarina Lilljenstrahl, samt 1760 av deras barn till år 1772, då egendomen försålles av rikets ständers bank, för underlåten inbetalning å ett lån, till överstelöjtn. Lars Erik Gripenwald, vilken åter förpantade den till kamreraren P. Rundberg. Tillhörde vidare dennes son, kamreraren Olof Rundberg († 1792), samt därefter dennes änka, Juliana Katarina Theukler, omg. 1795 med kaptenen Drake († 1796) och 1799 med Isr. Trolle. Av henne löstes egendomen från Gripenwald. Till år 1820 förblev den inom släkten men såldes då av O. Rundberg till C. C. Söderberg, som 1852 försålde gården till två bönder i Skedevi. Ägdes 1853 av Per Persson samt 1860 av kaptenen Albert Vilh. Ekelund († 1881) från vilken egendomen såldes 1876 till sedermera ledamoten av riksdagens 1:a k. Gust. Andersson. Vid arvskifte efter honom år 1913 tillskiftades denna egendom sonen Gösta Andersson.

Egendomen är välbebyggd med ett större reveteradt envåningshus, beläget vid Ysundaviken samt allmänna landsvägen till Norrköping.

Lotorp, $\frac{1}{2}$ m. bruksegendom och **Lotorp** $\frac{1}{2}$ m. landegendom, tills. 1,192 h. Esbjörn i *Lorotorp* nämnes 1364 som fastevittne.

Bruket anlades år 1635 av brukspatr. Gillis de Flon († 1646), som inflyttat till Sverige från Frankrike, och har sannolikt sedan tillhört hans son brukspatr. Johan Adlercrona, som avled 1687 utan manliga avkomlingar. Tillh. i midten av 1700-talet handl. Kristian Hebbe samt på 1820-talet Finspång (se denna egendom). Det blev skattlagt år 1651 och stadfästades i sina privilegier d. 9 dec. 1690 samt erhöill till 600 skeppund förökad smidesrätt d. 25 maj 1742. Manufakturverket anlades 1720 i stället för den samma år ödelagda masugnen. I början av 1800-talet funnos här en stångjärnshammare med 2 härdar och 690 skppds årligt smide samt ett manufakturverk med 1 knippshammare och 2 spikhamrar för 400 skppds förädling. År 1854 hitflyttades 2 härdar från Djurs-hytte bruk i Hällestad. På 1860-talet hade stångjärnsbruken 2 härdar, 1 hammare och manufakturverket 6 hamrar, varvid 1861 manufakturades 3,444 centner. År 1910 var Lotorps järnbruk t. v. 140,000 kr., stålverk och manufakturverk 100,000 kr., arbetare- och tjänstemannabostäder 180,000 kr., transformatorshus m. m. 71,000 kr. Verksamheten bedrevs med lancashiresmide och martingjuteri m. m. på samma sätt som förr. Årligen har här till senare tid tillverkats omkr. 5,000 ton martingöt och 6,000 ton smältstycken samt 1,200 ton smide och manufakturjärn. Drivkraften erhöills dels från vattenfall, dels från elektriska kraftstationen vid Finspång. Det behövlige tackjärnet hämtades från Graversfors men kunde icke erhållas därifrån, sedan hyttorna där år 1913 försålles till Boxholms bruk. Bruket nedlades 1916, men annan industri är tillämnad. **Lotorp** $\frac{1}{2}$ m. har förr tillhört bondesläkter. Har nu 2 äg. Den ena av dessa är fabrikören John Fröbergs arvingar och den andra Sven Nilssons stärbhus. Fröberg, som sedan 1885 var gift med en Sven Nilssons dotter, bekom i arv $\frac{1}{8}$ m. av Lotorp. Lotorp har särskildt blivit vida bekant genom den betydande affärsverksamhet F. här hade från slutet av 1870-talet. Verksamheten började med en obetydlig visitkortshandel, med vilken han någon tid arbetade ensam, men 1884 uppfördes ett särskildt fabriks-hus och flera arbetare antogos. År 1898 uppfördes en större fabriksbyggnad. Affären omfattade redan då alla slags kortvaror. Av den första lilla handpressen hade nu blivit accidenstryckeri, präglingsanstalt, kautschukfabrik, gravyranstalt, kemigrafisk anstalt, ask- och lackfabrik, fiskredskapsfabrik. Pappershandelsomsättningen gick årligen till millioner och personalen uppgick till 250, vid jultiden ofta till dubbla antalet. Filial inrättades i Norrköping. F. avled 1908 och var då in-

nehavare av en hel del andra affärer. Verksamheten vid Lotorp fortgår. År 1916 tax. firman Fröberg för resp. kr. 14,220 och kr. 92,500.

Lundby, 3 m., 197 h., 5 äg. — **Lämmenäs**, 1 m., 251 h. Omnämnes 1389 (se Lämmetorp). Hörde under 1600- och en del av 1700-talet under Finspång. År 1783 tillhörde gården direktören Karl Köhler samt från 1812 sonen, v. advokatfiskalen och bergsfogden Joh. Fredr. Köhler, vilken d. 28 febr. 1841 försålde egendomen till sin styvdotter Hilda Josefina Hofstam, sedermera gift med v. häradshövd. Gust. Odelstjerna. Från honom övergick egendomen genom köp 1876 för en summa av 75,000 kronor till fabrikören Valfr. Bergh. — År 1884 omtalas här färgeri och ullspinneri och 1895 även stamp. Tillh. 1910 och ännu Aug. Eriksson, Ryssnäs. — **Lämmetorp**, 1 $\frac{1}{2}$ m., 901 h. I *Laemmotorp* gav Nils Botolvsson vid ett jordabyte år 1364 Sigge i *Mithalby* (Melby) 5 spansns avgäld samt sin del i kvarnen och i ålfisket därstädes samt fick i stället 8 spansns avgäld i *Kolstad* (Risinge l. Vånga s.) med undantag av Hult och Risnäs och därtill 9 mark pgr i mellangift. År 1389 erhöles fasta å ett jordaskifte, varvid bröderna Raval och Nils i *Læmonäs* gav Torbjörn Botolvsson 2 spansns avgäld i *Læmathorp* i västra halvbyn mot lika mycket i östra hälften av samma by. Har delvis förut hört till Lämmenäs. Tillh. nu 9 äg. — **Melby**, 2 m., 316 h., varav 1 m. är till statsverket indraget militieboställe; $\frac{1}{2}$ m. fr. har förut hört till Lämmenäs; $\frac{1}{2}$ m. tillhör nu A.-B. Finspångs styckebruk och $\frac{1}{2}$ m. S. A. Olsson. — **Mässelköp**, 1 m., 543 h. Har länge tillh. bondesläkter. Har nu 4 äg.

Mo gård $\frac{1}{2}$ med **Ekö** $\frac{1}{2}$ och **Åsunda** 1 m., tills. 241 h. Mo har till senare tid tillhört Finspång. Ekö, f. d. Öna, och Åsunda utbyttes från kronan 1625 av överstelöjtn. Matts Kagg († 1629) samt ägdes därefter av hans änka Märta Ulf av Horsnäs samt vidare av deras son översten Nils Kagg († 1673). Ägdes 1683 av hans dotter Märta Kristina, som var gift med sin faders kusin Karl Jörgen Kagg († 1686). I deras ägo kallas Ekö säteri av 1 $\frac{1}{2}$ allodialhemman, tämligen bebyggdt. År 1686 är Ekö arv och eget. Tillhörde därefter och ännu 1700 deras arvingar, bl. vilka dottern Marg. Katarina Kagg († 1724) var gift med Salomon Skutenberg († 1693 och begr. i Risinge kyrka). Ägdes 1725 av lagm., revisionssekreteraren Anders Fägerstjerna († 1728), vidare av hans änka Gertrud Hoghusen. Köptes senare av översten v. Nieroth, som sålde dessa två gårdar till Finspång. Det hela äges nu av brukspatr. Axel Ekman, som bebor Mo gård.

I manbyggnaden (fig. 117) äro salong och matsal kopierade efter motsvarande rum å Finspångs slott. En del av Finspångs tavelsamling återfinnes även här.

Näs, 1 m. Hörde 1683 som ladugård till Börsjö och senare till Stjärnvik. Äges nu av John Fröberg och A.-B. Finspångs styckebruk. — **Nävstorp**, 1 m., 509 h. Har delvis hört till Stjärnvik och Ysunda m. fl. gårdar. Tillh. nu Ysunda och A.-B. Finspångs styckebruk. — **Olstad**, 1 m., 32 h., med 4 äg., bl. a. Stjärnvik. — **Olofstorp**, 2 m., 429 h. Thorder i *Olofstorp* var 1389 fasteman vid tinget i Slättomo. Har nu 7 äg. En del tillh. A.-B. Finspångs styckebruk. Enligt gammal hävd vid Finspångsgodset skall en gård, då den ånyo utarrenderas, lämnas till någon av den föregående arrendatorns närmaste, om sådan lämplig finnes. På det viset har ett flertal Finspångsgårdar »gått i arv» från far till son flera led tillbaka. Så säges Olovstorp gått i arv från far till son i sex led. — **Ragnetorp**, 1 $\frac{1}{4}$ m., 302 h. Har länge haft flera äg., nu 6. — **Ramstorp**, 2 m., 569 h., med 3 äg., bl. a. Stens bruks A.-B. — **Rippestorp**, $\frac{2}{3}$ m., 206 h. Tillh. Stens bruks A.-B. — **Risinge** 1 $\frac{1}{2}$ med **Köp** $\frac{1}{2}$ m., tills. 208 h. Kyrkoherdeboställe, bel. 0,5 mil från Doverstorps jvst. Bostad uppförd 1859. — **Simonstorp**, $\frac{1}{8}$ m., 51 h. Hörde tills. med Gåsestorp $\frac{1}{8}$ m. 1687 till Kolstad, 1700 till majoren Volmar Joh. Schildt († 1742)

och 1725 hans maka i första giftet, fru Brita Utter. Har senare hört till Bongs säteri och senast tillh. grosshandl. Helge Ehrenborg. — **Sjögesäter**, $1\frac{1}{2}$ m., 69 h. Tillh. 1884 A. P. Andersson, 1895 A. P. Månsson och 1910 K. A. Johansson. — **Skallnäs**, 1 m., 378 h. Tillhörde 1687 Märta Kurek († 1698), g. m. presidenten Arvid Natt och Dag, samt senare sonen överstelöjtn. Karl Gust. Natt och Dag († vid Pultava 1709). Har länge hört till Hults bruk. — **Skäftesfall**, 1 m., 206 h. Har länge haft flera äg., nu 6. — **Skärvinge**, $1\frac{1}{2}$ m., 47 h. År 1416 utfärdade konung Erik frälsebrev, dat. Flensborg d. 1 sept., för Gudmund Arvidsson för de tjänster och den troskap han gjort och visat konungen och hans husfru, drottning Filippa o. s. v. Frälsebrevet gällde för Arvid och hans äkta avkomma till evig tid. De gods, denna

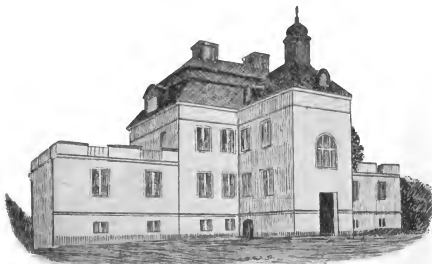

117. Mo gård.

frihet och frälse gällde, voro i Bråbo h:d 2 gods i *Skirffuinge* och en gård i *Ösby* i Risinge sn, fjärdungen i Birke och fjärdungen i Göltorp, båda i Regna sn. Detta brev är försedt med konungens sekret och förvaras i sv. riksarkivet. Har länge varit i bondesläkter. Tillhörde 1884 A. P. Månsson, 1894 A. Svensson, Klippstorp, och 1910 A. P. Andersson. — **Stenstorp**, 1 m., 239 h., varav $\frac{4}{5}$ m. länge hört till Finspång och $\frac{1}{5}$ m. tillh. allmoge. Äges nu av Stens bruks A.-B. och änkefru E. Månsson.

Stjärnvlk med Börsjö $2\frac{1}{2}$ och **Boxnäs** $\frac{3}{5}$ m., 1,050 h. Kallades till år 1749 Börsjö. År 1666 erkändes Börsjö 2 m. och Börsjö kvarn att vara av allodialnatur. Äldste kände ägaren är majoren Knut Ödla, som här 1640 inrättade ett järnbruk med 4 hamrar och 7 härdar jämte en knipphammare, vilket allt nedlades av brist på kol, förutom en hammare, som sonen, landshövdingen Udde Ödla († 1668), vilken efter fadern hade egendomen, ånyo lät uppbygga. Dess privilegium stadfastades 1689 och 1690. Ägdes därefter av dess son Karl, som dog härstädes 1670. Tillhörde 1683 och 1687 fru Anna Falkensten, 1700 majoren Gabr. Gyllenstål, 1725 hans måg, kaptenen Karl Du Rietz, under vilken tid den ånyo inrättade knipphammaren privilegierades d. 26 apr. 1721. Hans barn försålde sedermera egendomen till Louis De Geer († 1758). På 1750-talet stod knipphammaren ånyo stilla men sattes åter i stånd av L. De Geer.

Till Finspång hörde såväl gård som verk till 1803, då de köptes därifrån av brukspatr. Kristian Eberstein och ärvdes vid hans död 1816 av hans änka, Hedvig Karolina Burén († 1829), som gifte om sig med kanslirådet Jöran Zakarias av Segerström († 1827). Ägdes 1825 av brukspatr. Didrik Reder från Hamburg († 1847), som var gift med Ebersteins syster- och adoptivdotter Maria (Oxelgren) Eberstein († 1854), som 1850 gifte om sig med översten Kristian Erik Ahlström († 1877). Han sålde egendomen 1859 till fabrikören Fredr. Anton Bergvall († 1877). Ägdes vidare från 1863 av dennes son brukspatr. Fredr. Bergvall, som ombyggede manbyggnaden med särskild vinterträdgård efter ritning av Th. Glosemeijer. Tillhörde efter hans död hans syster Emilia Joh. Bergvall, som sålde egendomen 1896 till nuv. äg., konsuln Oskar Brynolf.

118. Stjärnvik.

Stjärnvik är beläget invid sjön Gron och två andra insjöar samt bredvid allmänna landsvägen. Den gamla manbyggnaden har av nuvarande äg. blivit helt om- och tillbyggd efter ritning av prof. I. G. Clason (fig. 118). Vidare har här uppförts en fullt modern kraftecentral för tillvaratagande av å ågorna befintlig vattenkraft från tre vattenfall, som blivit sammanslagna till ett. Av dessa utnyttjades förut endast det mellersta för drivandet av såg, kvarn och mindre belysningsanläggning, men kraften är nu mer än tillräcklig för gårdens behov i alla avseenden. Vid bruket har icke någon tillverkning ägt rum sedan slutet av 1860-talet.

Sätra, 1 m., 203 h. Tillh. från 1657 Måns Gunnarsson, 1687 hans barn, 1700 fru Hedvig Mörner, 1725 en Oxenstjerna. Har senare hört till Göstad i Vånga. Tillh. 1872 och 1884 Olof Larsson, 1895 M. E. Olofsdotter och 1910 J. A. Jonsson. — **Torpet**, 1 m., 234 h. En del har sedan länge hört till Ysunda. Den andra äg. är nu K. J. Samuelsson. — **Torstorp**, 2 m., 313 h. Har 4 äg., bl. a. A.-B. Finspångs styckebruk. — **Tvartorp**, 1 m., 912 h. Hörde ännu 1725 till Finspång. Bebyggdes på 1790-talet av direktören vid Ostindiska kompaniet O. Lindahl i kinesisk stil, men åbyggnaderna underhöllos icke och voro redan på 1820-talet förfallna eller bortflyttade. Gården med såg jämte Humletorp hörde då till Sonstorp. Äges nu av Rejmyre A.-B. — **Valpetorp**

(Muggebo) $\frac{1}{8}$ m., 669 h. Har sedan länge hört och hör än till Rodga säteri. — **Viberga**, $2\frac{1}{4}$ m., 215 h., varav 2 m. länge tillhört Finspång samt f. n. A.-B. Finspångs styckebruk och Stens bruks A.-B.; $\frac{1}{4}$ m. tillh. K. A. Karlsson.

Ysunda, $\frac{1}{2}$ m. med **Skirnäs** $\frac{1}{4}$ m. Ysunda gård med tillhörande ägdes på 1600-talet av Sten Ivarsson samt senare 1687 av Hans Schmidt och hans hustru Brita Dissman, sedermera av deras dotter Anna Kruse och länsman Gudmund Larsson till hälften vardera, 1700 av majoren Gabriel Gyllenstål, 1725 av arvingarna till Gudm. Larsson, som 1687 hade Ysunda hammare, 1760 av justitieborgmäst. Klas Pet. Jancke och assessoren Karl Nik. Wadström, vidare av översten Erik Jöran Adelsvärd. Köptes 1788 av Joh. Jak. De Geer och tillhörde samma år sekreteraren Joh. Pamp samt ärvdes 1817 av hans son, häradsbövdingen J. J. Pamp. Köptes 1826 av dennes sväger, brukspatr. Magnus Lorents Ekelund. Tillhörde från hans död 1850 dennes son, brukspatronen Konr. Aug. Ekelund († 1870) samt vidare hans maka, änkefru Augusta Ekelund, f. Helling, och barn. Arrenderades först av sonen Axel Em. Maur. Ekelund, men inköptes av honom från medarvingarna år 1910.

Egendomen är belägen vid Ormlängens utlopp. Ysunda är bekant för sina välvärdade jaktmarker (se Östgld I, s. 557).

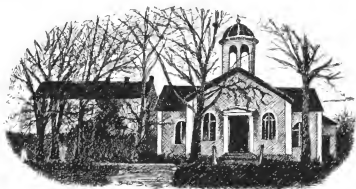
Börgöls stångjärnsverk, anlagdt å Börgöl $\frac{1}{2}$ m. frälse, som en tid tillhört Ysunda, ägdes 1687 av major Gyllenstål, ehuru 1684 privilegieradt för Louis de Geer. Tillhörde 1760 änkefru Kristina Tisell, f. Wester. Ägdes sedermera av bergsrådet Jean Le Febure, men såldes av honom 1784 till löjtn. Ax. Wilh. Gyllenkrook († 1788) samt tillhörde vidare sonen, majoren Joh. Jöran G. och övriga medarvingar, från vilka egendomen köptes av brukspatr. M. L. Ekelund. Har i senare tider blivit försäldt till Finspångs gods (se Botorp) och är nedlagdt.

Vistinge $3\frac{5}{8}$ m. med **Larstorp** $\frac{1}{8}$ m. På 1850-talet hörde 3 m. till Finspång, $\frac{1}{4}$ m. jämte Larstorp till Ysunda. Har även nu 2 äg.: brukspatr. Axel Ekman och A.-B. Finspångs styckebruk, som därjämte äger $\frac{3}{8}$ m., vilket förr varit länsmansboställe. Förr ha här varit knipphammare, klädesfabrik och färgeri. — **Ängenäs**, 1 m., 448 h. Tillh. på 1850-talet prosten Stenhammars arvingar, 1872 K. A. Torstensson, 1884 och 1894 Anders Persson samt senare brukspatr. Axel Ekelund. — **Ölstad**, 3 m., 312 h. På 1850-talet hörde Ölstad l. Skäggeby 1 m. till Finspång, $1\frac{1}{2}$ m. till bönder och $\frac{1}{2}$ m. var liksom nu komministerboställe; $2\frac{1}{2}$ m. har nu 3 äg. — **Össby**, $3\frac{1}{2}$ m., 573 h. Omnämnes 1416 (se Skärvinge). Har länge tillhört bondesläkter. Har f. n. 7 äg. — **Övertorp**, 1 m., 302 h., varav $\frac{1}{3}$ m. länge tillh. Finspång, nu A.-B. Finspångs styckebruk och $\frac{2}{3}$ m. 1910 Frans Andersson.

Övriga tillhörigheter: Allmänningen, Alsberg, Börsjö kvarn, d:o såg, d:o tegelbruk, d:o växthus, Doverns ångsåg, Finspångs olika anläggningar, Finspångs villasamhälle, Grostors såg, Gustavsberg, Hållstorp, Karlsunds verkstad, Kåltorps utj., Risinge ångsåg, d:o klockarejord, Lotorps villasamhälle, d:o lackfabrik, d:o snickerifabrik, d:o föreningshus, Lämmenäs kvarn, d:o färgeri, ullspinneri och arbetarebostäder, Lämmetors såg, Sandstad, Sandudden, Skirbrotorp, Stenkullen, Stensborg, Stjärnviks villa, Tvartorps ålfiske och tullsåg, Viggesberg, Ysunda järnmanufakturverkstad, arbetarebostäder, såg och växthus, d:o kvarn, Ysunda villa, Översäters tegelugnar o. s. v.

5. Skedevi gränsar i nv. och no. till V. Vingåker samt i no. till sjön Tisnaren mot Ö. Vingåker i Södermanland, i so. till Simonstorp, i sv. till Risinge och Regna. Socknen är den nordligaste belägna inom provinsen. Arealen: 31,965 har, därav 25,270 land. Socknen är ett tämligen utplattadt bergland, genomskuret av en mängd sjöar. Enligt en

gångse sägen skulle det med gölar och allt vatten inberäknadt finnas sjöar till lika antal med dagar i året. Enl. äldre uppgifter skulle här vara 100 till 118 större och mindre sjöar. Av dessa är Tisnaren, här vanligen kallad Storsjön, störst samt inskjuter i socknen med Kalefjärden, Kyrkviken vid Skärfors och Södervikarna. Det största vattendraget är Skärforsån från sjön Hunn. Av övriga sjöar nämnas Ytter-, Björ-, Roltorps-, Mäl-, Vi- och Sörsjön, Gölen, Regnaren, Vagnaren, Ön-, Gunnar-, Tummetorps-, Lill- eller Sill-, Erstorps-, Frogtorps- och Långsjöarna, Fjälaren, Visken, Brosjön, Mögsjön, Nylingen, Hem-, Säv- och Grytsjöarna m. fl. På Tisnaren har förekommit hägring. Rådande jordart är lera, sand och dungjord. Av socknens flera vägar är blott en större, vilken kommer från V. Vingåker och går först i so. riktning till kyrkan, därpå omkr. Kyrkviken samt vidare åter åt so. förbi Fräng-

119. Rejmyre kyrka och skolkhus.

säters f. d. gästgivaregård och till Risinge. Denna väg anlades 1736 och revades 1752. Dessutom finnas flera härads- och sockenvägar. Vid Rejmyre finnes skjutsstation. Från Tisnaren är kanal till Ådebols station vid Östra stambanan (se Östgld I, s. 571).

Skedvi nämnes 1340 och hade då egen kyrkoherde, skrives 1394 *Skedvi* samt hörde till Bråbo härad, varav socknen utgjorde en del, till dess Finspånge län bildades. Socknen bildar ett pastorat. Ny reglering 1917, därvid k. m:t förordnat, att det styrelsen för Rejmyre bruks aktiebolag genom nådigt brev d. 15 nov. 1878 meddelade tillstånd att kalla särskild brukspredikant skall d. 15 maj 1917 upphöra. I pastoratet skola fortfarande finnas kyrkoherde och komminister, vilken senare skall bo i eller vid Rejmyre. Allmän gudstjänst skall varje predikodag uppehållas dels i församlingskyrkan och dels i Rejmyre kyrka (fig. 119) eller å annan plats i församlingen. Pastorsexpedition skall en gång varje vecka vara öppen vid Rejmyre. Kyrkan, av sten och tegel, är belägen å en höjd med vidsträckt utsikt och alldeles invid sjön Tisnaren. Den är av obekant ålder men blev år 1807 ombyggd av konduk-

tören And. Sundström. Av gamla kyrkan med en bredd av omkr. 10,9 m. bibehölls då större delen till en längd av 24,9 m., vartill gjordes en oval tillbyggnad åt östra sidan så, att kyrkans hela längd blev omkr. 39 m. inom murarna. Kyrkan är senast reparerad 1915, till det inre efter föreskrift av arkitekten Edv. Bernhard. Läktaren vidgades med balkong, och orgeln tillbakaflyttades m. m. Den består nu av långhus med ett avrundadt tvärskepp i östra och västra ändarna. I det förra är altaret jämte 2 korfönster med katedralglas i blyinfattning. Här emellan är den år 1915 av Allan Norblad restaurerade altarprydnaden i bildhuggeriarbete, framställande Kristi korsfästelse samt överst Frälsarens uppståndelse. På sidan evang. Lukas och Johannes, änglabilder och rika ornamenteringar. Densamma skänktes till kyrkan år 1716 av fru Brita Ulfsparre till minne av hennes man, kaptenen Åke Ugglå, och har till deras åminnelse släkterna Ugglå och Ulfsparres vapen. Denna altarprydnad var länge förflyttad till kyrkans s. sida och var då ersatt av en oljemålning av Engman, framställande nattvardens instiftelse, vilken nu är flyttad till tvärskeppets n. vägg framför ett igensatt fönster. Vid senaste reparationen borttogos de läktare i ö. tvärskeppet, som avskuro fönsterraderna. Valv och väggar äro målade i ljusgul färg med inramning i vitt. Pelare och kolonner hava målade räfflor. Kyrkan, som rymmer 1,000 personer, har numera centraluppvärmning i st. för de förutvarande kaminerna. Orgelverket är från 1915. Det har 28 register, därav 5 koppel, 4 fasta och 3 fria kombinationer, reglerbara både med transport- och tryckknappar, pedalomväxling, jalousi- och registersvällare m. m., som tillhör en modern kyrkorgel. Den är byggd efter genomfördt pneumatiskt system. Gamla orgelverket om 15 st. var från 1812 av P. Strand. Därförut hade kyrkan ett orgelverk om 9 st., inköpt 1756. Predikstolen med evangelisterna i fint bildhuggeriarbete men med fot från senare tid återstår att restaurera. Är nu vitmålad. Dopfunten är av mässing och hitskänkt 1701 av generalmaj. Gust. Ulfsparre. I gamla kyrkan hade ätterna Ugglå och Ulfsparre sina gravar. Å kyrkogården har ätten von Post en överbyggd grav.

Före år 1807 hade kyrkan icke något torn, utan ringklockorna hängde i trästapel. Av storklockans inskrift inhämtas, att densamma blev gjuten av Per Bertilsson i Vigå år 1485 samt sedermera omgjuten 1728 och 1820. Dessutom läses följande: Låt, dyre kristen, detta ljud Ej fåfängt hinna till ditt öra, Må det din själ till andakt röra. Jag manar träget: tillbed Gud. En mindre klocka blev gjuten 1735 och fick, med anledning av att hitintills endast funnits en klocka, följande inskrift: Den i halv tredje hundra år Hel ensam tjänte alla, Hon nu av mig en maka får Guds folk att sammankalla.

Under katolska tiden var kyrkan helgad åt Laurentius och Johannes döparen, vilkas bilder funnos å storklockan före omgjutningen samt å den äldsta altartavlan. Till gamla kyrkan tillbyggdes koret 1688.

Avst. till Vingåkers jvst. är 17 km.

Av fornlämningar märkes i gränsen till Södermanland en runsten, som likväl rättligen bör räknas till detta landskap och icke till de på

långt avstånd härifrån belägna östgötastenarna. Å Tisenhults ägor, nära Tisnarens strand, omtalas 13 gravkummel, belägna i två tämligen långt skilda grupper, vilka vid undersökning visat sig vara från yngre järnåldern. I övrigt omtalas här stensättningar vid Fölingsnäs, Vallerängstorp och Mullsäter m. fl. platser, vilka vid skilda tider blivit undersökta av befolkningen, och har åtminstone vid ett tillfälle tillvaratagits, sedermera förkomna, urnor jämte kol, brända ben, glaspärlor och, såsom Nordensköld antecknar, bronsbitar men intet järn. Vid Byle östergård äro i senaste tid vid harvning tillvaratagna 3 armringar av guld, som återfinnas i statens samlingar. På något ställe ej långt från Tisnaren finnes en av klippblock danad grotta, som sedan långliga tider blivit kallad »Kattegale», vilken grotta är försedd med ingång och öppning för insläppande av ljus och för röks avledning. Å Kalehall skall enligt sägen finnas runor. Här skall en man vid namn Kale bott och säges såväl berget som fjärden varit uppkallade efter honom. Vid Svarttorp nära Skärfors äro på ett högt berg lämningar efter en befästning. Nedanför berget går en gångstig, kallad »borgstigen». I ett stenkummel å Ruda ägor har hittats ett par svärd, varav det ena var av betydlig storlek.

Följande rim funnos upptecknade i Finspångs gamla s. k. länssal:

I Skedevi är lustig bygd,
 Manfolken hava den odygd:
 Hattarna ha de mycket höga,
 Men med skatter äro nog tröga.
 Lo, älg, rå, hjort, varg och hara,
 Dem de icke få, dem låta de fara.

Allmogen härstädes skilde sig fordom något i sin klädsel från övriga socknars invånare, men denna dräkt är numera helt och hållet utträngd. Densamma beskrives sålunda: »Karlarna bruka grå eller ljusblå långa rockar med häktor. Kvinnornas huvudbonad är ett s. k. huckle (huvudkläde) av fin och mycket stärkt sockerduk, svept om huvudet i vissa veck och så sammanbundet med en enda knut i nacken, att av dess utbredda snibbar den ena vetter uppåt och den andra nedåt högra axeln, tätt förbi örat. Till deras övriga klädnad höra: korta randiga kjortlar, röda strumpor och svarta skor med höga klackar.»

Folkmängden var på 1750-talet omkr. 1,700, 1790: 1,977, 1830: 2,624, 1870: 3,719, 1895: 4,046, 1910: 3,689 och 1915: 3,604. — Kassor 1910: husbondeföreningens k. kr. 7,386: 16, magasinssk. kr. 2,587: 99, bokkassan kr. 2,116: 13, orgelk. kr. 1,008: 04, Vallinska donationen kr. 40,114: 45 (fabrikören M. Vallin hade vid sin död 1881 testamenterat sin förmögenhet, och skall av räntan $\frac{1}{3}$ läggas till kapitalet, $\frac{1}{3}$ utdelas till behövande församlingsbor, $\frac{1}{3}$ användas för skolflickor att med 100 kr. insättas i livränteanstalt. Redovisning för fonden skall årligen meddelas genom länets tidningar), Engströmska d:o kr. 10,663: 73, Daniels-

sons fond kr. 525. — Folkskolorna äro 8 med 10 lär. o. omkr. 380 barn. Två småskolor ha 2 lär:or.

Som binäring har hört humleodling, humlen känd under namnet Vingåkershumle, enär försäljningen i allmänhet gått genom Vingåkersbor. Trädgårdsskötseln har av gammalt varit med nit omfattad. Som binäringar räknas fiske, slöjd, smide till eget behov samt försäljning av skogsbär. Jämte åkerbruk idkas som mer betydande näring bruks- och fabriksrörelse (se nedanför). — År 1915 hava nickelgruvorna, som en följd av år legat nere, åter blivit undersökta och anses ett godt resultat blivit uppnått härvid. — Här finnas medikamentsförråd och hotell. Handverkarnas antal är 15 och handlanden 9. Vid Byle by höllos förr årligen marknader i juni och december, nu endast i oktober.

Gårdar.

Björnhult, 1 m., 386 h., 4 äg. — **Bonäs**, $\frac{1}{2}$ m., 127 h., äg. 1910 K. J. Carlstén. — **Brenäs**, 1 m., 512 h., äg. 1910 O. Olsson. — **Bräuntorp**, $\frac{1}{2}$ m., 739 h., äg. P. Eriksson. — **Byle**, 2 m., 8 äg. — **Båltorp**, $\frac{1}{2}$ m., 129 h., 8 äg. — **Danstorp**, $\frac{1}{8}$ m., 110 h., äg. 1910 E. T. Levin. — **Eksjö**, 2 m., 166 h., 7 äg.

Frängsäter, 2 m. med **Bråntorp**, $\frac{1}{4}$ m. och **Tummetorp** 1 m., tills. 1,270 h. Frängsäter, som ännu 1760 endast var frälse, ägdes på 1680-talet av fru Märta Natt och Dag, f. Kurck († 1698), samt därefter och till hans död av Otto Mörner († 1718). Tillhörde senare och år 1783 såsom säteri släkten von Post, av vilken majoren Ernst v. P. mähända var första ägaren. Han dog här år 1795. Sägdes därefter ha tillhört generalmaj. Ad. Ludv. v. Post, samt ägdes 1825 av kapt. Gust. Er. v. Post, som dog här 1850. Vid denna tid var Frängsäter med underlydande ett storartadt gods, till vilket hörde Hävla stångjärnsbruk, Skärfors manufakturv., Rejmyra glasbruk, Sillsjö säteri m. m. Kapten v. Post uppdrev egendomen betydligt samt tillökade ägoviddens genom sjösänkningar, uppodlandet av mossar m. m. Vid hans död ärvdes Frängsäter med tillhörande av hans arvingar av släkterna v. Post, Fleetwood, Nisbeth och Kugelberg. Ägdes 1872 och till hans död av brukspatr. Joh. Gust. Vikt. v. Post, därefter av hans stärbhus, 1910 av majoren Stafs v. Post och fröken Ebba Sofia v. Post samt f. n. av den sistnämnda. — Huvudbyggnaden, som är belägen nära sjön Hunn, består av gammal säteribyggnad i två våningar. Till gården hör fiske, vilket man på 1870-talet förbättrade genom fiskodling och inplantering av nya fisksorter.

Fågeltorp, $\frac{1}{4}$ m., 286 h., äg. brukspatr. G. Ekelund, Hults bruk. — **Färenäs**, $\frac{1}{8}$ m., 119 h., 1 äg. — **Hageby**, 2 m., 244 h., 2 äg. — **Husby**, 2 m., 512 h., 7 äg.

Hävla, 1 m. med **Kindtorp**, 1 m., tills. 709 h., **Braxnäs**, 1 m., 455 h., **Sund**, 2 m., 448 h., **Svartorp**, 2 m., 523 h. Hävla gård ägdes 1687 av Jakob Fleming, 1700 av Joh. Mörner och 1725 av Katarina von Berchner. Hävla stångjärnsbruk anlades år 1684 av landshövdingen Jakob Fleming mot nedläggande av Forssjö hammare i Södermanland, enligt k. bergskollegii tillstånd av den 13 december 1683. Privilegierna stadfästades den 14 september 1742. På 1750-talet ägdes bruket av Katarina von Berchner, som sedan 1727 var änka efter landshövdingen Jonas Cedercreutz. År 1825 tillhörde Hävla maj. Johan Göran Gyllenkrook († 1859), 1829 kapten Gustav Erik von Post († 1850) samt 1872 brukspatr. Viktor von Post och hans sväger överstelöjtn. Viktor Fleetwood, gift med Beata Krist. Jacqelina v. Post, 1884 av brukspatr. v. P. ensam samt senare och f. n. av Hävla bruks a.-b.

Hävla bruk är beläget vid Regnarens utlopp å Hävla ägor. Hävla järmanufaktur för 300 skepp. anlades enligt kammarkollegii brev av 1828. (Se vidare härnadan under *Övriga tillhörigheter*.)

Johanneslund, 2 m., 385 h., äg. 1910 K. M. Johansson. — **Kalbo**, 1 m., 1,745 h., 9 äg. — **Kvarnfallet**, $\frac{1}{4}$ m., 76 h., äg. 1910 F. Andersson.

Käxelvik, $\frac{1}{2}$ m., beläget vid Tisnaren. Komministerboställe. Församlingen har hos K. M. anhållit att få försälja detta boställe, som har en värdefull skog men som i arrende endast lämnar 600 å 700 kr. Boställe skulle i så fall uppföras vid Rejmyre. — **Mullsäter**, 1 m., 353 h. *Mullasäter* nämnes 1390. — **Nora**, 1 m., 687 h., 7 äg. — **Perstorp**, $\frac{1}{2}$ m., 325 h. Är indraget militieboställe, tillhör. statsverket.

Rejmyre, 1 m., 1,408 h., **Bremyre**, 1 m., 1,141 h., **Erstorp**, 1 m., 423 h., **Frogetorp**, $\frac{1}{2}$ m., 957 h., **Magnehult**, $\frac{1}{2}$ m., 1,047 h., **Sillsjö**, 1 m. med

Sillsjötorp, $\frac{1}{2}$ m., 1,232 h. (Sillsjö donerades 1620 till Peder Utter men har sedan omkr. 1810 tillhört Rejmyre). *Reghinmyre* med *Tholång i Digherö*, *Hagaby*, *Rywdhe*, *Skärförssa kvarn* med torpen *Bokanäs*, *Swarthathorp*, *Mardäng*, *Sillasjö* med *Pethars Olmathorp*, *Erikstorp*, *Bredhamyre* med torpen *Magnehult* och *Kallobodathorp* borthyttes år 1385 av Askeby kloster till Bo Jonsson. Före Rejmyre glasbruks anläggning var här endast en by, som under 1600- och 1700-talen tillhörde släkterna De Geer och v. Berchner. År 1808 påbörjades här anläggningen av ett glasbruk av jägmästaren Joh. Jakob Graver efter vilken löjtnanten Mattias Alexander v. Ungern-Sternberg († 1826) slutförde anläggningen, men tillverkningen började först 5 år senare. Tillhörde 1825 deras måg, kaptenen Gust. Er. v. Post samt 1829 och framgent den sistnämnde, som icke blott förbättrade jordegendomen genom sjösänkningar

120. Glas från Rejmyre.

och mossodlingar utan därjämte med kraft fullföljde den påbörjade glasbruksanläggningen. Efter hans död på Frängsäter 1850 tillföll såväl Rejmyre som andra verk och jordegendomar i socknen hans arvingar kaptenen Ernst Fr. Alex. v. Post, brukspatr. Vikt. v. P., översten Vikt. Fleetwood, kaptenen Klas Aug. Kugelberg, löjtn. Karl Gust. Nisbeth ävensom dennes fader majoren Karl Vilh. Nisbeth († 1860), gift med en dotter till ovannämnde v. Ungern-Sternberg. Sedan år 1868 ägdes bruket med underlydande hemman, utgörande över 10,000 tunnland, av Rejmyre aktiebolag, grundadt med ett aktiekapital av 500,000 kronor. Efter kapt. G. E. v. Posts död sköttes Rejmyre av kapt. Fredr. v. P. under 5 år samt senare under 15 år av prof. Hamp. v. Post. I och med bolagets bildande blev ingenjören, brukspatr. Josua H. Kjellgren den ledande och därmed började en ny period i Rejmyre bruks utvecklingshistoria. Glasbruket utvecklades i betydande grad, och årstillverkningens värde fyrdubbades. Tillverkningen ändrades även väsentligen. Från enklare tillverkning övergick densamma även till de finaste och yppersta föremål. Genom sina gnistrande och glänsande praktpjäser i kristall, de konstnärligt fina slipningarna

och glasets klarhet och renhet äro Rejmyre tillverkningar nu vida kända (fig. 120, 121). Också har brukets tillverkning haft marknad till de avlägsnaste länder, förnämligast dock till England och Amerika. — Under Kjellgrens tid anlades även den stora linbanan till Simonstorp, den längsta linbana i norra Europa. K. avled 1901. År 1900 utsågs hans yngste son, ingenjören Sten Kjellgren till brukets verkst. direktör och disponent. År 1902 bildades Aktiebolaget de svenska kristallglasbruken. I detsamma ingick även Rejmyre bruk och K. blev styrelsemedlem i detta bolag samt från 1906 även detta bolags verkst. direktör. Äldre brodern Bror Kjellgren är sedan 1890 vårdare av det till egendomen hörande jord- och skogsbruk samt vad därtill hör.

Före 1868 fanns här endast 1 ugn och 8 deglar. År 1871 funnos här två hyttor, vardera om 6 deglar samt ett sliperi med 43 slipstolar. Vid 1875 års slut arbetades här i 3 hyttor om tillsammans 23 deglar och vid två sliperier med tills. 70 slipstolar. Dessutom verkstad, där glaslet målas och förgylles samt en för ritning. F. n. finnes i den s. k. gamla hyttan en smältugn jämte vällugnar, varav en del för smältning av glaskanter ävensom ugn för »färdigmakaren». Hit höra även 2 kylugnar samt särskilda ugnar för avkylning av större föremål, ugnar för upptämpning av deglar, vartill kommer rum för sortering. Fläkten för värmeugnar och sprängapparater drives av motor. Därjämte finnas här kantsliperi och sprängrum för glas. Den s. k. annexhyttan har glasugn, som är reservugn, samt kyl- och värmeugnar. Den nya hyttan har blandningsrum, laboratorium, glasugn och värmeugn, två kylugnar, källare för förvaring av eldfast tegel och värmeugnar. Därtill kommer den tre våningar höga byggnad, som inrymmer sliperiet m. m. Första tillverkningsåret, 1813, uppgick tillverkningen till ett värde av 17,172 kr., 1850: 75,000 kr., 1868: 124,483 kr., 1870: 201,678 kr., 1895: 405,000 kr., 1905: 501,000 kr. o. s. v. Elektrisk kraft och belysning hämtas från det 5 km. från bruket belägna Bremeys. — Här finnes särskild brukskyrka, avsedd för brukspersonalen.

Roltorp, $\frac{1}{2}$ m., 316 h., äg. 1910 E. Eriksson. — **Ruda**, $1\frac{1}{2}$ m., 246 h., 3 äg. — **Ryd**, 2 m., 206 h., 2 äg., därav kyrkoherdebost. — **Skedevi** kyrkoherdeboställe, kalladt **Hageryd**, $\frac{1}{2}$ m., 182 h. med bostad från 1820, belägen vid Lillsjön, icke långt från Tisnaren. Hit hör stomhemmanet Ryd. — **Silla**, 3 m., 1,659 h. Har förr hört under Regnholm men försålles 1825 av majoren J. G. Gyllenkrook till brukspatr. Karl och Dan. Indebetou. Har nu 10 äg. År 1916 sålde Arv. Olsson Norrgården med inventarier för 105,000 kr. till Brenäs bruk. — **Sjöändan**, $\frac{1}{8}$ m., 328 h. — **Skarbjörke**, $\frac{1}{2}$ m., 98 h.

121. Glasskål från Rejmyre. Höjd 44 och diam. 52 cm.

äg.: stbh. — **Skyttetorp**, $\frac{1}{8}$ m., 282 h., tillh. Stens bruk. — **Starnäs**, $\frac{1}{4}$ m., 369 h., 3 äg. — **Sulnäs**, $\frac{1}{4}$ m., 165 h. Äg. 1910 disp. J. J. Lindström. — **Sunda**, $\frac{1}{2}$ m., 131 h., 2 äg.

Tisenhult med Rom, $2\frac{1}{2}$ m., 525 h. Tisenhult säges mot slutet av 1400-talet tillhört Jöns Pedersson (Hård af Segerstad), ägdes före 1570 av Arvid Björsson, därefter av Måns Eson Ulfsparre († 1595), 1610 av dennes son, rikstygmäst. Joh. Månsson Ulfsparre, som senare fick i donation granngården Brenäs. Tillh. sedermera sonen Åke, som dog barnlös 1643, samt, som det säges, även hans broder generalmaj. Gust. U., vars dotter Brita var gift med kaptenen Åke Uggla. Tillhörde vidare 1683 och 87 Åke Ulfsparres änka Beata Bonde († 1694), vars andra man Svante Uggla även var ägare. Tillh. sedermera deras son, kaptenen Åke Uggla († här 1714), 1725 hans änka Brita Ulfsparre († 1734) och därefter hennes måg och brorson Karl Ulfsparre († barnlös 1738). Ägdes vidare av Georg Tomas von Berchner († 1743). Efter honom eller hans döttrar bär ännu en från stället anlagd allé av lövträd namn av Berchnerska promenaden, och vet man ännu att berätta, att fröknarna v. Berchner här plögade taga sina promenader till häst, ofta iklädda Skedevikullornas folkdräkt. På 1750-talet tillh. egendomen sistn. ägares döttrar Ulrika Eleonora, gift med landshövdingen Per Abraham Örnsköld († 1791), samt Hedvig. Under den förstnämndas änketid skola båda systrarna varit bosatta här, där deras minne ännu fortlever i traditionen, dels för deras ofördragsamhet emellanåt emot varandra, vilken en gång skall ha gått så långt, att de delat gården och byggningen i två lika delar, en för var, dels för den stränghet i etikett, de vid umgänget med grannarna fordrade, utan tvekel en vana från den tid fru Örnsköld som statsfru tjänstgjort vid sin tids etikettslystna hov. Under landsh. Örnskölds tid utfördes vid Tisenhult genom inspekt. Vinge, en ovanligt duglig och driftig men sträng man, en stor del arbeten. Egendomen bebyggdes ånyo och reglerades, varjämte genom utrivande av husbehovskvarn och ett större sprängningsarbete, sänkning företogs av sjön Gran, varigenom till gården hörande omkr. 50 t. blevo odlingsbara och omkr. 60 t. gräsbärande sjökärr. Även nedlades vid denna tid betydligt arbete på ett annat sjösänkingsföretag, som dock ej kunde fullbordas, enär ägaren till Brenäs nekade genomlopp över en obetydlig del av sina ägor. Detta företag har på senaste åren blivit utfördt på annan väg. Det av Vinge påbörjade storartade företaget, som ännu bär hans namn, kvarstår sålunda endast som ett minne av en för den tiden ovanlig företagsamhet och arbetsförmåga. Till terrassering och fyllning av trädgårdarna, som även anlades under denna tid, läres åtgått två års oavbrutet arbete med därför särskildt avsedda dragare och folk. Anmärkningsvärd är den solida inredningen i byggnaderna. Så bekläddes t. ex. varje större eldstad inuti helt och hållet med gjutet järn, och byggnadernas väggar lära till det yttre under rappningen blivit bestrukna med linolja. Örnsköld är känd såsom en ovanligt duglig och verksam man, som i statens och landets intresse utträttade mycket gagneligt. Han har även efter sig fått uppkallad köpingen Örnsköldsvik. Med vilken omsorg han i Kolmårdstrakten införde potatisodlingen bland folket, lever ännu i denna trakt i tacksam hågkomst. Sedan landshövdingens fru avlidit såsom den siste av v. Berchnerska släkten, ärvdes egendomen av riksrådet Fredr. Vilh. Ridderstolpe och hans medarvingar. Vid denna tid hade godset följande underlydande hemman: Bremyre 1, Svarttorp 1, Sund 1, Torp $\frac{1}{2}$ och Bonäs $\frac{1}{2}$ mantal. År 1815 eller 16 såldes egendomen med undantag av Svarttorp och Sund till majoren Ernst Reinh. v. Post, som strax efter köpet frånsålde Bremyre och Torp. Det övriga försålles 1828 till löjtn. Magn. Gust. Drake († här 1887) samt hans son t. d:r Magn. Ad. Gottlob Drake († 1906) samt dennes två syskon. Ägdes 1910 av L. Olsson, som 1913 salde egendomen för 100,000 kr. till A.-B. Brenäs bruk.

Den gamla mangården beskrives sålunda: Mangården består av en större envåningsbyggnad med frontispis, två dylika större och två mindre, alla av trä med tegelbeklädnad och vitrappade. Ladugården består av fyra kring en instängd plan belägna större trähus. Åbyggnaden är från 1767. I ett av ladugårdshusen är inhugget årtalet 1743, och på gårdens väderflöjlar är årtalet 1794. Å 1774 års karta finnas alla här nämnda byggnader utsatta. Belägenheten är vid en vik av sjön Tisnaren. Midt emot huvudbyggnaden är på ett högt berg en av landets triangelpunkter belägen. Bonäs fränsälades 1863. Om Rom, som sedan långliga tider varit införlivadt med Tisenhult, vet man nu endast benämningen på platsen, där det varit beläget. Det antages ursprungligen blivit anlagd av munkar från Julita kloster, som ägde det vid sjön Tisnarens utlopp tvärs över fjärden belägna »Munke Noors» ålfiske m. m. — Godt och vidsträckt fiske finnes i Tisnaren. Under löjtn. Drakes ägotid uppodlades största delen naturlig äng och en stor del hagmark, så att, då enligt 1774 års karta vid Tisenhult blott funnos 45 tunn. åker och 22 tunn. påbörjad odling vid Gransjön samt ännu 1828 endast 64 tunn. åker och 40 tunn. odlade vallar utom torpen, var arealen, däruti inberäknade å ägorna befintliga 9 dagsverkstorp och 2 backstugor omkr. 1880: 5 tunn. träd-, humle- och kålgård, 200 t. åker och annan jord, 3 t. hustomter, 2 t. holmar i Tisnaren, 70 t. äng, 55 t. urtappade sjöar med gräsväxt, 725 t. beteshagar, skog, berg och vattendrag inom ägorna (ej sjöar beräknade) eller tillsammans 1,060 tld. Åkerjorden är av medelmåttig beskaffenhet, mest syrlig sandjord och dyjord, mindre lera av lättare art. På vissa ställen finnes i sandjorden mycken rundslipad s. k. rullsten.

Torp, $\frac{3}{4}$ m., 512 h., 4 äg. — **Torpa**, 1 m., 775 h., 9 äg. — **Torstorp**, $\frac{1}{2}$ m., 115 h., tillh. Regnaholm i Regna socken. — **Tölingsnäs**, 1 m., 142 h., 2 äg. — **Valleräng**, 1 m., 212 h., 2 äg. — **Vallerängstorp**, $\frac{1}{2}$ m., 171 h. Reducerades från De Geerska släkten och blev militieboställe, nu indraget och utarrenderadt. — **Årdenäs**, 1 m., 661 h., 6 äg. — **Ölmetorp**, 1 m., 381 h., därav $\frac{3}{4}$ m. har 2 äg. och $\frac{1}{4}$ m. är kronolänsmansbost.

Öna, även kalladt **Tisenö**, 2 m. med **Öbotorp**, $\frac{1}{2}$ m., tillsammans 140 h. Egendomen tillhörde 1687 och 1725 släkten De Geer. Har under detta århundrade hört under Johanneslund, men tillhörde på 1870-talet fabrikören M. Vallin († 1881), därefter hans arvingar, 1895 och ännu P. G. Pettersson.

Huvudbyggnaden, som är av sten, i två våningar, är belägen på en i Tisnaren belägen ö, som helt och hållet är omgiven av en fast vall av sten och grus.

Övriga tillhörigheter: Annelund, Apoteket, Berget, Björnlunda, Brenäs bruk, trä-, ull- och bobinfabrik, d:o villa, Charlottenro, Eklunda, Ekudden, Enbo, Fridhem, Grindstorp, Gröna stugan, Haga, Haga arbetarebostad, Hallonberget, Hultet, Hävla järnbruk med arbetarebostäder, d:o vattensåg, d:o järnbruk, valsverk, hästskofabrik och mek. verkstad, Karlslund, Lindesberg, Persbergs villa, Rejmyre cirkelsåg, d:o bryggeri, d:o gasverk, d:o ovannämnda glasbruk, Sagoliden, Skärfors kvarn, Solvik, Stenhagen, Svenstorp, Wörishöfen, bad-, brunn- och friluftsanstalt, Ångsäg med arbetarebostäder.

6. Tjällmo gränsar i n. till Bo i Närke, i ö. till Hällestad, i s. till Ljung och Kristberg samt i v. till Godegård. Arealen är 20,288 h., därav 19,034 land. Norra delen upptages av bergstrakt. För övrigt är socknen tämligen jämn. Nära intill kyrkan framstryker en mindre sandås. Bland enskilda bergshöjder märkes Tyle klint, varifrån är en vidsträckt utsikt över en betydlig del av Hällestads s:n. Rådande jordmånen är sandblandad lera och svartmylla med sand. Socknen är belägen omkring Finspångsån, här kallad Hättorpsån, med dess tillflöden i s. från Kristberg och i n. från Andsjön (Anundsjön) och Lin. För

öfvert finnes här ett flertal mindre sjöar. I vattendragen äro en mängd fall. Av socknens två största vägar kommer den ena från Husbyfjöl och Kristbergs s:n, går först åt n., sedan åt nv. förbi kyrkan och Tjällmo gästgivareg. samt slutligen åter åt n. till Närke och den andra från Hällestad i sv. och v. riktning åt Godegård, sedan den förut korsat den förstnämnda vägen n. om kyrkan. Vid Tjällmo är gästgivaregård.

Tielmo omtalas 1369 såsom hörande till Bobergs härad. År 1432 utfärdade Engelbrekt Engelbrektsson brev till landtboarna på *Tielmo* och *Crisberga* skogar, att de skulle betala sin skatt till biskopen. Räkna- des 1536 till Västanstångs prosteri, 1558 till Gullbergs och Bobergs samt, 1683 jämte de nästgränsande till Bråbo h:d. Socknen bildar ett

122. Tjällmo kyrka.

pastorat. Ny reglering 1919, då komministrationen föreslås till indragning. Kyrkan är av sten, med 1 m. tjocka murar (fig. 122). Ett å stora kyrkdörren utskuret årtal, 1499, torde utvisa kyrkans ålder eller åtminstone en undergången reparation. Genom tillbyggnader 1704 at n. och 1758

åt s. är den en korskyrka. Förstnämnda är utvidgades även sakristian. Genom reparationer är kyrkan nu i modern stil. Reparerades 1866 och senast 1913, då taket omlades med spån, stenfoten lagades, kyrkdörrarna målades och kyrkans innertak omfärgades. Har sittplatser för 950 personer. Altartavlan är målad 1806 av Hörberg och framställer Kristi uppståndelse samt är hitskänkt av brukspatr. Per Wassrin, Skönnarbo. En annan äldre altarpriydnad omtalas härifrån, som i bildhuggeriarbete framställde nederst nattvardens utdelande och däröver Kristus med törnekrona och kors i högra handen, med flera bilder. Densamma skänktes 1726 till kyrkan av Isabella Orcharton på Hagelvik. Det är icke omöjligt, att denna altarpriydnad är densamma som det altarskåp, som tillhört kyrkan och nu förvaras i Statens hist. museum i Stockholm, ehuru av äldre förf. ofullständigt beskrivet. Vad korset beträffar kan ett sådant förr funnits. Detta sistnämnda altarskap har nederst ett nu ornamentmåladt fält, som förr kan ha haft annan målning. Däröver äro tre avdelningar: i midten Kristus välsig- nande jungfru Maria, båda beprydda med kronor, och på sidorna därom Johannes döparen och aposteln Paulus. I två fält på insidan av vardera dörren framställes bebadelsen, födelsen, Jesus gisslas och Jesus bärande korset. På dörrarnas utsidor äro målade S. Olof, S:a Birgitta,

konung Erik och ännu ett kvinnligt helgon, ommåladt och skadadt (fig. 123). Orgelverket, förfärd. omkr. 1702, är inköpt från Uppsala och här uppsatt 1741. Det hade ursprungligen 16 st., men vid en reparation 1788 borttogos 6. En grav för familjen Adlerklou murades 1704 men igenfylldes 1796. År 1705 upphängdes här släkterna Adlerklous och 1805 Lagersvårds sköldemärken. Bland äldre minnen förvaras en dopfont av mässing på 3 fötter och ett stort krucifix med evangelisternas sinnebilder och namn på armarnas ändar.

Vid kyrkans v. ända uppfördes år 1767 ett fyrkantigt torn av sten med omkr. 30 m. höjd och 1,7 m. tjocka murar. Ringklockorna hängde ditintills i trästapel. Å den större, gjuten 1445 och omgjuten 1712, läses bl. a. *Audite, voco vos, ad sacra venite*. Den mindre klockan är gjuten 1682 samt omgjuten

123. Altarskåp från Tjällmo kyrka.

1751 och 1813. Före senaste omgjutningen lästes å densamma: *När Fredrik Srea spira förde, När Adolf Fredrik kronprins var, När man av krig allsintet hörde, När jorden ymnig årsvärt bar, Då göts jag om och fick nytt ljud Att kalla folk till Herrans dyrkan Och mana dem att gå i kyrkan, Där bedja, tacka, lova Gud.*

Av fornlämningar omtalas härifrån stensättningar på ett flertal platser, ävenså fynd av sten- och flintredskap. Vid Överkulla, hörande till Skallebol, har hittats en del silvermynt. Vid »domarebacken», belägen sv. om Johannisberg, skall förr varit en s. k. domarering å numera odlad plats. Två gölar, belägna en halv mil från varandra, kallas Garpe gölar eller pölar, såsom det förmenas efter någon fejd med tyskt folk. Under förra hälften av 1700-talet ha här hittats förrostade värjklingsor och sporrar m. m. På Ansebo ägor nära Andsjön är en ovanligt stor s. k. jättегryta. I det s. k. Falkenberget vid samma sjö går nära vattenytan en lång gång, som kallas Perkels håla.

Folkmängden var på 1750-talet över 1,800, 1790: 1,912, 1830: 2,353, 1870: 3,799, 1895: 3,243, 1910: 2,816, 1915: 2,742. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 400, fattigk. kr. 5,025, orgelk. kr. 2,635, biblioteksk. kr. 1,140, Åkerströmska fonden kr. 2,000, Norénska gravk. kr. 440, Hans Karlssons

fond kr. 10,000, Staalska d:o kr. 1,000, Jonas Karlssons d:o kr. 4,000. Gustava Hellstrands d:o kr. 870, Tisell-Richterska d:o kr. 1,380. Donationshemman: $\frac{1}{4}$ m. Bossgård i Ledbergs s:n. Enligt förordnande av 1807 av inspektoren And. Hultgren i Ledberg skulle efter hans död en fjärdedel av årliga arrendet av denna gård användas till underhåll och uppfostran för fattiga barn i Tjällmo. — Fem folkskolor ha 4 lär. och 1 l:a med 194 barn (1915). Småskolorna äro 5 med 5 l:or. I Tjällmo anordnades en sockenskola med år 1825 nyuppfördt skolhus, men densamma måste på grund av bristande intresse upphöra med sin verksamhet. Den pågick dock under några år med en skolmästare, som undervisade 4 dagar i veckan, varav 2 gossar och 2 flickor. Här finnas läkare och veterinär, apotek, gästgiveri, 6 handl. och 8 handtverkare.

Gårdar.

Baggetorp, $\frac{1}{2}$ m., 126 h., 2 äg. — **Bohyttan**, 1 m., som hört till Finspång 1687 som krono och 1725 som frälse. Tillh. 1872 jämte **Kvarnkärr**, $\frac{1}{2}$ m. och **Måstorp**, 1 m., And. P. Andersson, som var äg. ännu 1884, och hade då en areal av 1,250 h. Tillh. från 1890-talet brukspatr. O. Lundqvist. År 1911 ägdes Bohyttan $\frac{68}{100}$ m. o. Kvarnkärr $\frac{1}{2}$ m. fortfarande av L. Bohyttan $\frac{32}{100}$ m. tillh. statsverket och Måstorp 1 m. J. A. Jakobsson. — **Dråsa**, 4 m., 635 h., 9 äg. — **Granstad**, $1\frac{1}{2}$ m., 117 h. Har förr tillh. De Geerska släkten, senare bondesläkter. Tillh. 1872 And. Svensson, 1884 stbh., 1895 K. J. Karlsson, 1911 hans stbh. — **Grytebäck**, 1 m., 340 h., 2 äg. — **Göl**, $\frac{1}{2}$ m., 102 h. med **Håltorp**, 1 m., 256 h. Göl hörde förr till Johannisberg men hade 1850 samma äg. som Svalnäs. Ägdes 1884 av häradsdom. E. M. Spets, på 1890-talet och ännu av nämnden. Aug. Eriksson. Håltorp tillh. ännu 1725 släkten De Geer men hörde senare till Borggård. Ägdes på 1870-talet av Rasmus A. Möller, 1884 o. 1895 av A. G. Sjöberg samt f. n. av samma äg. som Göl. — **Hindstorp**, 1 m., 132 h., 6 äg. — **Holma, L:a**, $\frac{1}{2}$ m., 146 h., 3 äg. — **Holma, St.**, 1 m., 129 h., f. d. militiebost. — **Hult**, $\frac{1}{2}$ m., 273 h., 5 äg. — **Hultema**, $\frac{1}{2}$ m., 834 h., tillh. staten. — **Hågra**, 1 m., 91 h., tillh. A. M. Norberg. — **Håltorp**, 1 m., 256 h., äg. 1910 A. Eriksson, Göl. — **Hälla**, $\frac{1}{2}$ m., 92 h., äg. 1910 A. Karlsson. — **Hängestorp**, $\frac{3}{4}$ m. Har tillh. Håttorp. **Håttorp**, 1 m. med omkr. 400 h. Håttorp köptes år 1646 av Lars Kage men reducerades från arvingarna. Sedermera och under samma århundrade tillhörde Håttorp bergsmannen Karl i Tisareboda i Närke samt har sedan dess tillh. Tisellska släkten från far till son genom arv och köp till senare tid. Denne bergsmans son var prostén Karl Karlsson Tiseliuss från Hammar socken i Närke. I början av 1700-talet tillhörde egendomen dennes son, brukspatr. Karl Karlsson Tisell samt omkring 1760 Tisellska stärbhuset. År 1819 ägdes Håttorp i sin helhet av brukspatr. Nils Fredr. Tisell, som gjorde egendomen till en av länets största landt- och bruksegendomar. Vid hans död år 1868 ärvdes egendomen av hans tolv barn, men ägdes senare ensamt av sonen, brukspatr. Ture Kasimir Tisell, vilken utlöste den sista tolfte delen år 1873. Han var ägare till sin död. — Egendomen bestod av 1 mantal kronoskatte rusthåll med underlydande Hängestorp $\frac{3}{4}$ m. med Ugglebo utäng, Markebo $1\frac{1}{2}$, Skattebol 1, Västermåsa 1, Å 1, Överkulla 1 med Överkulla äng (Ekön), Österby $1\frac{1}{2}$, Kulla 1 m. samt Smedsbo 1 m. med Fulesjö äng, allt i Tjällmo socken samt Klämmesbo 1 och Bastebol $\frac{1}{4}$ m. i Kristbergs socken och Ringarhult 1 m. i Godegårds socken. Sammanlagda ägovidden var omkr. 4,750 har, varav under

eget bruk sköttes omkr. 1,000 har åker. Det övriga, åker och äng, brukades av bönder och torpare mot dagsverks- och kolningsskatt samt körslor för landt-egendomen och järnbruket. Under egendomen hörde 5 hemmansbrukare och 28 bebyggda torp. Vid Västermåsa fanns tegelbruk, där årligen slogs omkr. 100,000 rör- samt 10,000 murtegel, som endast användes för egendomens eget behov till täckdikning m. m.

Redan långt tillbaka fanns vid Hättorp en knipphammare, vilken skall ha varit belägen där kvarnen ännu står, men denna knipphammare förflyttades och uppbyggdes år 1695, där sedermera stångjärnshammaren anlades. Denna knipphammare nedlades sedermera. Stångjärnshammaren anlades av Karl Karlsson Tisell samt fick d. 10 febr. 1743 privilegium på att smida 300 skepp. årligen och skattlades till 3 skepp. årlig hammarskatt till kronan. Senare privilegium är av 1799. På 1750-talet bestod bruket av 1 hammare och 2 härdar, varjämte här fanns masugn, i vilken tackjärnet tillverkades av malm från egna gruvor såväl i socknen som i Närke och annorstädes. År 1810 funnos här 2 stångjärnsh. med 4 härdar samt 1,010 skepp. stångjärnssmide, varav en del frälse-smide, men 1828 endast 3 härdar. År 1848 nedlades 2 härdar. År 1859 fanns här 1 härd och 1 hammare med 613,5 skepp. privilegieradt smide. På 1870-talet bestod stångjärnsbruket av 2 franche-comtéhärdar med 2 räck- och 1 smälthammare samt dessutom 1 manufaktur- och 1 spikhammare, vilka båda byggdes 1874. Egna gruvor och masugnar voro för länge sedan redan då ödelagda. Tillverkningen var på 1870-talet årligen 10 à 11,000 centn. stångjärn, vartill tackjärn köptes från Nora bergslag. Omkr. 2,000 ryssar egna kol begagnades årligen. Manufaktur- och spiksmidet bedrevs endast för egendomens behov. Till bruket hörde även 1 mjölkvarn om 4 par stenar och grynverk samt 2 mångbladiga sågverk och 1 kantsåg. Järnbrukets verksamhet upphörde mot slutet av 1870-talet. År 1871 var stångjärnsbruket t. v. till 13,500 kr. och 1881 till 8,000 kr.

Efter T. K. Tisells död kom godset genom köp till Hermelinska släkten men såldes 1913 av Axel Hermelin, Gripenberg, till grosshandl. P. J. Karlsson, Kumla. Senare s. å. försålde denne flera gårdar, så att endast huvudgården med därtill hörande vattenfall, elektricitetsverk och såg jämte en större skogsareal kvarstod. Vidare har Hättorp med kronoäng, mejeri, Klovstena och Ekön tillhört Karl Sydbom, som 1916 försålde egendomen till Oscar Carlberg för 160,000 kronor. — Mangården är belägen vid Tjällmo Storå eller den s. k. Hättorpsåen invid stora landsvägen. Mangården består av huvudbyggnad i två våningar samt fyra flyglar.

Iskallebol, $\frac{5}{8}$ m., 122 h., 4 äg. Har liksom ett flertal gårdar i socknen tillhört Finspångsgodset.

Johannisberg, förut och ännu 1726 kalladt **Hagelvik**, $2\frac{1}{4}$ m. med **Änärva** och **Björnsnäs**, 1 m., tills. 510 h. Egendomen köptes med en mängd tillydande av Louis de Geer samt såldes av hans släkt till överstelöjtn. Joh. Orcharton, som var ägare 1683, då den kallas tämligen bebyggd sätesgård av 2 m. allodialfrälse med Änärva 2 m. ladugård. Tillh. efter hans död hans frus dotter i första giftet Krist. Schletzer, som var gift först med majoren Markus Reenstjerna och sedan med en Toutin. Efter hennes död tillföll egendomen 1704 hennes halvsyster Isab. Orcharton, vilken före sin död försålde densamma till bruks-herren Joh. de Geer d. y., som här uppförde ny manbyggnad och gav egendomen sitt nuvarande namn. Ägdes efter hans död 1740 av sonen, kaptenen Alex. de Geer, sedermera av dess frände Louis de Geer († 1758), vidare genom köp dennes son Joh. Jak. de Geer († 1809). Egendomen har vidare tillh. E. Kristina Tisell 1825, brukspatr. Peter Jansson 1829, dennes måg härads-hövdingen Karl Richter 1853, vidare och ännu i början på 1870-talet hans stärbhus men senare M. Areschoug, H. Nyman på 1880-talet, löjtn. Ad. Fredr.

Aug. von Friesendorff († 1905) på 1890-talet samt senare skogsförvaltaren J. Karsberg, som 1915 sålde egendomen till C. Castegren, Dalarö. — Säteriet är beläget nära sjön Lyrens sö. strand samt bebyggdes med åbyggnader av sten under 1600-talet i de Geerska ägotiden. Två av de fyra flyglarna äro av trä. Elektrisk kraft- och ljusledning är förd till huvudgården. Hit hör givande fiske och god jakt.

Karstorp, $\frac{5}{8}$ m., 85 h., äg. 1910 Gust. Petersson. — **Kärr**, $\frac{5}{8}$ m., 92 h., äg. 1910 A. E. Andersson. — **Klovstena**, 3 m., med **Vilkhyttan**, 1 m., tills. 1,290 h. Klovstena synes höra till de tidigast omnämnda gårdarna i socknen, och skänkte år 1369 riddaren Magnus Gislason till Birgitta Knutsdotter sina fastigheter här jämte två fisken, det ena i *Modala* och det andra i *Härlastada* till Vreta klostres s:n. Har senare tillhört Louis de Geer och fru Karin Oxenstjerna. Av gårdarna har en blivit kallad **Klovstenalund**, som från 1820-talet, vid vilken tid den redan var välbebyggd, tillh. brukspatr. Anton V. Grill († 1855). Han lade under gården Vilkhyttan, som 1825 skildes från Godegårds gods. År 1850 sålde han denna sin egendom, bestående av Klovstenalund 2 $\frac{1}{2}$ m. skatte, Tjällmo gästgivareg., Ägelstorp 1 m. och Vilkhyttan 1 m. med såg, för 98,500 riksd. r:gs till löjtn. Bror J. Tisell samt har senare haft skilda ägare. Gårdarna ha nu 4 ägare. — **Kulla** 1 med **Spiksborg** $\frac{1}{4}$ m., 129 h. Kulla reducerades från släkten Schyttehjelm. Tillh. senare Hättorp, 1872 sjökapt. Gust. Edv. Tisell, 1894 K. V. Andersson. Spiksborg har varit militiebost. Båda såldes 1910 av Hjalm. Karlsson till nämndem. Karl Sundén. Styra s:n. — **Kårtorp**, $\frac{1}{2}$ m., 280 h., 1910 stbh. — **Labbetorp**, 1 m., 359 h., 7 äg.

Lämneå med **Lid** 1 m., **Klotorp** 1, **Kopperorp** 1 och **Hovetorp** $\frac{1}{4}$ m., tills. 395 h. Lämneå har länge varit stångjärnsbruk, som hitflyttades från Finspång, dit gårdarna hört sedan 1600-talet. Bruket förlades å Kopperorps ägor enligt bergskollegii tillstånd av d. 25 nov. 1727. Bruket hörde med såg och kvarn under Finspång till år 1811, då det köptes därifrån av brukspatr. Per Wassrin. Efter hans död 1841 tillhörde bruket med underl. sonen, ryttmäst. Fredr. Vilh. Wassrin, som 1844 försålde det till Adolf Adelsvärd, varefter det köptes av brukspatr. Nils Fredr. Tisell, Hättorp († 1868), samt tillh. därefter hans måg, löjtn. Henr. Vilh. Vult v. Steijern, vilken försålde egendomen till sin syster, som därjämte var hans hustrus styvmoder, änkefru Göta Tisell. Tillh. på 1870-talet Haddebo bruksbolag, men hade järntillverkningen redan då här upphört. På 1880-talet tillhörde egendomen v. häradshövd. Kasimir Bretzner men från 1890-talet och ännu fröken Konkordia Löfving, som 1916 sålde den till J. E. Karlsson, Kölbäck, med tillträdesrätt $\frac{14}{3}$ 1917. — Egendomen står i samband med en förening, som kallar sig »Föreningen till det godas befrämjande», som enligt revisionsberättelse den 31 dec. 1913 hade en behållning av kr. 162,378: 90. — Gården är belägen vid strömmen emellan Annsjön och sjön Lin. Huvudbyggnaden, som är av tegel i två våningar med frontespis, uppfördes under åren 1824—27. De två flyglarna äro av trä. Till Lämneå hör även Vik, $\frac{1}{8}$ m.

På 1750-talet fanns här hammare med 2 härdar. År 1815 uppyggs plåthammare med glödugn och 2 härdar, och erhöles samma år privilegium för skär- och valsverk med glödugn. Stångjärnsbruket med 2 härdar, 1 hammare med oinskränkt smide och manufakturverket med 2 plåtugnar, skär- och valsverk hade 1860 en tillverkning av 9,076 centner, varav 5,559 förädlades.

Misslunda, $\frac{5}{8}$ m., 179 h., komministerbost. — **Måsa**, 1 m., 113 h. Tillh. 1853 A. Svensson, Ljusfall, samt 1872 tills. med Dråsa och Karstorp Karl Persson samt vidare Em. o. Gust. Petersson samt senare den förre ensam. — **Perstorp**, 1 m., 339 h. Har tillh. släkterna De Geer, Oxenstjerna och 1725 Uggle samt senare Sonstorp, dit gården hörde ännu på 1870-talet. Tillh. 1884 och 1894 A. M. Andersson, 1911 K. A. Andersson. — **Risa**, $\frac{1}{2}$ m., 54 h.,

2 äg. — **Råcka**, $\frac{3}{8}$ m., 45 h. Har länge tillh. handl. K. Jansson. — **Skallebol**, 1 m. Har tillh. Hättorp.

Skönnarbo 1 med **Tyle** $1\frac{1}{2}$ och **Änga** $\frac{1}{8}$ m., tills. 1,370 h. jämte **Ansebo** 1 m., 306 h., **Brötkullen** $\frac{1}{4}$ m., 105 h., **Mikelsbo** $\frac{1}{2}$ m., 154 h. tillhöra Skyllbergs bruks A.-B. Å kronohemmanet Skönnarbo ägor anlades år 1705 en stångjärnshammare av borgmäst. i Norrköping Karl Johansson, som redan där-förut ägde Folkströms en mil härifrån belägna bruk. Efter hans död 1707 ägdes Skönnarbo jämte hans flere andra egendomar och gruvor i Östergötland och Närke i 65 år gemensamt av Karlsonska arvingarna, som voro avkomlingar av hans två söner, adlade med namnet von Carlsson och två döttrar, båda gifta två gånger. Ägorna utvidgades betydligt genom tillköp av närbelägna hemman. Intressenternas antal var stundom stort, och andelar gingo ofta i handel. Men på 1760-talet företogo sig två delägare att utlösa de övriga, och gynnades där-vid av egendomarnas prisfall och allmänna penningeförlägenheten efter sedelin-dragningen vid 1765 års riksdag. Dessa två voro Karl Johanssons dotterson, brukspatr. Karl Vingeflycht, som bebodde Skönnarbo, och kaptenen Fredrik La-gersvärd, gift med Vingeflychts systerdotter och arvtagerska Kristina de Laval. Sedan V. dött ogift 1772, blev L. ensam ägare till Skönnarbo och Folkström, men sålde sistnämnda bruk till brukspatr. Karl Daniel Burén. Lagersvärd an-lade 1 km. från herrgården en stångjärnssmedja och kvarn samt kallade denna anläggning efter sin fru Kristinefors, ehuru vanliga namnet därå, isynnerhet före masugnsanläggningen 1873, blev Skönnarbo nedra bruk, till skillnad från det övra eller äldsta. Sedan Lagersvärd i 21 år ägt och genom byggnader och odlingar förbättrat egendomen, försålde han den år 1793 för 28,000 specieer till bergsmannen och v. talmannen Per Persson från Vassland i Nora bergslag, vilken tillsammans med sin yngste son, brukspatr. Per Vassrin 1797 köpte Folkström, så att dessa bruk under 127 år, nämligen 1705—1772 och 1797—1855 hade samma ägare. Denna långvariga förbindelse var till bådas förmån, ty Skönnarbo fick ämnesjärn förädladt till manufaktur vid Folkström, som däremot fick spannmål och kol m. m. från Skönnarbo. Efter sin faders död 1800 utlöste P. Vassrin småningom sina medarvingar. Han anlade stålugn samt vid nedre bru-ket en ytterligare stångjärnssmedja och ombyggde herrgården. Skogarna på hans egendomar blevo vid för tillökning i smidet hällen undersökning ansedda för de bästa i mellersta Sverige. År 1833 flyttade han till sin 1811 inköpta bruksegendom Lämneå samt sålde en del av Skönnarbo åt sin äldste son, bruks-patr., fil. d:r Per Aug. Vassrin, som efter faderns död 1841 blev ägare till det övriga därav samt till Folkström. Han försålde emellertid Skönnarbo 1854 till brukspatr. Nils Fredr. Tisell, Hättorp, som övertog egendomen 1855 och här införde franche-comté-smide samt anlade sågar. Redan 1862 försålde T. emel-lertid bruket till sin måg, löjtnanten Otto Lagerfelt, som även var brukspatr. Per Vassrins dotterson. L. innehade egendomen under 11 år, under vilken tid 96 tunnl. åker nyodlades, och de flesta av underlydande gårdarna och torpen ombyggdes, varjämte dyrbart tröskverk anlades och trakthuggning infördes. År 1873 försåldes bruket med ännu underlydande hemman, torp och lägenheter till Haddebo bruksbolag genom delägarna P. Z. Brandelius och C. Flor (från Dan-mark) för 450,000 kronor. År 1879 såldes Skönnarbo bruk med tillhörande å auktion till fabrikören B. F. Törnbloms arvingar för 215,000 kr. men överläts samma år till Skyllbergs bruks A.-B. i Närke.

Egendomen var före 1873 bebyggd för ståndspersoner å två särskilda ställen med trädgård och växthus, men gamla manbyggnaden nedrevs då och uppsattes till arbetarebostad vid masugnen. — Skönnarbo bruk erhöll sina första privi-legier d. 7 dec. 1705 samt fick 1736 tillökning på smidet till 250 skeppund. År 1776 anlades ovannämnda stångjärnshammare vid Kristinefors och manufak-turh. 1784. Sedermera anlades vid Kristinefors av P. Vassrin ytterligare en

hammare. År 1828 hade Skönnarbo en stångjärnshammare och en härd och vid Kristinefors fanns, förutom den ursprungliga stångjärnshammaren med en härd, en ämuesh. och en härd med privilegium av 1805. Båda bruken hade då tills. privilegium på 745 sk:ds årl. smide och vid en stålugn för 300 sk:ds och därutöver brännstålstillverkning. År 1853 påbörjades en masugnsbyggnad för egna malmer från Hällestads och Godegårds s:r, men densamma fortsattes ej i anseende till egendomens försäljning år 1854 utan ombyggdes av nya ägaren till andra verkstäder. Omkring 1860 funnos vid Skönnarbo 1 härd, 1 hammare och 290 sk:ds priv. smide, och Kristinefors hade 1855 2 härdar, 2 hamrar och 1,200 sk:ds priv. smide samt manufakturverk med 1 knipphammare och 2 spikhamrar. Sedan Haddebo bolag köpt egendomen, skedde här betydlig förändring. Smide vid övra bruket, som nu bibehåller namnet Skönnarbo, upphörde, ehuru där fanns kvar en stångjärnssmedja, en stålugn och en knippssmedja. Nedre bruket eller Kristinefors, som utgjordes av två stångjärnssmedjor, nedrevs alldeles ävensom därvarande sägar och ny kvarn med 3 par stenar. I stället uppfördes vid nedersta vattenfallet en masugn med tillhörande kupolugn och rostugn enligt nyaste sätt inrättad och med tillverkning var vecka av 1,800 à 2,000 centner tackjärn, vilka konsumerades vid det 2 mil därifrån belägna Haddebo bruk.¹ Vattentillgangen, som oaktadt fallens höjd ej sällan var otillräcklig, varöfver klagades redan under 1700-talet, för franche-comté-smide, var lämpligare för masugn, som erfordrar mindre sådan. Ny vattenledning på sidan om de gamla fallen gjordes. Nya tröskverket förvandlades till kolhus. Under masugnsbyggnaden upptäcktes på ägorna Tybble gruvfält med järnmalms-tillgång, och 7 km. lång väg anlades dit. — Ännu på 1880-talet var Skyllbergs masugn med rostugn och krossverk t. v. 100,000 kr. och arbetarebostäderna till 6,000 kr. Järnverket är nedlagd.

Brötkullen tillköptes 1759, posth. Tyle 1732, varå förra kronobönderna behöllö åborätt, Ansebo 1732, Mikelsbo o. Änga 1766. Skönnarbo köptes från krono till skatte år 1704, dock ej av borgmäst. Johansson utan av en annan, som sålde sin rätt till honom. Från en senare ägare till Skönnarbo sökte man processa till sig äganderätten, emedan hemmanet ej skulle varit skatteköpt. Köpebrevet därom var förkommet, men sedan tiden för detsammans utfärdande blivit bekant, erhöles från vederbörligt arkiv utdrag därav, och rätttegången slutade till ägarens fördel. Rådande jordart är lera och sandmylla. Kalk och brännortv finnes i outtömlig mängd. Av sjöarna är Andsjön, som är 0,5 mil lång och 0,4 mil bred och slutar vid Lämnean, störst och vackrast. Dessutom äro på ägorna 12 mindre sjöar.

Smedsbo, 1 m., 72 h. Har tillh. Hättorp. — **Sundsjö**, 1 m., 278 h., 3 äg. — **Svalnäs**, 1 m., 144 h., tillh. omkr. 1850 fanjunkaren Häger samt med Kärr o. Sundsjö, tills. 1 ²³/₂₄ m., på 1870- och 80-talet And. P. Andersson men 1895 endast Svalnäs och Kärr 1 ⁵/₈ m. Svalnäs tillh. 1911 G. R. Andersson. — **Tidingshyttan**, ¹/₄ m., 731 h., tillh. 1911 Joel Andersson, Torp. — **Tjällmo**, ⁵/₈ med **Kopparfall**, 1 m., 358 h., kyrkoherdebost. Natten till d. 13 sept. 1688 vilade k. Karl XI i denna prästg. — **Torp**, ¹/₂ m., 84 h., tillh. Joel Andersson. — **Trolleflod**, ¹/₂ m., 623 h., 3 äg. — **Trosby**, 1 m., 285 h., f. d. militiebost., indraget till staten. — **Tryfallet**, ¹/₈ m., 88 h., 2 äg. — **Ubbetorp**, 1 m., 268 h., f. d. militiebost., indraget till statsverket. — **Ugglebol**, ¹/₂ m., 160 h., tillh. 1910 A. Jansson. — **Und**, ⁵/₈ m., 197 h., häradsskrivarebost. — **Undstorp**, ¹/₂ m., 171 h. Hörde förr till Johannisberg. Donerades år 1815 av

¹ Då i k. *befallningshavandes femårsberättelser 1871—1875 för Östergötlands län* uppgavs, att masugn fanns såväl vid Skönnarbo som vid Kristinefors, nämnes här att masugn endast fanns vid Kristinefors. I samma berättelse upptogs dessutom Kristinefors såsom beläget i Godegårds s:n, ehuru det är beläget i Tjällmo socken på omkring 0,5 mils avstånd från gränsen till Godegård.

kontr. prosten Olof Joh. Nordvall till stipendier för Östgöta nation i Uppsala samt till Linköpings allm. läroverk. — **Vik**, $\frac{1}{4}$ m., 174 h., tillh. Lämneå och 1910 K. F. Johansson. — **Västermåsa**, 1 m., 259 h., varav $\frac{43}{60}$ m. har tillh. Hättorp och $\frac{1}{60}$ m. tillhör statsverket. — **Yxhult, L:a**, 1 m., 191 h., 3 äg., varav 1910 häradsskr. A. Vickboms stbh. — **Yxhult, St.**, 1 m., 336 h. Hörde förr till släkten De Geer. Var sedan häradshövdingebost., nu indraget till statsverket. — **Å**, $\frac{1}{2}$ m., 609 h., tillh. staten. — **Åstad**, $\frac{1}{2}$ m., 95 h., d:o. — **Ägelstorp**, 1 m., 120 h. med **Marlingstorp**, $\frac{1}{4}$ m., tills. 244 h. Ägelstorp tillh. från 1670 Lars Palmqvist, som därjämte innehade Ämta som säteri, vilket senare reducerades. Ägelstorp har senare hört till Klofstenalund men ägdes 1868—1876 av k. sekret. Bernh. V. Rosenblad, åtminstone till en tid med O. Valdner. Ägelstorp tillh. 1884 gästg. A. Jansson, som även blev äg. till Marlingstorp, vilket hört till Johannisberg. År 1910 tillh. båda gårdarna K. E. Jonsson. — **Ämta**, $\frac{1}{2}$ m., 124 h. Har till senare tid varit häradsskrivarebost. Tillh. 1910 Osk. Jonsson. — **Ärvidstorp**, $\frac{1}{2}$ m., 118 h., 6 äg.

Öna l. Ön, 1 m., 120 h. Har förr tillh. Johannisberg men 1853 kaptenen Melk. Otto Lagerfelt, 1871 v. häradsh. sed. borgmäst. V. L. M. Bille, 1879 Åhrberg, 1884 änkefru Adèle Åhrberg, på 1890-talet kaptenen Arv. Klingspor, 1911 A. I. Fredriksson.

Österby, $\frac{1}{2}$ m. Har förr hört till Hättorp. — **Överkulla**, $\frac{1}{2}$ m., d:o samt i sambruk med Skallebol en sammanlagd ar. av 496 h.

Övriga tillhörigheter: Albertsro, Apoteket, Arbetarebostäder, Djuphumpen, Elektrisk kraftstation, Fabrikshus med torklador, Fredrikslund, Grandalen, Hättorps kvarn och såg, Hättorps och Österby vattenfall med elektricitetsverk, Högbby, Karstorps kvarn, d:o handelslägenhet, Klockarebostället, Krigsbergsängen, Kristinefors såg, Laggartorp, Lämneå kvarn, d:o såg, Rothult, Råcka handelsbod, Sjötorp, Skansens garveri, Skenberg, utång, Skönnarbo kvarn, Tjällmo garveri, d:o gästgivaregård, d:o handelslägenheter, d:o mejeri, d:o varmbadhus, Villan, Västermåsa tegelbruk, Åbyggnad vid Tjällmo m. fl.

7. Vånga gränisar i n. till Risinge, i ö. till sjön Glan samt till Kullerstad och Kimstad, i s. till sjön Roxen och Ö. Harg, i v. till Stjärnorp och i nv. till Hällestad. Arealen är 15,593 har. Marken upptages till större delen av bergsbygd. I östra och södra delarna av socknen finnes dock något slättland. Vite klint är ett av de mer betydande bergen. Rådande jordart är å slätten lera och svartmylla samt i skogbygden sandblandad lera eller sand. Bland insjöar märkas Ören, Hårken, Mårn, Lada-, Lim- och Axsjöarna, Onsören och Geten. Från Ören och genom Mårn kommer en å, som vid Årga utfaller i Glan. En landsväg kommer från Norrköping genom Kullerstad och går här förbi kyrkan och Balderum, där den delar sig åt n. till Risinge och åt sv. till Stjärnorp. Vid Berga skattegård är gästgiveri och skjutsstation. Längs Glan går järnvägen Norrköping—Finspång—Örebro.

Wanga socken nämnes 1393 och skrives sedermera *Waanga*, på 1500-talet Wångaberg inom Bråbo härad. Räknades dock under kon. Gustav I:s tid till Mämmings h:d, dit den av gammalt hört. Från 1580-talet har den hört till Finspångs län l. enl. en annan uppgift från 1639. I kyrkligt avseende bildar socknen ett pastorat. Ny reglering år 1920, då komminstraturen föreslås till indragning. Kyrkan (fig. 124) är uppförd 1864—66 efter ritning av prof. Fredr. Wilh. Scholander. I och

för densammas uppförande beviljades kollekt över hela riket. Invigningen försiggick d. 26 aug. 1866. Den är uppförd i rundbågestil bredvid den gamla på andra sidan om landsvägen av gråsten och tegel samt är 52 m. lång, 17 m. bred och 8,6 m. hög. Är korskyrka och har 750 sittplatser samt 2 värmeugnar. Tornet belades med koppar och försågs med åskledare 1877 samt restaurerades 1908 efter ritning av Allan Norblad. Över tornporten är en sten med inskriften: *Uppbyggd år MDCCCLXVI*. Kyrkans yttertak är plåtbetäckt. I det inre är takresningen synlig. Mellan bjälkarna äro målade gipsplattor. Å valvbågarna samt å triumfbågen äro målade bilder av apostlarna Paulus och Petrus samt av evangelisterna. Vid brytningen emellan taket och väggarna ha rundt omkring kyrkan förut varit målade bibelspråk, som numera äro utbytta mot en i rött, gult, vitt och brunt målad fris. Kyrkan upplyses av fyra fönster åt n., lika många åt s. samt av fem korfönster med ett rundt mindre över varje. De stora fönstren äro av gult katedralglas; rosettfönstren med färgadt glas. I korsarmarna — varje arm 6 m. bred och 5 m. lång — finnas 2 fönster samt ett mindre över de ingångsdörrar, som där finnas åt n. och s. Altartavlan

124. Vånga kyrka.

framställer Kristi uppenbarelse för lärjungarna och är målad av Joh. Krouthén samt hitskänkt av kontraktsprosten Er. Rudberg 1892. Orgelverket om 16 st. är från 1866 av P. L. Åkerman & Lund, Stockholm. Ljuskronorna äro till antalet 7, varav en är skänkt 1691 av Margareta Vangelia, kyrkoherdedotter härifrån och gift med fadrens efterträdare, kyrkoh. Bengt Retzius. En annan är given 1698 av »Måns Persson, hammarsmed» och ännu en av Samuel Blix 1725. De övriga äro av bronseradt järn med fyra lampor å varje. Dopfunten är av röd kalksten från 1661. Av äldre föremål finnas: altarskåp (som vid besöket var nedpackadt i och för avsändning till restaurering), en oljemålning, framst. Nattvardens instiftelse, ett krucifix och en oljemålning framst. Jesus på korset samt vid foten en prästfamilj. Enligt inskrift är tavlan skänkt av kyrkoh. här Israel Botvidsson (Vongorosander † 1655)

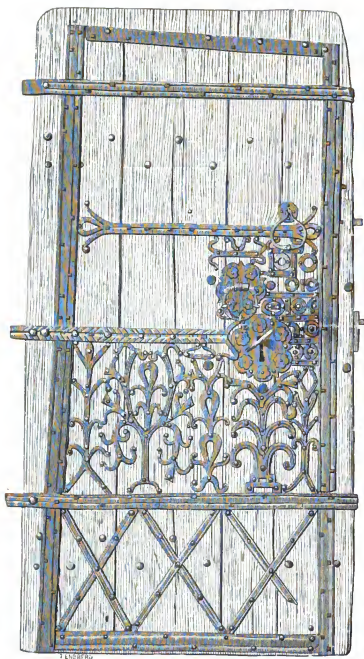
och är det antagligen hans eller hans faders familj, som framställles. Även hans far var kyrkoherde här. Vidare finnas porträtt av kyrkoh. Botvid Gladbeck, sedan Gladhem († 1774) samt av komminister Nils Rudelius (utn. kyrkoh. i Örberga, men död 1797 före tillträdet) och hans maka Krist. Elisab. Loenbom. — Ett förr befintligt rökelsekar synes numera vara förkommet liksom en större helgonbild, en ljusstav och en mindre primklocka.

Ringklockorna hänga i tornet. Å storklockan läses: Gudi till ära och Vånga församling till nytta är denne klocka omgjuten i pastor, mag. Joh. Köhlers tid av Magn. Hultman i Norrköping anno 1763, samt å andra sidan: Kommen låter oss glädjas Herranom och fröjdas för vår salighets tröst. Låt oss med tack komma inför Hans ansikte och fröjda oss för honom med psalmer. Ps. 95, 1 v. Å lillklockan läses överst: Soli Deo gloria Gloria in excelsis och nederst: Fundebat Holmiæ 1680. Å sidan: Den ädle och välborne herre, herr Baltasar Gyldenhoff till Malmvik, Lindhov m. fl., kongl. maj:ts troman och krigsråd med dess älskliga fru den högvälborna Kristina von der Linde etc. hava av en kristlig benägenhet till Guds och Hans namns ära förärat till denna klockas gjutning fyra hundra d:r kmt.

Avst. till Ljusfors jvst. 6 km.

Av den gamla kyrkan kvarstår numera endast sakristian. Denna kyrka var av hög ålder och av gråsten, till en del byggd av gråstenshällar. Valven voro av tegel. I desamma hade funnits målningar, vilka dock icke ägde det värde, att några kostnader ansågos nödvändiga för valvens bevarande. Kyrkan var ursprungligen helgad åt S:t Olof. Längden var med koret 12,8 och bredden 8 meter. Koret säges varit tillbyggt under 1400-talet av biskop Henrik Tidemansson, som tros varit född inom socknen. Sägna är, att en biskop skall ha bott i byn Tolskepp. År 1688 tillbyggdes kyrkan åt n. Orgelverket hade 5 st. och var uppsatt å en läktare vid norra tillbyggnaden. Predikstolen var av bildhuggeriarbete och given av majoren Ingevald Crusebjörns († 1658) änka Helena Gyllenborn. Från denna kyrka förvaras i statens samlingar i Stockholm en järnbeslagen dörr (fig. 125—127). Ringklockorna hängde i trästapel.

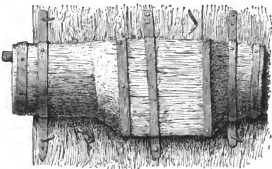
I avseende å socknens fornminnen märkes, att de många stensättningar, som förr funnos i Balderums söderäng, nu äro borta, sedan ången uppodlades under senaste delen av 1800-talet. Även andra stensättningar hava genom odling försvunnit. Å Väteklint synas lämningar av en fornborg, och i den s. k. slottshagen likartade lämningar, som antagits vara lämningar av en bostadsbyggnad. Å ett berg å Lövnäs ägor samt å »Götberget» å Torlunda ägor ävensom å ett par andra platser märkas dylika mindre förskansningar. Det märkligaste fornfynd, som här är gjordt, är den halsprydnad av en större och nio mindre guldbrakteater och en spiralling av guld från folkvandringstiden, som gjordes dels hösten 1859 dels våren 1860 vid N. Torlunda. Det är anmärkningsvärdt, att namnet Torlunda betecknar en fordom helig plats.

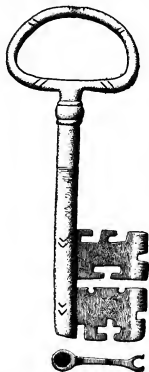
125. Kyrkdörr från Vänga gamla kyrka.

Fyndet gjordes vid plöjning av ett urtappadt kärr vid gränsen emellan den fasta och den träskiga marken (se Östgld I, sid. 45 och sid. 47, fig. 86).

Den gamla Vångadräkten, den längst fram i tiden begagnade folkdräkten i Östergötland, bestod av svart jacka eller vintertiden långrock, svarta knäbyxor, vita yllestrumpor samt skaftstövlar, dock icke högre skaft än att strumporna delvis syntes, glada (ett slags luden mössa) eller svart filthatt, varjämte till söndagsdräkten hörde förskinnnet, överst med olikfärgade, pryddande skinnbeläggningar. Piskan liksom den korta tobakspipan av metall medföljde gärna. En dylik Vångadräkt, använd på 1870-talet av en brudgum vid hans bröllop, tillhör nu Östergötlands museum. Tidigare användes för karlarna holkbyxor, trindmössa, långtröja och hög hatt och för kvinnorna korta kjortlar och röda strumpor m. m. Invånarna sägas vara hitflyttade från Dalarna, vilket ännu skall framgå av folktypen, lynnet, seder och bruk. Enligt sägnen hitflyttade de efter digerdöden.

126. Låset till Vånga gamla kyrkodörr.

127. Nyckeln till Vånga gamla kyrkodörr.

Folkmängden: 1750-talet: 1,330, 1790: 1,442, 1830, sedan Skrukeby sockendel tillkommit, 1,914, 1870: 2,609, 1895: 1,995, 1910: 2,718 och 1915: 2,573. — Kassor 1910: bibelk. kr. 2,055: 17, Hans Olssons fond kr. 1,000, Kullmanska f. kr. 979: 73, slöjdekassan kr. 557: 05, Vånga husbondeförenings fond kr. 2,175: 06. — Fem folkskolor hava 1915 5 lär. och 223 barn. Fyra småskolor ha vardera 1 l. a. År 1839 omtalas en ambulatorisk sockenskola här, »där man måst återgå till gamla undervisningssättet för folkets fördom mot växelundervisningen».

Socken har fordom varit bergslag från 1300- eller 1400-talet, och idkade vid denna tid osmundsmide. År 1480 tillverkades här det stål, som behövdes i och för arbetet å Linköpings domkyrka. Den västra delen av Mäminges härad, till vilket härad Vånga då hörde, kallades Vånga fiärdung, och kon. Kristian I gav densamma år 1457 i förläning till ridd.

Magn. Green. Senare var den förlänad till Bengt Ryning och »rättades» då bl. a. 9 fat järn. Vid Årga järnbruk, som var nedlagdt

åtminstone i början av 1800-talet, skall Gustav I anlagt en hammare och en masugn 1542. Vånga socken med Vånga berg och Årga hammarsmedja tilldelades bl. a. hertig Magnus i Gustav I:s testamente 1560. År 1604 förklarade sig hertig Karl önska hålla Vånga och Hällestads bergslag vid makt och tillät de bergsmän, som ville hålla gruvdel, att ha var sin dräng fri från utskrivning. Följande år anbefalldes fogden att lägga Risinge socken under Vånga gruva. Årga järnbruk upphörde emellertid med sitt arbete 1615, såldes 20 år senare, då det ånyo sattes i stånd. Fordom skall å Ladas ägor funnits en koppargruva, som omnämnes i ett k. brev av 1542. Den påträffades åter år 1706 och befanns vara 47 och en fjärdedels aln lång och 3, 4 å 5 aln. bred, men dess djup kunde icke utrönas, emedan gruvan på 2 aln. när var igenfylld». Vid Lada och Hundekulla hava funnits bergsmanshamrar. Ödelagda järnmalmgruvor äro Glansgruvan, den äldsta, belägen å Resta ägor, återupptagen 1711 och ånyo nedlagd 1717; Kättilgruvan, bearbetad 1717 och 1718; en gruva belägen emellan dessa båda upptogs 1714; Storgruvan; Krokgruvan och Sandgruvan, vilka båda bearbetades ännu på 1820-talet, då den förra årl. lämnade 3 å 4,000 skepp. och den senare 1,000 sk. malm. Ödelagda hyttor äro Mantorps, Balderums, Korp, Bobergs- och Nyhyttorna. De två sistnämnda voro ännu på 1820-talet i gång. Bergslagen hade eget häradssigill och särskildt tingsställe, såsom det tros nära kyrkan å det s. k. Tjuvkisteberget. Vånga bergslags sigill framställde 2 hamrar, varomkring lästes: Wånga Heridh. Sedan länge har all gruvdrift legat nere. Bergslagsprivilegierna upphörde 1830. — Här finnas 5 handlande och 14 handtverkare.

Gårdar.

Balderum, 3 $\frac{1}{2}$ m., 590 h., 24 äg., varav Linköpings domkapitel $\frac{1}{2}$ m. — **Berga**, 2 m., 233 h., 8 äg. — **Björkö**, 1 m., 177 h., **Grana** $\frac{1}{8}$, **Nybygget** $\frac{3}{8}$, **Ålsjötorp** $\frac{1}{8}$ och **Åskemåla** $\frac{1}{4}$ m., tills. 371 h., **Hundekulla**, $\frac{1}{2}$ m., 497 h., **Lada**, $\frac{1}{8}$ m., 478 h., **Skogen**, $\frac{1}{8}$ m., 78 h., **Tolskepp**, 1 m., 1,164 h. tillhöra alla A.-B. Finspångs styckebruk. Hörde redan under 1600-talet liksom flera andra gårdar i socknen dit, om de ock vissa tider haft andra ägare. — **Bläckkärret**, f. d. skogvaktareboställe, $\frac{1}{8}$ m., 48 h., 1 äg. — **Boberg**, 2 m., 762 h., 15 äg. — **Bosäter**, $\frac{1}{16}$ m., 26 h., 1 äg. — **Älgdalen**, $\frac{1}{8}$ m., 33 h., 1 äg. — **Fivelsdal**, 1 m., 78 h., 3 äg. — **Gettorp**, 1 m., 762 h., 6 äg. — **Granmyra**, $\frac{1}{4}$ m., 58 h., 1 äg.

Grensholmen 1 m. med **Brink** $\frac{1}{4}$, **Puketorp** $\frac{1}{4}$, **Rotekälla** $\frac{1}{8}$, **Ströja** $\frac{1}{4}$, **Ödesröja** $\frac{1}{4}$ m., tills. 847 h. samt **S.** och **N. Torlunda** 4 m., 460 h. Grensholm eller Grensholmen har ursprungligen hetat *Aal* eller *Al*. Samma namn är även tillagdt Gripsholms slott, vilket likväl måhända endast skett genom någon namnförväxling, som ägt rum, till följd av att båda godsens under långa tider skall hava innehaft av samma släkt. Detta är så mycket troligare som Gripsholms slott på 1370-talet uppbyggdes av Bo Jonsson Grip på *gården Näsby's ägor*. I äldsta tider tillhörde herresätet den gamla släkten Green eller Gren, en släkt, som sökte leda sina anor på svärdsidan från Stenkilska konungahuset. Den äldsta namngivna ägaren skall ha varit Harald Torsson samt därefter dennes son, Sten Haraldsson (Gren).

År 1413 dömde biskop Knut i Linköping och östgötalagm., riddaren Ivar Nilsson vid råfsteting i nämnda stad *All* till »vinnerligt frälse». Esbjörn Djäken hade velat tillerkänna kronan godset såsom konungs tridjung. Kärande var Sten Haraldson (Gren). Nämnden vittnade och svuro, att kronan ingen rätt hade till *Aal*, utan att det av hednahös (!) varit herraäga och frälst med de underliggande torpen Pukatorp, Frö, Finnatorp, Koppatorp, Skäggatorp, Skräddartorp och Skubba samt en äng. Följande år tilldömdes av häradshövdingen i Mämmings h:d Harald Hemmingsson vid Skatna tingställe Sten Haraldsson av Aale (Älö?) en skogsdal, belägen emellan *Aalbo* och *Bergabo*, om vilken det varit »mykyn thrætta» med Berga by. Tillhörde vidare riksrådet Magnus Stensson (Gren), som gav gården sitt nuvarande namn. Magnus blev 1453 tills. med flera andra anklagad för högmålsbrott och dömdes att mista liv, ära och gods. Men då han begivit sig till Danmark och icke återkom förr än under k. Kristians tid, blev ingen fråga om domens verkställande. Liksom sina anhängare belönades Magnus sedermera. År 1457 fick han nämligen Vånga bergslag under sin gård Grensholmen. Efter hans död 1473 skall egendomen efter en uppgift hava tillhört hans son, riksrådet Ivar och dennes son, riksrådet Magnus Gren († 1520), men efter annan uppgift tillföll egendomen i arv Magnus Grens dotter Filipa, gift med riksrådet och riddaren Bengt Ryning på Grensholmen, som var personlig vän med riksföreståndaren Svante Nilsson. Tillhörde därefter deras son riksrådet och väpnaren Erik Ryning (halsluggen 1520). Ärvdes vidare av hans dotter Märta († 1564), som först var gift med Abraham Pedersson Rommel till Vi och Grensholmen och sedan med riksrådet och ståth. i Östergötland Jak. Turesson Rosengren. Vid denna tid eller i sept. år 1566 hade Grensholmen en dags besök av konung Erik XIV. Efter Jakob Rosengrens död 1571 tillföll egendomen sonen, ståth. Ture Rosengren († 1611). Med deras dotter Mätta Rosengren († 1638) gick egendomen genom gifte till landshövd. Sven Ribbing († 1640) samt ärvdes sedan av sonen, landshövd. Ture Ribbing († här 1656) samt vidare såsom gammalt välbebyggt säteri utan åsatt mantal av dennes son, v. landshövd. Sven Ribbing, vilken d. 2 april 1706 försålde egendomen till k. rådet Jakob Spens († 1721). Tillhörde vidare dennes son generallöjtn. Ax. Spens, som här bebodde endast två rum i den för övrigt då oinredda huvudbyggnaden. Det berättas, att han, från krigen van vid umbäranden av alla slag, ännu vid framskriden ålder aldrig bodde i eldadt rum. Denne ägare nedlade stor förtjänst om sin egendoms försättande i godt stånd. Med betydliga kostnader verkställde han planeringar, uppbröt gården och anlade vägar samt uppförde dessutom många torpbyggnader av sten, reglerade ägorna m. m. Till dessa storartade arbeten användes ett par hundra dalkarlar, vilka för detta ändamål voro hitkallade. Dessa arbeten pågingo som bäst vid tiden för dalupproret år 1743. När ryktet om denna dalallmogens marsch till Stockholm hann till Grensholmen, så ville även de här varande dalkarlarna bryta upp och tåga sina anförvandter till understöd. Det var svårt för Spens att hindra utförandet av detta deras beslut.

— Men vår överenskommelse, sade han till dem, att varje börjadt arbetsbeting skall vara avslutadt, innan I lämnen arbetet, vill jag dock skall stå bi.

Häremot hade dalkarlarna ingenting att invända, men de beslöt att göra sig fria från sitt arbete med första möjliga. Spens hade emellertid under tiden uppådat allt godsets eget folk, och då dalkarlarna enligt överenskommelse avslutat sitt arbete och skulle avtåga, mötte han dem i spetsen för sina underhavande vid den källa, som ännu från denna tid kallas dalkarlskällan. Godsfolket hade av sin husbonde blivit underrättadt, att det möjligen skulle kunna komma till strid med dalkarlarna, och därför hade de beväpnat sig med yxor, spadar och andra verktyg. Dalkarlarna hade å sin sida vid avtåget även medtagit sina verktyg. Bevärningen var alltså lika å ömse sidor, ävensom styrkan.

— I haven hos mig arbetat redligt och ärligt, tilltalade generalen dem, och därför unnar jag eder allt godt. För edert eget bästa är det därför, jag nu vill hindra er från att fullfölja det förhastade företag, I ha'n beslutat er för. Ingen av er skall därför lämna mitt gods utan med våld. Viljen I därför icke frångå eder avsikt och återgå till edert arbete, så må ni möta våld med våld.

Dalkarlarna voro visserligen icke så lätt övertalade, men icke heller ville de inlåta sig i någon batalj med sin arbetsgivare, vilken de ansågo sig ha alla skäl att prisa. Som S. dock var orubblig i sitt beslut, gävo de slutligen vika och återgingo till sitt arbete. Då dalupproret sedermera var slut, och följderna av detsamma blevo bekanta, kunde de icke prisa sig nog lyckliga att icke ha deltagit i detsamma. General Spens hade emellertid kort därefter blivit kallad till Stockholm, för att deltaga i dämpandet av upproret, och det var där nära däran, att han tillsatt livet. Hans häst blev nämligen vid dalkarlarnas anfall

128. Grensholmen.

skjuten under honom. Spens dog ogift 1745. Det säges, att han, på grund av rummets temperatur, avled klädd i vargskinnspåls. Efter honom ärvdes Grensholmen av hans broder Karl Gust. Spens († 1751), ägdes vidare av dennes äldste son vice lagmannen Jak. Spens († 1755), varefter egendomen till en tid för de omyndiga barnens räkning förvaltades av hans änka Charlotta Liljenstedt, men ägdes sedermera av sonen v. landshövdingen Karl Gust. Spens. Vid hans död 1816 tillföll egendomen vid arvskifte majoren, fil. mag. Karl Gust. Spens. Efter hans död 1844 innehades egendomen gemensamt av barnen till år 1851, då den ene av dem, sedermera landshövdingen Gust. Harald Spens utlöst sina syskon. Efter hans makas, Ebba Eleon. v. Seths, död 1892 tillhörde Grensholmen med tillhörande till ⁶⁸/₁₁₇ fortfarande samma ägare och till ⁴⁹/₁₁₇ hans 7 barn. Försålles år 1904 till nuvarande ägaren Karl Frid. Joh. Mannerheim.

Egendomen är belägen vid n. stranden av Roxen. Den äldsta bostaden var, som det blivit sagdt, belägen i den s. k. Slottshagen omkr. 600 m. från den nuv. på en åt de flesta sidor tvärbrant klippa, nära Roxen, och efter vilken betydliga lämningar ännu finnas, vilka utvisa en längd av 23 m. och en bredd av 15 m. Man har antagit, av vad skäl är obekant, att detta fäste blivit förstört under Magnus Greens landsflykt 1451—57. År 1683 säges säteriet vara

välbyggt. Nuvarande huvudbyggnad är, ehuru stor, endast i två våningar samt av trä (fig. 128). Den uppfördes i slutet av 1700-talet, men inreddes först fullständigt av lagmannen Karl Gust. Spens, som jämväl uppförde flyglar och stall m. fl. byggnader av sten. Gårdsplanen omgives sedan gammalt av pelare med järngaller emellan. Den äldre ladugården, bestående av 4 stora stenhusbyggnader samt uppförd av bröderna A. och K. G. Spens, nedbrann 1852. I dess ställe uppfördes tre nya ladugårdsbyggnader, jämväl av sten. I nuvarande ägarens tid har egendomen undergått en fullständig omdaning, varibland må nämnas egendomens elektrifiering år 1914, med kraft tagen från Öjebro station. Från 1905 är här stuteri, ett av de största enskilda i Sverige, med inköpta stamdjur såväl från ut- som inlandet. F. n. (1915) finnas vid stuteriet 16 moderston, 14 3-åriga, 10 2-åriga och 12 1-åriga unghästar samt 10 årsföller eller tillsammans 52 djur. Dessutom finnas vid egendomen 36 st. arbetshästar, dels av ardenerrass, därav 8 moderston, dels av norsk blandning. F. n. finnas 15 st. kallblodiga hästar. Även nötkreatursbesättningen är förbättrad. För avelsarbetet äro inköpta en del hondjur från Skåne, Bjärka-Säby och Ryfors, det stora flertalet av ren ras. F. n. finnas 224 djur, av vilka omkr. 70 proc. äro av ren ayrshireras. Regelbundna tuberkulinundersökningar företagas från år 1906 och äro f. n. 92 proc. av besättningen reaktionsfria. År 1911 utgjordes hela besättningen, fördelad på huvudgården samt på utgården Rosendal, av 127 kor, som i medeltal lämnade 3,936 kg. mjölk och 138,88 kg. smörfett; medelfetthalten var 3,83 proc. 100 foderenheter gävo 161,2 kg. mjölk och 5,89 kg. smörfett. De 74 på Grensholms huvudgård uppställda korna lämnade i genomsnitt 4,000,3 kg. mjölk och 141,28 kg. smörfett; fetthalten var här 3,83 proc. Summa foderenheter utgjorde för hela besättningen 2,441 och på huvudgården 2,442. Bland stamtjurar omnämnas särskildt en tjur från Bjärka-Säby, vilken både här och annorstädes visat ett särskildt gynnsamt inflytande på avkommans mjölkavkastning. Hans 25 avkomlingar bland korna på Grensholmen hade en medelmjölkning under kontrollåret 1910—1911 av 4,113 kg. med en medelfetthalt av 3,83 proc., utgörande 144,78 kg. smörfett. Svinbesättningen uppgår till ett 80-tal djur. Mejerihandteringen går egentligen ut på tillverkning av ost. Av godsets areal är i rundt tal 500 har. under eget bruk, därav på gårdarna Grensholmen och Rosendal bortåt 300 har. På egendomen arbeta 23 torpare. Jorden brukas med 8-årig cirkulation. Endast omkr. 20 har vid Grensholmen och lika mycket vid Rosendal ha 4-årig växtföljd. För användande av blast, vass och dylikt till foder uppföres f. n. ett s. k. Silostorn, det första i Östergötland och ett av de få i Sverige.

Till egendomen hör husbehovskvarn och d:o såg.

Av ståth. Ture Rosengren och hans maka Mektild Ulfsparré uppfördes år 1590 en midt för huvudbyggnaden belägen kyrka av sten. Kyrkan har förr varit inredd med altare, predikstol och orgelverk. Altartavlan, som framställde tre gamla män och två kvinnor med ett barn emellan sig samt bilder ur S:t Sigfrids historia, skänktes år 1705 till Hägerstads kyrka. Predikstolen, av snickeriarbete, skänktes år 1741 till Lillkyrka sockens kyrka. På orgelläktaren ditmålades år 1626 Ribbingska och Rosengrenska vapnen. Över kyrkdörren synas Rosengrenska och Ulfsparréska vapnen med årtalet 1590. I kyrkans lilla torn hängde ännu i medio av 1700-talet kyrkans klockor, av vilka den ena hade följande inskrift: Den Gud dagligen påkalla vill, Honom sker lycka och salighet till. Anno 97. (1597.) Något torn finnes sedan länge icke utan endast ett större kors å taket.

Gården har av ålder stått utan mantal, samt först i någon av 1800-talets jordeböcker blivit anfördt för 1 m. Grensholmen med underlydande rå och rör, tillsammans 3 ¹/₄ m., har från fordomtima hört till Östra Skrukeby socken men är från 1827 förlagdt till Vånga, enl. k. brev av d. 24 okt. 1821, som

säger, att Grensholmen, till följd av Lillkyrka och Skrukeby församlingars förening, kan anses vara skild från Ö. Skrukeby. Dessa hemman hava likväl ända till d. 1 jan. 1863 kvarstått med vissa skyldigheter till sistnämnda socken. — En ny väg anlades omkr. slutet av 1870-talet till Norsholms jvst., dit avståndet är 1,2 mil.

Göstad, 1 m., 343 h. År 1393 nämnes Magnus Petarson av *Göstadha*. Utbyttes från kronan d. 4 apr. 1558 av riksr. Jakob Tureson Rosengren († 1571) under frihet av frälse mot andra gods. År 1650 ägdes Göstad av majoren Ingevald Crusebjörn och hans maka Hel. Gyllenhorn, vilken senare levde änka ännu 1669. Tillh. därefter och omkr. 1683 landshövd. Baltasar Tile Gyldenhoff († 1689) samt vidare och ännu 1700 hans änka Kristina v. der Linde, som var systerdotter till Helena Gyllenhorn. Ägdes 1725 av deras måg, hauptmannen Mårten Törnehjelm, gift med Kristina Gyldenhoff och senare av översten Joh. Kronhjelm, som sålde säteriet till översten Karl Adlerfelt, som var

129. Stensäter.

ägare på 1760-talet. Den 17 okt. 1774 såldes Göstad av en Rudbeck till fröken Elisabet Maria Gyllencreutz († här 1799). Redan förut eller d. 19 mars 1797 hade hon sålt gården till lagmannen Karl Gust. Spens, varefter den kom i sonen, majoren Karl Gust. Spens ägo, och från honom genom köp d. 28 juni 1819 till bergmäst. Detlov Odelstjerna, som d. 27 maj 1844 sålde egendomen till sin son vice häradsh. Gustav Odelstjerna, som var ägare till sin död. Sål-des av hans stärbhus i början av 1900-talet till nuv. ägaren Olof Andersson. — Mangården, som är belägen invid allmänna landsvägen, består av huvudbyggnad i en våning med källarvåning och frontespis samt två flygelbyggnader. — **Härksäter** $\frac{1}{2}$, 44 h., 2 äg. — **Jogestorp** $\frac{1}{4}$, 169 h., 4 äg. — **Järsäter** $\frac{1}{2}$, 25 h., 1 äg., **Killinge** 1, 145 h., 3 äg. — **Kjeslinge** 2, 218 h., 22 äg. — **Kälstad** 3 m., 215 h., 15 äg. — **Lövnäs** $\frac{1}{2}$, 119 h. tillh. Ribbingsholm. — **Man-torp** $\frac{1}{2}$, 380 h., 4 äg. — **Olskeppetorp** $\frac{1}{2}$, 574 h., 5 äg. — **Restad** 2 $\frac{1}{2}$ m., 680 h., 8 äg. Dessa gårdar tillhöra sedan länge bondesläkter och hava merendels förr hört till Finspång från 1640-talet. Några gårdar inom socknen hava till-hört släkterna Törnsköld, Mörner, Fägerstjerna o. s. v.

Rosendal $\frac{1}{4}$ med **Blacknäs** $\frac{1}{4}$, **Grindtorp** $\frac{1}{8}$, **Stabbetorp** $\frac{1}{4}$ m. tills. 407 har. Dessa gårdar hava länge hört till Grensholmen men ägdes från omkr.

1890 av sedermera översten Karl Gust. Spens. De såldes i början av 1900-talet till nuvarande ägaren av Grensholmen.

Ruda 1, 394 h., 7 äg. — **Rödja, St.** 1, 177 h., 4 äg. — **d:o L:a** $\frac{1}{2}$, 103 h., 4 äg. — **Rökstorp** $\frac{1}{2}$, 164 h., 5 äg. — **Stenstorp** $\frac{1}{4}$, 143 h., 5 äg. — **Stensäter** 1, 77 h., äges av Joh. Nilsson (fig. 129). — **Sunkerstad** 1, 160 h., 5 äg. — **Sätra** 1, 185 h., 5 äg. — **Torp, Östra och Västra** 4, 506 h., 8 äg. — **Trälsäter** 1, 143 h., 3 äg. — **Viggsäter** 1, 90 h., 3 äg. — **Örstorp** $\frac{1}{2}$ m., 354 h., 2 äg. Tillhöra bondesläkter. — **Vånga**, kyrkoherdeboställe, kalladt **Smedby**, $1\frac{3}{4}$ m., 112 h. med boställshus från 1865.

Övriga tillhörigheter: Balderums handelslägenhet, Bobergs kvarn, d:o såg, Göstads fabrik, Hyttbacken, Kalkstensbrott, Linbana, Paulslund, Rostad, Sjö-lunda, Sjövik, Tolskepps torvfabrik, Västerängen m. fl.

Gullbergs härad

ingår i Vifolka, Valkebo och Gullbergs domsaga, vilken innefattar tre tingslag. Häradet ingår även i dessa nämnda härads fögderi. Gränsar i no. till Finspånga län, i v. till Boberg, i s. till Valkebo och Hane-kind samt i ö. till Roxen. Socknarna äro Björkeberg, Flistad, Ljung, Stjärnorp och Vreta kloster, vilka socknar tills. med Västerlösa, Ledeberg, Fornåsa, Lönsås, Skeppsås, Älfvestad, Klockrike, Brunneby, Kristberg, Vallerstad och Järstad bilda Gullbergs och Bobergs kontrakt. Häradet utgör ett länsmandsdistrikt. Arealen: 30,097 har; kontraktets: 70,097 h.

Häradet nämnes i nu kända handlingar första gången år 1347 (se Bobergs h:d). Det är icke oantagligt, att Gullbergs härads socknar tidigare räknats till Bobergs härad. *Gulbergx* häradsting nämnes 1401, *Gulbershæret* 1402, *Gulberghx herad* 1410, 1413, 1420, *Guldbærgh* 1419 o. s. v. År 1399 hölls råfsteting i Söderköping med allmogen i *Gulbergx* h:d av riddaren Sten Beinctsson och Pæter Thomasson å herr Yuars Niclissons vägnar, varvid fogden i Östergötl. Esbjörn djäken såsom kårande yrkade, att en del av Brytiathorp i Vreta kloster, som klostret innehade, skulle dömas att vara häradets allmänningsjord, vilket även blev rättens beslut.

Under unionstiden hörde Gullberg till Ringstaholms län. Synes senare tillhört biskoparna i Linköping. »Wi haffvom intet utaff cronom, uthenn thet lille Gullbergs heredh» skriver biskop Brask i ett brev av 1524. Hertig Magnus av Östergötland erhöi häradet genom sin faders, kon. Gustav I:s testamente, år 1560. År 1620 anslog k. Gustav II Adolf Linköpings stad och län, Valkebo, Hanekinds, Åkerbo, Skärkinds, Gullbergs, Vifolka, Kinds och Ydre h:d med Bråborgs län i Östergötl. samt Eksjö stad och flera h:d i Småland, som livgeding, änkesäte och morgongåva åt sin gemål, drott. Maria Eleonora. Om förändringen med häradet år 1718 hänvisas till Bobergs h:d (s. 205).

Äldsta tingsstället skall hava varit vid Sjögestads gästgivaregård, där ett domaresäte ännu under 1700-talet utvisade platsen för detsamma. Stenarna blevo dock omkring midten av samma århundrade förda till

Nybro, till denna bros förbättrande. År 1356 var tingsstället vid Gunnars-torp i Ljungs s:n, då Magnus Wirdhe var häradshövding. Till en tid har tingshuset varit vid Vreta klostres kyrka. För närvarande, liksom det nästan alltjämt förut varit, är tingsstället vid Sjögestad. Tingshuset här-

städes lades i december 1758 i aska till följd av våldeld.

Häradets sigill är en halvmåne med en stjärna över och en under.

Socknar.

1. Björkeberg

gränsar i ö. till Ledeborg, i s. till Rappestad och Västerlösa. I nv. och n. skiljes socknen genom Svartån från Klockrike och Flistad. Arealen: 955 har, därunder 937 land. Marken är jämn och bördig. Rådan-jordart är svartmylla och lera. Socknens största landsväg kommer från Ledeborgs s. och går till kyrkan.

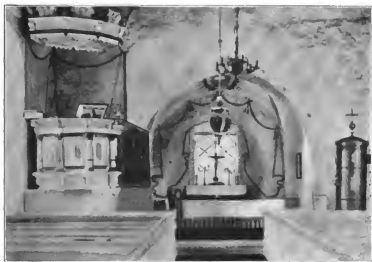
Birkebergha omtalas på 1300-talet

130. Björkebergs kyrka.

och nämnes såsom socken bl. a. år 1382, samt hade redan då egen kyrkoherde. Kallas 1408 *Birkebergha*. Socknen utgör nu tillsammans med Ledeborg ett pastorat. Ny reglering 1919. Kyrkan (fig. 130, 131) är mycket gammal samt byggd av gråsten. Hon har förr haft pelare och takvalv av sten, men 1798 borttogos pelarna, och kyrkan försågs med välvd tak av bräder. Vid koret är ännu en valvbåge kvar. Kortaket är måladt i blått med stjärnor. Innerväggarna äro i skär- och inredningen i ljusgul färg. Har en längd av 21 och en bredd av 6,5 m. samt rymmer 250 personer. Läktaren uppbäres av 6 pelare. Har värmeugn. Altartavla saknas. Den altartavla, som fanns före 1798, framställde Frälsaren å korset med apostlarna. Å altaret är en Kristusbild av gips. Orgelverket har 5

st. och iståndsattes 1864. Ljnskronorna äro två, den ena av mässing utan inskrift och den andra av trä med armar och pipor av malm. Enl. berättelse och inskrift är densamma år 1640 hitskänkt av ryttaren *Berie Person i Gamelstorp*, vilken efter trettioåriga kriget hemfört den från Tyskland. För övrigt förvaras här ett enkelt rökelsekar från katolska tiden, ett mindre krucifix och en stympad bild av Paulus. I korets södra vägg är en urholkning för vigvatten. I koret äro två epitafier av sten, det ena över kyrkoh. här från 1732 Nikolaus Jonæ Saxonius († 1745) och hans maka Katarina Vallerstedt och det andra över kyrkoh. här från 1763 mag:r Andreas Magni Ekstrand († 1770). Dessutom finnes porträtt av kyrkoh. här från 1703 Knut Petri Alfving († 1730).

131. Det inre av Björkebergs kyrka.

Kyrkans klockor hängde i äldre tider i en trästapel, uppförd 1641. År 1762 uppfördes ett torn, beläget midt på taket i vilket ringklockorna nu hänga. Storklockan som omgöts 1688 har å ena sidan inskriften: Allt det anda haver, lover Herren. Halleluja. Därtill finnas namn å pastor m. fl. nämnda år m. m. Nedtill läses: Konungar på jorden och allt folk, furstar och alla domare, ynglingar och jungfrur, de gamla med de unga, skola lova Herrans namn. Ps. 148. Lillklockan saknar inskrift. — Närmaste jvst. är Maspelösa 4 km.

Av fornlämningar omnämndes under senare hälften av 1700-talet icke mindre än 60 ätthögar icke långt från kyrkan. Dessa äro nu borta. Däremot finnas stensättningar vid Kullersbro och ätthögar å prästgårdens ägor samt å andra ställen. Vid Kvinnslanda omtalas ett fotangelsrör.

Följande anteckning är gjord i en av kyrkoböckerna av dåvarande kyrkoherden här Natan. Alfving:

»År 1750. Hela denna vinter över, ja ock den delen, som hörde till år 1749, var mycket liten köld, vilken ock merendels bestod uti barfrost; ty på

en god rymd här omkring var det året snön ingen gång en tvär hand djup. Isarna började något efter jul bliva någorlunda trygga, men mildväder inföll vid Påsmässotiden, som gjorde att strömmarna i början av februari blevo rena för is, och sjön Roxen den 15:de och 16:de ejusdem. Något förut uppsteg en ovanlig myckenhet nors i mynningen av Motala-strömmen, vilkens lektid annars plägar vara vid slutet av mars och i början av april månader. Torka och vackert väder följde häruppå, så att åkern över allt blev bekväm till såning midt uti februari, men minsta delen dristade sig dock till att så. Så vida mig bekant är, så var överstelöjtnant Gripenwald på Mantorp den förste, som här å orten sådde och det den 9:de februari. Linköpingsboarna började sin såning d. 20 och lyktade i febr. månad. Efter denna såning blev väl säden något tunn, dock till ax och korn mycket frodig. Här i församlingen begynte jag, och andra med mig, att så vårsäd d. 5 mars, och blev över allt fulländadt till Vårfrudagen efter den gamla stilen el. d. 25 ejusdem. Årsväxten härpå, så väl som av höstutsädet, blev här härlig, att hon näppeligen i mannaminne varit härligare. En tunna råg kostade det året allenast 12 dlr, som året förut kostade 28, och kornet 9 å 10 dlr, som förra året kostade 24 å 26. Och hade väl priset än mera fallit, om icke för kronans räkning 10,000 t:r råg ifrån detta län blivit inköpta, och det för 18 dlr tunnan, samt förde hälften till Vadstena och hälften till Norrköpings magasin, och lærer slik upphandling varken tillförene skett, eller åtminstone har det sedan icke låtit sig göra, intills jag detta skriver år 1755. Denna vår viste sig lövet på rosen-, krusbärs- och schersmin-buskar d. 3 och 4 mars. Hummelgaddarna voro d. 22 kvartershöga, som annars knappt i maj månads början pläga så vida hinna. D. 25 och 26 lövades fullt häggen och sälgen. D. 15 april och följ. dagar påstod det allmänna lövsprånget, då ock klar- och fågel-körbärsträn stodo uti sina fulla och utslagna blomster. D. 1 syntes råg-ax och träden stodo då allmännast i blomma. Vid Persmässomarknad köptes välmogna bigaräer. D. 11 juli började man skära rågen och d. 26 kornet. Blev ock snart bärgslen under den stadiga torkan förrättad. Detta året blev ock för sina stora förmåners skull hållet och med fog kalladt Sveriges jubelår. Men den köld, som nu saknades, ersattes följande år. Ty Mikaelismässonatt 1750 begynte vintern häftigt, så att ock uti oktober månad man med säkerhet kunde köra över isarna. Kölden varade ock sedan under mycket snöfall och utan något synnerligt lenväder, ända intill d. 25 mars 1751.»

Folkmängden: 1750-talet: 250, 1790: 293, 1840: 419, 1895: 402, 1910: 353 och 1915: 392. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 1,500, fattigk. kr. 1,800. — Folkskolan vid kyrkan har 1 lär. och 44 skolbarn. — Här finnas 1 handl. och 2 handtverkare.

Gårdar.

Björkeberg, 1 m., kyrkoherdeboställe, 58 h. — **Bålorp**, 1 m., 60 h. Tillh. 1686 Olof Rosenstjerna och efter hans död 1697 hans änka Marg. Rosenstråle ännu 1726. Har länge haft 3 ägare. — **Gammalstorp**, 1 $\frac{1}{4}$ m., 64 h. Ägdes i slutet av 1600- och början av 1700-talet av kaptenen And. Västfelt. Har sedermera länge tillhört bondesläkter, 1872 änkefru C. M. Salomonsdotters arvingar, 1884 och 1911 M. A. Lindén. — **Hässelby**, 1 m., 50 h. Från sin gård *Hæseby* utfärdade Linköpingsbiskopen Karl ett brev år 1312. Följande år utfärdade han ånyo härifrån ett brev, denna gång utgörande en förnyad befallning, att kyrkoherden i Törnevalla skulle inställa sig i Skrukeby kyrka och anmana Lars av Torpa och Gumme Vrange att inom bestämd tid lämna den tionde m. m., som de vägrat utbetala, och i händelse av ytterligare tredska

bannlysa dem. År 1319 utfärdade riddaren Sigmund Erengislesson och 1355 riddaren Nikolaus Turesson brev härifrån. Gården synes fortfarande varit biskopsgård. Då biskop Gottskalk år 1374 mördades (se Östgld I, s. 130), anammades hans ägodelar av flera personer. Bland dessa var Arnold de Vitzen, som dels själv dels genom andra skövlade Hässelby på värden, som stego till betydande penningesummor. Enligt Tham såldes Hässelby år 1376 av Jon Magnusson, hans syster och Håkan Kampe till Bo Jonsson. År 1683 tillhörde egendomen fru Anna Bonde och 1686 Gabr. Sparre, vilken försålde den till riksantikvarien Joh. Hadorph. Efter hans död 1693 tillhörde Hässelby sonen, ryttmäst. Nils Hadorph samt därefter dennes son Joh. Hadorph, vars änka Krist. Katarina Holling och barn på 1750-talet voro ägare. År 1818 ägdes gården av änkefru rådmanskan Hedvig Tillander, f. Moberg, 1829 och 1841 av sekret. M. P. Kassel. År 1846 avled änkefru Gertrud Kassel här, antagligen änka efter föregående ägare. Tillhörde vidare 1852 sadelmakaren J. Kassel, 1859 Joel Olofssons arvingar, 1872 och ännu 1895 nämndem. And. Jakobsson, samt 1911 C. Joelsson. — Egendomen är belägen nära kyrkan. Säterirättigheten förvärvades av riksantikvarien Hadorph, sedan han av k. Karl XI blivit adlad.

Kullersbro, 4 m., 150 h. Sigrid Bengtsdotter (Bielke) och Jon Gregersson (spets från vänster i sköld utan hjälm) bekräftade å sin hustrus Katarina Sonadotters vägnar år 1382 såsom rätta arvingar efter Ragnild Sonadotter hennes testamente till Vadstena kl. av bl. a. 1 att. i *Kullersbro*. Gården har till en del varit donerad till Hans Rotkirch men reducerades. Har senare varit uppdelad på flera händer, f. n. 9. — **Kvinnslunda**, 1 m., 81 h. Har länge haft 2 ägare. — **Lind**, 2 m., 208 h. År 1291 testamenterade kaniken i Linköping Stenar till kyrkan därstädes, i vilken han valde sin grav, det han köpt i byn *Lind*. År 1408 skänkte Katarina Glysingsdotter (ett gapande svinhuvud), änka efter herr Johan Molteke, sin andel i denna gård till Linköpings domkyrka. År 1420 gav vid ett syskonskifte emellan Olof Haraldssons barn brodern Skering Olofsson till sin syster hustru Cecilia »över allt skifte med kärlek och god vilja» fem tunnor »korngäld» i *Lindh*. *Lind*, $\frac{1}{2}$ m., tillbytte sig kronan vid reduktionen av ryttmäst. Er. Körning eller hans arvingar. Har senare varit militieboställe, numera indraget till statsverket. Det övriga har länge haft 7 äg. — **Linkelösa**, 1 m., 51 h. *Linkelösa* nämnes 1269 vid en förhandling emellan lagm. Bengt Magnusson (Minnisköld) och dess maka Ulfhild. Har senare haft flera ägare, men tillhörde 1895 M. A. Lindén ($\frac{3}{4}$ m.) och K. A. Persson ($\frac{1}{4}$ m.) samt 1911 den förre ensam. — **Sibborp**, 1 m., 31 h. Sigmund Sunesson (sköld, ginstyckad av 3 pilspetsar i rad) sålde 1355 två delar i *Sibborp* till Johan Siggeesson och menas antagligen härmed denna gård eller Sibborp i Ljungs s:n. Har i senare tid tillhört 1884 A. J. Johansson, 1895 fyra äg. och 1911 J. A. Andersson. — **Sälkeryd**, $\frac{3}{4}$ m., 38 h. Har tillhört änkefru biskopinnan Brita Gyllenadler, vidare hennes dotterson kaptenen Sam. Oljekvist († 1724). På 1850-talet hörde $\frac{1}{2}$ m. jämte Linkelösa kvarn till Ljungs säteri, under det $\frac{1}{4}$ m. hörde till Åbylund i Ledeberg. Har sedan alltså haft 2 äg., 1911 V. Andersson, Åbylund, och A. Lagervall. — **Årestad**, $2\frac{5}{8}$ m., 111 h. Birger i *Aarstadha* nämnes 1399 såsom nämndeman vid råfsteting i Söderköping med Gullbergs h:d. *Aaristada* omtalas 1504 vid ett skifte emellan Karin Jonsdotter och Bengt Abjörnsson (Sparre). Årestad har senare tillhört dels Kl. Rålamb samt tillbyttes kronan av Gotth. Strijk, dels 1686 översten, sed. landshöv. Karl Gyllenpistol († 1695) och M. Drake. Den förstnämnde var gift med Märta Rosenstråle. Tillhörde 1700 fru Gunilla Rosenstråle, f. Gyllenstjerna, sedan 1677 änka efter majoren Libert Rosenstråle. Tillhörde på 1870-talet M. P. Karlsson, 1884 och 1895 Nils Fredr. Nilsson, Mårtorp, Lönsås s:n, 1911 K. F. Nilsson.

Övriga tillhörigheter: Anderstorp, Linkelösa kvarn, Stenbroängen och Sörstalund m. fl.

2. Flistad gränsar i no. till Ljung, i ö. till Vreta, i s. till Ledeberg och Björkeberg, från vilken senare socken Flistad skiljes genom Svartån, i v. till Klockrike och i nv. till Brunneby. Arealen: 1,706 har, därav 1,701 land. Marken är slät. Rådande jordart är lerblandad dunjord. En del av socknen mot norr upptages av kärr, och här skall fordom mellan denna och Klockrike socknar hava funnits en sjö, benämnd Vikaren. Genom socknen går en väg, som kommer från Linköping förbi kyrkan till Vreta kloster. Vid kyrkan möter en väg, som kommer från Björkeberg och fortsätter åt norr till Ljung. — Fågelstad—Linköping—Ringstorps järnväg genomgår socknen med station vid Maspelösa.

Flydisby, som omtalas år 1300, har antagits varit beläget i Flistads socken. År 1341 nämnes socknen med namnet *Flidzstad* och skrivs 1344 *Flydstadh*. Flistad är annex till Ljung. Ny reglering 1920.

132. Flistads kyrka.

Kyrkan, som är från 1100-talet, är ursprungligen helgad S:t Stefanus. Den är dels av grästen, dels av huggen kalksten med en längd av 23 och en bredd av 6,8 meter med 300 sittplatser (fig. 132). Tornets höjd är med spiran 33 m. År 1836 iståndsattes kyrkan grundligt, sedan hon förut två gånger blivit tillbyggd vid östra gaveln. Senaste reparation skedde 1894. Vid altaret samt längst bort över läktaren är kyrkans innertak välv. I övrigt utgöres taket av tre valv, uppburna av valvbågar. Altaret har ett mindre krucifix samt 2 små bilder av trä, den ena hållande lagens tavlor och den andra en bok med inskrift: *Se Guds lamm, som borttager världens synd.* Orgelverket om 6 1/2 st. är förfärdigadt av Karl Hanner 1836. Predikstolen är över altaret samt målad i vitt och guld. Före 1836 hade predikstolen sin plats vid n. väggen. Bänkarna insattes 1906, äro öppna och målade i ljusbrun färg. Midteltgängen är belagd med kalksten; i övrigt är golvet av trä. Kyrkan upplyses av 2 fönster på n., 1 litet på ö. samt 3 på södra väggen. Ljus-

kronorna äro tre och av mässing utan inskrift. Av de två mässhakarna är en från 1825 och den andra, i rött och guld, är äldre. I korväggen är en vigvattenskal inmurad. — Då kyrkan år 1836 reparerades, anträffades på olika ställen å väggarna målningar.

Å vapenhusets valv över stora kyrkdörren fanns förr en inskrift med munkstil av följande lydelse: *Ad honorem Dni nostri Jesu Christi & S:te Mariæ virginis & S:ti Stephani Martyris consummate sunt testudines istæ A:o Domini M. D. quinto, Domino Laurentio Alensi, in die S:ti Botolphi. Pax huic Domui.* I äldre tid fanns här i kyrkan en fristående bild av S:t Stefan, åt vilken kyrkan enligt nyssnämnda inskrift varit helgad. Ända till förra delen av 1700-talet brukade man

133. S:t Staffan. Del av altartavlan i Flistads kyrka.

här »offra» slantar, skosöm m. m. allt för att få lycka med hästar. Vid kyrkoreparationen 1836 anträffades även en del dylika offerföremål under golvet å den plats, i skillnaden mellan koret och kyrkan, där denna bild hade sin plats. Årtalen å mynten nådde till 1750-talet. Denna bild, som bortogs av kyrkoh. Duræus († 1758) för att förekomma detta »offrande», är numera förkommen. Å gamla altarskåpet, numera förgyllt i bronseradt, återfinnes S:t Staffan ridande. Det förvaras nu i vapenhuset. Förutom S:t Staffan (fig. 133)¹ framställes Marias kröning

¹ Å Staffansdagen, som inträffade d. 26 dec., anordnades sedan nrminnes tid kappridningar å frnsna träsk och ångar i vårt land till ära för »Staffan stalleddräng», som han i visan blivit kallad. Olaus Magnums skriver härom i sin *Historia om de nordiska folken*: »Segerns lön utgör härvid några skäppor ntåde eller en uppsättning nya kläder eller består den däri, att den häst, som ej nått målet, tillfaller segraren. Ingenstades i hela Norden anställes emellertid sådana spel på isen oftare än hos östgötar och västgötar. Ty dessa landamären hava en rikedom på saftiga betesmarker, vilka lämna näring åt hjordar av

27—152493. Ridderstad, Östergötland. II.

jämte 12 figurer: Maria med barnet och h. Anna, hel. Martinus, Magdalena, en munk (?), Mikael och draken, en kvinnobild (?), en halshuggen biskop samt resten apostlar. I tornet förvaras tre krucifix.

Storklockan, som omgöts i Norrköping av M. Hultman, har å ena sidan följande inskrift: Soli Deo gloria. Ego infeliciter rupta A:o 1727, refusa et nitori meo restituta 1728 etc. Å andra sidan: Den öron haver att höra, han höre! Stätt upp ur syndens skarn Mitt kära Flistadbarn, När du mig hör. Bed Gud, han hjärtat ditt Från syndens bojar kvitt Till andakt rör. Lillklockans inskrift förmåler, att densamma omgöts 1774, spräcktes 1805, omgöts ånyo 1807, tillökades med ¹/₂ skpd av A. Bill(s)tén.

134. Gammal portal, tillhörande Flistads kyrka.

Till det yttre är kyrkan i senare tid täckt med skiffer, men tornet fortfarande med spån. Vid restaurationen år 1894 anträffades en ursprunglig portal, som då öppnades och restaurerades (fig. 134). Portalen är befintlig å n. ytterväggen, 3 m. från kyrkans v. del.

Av fornlämningar märkes å kyrkogården en runsten, som för länge sedan legat under klockstapeln och sedermera varit inmurad i vapenhuset. Förflyttades emellertid vid vapenhusets rivning 1837 till n.

kyrkogårdsporten. Inskriften är av Brate tydd så: Sirun reste stenen efter Asbjörn (Östbjörn), sin fader. Vid Örngården ha förr funnits, numera försvunna, stensättningar. Här ha hittats lerkrukor och järnspjut. Fornföremål sägas även vara hittade i ett grustag vid Maspelösa. Stensatta kullar samt runda och fyrkantiga stensättningar om-

många tusen hästar, som helt naturligt samlas på de utsökta gräsmattorna. Betena äro emellertid ofantligt vidsträckta och spridda över många fält, ej inskränkta till en enda äng. — Inom Flistadsorten lever ännu minnet kvar av dylika fester, och Staffansoffer för god »hästlycka» försiggingo ännu i slottet av 1700-talet. Staffansvisan får man än någon gång höra sjungas inom proviusen. Det är icke som en helighållen man Stefan framställs å Flistads altartavla, utan som hästaruats beskyddande man.

talas från L. Valla och Kullagårdarna samt från S. Lund, där även omnämnes ett fotangelrör med inåtböjda armar. Vid Maspelösa hittades år 1869 tre större ringar, fyra bitar av ringar och 432 tyska, anglosachsiska och andra mynt. Från en tidigare del av järnåldern anträffades år 1882 ett anmärkningsvärdt fynd i en grusgrop vid S. Lund — i forntiden en helig plats — bestående av ett flertal små gropar med svart jord och brända ben. Över varje grop låg en kalkstensflisa. Här och där hittades ett mindre lerkärl, likväl utan ben. Endast ett större lerkärl, innehållande brända ben, upptäcktes, även det täckt med en kalkstensflisa. I detsamma lågo bland benen fyra beslag av bronsbelagd järn. I en annan grav fanns ett järnspänne, en halvrund järnkniv och en bronsring. Båda här omnämnda fynd förvaras i statens samlingar.

Folkmängden var: 1750-talet: något över 500, 1790: 544, 1830: 636, 1850: 774, 1895: 674 och 1915: 668. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 517: 79, skolk. kr. 646: 92, fattigk. kr. 2,995: 50, kommunalk. kr. 303: 25, magasinsk. kr. 227: 20, Ulanderska fonden kr. 300, Tolanderska f. kr. 300. — Folkskolan vid kyrkan har 1915 1 lär. och 55 barn. Småskolan, även vid kyrkan, har 1 l:a och 26 barn. — Handlande finnas 2 och handtverkare 11. — Flistad brunn är belägen å N. Lunds ägor (se härnedan).

Gårdar.

Flistad, $3\frac{1}{4}$ m., 210 h. Håkan i *Fliizstad* nämnes som nämndeman 1399. Skrivs i ett annat samtida brev *Flystadh*. Synes i äldre tider hört till Stjärnorp men har delvis även tillhört släkten Rotkirch. Har senare ägts av bonde-släkter. Hade 1884 och alltsedan 14 äg., förutom $\frac{3}{4}$ m., som är komministerboställe. Större delen av Örngården äges av läroverksadjunkten Joh. Aug. Hedberg. Komministerbostället blev kaplansbol 1724 i utbyte mot $\frac{1}{2}$ m. Råby i Ljung.

Grönlund, $\frac{1}{2}$ m., 40 h. Har sedan länge 3 äg. — **Hedby**, $\frac{1}{2}$ m., 67 h. med 2 äg. — **Kulla**, $3\frac{1}{2}$ m., 496 h., som nämnes 1384, och som ägdes på 1830-talet av Karl Gust. Hoffstedt († härst. 1840) m. fl. samt f. n. av 13 äg. (fig. 135). — **Kullersbro**, 2 m., 46 h., som på 1850-talet hörde till Karstorp i Klockrike sn, dit det ännu hör. — **Kättstorp**, $1\frac{3}{4}$ m., 87 h. Håkan Kampe sålde år 1356 till Joh. Holmgerrson för 10 mark pgr gängse mynt sina barnbarns fastighet $\frac{1}{4}$ attung i *Kæthilsthorp* med förbindelse att lämna dem vederlag i annan jord. Tillh. 1686 och 1700 fru Anna Bölja och 1706 fru Anna Bielke. Från statsverket försåldes $\frac{1}{2}$ m. omkr. år 1900, vilket förut varit underofficersboställe. Har 12 äg. — **Lekslätt**, i dagligt tal kalladt Lickslätt, $\frac{1}{2}$ m., 26 h. Kyrkoherden Hemming i Flistad upplät år 1344 åt sin son Gudmund $\frac{1}{2}$ attung i *Lekeslæth* samt 2 närbelägna humpar för 24 mark pgr, som han var skyldig honom. Tillh. fordom Vreta kl. Donerades 1647 till sedermera kammarrådet Joakim Skyttehjem († 1678) men återgick sedermera till kronan. Ägdes 1884 av J. M. Månsson och efter hans död av sonen Otto M. Månsson. — **Lund, Norra**, 3 m., 120 h. År 1356 nämnas Dagher och Sune i Lund såsom fastemän. År 1379 sålde Kristina Nilsdotter, änka efter riddaren Jöns Hjerne, till Vreta kl. en attung jord i N. Lund såsom medgift och till underhåll i klostret för en fattig flicka, som en nunna uppfostrat från barn- domen i sagda kloster. Dock skulle det vara Kristinas släkt obetaget att med 60 mark återlösa denna fastighet. Något senare s. å. erbjöd Gerhard Snakenberg enl. uppdrag av fru Kristina fasta å nämnda attung. På 1850-talet tillhörde $\frac{1}{2}$ m. Ljungs säteri, $\frac{1}{2}$ Änväga i Skeda och $\frac{1}{2}$ Brunneby i Vreta kloster

(se vidare härnedan: Flistad brunn). Hade 1884 sex och 1895 sju ägare (se S. Lund). Äges av S. Törnkvist, G. T. Hilding, Maspelösa, jämte 3 andra ägare.

Å $1\frac{1}{2}$ m. av gården är den en gång mycket omtyckta Flistad brunn belägen. I äldre tider försiggick här många vidskeplser isynnerhet under midsommarnätterna, då en betydande mängd allmoge, även från långt avlägset belägna socknar, samlades här, dels för att dricka av vattnet, dels för att tvätta sig därmed för att därigenom fördriva sina krämpor. Under sådana förhållanden och under det källan endast var ett sumphål besöktes den ända till 1723. Socknens kyrkoherde, prosten, mag. Andr. Dureus, lät då uppränsa sumphålet och nedsätta ett källkar för att pröva, om vattnet var »mineraliskt och hälsoamt att dricka». Källådran befanns stark och vattnet mycket klart, med »en vacker hinna över». Ett flertal började nu ordentlig kur, och den första patient, som från denna tid omtalas sasom helbrägdagjord, var en torpare, som länge icke kunnat smälta födoämnen. Kurgästernas antal började nu ökas, och husrum anskaffades i närgränsande gårdar. Med anledning härav inberättade nämnda prost år 1729 om brunnen till dåvarande landshövdingen Er. Ehrencrona, vilken snart icke blott besökte platsen utan ock »av nit och kärlek för landets

135. Kulla kornettgård.

välmåga» tog hand om densamma. På det gamla patriarkaliska sättet lät han från predikstolarna giva »en allvarsam befallning» till Ljungs sockenmän att första dag därefter köra var sin stock till brunnen och Flistads sockenmän att ditföra var sitt bräde. varav ett »vackert, fyrkantigt hus» byggdes över källan. E. föranstaltade även en insamling genom »stamböcker», varav E. hade en, en var å landskontoret och en hos borgmästaren i Norrköping. Källan uppränsades. Bottensanden befanns fin och vit, »och när den uppkastades på bräder var den så full och flödande av balsam, att den skalv på bräderna som ett gelé». Vid en undersökning kort därefter fann arkiatern Hjärne d. y., att det var »balsam sulphuris». Källan började nu användas. Rum anordnades men brunnsgästerna minskades efter hand. År 1754 lät dåv. landshövdingen Gust. Ad. Lagerfelt genom provinsialmedikus Hagström ånyo undersöka vattnet, och det befanns likna Lokavattnet. Resultatet av denna undersökning tillkännagavs från predikstolarna i länet, och samma år kommo en stor myckenhet brunns-gäster. Men bristen på rum och olägenheten att få bo i de något avlägset belägna bondgårdarna förminskade snart antalet. I början på 1800-talet tycktes denna brist på rum vara avhjälp. Brunnen ägdes då av Sune Nilsson i Sjögestad. Rum kunde nu hyras i två vid stället uppförda byggnader, innehållande tolv kamrar, två salar med ett kök och tre rum för betjäning. Ett par hästar funnos att tillgå, och stallrum jämte foder lämnades för medförda hästar. Om 10 å 12 personer ville spisa på stället — tillkännagavs det 1806 — serverades

dem mat »vid ett bord». År 1811 stadfästade landshövdingämbetet brunnsstadgar. I desamma föreskrevs bl. a. om en »brunnsrätt», vilken skulle bestå af fem »bofasta eller för annan förmögenhet kända brunnsгäster», jämte två av de till uppsikten över brunnsbyggnaderna valda direktörerna samt brunnsägaren. Brunnsavgifterna bestämdes för de förmögnare till 1 rdr, för mindre förmögna till 24 sk., samt för torpare och tjänstfolk till 8 sk. person jämte avgifter till »brunnskänken». Beslut fattades samtidigt om uppförande av brunnessalong, planterande av två alléer o. s. v. År 1812 uppfördes badhus. År 1816 började första brunnstermin d. 10 juni och den andra 10 juli. Brunnen ägdes fortfarande av Sune Nilsson, som gjorde stora omkostnader för att få densamma i godt stånd. Serveringen av mat var nu ordentligt ordnad. Enligt annons serverades tjänlig brunnsmat, fyra rätter till middagen och tre till afton för 32 sk. banko dagligen, men »socker till maten består var och en sig själv för behag». Följande år höjdes priset för dag till 36 sk. banko. Huruvida socker då följde, omnämnes icke, men »vin och brännvin var ej i detta pris inbegripet».

D:r Keventer hade nu ytterligare undersökt vattnet och funnit det välgörande mot gikt, reumatism ävensom mot sten och hemoroidalplågor. Den vid badinrättningen begagnade gyttjan rekommenderades även. År 1838 övergick brunnen genom köp till assessorn P. G. Pettersson († 1871) å Brunneby. År 1839 omtalas, att brunnen var mycket besökt samt huru den »ånyo kommit i flor», med ett sextiototal brunnsгäster. I brunnshuset uppvisades en stor mängd kryckor och käppar, »kvarlämnade offer av dem, som linkat till källan och dansat därifrån». Ägaren hade all möjlig möda ospard att göra vistelsen där så angenäm som möjligt. Danssalong var inredd. Ångbåten Ormen länge och Flistad brunn »utgjorde under midsommardagarna centralpunkten för ortens nöjen». Lustresa var arrangerad med den förra i samband med bal vid brunnen. Detta år uppgick badгästernas antal till över 100. Det livliga intresset för brunnen fortgick på så vis under flera år, men tappade så småningom av för att ånyo taga fart i början av 1850-talet. Ännu på 1860-talet var särskild läkare anställd. Från 1853 och ända till sin död under början av 1900-talet ägdes N. Lund och Flistad brunn av Johan F. Nilsson. Under hans tid sattes den stora brunnessalongen i fullgodt skick, nytt källhus av sten uppfördes, badhuset nyanordnades o. s. v. Men detta oaktadt är förutom av närboende anstalten icke vidare använd. — **Lund, Södra**, 3 m., 205 h. I slutet av 1600-talet ägde fru Märta Koskull 2 gårdar i Lund och 1700 landshövd. Harald Strömfelt 1 gård. Omkring 1870 tillhörde 2 $\frac{1}{2}$ m. Lars Larsson. År 1895 var denna gård så fördelad, att S. Lund 1 $\frac{1}{4}$, N. Lund $\frac{3}{8}$ och Maspelösa $\frac{17}{144}$ m. tillhörde Per Alb. Karlsson, som arrenderade andra delen. S. Lund 1 $\frac{1}{4}$, N. Lund $\frac{3}{8}$ och Maspelösa $\frac{17}{144}$ m. tillhörde Anna Signe Hilding, Fornås. År 1911 hade S. Lund 5 äg., varibland S. Törnquist och G. F. Hilding. — **Maspelösa**, 2 m., 138 h. *Maspelösa* förekommer omnämndt 1325 i Linköpingskaniken Olofs testamente. I ett brev av år 1345 omtalas, att fru Helena Gudthormi, som var hertigdotter, och hennes son Kanutus, hertig av Reval, voro de som allraförst givit gods i *Flidisby* och *Maspelösa* till Vårfrukapellet i Linköpings domkyrka. År 1397 omtalas Karl och 1419 Jowar i *Maspelösa* som nämndemän. Maspelösa, Soltorp, Stubbevället med gårdar i Flistad och Lund donerades under förra hälften av 1600-talet till landshövd., ståth. och samtidigt häradshövdingen Hans Rotkirch († 1654), men senare delvis reduceradt och delvis behållet inom släkten. Maspelösa, $\frac{1}{2}$ m., har varit militieboställe, senare indraget till statsverket och 1916 försåldt till förre arrendatorn Edv. Karlsson för 37,600 kr. Från 1840-talet ägdes 1 $\frac{1}{4}$ m. av den bekante riksdagsmannen Karl Anders Larsson († 1884) samt vidare av dennes son G. A. Larsson 1895, då därjämte G. T. och E. A. Hilding ägde $\frac{33}{72}$ m. F. n. har den delen, som icke tillhört staten 4 ägare, varibland disponenten Gust. T. Hilding och P. A. Janssons stbh. — **Segorp**,

$\frac{3}{4}$ m., 50 h., som på 1880- och 90-talen tillh. O. F. Månzon, Brickstad, 1913 hans änka Hilda Månzon och f. n. sonen Herm. Månzon. — **Solltorp**, $\frac{1}{4}$ m., 16 h., 2 äg. — **Stubbevället**, $\frac{1}{8}$ m., 26 h., 1 äg. — **Valla, Lsa**, 46 h., 2 äg., **Valla, St.**, 62 h. Valla såldes för 40 mark pgr år 1341 av Nils Krok och hans broder Ingemar — vars mödernegods det var — till Joh. Holmgersson. År 1384 nämnes Elewer i Valla som fasteman. Har förut haft 3 äg., men tillh. nu Gust. Eriksson.

Övriga tillhörigheter: Flistads handelsbod, Fredrikstorp, utj., Grönlunds bryggeri, S. o. V. Lund, utjordar m. fl. (fig. 136).

3. Ljung gränsar i n. och no. till Tjällmo, i ö. till Stjärnorp, i so. till Vreta kloster, i sv. till Flistad och i v. till Brunneby och Kristberg. Arealen är 9,840 har, därav 9,366 land. Socknen delas i två delar av Kungsnorrbysjön och Motala ström. Den södra delen, den minsta,

136. I senaste tid nedrivet torp i Flistads socken.

upptages av ett bördigt slättland och den n. av en bergig skogsbygd. Rådande jordart är lera ävensom svartmylla och mojord. Socknen genomskäres i sin södra del av Göta kanal. Förutom Norrbysjön, som hithör med en längd av omkr. 3 km., har inom socknen räknats till närmare 20 insjöar, bland vilka nämnas Skiren, Örlången, Fyr- och Morstorpsgölarna, Kvarn-, Djup- och Hesjöarna, Magdesjön, Opplången och vid västra gränsen Lickasjön. — Av vägar är den förnämsta den genom södra bygden gående stora landsvägen från Linköping till Motala.

Lyung och *Liong* nämnes som egen socken 1386 och 1419 samt omtalas under dessa århundrade även under namnen *Liungh* och *Lönghe*. Tillsammans med Flistad bildar Ljung ett pastorat. Ny reglering 1920. Kyrkan är belägen på en vacker kulle samt är nyuppförd åren 1795—97 delvis på gamla kyrkans grund (fig. 137). År 1807, d. 31 juli, undergick den eldsvåda, till följd av åkslag, varvid såväl kyrkans som tornets tak

jämte största delen av kyrkans inre skadades, men iståndsattes och begagnades ånyo till gudstjänst hösten år 1808. Längden är 28 och bredden 13 m. med sittplatser för 600 personer. Iståndsattes 1894. Har 2 värmeugnar. Altartavlan, som föreställer Kristi förklaring, är målad av Per Hörberg år 1803 och blev av honom renoverad år 1809. Orgelverket om 11 st. är av Lundahl, Stockholm, och uppsattes 1897. Gamla orgelverket från år 1740 tillvaratogs icke, men obetydliga delar finnas kvar å läktaren. Predikstolen är densamma, som stod i gamla kyrkan, till vilken den skänktes år 1723 av fru Anna Katarina Burensköld, Sjöbacka. Ljuskronorna äro 3 st. av mässing, varav en är skänkt av K. V. Landelius m. fl., en annan skänkt av John Andersson, Motala, och den

137. Ljungs kyrka.

tredje inköpt för kyrkans medel, alla 1897. Dopfunten är av trä och svartmålad. Ett tinglas är uppställt å predikstolen. Nya bänkar insattes 1897, nya fönster 1899. Fönstren äro 3 på n., 2 på s. sidan, vartill kom 2 små, runda åt öster samt ett halvcirkelformigt över s. ingången. En grav från 1754 för släkten von Fersen är under koret. Den är täckt av 2 släta, fyrkantiga kalkstenshällar. Bl. a. vilar här Hans Axel von Fersen, mördad 1810. Fersenska vapnet är upphängt å s. väggen, nära koret. Ringklockorna hänga i tornet. Inskrifterna utvisa endast, att klockorna uppsmältes vid branden 1807, och att de omgötos s. å. i Örebro av Olov Kjulanders änka. — Yttertaget av plåt pålades 1893. — Till närmaste jvst., Gullberg, är 5 km.

Den gamla kyrkan, som stod på kronogrund, var av huggen kalksten med en längd av 22,8 och en br. av 6 m. Tornets höjd »till ha-

nen» var vid pass 37 m. från marken. Kyrkans altartavla var beprydd med bilder av Kristus, Maria, de tolv apostlarna och S:t Göran med draken. Här funnos åtskilliga gravar, bland vilka en tillhört släkten Fleming och sedermera häradshövding And. Ahlgrens familj; en annan ryttmäst. Pet. Karl Ruschenfelt († 1761), i vilken även överstelöjtn. Magn. Gripenköld var begravnen och vars huvudbanér var uppsatt i kyrkan. I sakristian begravdes 1693 Kristina Gyllenållon, gift med kaptenen Joh. Leijonholm och 1697 fru Elisabeth Frost. I sakristiemuren var ett litet skåp med järndörr och järnbom, där nattvardssilvret förvarades. Över denna dörr lästes i munkstil: *Hæc in clausura tegitur Christi caro pura, Sub cujus cura sit semper nostra figura.*

Ringklockorna hängde först i tornet men sedermera i trästapel. Genom våld skadades kyrkan betydligt så väl till det yttre som inre år 1646 och senare genom åskeld två gånger, sist 1717 l. 19, utan att vid något av dessa sistnämnda tillfällen itändas. År 1722 undergick hon den förändring, att de förut små fönstren upphögges och förstörades.

I ett brev utfärdadt från *Lyonga* kyrka d. 22 jan. 1413 utlovar stiftets biskop Knut avlat åt dem, som i stiftets kyrkor förrätta viss föreskriven andakt.

Bland fornlämningar inom socknen omtalas å Gottorps ägor spår efter en borg, benämnd »Gottorps slott», i vars murar ännu 1745 järnhakar sägas suttit kvar. Platsen var redan då överväxt med skog, och traditionen visste icke något att förmåla om platsen. Nära Rågårdas prästgård finnes en samling ättehögar. Även å andra platser inom socknen hava funnits och finnas ättehögar. Vid »Fågelsången» under Högåsa omtalas ett fotangelsrör. Flera mindre fornfynd äro gjorda. Det största är från Mörstorps ägor, där år 1860 under plöjning hittades ett gjutet spänne med gjutna ornament, 11 hela eller halva silvermynt samt 54 små bitar av likartade, det yngsta myntet från 954 e. Kr. Fyndet tillhör statens samlingar. »Ljungs sochensigill» tillh. Östergårds museum. — I en kyrkobok omtalas, att 1744 dog vid 29 års ålder en ogift dräng Nils Nilsson från Magdesjö, som varit 8 fot lång. Hans likkista gjordes av 17 kvarters långa bräder.

Folkmängden: 1750-talet över 1,000, 1790: 1,432, 1830: 1,394, 1870: 2,066, 1895: 1,739, 1910: 1,551, 1915: 1,545. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 1,903: 91, fattigk. kr. 1,000, skolk. kr. 308: 24, pensions- och premiek. kr. 1,395: 79, Veidenhielsmska fonden kr. 5,000, Vibergska f. kr. 1,000, Möllerstenska f. kr. 3,000, Brammerska f. kr. 741: 29 och Grönbergska f. kr. 350. — Tre folkskolor hade 1915 var sin lärare med tills. 137 skolbarn. Småskolan har 1 l:a och 25 barn.

Sockertillverkning har under ett par år ägt rum vid Ljung under 1870-talet men upphörde snart. Vid Jakobslund har funnits järnbruk och manufakturverk, vid vilket tillverkningen år 1874 uppgick till något mer än 5,200 c:r stångjärn. Även denna verksamhet har upphört. Vid Ljung finnes marmorbrott, bestående av fast silurisk kalk-

sten av rödbrun färg med gröngrå ådror, särdeles lämplig till allt slags byggnadsmateriel. — Här finnas 2 handl. och 5 handtverkare.

Gårdar.

Bjärka, $\frac{3}{4}$ m., 164 h., 3 äg. — **Blixtorp**, $\frac{1}{2}$ m., 117 h., och **Hjälmsäter**, $\frac{1}{2}$ m., 100 h., tillh. 1911 G. Andersson, Ruda. — **Bullorp**, $\frac{1}{2}$ m., 80 h. tillh. 1911 A. E. Nilsson. — **Bänorp**, $\frac{1}{2}$ m., 168 h., 4 äg. Blixtorp, Bullorp och Hjälmsäter hava tillh. Ljung. — **Djupsjö**, $\frac{1}{2}$ m., 733 h. — **Grönkulla**, $\frac{1}{4}$ m., 65 h. — **Klasbäck**, $\frac{1}{2}$ m., 676 h. — **Magdesjö**, $\frac{1}{2}$ m., 475 h. — **Mörs-torp**, $\frac{1}{4}$ m., 469 h. — **Pärstorp**, 1 m., 600 h. — **Sibborp**, $\frac{3}{4}$ m., 208 h. — **Svarttorp**, $\frac{1}{4}$ m., 93 h. — **Älgshult**, $\frac{1}{4}$ m., 145 h., inköptes jämte utj. Magdesjö nr 2 samt en å ägora till Sjöbacka säteri belägen sägplan om 5,55 h. jämte, med den rätt säljarna ägde till densamma, en å sägplanen befintlig ångsåg för tills. kr. 646,700 till statsverket. — **Ekholmen**, se Slätan. — **Flistorp**, $\frac{1}{8}$ m., 52 h., **Gillerberga**, $\frac{1}{4}$ m., 110 h., och **Slättmon**, $\frac{1}{4}$ m., 118 h., hava tillhört Ljung men tillhöra sedan 1909 Gullbergs häradsallmänning. — **Gåttorp**, $\frac{1}{4}$ m., 114 h., 8 äg. — **Hilstermon**, $\frac{1}{4}$ m., 54 h. Innehades som förpantning av sedermera Klas Niethoff, men gick till kronan 1671. Var vidare kronoskogvaktareboställe till 1843, då gården skatteköptes av Jakob Cederström. Tillh. 1850 jägmäst. F. Nordén, 1884 spiksmeden A. J. Ekman, 1895 hans stärbhus och 1911 Maria Ekmans stärbhus. — **Hjälmsäter**, $\frac{1}{2}$ m., 100 h. Har till senare tid tillh. Ljung, sedermera Alb. Gustafsson. — **Högåsa**, 3 m., 202 h. Har sedan 1600-talet hört till Ljung men var försäldt och tillhörde 1911 Albin Gustafsson, som åter sålde egendomen 1912 till I. Værner, Ljungs-Säby och Aug. Danielsson, Ekholmen, för 112,000 kr.

Jakobslund, förut L:a Gunnarstorp, $\frac{1}{2}$ m. med **St. Gunnarstorp**, 1 m. och **Börstorp**, $\frac{1}{4}$ m. tills. 460 h. År 1393 överlät Vreta kl. till hustru Ingegärd Magnusdotter *Gunnarsthorp* med kvarn mot villkor att årligen erlægga till klostret 2 t:r korn för gården och 1 t:a för kvarnen. Vid Ingegärds död skulle klostret vara berättigadt till själavgift för henne, hennes man och föräldrar. Andris i Gunnarstorp nämnes 1397 och Magnus Andriesson år 1401. En del av Gunnarstorp tillbytte sig översten i svensk tjänst Hugo Hamilton, senare irländsk lord, år 1646. En annan del köptes av Lars Skytte till Kungsbro, och 1726 av fröken Duvall. Hörde länge till Ljung men ägdes på 1870-talet av löjtn. Lars Herm. Weidenhielm († 1896) och konsuln O. Peyron tillsammans. Tillhörde 1884 G. A. Engelhardt, 1895 K. V. och P. F. Landelius, därefter K. V. Landelius' stärbhus samt f. n. statsverket samt står under vattenfallsstyrelsen.¹

Förut har här funnits järnbruk. Detsamma var anlagd på frälsegrund i stället för Kammarboda forna stångjärnshammare i Ätvids socken. År 1818

¹ Jakobslunds vattenfall inköptes i dec. 1895 för 50,000 kr. av överläkaren Vilh. Hallin, häradsh. Fredr. Gustavson och köpm. Ax. Karlsson. Detta köp kom till stånd för att överlåta vattenfallet till Linköpings stad, åt vilken inköparna icke långt senare erbjödo detsamma för samma pris som de betalat. Då frågan härom förekom vid stadsfullmäktiges sammanträde, avslogs emellertid detta anbud, på grund av att — såsom fullmäktiges dåv. ledande person yttrade — stadsfullmäktige icke kunde anses skyldiga att rädda de erbjudande från en misslyckad spekulation.

Detta beslut fattades utan uppskov och utan den minsta undersökning om frågans verkliga innebörd och betydelse för Linköpings stad, så som säljarna önskade. Dessa sålde då vattenfallet med 100 % vinst till ett Norrköpingskonsortium, och ett bolag blev ägare av fallet. I detta bolag förvärfvade efter hand Norrköpings stad aktiemajoriteten, varefter staden sålde fallet till svenska staten för ett pris av 625,000 kr. samt *skyldighet* för staten att på för staden särskildt fördelaktiga villkor årligen lämna Norrköping 3,000 hästkrafter. Denna skyldighet har staten än icke fullgjort, då fallet ännu icke är monteradt. Dr. Hallin var den ledande viljan vid det första inköpet och anbudet till Linköpings stad. Vid omval av stadsfullmäktige blev han icke återvald!

fanns här 1 stångjärnsh. med två hårdar, privileg. 1770 med 725 skepp. årligt smide, grundadt på tækjärnsköp från Nora, Norbergs, Norrbärkes och Vänga bergslag, samt 1 räekh. och 1 knipph., vid vilka årligen tillverkades omkr. 200,000 st. spik. År 1841 erhöill bruket k. bergskollegii tillstånd att inrätta ny stångjärnshammare. Ny smedja med 3 spikh. tilläts 1853, och år 1860 erhöills kommerskollegii tillstånd för en franehe-eomtéhard för tillverkning av stångjärn och en stålugn, i följd varav stångjärnssmidet skulle komma att utövas vid 4 smälthårdar med oinskränkt tillverkningsrätt. Järnbruket är sedan länge nedlagdt, men omtalas ännu tillsammans med manufakturverket omkr. 1870 men var då t. v. till endast 30,000 kr. och 1895 till 15,000 kr.

Karstorp, $\frac{1}{4}$ m., 105 h., 7 äg. — **Klänkorp**, $\frac{1}{2}$ m., 223 h., tillh. J. A. Axelsson, Ekholmen. Hava tillhört Ljung.

138. Ljung.

Ljung, $2\frac{1}{2}$ m., 357 h. Håkan i *Lönghe* omtalas 1356 och 1366. Ljung ägdes 1582 av Harald Jönsson, tillträdde 1628 av Jöns Hansson samt ägdes 1642 av löjtn. Måns Persson, men bestod då endast av ett skattehemman, värderadt till 450 dal. kopparm., 16 lod silver, 6 alnar kläde och 1 tunna salt. Sålde sistnämnda år jämte flera andra gårdar till översten Hugo Hamilton samt blev då frälse och bebyggdes till säteri. År 1665 övergiek egendomen genom köp till Agneta Cruus, f. Horn († 1672). Tillhörde sedermera hennes dotter Anna, gift med presidenten Klas Fleming. Kallas 1683 sätesgård av $2\frac{1}{2}$ allodialhemman men innehades 1686 och 1700 som skattesäteri av Flemings arvingar, samt 1726 av äldsta dottersonen Jesper Cruus († 1727). Tillh. vidare hans sväger Herman Klasson Fleming († 1729) samt hans andra fru Maria Katarina Fleming, från vilken Ljung med underlydande 14 frälseh. och Råby kvarn köptes år 1730 av presidenten Hans von Fersen. Genom inköp av flera hemman förstörde han egendomen, och vid sin död 1736 testamenterade han den till sin fru Eleon. Marg. Waechtmeister med önskan, att den sedermera skulle bliva fideikommiss. År 1747 stiftades den även till fideikommiss för yngre sonen, riksrådet och fältmarskalken Fredr. Ax. von Fersen, under det Steninge i Uppland blev fideikommiss för den äldste. År 1794 övergiek Ljung till riksmarskalken Hans Ax. von Fersen, som ytterligare förstörde fideikommisset. F. var ogift, och efter hans tragiska slut å rådhustorget i Stockholm, där han är

1810 massakrerades till döds av den genom illvilliga rykten upphetsade pöbeln, övergick fideikommisset till hans yngre broder översten Fab. Reinh. v. F., »en av rikets herrar», samt vid hans död 1818 till sonen, majoren Ax. v. F. († ogift 1838), då egendomen övergick till yngre brodern, majoren Gust. Hans v. F. Med hans död 1839 utgick denna släkt å manliga sidan, och fideikommisset, då bestående av 28 mantal jämte Jakobslands järnbruk, övergick till kaptenen Karl August Gyldenstolpe († 1872), gift med föregående innehavarens enda syster Louise v. Fersen († 1880). Fideikommissrätten till såväl Ljung som Steninge, vilket sedan 1786 åtföljt Ljung, blev under deras tid upphävd och godsens förskingrades delvis. Ljung övergick genom köp till kaptenen Klas von Mecklenburg samt ägdes med underlydande, tills. 24 ⁴¹/₇₂ m. efter hans död av hans änka Helén v. M., f. v. Mecklenburg. Tillh. vidare Elon Larsson och Fr. Rosin men försåldes exekutivt av deras konkursmassor år 1908 för 1,595,000 kr. till Albert J. Lindström, Steninge, Oskar Lundqvist, Lindenäs, och Gust. Andersson, Kolstad. Godset hade då, förutom servituts- och nyttjanderättsinteckningar, penningeinteckningar till ett belopp av 3,090,000 kronor.¹ Dessa sistnämnda ägare å sin sida försålde tillhörande gårdar. Endast Ljung med **Norrby**, 1 m., 368 h. och Ekholmen (se Släta) behölls av ägaren Albert J. Lindström. L. sålde egendomen 1916 till danske jur. kand. Möller å Kjærup.

Säteriets första mangård var belägen vid kyrkan och upbyggd av överste Hamilton, men nedbrann samtidigt med kyrkan, prästgården, hela byn och gravkoren å kyrkogården d. 13 okt. 1646. I början av 1700-talet förflyttade H. v. Fersen gården närmare till Motala ström. Nuvarande mangården (fig. 138) är uppförd av Fr. A. v. Fersen och består av en ståtlig manbyggnad av sten i tre våningar samt av 2 flygelbyggnader, även av sten. Omgivande trädgård och park med vattenkonst m. m. är anlagd av samma ägare och en bro över strömmen är byggd av Fabian v. F. År 1908 iståndsattes slottet såväl till det yttre som inre, då värmeledning, vattenledning och elektriskt ljus anordnades. Tre långa alléer från vägen och kyrkan leda sedan äldre tid till mangården. Av ett tyskt bolag uppfördes här 1872 en storartad fabriksbyggnad för tillverkning av råsocker av vitbetor. Fabriken blev efter 7 månaders arbete färdig i början av 1873 och fabrikationen tog samma år sin början och fortsattes även under 1874 men nedlades vid slutet av nämnda års kampanj. Under sistnämnda år tillverkades råsocker av över 100,000 centner vitbetor, som till största delen växt å godsets ägor.

Nybble, ¹/₂ m., 70 h. År 1386 omtalas i ett intyg, att vid arvskifte fogden i Åbo Jeppe djäken på sin lott efter sin hustru Katarina Haraldsdotter bekommit bl. a. *Nibbele*, räntande 3 tönn och 6 öre. År 1420 avträdde väpnaren Peter Haraldsson (Bielke) och hans hustru Sigrid Bengtsdotter (kluven sköld med en halv lilja i vänstra fältet) jord å annat ställe till Ljungs kyrka i utbyte mot jord i *Nybböle*. Tillh. 1911 F. Jakobsson.

Prästtomta, 1 m., 782 h. Har förut hört till Ljung, men tillhörde 1884 löjtnanten L. H. Veidenhielm och A. P. Andersson, Bohyttan, 1895 brukspatr. Osk. Lundqvist och 1911 densamme (³/₄ m.) samt statsverket (¹/₄ m.). —

¹ Som något enastående kan nämnas, att även Ljungs kyrka och skolhus vid detta tillfälle voro nära att gå under klubban, om icke åtgärder vidtagits till förhindrande härav. Förhållandet var, att den mark, varpå kyrkan och skolhuset voro belägna, visserligen i slutet av 1870-talet avsöndrades från Ljunggodset, men avsöndringen blev icke fullföljd därhän, att de inteckningar, som då graverade området, dödades. En följd härav skulle kunnat bli, att kyrkan och skolhuset inbegripits i den exekutiva försäljningen, och att församlingen ställts inför utsikten att av den blivande köparen återförvärva äganderätten till nämnda fastigheter. Så långt kom det emellertid icke. En enskild person förklarade sig villig att svara för den inteckning, som vid ifrågavarande avsöndring kunde anses gravera området. Det rörde sig endast kring ett belopp på omkr. 100 kr. Hela Ljunggodset var vid tiden för inteckningen intecknad för blott 18,000 kr.

Ragnorp, $\frac{1}{4}$ m., 156 h. Hade på 1600-talet samma ägare som Vålnäs, men hörde 1850 och därefter till Brunneby, Vreta kloster. — **Råby**, $1\frac{1}{2}$ m., 148 h. År 1387 överlämnar Karl Magnusson (Örnfot) till Vadstena kloster 9 tönn korns avgäld av halva kvarnen i *Raby*, till dess han eller hans arvingar kunde på annat sätt tillförsäkra klostret en vid en tidigare gäva bestämd avgäld. År 1404 skänker samma Karl Magnusson såsom själavgift för sig, sin hustru Kristina Bengtsdotter och Henning Hake halva kvarnen i *Raby* till nunneklostret i Skänninge. Även andra delar av Råby gård hava tillhört kloster. Köptes 1642 från kronan av Hugo Hamilton, Ljung, som därjämte köpte Klänkorp, Norrby, Slåta och Slätmon. Genom köp eller byte ägde han även Blixtorp, Djupsjö, Gillerberget, Grönkulla, Högåsa, Klasbäck, Magdesjö, Morstorp, Persorp, Sibborp, Skallorp, Svartorp, Transäter, Älgshult m. fl. En del av Råby tillpantade sig 1669 däv. bankokommissarien, senare översten Gust. Koskull, Odensfors, men den innehades 1686 av majoren Gabr. Gyllenstål. Har senare länge hört till Ljung men hade 1911 tre ägare.

Rågård 1 med **Hässelberg** $\frac{1}{2}$ m., 100 h. Kyrkoherdeboställe med boställshus från 1823, beläget vid Göta kanal, 1 km. från kyrkan.

Sjöbacka, $1\frac{1}{2}$ m., 132 h. Jeppe i *Siobakka* nämnes som fasteman 1419. Sjöbacka med därunder avhyst en gård av Säby samt Stagstorp jämte kvarnar donerades 1628 till majoren Karl Frankelin († 1644) samt kallas 1638 hans säteri. Transporterades 1665 på hans sväger landshövd. And. Koskull och majoren Nils Holm samt innehades 1683 av änkefru Holm som »säteri, uppbyggt av ett donationshemman, men förfallet». Tillh. 1697 fru Elisab. Frost samt vidare fru Anna Kat. Burensköld († 1727), gift först med kommandören Efraim Gottfr. von Schröer och sedan med överstelöjtn. Magn. Gripensköld († 1712). Ägdes därefter av hennes måg, ryttmäst. Pet. Karl Ruschenfelt, som försålde egendomen till sekreteraren Per Ehrenheim och denne åter till häradshövd. And. Ahlgren, som här på 1750-talet anlade en knipphammare. Tillh. omkr. 1760 hans arvingar samt hörde 1818 och till senare tid under Ljungs fideikommiss. Ägdes vidare av regementsskr. Karl Fab. Edelstam men hörde på 1880-talet tills. med Stagstorp åter till Ljung. Tillh. 1911 Karl Sydbom. — Mangården är belägen vid Motala ströms utlopp ur Norrbynsjön.

Skallorp, $\frac{1}{2}$ m., 72 h. Magnus Bonde i *Skallatorp* omnämnes som nämndeman år 1413. Har senare hört till Ljung men ägdes 1911 av A. O. Johansson. — **Slåta**, 2 m., 204 h. Botvid i *Slåtta* omnämnes 1399 såsom nämndeman. Slåta köptes år 1642 från kronan av översten Hugo Hamilton och har därefter åtminstone delvis tillhört Ljung. Har nu 3 ägare. Den del, som ännu tillhör Ljung benämnes **Ekholmen**, ehuru i jordeboken upptagen under namnet Slåta. Från 1872 disponerades Ekholmen under 12 år av direktören Ad. Blüm. — Ekholmens mangård är belägen nära Göta kanal invid landsvägen emellan Berg och Borensberg. Enligt uppgift är Ekholmens areal omkr. 90 har, varav omkr. 60 åker. Jordmänen är dels mullblandad klapperstensjord, dels lerblandad svartmylla på kalkbotten. — **Stagstorp**, $\frac{1}{2}$ m., 150 h. Har till senaste tid hört till Ljung men tillh. 1911 P. A. Karlsson. — Manbyggnaden, belägen vid Motala ströms utlopp ur Norrbynsjön, har 7 mindre rum och kök.

Säby $2\frac{1}{4}$ med **Åsen** $\frac{1}{4}$ m., 228 h. Magnus Karlsson i *Seby* nämnes som fasteman 1410. En gård i Säby har förr hört till Stjärnorp som rå och rör. Har senare tillhört Ljung men äges sedan några år av I. E. och G. A. Wærner.

Transäter, $\frac{1}{4}$ m., 93 h. Nämnes 1379 för så vidt därmed icke möjligen avses gården med samma namn i Stjärnorps socken. Har förut tillhört Ljung men tillhör sedan 1908 direktören Per Tollin.

Vågerstad, $3\frac{1}{4}$ m., 300 h. År 1419 säljer Sune Nilsson till biskopen Knut i Linköping »sin äodel, gammalt frälse, tre fjärdedels attunga jord i

Vaghastadh». Samma år skänkte Magnus Eriksson till Vreta kl. en gård i *Wagharstadha* dels som själavgift för sin hustru Katarina Stensdotter, dels som ingift för Ingeborg Magnusdotter. Utbyttes till kronan från Ljung. Ägdes delvis 1686 av landshövd. Nils Gripenhjelm och utbyttes till kronan av Maurits Vellingk. Har till en del ($2\frac{3}{4}$ m.) tillhört Ljung. Det övriga har länge haft 3 äg. Har nu 4 äg., varav Ljungsdelen äges av Olov B. Johansson.

Välnäs, $\frac{1}{4}$ m., 150 h. Utbyttes till Ljung 1646 men tillhörde Stjärnorp 1686. Ägdes på 1850-talet av jägmäst. Jonas Fredrik Nordén († 1867) tillsammans med Hilstermon. Ägdes på 1890-talet av änkefru Maria Ekman och 1911 av A. G. Ekman. — **Åsmedstorp**, $\frac{1}{2}$ m., 14 h. Har förr tillhört Ljung men hade 1884 och 1895 två äg. samt 1911 O. Månssons och J. A. Peterssons stärbhus.

Övriga tillhörigheter: Glödängens utj., Graneliden, Helveteskärret, Högåsa sockerbruksbyggnad, Jakobslunds säg och torvfabrik, Råby kvarn och hus, Ångkullen m. fl.

4. Stjärnorp gränsar i n. och no. till Hällestad och Vånga, i s. och so. till Roxen, i sv. till Vreta kloster och i v. till Ljung. Arealen är 11,864 har, därav 9,681 land. Socknen upptages av bergs- och skogsmarker och genomflytes av en mängd småsjöar och bäckar. Bland sjöarna märkas Skiren, Stockhult-, Stubbarps-, Hult- och Halsebosjöarna, Gjuten, Hovden, Ämten, Ruggen, Han-, Sten- och Rösjöarna m. fl. Rådande jordart är lera, sandblandad mylla och någon gång mojord. Av landsvägar märkas den från Linköping åt nordost kring Roxens strand till Ö. Hargs och Vånga socknar. Vid Kungsbro i Vreta kloster fördelar sig denna väg och går åt norr till Hällestad. Dessutom mindre vägar.

Stjärnorps socken var ända till år 1810 en del av Vreta kloster, ehuru gudstjänst hölls i Stjärnorps kapell, beläget i slottsflygeln, för godsets och den avlägsnare skogsbygdens befolkning. Från nämnda år fick socknen egen komminister och är annex till Vreta kloster. Enligt k. resolution av d. 30 dec. 1810 uppsätter pastor i Vreta kloster en, ägaren till Stjärnorp en och domkapitlet en prästman på förslaget till komminister.¹ Bland dessa tre väljer sedan församlingen. Ny reglering 1917. Kyrkan förstördes med sin altartavla, förest. Kristus på korset och nattvardens utdelande, orgelverk om 8 st., predikstol, altare, ljuskrona och ringklockor vid Stjärnorpsbranden 1789. Församlingen åtog sig då istandsättandet av kyrkan, och påbörjades arbetet därmed i juni s. å. Gåvor till byggnaden lämnades från Ljung och Finspång m. fl.

¹ Förutv. äg. av Stjärnorp, riksmarskalken Ludv. Douglas († 1916) gjorde 1915 framställning om ändrad ordning för komministaturens tillsättande och yrkade befrielse från skyldigheten att bereda komministern husrum och vedbrand. I sammanhang därmed inlämnade D. till k. m:t avsägelse av den Stjärnorpsägaren tillkommande rätt att kalla en av de sökande till komminister. D. ville därjämte emot en lägenhet, där komministern under sista tiden haft sin bostad, tillbyta sig den församlingen tillh. allmänningen Snaven mot en melangift av allmänningens tax. värde. Härvid är att märka, att detta onus ålegat egendomen sedan över 100 år tillbaka, på grund av en donation för alla tider, en donation utan vilken dessutom Stjärnorps socken aldrig blivit skild från Vreta kloster. Därtill kommer, att detta onus var lagdt på egendomen, då D. köpte densamma, och att sålunda inköpspriset bestämdes med hänsyn härtill. Vad Snaven åter beträffar, är densamma en donation av en av D:s förfäder till Vreta kloster och Stjärnorp, vilka socknar därav draga stor fördel och icke kan ersättas med det föreslagna beloppet.

Församlingen tillsläppte inalles 805 dagsverken. Redan i oktober s. å. invigdes kyrkan. Under tiden hade gudstjänst hållits vid Bölnorp. Predikstolen är över altaret. Å väggen över predikstolen är anbragdt ett förgylldt kors och en sol. Orgelverket om 5 $\frac{1}{2}$ st. är av Elfström, Ljungby. Ljuskrona av mässing saknar inskription. En dopfunt av trä förvaras i klockstapeln. Dopskålen, förfärdigad av lämningarna efter en vid eldsvådan uppsmält brudkrona, på bekostnad av ryttmäst. Vilh. Otto Douglas' änka Eleonora Lovisa Dohna överlämnades av henne som gåva till församlingen. — Avst. till närmaste jvst., Vreta kloster, är 1 mil.

Ringklockorna hänga i en rödmålad klockbyggnad. Å storklockan läses å ena sidan: När du mitt klara ljud får över näjden höra, Gack då till Herrens hus, att bot och bättring göra. Å andra sidan: År 1885 blev denna klocka till Stjärnorps församling omgjuten i Stockholm av Joh. A. Beckman. Å lillklockan: Då elden härjat allt, förvandlat allt till grus Av enig styrka hjälpt att pryda Herrans hus Med socknens skogbors hjälp jag åter gjuten blivit Av trenne klockors malm, som man ur askan rivit, Och på det samma år, som Sverige hade krig, I Norrköping jag göts, min klang först höjde sig. Må den i tidens längd ett säkert vittne bära Om nit för religion och Guds beskydd och ära. Å andra sidan: Genom Stjärnorps, Finspångs och Ljungs underhavandes samlade gåva och överlevorna av trenne i Stjärnorps flygeltorn hängande klockor, som genom branden den 12 maj 1789 försmälte, under uppsikt av bergsm. Anders in Brink är jag omgjuten i Norrköping d. 19 mars 1790 av A. Billsten.

Folkmängden: 1815: 1,030, 1830: 1,070, 1870: 1,447, 1910: 1,059, 1915: 1,045. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 5,000:—, fattigk. kr. 500:—, Vedinska stiftelsen, 1 och 2, kr. 25,368. — Folkskolan har 1 lär. och 1915 50 barn; tre småskolor ha var sin l:a. — År 1874 anlades vid Bonnorp ett glasbruk, som inom kort nedlades. Redan under 1600-talet upptogs i nejden gruvor, men nedlades. År 1713 upptogs ånyo en gruva å Rodsla ägor. Den bearbetades till 1716. Sedermera upptogs ännu en å Perstorps ägor, men även den nedlades inom kort. År 1760 bearbetades åter båda gruvorna, och malmen smältes i en hytta å Rodsla ägor, men nedlades ytterligare. Även vid Slumperhult finnas malmanledningar. Rodsla bergsmanshammare var uppbyggd före 1649 samt hade privilegium av 1690. På 1870-talet anlades vid Stjärnorps gård en fabrik för beredande av terpentin, oljor och tjära genom torrdestillation av trä m. m. men nedlades snart. — Här finnas 4 handl. och 19 handtverkare.

Gårdar.

Axhult, $\frac{1}{4}$ m., 85 h. Förr under Finspång. Har nu 5 äg. — **Bjäsäter**, 2 m., 500 h. Vid räfsteting i Linköping med allmogen av Gullbergs h:d år 1397 tilldömdes Linköpingskaniken Nils Ulvsson halva *Bjædzsæther*. År 1399 gav samma Nils, som då var kantor i Linköping, till Vreta kloster, som själ-avgift för sig och föräldrar 40 mark pgr efter 7 på en mark lödig och pantsatte därför sin gård i *Bæthsætra* med rätt för klostret att under givarens livstid uppbära avrad av gården samt därefter för alltid taga den i besittning. År

1401 tilldömdes nämnda kloster av konungens domhavande vid tinget i Linköping Vreta kl. den gård i *Bjäsäter*, som nyssnämnde Ulv skänkt dit. En del av Bjäsäter köptes till Ljung. Har även delvis tillhört Stjärnorp. En del tillhörde 1726 överstelöjtn. Joh. Wrangel. Har länge ägts av bondesläkter. Har nu 14 äg. — **Bonnorp**, $\frac{1}{2}$ m., 90 h. Har förr hört till Stjärnorp. Tillhörde på 1850-talet släkten Egnell, 1884 och 1895 bryggaren K. V. Bergman, Norrköping. Ägdes vidare från 1899 till 1907 av Gust. Adolf Larsson († 1915) samt därefter av nuv. äg. bryggmästaren Gust. Larsson, Finland. — Gården är bebyggd med tvåvånings manbyggnad. — **Brink**, $\frac{1}{2}$ m., 169 h. Har länge haft flera ägare, f. n. 3. — **Bryttjorp**, 1 m., 200 h. Av *Bryttjetorp* dömdes år 1399 en tredings attung varit olagligt hävdad under Vreta kl. och förklarades som Gullbergs härads allmänning. Har sedan länge och ännu till senare tid hört till Finspång men ägdes på 1890-talet av konsuln Oskar och kommandörkapit. Emil Ekman tills. med andra gårdar inom socknen 4 $\frac{1}{2}$ m. Tillhör nu statsverket — **Bölnorp**, $\frac{1}{2}$ m., 116 h., byttes till Stjärnorp av Hedvig Douglas, f. Mörner († 1705). Tillh. på 1850-talet jur. dr. Ax. Burén å Flämma, omkr. 1870 Karl Pontus av Burén samt på 1880-talet hans barn, på 1890-talet A. M. Andersson och 1910 J. F. Arvidsson.

Flämma, $\frac{1}{2}$ m., 146 h. Denna egendom köptes år 1642 till Ljung av översten Hugo Hamilton, men tillhörde sedan 1686 och allt framgent till år 1821 Stjärnorp. Nämnda år köptes egendomen av krigsrådet J. F. Viborgh. År 1850 sålde han Flämma till juris doktor Ax. V. Burén, efter vars död egendomen genom arvskifte av d. 9 maj 1871 övergick till hans dotter Axelina Burén, gift med k. sekreteraren Karl Burén. Genom köpeavhandling av d. 9 juli 1874 övergick egendomen mot en köpesumma av 130,000 kr. till sedermera domäntjänstem. Joh. Gust. Ridderstolpe samt bestod då av Flämma $\frac{1}{2}$ och Sörby $\frac{1}{4}$ m. i Stjärnorps socken samt Berg 1, Vallby $\frac{1}{2}$ och Hagegården $\frac{1}{4}$ m. i Vreta klosters socken, vilka sistnämnda tre gårdar tillköptes av doktor Burén. Flämma med Sörby ägdes på 1880-talet av G. Fr. Åhrberg, på 1890-talet av fanjunkaren A. R. Hjelmgren, i början på 1900-talet av K. J. Ad. Engström. Då denne försålde Flämma undantogs Sörby. Flämma tillhörde vidare Håkan von Schulman och f. n. A. Guldborg. — Huvudbyggnaden är högt och vackert belägen vid Roxen samt består av ett tvåvåningshus, av vilket jordvåningen är av sten. Egendomen är bebyggd åren 1838—44 av krigsrådet Viborgh. Flämma hade 1826 endast »försvarlig åbyggnad» med omkr. 25 tunn. åker av medelmåttig jordmån, äng till 50 lass hö samt beteshagar, beväxta med ekskog, det förmånligaste fiske samt 5 dagsverkstorp.

Grålhult, $\frac{1}{4}$ m., 275 h. Köptes på 1600-talet till Ljung men hörde sedan till Stjärnorp. Tillhörde 1852 P. Jansson, Borggård, 1883 och 1893 Viktor Andersson samt 1910 till större delen statsverket och i övrigt Stjärnorps ägare. — **Grytstorp** $\frac{1}{4}$, **Halseboda** $\frac{1}{4}$, **Häggebotorp** 1, **Rodsla** 1 och **Älmesbo** 1 m., tills. 2,885 h. Hava delvis och vid skilda tider hört under Finspång, Ljung och Stjärnorp. Grytstorp tills. med Halseboda, Kottorp och Hult 1 $\frac{1}{4}$ m. tillh. år 1871 sekret. E. Vedin. Hade på 1890-talet samma äg. som Bryttjorp m. m. Tillh. nu statsverket. — **Hult**, $\frac{1}{4}$ m. Har vid skilda tider hört under Ljung och Stjärnorp. Hade 1894 samma äg. som Tafsfall. Tillh. 1910 änkefru Emelie Andersson. — **Högsäter**, 1 $\frac{1}{2}$ m., 390 h. Hörde 1552 till Kungsbro. Donerades 1629 till landshövdingen Stellan Otto Mörner men kom genom hans dotter Hedvig, som var gift med fältmarsk. Rob. Douglas, till Stjärnorp, dit det hörde långt in på 1800-talet. Ägdes på 1870-talet tills. med Åbysäter av löjtnanten Sven Zak. Pontin, på 1880-talet av löjtn. Fritz Gust. Arkibald Douglas. Tillhör nu åter Stjärnorp. — Manbyggnaden är i en våning med frontespis åt båda sidor. Den är liksom ladugårdsbyggnad och mejeri nybyggd av löjtn. Pontin. Avst. till Linköping 2 mil.

Kolfall, $\frac{1}{4}$ m., 92 h. Köptes av landshövd. Jöns Nilsson Jakobsköld, Idingstad († 1633), men hörde 1726 till Stjärnorp. År 1822 köptes gården av bergsrådet Ax. Lindersköld, Näsby († 1838), samt ägdes därefter och ännu 1852 av hans arvingar, av vilka hans dottrar Gunilla († 1894) och Josefina Lindersköld († här 1878) vidare ägde gården. Sedermera tillhörde egendomen deras broder majoren Ax. Lindersköld samt efter hans död 1911 hans arvingar. — Huvudbyggnaden (fig. 139), efter ritning av konduktör Nyström, är belägen å en höjd vid Roxen. Egendomen är bebyggd och uppodlad från ett ödsligt skogs-hemman av ovannämnda fröknar Lindersköld. Belägenheten är ovanligt vacker.

Korsvik, $\frac{1}{4}$ m., 39 h. Har förr hört till Idingstad sedan till Stjärnorp. Tillhörde i midten av 1800-talet och sedermera samme ägare som Bölnorp. — **Kottorp**, $\frac{1}{2}$ m., 228 h. Först under Ljung och sedan till Stjärnorp hade går-

139. Kolfall.

den 1852 samma ägare som Grålhult, Grystorp och Säldekärr. Kottorp tillh. 1882 och 1893 And. Pet. Andersson samt 1910 P. A. Danielsson. — **Kärr**, $\frac{1}{2}$ m., 57 h. Förr till Stjärnorp hörde Kärr 1852 och hör ännu till Bölnorp. — **Lida**, $\frac{1}{2}$ m., 241 h. Hakon i *Lidhæ* omnämnes 1401 och 1413 såsom nämndeman. Förr till Stjärnorp hörde gården på 1850-talet till Ljung. Tillhörde i slutet av 1800-talet nämndeman A. P. Johansson och 1910 J. Andersson, Lidbotorp. — **Måsarp**, $\frac{1}{2}$ m., 148 h. Har delat öde med Bölnorp, dit det än hör. — **Perstorp**, 1 m., 340 h. Förr till Stjärnorp. Tillhörde på 1850-talet släkten Burén. Hade på 1880-talet 2 äg. Tillh. 1894 Joh. Johansson och senare hans stärbhus. — **Pukhult**, $\frac{1}{3}$ m., 147 h. Förr till Finspång, har det senare haft flera äg., f. n. 3. — **Rist**, 1 m., 424 h. Förr till Stjärnorp, senare flera äg., f. n. 4. — **Roxtorp**, 1 m., 132 h. Har varit militieboställe. Är nu indraget till statsverket och utarrenderadt.

Sandvik, $\frac{1}{4}$ m., 51 h. Förr till Stjärnorp, tillhörde egendomen 1852 släkten Egnell och 1860 borgmästaren, häradsh. Klas Egnell, vars änka fru Agnes Egnell år 1877 försålde densamma till Fr. Karlsson. Ägdes på 1890-talet av lasarettsläkaren Vilh. Hallin och f. n. av änkefru Hilda Råäf, f. von Holten. — Beläget invid Roxen med manbyggnad av sten.

Slumperhult, $\frac{1}{8}$ m., 217 h. Förr till Finspång, har det senare haft 2 äg., men tillhör nu Ljusfors A.-B.

Stjärnorp, 3 m., 639 h. Inköptes 1652 av generallöjtn. Hans Georg Mörner, men ägdes ett par år senare av den från Skottland inkomne Robert Douglas, som i Sverige blev fältmarskalk. Efter dennes död 1662 tillhörde gården hans änka Hedvig Mörner († 1705), i vars ägo den 1683 kallas »säteri av 2 allodialfrälsehemman med 2 $\frac{1}{2}$ avhyst, välbebygdt med stenhus». Dels genom arv dels genom köp förökade hon egendomen betydligt. Efter hennes död tillföll Stjärnorp sonen landshöv. Gust. Douglas, men då han dog samma år, emottogs godset av hans änka Beata Margareta Stenbock, som i trettio år överlevde sin man. Tillh. senare äldste sonen, översten Vilhelm Douglas, samt efter hans död härstädes 1763 hans änka Maria Houtman, dotter av en holländsk handelsman och med vilken han blivit gift under sin ryska fångenskap i Sibirien. Efter hennes död 1771 tillhörde egendomen sonen, ryttmäst. Vilh. Otto D. († 1776), och vidare dennes son överstelöjtn. Karl Vilh. Douglas, som 1806 försålde Stjärnorps säteri med underl. 13 frälsen, enl. uppgift omf. 25,000 tunn., för 106,000 rdr rgs till brukspatr. Olof Burenstam. Godset lämnade vid denna tid endast obetydlig inkomst, och vid Burenstams död 1821 erbjödo hans arvingar Douglaska familjen att återköpa detsamma för 75,000 kronor, men släktens ekonomiska ställning var sådan, att den icke måktade antaga det fördelaktiga anbudet. Egendomen styckades då, och Stjärnorps gård med tillh. 4 $\frac{1}{2}$ m. inköptes av handlanden i Norrköping Zakarias Virén († här 1835) för 22,000 kr. Ägdes därefter av nämnde handlandes änka Katarina Lovisa Roswall († här 1836). Tillh. vidare v. häradshöv. David Pontin († 1879), gift med Katarina Lovisa Roswall († här 1857) samt därefter deras söner David Samuel († här 1875) och löjtnanten Sven Zakarias Pontin, vilka ytterligare sönderdelade godset, då Stjärnorp med en del tillhörande tillföll den förstnämnde. I Pontinska släktens ägo blev gården så betydligt uppskött och uppodlad, att den, ehuru endast bestående av 3 m., år 1876 kunde försälgas av David Pontins änka Maria Aurora, f. Dahlström, å egna och omyndiga barns vägnar för 135,000 kronor eller med inventarier och gröda för 150,000 kr. till riksmarskalken Ludv. Vilh. Aug. Douglas († 1916), vars stärbhus nu är ägare.

Enligt en uppgift skall Stjärnorp börjat bebyggas 1654, enligt en annan 1659. Emellertid är visst, att den byggnad, varav nu endast ruinen återstår, uppfördes av Rob. Douglas och, såsom det säges, under hans egen uppsikt. Han skall därvid tillvägagått med sådan stränghet mot folket, att han erhöll namnet Dunka-Lasse, men var förövrigt frikostig, och skall sägen, att murbruket till byggnaden blivit tillredt med öl, uppkommit därav, att arbetarna under arbetet erhöilo så mycket öl de önskade dricka. Avlöningen säges varje lördagsafton blivit utlämnad av honom själv, medelst en halvspann penningar. Vad som vid hans död icke var fullbordadt förblev även ofullbordadt, och det bristfälliga sattes ej heller i stånd. Femte och sjätte våningarna blevo aldrig inredda, taklisten förblev alltid provisorisk av bräder, och borggården blev aldrig stensatt. En utsikt av Stjärnorp finnes intagen i Dahlbergs Suecia. Slottet bestod av en källarvåning och fyra övervåningar samt däröver en två våningars hög frontespis åt vardera sidan, varav den åt v. pryddes av en tornspira, och den åt ö. var försedd med en altan. Åt väster var byggnaden två våningar lägre. Å det i höjd med frontespiserna avskurna och åt alla sidorna lika lutande vattentaket fanns en vattentät reservoar av blyplåt, där regnvatten kunde samla sig ända till $\frac{1}{2}$ m. högt. Från tornet kom man genom en kupol ut på altan å taket, som var omgivet av ett bröstvärn. Å midten av framfasaden var en dubbeltrappa, vilken förde upp till första våningen, och under densamma var ingången till källarvåningen. De under slottet belägna källarna hava i senaste tid blivit renade från kalk och grushögar. De äro i fullkom-

ligt användbart skick. Nära invid slottsbyggnaden voro uppförda två flygelbyggnader. D. 12 maj 1789 undergick detta herresäte en härjande eldsvåda. Det var vid middagstiden, kl. halv ett, då ägarna börjat sin middagsmåltid, som en gårdsdräng blev varse en obetydlig rökpelare uppstiga vid takfoten å s. sidan av kyrkoflygeln. Vid tillfället var det häftig storm, och elden blev därför snart synlig. Antagligen hade någon gnista fallit från köksskorstenen på taket, som var dåligt och av spån. Elden spred sig blixtnabbt av brist på sprutor och folk. Enär gårdens folk dels voro i arbete vid Högsäter och dels i Linköping, där det var marknad, funnos här i förstone knappt sju manföre personer. Inom en kvarts timma hade elden även spridit sig till den från mangården på omkr. 110 m:s avstånd belägna spannmålsboden, som låg parallellt med denna flygel, närmare sjön. Någon säd kunde ej bärgas, endast några vagnar ur det även här belägna vagnshuset. Två å ömse sidor om sjöporten belägna rappade trähus, av vilka det ena användes till smedja och det andra till snickare- och drängstuga, antändes även, liksom en so. från spannmålsboden belägen fisknotbod. Men det var ej nog härmed. Lågorna från kyrkoflygeln och hettan härifrån antände nu även takfoten på stora byggningen. Förgäves sökte man bära upp vatten och hämma elden. Den spred sig alltmer igenom hela byggnaden och snart hotades även den n. flygeln med undergång. Denna flygel beboddes sedan nära 50 år tillbaka av tre över 70 år gamla fröknar Douglas. Här kunde endast något silver räddas. Allt annat blev lågornas rov, och det var icke långt ifrån, att de gamla, vid försöket att rädda sitt bohag, höllo på att bliva innebrända, så mycket mer som det endast fanns en uppgång till deras rum. Det sista offret åt lågorna var den parallellt med denna flygel liggande stallbyggnaden, som även i grund lades i aska. Kreaturen räddades dock. Allt detta tillsammans med några smärre uthus på sidorna om flyglarna hade blivit förstört eller förtärdt av elden inom loppet av fem timmar. Någon människa skadades icke. Endast en rapphönshund och en tjäder tillsatte livet. Flyglarna hava sedermera blivit iståndsatta, den södra på bekostnad av Stjärnorps socknemän m. fl. Den n. innehåller bostad. Slottet blev däremot aldrig iståndsatt. Endast en ruin (fig. 140), som efter branden skövlats allt man förmått, återstår nu. Ännu på 1830-talet kunde man, ehuru icke utan fara, uppgå i fjärde våningen på de rämnade och vittrade trappvalven. Tjugu år senare kom man knappt nog till den andra. År 1877 uppfördes en trätrappa, å vilken man kunde gå upp till högsta våningen. Murarna voro enligt prof. Brunius år 1850 ännu så fasta »att det hela kunde om det lönade mödan återställas», och så kunna de ännu anses. »Murarne», skriver samma förf., »vilka nederst hålla 6 $\frac{1}{3}$ fot i tjocklek, äro invändigt avtunnade uppåt. Källarvåningen betäckes med tunnvalv. Första våningens förstuga, som är rymlig, har kupolvalv. Övra våningarna visa spår efter täta bjälklager. Trapporna, vilka intagit midten av byggnaden, ha bestått av vanliga valvkupor. Byggnaden är uppförd av gråsten med dörr- och fönsteromfattningar, källar- och trappvalv av tegelsten. Murarne äro utvändigt grovputsade och vitlimmade, invändigt finputsade och målade i snerkelmanér. Framfasaden har nio, varje gavelmur fyra och frontonen tre fönsteröppningar i bredd. Fönsterkarmarna äro rakbetäckta och intaga murarnes ytterkanter. Flyglarna, som äro två våningar höga, ha på midten av den nedra genomskärningar och å den övra elva fönsteröppningar å rad.» Såväl överst på murarne som utom och inom desamma växte länge stora träd. Å en vägg i ruinen synes ett i början av 1700-talet måladt porträtt av en kvinna. I äldre tider gick här den sägen, att råna emellanåt plägade hava gästabad å slottet. En morgon blev en av husets tjänsteflickor funnen strypt av en svartsjuk älskare i nedra slottsgången, och man trodde, att råna verkställt detta mord. Därv. ägarinnan lät till minne av detta »rånas besök» måla nämnda porträtt.

Sunnorp, $\frac{1}{2}$ m., 393 h. Har vid skilda tider hört till Ljung och Stjärnorp, på 1850-talet till förstnämnda gård. Har senare haft samma ägare som Lida och tillh. 1910 A. J. Andersson. — **Säldekärr**, $\frac{1}{2}$ m., 248 h. Förr till Stjärnorp, hörde gården tills. med andra gårdar i socknen tills. 1 $\frac{1}{2}$ m. 1852 till P. Jansson, Borggård. Har senare haft 2 ägare, f. n. Skärblacka A.-B. och G. A. Johansson.

Sörby, $\frac{1}{2}$ m., 180 h. Har förr hört till Stjärnorp. Halva gården, $\frac{1}{4}$ m., bebyggdes på 1870-talet av slussinspekt. Uno Kraft, som försälde den till stadskommunist. Klas Leonh. Carlstedt, som åter sålde den 1882 till G. Fr. Åhrberg och källarmäst. Alfr. Pettersson. År 1895 tillhörde Sörby $\frac{1}{4}$ m. den sistnämnda. Ägdes vidare av pastorn S. G. Morejn, som sålde den till kommandörkaptenen A. T. Thunberg († 1912), vidare efter varandra av byggmäst. Pettersson, Malfors, hans måg inspekt. Erik Videll, från 1913 av Alin Gustavsson, som försälde gården 1915 till kammarrätsrevisor F. Althair-Cederberg. — Egendomen är välbebyggd. — Den övriga delen av Sörby, $\frac{1}{4}$ m., har sedan förra delen av 1800-talet och till i början av 1900-talet hört till Flämma.

Tafsfall, $\frac{1}{4}$ m. Hörde förut till Stjärnorp, som rå och rör till 1681, på 1850- och ännu på 1880-talet till Odensfors, 1894 tillsammans med Hult C. V. Landelius samt numera åter till Stjärnorp. — **Tokarp**, $\frac{1}{4}$ m., 225 h. Köptes av översten Hugo Hamilton, Ljung. Hörde 1726

140. Stjärnorps ruin.

till Stjärnorp, 1852 till Kolfall. Ägdes vidare av L. Larsson († 1882), därefter av hans stärbhus, från vilket gården köptes av G. Viklander och G. Larsson, Bonnarp. Tillhörde sedan J. Dusén, som sålde den till statsverket. — **Transäter**, $\frac{1}{2}$ m., 71 h. (se Transäter i Ljung). Hörde till Stjärnorp som rå och rör till 1681. Ägdes omkr. 1880 och sedermera av nämndem. Joel Andersson samt 1910 av J. A. Jocksson, Sörby. — **Vadsäter**, 1 m., 525 h. Har hört till Stjärnorp. L. och St. Vadsäter hörde 1850 till Sonstorp i Hällestad men kort därefter till Ljung. Ägdes på 1870-talet av krigsrådet J. P. Viborgh, 1884 och 1894 av bryggaren K. V. Bergman, sedermera och ännu av Aug. Carlsson. — **Viggsäter**, $\frac{1}{4}$ m., 62 h. Förr till Stjärnorp, ägdes gården på 1880-talet av Joh. Nilsson, på 1890-talet av hans stärbhus och 1910 av J. E. Johansson.

Övriga tillhörigheter: Albäckens villa, Alphyddan, Bjäsäters kvarn, d:o såg, Björkliden och Ekliden, 2 villor, Björkuddens villa, Björkviks d:o, Brantehäll, Bäckdalen, Claryshov, Ejdaalen, Ekdalen, Ekvik, Emyborg, Fridhem, Gökudden,

Haga, Idet, Hasselbacken, Marieberg, Roibo, Roxenbaden, Roxhäll, Sjöhyddan, Sjövik, Skoga, Smedhemmet, Solbacken, Sommarbo, Sommarro, Stjärnorps kvarn, d:o såg, Strandhyddan, Svallvik, Tallmon 1 o. 2, Talludden och Ängsbo m. m.

5. Vreta kloster gränsar i n. och no. till Ljung och Stjärnorp, i ö. till Roxen, i v. till Flistad samt i s. till Svartån mot Kaga och Ledbergs socknar samt är belägen å ömse sidor om Motala ström och Göta kanal. Arealen: 5,732 har, därav 4,884 land. Socknen, som till största delen upptages av slättland, har närmast Svartån och delvis utmed Roxen sank mark, ett förhållande, som dock förbättrats genom Roxens reglering på 1870-talet. Längre in höjer sig landet så småningom. Förutom vid utloppet äro de hithörande stränderna av Motala ström tämligen högländta. Rådande jordart är svartmylla och sand, vilande på ett fast kalkörslager. Genom socknen går en väg från Linköping över Svartån till kyrkan, Sjögestads tingställe och Ljungs socken. Vid Sjögestad utgår en väg till Flistad och vid kyrkan en till Bergs kanalstation, där det även är gästgivaregård och skjutsstation. Mellersta Östergötlands järnväg genomgår socknen samt har stationer vid Vreta kloster och Gullberg. Kungsbron, bef. i socknen, ombyggdes 1869 med kallmurade landfästen av sten och med överbyggnad av trä.

Wreta är en tidigt bebyggd ort. Första gången *socknen* befinnes nämnd i nu kända handlingar är år 1267, då konung Valdemar vid sin kröning i Linköpings domkyrka till densamma gav en gård i Vreta. Omtalas sedan 1299. År 1346 omnämnes »Vreta kyrkas socken» och 1360 kyrkoherde i Vreta. I kyrkligt hänseende utgör socknen jämte Stjärnorp som annex ett pastorat. Till år 1810 omfattade socknen även Stjärnorp, och till år 1788 var pastoratet regalt men lämnades då såsom personellt prebende åt dåvarande biskopen i Linköping. Förklarades 1805 för beständigt prebende under samma biskopsstol, men genom k. brev av d. 23 apr. 1869 skildes pastoratet åter från biskopsstolen och fick egen kyrkoherde. Ny reglering 1917. Kyrkan, som fordom varit klosterkyrka, är av obekant ålder. K. Johan den fromme, som regerade 1216—1222, utfärdade under något av dessa år ett brev till invånarna i Östergötland om att Kimstad gård, som någon tid varit avhänd därför, skulle återläggas under »den heliga Guds kyrka, som är i Vreta, till förmån för där varande nunnor». Härav och av i senaste tid gjorda undersökningar synes framgå, att en kyrka fanns i Vreta redan vid klostrets tillkomst, som enligt de säkraste uppgifterna var år 1162. Kyrkan skulle salunda ursprungligen varit en sockenkyrka, vars dyrbara byggnadssätt — kalksten i basilikastil — kan förklaras dels av platsens rikedom på dylik sten, dels därav att Vreta gård antages tillhört kon. Inge d. y. samt övergått till Svärkerska ätten genom Svärker d. ä:s gifte med hans änka Ulvhild.

År 1907 företog prof. S. Curman med offentligt anslag en noggrann undersökning av kyrkan i och för den restauration av densamma, som

år 1915 tog sin början. Ur den av Curman år 1908 avgivna redogörelsen för dessa undersökningar meddelas här följande, som huvudsakligast stöder sig på kyrkobyggnadens egna vittnesbörd, och som bäst belyser byggnadshistorien:

»Ser man på kyrkans plan, finner man lätt, att den sönderfaller i två huvuddelar, där skillnaden synes gå tvärs över byggnaden i triumfbågen. Den västra delen bildar ett treskeppigt långhus med tvärskepp, den östra ett rektangulärt enskeppigt kor med tvänne korsarmar. De båda byggnadsdelarnes längdaxlar hava olika riktning, murtjocklekarna äro synnerligen olika. Västra byggnadens yttermurar äro uppförda av ohuggen kalksten, under det att koret är av huggen kalksten. Vi hava med säkerhet här två olika tidsperioder i utvecklingen.

Mycket talar för, att det västra partiet är äldre. Det har den normala planen för en romansk treskeppig kyrka med tvärskepp. Endast koranläggningen saknas. Genom grävning i nuvarande korgolv fann man emellertid det ursprungliga korets grundmurar, ehuru delvis förstörda genom senare upptagna gravar. Det består av ett nästan kvadratisk kor med absid. Själva korkvadratens murar funnos mycket väl bibehållna strax innanför nuvarande kormurar, och särskildt under predikstolstrappan voro murfragmenten tydliga. Även i motsatta hörnet kunde den gamla kormurens ansats mot tvärskeppsmuren tydligt iakttagas. Av själva absiden med dess rundning fanns ett stycke av norra sidan i behåll. Vid knackning på tvärskeppsarmarnes östra väggar fann man de igenmurade bågöppningarna till ett sidokapell på vardera armen. För att konstatera dess planform gjordes grävningar först i den s. k. norra förhallen utan resultat, ty där påträffades gravar, varigenom grundmurarna förstörts. I Magnus Nilssons gravkor däremot anträffades grunden till en absid. Samtliga dessa funna murrester hade samma tjocklek som yttermurarna på den västra kyrkan. Den ursprungliga korplanen var alltså klarlagd och visar, att nuvarande kyrkans västra del är äldre än den stora korbyggnaden.

Då uppställer sig frågan: Hör hela västra kyrkan till den ursprungliga anläggningen? På planen ses, att midtskeppets västligaste kvadrat och dess båda sidorum hava betydligt tjockare murar än västkyrkans övriga yttermurar. En undersökning visade också, att en tydlig skarv förefinnes mellan detta västligaste parti och den övriga kyrkan. Sidoskeppens murar hava sprungit något framför gavelmurarna och bildat ett slags begränsande hörnpilastrar. Allt synes tyda på, att kyrkan ursprungligen i väster slutat öster om den nuvarande tornkvadraten.

C. drager den slutsatsen, att de nuvarande valven med tillhörande pelare och pilastrar icke tillhöra den ursprungliga anläggningen, som med största sannolikhet haft mycket smäckrare pelare och tunnare bågar samt troligen täckts med trätak.

Den äldsta anläggningen var alltså en typisk romansk treskeppig korskyrka med en plan, som återfinnes i hela Europa under 1000- och 1100-talen, särskildt i mellersta Tyskland och i västra Frankrike. Även i Sverige finna vi exempel på likartade planer t. ex. i den ursprungliga anläggningen vid gamla Uppsala. Huru kyrkans sektion gestaltat sig kan icke bestämdt avgöras. Möjligen har det varit en basilika med fönster i midtskeppets övermur ovanför de lägre sidoskeppen. Några antydningar därom finnas icke.

Av de ursprungliga fönstren finns knappast något i behåll, ty det stora rundfönstret på södra korsarmens gavel hör snarare till en senare period, ehuru inga absolut säkra spår av att det blivit senare upptaget kunnat upptäckas. Möjligen är det lilla spåret av ett fönster på norra tvärskeppsgaveln från annan period.

En port har väl ursprungligen funnits i väster. På norra tvärskeppets västra vägg upptäcktes under putsen resterna av en liten rundbågig portal, nu synnerligen förvittrad. Rundbågen, uthuggen i på hökant ställda kalkstenshällar, tillhör av allt att döma den ursprungliga anläggningen. Murverkets vittrade beskaffenhet rundt omkring densamma gör det dock mycket svårt att bestämdt förneka möjligheten av ett senare upptagande av porten.

Koravdelningen är det parti, som lättast låter sig rekonstrueras. Triumfbågen är densamma, som ännu utgör den västliga delen i den nuvarande tre meter djupa bågen. Likaså finnas sidoabsidernas bågar fullständigt bevarade under putsen i tvärskeppets östra väggar. Även på ytersidan av muren kunna de gamla absidernas bågar studeras. I synnerhet på vinden över Magnus Nilssons gravkor äro resterna mycket tydliga.

Vid grävningarna i norra tvärskeppet har det visat sig, att den ursprungliga golvhöjden där antagligen legat c:a 30 centimeter under nuvarande nivå, ty i den höjden ligger ett 30 cm. bredt bottenkift utmed murarne. Midtkvadratens golv har legat ett steg högre än norra tvärskeppets. Steget ligger omedelbart norr om nuvarande pelare och består av 10 å 12 cm. tjocka kalkstenshällar, vilkas nötta översida utvisar, att de tjänat som steg. Detta steg har senare blivit höjdt med ännu ett lager av kalkstenshällar. Inne i midtskeppskvadratens golv funnos vid grävning flera fragment av grovt lagda stengolv, av vilka somliga passade till den lägre trappnivån, andra till den högre.

Kan den sålunda karakteriserade byggnaden anses vara byggd för klosterstiftelsens behov eller fanns den förut? Denna fråga är svår att bestämdt besvara. Å ena sidan har denna plan ingenting uti sig, som är typiskt för en klosterkyrka, ja, det faller sig till och med rätt svårt att på nöjaktigt sätt kunna anvisa nunnorna den plats, som de borde intaga under gudstjänsten. De skulle nämligen vara osynliga för allmänheten, men fingo ej heller sitta i högkoret, som endast var till för prästerskapet. Man får då antingen tänka sig en större läktare eller också, att tvärskeppsarmarna varit avstängda med galler eller dylikt. Å andra sidan är det ganska märkligt, att en vanlig landsförsamling haft en så pass rikt utbildad plan för sin kyrka. Då man emellertid måste antaga, att en kyrka existerat i Vreta även före 1162, och då några spår av en anläggning äldre än den nyss beskrivna icke kunnat anträffas, och då vidare ingenting i dennas plan eller övriga anordningar talar emot ett tidigare datum än 1162, så får man anse det sannolikast, att den nu beskrivna kyrkan anlagts såsom sockenkyrka under första hälften av 1100-talet samt att den vid klostrets instiftande överlämnades åt nunnorna, som där fingo inrätta sig efter förhållandena.

Huru de första klosterbyggnaderna anslöto sig till denna anläggning, kan man med nuvarande undersökningsmaterial icke avgöra. Sannolikt hava de dock legat på norra sidan om kyrkan, ty de senare anläggningarna samt klostrets av en mur omgärdade närmaste område har haft sin utsträckning norr och väster om kyrkan. Av omfattningsmuren synes ännu fullt tydliga spår på hela västra och norra sidan samt delvis på östra och södra sidorna. Klosterområdet omfattar ungefär samma område, som nu intages av prästgården med tillhörande trädgårdar och uthusområden. Den lilla porten på norra tvärskeppet ledde sannolikt ut till klosterområdet.»

Prof. C., som uppdelar byggnadshistorien under medeltiden i perioder, kommer därefter till andra medeltida byggnadsperioden, då koret uppföres:

»Snart torde en utvidgning av kyrkan visat sig nödvändig, en utvidgning, som väl sannolikt haft till huvudändamål att bereda lämpligare och större utrymme för nunnorna. Då tillbyggdes det nuvarande koret med dess korsarmar. Att utbyggnaderna å koret äro samtida med huvudbyggnaden framgår på flera sätt.

Det nya korets murar uppfördes omedelbart utanför det gamla korets. Detta senare kunde därför stå orördt och begagnas ända tills det nya blivit i det närmaste färdigt, varigenom gudstjänsten ej behövde störas för längre tid. Tvärskeppsabsiderna hava bibehållits en tid framåt. Först senare, då Magnus Nilssons gravkor å norra förhallen uppfördes, blevo de rivna.

Det sålunda uppförda koret hade emellertid icke alltigenom den gestalt, vi nu se framför oss. Murverket var avsevärdt lägre.

Man har tydligen vid uppförandet av det nya koret strävat efter att få ett enhetligt tak över hela kyrkan. Av de vidtagna undersökningarna drages den slutsats, att koret först uppfördes utan valv; ej heller uppfördes vid denna tidpunkt den betydliga förtjockningen av triumfbågen och den därpå vilande höga gavelmur, som bildar östra skalet av skiljemuren mellan långhuset och korets vindar.

Den nya tillbyggnadens huvudrum var avsedt till högkor och utrustades med därtill nödvändiga anordningar. Altaret stod troligen framme vid östra väggen. I norra och södra murarne nära östra hörnen återfunnos vid undersökningarna anordningar, som hade nära samband med kortjänsten. På södra sidan två rundbågiga nischer, helt utförda av huggen kalksten, av vilka den ena tydligen tjänat såsom skåp för de heliga altarkärlen. Gångjärnsfragment visa nämligen, att denna nisch haft en dörr. Den andra nischen innehåller en s. k. piscina eller uttömningssten, varigenom det vid gudstjänsten använda vattnet utslogs.

De båda utbyggnaderna voro med största sannolikhet ämnade till platser för nunnorna under gudstjänsterna, därtill voro de ju särdeles väl ägnade. De låga bågöppningarna intill koret måhända försedda med gallerverk satte ju nunnorna i tillfälle att följa gudstjänsten utan att de på något sätt voro synliga för den i kyrkans skepp församlade menigheten. En mycket liknande anordning återfinnes bl. a. i cistercienser nunneklostrets kyrka Frauenbergkirche i Nordhausen (Thüringen).

Det är för övrigt ganska troligt, att koret även mot skeppet varit avstängdt genom ett skrank, såsom bruket är i katolska kyrkor, varvid även ett altare funnits utanför detta skrank.

I södra korarmens östra vägg finnes en nisch, bredvid vilken en liten piscina är anbragt. I denna nisch har säkerligen ett altare haft sin plats. Kanske har det varit ett speciellt altare för nunnornas mera privata andakter. Ingången till koret för klosterfolket var på norra utbyggets västra sida, där man kom ut i det fria. Samtidigt med det nya koret uppfördes även det hus, som bildat norra korarmens fortsättning. Dess västra mur har uppgrävt närmast invid koret och visade sig vara byggd i godt förband med detta. Rester av denna byggnad finnas i prästgårdsträdgården.

Av fönstren från denna byggnadsperiod finnas fyra stycken i behåll, ehuru endast ett i fullt ursprungligt skick. Detta sistnämndas rundbågiga form är dock endast dekorativ, ej konstruktiv, ty den är uthuggen ur horisontalt liggande kalkstensblock.

I altarnischen i södra korarmen fanns vid denna tid ett mindre rundfönster. Dess yttre omfattning har i senare tid blivit totalt förstörd genom upptagande av ett stort blindfönster.

Nuvarande korfönstret fanns även vid detta skede, fastän det sedermera blivit upphugget och förändradt. Det finns en svag tradition i orten att detta fönster blivit upptaget och gjordt »stilenligt» vid en reparation år 1846. Det synes dock icke troligt. Formerna synas fullt äkta medeltida. Sannolikt har det ursprungliga fönstret under senare medeltiden fått sin nuvarande form.»

Under en tredje medeltida period välves koret:

»Nästa stora förändring av kyrkan inträder», fortsätter C., »då man beslutat täcka den med valv. Troligen hade man haft obehagliga erfarenheter av trä-

takens eldfarlighet. Sannolikt var koret den första del, som välvdes. I valvslagningens begynnelse var man alltid synnerligen angelägen att få slå dem över fullt kvadratiska ytor. För att detta skulle kunna utföras måste en bred murbåge anbringas utmed östra gaveln. På västra sidan ernåddes samma förkortning därigenom, att triumfbågen fick en motsvarande tillökning på bredden.

Korarmarna äro täckta med tunnvalv med stickkupor lika höga som huvudvalvet, varför man också skulle kunna kalla det för »romerskt kryssvalv».

De här beskrivna valvformerna äro mycket ålderdomliga. Sättet att upptaga valvanfängen på konsolartade kolonnetter är ett typiskt drag för cistercienserernas byggnadskonst. Då man dessutom vet, vilken betydelse cistercienserordens byggnadsarbeten haft för valvslagningens spridande i Europa i övrigt, torde det icke vara för djärvt att antaga, att nunnorna som ledare av detta sista byggnadsarbete lyckats erhålla någon cisterciensermunk eller cisterciens conversi, som så ofta utgjorde stammen av ordens byggnadsarbetare. Dessa voro i allmänhet mycket ansedda och eftersökta byggmästare, ja så eftersökta, att generalkapitlet slutligen måste utfärda förbud mot deras användande utom orden.»

Under fjärde perioden välves långhuset och västra delen uppföres:

»Om någon fullkomlig visshet icke kan råda om arbetsledarens ursprung i detta fall, så finns däremot ingen tvekan i fråga om nästa stora arbete nämligen långhusets välvning och förlängning åt väster. Detta arbetes formgivning är så typiskt cisterciensiskt, att det endast kan hava utförts av en byggmästare, som varit länge tränad vid cisterciensiska byggen i Tyskland eller snarare i Frankrike, ordens moderland.

Då man beslutat sig för att välva långhuset, nödgades man tydligen slopa de ursprungliga smäckrare pelarna, vilka väl ansågos för svaga att bära ett valv. De nya pelarna uppfördes av huggen kalksten. Arkadbågarna äro rundbågiga, gördelbågarna svagt spetsade. Spetsade sköldbågar, som mottaga valvkuporna, ligga över arkadbågarna. Spetsade diagonalbågar bilda stommen för midtskeppets kupor. Dessa bågars anfang uppbäras av små kolonnetter i vinklarna mellan pelarnas språng. Deras form är synnerligen enkel men karaktärsfull. Kolonnetternas former överensstämma med dylika i franska och västtyska cistercienserkloster. Sådan likhet kan blott förklaras genom direkt inflytande från cistercienserordens byggnadstraditioner, och bäraren av denna tradition måste i detta fall hava varit en fransk cistercienser eller en person, som noga studerat de franska byggnaderna.

Huru gestaltade sig då kyrkan utvändigt efter nämnda förändringar?

I öster reste sig den korsformiga korbyggnaden med samma mur- och takhöjder som nu. Det är huvudsakligen fönsteranordningarna, som varit annorlunda. Sannolikt fanns även en mindre takryttare över takkorsningen. Vidare få vi tänka oss Magnus Nilssons, Ragvald Knaphöfdes och Douglas' gravkor borta. Långhuset var täckt med ett tak väsentligt lägre än koret, och vars utseende någorlunda säkert kan rekonstrueras med ledning av avtryck i gavelmuren m. m. Takets utseende över midtskeppet framgår utan vidare av nämnda avtryck.

Att kyrkan haft gavel i väster giver Dahlbergs *Svecia Antiqua* vid handen. Att nämnda verk giver en någorlunda trogen avbild av kyrkan i slutet av 1600-talet är helt säkert. Västpartiet synes med undantag av en tornbyggnad på södra sidan icke hava undergått någon större förändring intill ombyggnaden på 1760-talet.

Kyrkan har nu nått sin fulla utveckling, vilken sedermera föga ändrats under medeltiden, blott en liten modifikation anföres. Utmed västra sidan av den klosterlänga, som utgjorde den direkta fortsättningen av norra korarmen, anlades ganska tidigt en täckt gång, vars grundmurar uppgrävdes vid undersökningen närmast kyrkau. Den s. k. norra förhallen utgör den sydligaste delen

av denna gång. Det har icke varit en öppen arkadgång, såsom man skulle väntat, utan den har även på västra sidan haft full mur med fönster. Gången har varit täckt med kryssvalv på diagonalbågar med rundstafssektion. Gördel och murbågar hava varit rundbågiga med rätvinklig sektion. Valven hava upptagits dels av väggpilastrar med små kolonnetter i vinklarna, dels av engagerade kolonner, av vilka baserna blivit funna. Formerna å nämnda kolonnetter torde knappast kunna dateras senare än första hälften av 1200-talet men väl tidigare. I gången har golvet varit av stora kalkstenshällar. Bland dem ligger även en typisk gravsten över en nunna, en avlång smalvande åt ena ändan och prydd endast av ett kors men utan varje inskrift.

Huru långt denna gång sträckt sig kan ej avgöras, ty den fortsätter in i kyrkoherdens trädgård.

Anläggningen av nämnda gång nödvändiggjorde en del förändringar å kyrkan och utgör sålunda en viss hållpunkt för kronologien.

Ännu en förändring tillhör måhända medeltiden, nämligen uppförandet av ett torn på sydvästligaste hörnet av kyrkan. Visserligen förbjuder cistercienseregeln att stentorn uppföras på kyrkorna, men dels var detta en nunnekyrka, ej så hårdt bunden vid orden, dels hade ordens byggnadsregler avslappnat.»

I avseende på åldern av de olika byggnadsarbetena skriver samme forskare:

»Från de tidigare stadierna äga vi inga daterbara detaljer eller andra karaktäristiska partier. Det är egentligen valven med tillhörande pelare och kolonnetter, som gi-

va någorlunda användbart material därtill. Att korets valvkonstruktion med strängt kvadratiske valv utan diagonalbågar är äldre än långhusets är säkert. I långhuset finnas ju både avlånga valv och diagonalbågar. Man måste ställa byggnadstiden för nämnda valv i relation till liknande utomlands. I Frankrike användes dylika valv redan under andra hälften av 1100-talet. Inpå 1200-talet äro så tunga och primitiva valv sällsynta i det landet. I Tyskland däremot förekomma de sällan före 1200-talets början. Valven i midtskeppet sättas därför till 1200-talet. Ett annat daterbart parti är den omtalade klostergången, av vilken n. förhallen är en del. Dess kolonn- och pelarbasar kunna icke gärna föras alltför långt fram på 1200-talet. Före klostergångens tillkomst måste korvalvens insläende falla, ty annars hade man icke vid valvslagningens utförande brytt sig om att ändra det norra korfönstret. Korvalvens detaljer äro fullt romanska. När skulle då det träbetäckta koret byggts. Om man räknar, att det stod åtminstone 25 å 30 år innan det ändrades, bliver byggnadsåret omkr. 1175. Den ursprungliga anläggningen med litet kor med absid skulle då bliva 1100-talets första hälft.»

141. Vreta klosters kyrka i slutet av 1600-talet.

Prof. Brunius anser kyrkan vara yngre, men B. var icke i tillfälle att göra de ingående studier av byggnaden, som föregått ovannämnda

uttalande. Efter medeltidens slut har kyrkan flera gånger blivit förändrad och iståndsatt. En betydande sådan skedde på föranstaltande av k. Johan III, som bl. a. lät anordna de i kyrkan befintliga minnestenar över kungliga personer. I övrigt är icke något bekant om vad här utfördes vid denna tid. Den äldsta teckning av kyrkan, som finnes,¹ är den i Dahlbergs »Suecia antiqua et hodierna». Huvudsakligast är det kyrkans södra sida, som å denna teckning framträder, och synes här kyr-

142. Vreta klosters kyrka år 1914.

dens tidens smak och åsikter, likväl gav kyrkan ett helt annat utseende än därförut. Den på 1600-talet uppförda klockstapeln kasserades och nedtogs sedermera. Det medeltida tornet nedrevs, och ett nytt torn uppfördes å mellanskeppets västligaste valv. Kyrkans lägre sidomurar i väster höjdes omkr. 5 m., och ett tak lades över kyrkan i sin helhet.

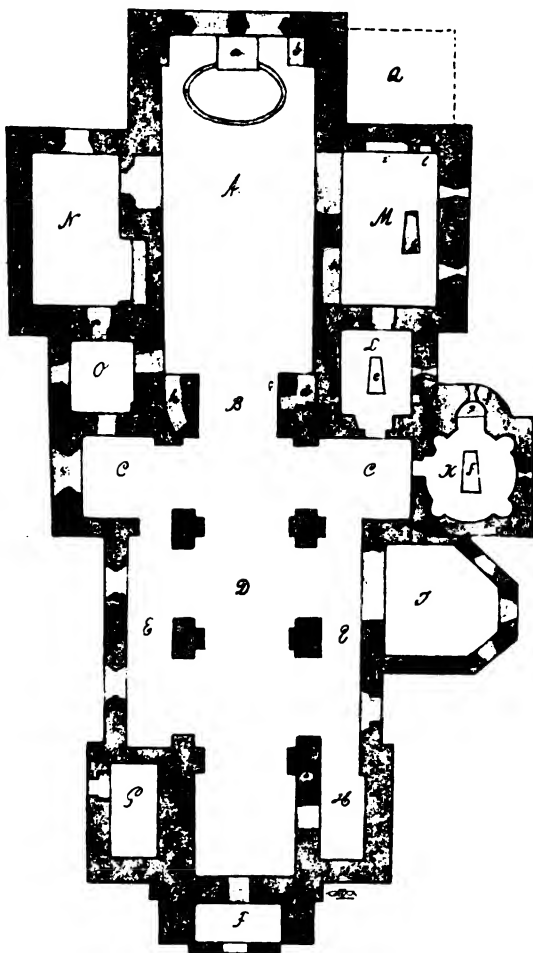
kans torn med trappformiga gavlar, Douglas'ska gravkoret och andra utbyggnader, liknande kyrkans utseende åt detta håll i vår tid, förutom den lilla utbyggnad, som var vapenhus, väster om nyssnämnda gravkor (fig. 141). Denna byggnad nedrevs på 1760-talet. Här är nu ett fönster upptaget. Kyrkan var emellertid i slutet av 1600-talet bristfällig, men medel saknades till varje iståndsättande. På 1730-talet företogs några nödvändiga reparationer. Bland a. måste efter åskslag tornet iståndsättas. Det var först på 1760-talet, som en genomgående reparation kom till stånd, vilken reparation, utförd i enlighet med

¹ Sig. Curman har i »En bok om Östergötland» i skilda ritningar i enlighet med sina undersökningar rekonstruerat kyrkobyggnadens plan och utseende vid olika tider. Där förekommer även fullständigare, än vad här kunnat ske, byggnadens tillkomsthistoria.

Den å midten av korsbyggnaden befintliga tornspiran av trä nedtogs, varjämte, såsom redan är nämnt, det gamla vapenhuset nedrevs. Nödvändiga reparationer i övrigt vidtogos, och genom ändring av taket å d'Albedyhlska graven kom ett sedan 1600-talet fördoldt korfönster åter fram. Tornur uppsattes. Ingångar och fönsteröppningar förstorades.

En minnestavla med en längre inskrift vittnar om, att denna ombyggnad började 1764. Invigningen av kyrkan försiggick d. 29 nov. 1767. En senare reparation var 1842—46, delvis med statsunderstöd. Trägolvet inlades i bänkarna år 1796, där man förut »trampade själva jorden». Under restaureringsarbetet åren 1915 och 1916 ha en del närmare omständigheter kommit i dagen, vilka, sedan de på lämpligt sätt återställts, åt kyrkan giva den ursprunglighetens prägel, som med rätta tillkommer densamma. Särskildt åt koret, där i flydda tider stora förändringar försiggått, har ägnats ett noggrant arbete. Ö. korväggens gamla fönsteranordning med tre lika höga fönster och över dessa ett mindre har kommit till synes. Denna gavel kommer att återställas. På n. och s. kormurarnas insidor ha ovanomnämnda igenmurade nischer återupptagits. Den n. av dessa med synliga spår av gångjärn till

dörr och håll, i vilka klädhängare varit insatta, har varit använd till förvaring av mässkläder. Den södra, best. av två sammanfogade nischer, har

143. Plan av Vreta klostres kyrka före 1915 års restauration.¹

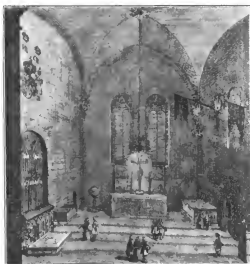
¹ A. Koret, B. Triumfbågen, C. Korsarmarna, D. Midtskepp, E. Sidoskepp, F. Vapenhus, G. Likbod, H. Sidoskeppets förlängning, I. Douglaska gravkoret, K. Ragvald Knaphövdets kor, L. Magnus Nilssons d:o, M. Sune Siks d:o, N. Sakristian, O. Del av en gång emellan kyrka och klosterhus, P. Pelare, Q. d'Albedyhlska graven, a. Altare, b. k. Ingens minnesvård, c. Uttömningssten, d. Gång, e. Magn. Nilssons grav, f. Ragvald Knaphövdets grav, g. Altare, h. Trapp till predikstolen, i. Gång till d'Albedyhlska graven, k. Sune Siks grav, l. Uttömningssten.

i öster haft en piscina, avsedd för prästernas tvagning och de heliga kär-
lens rengöring och den andra antagligen för dessa kärles förvarande. Ännu
en piscina är anträffad i n. korsarmens ö. vägg. Denna korsarm var före
restaureringen inifrån koret igensatt. Endast genom en mindre dörr kom
man dit, där sakristia var anordnad. De båda valvbågarna, uppburna
av pelare, äro återupptagna och korsarmen är återförenad med kyrkan.
Högt upp under taket har här i n. väggen återupptagits en förut igensatt
dörr, till vilken en trappa gått, av vilken ännu spår synas å muren.
Denna dörr och trappa förde från klostrets dormitorium till kyrkan.
Trappan skall återuppbyggas och leda till den del av gamla kloster-
huset, som 1916 är återuppförd, och som skall användas till sakristia.
Den del av byggnaden, som var närmast n. korsarmen, och vars murar
kvarstå till nära en meters höjd, anses nederst varit sakristia. Detta
nu återuppförda rum kommer att användas i och för den elektriska
värmeanordningen, men kommer icke att återställas i sitt ursprungliga
skick. Vid 1915 års reparationsarbete upptäcktes i det s. k. Ragvald
Knaphövdes gravkor målningar från medeltiden, vilka bära vittne om,
att detta rum leder sitt ursprung från gammal tid och sålunda icke,
såsom det antagits, blivit uppfördt av Johan III. Det lilla koret är in-
vändigt rundt, med djupa fönster, slätt valv och absid åt ö. samt torde
vara från 1100-talet. De under tjock, vit puts anträffade målnings-
fragmenten äro i romansk stil, i ljusa färger och ha på omsorgsfullt
sätt, där det varit möjligt, blivit återställda.

Denna pågående restauration är avsedd att avslutas under år 1917.
I okt. 1916 har k. m:t fastställt ritningen till ändring och tillägg till
den fastställda restaureringsplanen.

Kyrkan är belägen å en höjd icke långt från Bergs kanalstation.
Följande beskrivning är av kyrkan före den år 1915 påbörjade nu på-
gående förändringen av densamma (fig. 142, 143). Hon består av lång-
hus, tvärskepp och avlångfyrkantigt kor i öster, allt av huggen kalk-
sten. Långhuset utgöres av mellan- och sidoskepp, av vilka det förra
har dubbel bredd och är något högre än de senare. Tvärskeppets varje
korsarm innehåller en kvadrat. Koret (fig. 144) är tvåkvadratisk med
rak altarvägg. Valven uppbäras av två par pelare och pilastrar. Pe-
larna äro avlångfyrkantiga. Vid koret genombrytes triumfbågens s.
mur av en gång. I samma mur är en uttömningssten, där vigdt vatten
utslogs under katolska tiden. En dylik jämte nisch finnes även i kyr-
kans ö. vägg. Kyrkan har fyra läktare. Å n. korväggen är Sveriges
riksvapen måladt. Kyrkans längd: 42 och bredd: 11 m. med utrymme
för omkr. 650 personer. Altaret har till senare tid haft ett fristående
kors, skänkt 1807 av ärkebiskop J. Lindblom. Åtminstone så tidigt
som under 1600-talet fanns här altartavla eller altarskåp, ehuru mot
slutet av århundradet förfallet. En ny altarprydnad skänktes omkr.
1702 av generalmaj. Gust. Ulfspärre och hans fru Marg. Leijonhuvud.
Predikstolen, av ek med Frälsarens och evangelisternas bilder, är skänkt

av majoren Henr. Koskull († 1656). Orgeln om 9 st. är från 1865, förfärd. av L. P. Åkerman. Den första orgeln, kallad »lilla positivet», som hade sin plats å en läktare tvärs över triumfbågen, skänktes 1667 av översten Gust. Koskull samt nedtogs 1747, då ett nytt om 8 st., förf. av Vistenius, uppsattes. Dopfunten är av sten men saknar fotställning. Av de fyra ljuskronorna är en skänkt under 1600-talet av kvartermästaren Måns Haraldsson och hans hustru. Deras porträtt finnas i kyrkan. En krona är inköpt 1656, och de övriga äro skänkta, den ena av änkeprostinnan Rebecka Sithelius, f. Dalhemia och den andra av Hedvig Douglas, f. Mörner, vilken sistnämnda även givit ett par ljusstakar av tenn. En större ljusstake av mässing är enl. inskrift given av prosten Arvid Borenus 1721. Ett par ljusstakar av drivet silver äro hit-skänkta 1713 efter prosten Botvid Gladhem († 1712) och hans maka Helena Rönigh (Röding?). — Av gravar och epitafier märkas främst de kungliga personers, vilka av Johan III, såsom redan är nämnt, fingo sina minnesstenar med senare över konungagravarna av Karl XI uppsatta och förgyllda koparkronor. Med rätt eller orätt uppgivas här bl. a. begravna Inge d. y. med sin gemål Helena, Ragvald Knaphövde, Magnus Nilsson, Sune Syk, Ingegärd, k. Sverkers dotter, k. Valdemar

144. Högekoret med kon. Inges och drott. Helenas grav. Efter Dahlbergs *Snecia antiqua*.

(Birgersson), lagm. Svantepolk Knutsson m. fl. Under en gravsten med Bielke- och Leijonhufvudska släkternas vapen vilar riksrådet Ax. Bielkes maka Anna Leijonhufvud († 1540). En annan sten med vapensköldar är lagd över ståth. Per Stolpe († efter slaget vid Stångebro 1598) och hans maka Anna Some. I övrigt finnas här minnesstenar över prosten Lars Palumbus († 1667) med familj, dennes fader, kyrkoh. Nikolaus Magnusson Palumbus († 1650), prosten Anton Münchenberg († 1743) och hans maka Kristina Älf (vilka hava en i kyrkan uppsatt särskild minnestavla), alla tre kyrkoherdar i Vreta. Vidare äro stenar över ovannämnda Måns Haraldsson († efter 42-årig tjänst 1693) med maka Katarina Olofsdotter samt över Jöns Eriksson († 1712), som var länsman, uppbördsman och sedan befallningsman över Gullbergs m. fl. härader och över Måns Jönsson i Mjölarp († 1655), »fordom domare» i Gullberg. En gravsten hittades här under sakristiegolvet år 1907 över

fru Ingrid († 1571), som 1529 gifte sig med den första lutherska prästen här Lars Ravalldsson († 1579). Hon hade förut varit nunna. Stenen är liksom kungastenarna av brun kalksten, med samma åldriga form och lika bokstäver som på desamma. En gravvård över landshövd. Stellan Mörner († 1643) och hans maka var ännu 1724 omgiven av ett staket. Härtill komma släkten Douglas' gravkor från 1663 samt det d'Albedyhll-Koskullska gravkoret, vilket senare till 1846 hade överbbyggnad men nu täckes av kalkstenshällar. Under sakristian äro två gravkammare. Å en äldre gravsten är inskriften i kanten till det mesta utnött. På en korsprydd cirkel i midten av den bredare ändan läses: *M: CCCXL: IIII: X. Kal... Obiit: Soror Maria*. Under pågående restauration ha såväl i kyrkan som under klostrets kapitelsal anträffats gravar från senare medeltid med vackra sidohällar och bl. a. en prydd gavel. I sakristian finnas porträtt av kyrkoherdarna prosten Tiburtz Tiburtius († 1787) och biskopen, sed. ärkebisk. J. A. Lindblom. Här äro därjämte gravstenar över prostarna mag. Arv. Borænius († 1721), mag. Sven Sithelius († 1685) och mag. Zak. Reuserus († 1694), alla kyrkoherdar här. Även de båda sistnämndas maka, Rebecka Danielsd:r Dalhemia († 1695), har här sin grav. Hon var gift tre gånger, först med kyrkoh. Nik. Vallerius. Hon var styvdotter till den sistnämndes företrädare Lars Palumbus. Av kyrkokärl märkes kalken av förgyllt silver. Den är ett krigsbyte från Polen. Fotställningen har 6 fält. I ett av dessa framställes Kristus å korset, omgiven av Maria och Johannes; i de övriga en örn i svart emalj. Å skaftet äro sex fristående helgon med sina sinnebilder. En latinsk inskrift angiver, att kalken ursprungligen är given av en Johannes för att ära den heliga martyren Vitus. Oblatasken är skänkt 1659 av prosten Palumbus. Brudkronan är från 1725. Av mässhakarna är en från 1785 och en annan från 1825. Av kyrkans äldre tillhörigheter nämnas: gamla orgelverket från 1747, altartavla (Jesu korsfästelse), hertig Magnus kyrkstol med Vasavapnet och bokstäverna *M. D.* (Magnus Dux), vilken stol omkr. 1693 förflyttades från koret till ett gravvalv, lämningar av en altardekoration, ett par brudpällar från 1787 och 1800-talets början, vapensköldar, tillh. släkterna Oxenstjerna, Koskull och Klingspor, ett anträd m. m.

Ringklockorna, som det sydvästra tornet icke hade styrka att uppbära, hängde i den under 1600-talet uppförda klockstapeln, till dess det nuvarande tornet blev färdigt. Storklockan omgöts enligt inskrift 1764 av E. Fries Toresson i Jönköping. Ursprungligen gjuten 1722, hade den som inskrift: *Sacra, sepulchras, motus, incendia, leges Sponte, cum jubeor, Christianorum loquor*. Kom hit min kristen kom, allt medan jag så sjunger, Kom upp till Herrens hus, så gammal man som unger. Kom hör Guds ord, som är din sanna själaspis, Som gör dig evigt säll och rätteliga vis. Lillklockan omgöts 1826 av Lars Öhman, Norrköping. Å densamma läses: *Dig kristenhet jag kalla bör till Herrans tempelgårdar, Där han i nåd dig kunnigt gör, hur Han sitt Sion vårdar*.

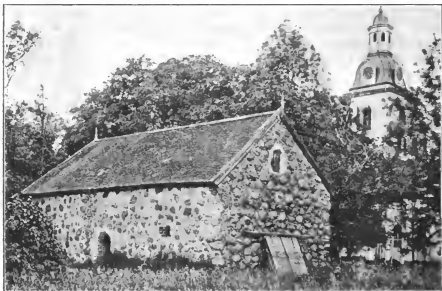
Avst. till närmaste jvst., Vreta kloster, är 2 km.

Ä kyrkogården äro flera under livstiden bemärkta personer jordade. Här nämnas biskop Magn. Lehnberg († 1808), ärkebiskop J. A. Lindblom († 1819), biskoparna J. J. Hedrén († 1861) och Olof Vallqvist († 1800), den sistnämnde här jordad, ehuru icke tillhörande stiftet, kyrkoherdarne Tiburts Tiburtius († 1787) och E. P. Lodell († 1875), donatorn K. E. Vedin († 1881) m. fl.

Av fornlämningar märkas främst den vid Sjögestads källgård, sedan länge kända graven från stenåldern. Vid undersökning 1882 fann man en lång i tre rum delad hällkista, som varit täckt av en låg men vid gräsbeväxt kulle av kullersten blandad med jord. Omkr. 1,000 lass stensades vara bortförda från kullen. Sådan graven befanns, bestod den av kantresta kalkstenshällar med ena hälften täckt av dylika, västra delen med golv av kalkstenar samt skild från mellandelen genom en häll. Den östra delen skildes från mellandelen med en tröskelsten och härpå hade troligen stått en häll med ett stort rundadt *håb*, av vilken ett stycke låg kvar vid undersökningen. Hittade fynd voro obrända människoben, dolk, spjutspets och skrapa av flinta samt pryl och nål av ben. I en intill varande grav från den äldre bronsåldern hade funnits obrända människoben, tång och ring av brons samt ej långt därifrån ett avslaget fäste till en flintdolk. Även på andra ställen i kullen träffades skelett och människoben. Å Högberget å Sjögestads ägor undersöktes 1901 en annan hällkista med fynd av 4 skelett, 4 spjutspetsar av flinta, skärva av d:o samt bältehake och syl av brons. Gravurnor och ben äro även funna här. År 1883 tillvaratogs vid Kungsbro en lerurna med tillhörande spjutspets av järn, nu i Östergötlands museum. Vid grenadjärtorpet Blåsväddret ha även gravurnor i senare tid tillvaratagits. Därjämte nämnes ett järnsvärd av en typ, som i mellersta Europa är karaktäristiskt för äldsta järnåldern. Att i en så tidigt bebyggd ort som Vreta klosters socken många gravminnen funnits är givet, men genom odling har en stor del försvunnit. Söder om Ulriksdal, tillhörande Brunneby, finnes å ett stenblock cirkelrunda fördjupningar och nära härintill finnas å en bergsluttning en avlång skålförmig fördjupning samt 24 större och mindre cirkelrunda fördjupningar. Vid Snave udde märkas lämningar efter en fornborg. Av äldre förf. omtalas även lämningar av en dylik i vattenbrynet vid Nybro. — Offerkällor omtalas i närheten av Ulriksdal och vid Odensfors, den sistnämnda även i senare tid talrikt besökt på trefaldighetsafton.

De byggnader, som tillhörde klostret, lämnades tidigt att förfalla. Ännu i början av 1700-talet fanns likväl matsalen (refektorium), nära 20 m. i längd, med välvdt tak samt det inre med målningar och inskrifter, varjämte funnos en del nunnekamrar. Icke obetydliga ruiner voro även kvar. Bl. a. omtalar Tiburtius år 1755 — redan 1724 nämnda av Borenus — lämningarna efter det av k. Inge anlagda klostret och av »konungens egna våningsrum ännu höga gråstensmurar, som nog visa att de äro äldst». Ett av dessa rum kallades då av allmogen

för rådsalen eller konungasalen. Matsalen nedrevs omkr. år 1748 och användes till tornbyggnaden i Linköping, och de övriga klosterhusen, säger en samtida förf., hade nog rönt samma öde, om kostnaden icke varit för dryg i förhållande till materialets värde. Förutom kyrkan finnes ännu en av klosterbyggnaderna kvar. Den är uppförd av kalksten och är genom en stenvägg delad i två avdelningar, vardera med två kryssvalv samt har i två våningar, åt öster fyra fyrkantiga (1 kvm.) gallerförsedda fönster och åt väster lika många i övra delen av byggnaden. Dessa fönster hava ursprungligen varit större. Anordningen i två våningar är från senare tid. Byggnaden är f. n. i mycket dåligt

145. Klosterbyggnad år 1915.

skick. En del har användts till sädesmagasin. Byggnaden tillhör staten. Avsikten är att nu sätta densamma i stånd. Denna klosterbyggnad är, som Montelius har yttrat, »så godt som den enda lämning, vi i det gamla Sverige äga kvar, av de egentliga klosterbyggnaderna — utom klosterkyrkorna — från den äldre medeltiden» (fig. 145). I Linköping finnes även en dylik gammal klosterbyggnad. Strax utom den ringmur, som omgiver griftegården, finnes i den där belägna klockarens trädgård omkr. 1 m. höga lämningar av en mur av täljsten, i vilken synes en mindre, tämligen väl bibehållen fönsteröppning (fig. 146). Klosterträdgården lades 1619 under Högsäter.¹

¹ Utgrävningen av klostret har under 1916 års sommar pågått i den på trenne sidor av n. kyrkofasaden utbyggda fyrkantens ö. länga. Här har framtogs den nu återupbyggda sakristian samt blottats kapitalsalen ävensom fem rum, varav tre större. Här hava anträffats rester av en eldstad. Yttersta rammet i den 50 met. långa flygeln har åt n. haft

Olika tider hava uppgivits för Vreta klosters anläggande, men anses numera såsom det rätta det av en dansk krönikeskrivare, Petrus Olai, uppgivna årtalet 1162. Någon kännedom om klostrets första tid finnes icke. Det var emellertid ett nunnekloster, där nunnorna levde efter cistercienserordens regler utan att tillhöra denna orden. Det var nämligen först i början av 1200-talet, som nunnekloster fingo tillhöra denna orden. Flera

av klostrets abbedissor eller priorinnor liksom flera nunnor tillhörde Sveriges förnämsta släkter. Att klostret länge var höljdt i ett visst dunkel framgår av att så sent som 1445 frågar abboten i Alvastra sig för hos abboten i Allhelgonaklostret i Lund om Vreta kloster tillhörde deras eller benediktinernas orden, d. v. s. här i den bemärkelsen, att de tillhörde de från benediktinerna utbrutna cistercienserna. Detta var så mycket märkligare som Alvastraabboten hade en viss uppsiktsrätt över de svenska cistercienserna. År 1383 uppgives Vreta

kloster med bestämdhet tillhöra benediktinerorden. Klostret hade erhållit sitt namn av den gård, å vilken det anlades, samt var helgadt åt jungfru Maria. Det är först under 1200-talet, som klostret började omtalas i nu kända handlingar.

På 1240-talet härjades klostrets byggnader av eldsvåda. Klostrets tillgångar voro emellertid icke tillräckliga att åter sätta dem i stånd.

en dubbelport, vars omfattning nedfallit hel och befanns ligga sådan i jorden. Senare tillbyggnader av tegel ha iakttagits. I ett rum anträffades 356 st. små silverbrakteater, alla av Knut Länges. Bl. a. gjorda fynd nämnas huvud och delar av en liten förgylld apostlabild samt locket till ett förgylldt rökelsekärl av brons, i tidig romansk stil med form av en bysantinsk rundkyrka. Rummens murar äro kvar till 1—2 met. undantagsvis än mer. Längs med byggnaden går en korsgång. Avsikten är att utgräva klostret i sin helhet och omgiva ruinerna med en plantering.

29—152493. Ridderstad, Östergötland. II.

146. Lämningar av Vreta kloster före utgrävningen 1916.

Påvlige legaten Vilhelm av Sabina, som 1248 uppehöll sig i Sverige, utfärdade emellertid ett brev, i vilket meddelades 40 dagars avlat åt dem, som lämnade något understöd till det nedbrända klostrets återuppförande. En annan legat, Guido, vistades i Sverige något senare eller 1266, och han utlovade, på det klosterbyggnaderna här skulle kunna fullbordas, till förmån för klostret 100 dagars avlat. I nämnda avlatsbrev omnämnes, att byggnaderna börjat med stor kostnad iordningställas. År 1289 synes klostret åter vara färdigt. År 1432 skall klostret hava avbrunnit för tredje gången. Rikets stora män visade klostret ofta sin välvilja. Så befriade k. Valdemar 1250 klostret och dess gårdar och landboar från all kunglig tunga och förlänte klostret alla de kungliga utskylderna. Skyddsbrev utfärdades av Birger jarl, Torkel Knutsson, kon. Birger och Magn. Eriksson. K. Magnus befriade 1341 klostrets besittningar på Öland från den skatt, som påbjudits under namn av »marchagjald», och hertig Valdemars änka Ingeborg befriade 1344 klostrets besittningar inom hennes herradöme från all skatt. Även biskopar visade klostret sin tillgivenhet. Biskop Lars Lillie utfärdade 1293 ett beskärmeelsebrev, vari även beviljades befrielse från en del biskopliga utskylder, och biskop Karl Bååt lämnade klostret 1309 rättighet att under dåvarande abbedissas tid uppbära biskopstionden från klostrets församling. År 1344 avstod biskop Petr. Tyrgilsson sin rätt till vissa penningböter från klostrets åboar inom stiftet. Till och med en skarabiskop Brynolf utfärdade 1289 ett avlatsbrev för Vreta o. s. v. De senaste utfärdade frihets- och skyddsbreven för klostret, som än äro bevarade, torde varit av Sten Sture d. ä., dat. Linköping 1503, Sten Sture d. y. 1519 och k. Gustav Vasa 1523.

En medeltida uppteckning förvarar minnet av ett klosterrov, som enligt traditionen förövades här 1210, då k. Sverker d. y:s dotter, prinsessan Helena, som efter faderns död här sökt en fristad, med våld togs härifrån av östgötaglagmannen Sune, Folke jarls son, för att bliva hans brud. Men över detta klosterrov vilar mycket dunkel. Fråga är även om densamma äger någon historisk grund. Den finnes i flera uppteckningar, där bl. a. de handlande personernas namn uppgivas olika.

Såsom vanligt vid denna tid tillföll klostret en stor del jordegendom genom gåvor och testamenten. De flesta godsen, som hithörde, voro belägna inom Östergötland, men dess besittningar sträckte sig även till Småland, Öland, Uppland och Södermanland samt måhända även till andra län. — Klostrets sigill upptogs i midten av en trebågig baldakin med tre torn och spiror med jungfru Marias bild därunder. Å vänstra armen bar hon barnet och i högra en lilja. Kring kanten lästes: *S. conventus sæ mariæ in Wretis*. Efter reformationen lämnades år 1528 klostrets inkomster åt en enskild man, som därför årligen skulle lämna viss avgift till kronan och därjämte underhålla klostrets folk. Följande år återlämnades klostrets inkomster till abbedissan mot viss avgäld till kronan. År 1538 avled klostrets sista abbedissa, men även efter denna

tid tillåtos nunnorna att kvarstanna, och de kvarvoro här ännu 1562, då hertig Magnus lämnade dem sitt understöd. Samma år gav även k. Erik dem en del av kronotionden. År 1567 förflyttades Linköpings skola hit.

Folkmängden var på 1750-talet: omkr. 2,200, 1810: 2,895, 1830 efter skilsmässan från Stjärnorp: 2,077, 1870: 2,648, 1895: 2,149, 1910: 2,570 och 1915: 2,620. — Kassor 1910: kyrkok. kr. 4,200, Janssonska fonden kr. 1,000, Sällströmska f. kr. 5,000, Vedinska f. kr. 600. — Snaveudde är skänkt till underhåll av Douglas'ska gravkoret. Den ved, som fås härifrån, försäljes till sockenboarna. — Folkskolorna äro 3 med 4 l:re och 201 barn (1915) samt 3 småskolor med 4 l:or och 168 barn. — Södra sockendelen har tillgång på kalk. Täljstensbrott finnas på flera ställen. Vreta klosters stenbrott nämnes redan 1306. Orsten finnes vid Roxens strand och alunskiffer på slättlandet. På grund av kalkstens befintlighet litet varstädes var långt in på 1800-talet kalkstensbränning en näringsgren här. Många kalkugnar förekommo därför, där kalk brändes även till avsalu. Men då dessa mindre kalkugnar krävde för mycket bränsle i förhållande till kalkens värde, måste denna näring upphöra och drog sig till ett gemensamt centrum vid Knivinge, där det även finnes ett rätt omfattande skifferlager. En kamullspinnsskola anlades 1757 men upphörde i början av 1800-talet. Vid Sjögestad har länets landtbruksskola varit förlagd. Som binäring idkas fiske och någon sjöfart (se vidare: Övriga tillhörigheter). Här finnas 6 handl. och 16 handtv.

Gårdar.

Adamstorp, $\frac{1}{4}$ m., 20 h. Översten Hans Oliveblad († 1650) köpte denna gård och Vimpland år 1641. Sedermera ägdes desamma liksom Pålstorp 1686 och långt in på 1700-talet av släkten Duvall. Hörde omkr. midten av 1800-talet till Ljung. Tillh. 1884 och 1894 Daniel Dahlgren samt 1910 K. A. Johansson och A. J. Dahlgren. — **Berg**, $2\frac{1}{2}$ m., 95 h. År 1344 omtalas Magnus Håkansson av *Bergh* (i vapnet en spjutspets tvärs över skölden). Har förr delvis hört till Ljung, kanske ock till Stjärnorp. Berg, $1\frac{1}{4}$ m., »med båt av 11 läster» tillhörde på 1850-talet J. A. Norrman, på 1860-talet och till hans död 1876 handl. Nils Berggren, därefter sonen Nils Olof Vilh. Berggren, som sålde egendomen omkr. 1880 till S. Vikström, vilken åter bytte bort densamma mot en fastighet i Stockholm. Berg 1 m. jämte Vallby $\frac{1}{2}$ och Hagegården $\frac{1}{4}$ m. och del i Mjölörps kvarn hörde 1852 till Flämma, dit Berg med Hagegården fortfarande hörde till omkr. 1880. En del, $\frac{1}{4}$ m., hörde då och senare till Brunnby. År 1895 tillh. Berg $2\frac{1}{2}$ m. Joh. Fredr. Larsson, A. P. Joelsson samt Brunnby egendom. År 1910 ägdes den förstnämndes del av K. D. Nyberg. Det övriga hade fortfarande samma ägare. — **Bjälösa**, 4 m., 125 h. Har sedan länge haft flera ägare, 1884: 8 och 1910: 5. — **Björkö**, 1 m., 112 h., som är till staten indraget militieboställe, nu utarrenderadt.

Brunnby, 1 m., 59 h. Skänktes mot slutet av 1750-talet av k. Adolf Fredrik såsom faddergåva till kyrkoherden i Vreta Tiburts Tiburtii son, Adolf Fredrik. Hemmanet såldes emellertid några år därefter till auditören Hülphers samt tillh. därefter hans änka, som bodde här till år 1795, varefter det av hennes arvingar försålles till biskopen, sedermera ärkebiskopen Jak. Ax. Lindblom († 1819), vars efterlevande maka Sofia Ulr. Söderbergs änkesäte egendomen blev. Vid hennes död 1830 ärvdes densamma av söner, bergsrådet Ax. Joh.

och majoren Gust. Ad. Lindersköld, av vilka den förre nämnda år inköpte hela gården. År 1840 försålles Brunnby av hans arvingar till assessoren P. G. Pettersson († 1871), landssekreter. Gust. Norström och löjtn. Kraft, av vilka den förstnämnde kort därefter ensam övertog egendomen. Tillhörde vidare dennes änka Amelie Gustava, f. Åhrman, samt 1910 kronofogden Hjaln. Petersson m. fl. samt efter hans död hans stärbhus.

Mangården, som består av huvudbyggnad i två våningar samt två flyglar i halvcirkel, är belägen nära Göta kanal samt uppförd av ärkebiskop Lindblom omkring 1797 (fig. 147).

Glanstad, 1 $\frac{1}{2}$ m., 70 h. Arvid Jonsson utfärdar 1413 ett intyg, att Bo Jonsson med hotelse om fängelse tvungit Jon Holmstensson att till honom avträda sin hustrus gårdar Glanstad och Harsby. Då Jon i och för detta blivit kallad inför Bo, hade han, som det heter i pärmebrevet, »sagt nej och ville icke avlåta sin husfrus gods. Då bad Bo sin husfogde Niklas djäken, det han skulle leda Jon till tornet, men då borgade Jons fader och Peter Tomasson för honom

147. Brunnby.

och rädde till, att han hellre skulle avlåta godsen än mista sin »helbrydho» i »tornena». Jon, som var av Rosenstrålesläkten å Sonstorp, hade klagat inför k. Albrekt över, att Bo Jonsson trängt honom från gårdarna Glansby, Harsby och Härna men icke bekommit rättvisa. År 1414 vittnade Martin, kantor i Linköping, och Olaus Pauli, kanik darsammastädes, i ett utfärdadt brev, att Magnus masmästare intygat, att han och Godskalk Kampn varit närvarande, då Bo Jonsson trängt Jon Holmstensson från de tre nämnda gårdarna. I Glanstad hade under 1600-talet Kr. Gyllenstjerna del. Glanstad med Myra $\frac{1}{12}$ m. tillh. omkr. 1850 Joh. Egnell. Glanstad ägdes 1870 av Alb. V. Pettersson, 1884 av Joh. Nilsson, Högby, 1894 och 1910 av J. M. Niklasson. — **Hagegården**, $\frac{1}{2}$ m., 20 h. Har förr hört till Bro, $\frac{1}{4}$ m. en tid under 1800-talet till Flämma och den andra delen till Niklas Persson, Färnäs i Skedevi s:n. Har även senare haft 2 äg., men tillh. 1910 A. P. Joelsson, Berg. — **Heda**, 1 m., 73 h. Har länge haft flera ägare, f. n. 5. — **Hornstäve**, 5 m., 419 h. Benedikta Håkansdotter, maka till Ulv Håkansson (i vapnet bl. a. en trappskuren ruta) bortgav 1334 i testamente bl. a. 1 attung jord i *Hornstavi*. År 1356 nämnes Hakon Trulle här som fasteman. Kallas 1366 *Hornstada*, då $\frac{1}{4}$ attung tilldömdes Vreta kloster. Skriver 1384 *Hornstadh*, då Ramborg Staffansdotter (Ulv) förnyar sin mans, Ödgisl Sonasons, på dödsbädden till Vadstena kloster gjorda gåva av en attung på en tolvting när i denna by. År 1397 dömdes vid

räfsteting i Linköping Sten Lax och Sigge Ulvsson samt Justina skyldiga att till Vreta kloster återbära, vad de bevisligen av klostret uppburit, de båda förstnämnda för en halv attung jord i *Hornstæwe* samt Justina för en annan halv attung därstädes, enär nämnden vittnat, att den ifrågavarande jorden var skattejord, och att säljarna ej kunde stånda köparen hemul. Hornstæwe synes alltjämt haft flera ägare. En gård, 1 m., har länge tillhört staten. På 1600-talet hade Axel Lillie, Lövsstad, del här. På 1850-talet ägde sedermera kaptenen And. Pet. Nordell $\frac{1}{8}$ m., 1884 riksdagsm. Karl Anders Larsson $\frac{7}{8}$ m. och 13 skilda personer $3\frac{1}{8}$ m., 1894 4 m. 15 och 1910 13 ägare. — **Häckla**, $1\frac{1}{2}$ m., 56 h. *Hoclom* nämnes år 1259 i Benkt Sigtryggsons testamente. I det samma lösgivas även 4 som trälär födda. Hörde delvis 1686 till Ljung. Skänktes 1672 av fru Kristina Lejonstjerna, f. v. Scheiding, till ett stipendium vid Linköpings läroverk men återbördades av fru Anna Helena Engelkrona, som var besläktad med givarinnan. Indrogs till kronan 1692 men fick behållas med bestämelse, att det skulle kallas »k. maj:ts förläning till Linköpings skola och gymnasium». Stipendiet finnes ännu kvar under namnet von Scheidings. — **Härna**, $5\frac{3}{8}$ m., 196 h. Borgaren i Linköping Lars Gisslasson sålde $\frac{1}{8}$ attung i *Hernem* till Joen Holmgersson år 1344. År 1397 nämnes Gudhi i *Hærnem* såsom bisittare i nämnden vid räfsteting i Linköping. Hörde 1686 delvis till Ljungs säteri. $\frac{3}{8}$ m. har varit fjärdingsmansboställe. Är nu av statsverket utarrenderadt. Det övriga har 15 äg. — **Högby**, 4 m., 228 h. Som bisittare i räfstetingsnämnd nämnes Magnus i *Höghaby* år 1413. Har förr hört till Ljung. Högby, 1 m., 45 h., har varit militieboställe, numer av staten utarrenderadt; det övriga 7 ägare. — **Klostergården**, 2 m., 90 h. Kyrkoherdeboställe, med bostad uppförd 1791. — **Knivinge**, $2\frac{1}{4}$ m., 150 h. Vid ett arvsifte emellan Sten Bosson och Birger Karlsson i närvaro av Gise van Helpten erhöill den sistnämnde år 1387 bl. a. $1\frac{1}{2}$ attung i *Kuiwinge*, varmed måhända avses denna by. År 1408 gav Märta Nilsdotter (sjuuddig stjärna i vapnet) till Vreta kloster för sin mans, Johan Rabeen, och sin dotters själärykt och lägerstad 1 attung jord i *Knifwinge* och testamenterar samtidigt en annan attung i samma by för sin gravplats i klostret och för sin mans, Ulv, och sin sons, Dan Ulvsson, själäavgift. Under 1600-talet ägde Harald Strömfelt en del här. Tillh. med kalk- och skifferbrott på 1880-talet slussinsp. Uno Kraft samt till senaste tid änkefru Maria Kraft jämte 4 andra ägare.

Kungsbro, 8 m., 454 h. Denna egendom har först hetat Bro, därefter Biskopsbro samt, sedan den indrogs till kronan, Kungsbro. År 1269 betygar Bengt Magnusson, att han givit sin hustru Ulvhild Brunneby och Linkalösa i utbyte för de henne i morgongåva lämnade Bro och Hälleby, av vilka sina egendomar han bl. a. anordnar Bro åt Vreta kloster. Bengt var av Folkungasläkten samt lagman i Östergötland. Han avled 1294 och var den lagman Bengt, om vilken sägen orätt förmäler, att han var gift med Sigrid den fågra. Redan år 1272 synes Bro hört till Linköpingsbiskopen, enär bisk. Henrik då härifrån utfärdade stadgar om kortjästen i domkyrkan och om, att var nyvigd prost i 2 år skulle vid domkyrkan inhämta kännedom i ämbetsförrättningarna. Dessa brev utfärdades i april månad. Följande år utfärdade biskopen brev härifrån i juli månad, så att det synes som biskopen vistats här ofta. År 1293 utfärdade Linköpingsbiskopen Lars ett beskärmsbrev för Vreta kloster, dat. Bro, och år 1418 utfärdade biskop Knut ett brev härifrån till prosten Inge i Skänninge. Henrik Tidemansson, som blev biskop 1465, bebyggde Bro med stenhusbyggnad. Vid Västerås recess 1527 indrogs egendomen till kronan. Innehades senare av hertig Magnus av Östergötland, vilken i sin sinnessjukdom ömsom bodde Vadstena slott, Kungsbro eller Norrby. Han dog slutligen här 1595. Vid denna tid var Tyke Larsson Gyllencreutz fogde över egendomen. År 1598 hitfördes de efter slaget vid Stångebro av k. Sigismund till hertig Karl utläm-

nade rådherrarna med sina fruar och barn på bondvagnar och klövsadlar, varifrån de sedermera fördes till Segersjö. Under danska kriget år 1612 mötte Gustaf II Adolf här en avdelning danskar, av vilka 35 blevo nedhuggna och 76 tillfångatagna. År 1630 d. 28 maj försälldes egendomen från kronan för 27,442 daler 14 öre svenskt till ministerresidenten Lars Skytte, och år 1631 befalldes Hans Rotkirch att avstå den till honom. Huru länge Skytte haft egendomen är obekant, men han dog år 1696 såsom katolik i Rom. Efter sitt religionsombyte kallade han sig än frater Laurentius a Divo Paulo och än Laurentius Skytte, ofta med tillägget Nobilis Svecus. Han skall ha varit erbjuden ett katolskt biskopsdöme samt även smickrats med hopp om kardinalshatten men var och förblev munk. Egendomen tillhörde sedermera Skyttes brordotters man, landshövdingen Jakob Duwall († 1684), i vars ägo den 1683 kallas urgammal sätesgård, men förfallen och förklarad såsom underkastad lösen i egenskap av kungsgård. Den reducerades även samt blev sedermera och har ända till och med 1875 varit boställe för chefen för Första livgrenadjärregementet, men är från nämnda tid till följd av löneregleringen för armén åter in-

dragen till kronan samt utarrenderad.

Mangården är belägen vid Motala-åns utlopp ur Roxen samt består av huvudbyggnad och två flyglar, omgivna av äldriga väl bibehållna trädplanteringar. Efter 1692 års indelningsverk hade egendomens 8 h. endast $45\frac{1}{3}$ tunnors utsäde, hårdvallsäng till 174

148. Manbyggnaden mot parken.

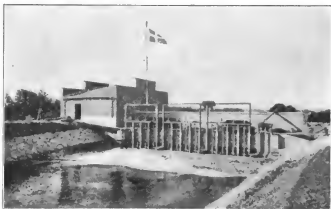
lass, starräng till 94 lass, tre beteshagar, nödortfögt skog till gårdsle och vedbrand, fiskevatten i Roxen och än till husbehov och 15 torp på ägor.

Mjölörp, 2 m., 68 h. Ett m. ägdes med Högby, tills. 2 m., år 1850 av S. Samuelsson. Mjölörp, 2 m., ägdes 1870 och ännu på 1880-talet av jägmäst. Ernst Hoppe, 1895 av T. Örgren och N. G. Gustavsson samt 1910 av den förstnämnde samt den sistnämndes hustru. — **Myra**, 1 m., 110 h. Magnus i Myre nämnes som fasteman 1401, 1413 och 1419. Gården har länge haft 5 äg.

Odensfors, 1 m., 96 h., donerades enl. en uppgift år 1628 till majoren Karl Frankelin († 1644) samt kallas 1636 hans säteri. Egendomen synes dock därförut hava innehaft av hans fader, häradshövd. Henrik Frankelin, gift med Konstantia Eriksdotter, naturlig dotter till k. Erik XIV och Agda Persdotter. Åtminstone transporterades den sedermera på deras mäg, generalmaj. och landshövd. And. Koskull, som ägde den år 1654, då han »uppdrog» sätesgården Odensfors åt sin son att »behålla och oklandradt nyttja och bruka», den han ock efter faderns död skall behålla »på sin arvslott så långt det sig stricka kan närmast av sina syskon». Denne son, sedermera översten Gust. Koskull, som var född här 1636, innehade gården 1683. Den reducerades men uppläts åt honom på livstid. Ägdes vidare av landshövd. Henr. d'Albedyhl († här 1750), därefter av hans änka Hedv. Ulr. Mörner, i början av 1800-talet av lagm. Per Aschan samt efter hans död 1839 av hans änka Alb. Lov. Christiernin († 1862), som 1850 sålde egendomen till regementsskrivaren Karl Abr. Ekeman († 1892). Redan under senare delen av 1880-talet sålde E. egendomen till sin mäg Ture

Fredr. Baltsar Lybeek († 1904). Köptes från hans stårblus oeh tillträdde år 1906 av bankdirektören Jonn O. Nilson. — Det var för att tillfredsställa Linköpings stads behov av elektrisk kraft, som sistn. äg. inköpte Odensfors med tillh. vattenfall. För samma ändamål köpte N. åren 1907 och 1908 även vattenrätten vid Kungskvarn, Skränge oeh Stacka, varigenom fallen på en sträcka av 1 km. kommo till en ägare. Kraftstationens anläggning påbörjades i slutet av år 1912 oeh har ledningar åt skilda håll. Med Odensfors kommer att förenas Svartå fors, sedan N. 1913 inköpt detta vattenfall med tillh. fastigheter. Härigenom tillvaratages vattenkraften ytterligare oeh betydande kraftresurser vinnas för Linköpings stads industriella utveckling samt för ortens lantbruk, varjämte Ö. centralbanans elektrifiering möjliggöres. En del av anläggningen är belägen inom Ledbergs sn. Det är ett betydelsefullt arbete, som blivit nedlagd vid detta företag oeh som kommer orten till godo (fig. 148—150). — En vacker oeh egendomlig park är belägen vid Svartån å andra sidan om den förbi gården gående landsvägen.

Parken är bekant för sin rikedom på olika, för övrigt inom orten sällsynta, vilda växtarter I n. delen här finnas lämningar av en fornborg. Å ågorna är i senare tider ett kranium av uroxer påträffadt, vilket av dåv. ägaren överlämnades till Vetenskapsakademien. År 1661 var gården bebyggd med en gammal förfallen stenhusbyggnad, i vars ruiner

149. Regleringsdammarna.

man, enligt Palmskölds anteckningar, vid dess nedbrytande fann en »benraggla» efter en människa av anseelig längd.

Pålstorp, 1 m., 21 h. *Paulstorp* nämnes 1397. Har under 1800-talet hört till Ljungs säteri. Ägdes mot slutet av detta årh. av slussinspektör Uno Kraft samt 1910 av L. F. Andersson. — **Rökinge**, 2 m., 42 h. Hörde ännu på 1850-talet till Ljung. Har senare tillh. Odensfors men 1910 S. J. Johansson.

Sjögestad, 6 $\frac{1}{4}$ m., 641 h. *Sighvalstad* nämnes i ett arvskifte år 1295. Nämnes änyo i ett arvskifte i början av 1300-talet, då Bengt Filipsson erhöill *Sigvalstadh*.¹ I testamente av 1378 skänkte Marta Siggisdottir till Vadstena kl., där gravplats väljes, *Sigvalstada* i Vreta sn, vilken gåva år 1389 stadfästes av hennes syster Ingrid (kluven sköld med en halv lilja i ena oeh två snedbjälkar i andra fältet) för sin oeh sin mans, herr Peter Porses, själaro. Sjögestad har under århundradenas lopp alltjämt varit uppdeladt på flera händer. Från 1600-talet är bekant, att en del tillh. Lövsd. På 1850-talet tillh. en del med kalkstens- oeh skifferbrott, kalkugn, tegelbruk, verkstad för redskap, bränneri m. m. e. hovrättsnot. J. F. Viger, som 1856 sålde den för 187,000 rdr rgld till Aug. Gyldenstolpe, Ljung. En del eller $\frac{3}{5}$ av gården köptes 1842 av länet

¹ Oavgjort är, om dessa uppgifter rörande Sjögestad äro för denna Vretaklostergård eller om de höra till Sjögestads gård i socknen av samma namn.

hushållningssällskap, som hit förlade landtbruksskola, som 1856 förflyttades till Haddorp i Slaka s:n. På 1860-talet innehades 2^{113/600} m. av Östgöta hypoteksförening men såldes 1872 till G. E. Andersson. I slutet av 1800-talet tillh. Sjögestads postg., 1 m., Fr. Jonsson, järn- och källg., 1^{1/8} m., Aug. Vibergs stärbhus, länsmansbost., 1 m., staten, frälsegården m. m., 2^{19/300}, disp. Gust. Ringborg, Herrstaber (från 1893), Nordåsen, 1^{1/8}, A. V. Bolin, Lillgården, 3^{1/600}, K. G. Karlsson och källg., 1^{1/8} m., J. A. Johansson, Linköping. Under namn av: **Stora Sjögestad** har dispon. Ringborg genom köp sammanfört 4^{113/600} m. med en areal år 1914 av o. 520 har, varav o. 360 åker. — Manbyggnaden å denna egendom är av sten i 2 våningar. I övrigt finnas 15 bostadslägg. Grustag och kalkbrott hithöra.

Sutaregården, 1^{1/2} m., 30 h. Komministerbost. — **Torp**, 2 m., tills. 108 h. Är uppdeladt på N. och S. Torp, vardera om 1 m., varav N. Torp har 4 o. S. d:o

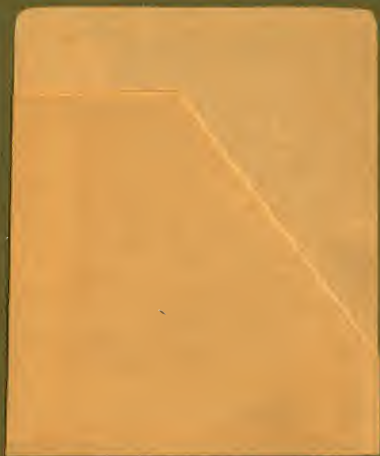
2 äg. — **Tyttorp**, 1^{1/2} m., 207 h., tillh. A.-B. Norrköpings exporthyvlari. — **Vallby**, 7 m., 160 h., som under namnet *Vadby* omnämnes år 1267, då k. Valdemar vid sin kröning gav en del här till Linköpings domkyrka. Har 14 äg. — **Veda**, 2 m., 408 h. Har delvis tidigt hört till Bro, år 1686 även delvis till Ljung o. Stjärnor. Tillh. på 1850- och 1870-talen bruksp. P. O.

150. Kraftstationsbyggnaden.

Jansson, Borggård, på 1880-talet Vilhelmina Karlsson, 1894 Villy Alm o. 1900 Ax. G. T. Foleker. Hans stbh. sålde Veda 1915 till Henr. Jonsson, men köptes s. å. av S. J. A. Adolfson, Kvistbro. — **Vimpland**, 1^{1/4} m., 15 h. Har på 1850-talet tillh. Ljung och senare Jakobslund.

Övriga tillhörigheter: Adamstorp, Bankhuset, Bergs kalkmjöl- och skifferbrott, d:o kalkstensbrott, d:o mek. verkstad, Brunnby säg o. tullkvarn, Chokladfabriksab. Motala, Drabbisdal, Fredriksberg, Gråhallen, Gunnarslund, Villan, Haga, Hasselbacken, Jakobslund, Järngård samt Bergslott, Karl Cloetta, Knivinge skifferbrott, Kungsbrölund, Kungsbro, Kungshäll, Källtorp, Lybeck, Lövet, Marietal, Marielund, Odensfors kvarn, d:o krafstation, Odensnäs, Nykvarns elektr. kraftst., Pålstorp, flera lägenh., Rosenlund, Sofielund, Stenbacken, Strömsborg, Tomter, Vreta, Adala m. fl.

UNIVERSITY OF MINNESOTA

vols. v. 2 pt. 1
948.510e8 R431
Rudderstad, Anton.
Ostergotland

3 1951 001 264 538 Q